

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXX

Sa. 259

Aralık 2006

ANKARA - 2006

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

	Sayfa
UYSAL, BORA: Tell Minar ve Giremira, Nusaybin Bölgesi'nde Yer Alan İki Ninive 5 Merkezi (1 harita, 6 resim, 2 levha ile birlikte)	803
YILMAZ, LEYLA: An Unknown Chapel in Oba-Alanya (1 harita, 22 resim ile birlikte)	821
MERÇİL, ERDOĞAN: Gazneli Ordusunda Görev Alan Hintliler	833
GÜL, MUAMMER: İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı	845
GÜRAN, TEVFIK -UZUN, AHMET: Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875)	867
UMUŒ, HİMMET: On her Majesty's Secret Service: Marlowe and Turkey	903
YILDIZ, NETİCE: Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu (6 belge ile birlikte)	919

Çeviriler:

FODOR, PÁL - SUDÁR, BALÁZS: (Çev. Yıldırım, Vural): Ali Paşa'nın Evlilik Öyküsünün Tarihsel Geri Planı ve Osmanlılarla İlgili Yanları	963
--	-----

Kitap Tanıtımlar:

ÖNTÜĞ, MUSTAFA MURAT: Bülent Özdemir: <i>Ottoman Reforms and Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850</i>	1001
AKA, İSMAIL: Richard Tapper: <i>İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler - Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi</i>	1005
KAYAPINAR, AYŞE: Dariuzs Kolodziejczyk: <i>The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681)</i>	1011
ZIMMERMANN, THOMAS: <i>How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC</i>	1019
KAÇAR, TURHAN: M. Maas: <i>The Cambridge Companion to the Age of Justinian</i>	1021
KAYAPINAR, LEVENT: Fariba Zarinebaf, John Bennet, Jack L. Davis: <i>A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece the Southwestern Morea in the 18th Century</i>	1025
2006 Yılı Birinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	1031
İngilizce Özetler	1173

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

Prof. Dr. Abdülkadir DONUK

Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Hakemler / Referees

Yrd. Doç. Dr. Z. Kenan BİLİCİ

Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Prof. Dr. Hayat ERKANAL

Prof. Dr. Reşat GENÇ

Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

Kemal ÖZDEMİR

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1

06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: 310 23 68/210-217

310 25 00

Fax: 310 16 98

Internet: <http://www.ttk.org.tr>

basinyayin@ttk.org.tr

ISSN 0041-4255

Türk Tarih Kurumu Yayınlarını Internet üzerinden alabileceğiniz adresler

Internet Adresi : <http://e-magaza.ttk.org.tr>

e-posta : e-magaza@ttk.org.tr

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü'nün Ev Adresi:

Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU

Dikmen Cad. Atadan Apt. 546/6 Dikmen/ANKARA

Sarıyıldız Ofset tarafından basılmıştır.

Tel : (0312) 342 16 14

Adres: İstanbul Yolu Aktim İş Merkezi 11/45 ANKARA

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR
PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

Cilt: LXX - Volume: LXX

Sayı: 257-259 - No.: 257-259

ANKARA, 2006

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Türk Tarih Kurumu Adına
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Proprietor and Redactor in Chief
Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

	Sayfa
ALKAN, MUSTAFA: Uşak Para Vakıfları (1890-1923).....	743
ARSLAN, MELİH : Çeşme-Germiyan Köyü Hellenistik Erythrai Bronz Sikke Definesi (2 levha ile birlikte)	27
.....: The Erythrae Hoard From Germiyan Village, Çeşme (with 2 plates)	47
ARSLAN, MELİH: Durmaz Koleksiyonu'ndaki Büyük İskender Tetradrachmi Definesi (6 harita, 2 resim, 4 levha ile birlikte)	479
AYDIN, ERHAN: Tonyukuk Yazıtı'nda Geçen <i>Ek Tag</i> Üzerine (1 harita ile birlikte)	83
AYDÜZ, SALİM: Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılik Müessesesi (12 resim ile birlikte)...	167
ÇOLAK, SONGÜL: Zülfikâr Paşa'nın Mükâleme Takrîrine Göre Osmanlı Elçilik Heyetinin Komorn ve Pottendorf'ta Hapsedilmesi ve İstanbul'a Dönme Çabaları (3 belge ile birlikte)	589
DEMİRCİ, SÜLEYMAN: <i>Avârız</i> and <i>Nüzul</i> Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman 1620s-1700	561
GÜL, MUAMMER: Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri.....	95
GÜL, MUAMMER: İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihî Arka Planı	845
GÜLMEZ, NURETTİN: Tahkik Hey'eti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı.....	695
GÜRAN, TEVFIK -UZUN, AHMET: Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875)	867
KAHYA, ESİN: Did the Ottoman Physicians make any contributions to the medical science in the Ottoman Empire in the fourteenth century (At the Flourishing Period of the Empire)	155
KAYA, MEHMET ALİ : Roma İmparatorluğu'nu Yöneten Suriyeli Kadınlar	63
KURT, MEHMET: M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi (1 harita ile birlikte)	1
KÜÇÜKALAY, ABDULLAH MESUD: İzmir Efrenc Gümrüğü'ne Ait Bir İrad Defteri'nin Analizi ve Ticarete İlişkin Sonuçları (1797-1799)	265
MERÇİL, ERDOĞAN: Gazneli Ordusunda Görev Alan Hintliler	833
OCAK, AHMET YAŞAR: Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâi Tarikatı (Vefâiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım) (33 belge ile birlikte)	119
ÖZGÜDENLİ, OSMAN G.: İlhanlı Tarihine Ait Yeni Bir Kaynak: Târih-i Vassâf'ın Müellif Nüshası (10 belge ile birlikte)	501
SARINAY, YUSUF : Türk Arşivleri ve Ermeni Meselesi	289
UMUNÇ, HİMMET: On her Majesty's Secret Service: Marlowe and Turkey	903
UYDU YÜCEL, MUALLÂ: Kuman Kıpçakların Tarihinde İğor Destanı'nın Yeri ve Önemi (4 resim ile birlikte)	523
UYŞAL, BORA: Tell Mınar ve Giremira, Nusaybin Bölgesi'nde Yer Alan İki Ninive 5. Merkezi (1 harita, 6 resim, 2 levha ile birlikte)	803
YAZICI, NESİMİ: Ömer Âli Bey'le İlgili Bazı Değerlendirmeler (Karesi Mutasarrıfı-Kastamonu Valisi) (7 belge ile birlikte)	619

İÇİNDEKİLER

YILDIZ, NETİCE: Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu (6 belge, 10 resim ile birlikte)	919
YILMAZ, LEYLA: An Unknown Chapel in Oba-Alanya (1 harita, 22 resim ile birlikte)	821

Çeviriler:

FODOR, PÁL - SUDÁR, BALÁZS: (Çev. Yıldırım, Vural): Ali Paşa'nın Evlilik Öyküsünün Tarihsel Geri Planı ve Osmanlılarla İlgili Yanları	963
---	-----

Kitap Tanıtma:

AKA, İSMAIL: Abdülhalik Bakır: <i>Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak Mamülleri Sanayii</i>	781
AKA, İSMAIL: Richard Tapper: <i>İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler - Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi</i>	1005
ATAÖV, TÜRKKAYA: <i>Osmanlı İstanbul'unda Üç Lâtin Amerikalı</i>	775
ATAÖV, TÜRKKAYA: Şerafettin Turan: <i>Mustafa Kemâl Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik</i>	319
ÇİÇEK, KEMAL: Kemal Karpap: <i>Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays</i>	787
GENÇ, REŞAT-AYNAKULOVA, GÜLNİSA: A.N. Garkavets-G. Sapargaliyev: <i>Töre Bitiği</i>	791
GÖLEN, ZAFER: Mark Mazower: <i>The Balkans. From the end of Byzantium to the Present Day</i>	325
İLGÜREL, MÜCTEBA: Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa: <i>Hasan Bey-zâde Tarihi, 926-1045 / 1520-1635</i>	321
İLGÜREL, MÜCTEBA: Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, Ravzatü'l-ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin)	785
KAÇAR, TURHAN: M. Maas: <i>The Cambridge Companion to the Age of Justinian</i>	1021
KAYAPINAR, AYŞE: <i>Archéologie dans l'Empire Ottoman autour de 1900 entre politique, économie et science</i> (1900 Yılı Civarında Siyaset, Ekonomi ve Bilim Arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji)	311
KAYAPINAR, AYŞE: Dariuzs Kolodziejczyk: <i>The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681)</i>	1011
KAYAPINAR, LEVENT: Fariba Zarinebaf, John Bennet, Jack L. Davis: <i>A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece the Southwestern Morea in the 18th Century</i>	1025
ÖNTÜĞ, MUSTAFA MURAT: Bülent Özdemir: <i>Ottoman Reforms and Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850</i>	1001
ZIMMERMANN, THOMAS: <i>How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC</i>	1019

Nekroloji:

GEZA DAVID: Geza Feher'in Ardından (1917-2005)	333
2005 Yılı İkinci Yarisında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	335
2006 Yılı Birinci Yarisında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	1031
İngilizce Özetler	471
İngilizce Özetler	797
İngilizce Özetler	1173

C O N T E N T S

Articles and Studies:	Page
ALKAN, MUSTAFA: The Cash Waqfs of Ushak (1890 - 1923)	743
ARSLAN, MELİH : The Hellenistic Erythrai Br onze Coin Hoard from Çeşme-Germiyan Village (with 2 plates)	27
_____ : The Erythrae Hoard From Germiyan Village, Çeşme (with 2 plates)	47
ARSLAN, MELİH: The Alexander the Great Tetradrachm Hoard in the Durmaz Collection (with 6 maps, 2 illustrations, 4 plates)	479
AYDIN, ERHAN: About "Ek" Tag on the Tonyukuk Inscription (with 1 map)	83
AYDÜZ, SALİM: The institution of Chief Astrologer in the Ottoman State (with 12 illustrations)	167
ÇOLAK, SONGÜL: Imprisonment of the Ottoman Delegacy Board at Komorn and Pottendorf According to Zülfikar Pasha's <i>Mükaleme Takrir</i> and Struggle to Return Istanbul (with 3 documents)	589
DEMİRCİ, SÜLEYMAN: <i>Avârız</i> and <i>Nüzul</i> Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman 1620s - 1700	561
GÜL, MUAMMER: From the Ilhanid-Mamlukid Rivalry to Ottoman-Mamlukid Rivalry: The Historical Background of Restoration of the Hedjaz Waterways	845
GÜL, MUAMMER: The Effect and Roles of Khwarizmian Turkish in the Near East and Anatolia	95
GÜLMEZ, NURETTİN: 1894 Sason Revolt According to the Reports of the Investigation Committee	695
GÜRAN, TEVFİK-UZUN, AHMET: Land Regime in Bosnia-Herzegovina: <i>Eshâb-ı Alâka</i> and Relations among the Farmers (1840-1875)	867
KAHYA, ESİN: Did the Ottoman Physicians make any contributions to the medical science in the Ottoman Empire in the fourteenth century (At the Flourishing Period of the Empire)	155
KAYA, MEHMET ALİ: Syrian Women Ruling the Roman Empire	63
KURT, MEHMET: Killikia Region in Assyria - Anatolia Relations of I. Millennium B.C. (with 1 map)	1
KÜÇÜKKALAY, ABDULLAH MESUD: An Analysis of a Revenue Archival Book Belonged to the İzmir Efrenc Custom and Conclusions Related to Trade 1797-1799	265
MERÇİL, ERDOĞAN: The Indians who took part in Ghaznavid Army	833
OCAK, AHMET YAŞAR: Vefa Sect (Vefaiyye) During And After the Turkish Seljuk Age (A Different Approach to Turkish Popular Sufism History) (with 33 illustrations)	119
ÖZGÜDENLİ, OSMAN G.: A New Source of Ilkanid History: The Autograph Manuscript Of <i>Tārīkh-i Wassāf</i> (with 10 documents)	501
SARINAY, YUSUF : Turkish Archives and Armenian Question	289
UMUNÇ, HİMMET: On her Majesty's Secret Service: Marlowe and Turkey	903
UYDU YÜCEL, MUALLA: Place and Importance of the Igor Saga in the History of the Kuman - Kıpçak (with 4 illustrations)	523
UYSAL, BORA: Tell Minar and Giremira, Two Ninevite 5 Sites in Nusaybin Region (with 1 map, 6 illustrations, 2 plates)	803
YAZICI, NESİMİ: Some Evaluations About Ömer Ali Bey (Karesi Mutasarrıfı - Governor of Kastamonu) (with 7 documents)	619

CONTENTS

YILDIZ, NETICE: British Clocks and Watches in the Ottoman Empire and Topkapı Palace (with 6 documents, 10 illustrations)	919
YILMAZ, LEYLA: An Unknown Chapel in Oba-Alanya (with 1 map, 22 illustrations)	821
Translations:	
FODOR, PÁL - SUDÁR, BALÁZS: (translated by Yıldırım, Vural): The Historical Background of Ali Pasha's matrimonial story and it's relevant aspects with the Ottomans	963
Book Reviews:	
AKA, İSMAIL: Abdülhalik Bakır: <i>Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak Mamülleri Sanayii</i>	781
AKA, İSMAIL: Richard Tapper: <i>İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler - Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi</i>	1005
ATAÖV, TÜRKKAYA: Şerafettin Turan, Mustafa Kemâl Atatürk: <i>Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik</i>	319
ATAÖV, TÜRKKAYA: <i>Three Latin Americans in the Ottoman Istanbul</i>	775
ÇİÇEK, KEMAL: Kemal Karpat: <i>Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays</i>	787
GENÇ, REŞAT-AYNAKULOVA, GÜLNİSA: A.N. Garkavets-G. Sapargaliyev: <i>Töre Bitügi</i>	791
GÖLEN, ZAFER: Mark Mazower: <i>The Balkans. From the end of Byzantium to the Present Day</i>	325
İLGÜREL, MÜCTEBA: Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa: <i>Hasan Bey-zâde Tarihi, 926- 1045 / 1520-1635</i>	321
İLGÜREL, MÜCTEBA: <i>Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, Ravzatü'l-ibrâr Zeyli (Tahlil ve Metin)</i>	785
KAÇAR, TURHAN: M. Maas: <i>The Cambridge Companion to the Age of Justinian</i>	1021
KAYAPINAR, AYŞE: <i>Archéologie dans l'Empire Ottoman autour de 1900 entre politique, économie et science (1900 Yılı Civarında Siyaset, Ekonomi ve Bilim Arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji)</i>	311
KAYAPINAR, AYŞE: Dariuzs Kolodziejczyk: <i>The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681)</i>	1011
KAYAPINAR, LEVENT: Fariba Zarinebaf, John Bennet, Jack L. Davis: <i>A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece the Southwestern Morea in the 18th Century</i>	1025
ÖNTUĞ, MUSTAFA MURAT: Bülent Özdemir: <i>Ottoman Reforms and Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850</i>	1001
ZIMMERMANN, THOMAS: <i>How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC</i>	1019
Necrology:	
GEZA DAVID: Geza Feher'in Ardından (1917-2005)	333
Abstracts	471
Abstracts	797
Abstracts	1173
The books and periodicals our library received during the first half of 2005	335
The books and periodicals our library received during the first half of 2006	1031

BELLETEN

Cilt: LXX

Aralık 2006

Sayı: 259

TELL MİNAR VE GİREMİRA,
NUSAYBİN BÖLGESİ'NDE YER ALAN
İKİ NİNİVE 5 MERKEZİ

BORA UYSAL*

Kuzey Mezopotamya (Irak'ın kuzeyindeki Dohuk, Musul, Erbil, Kerkük, Süleymaniye ve Diyala bölgeleri) ve Kuzeydoğu Suriye (Yukarı ve kısmen de Orta Habur bölgeleri) bölgelerinin, M.Ö. 3. bindeki en problemlili konularından birini oluşturan Ninive 5 kültürü; bezemesiz, boya bezemeli ya da çizi-oyma bezemeli olarak karşımıza çıkan seramik grupları ile tanınmaktadır¹. Ninive 5 terimi, söz konusu seramik türünü ifade ettiği gibi, ele geçtiği dönemi ve ilgili malzemeyi üreten kültürü tanımlayan bir anlam da taşımaktadır². Geç Uruk seramiğinden geliştiği düşünülen Ninive 5 seramiğinde, zengin motif ve kompozisyonların görüldüğü bezemeli örnekler ince bir işçiliğe sahiptir. Boya bezemeli seramik, çizi-oyma bezemeli seramiğe göre daha erken bir evreye aittir. Bezemesiz seramik konusunda ise belirgin bir tarihlendirme yapılamamaktadır³.

Mardin ili Nusaybin ilçesinde yer alan Gırnava'z'da, Prof. Dr. Hayat Erkanal başkanlığında 1982-1991 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar, bölgenin Mezopotamya ve Suriye kültürleri ile ilişkilerini ortaya koyan önemli bilgiler sağlamıştır⁴. Geç Uruk Devri'nden Geç Asur Devri'nin sonlarına kadar kesintisiz yerleşim gösteren bu merkezde, Ninive 5 kültürü de

* Yrd. Doç. Dr. Bora Uysal, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06800, Beytepe, Ankara. borau@hacettepe.edu.tr

¹ Rova 1988, 14-21, 201-12; Gut 1995, 267-269.

² Mallowan 1964, 142-143; Schwartz 1985, 53; Roaf and Killick 1987, 200; Rova 1988, 7.

³ Schwartz 1985, 60; Killick 1986, 234; Rova 1988, 141-147, 183; 2003b, 11-16; Numoto 1991, 88-92; 1998; Roaf ve Killick 2003, 74-75.

⁴ A. Erkanal 1984; Erkanal ve Erkanal 1989; H. Erkanal, 1984; 1985; 1986; 1988a; 1988b; 1989; 1990; 1991a; 1991b; 1998; 2000; Akyurt et. al. 1993.

kuvvetli bir biçimde temsil edilmektedir⁵. Buna karşılık, Gırnavaz'ın önemi komşu bölgelerde çalışmalar yapan bilim adamları tarafından çok geç fark edilmiş ve son yıllarda önem kazanmaya başlamıştır⁶.

Gırnavaz'daki kazı çalışmaları devam ederken, bölgede sınırlı yüzey araştırmaları da yapılmıştır. Bu merkezin hemen doğusunda sıralanan bir dizi yerleşim, Ninive 5 kültürü konusunda büyük önem taşımaktadır (Harita). Bunlardan ilki, Nusaybin'in 8 km. kuzeydoğusunda Duruca beldesinde bulunan Kertvin'dir⁷. Tepeüstü köyündeki Tell Minar 22 km. ve Girmeli beldesinin altında kalan Giremira 30 km. kuzeydoğudadır⁸. Her iki merkezde de, günümüz yerleşmelerinin neden olduğu ağır bir tahribat söz konusudur. Daha iyi korunduğu söylenebilecek Tell Minar'ın güneybatı yamacında evler bulunmaktadır. Bu evlere ulaşım, höyüğün kuzey kısmından açılan bir yol ile sağlanmıştır (Resim 1-2). Giremira çok daha kötü bir durumdadır. Höyüğün güney yarısı tamamen evlerle kaplanmıştır. Kuzey kesimi ise açılan yollar ve toprak alınması nedeniyle tahrip olmaktadır (Resim 3-4).

Tell Minar ve Giremira'da, Ninive 5 seramiği ile birlikte, yine M.Ö. 3. bine ait basit yalın seramik, metalik seramik, M.Ö. 2. bine ait Habur seramiği ve M.Ö. 1. bine ait Geç Assur seramiği de bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, Helenistik, Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait parçalar da bulunmuştur. Çalışma kapsamında değerlendirilen Ninive 5 seramiği örnekleri 24 parçadan oluşmaktadır. Bunlardan 11'i Tell Minar ve 13'ü Giremira'dan ele geçmiştir. Her iki merkezden de 4'er parça çizi-oyma bezemelidir. Çok ince ve ince nitelikli bir hamur yapısına sahip olan malzeme; çanak, bardak ve çömlek formundaki ağız kenarı parçaları, dip parçaları ve bezemeli gövde parçaları olmak üzere beş grupta toplanmaktadır⁹. Parçaların formları, bezeme kompozisyonları ve hamur yapıları, Gırnavaz ve Kertvin'den ele geçen buluntular ile büyük bir benzerlik göstermektedir¹⁰.

⁵ Devam 1988; Uysal 1998. Gırnavaz Ninive 5 seramiği tarafımdan yayına hazırlanmaktadır. Bu konu, daha önce Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği'nin (American Research Institute in Turkey, ARIT) 1995 yılında verdiği "Doktora Bursu" ile desteklenmiştir. Halen, Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi'nin 02 01 701 001 numaralı projesi olarak sürdürülmektedir. Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği, Turkish Cultural Foundation (TCF) ile birlikte, 2005 yılı "Doktora Üstü Araştırma Bursları"ndan birini vererek, çalışmalarımı ikinci kez desteklemiştir. Malzemeyi değerlendirmeme izin veren Prof. Dr. Hayat Erkanal'a ve katkıda bulunan kuruluşlara içten teşekkürlerimi sunarım.

⁶ Anastasio 1995, 203; Rova 2000, 241; 2003a, 3; Roaf ve Killick 2003, 80-81.

⁷ Uysal baskıda.

⁸ Yöresel dilde Tell Minar Tılınarê, Giremira ise Gîrêmira şeklinde yazılmaktadır.

⁹ Parçaların renk tanımlarında Munsell Soil Color Charts (Baltimore 1975) kullanılmıştır.

¹⁰ Yayın hazırlıkları devam eden Gırnavaz malzemesine ve basım aşamasında olan Kertvin buluntularına, sayfa numaraları kesinlik kazanmadığı için atıf yapılmamıştır.

Malzemenin değerlendirmesine geçmeden önce, kendine özgü bir terminolojiye sahip olan Ninive 5 kültürünün kronolojisi üzerinde durmak gerekmektedir. Ninive 5 kültürü, kap formları ve bezeme tiplerinde görülen gelişmelere göre kendi içerisinde altı döneme ayrılmaktadır. Özellikle son yıllarda elde edilen veriler sayesinde, bu dönemlerin Güney Mezopotamya ve Suriye Cezire'si kronolojilerine göre hangi devirler arasında yer aldığı hemen hemen kesin olarak saptanmıştır¹¹.

Kuzey Mezopotamya ve Kuzeydoğu Suriye'de, Uruk Devri yaklaşık yüz yıl daha uzun sürmüştür. Bu bölgelerde Son Uruk (*Terminal Uruk*) döneminden sonra ortaya çıkan Ninive 5 kültürünün ilk safhası, Cemdet Nasr Devri'nin sonları ile I. Erken Hanedanlar Devri'nin başları arasında yer aldığı kabul edilen Geçiş dönemidir. Boya bezemeli seramiğin ilk örneklerinin görüldüğü bu dönemde, çizi bezemeli seramik yoktur. Sonraki safha, I. Erken Hanedanlar Devri'nin başları ile paralel olduğu anlaşılan Ara dönemdir. Boya bezemeli seramiğin gelişimini sürdürdüğü bu dönemde, çizi bezemeli ilk örneklerin de ortaya çıktığı düşünülmektedir. Suriye Cezire'si kronolojisine göre, Geçiş dönemi ve Ara dönem Erken Cezire 0 safhası içinde yer almaktadır.

Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi, I. Erken Hanedanlar Devri'nin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Boya bezemeli seramiğin en olgun evresi olan bu safhada, çizi bezemeli seramik de belirgin bir şekilde görülmektedir. Bunu takip eden Çizi ve Oyma Bezeme döneminin, I. Erken Hanedanlar Devri'nin sonları ile II. Erken Hanedanlar Devri'nin başları arasında yer aldığı düşünülmektedir. Bu dönemde boya bezemeli seramik devam etmekle birlikte sayısal olarak azalmıştır. Diğer grupta ise çizi bezeme ile birlikte, oyma bezeme başta olmak üzere daha derin süsleme teknikleri de ortaya çıkmıştır. Suriye Cezire'si kronolojisine göre, Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi ile Çizi ve Oyma Bezeme dönemi Erken Cezire I safhası içindedir.

Boya bezemeli seramiğin bulunmadığı Geç Oyma Bezeme dönemi, II. Erken Hanedanlar Devri'nin sonları ile IIIa evresinin başları arasına yerleştirilmektedir. Suriye Cezire'si kronolojisine göre, Erken Cezire II ev-

¹¹ Ninive 5 seramiğinde saptanan dönemlerin adlandırılması ve tarihlendirilmeleri konusunda, yapılan son çalışmalar olan Lebau 2000 ve Rova 2003a esas alınmış, daha önce yapılan değerlendirmeler buna göre uyarlanmıştır.

resi içindedir. Son safha olan Post Ninive 5 dönemi ise Erken Hanedanlar IIIa evresinin başlarından itibaren gelişim göstermektedir. Suriye Cezire'si kronolojisine göre, dönemin başlangıcı Erken Cezire IIIa evresinin başlarına verilmektedir.

Giremira'dan bulunan 3 örnekle temsil edilen çanak formundaki parçalar iki ayrı tiptedir. İlk tip, hafif içe eğik dik duruşlu, basit ağız kenarlı ve dışbükey gövdelidir (Levha 1, 1-2). Yuvarlak, yuvarlatılmış düz ya da düz dipli olan benzerleri Tepe Gawra¹², Tell Brak¹³, Chagar Bazar¹⁴, Giharrin¹⁵ ve Tell Leilan'dan¹⁶ ele geçmiştir.

İkinci çanak tipi ise hafif içe eğik dik duruşlu, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve dışbükey gövdelidir (Levha 1, 3). Düz dipli olan benzerleri Ninive¹⁷, Tell Karrana¹⁸, Tepe Gawra¹⁹, Tell Leilan²⁰, Tell Durdara²¹, Tall al-Raqa'i²², Tell Jigan²³, Tell Brak²⁴, Giharrin²⁵, Tell Barri²⁶, Tell Fisna²⁷, Tell Jessary²⁸ ve Chagar Bazar'dan²⁹ bulunmuştur.

¹² Speiser 1935, Lev. LXIII, 22. Geçiş dönemi ya da Ara dönem; Mallowan 1947, Lev. LXXIV, 11. Çizi ve Oyma Bezeme dönemi; Matthews 1995, Şek. 18, 2. Geç Oyma Bezeme dönemi; Oates 1982, Şek. 2, 29. Post Ninive 5 dönemi.

¹³ Mallowan 1947, Lev. LXXIV, 11. Çizi ve Oyma Bezeme dönemi; Matthews 1995, Şek. 18, 2. Geç Oyma Bezeme dönemi; Oates 1982, Şek. 2, 29, 31, 34-35; Matthews 1995, Şek. 17, 9. Post Ninive 5 dönemi; Mallowan 1947, Lev. LXXIV, 14-15. Akkad Devri.

¹⁴ Mallowan 1936, Şek. 9, 2. Geç Oyma Bezeme dönemi.

¹⁵ Ay 1995, Şek. IV, 1. Geç Oyma Bezeme dönemi.

¹⁶ Schwartz 1988, Şek. 28, 6; Weiss 1990, Şek. 14, 1-2, 9. Akkad Devri.

¹⁷ Campbell-Thompson ve Mallowan 1933, Lev. LVI, 6; LXI, 2; Gut 1995, Lev. 72, 1104, 1107-1108. Ara dönem; Lev. 95, 1339. Geç Oyma Bezeme dönemi

¹⁸ Roza 2003b, Şek. 4, 7. Geçiş Dönemi; 1993, Lev. XXXII, 355. Ara dönem.

¹⁹ Speiser 1935, Lev. LXV, 53. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi. VII. tabaka.

²⁰ Schwartz 1988, Şek. 50, 2. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi. IIIa tabakası; Mayo ve Weiss 2003, Şek. 7, 1. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi. IIIb tabakası; Calderone ve Weiss 2003, Şek. 7, 5. Geç Oyma Bezeme dönemi. IIIc tabakası.

²¹ Spanos 1988, Şek. 11, 3. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi ya da Çizi ve Oyma Bezeme dönemi. I. alan.

²² Curvers ve Schwartz 1990, Şek. 25, 4. Çizi ve Oyma Bezeme dönemi. 4. tabaka; Şek. 20, 13, 16-17, 20. Geç Oyma Bezeme dönemi. 3. tabaka; Şek. 7, 14. Post Ninive 5 dönemi ve Akkad Devri'nin başları. 2. tabaka

²³ Li ve Kawamata 1984-85, Şek. 31, 9; Fujii et. al. 1987, Şek. 6, 50. Geç Oyma Bezeme dönemi. B alanı

²⁴ Oates 1986, Şek. 5, 91. olasılıkla Geç Oyma Bezeme dönemi.

²⁵ Ay 1995, Şek. IV, 10. Geç Oyma Bezeme dönemi.

²⁶ Biscione 1982, no. 1-2, 20, 22, 36. Olasılıkla Geç Oyma Bezeme dönemi. 3-1. tabakalar.

²⁷ Numoto 1988, Şek. 21, 137. Post Ninive 5 dönemi ve Akkad Devri. Vb tabakası.

²⁸ Numoto 1990, Şek. 8, 129. Post Ninive 5 dönemi ve Akkad Devri. A alanı, 2b tabakası.

²⁹ Mallowan 1936, Şek. 9, 4. Akkad Devri. 23 numaralı mezar.

Tell Minar'dan 5 ve Giremira'dan 6 örneği bulunan bardak formundaki 11 parça, beş ayrı tiptedir. Bunlardan dik duruşlu, basit ağız kenarlı ve düz gövdeli olan ilk tipin örneği Giremira'dan ele geçmiştir (Levha 1, 4). Yuvarlak ya da düz dipli olan benzerleri Tell Brak³⁰ ve Tell Leilan'dan³¹ bulunmuştur.

Tell Minar'dan ele geçen 2 örneği bulunan bardakların ikinci tipi, hafif içe eğik dik duruşlu, basit ağız kenarlı ve dışbükey gövdelidir (Levha 1, 5-6; Resim 5, 1). İlk parçanın bezemesiz olmasına karşılık, diğer parça Geç Oyma Bezeme döneminin karakteristik bir kompozisyonu ile süslenmiştir. Söz konusu süsleme, birbirlerinin ara boşluklarına gelecek şekilde iki sıra halinde yapılmış, araları sık dikey çizgilerle taralı kısa ve dolgun oyma bezeme motiflerinden oluşmaktadır³². Sivri dipli olan benzerleri Tell Karana³³, Tell Leilan³⁴, Chagar Bazar³⁵, Tell Mohammed 'Arab³⁶, Tell Jigan³⁷ ve Tall al-Raqa'i'den³⁸ ele geçmiştir.

Tell Minar'dan 2 ve Giremira'dan 1 parça ile temsil edilen üçüncü bardak tipi, dik duruşlu, basit ağız kenarlı ve dışbükey gövdelidir (Levha 1, 7-9; Resim 5, 2-3). Her iki merkezden de birer örnek çizi-oyma bezemeli-dir. Bunlardan Giremira örneğindeki bezeme, Ninive 5 seramiğinde nadir görülen bir motiftir. Söz konusu motif, üstte ve altta iki sıra halinde işlenmiş yatay yivlerin arasında yer alan, birbirini takip eden geniş açılı sıralarının içinde iki sıra sağa dönük diyagonal tarama şeklindedir (Levha 1, 8; Resim 5, 2). Motifin çok daha düzensiz yapılmış bir benzeri, Boya ve

³⁰ Oates 1982, Şek. 4, 53. Post Ninive 5 dönemi.

³¹ Schwartz 1988, Şek. 28, 8; Weiss 1990, Şek. 14, 8, 12. Akkad Devri. IIb tabakası.

³² Numoto 1993, 85, 87, Şek. 4, 158.

³³ Rova 2003b, Şek. 6, 2-3. Olasılıkla Boya ve Erken Çizi Bezeme Dönemi.

³⁴ Schwartz 1988, Şek. 47, 5. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi. IIIa tabakası; Şek. 42, 1. Çizi ve Oyma Bezeme dönemi ya da Geç Oyma Bezeme dönemi. IIb tabakası; Şek. 31, 9; 33, 8. Geç Oyma Bezeme dönemi. IIId tabakası.

³⁵ Mallowan 1947, Lev. LXXXII, 3. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi ya da Çizi ve Oyma Bezeme dönemi. 215 numaralı mezar; Mallowan 1936, Şek. 18, 8. Post Ninive 5 döneminin sonları ya da Akkad Devri. 4-3. tabakalar; Şek. 10, 5-6. Akkad Devri. 3. tabaka, 58 ve 28 numaralı mezarlar; Şek. 18, 6. Akkad Devri. 2. tabaka.

³⁶ Roaf 1983, Şek. 4, 09. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi ya da Geç Oyma Bezeme dönemi. 23 numaralı mezar.

³⁷ Numoto 1992, Şek. 6, 61. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi ya da Geç Oyma Bezeme dönemi. C alanı.

³⁸ Curvers ve Schwartz 1990, Şek. 20, 4-6; 21, 1-2. Geç Oyma Bezeme dönemi. 3. tabaka.

Erken Çizi Bezeme döneminde Tell Leilan'dan tanınmaktadır³⁹. Tell Minar örneğindeki bezeme ise araları sık yatay çiziler ile taralı, sola dönük çift kıvrımlı açılı sıraları oluşturan yivlerden meydana gelmektedir (Levha 1, 9; Resim 5, 3). Bu kompozisyonun dikey yiv sıraları ile birlikte uygulanmış benzerleri, Geç Oyma bezeme döneminde görülmektedir⁴⁰. Yuvarlak dipli olan benzerleri Tell Kutana⁴¹, Tell Karrana 3⁴², Tell Leilan⁴³, Tall al-Raqa'i⁴⁴, Tell Mohammed 'Arab⁴⁵, Chagar Bazar⁴⁶, Tell Brak⁴⁷, Tell Jigan⁴⁸, Tell Gabi West⁴⁹, Tall al-Hamidiya⁵⁰ ve Tell Gernayir'den⁵¹ bulunmuştur.

Giremira'dan 1 örneği bulunan dördüncü bardak tipi, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, dik duruşlu ve dışbükey gövdelidir (Levha 2, 10). Sivri dipli olan benzerleri Tell Fisna⁵², Tell Kutana⁵³, Tell Brak⁵⁴, Tell Leilan⁵⁵,

³⁹ Schwartz 1988, Şek. 48, 7. IIIa tabakası.

⁴⁰ Numoto 1993, 85, 87, Şek. 4, 169.

⁴¹ Bachelot 1987, Şek. 9, ortada sağda. Geçiş dönemi, Ara dönem ya da Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi.

⁴² Rova 1991, Şek. A, 11-12. Geçiş dönemi, Ara dönem ya da Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi.

⁴³ Schwartz 1988, Şek. 51, 4. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi. IIIa tabakası; Şek. 31, 4, 11, 14; 33, 7. Geç Oyma Bezeme dönemi. IIId tabakası.

⁴⁴ Curvers ve Schwartz 1990, Şek. 24, 15. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi. 5. tabaka; Schwartz ve Curvers 1992, Şek. 7, 9. Post Ninive 5 dönemi ve Akkad Devri'nin başları. 2. tabaka.

⁴⁵ Roaf 1983, Şek. 4, 02. Olasılıkla Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi.

⁴⁶ Mallowan 1947, Lev. LXXXII, 11. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi ya da Geç Oyma Bezeme dönemi. 211 numaralı mezar; Mallowan 1936, Şek. 10, 2. Akkad Devri. 2. tabaka, 24 numaralı mezar; Şek. 10, 8. Akkad Devri. 2. tabaka, 25 numaralı mezar; Şek. 20, 2. Akkad Devri. 3. tabaka, 26 numaralı mezar; Şek. 10, 1, 3. Akkad Devri. 3. tabaka, 66 numaralı mezar.

⁴⁷ Mallowan 1947, Lev. LXXIV, 10. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi, Çizi ve Oyma Bezeme dönemi ya da Geç Oyma Bezeme dönemi; Matthews 1995, Şek. 18, 8. Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁴⁸ Ii ve Kawamata 1984-85, Şek. 31, 6; Fujii et. al. 1987, Şek. 6, 47. Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁴⁹ Kühn 1978-79, Şek. 15. Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁵⁰ Eichler 1990, Lev. 33, 2. Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁵¹ Mallowan 1937, Şek. 18, 14. Post Ninive 5 dönemi. 20 numaralı mezar.

⁵² Numoto 1988, Şek. 15, 15; 19, 96. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi. 6. tabaka.

⁵³ Forest 1987, Şek. 9, solda üstten dördüncü. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi.

⁵⁴ Matthews et. al. 1994, Şek. 5, 8. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi; Oates 1986, Şek. 5, 99; Mathews 1995, Şek. 12, 7; 13, 1; 14, 3; 19, 2. Çizi ve Oyma Bezeme dönemi; Oates 1986, Şek. 5, 96. Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁵⁵ Schwartz 1988, Şek. 47, 3; 48, 1, 5. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi. IIIa tabakası; Şek. 32, 1; 33, 5. Çizi ve Oyma Bezeme dönemi. IIId tabakası; Calderone ve Weiss 2003, Şek. 5, 4. Geç Oyma Bezeme dönemi. IIId tabakası.

Tell Billa⁵⁶, Chagar Bazar⁵⁷, Ninive⁵⁸, Tell Mohammed 'Arab⁵⁹, Tell Barri⁶⁰, Tall al-Hamidiya⁶¹ ve Tall al-Raqa'i'den⁶² bulunmuştur.

Giremira'dan 3 ve Tell Minar'dan 1 parça ile temsil edilen son bardak tipi, dışa kalınlılaştırılmış ağız kenarlı ve dik duruşludur (Levha 2, 11-14; Resim 6, 4-5). Bu tür kaplarda, gövde kabın yarısı ya da alt kısmına yakın bir noktada keskinlik oluşturdudan sonra, dibe doğru daralarak inmektedir. Her iki merkezden de birer parça bezemelidir. Çok küçük kısımları korunmuş bu parçalardaki bezeme, bardakların üçüncü tipi içinde yer alan bir örnekte üzerindeki motifin (Levha 1, 9; Resim 5, 3) dikey yiv sıraları ile birlikte uygulanmış şeklidir. Sivri, yuvarlak ya da düz dipli olan benzerleri Telul eth-Thalathat V⁶³, Chagar Bazar⁶⁴, Tell Brak⁶⁵, Tall al-Raqa'i⁶⁶, Mari⁶⁷, Tell Fisna⁶⁸ ve Tell Jigan'dan⁶⁹ ele geçmiştir.

Tell Minar'dan bulunan 2 örnek ile temsil edilen çömlekler iki ayrı tiptedir. Bunlardan ilk tip dışa çekik aşağıya eğik ağız kenarlı, kısa boyunlu ve yuvarlak gövdelidir (Levha 2, 15). Formun sağlam örnekleri genellikle yuvarlak diplidir. Nadir olarak düz dipli kaplar da görülmektedir. Benzer-

⁵⁶ Speiser 1933, Lev. LII, 5. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi ya da Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁵⁷ Mallowan 1936, Şek. 10, 7. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi ya da Geç Oyma Bezeme dönemi. 5. tabaka, 68 numaralı mezar.

⁵⁸ Gut 1995, Lev. 93, 1306. Çizi ve Oyma Bezeme dönemi; Lev. 95, 1330. Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁵⁹ Killick 1986, Şek. 4, 1-2. Geç Oyma Bezeme dönemi. 3. tabaka.

⁶⁰ Biscione 1982, no. 8. Geç Oyma Bezeme dönemi. 3-1. tabakalar.

⁶¹ Eichler et. al. 1990, Lev. 33, 6-12, 15, 19. Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁶² Curvers ve Schwartz 1990, Şek. 20, 7; Fortin ve Schwartz 2003, Şek. 7, 4. Geç Oyma Bezeme dönemi. 3. tabaka.

⁶³ Fukai et. al. 1974, Lev. XLVII, 2. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi.

⁶⁴ Mallowan 1936, Şek. 18, 1-4, 7. Boya ve Erken Çizi Bezeme dönemi. 5. tabaka, 67 ve 68 numaralı mezarlar.

⁶⁵ Mathews 1995, Şek. 12, 8; 20, 3. Çizi ve Oyma Bezeme dönemi; Oates 1986, Şek. 5, 85-86. Olasılıkla Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁶⁶ Fortin ve Schwartz 2003, Şek. 7, 8. Geç Oyma Bezeme dönemi. 3. tabaka.

⁶⁷ Parrot 1954, Şek. 7. Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁶⁸ Nomoto 1988, Şek. 41, 2-4. Post Ninive 5 dönemi. 1 numaralı mezar; Şek. 22, 126, 151. Post Ninive 5 dönemi ya da Akkad Devri. Vb ve Va tabakaları.

⁶⁹ İi ve Kawamata 1984-85, Şek. 20, 1; Fujii et. al. 1987, Şek. 6, 63. Akkad Devri. B alanı, 4 numaralı mezar.

leri Chagar Bazar⁷⁰, Tall al-Hamidiya⁷¹, Tall al-Raqa'i⁷² ve Tell Fisna'dan⁷³ bulunmuştur.

İkinci çömlek tipi ise dışa çekik uzatılmış ağız kenarlı, kısa boyunlu ve yuvarlak gövdelidir. Boynun gövde ile birleştiği kısımda bir keskinlik söz konusudur (Levha 2, 16; Resim 6, 6). Kabın gövdesi sık olarak işlenmiş dikey çizgi taramalarla bezenmiştir. Bu basit bezeme şeklinin benzerleri, daha çok Geç Oyma Bezeme döneminden tanınmaktadır⁷⁴. Yuvarlak dipli olan bir benzeri Tell Brak'dan ele geçmiştir⁷⁵.

Dip parçaları sivri, yuvarlak, düz ve pedestal olmak üzere dört ayrı tiptedir. Bardak türü kaplarda karşımıza çıkan sivri dip parçaları, her iki merkezde de çok sayıdadır (Levha 2, 17-18). Giremira'dan bulunan yuvarlak dip parçası (Levha 2, 19), Ninive 5 seramiğindeki bütün kap tiplerinde görülebilmektedir. Tell Minar'dan ele geçen küçük düz dip parçası, çanak ve bardak türü kaplarda kullanılan bir dip şeklidir (Levha 2, 20). Giremira'dan bulunan son 2 dip parçası ise pedestal dip örnekleridir (Levha 2, 21-22). Bu dip biçimi de, Ninive 5 seramiğinde yaygın olarak bulunan ayaklı kadeh formundaki kaplarda görülmektedir.

Bunların dışında 2 gövde parçası da bezemeli olmaları bakımından önem taşımaktadır. Giremira'dan bulunan ilk örnekte, bezeme kompozisyonunun çok küçük bir kısmı korunmuştur (Levha 2, 23; Resim 6, 7). Bezeme dış kenarları diyagonal sık çiziler ile taralı, aşağıya dönük açı oluşturan iki yivden meydana gelmektedir. Bu tür bezemeye sahip bir örnek Tell Barri'den tanınmakta ve Geç Oyma Bezeme dönemine tarihlendirilmektedir⁷⁶. Söz konusu örnekteki kompozisyon, araları diyagonal sık çiziler ile taralı, iç içe iki sıra halinde yapılmış, aşağıya ve yukarıya dönük açı oluşturan devamlı yivlerden meydana gelmektedir. Ayrıca, tam

⁷⁰ Mallowan 1947, Lev. LXXXII, 2. Olasılıkla Geç Oyma Bezeme dönemi; Mallowan 1936, Şek. 20, 12. Akkad Devri. 2-3. tabakalar; Şek. 12, 6; 20, 1 Akkad Devri. 3. tabaka, 28 numaralı mezar.

⁷¹ Eichler at. al. 1990, Lev. 33, 21. Geç Oyma Bezeme dönemi.

⁷² Curvers ve Schwartz 1990, Şek. 20, 23, 27. Geç Oyma Bezeme dönemi. 3. tabaka.

⁷³ Numoto 1988, Şek. 43, 22. Post Ninive 5 dönemi.

⁷⁴ Rova 1988, 105, 108-109, ek IV, 35a, Lev. VI.

⁷⁵ Mallowan 1947, Lev. LXXV, 12. Akkad Devri.

⁷⁶ Biscione 1982, no. 7. 3-1. tabakalar

aynı olmamakla birlikte, benzer anlayışta yapılmış bir örnek de Tell Leilan'dan bilinmekte, Çizi ve Oyma Bezeme dönemine verilmektedir⁷⁷.

Tell Minar'dan bulunan diğer parça da oldukça küçüktür (Levha 2, 24; Resim 6, 8). Örnekte sola dönük yivlerden oluşan üçlü bir açısının bulunduğu görülmekte, bir başka sıranın varlığı da anlaşılmaktadır. Bu bezemenin en yakın benzeri, dikey yiv sıraları ile birlikte işlenmiş sağa dönük ikili açısı sırası oluşturan yivlerden meydana gelen bir biçimdedir. Söz konusu kompozisyon, Geç Oyma Bezeme döneminden tanınmaktadır⁷⁸.

Bu iki merkezden ele geçen Ninive 5 seramiği parçaları, özellikle bezemeli örneklerin ortaya koyduğu tarihlendirme kriterlerine göre değerlendirildiğinde, Giremira'da Boya ve Erken Çizi Bezeme döneminin varlığı söz konusu olabilir (Levha 1, 8; Resim 5, 2). Çizi ve Oyma Bezeme dönemini ortaya koyan geçerli bir veri elde edilememiştir. Bu dönemler Gırnava ve Kertvin'den tanınmaktadır. Hem Tell Minar hem de Giremira'da Geç Oyma Bezeme döneminin varlığı belirgindir (Levha 1, 6, 9; 2, 11-12, 16; Resim 5, 1, 3; 6, 4-8). Post Ninive 5 dönemi de büyük bir olasılıkla vardır.

Tell Minar ve Giremira, hemen yakınlarında yer alan Gırnava ve Kertvin ile birlikte, Kuzey Mezopotamya ve Kuzeydoğu Suriye'den tanınan Ninive 5 kültürünün Nusaybin Bölgesi'ndeki uzantılarıdır. Eldeki veriler, Nusaybin ilçesinin Ninive 5 kültürü'nün gerçek anlamda yayıldığı bir alan olduğunu göstermektedir. Bölgede yapılacak yüzey araştırmaları, çok sayıda yeni merkezin tanınmasını sağlayacaktır.

⁷⁷ Schwartz 1988, Şek. 39, 3. IIIb tabakası (?); Numoto 1993, 79, Şek. 2, 73.

⁷⁸ Numoto 1993, 85, 87, Şek. 4, 166.

Katalog

Levha no:	1, 1	Hamur rengi:	5 Y8/3
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	15 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	1, 2	Hamur rengi:	5 Y8/3
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	16 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	1, 3	Hamur rengi:	2.5 Y8/2
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	16 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	1, 4	Hamur rengi:	5 Y8/4
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y8/4
Ağız çapı:	6 cm	İç astar rengi:	5 Y8/4
Levha no:	1, 5	Hamur rengi:	5 Y8/2
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	7 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	1, 6	Hamur rengi:	5 Y8/2
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	10 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	1, 7	Hamur rengi:	5 Y8/2
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	8 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	1, 8	Hamur rengi:	2.5 Y8/2
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	2.5 Y8/2
Ağız çapı:	8 cm	İç astar rengi:	10 YR 8/3

Levha no:	1, 9	Hamur rengi:	2.5 Y8/2
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/3
Ağız çapı:	10 cm	İç astar rengi:	5 Y8/3
Levha no:	2, 10	Hamur rengi:	5 Y8/2
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y8/1
Ağız çapı:	8 cm	İç astar rengi:	5 Y8/1
Levha no:	2, 11	Hamur rengi:	5 Y8/2
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	8 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	2, 12	Hamur rengi:	5 Y7/3
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y7/2
Ağız çapı:	12 cm	İç astar rengi:	5 Y7/2
Levha no:	2, 13	Hamur rengi:	5 Y8/2
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	10 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	2, 14	Hamur rengi:	5 Y8/2
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y8/1
Ağız çapı:	12 cm	İç astar rengi:	5 Y8/1
Levha no:	2, 15	Hamur rengi:	5 Y8/2
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	8 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	2, 16	Hamur rengi:	5 Y8/2
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Ağız çapı:	8 cm	İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	2, 17	Hamur rengi:	2.5 Y8/2
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	2.5 Y8/2
		İç astar rengi:	5 Y8/3

Levha no:	2, 18	Hamur rengi:	5 Y8/3
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y8/2
		İç astar rengi:	5 Y8/2
Levha no:	2, 19	Hamur rengi:	2.5 Y8/2
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	2.5 Y8/2
		İç astar rengi:	2.5 Y8/2
Levha no:	2, 20	Hamur rengi:	5 Y8/3
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/2
Dip çapı:	2 cm	İç astar rengi:	5 Y8/3
Levha no:	2, 21	Hamur rengi:	5 Y8/4
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y7/4
Dip çapı:	5 cm	İç astar rengi:	5 Y7/4
Levha no:	2, 22	Hamur rengi:	5 Y8/1 - 10 YR 8/3
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y8/1
		İç astar rengi:	10 YR 8/3
Levha no:	2, 23	Hamur rengi:	5 Y7/2
Merkez:	Giremira	Dış astar rengi:	5 Y7/3
		İç astar rengi:	5 Y7/3
Levha no:	2, 24	Hamur rengi:	5 Y8/3
Merkez:	Tell Minar	Dış astar rengi:	5 Y8/4
		İç astar rengi:	5 Y8/4

KAYNAKÇA

- Akyurt, İ. M., B. Devam, H. Erkanal ve A. T. Ökse. 1993. "1991 Girnavaz Kazıları." *14. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 267-280.
- Anastasio, S. 1995. *The Archaeology of Upper Mesopotamia. An Analytical Bibliography for the Pre-Classical Periods*. Subartu 1. Turnhout: Brepols.
- Ay, E. 1995. "Girharrin Höyüğü'nün Arkeolojik Değerlendirmesi." A. Erkanal, H. Erkanal, H. Hüryılmaz, A. T. Ökse, N. Çınardalı, S. Günel, H. Tekin, B. Uysal ve D. Yalçıklı (eds.), *In Memoriam İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı. Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerinde İncelemeler. Studies for Ancient Near Eastern Cultures*, 13-32. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bachelot, L. 1987. "The French Archaeological Expedition to Saddam - Dam the 2nd, Campaign at Kutani, May/June 1984." *Research(es) on the Antiquities of Saddam Dam Basin Salvage and Other Researches*, 89-98. Baghdad: Republic of Iraq Ministry of Culture and Information, State Organization of Antiquities and Heritage Saddam Dam Basin Salvage Project.
- Biscione, R. 1982. "La Ceramica del III Millennio." P. E. Pecorella ve M. Salvini (eds.), *Tell Barri/Kahat 1. Relazione Preliminare Sulle Campagne 1980 e 1981 a Tell Barri/Kahat, nel Bacino del Habur*, 45-54. Roma: Consiglio Nazionale Delle Ricerche Istituto Per Gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici.
- Calderone, L. ve H. Weiss. 2003. "The End of the Ninevite 5 Period at Tell Leilan." H. Weiss ve E. Rova (eds.), *The Origins of North Mesopotamian Civilization: Ninive 5 Chronology, Economy, Society*, 193-220. Subartu 9. Turnhout: Brepols.
- Campbell-Thompson, R. ve M. E. L. Mallowan. 1933. "The British Museum Excavations at Nineveh, 1931-32." *Annals of Archaeology and Anthropology* 20: 71-186.
- Curvers, H. H. ve G. M. Schwartz. 1990. "Excavations at Tell al-Raga'i: A Small Rural Site of Early Urban Northern Mesopotamia." *American Journal of Archaeology* 94/1: 3-23.
- Devam, B. 1988. "Girnavaz`Kazılarında Açığa Çıkarılan Ninive 5 Seramiğinin Önasya Arkeolojisiindeki Yeri." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

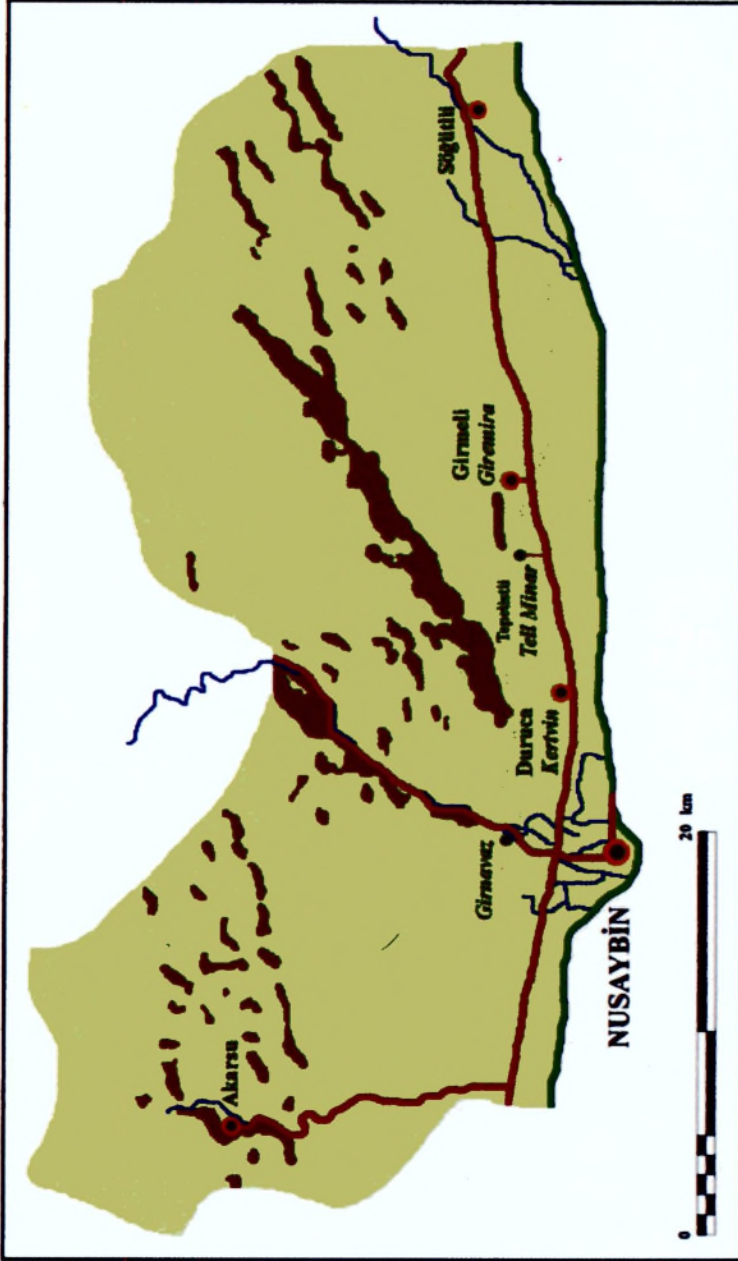
- Eichler, S., M. Wäfler ve D. Warburton. 1990. *Tell al-Hamidiya 2, Vorbericht 1985-1987. Symposion Recent Excavations in the Upper Khabur Region*. Orbis Biblicus et Orientalis, Series Archaeologica 6. Göttingen: Universitätsverlag Freiburg Schweiz Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen.
- Erkanal, A. 1984. "Girnavaz Kazısının Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi." *1. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 69-73.
- Erkanal, A. ve H. Erkanal. 1989. "Archäologischer Überblick über die Provinz Mardin." K. Emre, M. Mellink, B. Hrouda ve N. Özgüç (eds.), *Tahsin Özgüç'e Armağan. Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, 129-134. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erkanal, H. 1984. "1982 Girnavaz Kazıları." *5. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 131-135.
- Erkanal, H. 1985. "1983 Girnavaz Kazıları." *6. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 121-135.
- Erkanal, H. 1986. "1984 Girnavaz Kazıları." *7. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 201-210.
- Erkanal, H. 1988a. "1986 Girnavaz Kazısı." *9. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 361-365.
- Erkanal, H. 1988b. "Girnavaz." *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft* 120: 139-152.
- Erkanal, H. 1989. "Mardin." *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7. 5./6. Lieferung: 558-559.
- Erkanal, H. 1990. "1988 Girnavaz Kazıları." *11. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 261-273.
- Erkanal, H. 1991a. "1988 Girnavaz Kazıları." *Höyük* 1: 29-36.
- Erkanal, H. 1991b. "1989 Girnavaz Kazıları." *12. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 277-292.
- Erkanal, H. 1998. "Girnavaz." *34. Uluslararası Assirioloji Kongresi*: 171-178. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erkanal, H. 2000. "Mardin Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları." *GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu*, 16-34. (01-05 Haziran 1998, Şanlıurfa). GAP Yayınları Kültür Dizisi 3. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

- Forest, J.-D. 1987. "Khirbet Derak and Kutan: A Preliminary Report of the French Excavations in the Saddam Dam Area (1983-1984)." *Research(e)s on the Antiquities of Saddam Dam Basin Salvage and Other Researches*, 82-8. Baghdad: Republic of Iraq Ministry of Culture and Information, State Organization of Antiquities and Heritage Saddam Dam Basin Salvage Project.
- Fortin, M. ve G. M. Schwartz. 2003. "The Middle Habur in the Third Millennium B.C." H. Weiss ve E. Rova (eds.), *The Origins of North Mesopotamian Civilization: Ninive 5 Chronology, Economy, Society*, 221-248. Subartu 9. Turnhout: Brepols.
- Fujii, H., H. İi, W. Kawamata, K. Matsumoto, H. Oguchi, K. Yaggi ve H. Numoto. 1987. "Working Report on First Season of Japanese Archaeological Excavation in Saddam Dam Salvage." *Research(e)s on the Antiquities of Saddam Dam Basin Salvage and Other Researches*, 33-61. Baghdad: Republic of Iraq Ministry of Culture and Information, State Organization of Antiquities and Heritage Saddam Dam Basin Salvage Project.
- Fukai, S., K. Horiuchi ve T. Matsutani. 1974. *Telul eth-Thalathat III. The Excavations of Tell V, The Fourth Season (1965)*. The Tokyo University Iraq-Iran Expedition Report 15. Tokyo: Tokyo University Press.
- Gut, R. V. 1995. *Das Prähistorische Ninive: Zur relativen Chronologie der frühen Perioden Nordmesopotamiens*. Baghdader Forschungen 19. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Ii, H. ve M. Kawamata. 1984-85. "The Excavations at Tell Jigan by the Japanese Archaeological Expedition: A Preliminary Report on the First Season of Work." (Japonca). *al-Rafidan* 5-6: 151-214.
- Killick, R. 1986. "The Eski Mosul Region." U. Finkbeiner ve W. Röllig (eds.), *Ġamdat Nasr. Period or Regional Style?* 229-244. Tübinger Atlas des Vorderen Orients 62. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Kühne, H. 1978-79. "Ausgrabungen und Forschungsreisen. Ausgrabungsstätigkeit in Syrien." *Archiv für Orientforschung* 26: 145-180.
- Lebau, M. 2000. "Stratified Archaeological Evidence and Compared Periodizations in the Syrian Jezirah During the Third Millennium B.C." C. Marro ve H. Hauptmann (eds.), *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe-IIIe millénaires*, 167-192. Varia

- Anatolica 11. Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul. Paris: De Boccard.
- Mallowan, M. E. L. 1936. "The Excavations at Tall Chagar Bazar and an Archaeological Survey of the Habur Region, 1934-35." *Iraq* 3: 1-86.
- Mallowan, M. E. L. 1947. "Excavations at Tell Brak and Chagar Bazar." *Iraq* 9: 1-259.
- Mallowan, M. E. L. 1964. "Ninevite 5." K. Bittel, E. Heinrich, B. Hrouda ve W. Nagel (eds.), *Vorderasiatische Archäologie, Studien und Aufsätze. Festschrift A. Moortgat*, 142-154. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Matthews, R. J. 1995. "Excavations at Tell Brak, 1995." *Iraq* 57: 87-111.
- Matthews, R. J., M. Matthews ve H. McDonald. 1994. "Excavations at Tell Brak, 1994." *Iraq* 56: 177-194.
- Mayo, D. ve H. Weiss. 2003. "The Beginning of the Ninevite 5 Sequence at Tell Leilan." H. Weiss ve E. Rova (eds.), *The Origins of North Mesopotamian Civilization: Ninive 5 Chronology, Economy, Society*, 25-41. Subartu 9. Turnhout: Brepols.
- McMahon, A. 1998. "The Kuyunjik Gully Sounding, Nineveh, 1989 & 1990 Seasons." *al-Rafīdan* 19: 1-32.
- Numoto, H. 1988. "Excavations at Tell Fisna." (Japonca). *al-Rafīdan* 9: 1-72.
- Numoto, H. 1990. "Findings from Tell Jessary." *al-Rafīdan* 11: 201-236.
- Numoto, H. 1991. "Painted Designs of the Ninevite 5 Pottery." *al-Rafīdan* 12: 85-155.
- Numoto, H. 1992. "Ninevite 5 Pottery from Tell Jigan Area C." *al-Rafīdan* 13: 139-158.
- Numoto, H. 1993. "Incised and Excised Designs of Ninevite 5 Pottery." *al-Rafīdan* 14: 69-108.
- Numoto, H. 1998. "Late Uruk and the Transitional Ninevite 5 Pottery from Tall Thalathat No. 5." *al-Rafīdan* 19: 53-73.
- Oates, J. 1982. "Some Late Early Dynastic III Pottery from Tell Brak." *Iraq* 44: 205-220.
- Oates, J. 1986. "Tell Brak: The Uruk/Early Dynastic Sequence." U. Finkbeiner ve W. Röllig (eds.), *Ĝamdat Nasr. Period or Regional Style?* 245-273. Tübinger Atlas des Vorderen Orients 62. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Parrot, A. 1954. "Les fouilles de Mari, neuvième campagne (Automne 1953)." *Syria* 31: 151-171.

- Roaf, M. 1983. "A Report on the Work of the British Archaeological Expedition in the Eski Mosul Dam Salvage Project." *Sumer* 39: 68-94.
- Roaf, M. ve R. Killick. 1987. "A Mysterious Affair of Styles: The Ninevite 5 Pottery of Mesopotamia." *Iraq* 49: 199-230.
- Roaf, M. ve R. Killick. 2003. "The Relative Chronology of Ninevite 5 Sites in the Tigris Region and Beyond." H. Weiss ve E. Rova (eds.), *The Origins of North Mesopotamian Civilization: Ninevite 5 Chronology, Economy, Society*, 73-82. Subartu 9. Turnhout: Brepols.
- Rova, E. 1988. *Distribution and Chronology of Nineveh 5 Pottery and Its Culture*. Contributi e Materiali di Archeologia Orientale II. Roma: Università Degli Studi di Roma, (La Sapienza).
- Rova, E. 1991. "Pottery from Tell Karrana." *Mesopotamia* 26: 15-22.
- Rova, E. 2000. "Early Third Millennium B.C. Painted Pottery Traditions in the Jezirah." C. Marro ve H. Hauptmann (eds.), *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe-IIIe millénaires*, 231-253. Varia Anatolica 11. Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul. Paris: De Boccard.
- Rova, E. 2003a. "Ninevite 5 Relative Chronology, Periodization and Distribution: An Introduction." H. Weiss ve E. Rova (eds.), *The Origins of North Mesopotamian Civilization: Ninevite 5 Chronology, Economy, Society*, 1-10. Subartu 9. Turnhout: Brepols.
- Rova, E. 2003b. "Tell Karrana 3: Ceramic Evidence for Late Uruk/Ninevite 5 Transition." H. Weiss ve E. Rova (eds.), *The Origins of North Mesopotamian Civilization: Ninevite 5 Chronology, Economy, Society*, 11-24. Subartu 9. Turnhout: Brepols.
- Schwartz, G. M. 1985. "The Ninevite Period and Current Research." *Paléorient* 11/1: 53-69.
- Schwartz, G. M. 1988. *A Ceramic Chronology from Tell Leilan: Operation I*. H. Weiss (ed.). Yale Tell Leilan Research 1. New Haven, London: Yale University Press.
- Schwartz, G. M. ve H. H. Curvers. 1992. "Tell al-Raga'i 1989 and 1990: Further Investigations at a Small Rural Site of Early Urban Northern Mesopotamia." *American Journal of Archaeology* 96/3: 397-419.
- Spanos, P. Z. 1988. "Ausgrabungen in Tall Durdara (Eski-Mosul-Projekt) und Tall Hamad Aga as-Sagır (Gazira Projekt), Nordirak, 1986." *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft* 120: 59-92.

- Speiser, E. A. 1933. "The Pottery of Tell Billa." *Museum Journal* 23: 249-308.
- Speiser, E. A. 1935. *Excavations at Tepe Gawra I, Levels I-VIII*. American School of Oriental Research. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Uysal, B. 1998. "Girnavaz Kazılarının Işığında Anadolu'da Ninive 5 Seramiği." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Uysal, B. (Baskıda). "Kertvin, Nusaybin Bölgesi'nde Bulunan Önemli Bir Ninive 5 Merkezi." A. Erkanal-Öktü, E. Özgen, S. Günel, A. T. Ökse, H. Hüryılmaz, H. Tekin, N. Çınardalı-Karaaslan, B. Uysal, F. A. Karaduman, A. Engin, R. Spiess, A. Aykurt, R. Tuncel, U. Deniz ve A. Rennie (eds.), *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması. Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Reflections*. İstanbul: Homer Kitapevi.
- Weiss, H. 1990. "Tell Leilan 1989: New Data for Mid-Third Millennium Urbanization and State Formation." *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft* 122: 193-218.

Harita: Nusaybin Bölgesi'ndeki Nüfus 5 merkezleri

Bora Uysal

Resim 1: Tell Minar 2004, güneyden görünüş

Resim 2: Tell Minar 2004, kuzeyden görünüş

Resim 3: Giremira 2004, güneyden görünüş

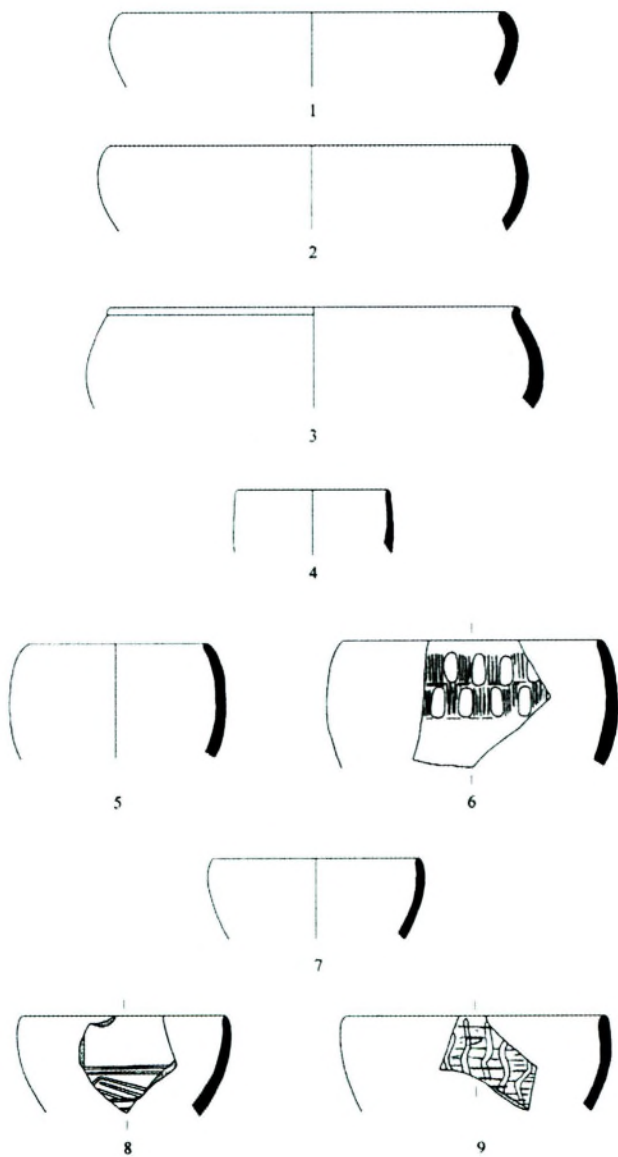
Resim 4: Giremira 2004, kuzeyden görünüş

Resim 5: Tell Minar ve Giremira, çizî-oyma bezemeli Ninive 5 seramiği

Resim 6: Tell Minar ve Giremira, çizî-oyma bezemeli Ninive 5 seramiği

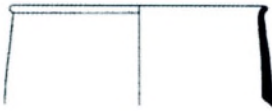
10

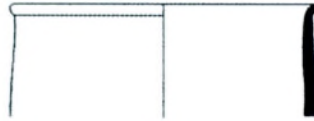
11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

AN UNKNOWN CHAPEL IN OBA-ALANYA

LEYLA YILMAZ*

INTRODUCTION

In the town of ıplaklı in Oba near Alanya Castle¹ on the southern coast of Turkey (See: Map), there is a single-naved chapel with highly-interesting non-figurative wall paintings². This small building is so-called "**Resimli Kilise**" (Painted Church) by the inhabitants of the region.

The chapel is abandoned and "ruined" a large part of its vault. It is currently in danger of complete collapse due to urban renewal activities initiated in the vicinity especially because of the heaps of the earth and stone accumulated from the excavation of the new construction's foundations. Red oil paint has been applied on some parts of the wall paintings and some diggings were made inside. It is necessary to take immediate action for conservation and structural reinforcement³ to prevent the building from deteriorating any further.

* Ankara University Faculty of Letters Department of Art History.

I am most grateful to Prof. M.Oluş Arık, Prof. S.Yıldız Ötüken, Prof.Denis Feissel, Prof.H.Hellenkemper, Prof.Ömür Bakırer, Prof. Sencer Şahin, Asst.Prof. Z.Kenan Bilici for their unforgettable helps in facilitating my work so are Asst.Prof.Nilay Çorağan Karakaya and Aslı Kök for the drawings.

¹ Alanya had several names through the ages. The oldest name of the city according to Strabon, was *Coracesium*. In Byzantine age, the city was called *Kalonoros*. During the Middle Ages, the Latins called it Candelore, Lescandelour and Galanorum. The present name Alanya was given by Alâeddin Keykubat I, the Anatolian Seljuq Sultan. See: Lloyd 1989., ix-1,2. ; İbn Bibi 1996, 16.

²As a member of The Excavation and Conservation Team of Alanya Castle, I have official permission of studying on this chapel, depending on the correspondence of the General Directorate of Cultural Heritages and Museums. Members of the team documented the chapel in 1999, which is performed under direction of Prof. M. Oluş Arık, during the surface investigations conducted together with METU in the project "*Alanya Castle/ The Analysis of Tiles and Ceramics found in Seljuk Palace*".

³ The chapel was registered in 1997 by the Alanya Museum. Its ruined condition, which is threatening the building, was reported by the author to the Directorate of the Antalya Regional Conservation Council of Cultural and Natural Heritage, with a letter dated November 26, 2004. The directorate has addressed a letter, dated December 30, 2004, number 1056, accompanied by a resolution dated December 23, 2004/178, giving to the author the information that the works around the chapel was stopped and it was decided that a retaining wall should be constructed on the east side.

ARCHITECTURE AND WALL PAINTINGS

The chapel is oriented to the east-west direction. It has an irregular rectangular plan, measuring 5,36 x 4,31 m. on the exterior and 3,57 x 2,10 m. on the interior (fig.1-pl.1). The nave is covered by a barrel-vault which is 2,90 m. in height and 0,35m. thick. The semi-circular apse is framed with a rectangular wall structure on the outside. On the inside of northern wall, there is a small round-arched niche. There are two round-arched windows - one on the east end of the apse and another one the south wall. The door is situated on the western façade, but is so ruined (fig. 2-3).

The chapel's walls and its barrel-vault are covered with non-figurative wall paintings starting from ground level. The paintings on the north and west walls are now extensively destroyed. However, the wall paintings on the surface of the apse, vault and south wall are in a better condition that enables us to recognize the contents to a great extent (fig. 4).

East Wall

A large cross (*Crux gemmata*)¹ is painted within a medallion in the half-dome of the apse. This composition is outlined in purple red on a light beige background. The arms of the cross are decorated with precious stone and pearl-drop motives (fig. 5). The medallion is outlined in blue on the inside and in purple red on the outside. Between them, there is a stylized pattern, which is difficult to determine. On the light beige background of the medallion, purple red lines are radiating between the cross-arms emanating like sun rays (fig.6).

Around the medallion on the surface of the apse is covered with a geometric composition that has a two dimensional effect and is delineated in purple red, blue and light beige colours. The pattern arranged symmetrically on the two sides of the window delineates an eight-cornered star by two superimposed squares. Bands of double lines create knotting motives and circles in and around these squares⁵ (fig.7). On both sides of the apse-niche are symmetrically placed interlocking sparse circles arranged

¹ For other samples of *Crux Gemmata*: Gökkaya in Latmos, Hagios Apostoli Church (11th c.) See: Wiegand 1913, 92-93; Yanartaş in Antalya-Chimera Church in Yanartaş (dated iconoclastic period) See: Ruggieri 1994, 475 and Ruggieri 1995, 367-380.

⁵ (fig.20) An exactly similar composition to this one is seen in the Hagios Ioannis Theologos Church at Adisarou. See: Chatzidakis 1989, 55, fig.4-5 ; Osterhaut 2001, fig.16.

in vertical bands and acting as the pseudo-columns of the apse-arch. On the semi-circular apse-arch, three bands coloured in purple red outline the surface. A geometric composition with two-dimensional effect is repeated on the inner band. The middle and outer bands include inscriptions.

On the intrados of the arch in the upper row, the remains of "...A Ω _ O C _ _ _ O..." letters measuring 5 cm. and on the middle row "...X _ A C _ A € T Ī N O _ O..." letters measuring of 8 cm. are to be seen. The inscription is written on a beige background, the letters are worn out (fig. 8-9).

South Wall

The drawings on the south wall consist of six square panels on the bottom and four rectangular panels on the upper part extend to the vault. The latter are arranged upright, with one on the east and three on the west side of the window. The bands that encircle the lower part of each panel are decorated with wavy lines in purple red on a beige background. The inner surfaces of these panels are filled with a design that imitates marble and is drawn on a beige background (fig. 10).

The four rectangular panels have frames in purple red. Each one has a Latin cross (Crux gemmata) at the center. The floral motives extending from the lower parts of the arms of the cross symbolize the so-called "*living cross*" in Byzantine iconography. The tips of the arms on all of the crosses are decorated with a string of pearls and their inner surfaces are filled with representations of precious stones. Each of these panels has an adornment band in the form of a broken arch with wavy lines at the top (fig. 11).

On the south wall, the panel on the east of the window, which is in the best condition, is decorated with a brown cross, outlined in black on a beige background. The inner surface of this brown cross is decorated with pearl drops and precious stones. There are floral motives springing from the lower ends of the cross (fig. 12).

The second, third and fourth crosses are deteriorated but what remains resembles the first cross. The only difference is the remains of some of the letters above the lateral arms of the crosses in the second and the third panels.

These remains of letters are "...A M..." in the upper row and "...N C..." in lower row of the second and "...N T..." on the third panels. Each of these letters measured 5,5 cm (fig. 13-14-15). The lower part of the window between the panels is decorated with a grid pattern outlined in purple red. The inner surface of the window is decorated with purple red lines.

North and West Walls

The paintings on the north wall are deteriorated. However, there are weak signs indicating floral motives reminiscent to the crosses on the south wall, a broken arch form and a panel imitating marble. Furthermore there are also traces of letters which are no longer legible (fig. 16-17). The decoration around the niche is unclear. On the two sides of the door on the west wall, there are also traces of imitating marble panels.

Vault

Symmetric, closed joints form the cross that completely covers the surface of the vault. It is painted with black contours and decorated with representations of white pearls. The thick band of interlocking sparse circles frames the skirt of the vault (fig. 18). Between the arms of the cross on the rectangular surfaces there are twelve lobed rosettes outlined in black (fig. 19).

CONCLUSION

Small chapels like the Oba Chapel, which are typically rubble-stone structures built on a rectangular plan, single nave, and covered with vault in observance of local traditions, are a group of structures commonly encountered in Anatolia, Greece and the Aegean islands⁶. However, such types of structures have not yet sufficiently been the subject of in-depth scientific studies. It is common knowledge that some of the single nave chapels to be discussed in this group are sometimes built into an older and ruined basilica. Indeed, E. Rosenbaum has found that an example of this type had been found in Selinus in the Cilicia region⁷. A similar observation has also been made for chapels in Paros. O. Feld reports that all of the three

⁶ Rosenbaum 1967, 67-68; Winfield 1962, 157-158; Bryer 1985 (1), fig.76, 96, 99; Feld 1975, 422; Miller 1993, 83-84.

⁷ Rosenbaum 1967, 34-35, 67.

chapels on the island are built on early basilicas⁸. R.M. Harrison has also found that there existed a small chapel in Lycia region, Sura built in a church in the late period⁹.

On the other hand, there are other examples like the Oba Chapel built singularly on simple and local architectural traditions. This group of chapels can be given many examples from Pontus¹⁰, Cilicia¹¹, Myra-Lagune¹², Kyenai¹³, Greece¹⁴, and the Aegean islands¹⁵. Despite controversy about their building dates, some single-naved "military chapels" identified by R.W. Edwards¹⁶ in the Cilicia region are, undoubtedly, examples within the coverage of this group.

Generally attributed to the Byzantine Era, there is controversy on which period such structures actually belong. Although, considering the simple constructions and decorations of these small and unpretentious buildings, one thinks that they are built in Middle Byzantine¹⁷ or towards the ends of Byzantine era¹⁸, some other comments are also heard saying that they might belong to a later time. Indeed, A.Orlandos believes that the single-naved chapels in Paros are built in the late period (17-18th centuries)¹⁹. There are claims that some single-naved chapels in the Black Sea region are built under the Ottoman rule and in the 19th century²⁰.

This reveals that such group of structures including the Oba Chapel has great uncertainties with regards dating. One can especially claim that such uncertainties also exist about the interior walls of buildings.

⁸ Feld 1975, 422.

⁹ Harrison 1963, 143.

¹⁰ Ballance 1960, 151, 166, 168, 170; Winfield 1962, 157; Edwards 1982, fig.115; Bryer 1985 (I), fig.76, 96, 99.

¹¹ Rosenbaum 1967, 67-68.

¹² Feld 1975, 419-424.

¹³ Miller 1993, 84-85, Abb. 50-51.

¹⁴ Feld 1975, 422-dpnt.469.

¹⁵ Feld 1975, 422-423.

¹⁶ Edwards 1982, 175.

¹⁷ Feld 1975, 423.

¹⁸ Rosenbaum 1967, 67.

¹⁹ For Orlandos's comments: See: Feld 1975, 422-dpnt.467.

²⁰ Ballance 1960, 169; Winfield 1962, 158.

As commonly known, some examples such as Oba Chapel with non-figural wall paintings are generally associated with the iconoclastic period²¹. However, the relationship of such wall paintings seen in many structures in Crete²², Naxos²³, Cilicia²⁴, Cherson, Georgia, Greece, Turkish Thrace and Anatolia and sometimes discussed under the title of “*aniconic decoration problem*”²⁵ with the iconoclastic period is still a controversial topic. However, it is also known that such wall paintings are, from a stylistic point of view, different from those in Greece and Cappadocia²⁶. Perhaps due to this reason, after considering the wall paintings in Naxos churches, Dimitrokallis is convinced that structures with aniconic decoration in Greece, Aegean Islands, Anatolia and Cappadocia should be reviewed²⁷. Osterhaut also reports that the dates proposed for examples accepted as belonging to this period are unreliable²⁸. As a matter of fact, the date proposed for the wall paintings of Antalya-Chimera church in Yanartaş has not been accepted by Hellenkemper-Hild²⁹, with claims that the kreuzblumen, cross decorations and horizontal tile examples on wall paintings might have been built in later times, such as the 17-18th centuries.

All such information demonstrates how major a problematic is the dating of Oba Chapel although it is included in the group of single-naved structures and it has a similar decoration.

Actually, considering the stone masonry used in Oba Chapel as well as its single nave and simple plan with a barrel vault, meaningful analogical connections may be established with chapels in the near vicinity in Alanya³⁰,

²¹ Osterhaut 2001, 5.

²² For Hagios Nikolaos Church in Merambéllo dating second half of 10th century. See: Gallas 1983, 81-422, fig. 102-395.

²³ Hagios Ioannis Theologos Church at Adisarou, St. Kyriake at Apeiranthos and St. Artemios Churches at Sangri dating 9th century. See: Dimitrokallis 1968, 283-286; Melas 1976, 138; Chatzidakis 1989, 50-64. I am mostly so grateful to Dr.B. Pitarakis for drawing my attention to Naxos.

²⁴ For Al Oda Church in İçel-Mut dating 8-10th centuries; See: Gough 1957, 159-160; Eyice 1971, 120; Koroğlu 2000, 393.

²⁵ See: Dimitrokallis 1968, 283-286; Lafontaine-Dosogne 1987, 324, 329, 333; Osterhaut 2001, 24-25.

²⁶ Lafontaine-Dosogne 1987, 329; Chatzidakis 1989, 56-57, 62-63; Osterhaut 2001, 24-25.

²⁷ Dimitrokallis 1968, 286.

²⁸ Osterhaut 2001, 5.

²⁹ Hellenkemper-Hild, 2004, 504.

³⁰ Lloyd 1989, 39.

Iotape³¹ and Cilicia³², and even with sole architectural examples claimed to belong to the Byzantine Era in the Black Sea region; however, on the other hand, it has to be assumed that simple structures with such plans and not requiring too much architectural knowledge and skills, which may therefore be built also by those living in rural areas out of city centers, might have been made in subsequent periods rather than during the Byzantine Era. However, after the Byzantine Era, historical, social and archaeological data with regards the buildings of Christian population in Anatolia during the late Ottoman period and their repairs or modifications are not yet been the subjects of a systematic study, except for Istanbul and Cappadocia.

One can say that the wall paintings in Oba Chapel contains many decorations and compositions encountered in many structures starting from early Christian-Byzantine Era until the late periods. It is remarkable that no figures are used in wall paintings. Though there are script remains among them, from an epigraphically, it is not possible to make meaning out of them. In return, considering the said script remains, it has been possible to conclude that they may not belong to a date earlier than the 11th century³³.

Although looking at the "*crux gemmata*" included in the wall painting program of the Chapel, one can date the building back to the 11-12th centuries³⁴ comparing it with similar structures in Latmos-Gökkaya and Yanartaş-Chimera in the same region, considering the political history of the Byzantine Era, it may be claimed, conjecturally, that this may not be quite possible³⁵.

Likewise, post-10th century Byzantine Era history of the Byzantine Kalonoros (today's Alanya) where the Chapel is located and its vicinity

³¹ Rosenbaum 1967, 38.

³² Edwards 1982, 164-176; Edwards 1983, 130-146; Hild 1984, 4: 182-356; Hellenkemper 1986.

³³ I consulted to Prof. D. Feissel for the translation of the inscription. The information that comes from him is that: "Though the lettering in itself doesn't provide a secure basis for datation, I'd hardly date this type of script (especially the letter A with an horizontal stroke on the top of it) earlier than the eleventh century. Besides, I'm still unable to offer a restoration even of a single word of the longest fragment." In this connection, the character of letter it seems impossible to date before 11th century. Prof. Sencer Şahin also agrees to him.

³⁴ I am mostly so grateful to Prof. H. Hellenkemper for his helps on dating problems.

³⁵ However, Rott did not sure from Inner Castle Chapel and "Arap Evliyası" in Alanya which are dated to Byzantine Era. See: Rott 1908, 71.

remains to be uncertain. Actually, it is also a controversial issue whether or not there was a Byzantine rule in the region after the 10th century. Indeed, Byzantine coins found in archaeological excavations in Alanya Castle date back as far as the rule of Leo VI (886-912)³⁶. This demonstrates that the Byzantine rule in this part of the region (east of Pamfilia) has terminated latest during the early 10th century. The situation of Alanya and environs during the 11-12th centuries is dark. Perhaps, during this two-century period, it had the same fate with *Sattalia* (today's Antalya), one of the most important ports of Byzantium located to its immediate west. As a matter of fact, *Sattalia* has also been the subject of a continuous military and political struggle between the Byzantium and the Turks since the 11th century when the central authority of the Empire started to disappear; and not only this city but also the southern shores of Anatolia has transformed into an insecure region. Compared to a "fire spot" by İdrisî, claims exists that *Sattalia* was a place of ruins during the 11th century³⁷. Such a comparison may also be made for the Byzantine *Kalonoros*. If this can be verified, one can say that the city was to a great extent abandoned during these ages, with a smaller population left in the city. From Islamic and Armenian sources, one can say that the *chaos* caused by the epidemics has a major role in it as well as the earthquakes that have occurred in the Mediterranean coastal line starting from the 11th century³⁸.

In this regard, it is rather high to date the structure looking at its architecture and interior wall paintings. It is but possible to enlighten this doubt and hesitation to a certain extent.

As it is known, Christian history of Anatolia is mostly limited to the Byzantine Era; and except for those built in Istanbul, Cappadocia or Trabzon (Pontus), not too much focus has been put on *local* architectural techniques and the traditions of the art of painting during the Ottoman era starting from the 16th century in rural Anatolia but mainly until the end of 19th century (even until the exchange in 1922). However, as it is known, Anatolia also has a Christian history and art, which has continued under Ottoman rule.

³⁶ Arık 2001, 529; Arık 2004, 2.

³⁷ Yılmaz 2002, 108.

³⁸ Duggan 2004, 127; Duggan 2005, 357-396.

On the other hand, although almost all of the wall paintings frequently seen mainly in Alanya and in the near vicinity, it is surprising that the examples in Oba Chapel still survive; this cannot be associated with the fact that they were secluded for centuries. Again, considering the destructions in the Chapel after 10 years after its registration, it is possible to say that a structure that has been built during the Byzantine Era should have not reached today in such an intact state despite the centuries in between and in a settlement that has been continuously inhabited since the Seljuk Era. However, although it belongs to the Byzantine Era, this does not mean that the structure has never functioned during the late periods or the structure has not been interfered. In this regard, one may claim that many settlements and structures in the near vicinity survived because they continued to be used during late periods or were already built during late periods. Some written memoirs³⁹ left behind by the Christian population who have left here during the exchange are clear indications that Alanya Castle and many structures in its environs were used by them at that time. It is known that some members of the Christian population of Alanya held some functions in the local government⁴⁰ until the exchange in 1922.

With this at hand, although there is insufficient archaeological and historical data, it also has to be taken into account that Oba Chapel might have been built in a late period and during the Ottoman Era.

If we can fully perceive the art language formed, perhaps creating regional differences and styles in parallel with the period's fashion, by local architectural traditions and some iconographic memoirs on the Christian population of Anatolia, we can place architectural phenomena like Oba Chapel into a more historical frame. It is expected that systematic surveys to be conducted in this region of Turkey shall reveal the memoirs of near ages more realistically, with deviating to some implied adoptions and stipulations.

2004

³⁹ Voyacıoğlu 2002; Koçak 2004.

⁴⁰ Bilici 2003.

BIBLIOGRAPHY

- ARIK, M.O., "Alanya Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları", *24. Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, Ankara, 2002, 519-534.
- ARIK, M.O., "Alanya Kalesi Çalışmaları 2004", *Anadolu Akdenizi, Arkeoloji Haberleri*, 2005-3, İstanbul. 2005, 1-4.
- BALLANCE, S., "The Byzantine Churches of Trebizond", *Anatolian Studies*, X, 1960., 141- 175.
- BİLİCİ, Z.K., (trans.), *1915 Alanya Belediyesi Encümen Kararları Defteri*, Antalya. 2003.
- BRYER, A.-WINFIELD, D., *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, I, Washington. 1985.
- CHATZIDAKİS, M.- DRANDAKIS, N.-ZIAS, N.-ACHEIMASTOU-POTAMIANOU, M.- VASILAKI-KARAKATSANI, A., *Naxos*, Athen. 1989.
- DIMITROKALLIS, G., "The Byzantine Churches Naxos". *AJA* 72, 1968, 283-286.
- DUGGAN, T.M.P., "A Short Account of Recorded Calamities (Earthquakes and Plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over the Past 2,300 Years-an Incomplete List, Comments and Observations", *Adalya*, VII, İstanbul. 2004, 123-164.
- DUGGAN, T.M.P., "Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas", *Adalya*, VIII, İstanbul. 2005, 357-396.
- EDWARDS, R.W., "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilica", *DOP*, 36, Washington. 1982, 155- 176.
- EDWARDS, R.W., "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilica: Second Report", *DOP*, 37, Washington. 1983, 123-146.
- EYİCE, S., *Karadağ (Binbir Kilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*, İstanbul, 1971.
- FELD, O., "Die Innenausstattung der Nilolaoskirche in Myra", *Myra*, Berlin. 1975, 360- 428.
- GALLAS, K.- WESSEL, K.- BORBOUDAKİS, M., *Byzantinisches Kreta*, München. 1983.

- GOUGH, M., "A Church of The Iconoclast (?) Period in Byzantine Isauria", *Anatolian Studies*, 7, 1957, 153-161.
- HARRISON, R.M. "Churches and Chapels of Central Lycia", *Anatolian Studies*, XIII, 1963, 117- 151.
- HELLENKEMPER, H.- HILD, F. *Neue Forschungen in Kilikien*, Wien. 1986.
- HELLENKEMPER, H.- HILD, F., *Lykien und Pamphylien*, II, Wien. 2004.
- HILD, F. -HELLENKEMPER, H.- HELLENKEMPER-SALIES, G.
"Kommagene - Kilikien -Isaurien", *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, 4, 1984, 182-356.
- İBN BİBİ, *El Evamirü'l-Ala'ye Fi'l-Umuri'l-Ala'ye (Selçukname)*, 1, Ankara. 1996.
- KOÇAK, M.L., *Alanya'dan Nea Ionia'ya Mübadele İle Gelen Ayrılıklar ve Bitmeyen Özlem*, Alanya.2004.
- KÖROĞLU, G., "Al Oda (Ala Oda) Kaya Kilisesi", *Celal Esat Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, İstanbul. 2000, 388-397.
- LAFONTAINE-DOSOGNE, J., "Pour une Problématique de la peinture d'église Byzantine a l'époque Iconoclaste", *DOP*, 41, 1987, 321-337.
- LLOYD, S.- RICE, D.S., *Alanya (Alaiyya)*, Ankara. 1989.
- MELAS, E., ed. *Die Griechischen*. Verlag: Inseln. 1976.
- MILLER, M., "Archhaeologische Befunde im Umland von Kyaneai: Festung, Tempel, Gehöfte, Kirchen", *Asia Minor Studien*, Band 9, Bonn, 1993, 57-85.
- OSTERHAUT, R., "The Architecture of Iconoclasm", *Byzantium in the Iconoclast Era (ca 680-850): The Sources: An Annotated Survey*, Eds: L. Brubaker-J. Holdon, Ashgate. 2001, 3- 285.
- ROSENBAUM, E., *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia*, Ankara. 1967.
- ROTT, H., *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig. 1908.
- RUGGIERI, *Chimera* 1994 "Un Complesso Ikonoklastic a Chimera", *Orientalia Christiana Periodika*, 60, 471-502.
- RUGGIERI, *Chimera* 1995 "Repporte The Chimera il silo Bizantio di Chimera", *Orientalia Christiana Periodika*, 61, 367-380.

VOYACOGU, V., *Alanya*, Alanya. 2002.

WIEGAND, T., *Der Latmos*, Berlin. 1913.

WINFIELD, D.- WAINWRIGHT, J., "Some Byzantine Churches from the Pontus", *Anatolian Studies*, XII, 1962, 131- 161.

YILMAZ, L., *Antalya, Bir Ortaçağ Türk Şehrinin Mimarlık Mirası ve Şehir Dokusunun Gelişimi (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara. 2002.

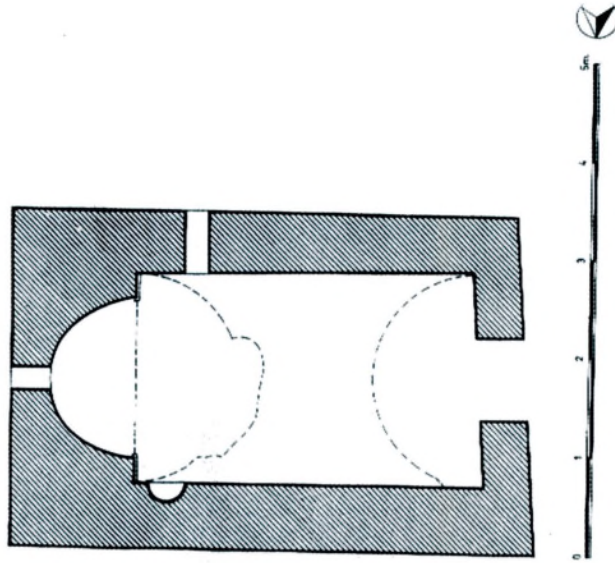

Map 1 - Alanya - Oba (H. Helenkemper - F. Hild 2004)

Fig.1 - External view of the chapel (from north-west)

Leyla Yılmaz

Pl.1 - Plan of the building

Fig.2 -Internal view (from west to east)

Fig.3 - Internal view (from east to west)

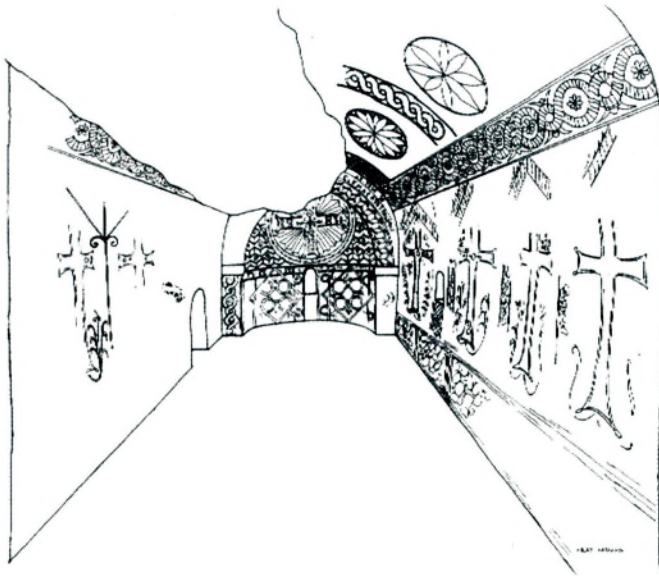

Fig.4 - Drawing of the wall paintings (from west to east) (N. Karakaya)

Fig.5 - The Grek croos in the medallion decoroted with precious stones on the apse.

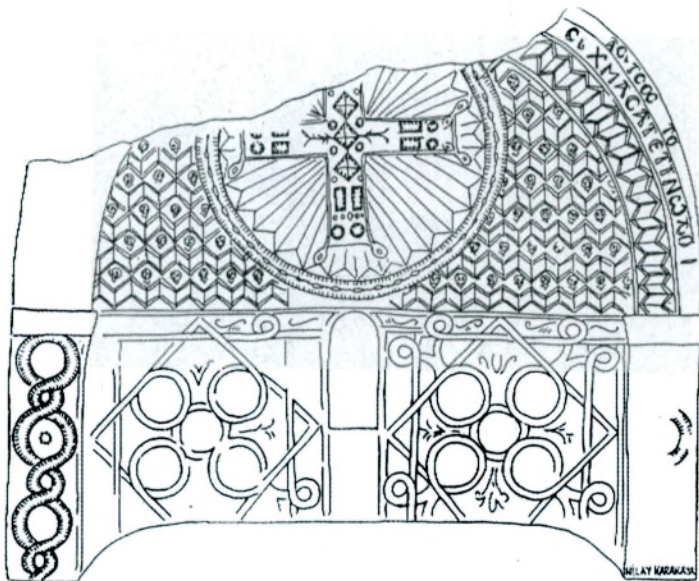

Fig.6 - Drawing of the wallpaintings on the apse (N. Karakaya)

Fig.7 - "Eight-cornerd star" motive on the apse wall.

Fig.8 - The letter remains and the motive "two-dimensional effect".

Fig.9 - Drawing of the letters remains on the apse arch (A. Kök).

Fig.10 - The wall paintings on the apse and south wall.

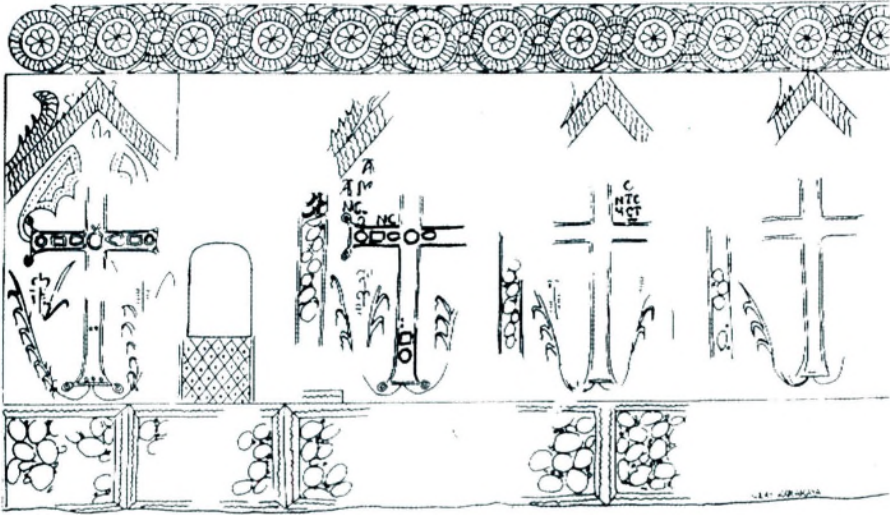

Fig.11 - Drawing of the wall paintings on the South wall (N. Karakaya).

Fig.12 - The detail from "eight-cornered star" motive and the south wall.

Fig.13 - The letter remains on the second cross arm of the south wall.

Fig.14 - Drawing of the letter remains on the second cross arm of the south wall (A. Kök)

Fig.15 - Drawing of the letter remains on the third cross arm of the south wall (A. Kök).

Fig.16 - The letter remains on the North wall.

Fig.17- Drawings of the letter remains on the North wall (A. Kök).

Fig.18 - The motive decorated with interlocking sparse circles surrounded vault.

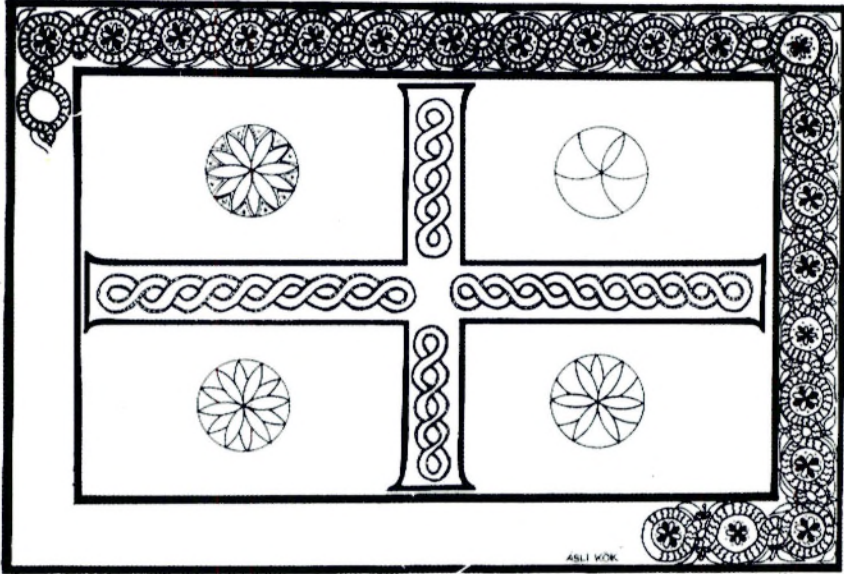

Fig.19 - Drawing of the cross covered on the vault (A. Kök).

Fig.20 - Naxos-Hagios Ioannis at Adisarou. Aniconic decoration in apse.
(M. Acheimastou-Potamianou 1989).

Leyla Yılmaz

Fig. 21 - Panagia Protothronos at Chalki. Aniconic decoration. (N. Zias 1989).

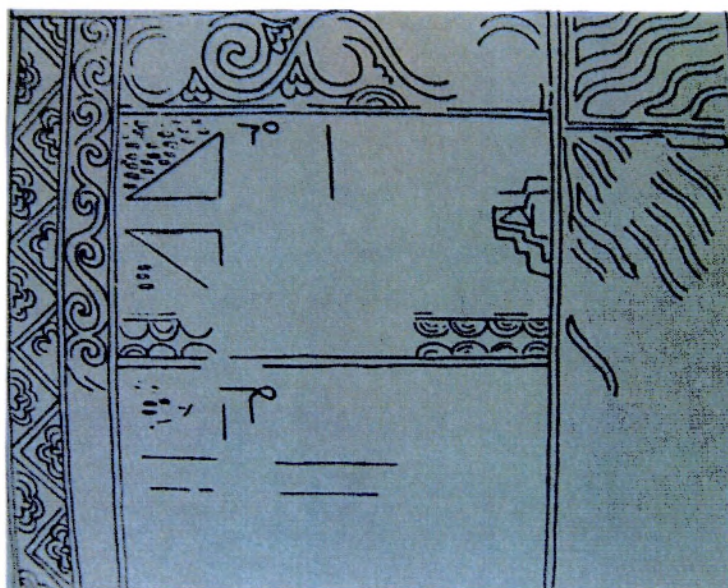

Fig. 22 - Naxos-Hagia Kyriaki (J. Lafontaine-Dosogne 1987).

GAZNELİ ORDUSUNDA GÖREV ALAN HİNTLİLER

ERDOĞAN MERÇİL

Gazneli Devleti kurulduktan hemen sonra hükümdarlar Hindistan seferlerine başlamış ve bu kıtadaki insan kaynağından askerî yönde de faydalanmışlardır. Bu konuda önemli bilgiler Prof. Dr. C.E. Bosworth tarafından “Ghaznevid Military Organisation” başlıklı makalesinde ve Gazneliler ile ilgili iki kitabında açıklamıştır¹. Ancak Prof. Bosworth tarafından verilen bilgilerde bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Biz bu makalemizde hem eksikleri tamamlamaya, hem de bu konudaki olayları hatırlatmaya çalışacağız. Eksiklikleri tamamlarken en önemli kaynağımız ise, Beyhakî’nin *Tarih-i Beyhakî* adlı eseri olacaktır. Bu eser elimize eksik ulaşmasaydı, muhakkak ki, konumuz hakkında daha etraflı bilgi sahibi olacaktık.

Gazneliler’den önceki Müslüman devletler, söz gelişi Büveyhiler, Saffariler ve Samaniler ordularında acaba Hintliler’den faydalandılar mı? Mafizullâh Kabir²’in eserinde Büveyhiler’in Hintli askerlerden faydalandığı hususunda bir bilgi bulunmuyor. Öte yandan Abbas-ı Pervîz (*Deyâlime ve Gazneviân*, hş. 1336, s. 148), Adud ed-Devle zamanında (936-983) Büveyhî ordusunda Hintliler’in bulunduğunu zikrediyor. Türkiye’de Samaniler ile ilgili olarak son zamanlarda yapılan bir doktora çalışmasında da bu devletin ordularında Hintliler’in yer aldığı konusunda bir bilgi yoktur³. Ancak Saffariler’in Ya’kub b. Leys döneminden (867-879) itibaren ordularında Hintli askerler kullandıkları anlaşıyor. Bu askerler 919-923 yılları arasında Saffarî Devleti’nde karışıklıkların yaşandığı dönemde önemli rol oynamışlardır⁴. Fakat Gazneli Devleti’nde görev yapan Hintliler’in orduda daha aktif rol oy-

¹ Bk. “Ghaznevid Military Organisation”, *Der Islam*, Berlin 1961, Cilt 36, s.37-77; Aynı mlf., *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 944:1040*, Edinburg 1963; Aynı mlf., *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*, Edinburg 1977.

² Bk. *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964; Ayrıca bk., H. Busse, *Chalif und Grosskönig, Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beirut 1965.

³ Bk. A. Usta, *Samaniler Devleti’nin Siyasî ve Kültürel Tarihi (943-1005)*, İstanbul 2003 (Basılmamış Doktora Tezi).

⁴ Bk. *Tarih-i Sistan*, nşr. Melik üş-Süera Bahar, Tahran hş. 1314, s.309; C.E. Bosworth, *The History of Saffarid of Sistan and the Maliks of Nimruz*, Costa Mesa, California and New York, 1994, s. 282, 348-349.

nadıkları görülüyor. Bu durumda Hintliler acaba hangi tarihten itibaren Gazneli ordusunda görev almaya başlamışlardır?

Simcurîler Horasan'a hâkim olmak ve Samanîler'in yerine geçmek isteyen bir Türk âilesidir. Bu âileden Ebû Ali Simcurî, Sebüktegin zamanında Samanîler tarafından Horasan ordu komutanlığına (Sipehsâlâr-ı Horasan) tayin edilen (994) Sebüktegin'in oğlu Mahmûd'u Nişabur civarında mağlup etmişti (995). Ebû Ali'nin daha sonra özür dileme gayretlerine rağmen, Sebüktegin, oğlu Mahmûd'un intikamını almak için, etrafa mektuplar yazarak asker göndermelerini istedi. Sebüktegin bu sırada Hintliler'den ve Türk Halaçlar'dan da asker toplamıştı. Neticede 22 Temmuz 995 tarihinde Tus civarındaki savaşta Sebüktegin, Ebû Ali Simcurî ve ordusunu mağlup etti⁵. Böylece Gazneliler ordusunda insan gücü olarak Hintliler ilk kez muhtemelen 995 tarihinde görev almış görünüyorlar.

Sultan Mahmûd zamanında (998-1030) da Hintliler, Gazneli ordusunda yer almışlardı⁶. Bu sırada Hintliler'in Gazneli ordusunda yer almalarında dinin bir engel teşkil etmediği görülüyor. Nitekim Sultan Mahmûd 21 Aralık 1002'de Sîstan'a hâkim olduktan sonra orada bir miktar asker bırakarak Gazne'ye döndü. Ancak bir süre sonra Sîstanlılar, Ebû Bekr Abdullah idaresinde Gazneliler'e karşı ayaklandılar ve duruma hâkim olarak onun adına hutbe okuttular. Öte yandan sultanın Sîstan'da bıraktığı üç bin kişilik Gazneli ordusunun çoğu Hintliler'den oluşmakta idi. Sîstanlılar bu Hintliler (Hinduvan-ı kâfir)den çoğunu öldürdüler⁷. *Tarih-i Sîstan*'da Hintliler'e âit Sîstan ile ilgili bilgiler bu kadardır. Sultan Mahmûd daha sonra 10-11 Ekim 1103'de Kurban Bayramı'nda Halefâbâd'daki Erk kalesine hâkim olarak asilerin isyanını bastırduğında; Gazneli askerlerin pazarları ve sarayları yak-tıkları, Cuma câmiini yağmaladıkları ve kilisede Hristiyanları öldürdükleri sırada Hintliler'in Gazneli ordusunda yer aldığı hususunda *Tarih-i Sîstan*'da⁸ bir bilgi bulunmuyor. Ancak Prof. Bosworth⁹un bu orduda Kâfir Hintliler'in de yer aldığı hususunda verdiği bilgi, kanaatimce bir yorumdan ibarettir.

⁵ Bk. Hâce Ebu'l-Fazl Muhammed b. Huseyn Beyhakî Debîr, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Dr. Gani ve Feyyaz, Tahran hş. 1324, s.206; Krş. E. Merçil, "Simcurîler IV", *Belleten*, sayı: 195, Ankara 1986, s.559-561.

⁶ Bk. Nizâmül-Mülk, *Siyaset-Nâme*, Haz. M.A. Köymen, Ankara 1999, Trk. Trc., s.72.

⁷ Bk. *Tarih-i Sîstan*, s. 355.

⁸ Bk. S.357.

⁹ Bk. Bosworth, "Military Organisation", s.55; Aynı mlf., *The Ghaznavids*, s.110.

Karahanlılar'ın da zaman zaman Horasan'ı ele geçirmek istediklerini görüyoruz. Nasr b. Ali Karahanlılar'dan biri idi ve Hoten hâkimi Yusuf Kadir Han'dan yardım istedi Tahminen kırk-ellibin kişi civarında bulunan birleşik Karahanlı kuvvetleri Sultan Mahmûd'un "Oğuz Türkleri, Halaçlar, Hintliler, Afganlılar, Gazne Türkleri ve Kürdler"den oluşan ordusuyla Belh'e 20 km. mesafede karşılaştı (5 Ocak 1008). Hintliler'in de yer aldığı Gazneli ordusu, fillerin de desteğiyle, Karahanlı kuvvetlerini mağlup etti. Bu savaşta Hintliler ile Kürdler Gazne ordusunun merkezinde yer almışlardı¹⁰.

Gazneli ordusunda hizmet eden Hintliler'in de, öteki gruplar (Deylemliler, Araplar ve Kürdler) gibi, Sipehsâlâr-ı Hinduyân denilen kendi komutanları vardı, onların karargâhları Gazne'de idi¹¹. Ayrıca Hintliler gulâm olarak yetiştirilerek Gazneli ordusunda hizmet etmekte idiler. Ancak burada belirtmemiz gereken bir husus gulâmın (Bk. E. Merçil, Gulam mad., *DİA*) İngilizce karşılığı olarak verilen *slave* kelimesinin bu terimi tam ifade edemediğidir. Çünkü *slave*'in karşılığı (köle, esir) efendisinin kayıtsız şartsız her türlü hizmetini yapan şeklinde ifade edilebilir. Halbuki gulâm, bir eğitim gördükten sonra hizmet ettiği kariyer içinde yükselebilir, hatta devlet dahi kurabilirdi, söz gelişi Gazneliler'in kurucusu Alptegin ile hanedanın kurucusu Sebüktegin gibi. Hintliler'e örnek olarak da Mes'ûd devrindeki olaylarda yer alan Tilek'i gösterebiliriz. Hintli gulâmlar ve askerler için devamlı bir kaynak tabii ki, Hindistan'a yapılan seferler idi. Askerler bu seferler sonucunda ele geçirilen esirler arasından seçiliyordu. Gazneli Mahmûd, Hindistan'a yaptığı ikinci seferinde Vayhand (Vayhin) Racası Caypal'ı mağlup etmişti (Kasım 1001). İbn el-Esîr'in¹² verdiği sayıya inanabilirsek bu savaş sonrası Müslümanların eline ganimet olarak 500.000 esir geçmişti. Bu sayının çok abartılı olduğu kesindir. Yine Sultan Mahmûd H. 409/M. 1018'deki Kanavc seferinden 53.000 esir, 350 fil ganimet ile Gazne'ye dönmüştü¹³. Bu sefer so-

¹⁰ Bk. Ebu'l-Şeref Nasîb b. Zafer Curfâdakanî, *Tercüme-yi Târih-i Yemini*, nşr. Dr. Ca'fer Şi'ar, Tahran hş. 1345, s.285-286; İbn el-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, Beyrut neşri, 1979, cilt 9, s. 191/Trk. Trc., A. Özaydın, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, İstanbul 1987, IX, s.157; Raşid Al-Din Fazlallah, *Cami' Al-Tavarih*, II cild 4. cüz, nşr. A. Ateş, Ankara 1957, s.152; Bosworth, "Military Organisation", s. 52, 54; E. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s. 32-33.

¹¹ Bk. Gerdizi, *Zeyn el-Ahbâr*, nşr. Abd el-Hayy Habibi, hş. 1347, s.195, 200; Beyhakî, s.497; M. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, London, 1931, s.140, not 7 ve 163; Bosworth, "Military Organisation", s.54.

¹² Bk. *el-Kâmil*, IX, s. 169-170/Trk. Trc., IX, s. 140.

¹³ Bk. Gerdizi, s.184; Bosworth, aynı eser, s.45.

nucu elde edilen esirlerin bir tanesi 2 ila 10 dirheme satılmıştı¹⁴. Hintliler'in bir kısmı da Hindistan'da mevcut Kast sistemi nedeniyle Müslüman olarak Gazneli ordusuna katılıyorlardı.

Sultan Mahmûd, Kanavc seferinden sonra Kalincâr Racası Ganda üzerine yürümeye karar verdi. O, Hindistan'a yapacağı onüçüncü sefer için (Ekim 1019), büyük bir ordu tertipledi. Bu ordu çeşitli milletlerden; Türk, Arap, Kürd, Deylem, İranlı ve Hintliler'den oluşuyordu¹⁵. Bu durumda Hindistan'a yapılacak seferlerde artık Hintliler'in de yer aldığı ve onlara orduya rahatlıkla güvenilebileceği anlaşılıyor.

Sultan Mahmûd'un ölümünden sonra iki oğlu Mes'ud ve Muhammed arasındaki taht kavgasında Hintliler'in de yer aldığı görüyoruz. Bu mücadelede esnasında tahta oturan Muhammed'in aldığı bütün tedbirlere rağmen, dağılma yolunda ilk çatırdayan onun tarafı olmuştu. Birkaç kumandan ve saray gulâmlarından bir grup, başlarında Emir Ayaz ve Ali Dâye olduğu hâlde buda bulunan Mes'ûd'un yanına gitmek için Gazne'den kaçmışlardı. Bu haber Sultan Muhammed'e ulaştığı zaman, Hintliler'in sipehsâlâri Suvendhray'ı bir grup atlı ile kaçanların peşinden gönderdi. Suvendhray bu kaçanlara yetişerek onlarla savaştı. Bu mücadelede Hintliler'den bir çok kişi ve Suvendhray öldürüldü. Öte yandan saray gulâmlarından (gulamân-ı saray) da bir çok kişi öldürülmüştü¹⁶. Bu olayda Türkler'den çok Hintliler'in Muhammed'e sadık oldukları anlaşılıyor.

Daha sonra bütün ordu komutanları ve büyüklüğü Teginâbâd denilen yerde bir araya toplanarak Muhammed'i tahttan indirdiler ve Mes'ûd'a tâbi oldular (4 Ekim 1030). Öte yandan haberciler 11 Ekim 1030 tarihinde Herat'ta bulunan Mes'ûd'un huzuruna gelerek "sultan" olduğunu bildirdiler. Sultan Mes'ûd bu olaydan sonra Teginâbâd'da bulunan Hâcib-i Buzurg Ali Karib'e bir mektup yazarak yanına çağırıldı. Ertesi gün Ali Karib öteki askerlere Mes'ûd'dan gelen emir mucibince Herat'a gitmelerini söyledi. Fakat o Hint ordusunun (Leşker-i Hind) Teginâbâd'da kalmasını ve onların kendisiyle birlikte gideceğini belirtti. Böylece Ali Karib de Hintliler'e öteki askerlerden daha fazla güveniyordu. Ali Karib'in daha sonra filler, hazine ve Hint ordu-

¹⁴ Bk. Curfadakanî, s.386; Raşid al-Din, s.208; İbn el-Esir (*el-Kâmil*, IX, s.267-268/Trk. Trc., IX, s.210)'e göre, bir esir on dirheme satılıyordu.

¹⁵ Bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkareî, *Mecma'el-Ensâb*, Tahran hş. 1363, s.54; Ayrıca aynı müellif mahallî olarak Kabilî ve Maveraünnehirîlileri de zikrediyor.

¹⁶ Bk. Gerdizî, s.195; Bosworth, "Military Organisation", s.55.

suyla İsfizar'a ulaştığı haberi, Mes'ûd taraftarlarınca sevinçle karşılandı. Çünkü onun hiçbir şekilde Herat'a geleceğine inanmıyorlardı¹⁷. Ali Karib, 2 Kasım 1030'da Herat'a ulaştı ve ertesi gün sultanın huzuruna çıktı. Mes'ûd onu ve kardeşini tutuklattı, sonra da öldürterek servetine el koydu. Ali Karib'in öldürülmesinin sebebi, saltanat mücadelesine karışması ve Muhammed'i tahta geçirmesi idi.

Sultanın bu davranışı kendisine karşı ilk huzursuzluk belirtilerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. "Kavm-i Mahmûdi" veya "Mahmûdiyan" denilen yani eskiden Mahmud'a hizmet eden devlet büyükleri Mes'ûd'un intikam duygusuyla harekete geçmesinden korkuya kapılmışlardı. Nitekim bu korkunun yersiz olmadığı biraz sonra ortaya çıktı. Mes'ûd önce Türk komutanlara karşı harekete geçti ve yanına çağırdığı eski Hindistan orduları komutanı Eryaruk'u tutuklattı. Eryaruk'un tutuklanması esnasında Hintli nakibler de 300 Hintli ile yer almıştı. Bu olay Eryaruk'un samimi arkadaşı ve Mes'ûd'un tahta geçmesinde yardımcı olanlardan Asıgteğin Gazî'nin sultanın yanından kaçmasına sebep oldu. Asıgteğin bu sırada Karahanlı ülkesine, sonra da Harezmşâh Altuntaş'ın yanına gitmek istedi ise de bunda başarılı olamayarak Gazneli askerler tarafından yakalandı. Sultan Mes'ûd onun Gazne kalesinde hapsedilmesini istedi. Bu sırada Asıgteğin'in yanına ona hizmet etmek ve lüzumlu eşyasını geri getirmek için üç Hintli gulâm satın alınmasını, Gazne kalesine götürmek üzere de 300 Hintli atlı ile 200 Hintli piyadenin görevlendirilmesini emretti. Burada ve buna benzer olaylarda Hintlilerin tercih edilmesinin sebebi, Türk askerlerin ırkdaşlarına sempati göstermesini ve onlar lehinde harekete geçmesini engellemektir¹⁸.

Mes'ûd'un intikam aldığı kişilerden birisi de amcası Yusuf idi. Sultan daha babasının sağlığında kızını vermediği için amcasına kırgındı. Ayrıca Yusuf'un Muhammed'i desteklemesi ve onun ordu komutanı olması bu kırgınlığı daha da artırmıştı. Öte yandan Yusuf'un Karahanlılar ile mektuplaşması bardağı taşıran son damla olmuştu. Sonuçta Yusuf da tutuk-

¹⁷ Bk. Beyhakî, s.52, 56. Hacıb Ali Karib, Herat'a gelmeden önce orada olacakları tahmin etmiş gibidir, ancak hayli iddialı konuşarak isterse elinde bulunan hazine, filler ve Hintliler'den oluşan ordu ile Bağdat'a kadar olan yerleri zapt etmesinin mümkün olduğunu, fakat kazaya rıza göstereceğini ifade etmiştir, bk. Aynı eser, s.53-54.

¹⁸ Bk. Beyhakî, s.228, 237; Krş. Bosworth, "Military Organisation", s.55; Aynı mlf, *The Ghaznavids*, s.110.

lanmıştı. O, bir kaleye üç Hintli komutan, üç nakib ve tam teçhizatlı 500 Hintli atlı ve 300 seçkin yaya asker ile gönderilmişti (422/1031)¹⁹.

Gazneliler, Kirman bölgesine Sultan Mes'ud devrinde hâkim olmuşlardır. Kirman'dan gelen casuslar sultana da bölgenin karışıklık içinde olduğunu, buranın hâkimi Büveyhiler'dan Ebû Kalicâr'ın akrabaları ile uğraştığından düzen ve adaleti sağlayamadığını bildirdiler. Sultan Mes'ûd hâkimiyeti altındaki Sîstan ve Rey bölgelerine komşu olan Kirman'ı mevkiinin öneminden dolayı zapt etmek istiyordu. Bu bakımdan Kirman üzerine Ahmed b. Ali Nuşteğîn idaresinde gönderilen Gazneli ordusunda 2.000 Hintli, 1.000 Türk, 1.000 Kürd ve Arap olmak üzere 4.000 atlı ile her çeşitten 500 piyade bulunmaktaydı. Bu durum Gazneli Devleti'nin ordusunda çeşitli milletlerden asker bulunduğu konusunda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Gazneli ordusu 1-12 Cumada I. 422/26 Nisan-7 Mayıs 1031²⁰ tarihinde harekete geçti ve Deylemlileri mağlup ederek dört ay içinde Kirman'a hâkim oldu.

Daha sonra Ahmed b. Ali Nuşteğîn, Kirman'da asker üzerinde otoritesini tam olarak sağlayamamış görünüyor. Bu sebeple Gazneli askerleri de Kirman'da tecavüz ve hırsızlıklara başladılar. Kirman halkı bu duruma tahammül edemez oldu ve Büveyhiler'den yardım istediler. Bir Büveyhî ordusu Kirman'a gelerek Gazneli kuvvetleri ile karşılaştı. Büyük bir savaş neticesinde Ahmed b. Ali Nuşteğîn'in bütün gayretlerine rağmen, Hintliler'in mücadelede zayıf kalmaları, diğerlerini de ümitsizliğe düşürdü ve Gazneliler'in mağlubiyetine sebep oldu. Hintliler, Sîstan yolu ile Gazne'ye kaçtılar. Sultan Mes'ûd, Kirman mağlubiyetine sebep olan Hintliler'e çok kızdı. Onların ileri gelenlerinden altı tanesi kendilerine ketare²¹ vurdular ve kanlarını akıttılar. Sultan Mes'ûd "bu ketarenin Kirman'da vurulması gerekiyordu" dedi. Ancak sonradan Hintliler'in sayılarının az olduğu, ikmal yollarının uzak bulunduğu şeklindeki mazeretlerini uygun görerek onları affetti²².

Sultan Mes'ûd devrinin önemli olaylarından biri de Hindistan ordusu komutanı (Salar-ı Hinduvân) Ahmed Yınalteğîn'in isyanı idi. Bu isyan ile il-

¹⁹ Bk. Beyhakî, s.251-252; Bosworth, aynı eserler, aynı yerler.

²⁰ Bk. Bosworth, (*Military Organisation*), bu olayın tarihini 425/1043 olarak vermekle yanlışlığa düşmekte, ayrıca Kirman konusunda da az bilgi vermektedir.

²¹ Bk. Ok, muzrak, kısa kılıç, Steingass, *Persian-English Dictionary*, s.1014.

²² Bk. Beyhakî, s.430-432. Krş. E.Merçil, "Gazneliler'in Kirman Hâkimiyeti 1030-1034", *Tarih Dergisi*, sayı: 24, İstanbul 1970, s.40-43.

gili olarak yapılan “meşveret meclisi”nde Tilek-i Hindu²³ söz alarak, “... Ben zaten Hindistanlıyım (orada) hava çok sıcaktır, o iklimde daha iyi sefer yapabilirim, eğer münasip görürseniz bu hizmeti benden esirgemeyin” dedi. Sonuçta Hindistan’a Tilek’in gönderilmesi kararlaştırıldı. Sultan onu görevlendirdikten sonra kendisine kös, alem (bayrak) ve muhteşem bir hil’at verilmesini emretti. Sipehsâlâr-ı Hinduvân Tilek hazırlıklarını yaptıktan sonra, sefere çıkanların âdeti üzere, Hintliler’den oluşan mükemmel silâhlı atlı ve yaya ordusuyla sultanın önünden geçerek Hindistan’a hareket etti. Ahmed Yinaltegîn bu durumu öğrendiğinde açıkça isyan etti ve etrafına topladığı kuvvetlerle harekete geçti. Tilek’in âsilere sert davranması, yakaladıklarının sağ ellerini kestirmesi sonuç almasına imkân sağladı. İki taraf arasındaki savaşta Ahmed mağlup oldu, yanındaki Türkmenler ise ondan ayrılarak aman dilediler. Tilek onlara aman verdi. Öte yandan Ahmed yakın adamları ve 300 atlı ile kaçmaya çalıştı. Ancak Tilek’in Catlar’a mektup yazarak yakalanması için para va’ad etmesi, Ahmed’in sonu oldu. Catlar onu yakalayarak öldürdüler ve oğlunu da esir ettiler. Onun kesik başı ve tutsak düşen oğlu Tilek’in yanına gönderildi. Sultan Mes’ûd, Tilek’in bu başarısına sevindi ve ondan Ahmed’in kesik başı ve oğlu ile huzuruna gelmesini istedi (Ekim 1034)²⁴.

Bir süre sonra Tilek, Merv er-Rûd’da Sultan Mes’ûd’u karşılayarak saygılarını sundu. Tilek’in idaresinde tam teçhizatlı bir ordu ile komutanlar (mukaddemler) vardı. Eğer Beyhakî (s.494) isimleri karıştırmadıysa, Timek Hindu da Tilek ile beraberdi. Ayrıca Tilek adında başka bir Hintli de onların yanında idi. Sultan, Tilek’e Ahmed Yinaltegîn’in isyanını bastırdığı için iltifatlarda bulundu ve Hintliler’in ileri gelenlerini yüksek bir yere oturttu. Atlı ve yaya birliklerden oluşan Hintli ordusuna bunların önünden geçit resmi yaptırdı. Beyhakî’ye göre (s. 494), “bu mükemmel bir ordu” idi. Bu sırada Hintli prenslerden haraca karşılık alınan ve bu orduda bulunan 55 fil de sultanın önünden geçirildi. Mes’ûd da bu Hintliler’den oluşan orduyu beğenmişti (Muhtemelen 426 sonu/1035 sonu)²⁵. Daha sonra Tilek’e Hintli-

²³ Bir hacamatçının oğlu olan Tilek’in Sultan Mahmûd döneminden itibaren Gazneli Devleti’nde kariyerinin nasıl yükseldiği hakkında bilgi için bk. Beyhakî, s.406-409; Gerdizi (s.200), onu Tilek b. Cehlen (جهلن) olarak zikrediyor.

²⁴ Bk. Beyhakî, s.404-406, 409, 423, 433-434; Gerdizi (s.200)’ye göre Ahmed Yinaltegîn Sind nehri geçmek isterken boğulmuştur.

²⁵ Bk. Beyhakî, s.494; Bosworth, “Military Organisation”, s.76; Aynı mlf, *The Ghaznavids*, s.101.

ler'in komutanlığına (Salariy-i Hinduvân) mahsus olan bir hil'at verildi. Tilek bu hil'ati giydikten sonra sultanın huzuruna çıkarak saygılarını sundu. Mes'ûd, henüz Tilek huzurunda iken hazinedârı çağırarak, mücevher ile süslü bir gerdanlığı (tavk) getirmesini emretti. Sultan bu gerdanlığı ayağa kalkarak kendi eliyle Tilek'in boynuna taktı ve Ahmed Yinaltegîn isyanının bastırılmasında gösterdiği hizmetlerden dolayı son derece iltifatlarla bulundu (11 Safer 427/15 Aralık 1035)²⁶. Bu durum Gazneli Devleti'nde milliyeti ne olursa olsun başarılı hizmetlerde bulunan şahısların mükâfatlandırıldığını ve kariyerinin üst noktasına kadar çıkabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Hârezm hâkimi Harun b. Altuntaş'ta da 1034 yılı ilkbaharında itaatsizlik işaretleri görülmeye başladı. İsyân için görünüşte sebep, onun Sultan Mes'ûd'un sarayında rehine olarak bulunan kardeşinin ölümü idi. İsyânın hakikî sebebi ise, Horasan'da Türkmenler'in çıkardığı karışıklıklardan istifadeyle istiklâlini ilân etmek istemesiydi. Harun, Gazne'ye giden yolları da tutmuştu. Bu sırada Hârezm'den Gazne'ye bir seyyah geldi (10 Ramazan 425/29 Temmuz 1034) ve küçük bir kağıt getirdi. Bu kağıdı Gazneliler'in Hârezm'deki sahib-i beridi göndermişti. Ayrıca seyyah, sahib-i beridin bu bölge hakkında söylediklerini Gazneli ilgililere nakletti. Buna göre "Hârezm'de bulunan Hâcib Beytegîn, Aytegîn Şarabdâr, Kalbak (قالباق), Hintliler ve Sultan Mahmûd'un birçok komutanı, bu harekâtın aleyhindedirler. Fakat onların ellerinde ne var ki, bize yardım etsinler?"²⁷. Bu ifadeden anlaşıldığına göre, Gazneli ordusunda yer alan Hintliler eyaletlere de gönderilmekte ve Hârezm bölgesinde de bir miktar Hintli asker bulunmaktadır. Ancak onlar ve öteki Türk komutanlar bu isyanı bastırarak kadar kuvvetli değildirler.

Öte yandan Selçuklular da bağımsızlıklarını elde etmek için harekete geçmişlerdi. Sultan onlara karşı Hâcib Beytoğdı idaresinde bir ordu gönderdi. Bu ordu her milletten 15.000 atlı ile 2.000 saray gulâmından oluşmaktaydı (1035)²⁸. Beyhakî'nin her cinsten (yani milletten) şeklindeki ifadesinden Selçuklular ile yapılan Nesa Savaşı'nda Gazneli ordusunda Hintliler'inde yer aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Gerdizî (s.99) daha açık bir

²⁶ Bk. Beyhakî, s.487.

²⁷ Bk. Aynı eser, s. 422.

²⁸ Bk. Aynı eser, s. 481.

ifade kullanarak bu ordunun, "Hint, Kürd, Arap ve Türk"ten oluştuğunu belirtmektedir.

Sultan Mes'ûd'un zaman zaman Karahanlılar ile de başı derttedir. Böriteğin İbrahim b. Nasr, bir Türk kabilesi olan Kumeciler'in yanına kaçmış ve etrafına 3.000 kadar atlı toplayarak Gazneli toprakları üzerindeki halka zarar vermeye başlamıştı. Sultan Mes'ûd bu olaydan sonra bazı tedbirler aldı ve Hâcib Sübaşı'dan Derrey-i Gez'e gitmesini istedi. Bu sırada Hâcib Sübaşı ile beraber kendi köleleri ve askerlerinden başka 2.000 Türk ve Hintli atlı bulunacaktı (Rebi I. Sonu 430/Aralık 1038)²⁹. Sultan Mes'ûd daha sonra kış şartlarına rağmen Böriteğin üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Ancak Çağrı Bey'in Ceyhun kenarına ulaşarak bu nehir üzerindeki köprüyü yıkacağı şayiisi, Mes'ûd'un Böriteğin'e karşı tertiplemediği seferden vazgeçmesine neden oldu. Gazneli sultanı Belh'de iken, on Türkmen atlısı sultanın bu şehirde konakladığı bahçenin yanına gelerek dört Hintli piyadeyi öldürmüşler ve Mes'ûd'a âit bir fili de çalıp götürmüşlerdi. Mes'ûd bu olaydan sonra fil bakıcılarına ağır hakaretlerde bulundu, ihmali görülen Hintli fil bakıcılarının birkaç tanesinin dövülmesi ve filin bedeli olarak onlardan 100.000 dirhem alınmasını emretti. Bu olaylardan anlaşıldığına göre, Sultan Mes'ud devrinde Hintliler ordunun her kademesinde görev yapmaktaydılar³⁰.

Sultan Mes'ûd Gazneli topraklarını devamlı akınlarla rahatsız eden Selçuklular'a karşı harekete geçerek 9 Kasım 1039'da Herat'tan ayrılarak Buşenc'e doğru ilerledi ve şehrin sahrasında ordusunu düzene soktu. Bu orduda atlı ve yaya askerlerden oluşan birçok Hintli vardı. Sultan bunları meşhur komutanların maiyyetine vererek ordunun merkezine, sağ ve sol kanatlar ile artçıların arasına dağıttı³¹.

Hintliler, Selçuklular ile Gazneliler arasında yapılan meşhur Dandankan Savaşı (22-24 Mayıs 1040)'nda da yer aldılar. Bu savaş sırasında Sultan Mes'ûd Gazneli ordusunda bulunan "Hintliler'in bir iş görmediklerinden ve öteki askerlerin de maneviyatlarını kırmalarından" şikâyetçi oldu. Ayrıca vezir de, "Hintliler'in komutanlarını ikaz etmek lâzımdır" demişti. Daha sonra sultan tarafından Hintliler çağrıldı ve ikaz edildi. Ancak onların komutanları

²⁹ Bk. Aynı eser, s. 565.

³⁰ Bk. Aynı eser, s. 567.

³¹ Bk. Aynı eser, s. 603.

dâ, “Biz sultanın önüne gidip aç olduğumuzu söylemekten sıkılıyor ve utanıyoruz. Bizim askerlerimiz açtır, atlar zayıflamıştır. Dört günden beri bizden hiç kimse arpa ve un yüzü görmemiştir³². Böyle olmakla beraber biz ölünceye kadar hizmette kusur etmeyiz. Bu gece bütün adamlarımıza söylenmesi gerekli sözleri söylemek lâzımdır” diyerek dönüp birliklerinin yanına gittiler. Böylece Hintli komutanlar güç şartlar altında savaşıklarını ifade ederek sultana mazeretlerini bildirmiş oldular. Ancak daha sonra Selçuklular’ın üstünlüğü karşısında Hintliler de bozguna uğrayarak savaş meydanından kaçmışlardı. Onların yapacak fazla bir şeyleri yoktu. Çünkü Kürd ve Araplar çoktan kaçmışlardı. Böylece Gazneli ordusu Dandanakan Savaşı’nda Selçuklular karşısında tam bir mağlubiyete uğramıştı³³.

Sultan Mes’ûd, özellikle Dandanakan mağlubiyetinden sonra, Hindistan’a gitmeyi aklına koymuştu. Bu maksatla Gazne’de toplanan hazineleri de götürmek istedi. Devleti ileri gelenleri bu fikre karşı çıkılar. Ayrıca Gazneli veziri Ahmed b. Abdüssamed sultana yazdığı mektupta, “... Şu iyi bilinsin ki, eğer sultan bütün haremi ve hazineleriyle Hindistan’a giderse bu haber dünyaya yayılır... düşmanların bize karşı tamahı ziyadeleşir. Bundan başka Hintliler’in nesine güvenip de haremler ve hazineler oraya götürmeye teşebbüs ediliyor. Hintliler’e ve gulâmlara ne dereceye kadar güvenilebilir.” şeklinde ifadelerle Mes’ûd’u uyarmaya çalıştı ise de başarılı olamadı³⁴. Nitekim Sultan Mes’ûd, Sind nehrini geçtikten sonra Mârikale denilen yerde hazineye göz koymuş olan Türk ve Hintli gulâmların ayaklanmasıyla karşılaşta (bendegân-ı Türk ve Hind bervey huruc kerdend). Bunlar hazineyi yağmalayıp paylarını aldıktan başka, ordunun öteki kısmını da isyana teşvik ettiler³⁵. Bu suretle devlet ileri gelenlerinin ve vezirin daha önce söyledikleri üzere, sultanın hazineyi beraberine almasıyla doğacak tehlike gerçekleşmiş oldu. İsyân eden Gazneli ordusu Mes’ûd’un daha önce köredilen kardeşi Muhammed’in etrafında toplanarak ikinci kez sultan ilân ettiler (21 Aralık 1040) ve Mes’ûd’u da öldürdüler.

³² Nitekim daha önce Gazneli veziri komutanlardan Altuntaş ile yaptığı görüşmede, “Hintliler’in yaya ve aç olduğunu” ifade etmişti, bk. Beyhakî, s. 614.

³³ Bk. Beyhakî, s. 621-622, 624.

³⁴ Bk. Aynı eser, s. 662; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 15-16.

³⁵ Bk. Kadı Minhac-ı Sirâc Cûzcanî, *Tabakat-ı Nâsırî*, nşr. Abd el-Hayy Habibî, Quetta 1949, I. S.276; Öteki kaynaklar söz gelişi Sadr el-Din el-Hüseynî (*Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, nşr. Muhammed İkbal, Lahor 1933, s. 14/Trk. Trc., N. Lûgal, Ankara 1943, s. 10) ve İbn el-Esir (IX, s. 485/Trk. Trc., IX, s. 370) gulâmların hazineye göz dikip yağmaladıklarını zikrediyorlar.

Bundan sonraki dönemlerde kaynaklar Gazneli ordusundaki Hintliler hakkında fazla bilgi vermiyor. Ancak zaman zaman Gazneli hanedan mensupları kendi aralarındaki taht mücadelelerinde ve Gurlular'a karşı verdikleri savaşlarda Hindistan'a gittiler ve buradan kuvvet toplayarak geri döndüler. İşte bu sırada Gazneliler, Hindistan'daki insan kaynağından asker olarak faydalanmışlardır. Söz gelişi, Selçuklu Meliki Sencer, Behramşâh'a yardım için Gazne'ye bir sefer tertipledi ve 25 Şubat 1117 tarihinde bu şehre girerek Gazneliler tahtına oturdu. Sultan Arslanşâh ise saltanat mücadelesine devam edebilmek için Hindistan'a kaçmış ve oradaki valisi Muhammed-i Ebû Halim (veya b. Ali)'den yardım istemişti. O, Sencer'in Gazne'den ayrıldığını duyduğu zaman, Hindistan'da topladığı kuvvetler ile geri dönerek Behramşâh'a hücum etmişti³⁶.

Gurlular'dan Seyfeddin Surî başkent Gazne'yi ele geçirdiği zaman (Eylül-Ekim 1148), Sultan Behramşâh, Hindistan'a çekilmişti. Gazneli sultanı daha sonra Hindistan orduları ve topladığı askerlerin yardımıyla tekrar Gazne'ye sahip olmuştu³⁷. Bu olaylar sırasında Gurlu Seyfeddin Surî de öldürülmüştü. Gurlular'dan Alaeddin Hüseyin intikam almak amacıyla büyük bir ordu toplayarak Gazne'ye doğru harekete geçti. Sultan Behramşâh onun niyetini öğrendiği zaman Gazne, Hindistan ve Hintli vasal prenslerden büyük ordular topladı. Ancak bu bir fayda sağlamamış, Alaeddin Hüseyin, Sultan Behramşâh'ı mağlup ederek ele geçirdiği Gazne'yi yedi gün yedi gece ateşe vermişti (1151)³⁸. Sultan Sencer'in 1152'de yapılan savaşta Gurlu Alaeddin Hüseyin'i mağlup ve esir etmesi, Behramşâh'a yeniden Gazne'ye sahip olma fırsatını verdi. O, Hindistan'dan harekete geçerek tekrar Gazne'ye hâkim oldu (1152)³⁹. Gazneli sultanı Hindistan'dan harekete geçtiğine göre, bu seferde de ordusunda Hintliler'den faydalanmış olmalıdır.

Sultan Behramşâh döneminde önemli olaylardan biri de Gazneliler'in Hindistan orduları komutanı Muhammed-i Ebû Halim ile oğlu Mu'tasım'ın isyanı idi. Bu asî komutanın ordusu rivayete göre 70.000 kişi idi ve Müslümanlar ile Hintliler'den oluşuyordu. Bu olay bize Hindistan'daki Gaz-

³⁶ Bk. Ghulam Mustafa Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, Lahore 1955, s. 22 ve 32; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 97.

³⁷ Bk. İbn el-Esir, XI, s. 135, 164-165/Trk. Trc., XI s. 124, 145; Ghulam Khan, s. 49; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 114.

³⁸ Ghulam Khan, s. 53-54 ve 59; M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1984, s. 369-372; Bosworth, aynı eser, s. 116.

³⁹ Bk. Ghulam Khan, s. 69; Bosworth, aynı eser, s. 119.

neli komutan (veya vali)ların ordularında da Hintliler'in yer aldığını gösteren örneklerden biridir⁴⁰.

Gazneliler'in Hintliler'den yararlandıkları bir saha da orduda bulunan fillerin bakımı idi. Çünkü Gazneliler filleri kullanmayı Hindistan'dan öğrenmişlerdi. Bu hayvanların bakımıyla *filban* denilen Hintliler uğraşıyordu⁴¹.

Öte yandan bazı Hintliler'in komutan olarak Gazneliler Devleti'nde önemli görevler aldığını görüyoruz. Bunlardan tespit edebildiğimiz Arslan Hindu-beççe⁴², Sultan Mahmûd döneminde Kuhistan valisi tayin edilmişti. Bir kale komutanı olan Cengî⁴³ de Hintli idi. Suvendhray⁴⁴, Sultan Muhammed'e sadık kalan ender komutanlardan biri idi ve bu uğurda hayatını kaybetmişti. Sanguy⁴⁵ da muhtemelen Hintli komutanlardan biridir. Meşhur Tilek'in yanısıra, Beyhakî, isimleri karıştırmadıysa, daha önce geçtiği üzere, adaşı başka bir Tilek ile Timek'i de burada zikdebiliriz. Sonuç olarak, Gazneliler tarih sahnesinden çekilene kadar, Hintliler de bu devletin ordusunda -bir-iki olay dışında- sadıkâne görev yapmışlar ve bunlardan bazıları kariyerlerinin en üst noktasına kadar yükselmişlerdir.

⁴⁰ Bk. Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 102; Ghulam Khan, s. 34.

⁴¹ Bk. *Abbâs-ı Perviz*, s. 371; Busse, *Chalif und Grosskönig*, s. 346; Bosworth, "Military Organisation", s. 61 vd; Aynı mlf, *The Ghaznavids*, s. 115 vd.; Gazneli ordusundaki filler ve Hintli bakıcılar için kanaatimce ayrı bir araştırma gerekmektedir.

⁴² Bk. Culfadakanî, *Tercüme-yi Tarih-i Yemini*, s. 243; Sadece Hindi-beççe için bk. Gerdizî, s. 175.

⁴³ Bk. Gerdizî, s. 196 not 5; Beyhakî, s. 65, 83, 149; Raşid al-Din, *Cami Al-Tavarih*, s. 202.

⁴⁴ Gerdizî, s. 195. Ayrıca isim için Bk. Beyhakî, s. 407.

⁴⁵ Bk. Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 17.

İLHANLI-MEMLÛK REKABETİNDEN OSMANLI-MEMLÛK REKABETİNE: HİCAZ SU YOLLARININ TAMİRİ MESELESİNİN TARİHİ ARKA PLANI

MUAMMER GÛL*

Cengiz İmparatorluğu'nun batı şubesi olan İlhanlılar ile Mısır Memlûklarının kurulması hemen hemen aynı zamana tekabül etmektedir. İran'da kurulmuş olan İlhanlı Devleti'nin batı sınırları, Moğol İmparatorluğunun Anadolu ve Suriye serhadlerine kadar uzanan, ele geçirilmiş ve ele geçirilecek olan bölgeleri ihtiva ediyordu¹. Mısır Memlûkları ise, Mısır'dan Ahlat'a kadar uzanan geniş coğrafyadaki Eyyubî meliklerinin mirası üzerine kurulmuştur. Her iki devlet de yenidir ve kuruldukları coğrafya açısından hiç olmazsa başlangıçta meşrûyetleri tamamen askerî güce dayanmaktadır. Yine her iki devlet de Yakınoğu'nun iki önemli güç merkezi olan İran ve Mısır'ı temsil ediyorlardı. Aslında Yakınoğu tarihinde İran ve Mısır'ın yanında Anadolu da üçüncü bir güç merkezi konumunda olmasına rağmen bu dönemde Türkiye Selçukluları böyle bir rolü oynayacak durumda değillerdi. Bundan dolayı İlhanlıların yıkılmasına kadar Yakınoğu'daki her türlü mücadele ve bloklaşma bu iki merkez etrafında gerçekleşmiştir.

Yakınoğudaki güç dengesi, 1335 yılında İlhanlıların yıkılması ile bozulduğu gibi, İlhanlılardan sonra ortaya çıkan ve göçebe karakteri ağır basan devletler de bir güç merkezi oluşturmamışlardır. Bu boşluk ancak XV. yy. ortalarında Osmanlı Devleti'nin bir cihan devleti hüviyetini kazanması ile doldurulacaktır. Böylece Mısır'ın karşısında bu defa Anadolu bir rekabet merkezi olmuştur. XVI. yy. başında İran'da Safevî Devleti'nin kurulması ile Yakınoğu'nun tarihî güç dengesi yeniden oluşmuştur. Safevîler, İlhanlı coğrafyasında kurulmalarına, mezhep ve kabile yapısı itibarı ile onların bir

* Doç. Dr., Harran Üniv. Fen-Edb. Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. Şanhurfa.

¹ İlhanlıların batı sınırları hakkında bkz. Hamdullah Mustavfi, *Nuzhat al-Qulub*, Translated by G. Le Strange, Leyden: E.J.Brill, London 1919, s. 102-105; Ebû'l-Fida el-Hamavî, *Kitab-ı Takvimi'l-Buldân*, Ed. Fuad Sezgin, Haz. Farid Benfeghoul-C.Ehring-E.Neubauer, Frankfurt 1992, (Eser, J.J. Reinaud ve William M. Guckin de Slane'nin hazırladığı Paris 1840 baskısından tıpkıbasımdır.), s. 273.

takım hususiyetlerini taşımalarına rağmen Memlûklar ile olan mücadeleyi Safevîler değil Osmanlılar devralmışlardır. Bundan dolayı İlhanlı-Memlûk rekabeti ile Osmanlı-Memlûk rekabeti arasında bazı benzerlikler vardır. Burada önce İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin genel bir seyri üzerinde duralım.

Moğolların Ön Asya'yı istilası ve 1258'de Bağdad'ı ele geçirerek Abbâsî Devleti'ne son vermeleri ile önlerinde tek hedef olarak Mısır Memlûkları kalmıştı. Moğol İstilasından kaçan bütün Müslümanlar gibi Harezmlilerin ve Abbasîlerin de son sığınma yeri Mısır olmuştur². Bu sebeple İlhanlı-Memlûk ilişkilerinde Harezmlilerin ve Abbasîlerin olumsuz bir tesiri olmuştur. İlişkilerin gerilmesinde, bilhassa İlhanlı Devleti içindeki mücadelelerden dolayı Memlûklara sığınan Moğol toplulukları, emirleri ve hükümdar akrabalarının Mısır'da çok iyi kabul görmeleri dikkate alınmalıdır³. İlhanlılar Müslüman bir coğrafyada, Müslümanların bayraktarlığını yapan bir devlete karşı sadece askerî seferlerle mücadele edemeyeceklerini geç de olsa anlayacaklardır. Bundan dolayı onların Çukurova Ermenileri, Haçlılar ve Papalık ile olan ilişkilerini de bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Ancak bunlarla yapılan diplomatik faaliyetler de en az askerî seferler kadar sonuçsuz kalmıştır⁴. 1250'de kurulmuş olan Mısır Memlûklarının Yakındoğu'da birliği kurmalarını sağlayan en önemli müessir

² Cemaleddin ve Harezmliler ile Abbasîlerin Moğollar karşısındaki konumları için bkz. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TCKBY, Ankara 1999; Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsamemetü'l-Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000; Şehabeddin Ahmed en-Nesevî, *Siret-i Sultan Cemaleddin Mengüberti*, Çev. Necip Asım, İstanbul 1934, s. 55-155; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. Dursun Yıldız, Kervan Yay, İstanbul 1981, s. 535 vd.

³ Moğol boylarından bilhassa Uyratların ilticası İlhanlı iç siyasetinde olduğu gibi İlhanlı-Memlûk ilişkileri açısından da önemli tesirler bırakmıştır. Bkz. Takiyu'd-Din Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizî, *Kitabu's-Süluk li-Ma'rifeti Düveli'l-Müluk*, Tashih ve Haşiye: M. Mustafa Ziyade, Kahire 1941, Türkçe trc. Zakir K.Ugan, TTK Ktp. Daktilolu tercüme yazmalar, s. 38-39; a.mlf, *Kitabu'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikr el-Hitât ve'l-Asâr*, C.2, Dar-ı Sadır Beyrut, Bulak 1370; s. 22-23; M. Bedreddin el-Aynî, *İkdu'l-Cuman fi Tarih-i ehli'z-Zaman*, C.2, nşr. M. Muhammed Emin, Kahire 1987, s. 292; Cemaleddin Ebi'l Mehasin Yusuf İbn Tagribirdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûk-i Mısır ve'l-Kahire*, Tahkik: İ. Ali Tarhan-M. Mustafa Ziyade, Mısır 1392-1972, C.8, s. 60; Reşid al-Din Fazlullah bin İmâdü'd-Devle Ebu'l-Hayr, *Camiü't-Tevârih, Târih-i Gâzân Han*, C.1, Arapça trc. Fuad Abdulmutî es-Seyyâd, Kahire 1420/2000, s. 130; Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.15, İzmir 2000, s. 105-120.

⁴ Barthold, s. 615; H. Henry Howorth, *Moğol Tarihi*, C. 3, Türkçe trc. Saffet Korkut-S. Hikmet Baban, TTK Ktp. Daktilolu tercüme yazmalar. Sayı: 40/62d, s. 442-447; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.3, Çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara 1992, s. 218-249.

bu Moğol tehdidi ve saldırıları olmuştur. 1260 yılında vuku bulan Ayn-ı Câlût savaşında, İlhanlı ordusunun Memlûklar tarafından imha edilmesi bölge üzerinde ve İlhanlı-Memlûk ilişkilerinde derin izler bıraktı⁵. Memlûk yönetimi, bu zaferle sadece meşrûiyetini sağlamakta kalmıyor, aynı zamanda, Müslümanların putperest Moğollar karşısındaki tek savunucusu olduklarını da gösteriyordu. İlhanlılar ise, bu yenilgiyi telafi etmek için yıkılıncaya kadar Suriye ve Filistin üzerine askerî seferler düzenlediler.

İlhanlılar, âdet haline getirdikleri bu askerî seferlerde, bazen Filistin'e kadar olan şehirleri istila ve tahrip etmelerine rağmen, hemen arkasından Memlûkların karşı saldırıları ile bütün Suriye'yi boşaltmak zorunda kalıyorlardı. İlhanlıların bir sonuç alamadıkları bu seferlerden Memlûklar İslam alemindeki itibarlarını yükselterek çıkıyorlardı. Bir taraftan Haçlılara karşı mücadele eden Memlûklar, şimdi bütün İslam alemini tahrip eden Moğol İstilasası'nı zorluk çekmeden kırıyorlardı. İlhanlı-Memlûk ilişkisinin bu ilk safhası tamamiyle askerî seferlere dayalı bir nitelikte idi⁶.

İlhanlıların her yıl tekrarlanan saldırıları başarısızlıkla sonuçlanırken Fırat boylarında Memlûkların ağırlığı giderek artmaktaydı. İlhanlı-Memlûk mücadelesinde görülen bir şey vardı; o da karşılıklı olarak tabii ve coğrafi sınırları aşan taarruzlar başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Hatta Memlûklar bu saldırılar karşısında Fırat üzerinde kontrolü sağlayarak bu tarihî ve tabii hattı siyasi sınırları haline getirdiler. İran merkezli devletler nasıl bu hattın ilerisinde tutunamamışlarsa, Mısır merkezli devletler de tarih boyunca bu hattı aşamamışlardır⁷. Bunu çok iyi gören İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdar (1282-1284), Memlûklar'a karşı bir politika değişikliğinin ilk işareti olarak

⁵ İbn Tagribirdi, C.7, s.79; el-Aynî, C.1, s. 243; Gregoryus Abu'l Farac, *Tarihu Muhtasârî'd-Düvel*, Beyrut H. 1403- M. 1983, s. 490; Genceli Kiragos, *Moğol İstilasası Tarihi (1220-1265)*, Türkçe trc. Hrand D. Andreasyan, TTK Ktp. Daktilolu tercüme yazmalar. Sayı: 27, s.89; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi* Çev. Hrand D. Andreasyan, İÜEF Yayınları, İstanbul 1954, s. 7-9; Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi" Çev. H. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, İÜEFY, İstanbul 1937, s. 234; Kâzım Y. Koprman, "Memluklar", *DGBİT*, C.6, Çağ Yay., İstanbul 1992; s. 453-455; Runciman, C.3, s. 265-267; Ali Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu Calut Zaferi", *Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, 1991, s. 192-197; Ayşe Dudu Erdem, *İlhanlı-Memluk Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniv. SBE, Ankara 1998, s. 30-35.

⁶ İslam aleminin uğradığı Haçlı ve Moğol istilalarının meydana getirdiği tahribat ve tesirlerin mukayeseli bir değerlendirmesi için bkz: Koprman, "Memluklar", s. 460-461.

⁷ İran, Anadolu ve Mısır coğrafyaları arasındaki rekabetin tarihî ve coğrafi temelleri için bkz: Muammer Gül, *XIII.-XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 25-40; Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1235*, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1957, s. 83-84.

İslamiyet'i kabul ederek barış teklifinde bulunmuştur. Bu teklifin Memlûklar nazarında pek akisleri görülmedi, ancak İlhanlı politikasında dikkate değer gelişmeler oldu. İlhanlı hanedan üyeleri arasındaki Müslüman-Hıristiyan mücadelesinde; İlhan Ahmed'in Müslümanlığı ne derece siyasî ise, İlhan Ar-gun'un (1284-1291) Hıristiyan dünyası ile teması da o derece siyasî olmuştur⁸. İslam coğrafyasında putperest ya da Hıristiyan olarak kalmanın bedeli İlhanlı Devleti içindeki mücadeleyi sona erdirdi ve Gazan Han (1295-1304) ile birlikte İlhanlılar artık tamamen Müslüman bir devlet durumuna geldiler⁹. Bu, iki ülke arasında, dinî politikalar açısından da bir rekabetin başlayacağına işaret etmekteydi.

İlhanlılar göçebe kültürden gelen bir teşkilata sahip olmalarından dolayı, daha çok Alevî-Şîî Türkmen babalarının temsil ettiği bir din anlayışına sahip idiler¹⁰. Gerçekten de Moğol İstilas'ının Anadolu ve çevresine yığdığı Türk-Moğol göçebe kitleleri, burada bilhassa tasavvuf hareketlerinin bu vasfı ağır basan bir din anlayışını ön plana çıkarmıştı. Hatta şu kadarını söyleyebiliriz ki, Türkiye Selçukluları ve Danişmendlilerin kurulduğu dönemden beri Anadolu, daha çok liberal bir Sünnî anlayışın (Eşarî-Mutezile geleneği) hakim olduğu bir coğrafya idi¹¹. Zira ilk Büyük Selçuklu veziri Amidü'l-Mülk el-Kündürî, Mutezile mezhebinden olduğu gibi¹² Selçukluların kurulduğu coğrafyaya pek uzak olmayan Harezm bölgesi de 11. yüzyıldan itibaren Mutezile mezhebinin geniş olarak yayıldığı bir alan olmuştu¹³. Bütün bunlardan dolayı, Mutezile mezhebi Selçuklu hanedanı arasında yaygınlaştığı gibi Selçukluların desteği sayesinde 10. yüzyıldan itiba-

⁸ Howorth, *Moğol Tarihi*, s. 442 vd; Spuler, s. 89 vd; Ahmed Teküdar'ın İslamiyeti kabulünün farklı bir değerlendirmesi için bkz. Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memluk Devleti'indeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12, Prof. Dr. Coşkun Alptekin'e Armağan Özel Sayısı, İstanbul 2002, s.233-247; Erdem, *İlhanlı-Memluk Münasebetleri*, s. 76-77.

⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1988, s. 174 vd.

¹⁰ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.20, S.31, Ankara 2000, s. 18-35; Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk Popüler İslamın Balkanlardaki Destanı Öncüsü*, TTK, Ankara 2002, s. 79-83; a.mlf, "Barak Baba", *DİA*, İstanbul 1992, s. 61-62.

¹¹ Türkiye Selçukluları ve Danişmendlilerin kurulduğu dönemde Anadolu'da dinî ve bilimsel ortam için bkz: Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya 2003, s. 59-67.

¹² M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. 3, TTK, Ankara 2001, s. 466.

¹³ W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, KBY, Yay. Haz: K.Yaşar Kopraman-A. İsmail Aka, Ankara 1975, s. 196.

ren bütün İslam aleminde Sünnî doktrin olarak kabul görmüştür¹⁴. Bu vesile ile, Türkiye Selçukluları ve Danişmendîler'de de bu anlayışın hakim olduğu kabul edilmektedir¹⁵. Memlûklar ise, Büyük Selçuklu-Zengî-Eyyubî geleneğinin bir devamı olarak gaza-cihad ruhunun hakim olduğu Sünnî bir din anlayışına sahip olmuşlardır. Memlûkların 1262 yılında, Moğolların ortadan kaldırdıkları, Abbâsî hilafetini kendi himayelerinde yeniden ihya etmeleri Moğollara karşı İslam aleminin meşru ve resmî savunucuları olduklarını göstermek içindi. Memlûk hükümdarlarının dört Sünnî mezhebi tanımaları, Hacc yolculuğunu koruma altına almaları ve kutsal yerlerdeki imar faaliyetleri ile kendilerini göstermelerine mukabil¹⁶, İlhanlı hükümdarları etraflarına topladıkları Türkmen babaları ile propaganda yapmaktaydılar¹⁷.

Ancak İlhanlıların dinî politikalarında sadece Türkmen babalarına dayanan bir anlayış hakim olmamıştır. Bunun yanında ve hatta ondan daha ileride, Mısır'ın Sünnî Memlûkları ile ilişkilerin belli şartlarında, iç dengelerin de etkisini gözden kaçırmamak kaydıyla, siyasî emellerini gerçekleştirmek için hangi mezhep uygun ise onu tercih etmişlerdir. Kahire ile olan ilişkilerde mevcut gerginliği azaltmak istedikleri zamanlarda Şîî faaliyetleri askıya alabiliyorlardı. Ancak Memlûklar ile olan gergin ilişkilerde Şîîlik kozunu kullanmanın önemini biliyorlardı ve bu yüzden Şîîliği himaye ederek tercihlerini bu yönde koymuşlardır¹⁸. Dolayısı ile onlar, İran coğrafyasının Şîîleşmesinde bir başlangıç teşkil etmişlerdir. İlhanlılar ile Memlûklar

¹⁴ İgnace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. A. Yüksel-R. Er, İmaj Yayınları, İstanbul 1993, s. 63-64.

¹⁵ Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, s. 22-23, 58-66. Türkiye Selçukluları'nın kurucusu olan Süleyman Şah'ın babası Kutalmış'ın, Tuğrul Bey'e karşı isyanında, İsmailîlerin hakim olduğu müstahkem Girdkuh kalesine sığınması ve çocuklarının daha sonra Anadolu ve Suriye'deki mücadelelerde Fatımîler ile olan münasebetleri, büyük sultanlık mücadelesinin ortaya çıkardığı siyasî bir tavır olduğundan, bunun Kutalmışoğulları'nın Batınîlik görüşlerine meyilli oldukları şeklindeki yorumlara katılmak mümkün değildir. Bkz: M. Said Polad, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karacuk'tan Aziz George Koluna*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 147-152.

¹⁶ Donald P. Little, "Religion Under the Mamluk", *History and Historiography of the Mamluk*, Variorum Reprints, London 1986, s. 172.

¹⁷ Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", s. 18-19.

¹⁸ Andre Miquel, *İslam ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, C.1, Yay. Haz. Ahmet Fidan, Çev. A. Fidan-H. Menteş, Birleşik Dağıtım, İstanbul 1991, s. 295-296.

arasındaki bu dinî rekabetin yankılarını dönemin kaynaklarda takip etmek mümkündür.

İlhanlıların Gazan Han'dan itibaren başlayan bu dinî siyaseti bilhassa Olcaytu (1304-1316) ve Ebu Said (1316-1335) dönemlerinde doruğa ulaşmıştır. Öyle ki, bu, sadece iki devlet arasındaki rekabetle sınırlı kalmamış, geniş kitlelerin tahrikine de sebep olmuştur. Bu çerçevede Ebu Said, bir taraftan ülkesinde içki içmeyi yasaklayıp fuhuş yerlerini kapatırken, diğer taraftan da insanları Hacc'a teşvik ediyor, Irak hacılarına önem vererek onlara ihsanlarda bulunuyordu¹⁹. İlhanlıların bu politikası karşısında Mısır Memlûkları da daha koyu Sünnî ve yerleşik-şehirli bir geleneğin temsilcisi olarak kutsal mekanların imar faaliyetlerine önem vermekteydiler. Bilhassa Kudüs'ün bakım ve onarımı Memlûklar döneminde oldukça önem kazanmıştır²⁰. Bunun yanında Memlûklar, Moğol, Haçlı ve Şii muhaliflerine karşı kendilerini haklı çıkaracak dinî terimlere ağırlık veriyor ve Kahire başta olmak üzere Şam ve Kudüs'e İslamî karakteri açıkça belli olan eserler yapıyorlardı²¹. Bu çerçevede sultan Baybars, 667-668/1269 yılında, Mekke ve Medine'ye olan Hacc ziyareti ve arkasından Kudüs ve çevresini kapsayan ziyaret sırasında yaptığı imar faaliyetleri daha sonraki sultanlar tarafından da devam ettirilmiştir²². Bir taraftan da, İlhanlılar ile olan rekabetin bir tezâhürü olarak, Kahire başta olmak üzere her yerde içki yasaklanıyor, en üst seviyedeki devlet adamları ile Hristiyan ve Musevîlerin evleri bile aranıyor²³. Devlet hazinesine büyük gelir getirmesine rağmen Baybars, al-kollü içki satışını yasaklayarak sefalet yuvalarını kapatmış, hayat kadınlarını ise, birer koca buluncaya kadar hapsederek fuhuşu önlemeye çalışmıştır²⁴. Memlûklarda bu politika o kadar ileri gitmiştir ki, Kahire, Cebel, İskenderiye başta olmak üzere bütün Mısır ülkesinde sinagogların ve kiliselerin yakılması münadiler tarafından ilan edilmiş ve önemli merkezlerde bazı kilise ve sinagoglar halk tarafından yakılmıştır. Makrizî'nin "*halk bunu sultanın em-*

¹⁹ Makrizî, *Süluk Tercümesi*, s. 233-234, 237.

²⁰ Makrizî, s. 331; Muamme Gül, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Elazığ 1997, s. 76-158.

²¹ Little, "Religion Under the Mamluk", s. 168-169, 172.

²² Mucireddin el-Uleymi, *el-Üns el-Celil bi Tarih el-Kuds ve'l-Halil*, el-Cüz'üs-Sani, Amman el-Ürdün, 1973, s. 87-88.

²³ Makrizî, s. 68-69.

²⁴ Makrizî, s. 578; Süleyman Özbek, "el-Meliku'z-Zahir Rüknu'd-Din Baybars Zamanı Memluk Devletinin Dini Siyaseti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. IX, İzmir 1994, s. 305; M. Fuad Köprülü, "Baybars I", *İA.C.2*, MEB, İstanbul 1988, s. 360.

rettiğini sandı" şeklindeki kaydı²⁵, iki devlet arasındaki dinî rekabetin iç politikaya nasıl farklı bir şekilde yansıdığını gösterdiği gibi, devlet politikaları ile toplum psikolojisi ve toplumsal hareketlilikler arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermesi açısından da önemlidir.

Memlûklar, İlhanlıların tasavvuf hareketlerinin Bâtınî yönü ağır basan din anlayışını dikkatle takip etmişlerdir. Bundan dolayı sufi hareketlerini de desteklemişler ve onların kendi topraklarında cami ve zaviyelerini yapmalarına müsaade etmişlerdir. Öyle ki, bunlar içerisinde bilhassa Suriye'de bu vasfı ağır basan Ahmedîyye-Rıfâîyye tarikatı bile kendine bir yer bulabilmiştir. Memlûklar, Moğollarla ilişkilendirdikleri bu tür hareketlere karşı genel olarak tavır almalarına rağmen, Suriye coğrafyasında bunu çok net ve istikrarlı bir şekilde de yürütemiyorlardı. Çünkü İlhanlıların zaman zaman Mısır'a kadar olan istilaları, bu bölgenin göçlerin akış çizgisi üzerinde olmasından dolayı göçebe Türk-Moğol toplulukları ile dolması bazen bu bölgeyi neredeyse Moğol damgalı bir coğrafya haline getirmekteydi. Tabii ki, buna bağlı olarak, Memlûkların buradaki statüleri sathî, meşrûiyetleri zayıf kalmaktaydı. Türk Memlûkların Mısır'daki ilk ikametlerindeki kültürel mirasın tesirini de dikkate alırsak, onlar Suriye coğrafyasında Moğollarla ilişkilendirildikleri ölçüde bu türden hareketlere karşı tavır almışlar ancak bu konuda başarılı bir politika da takip edememişlerdir²⁶. Bu durumu en açık olarak 706/1306 yılında Barak adlı Türkmen şeyhinin yüz adamı ile birlikte Şam'a gösterişli bir şekilde girmesi hadisesinde görmek mümkündür. Kıyafet ve görüntüsü ile İslam öncesi Şamanizmi temsil eden Şeyh Barak, Şam umumî valisi tarafından çok dostane bir şekilde karşılanırken, diğer bir Memlûk subayı tarafından görüntüsü İslam'a aykırı olduğu için yakalanarak bıyıkları tıraş ettirilmişti. Şeyh Barak, sultanın emri ile Mısır'a sokulmadığı gibi sultan onu görmek istememişti. Oysa İlhanlı hükümdarı ona büyük saygı göstermiş ve şeref vermişti²⁷.

İlhanlı-Memlûk ilişkileri, bu genel çerçeve içerisinde devam ederken, Gazan Han döneminde ön plana çıkan, Olcaytu döneminde İlhanlı Devleti'nin en önemli idarecileri arasına giren ve Ebu Said döneminde devletin tek hakimi olan Emir Çoban'ın bir takım şahsî teşebbüsleri ilişkilere özel bir renk katacaktır. Bu şahsî teşebbüsler İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin içyüzünü

²⁵ Makrizî, s. 238-249.

²⁶ Little, s. 175-176, 177-178.

²⁷ Makrizî, s. 38-39, 195; Little, s. 175-176.

aydınlatması açısından önemlidir. Bu sebeple Emir Çoban'ın Hicaz bölgesinin bakım ve onarımı ile ilgili olan bu teşebbüsünün mânâsı ve İlhanlı-Memlûk ilişkilerindeki etkisi üzerinde durduktan sonra Osmanlı-Memlûk ilişkilerinde "*Hicaz su yollarının tamiri meselesi*" ile mukayesesini yapabiliriz.

Ebu Said döneminde, 1327 yılında idam edilinceye kadar adeta devletin tek hâkimi durumuna gelen Emir Çoban'ın güçlü konumunu İlhanlı Devleti'nin dış münasebetlerinde de hissetmek mümkündür. Makrizî'nin H. 716 (1316)'da Mısır Sultanına gelen elçileri sayarken Ebu Said'in elçilerinin yanında Emir Çoban'ın elçilerini de ayrıca zikretmesi bu açıdan önemlidir²⁸. Ancak asıl önemli olan Emir Çoban'ın Hicaz'a su akıtılması ve oradaki imar faaliyetleri için yaptığı teşebbüstür. Öyle ki, bu teşebbüs İlhanlı-Memlûk ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecektir. Bedreddin el-Aynî, Emir Çoban'ın H.722 (M.1322) yılında Memlûk sultanına bir elçi göndererek kendisine Memlûk toprakları içerisindeki Harran'dan, orada bir çiftlik tesis ederek Harem-i Şerif'e vakfetmek amacı ile, bir yer vermesini istediğini nakletmektedir²⁹. Memlûk Sultanı, dostluğu bozmamak için olsa gerek, bu isteğe zahiren muvafakat ederek bunu geçiştirmek istemişti. Makrizî aynı hadiseyi 721 yılı olayları içerisinde şu şekliyle kaydetmektedir. "*İlhanlı Çoban'ın elçileri, Mısır'dan, Çoban'a Harem-i Şerif'e vakfedilmek üzere bir çiftlik talebinde bulundu Ancak mektup elçiye iade edildi.*"³⁰. Hayrat amaçlı olan, doğrudan içişlerine bir müdahale olarak görülmeyen ve sadece bir istek niteliğindeki bu mektuba Memlûk sultanının canı sıkılmıştı. Ancak Makrizî'nin H.725 (M.1325) yılı olayları içerisinde zikrettiği şu hadise Memlûk sultanının tepkisine sebep olmuştur: "*Çoban'ın elçisi Bazan geldi. Elçi Mısır'a geldiğinde Sultan'a çeşme meselesini anlattı. O, Arafat'dan Mekke'ye su akıtmıştı. Çoban'ın bu hareketi sultana zor geldi. Ve saltanat naibi vasıtası ile suyu akıtmaya sana kim izin verdi. Ne için benimle istişarede bulunmadın? diye sordu. Bazan, Naib'e Çoban bunu bir hayrat niyet ve maksadı ile yapmıştır. Artuk iş Sultana kalmıştır. Arzu etmezse yıktırır, arzu ederse imar eder bu onun yaptığı bir iştir. Bu iş size kalmıştır*" diye söyledi. Nâib elçinin bu sözlerini sultana aktardığında sultan sustu."³¹.

²⁸ Makrizî, s.184.

²⁹ Bedreddin el-Aynî, *İkdu'l-Cuman fi Tarih-i ehli'z-Zaman*, Süleymaniye Beşir Ağa Kütüphanesi, Osmanlıca trc. Yazma, No: 468, s. 437.

³⁰ Makrizî, s. 253.

³¹ Makrizî, s. 297.

Makrizî daha sonra çeşme hakkında şunları kaydetmektedir: “*Emir Çoban, Irak’tan giden hacıların su sıkıntılarından dolayı, daha önce mevcut olan bir suyu Safa ile Merve arasında 725 yılında dört ay süren bir çalışma ile 50.000 dirhem harcayarak akıttı. Öyle ki Mekke’de suyun tulumu Mesudiye Dirhemi ile ondan yediye düştü.*”³².

Anlaşılan Emir Çoban’ın bu su akıtma meselesi, Memlûk sultanının canını sıkmış ve bundan dolayı tepki göstermiştir. Aynî, isteğin kabul edildiğini söylerken, Makrizî, mektubun iade edildiğini nakletmektedir. İlhanlılar ile Memlûklar arasındaki dinî rekabet göz önüne alınırsa, Memlûk sultanları bu tür teşebbüsleri, kutsal beldelerin ve makamların hâkimi ve hac yollarının koruyucuları olarak, gurur ve itibarlarını sarsacak bir hareket olarak değerlendirmişlerdir. Aslında herhangi birinin şahsî bir teşebbüsü olsaydı belki Memlûk sultanı tarafından takdir bile edilebilecek bu su akıtma meselesi ve imar faaliyetlerini Memlûkların hasmı olan İlhanlı hükümdarlarının naibinin yapması tepki ile karşılanmıştır. Memlûklar kendilerini kutsal beldelerin ve makamların hâkimi olarak gördükleri için itibarlarını ve konumlarını gölgeleyecek bu tür teşebbüslere iyi gözle bakmamışlardır.

Ayrıca bu su akıtma dışında, Emir Çoban, Medine-i Münevvere’de Harrem-i Şerif civarında bir medrese inşa ettirmiş ve bu medresenin yanında kendisinin defnedilmesi için bir de türbe inşa ettirmişti. Gerçekten, Emir Çoban idam edildikten sonra, cenazesi vasiyeti gereği Medine’ye gönderilmiştir³³. İlhanlı Ebu Said Han, cenazenin Medine’ye gönderilmesi için 40.000 dinar tahsisat ayırmıştı. İlhan’ın idam ettirdiği Çoban’ın vasiyetine uyması ve önem vermesi, Emir Çoban’ın güzel kızı Bağdad Hatun’a kavuşma sevinci ve onun hatırından dolayı olmalıdır³⁴. Ancak Memlûk Sultanı el-Melik Nâsır Muhammed³⁵, Emir Çoban’ın inşa ettirdiği türbe yerine

³² Makrizî, s. 298.

³³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta et-Tancı, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, Çev. İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, YKY, İkinci Baskı, İstanbul 2004, s. 324; İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş”, *Belleten*, C.XXXI, S.124, s. 618.

³⁴ Şehabeddin Abdullah b. Lütfullah b. Abdurreşid Hafız Ebru, *Zeyl-i Camii’t-Tevarih-i Reşidî Zübdetü’t-Tevarih*, Haz. H. Beyani, Tahran 1317, s. 134; Makrizî, *Süluk Tercümesi*, s. 328-329; Joseph Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.6, Çev. Heyet, Türk Kültürü Yayını, Birinci Baskı, İstanbul 1977, s. 1746-1747.

³⁵ Melik en-Nasır Muhammed b.Kalavun, 1293-1294, 1299-1309, 1310-1341 tarihleri arasında olmak üzere üç kez ve toplam 42 yıl hükümdarlık yapmış, Mısır Memlûkları hanedanı mantığını kabul etmemelerine rağmen, hanedan oluşturabilmiş tek ailenin mensubudur. Bkz: Kopruman, “Memlûklar”, s. 476-478, 483-484, 489-490.

Baki'deki umumî kabristana gömülmesini emretmiştir³⁶. Bu konuda Hafız Ebru şunları kaydetmektedir: “Emir Çoban Ucan'da yıkanıp kefenlendikten sonra Hicaz'a gönderildi. Mekke ve Medine'de kurban bayramında geniş halk kitlelerinin duaları ile namazı kılındı. Bunun sebebi onun Mekke'ye su akıtması ve Medine'de imaret yaptırmasıdır. Emir Çoban sonunda Baki'deki kabristanda Hz. Osman ve Hz. Hasan'ın yakınlarına defnedildi.”³⁷. Emir Çoban'ın birçok üstün meziyetlere sahip olduğunu belirten Hafız Ebru, onun Mısır ve Suriye'de de hayratları olmasına rağmen en önemli hayratının Mekke'ye su akıtmak olduğunu zikretmektedir. Çünkü ona göre Hz. Adem'den bu yana kimsenin Mekke'ye su akıtmadığını, öyle ki, bu su ile aynı zamanda arazinin de sulandığını yazmaktadır³⁸.

İlhanlı Ebu Said'in dinî politikası çerçevesinde Hacc'ı teşvik etmesi, Irak hacılarına önem vererek onlara ihsanda bulunması ile Emir Çoban'ın, şahsî teşebbüsü olmasına rağmen, Mekke'ye su akıtma ve Medine'deki imar faaliyetleri Memlûkların sahip oldukları kutsal beldelerin sahipliğine bir müdahale niteliğinde idi. İlhanlıların Hacc siyaseti ve bu “su akıtma meselesi” nasıl İlhanlı-Memlûk ilişkileri açısından bir değer ifade etmişse, benzer bir durum “Hicaz su yollarının tamiri meselesi” adı altında Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin bozulmasında kendini gösterecektir. Osmanlı-Memlûk ilişkilerinde, Hicaz su yollarının tamiri meselesinin yerini tayin etmeden önce, ilişkilerin kısaca genel bir seyri üzerinde duralım.

Osmanlılar ile Mısır Memlûkları arasında ilk münasebetlerin, I. Murat (1362-1389) döneminde, dostane bir çerçevede başladığı, ancak Osmanlıların Hristiyanlar karşısında Avrupa'da kazandıkları zafer ve itibarın Memlûklar tarafından endişe ile karışık bir hayranlıkla karşılandığı anlaşılmaktadır³⁹. II. Murad (1421-1451) devrinde istenilen seviyeye geldiği görülen Osmanlı-Memlûk ilişkileri, Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminin ilk yarısında bilhassa İstanbul'un fethi sonrasında, karşılıklı elçilerin kabulü ile en parlak devrine ulaşmıştır⁴⁰. Öyle ki, Karaman-

³⁶ İbn Battuta, s. 324; Uzunçarşılı, *Emir Çoban Soldoz*, s. 617.

³⁷ Hafız Ebru, *Zübdetü't-Tevarih*, s. 134.

³⁸ Hafız Ebru, *Zübdetü't-Tevarih*, s. 134.

³⁹ M.C. Şehabettin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İUEF Yay.No:887, İstanbul 1961, s. 101-102; M.C.Ş. Tekindağ, “Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk Münasebetleri,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30(1976), s.73.

⁴⁰ Tekindağ, “Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk”, s. 75-76; Halil İnalcık, “Mehmed II”, *İA*, C.7, MEB, İstanbul 1988, s. 524; Osmanlı-Memlûk Münasebetlerinin seyri için bkz: Kâzım Y. Kopraman, “Osmanlı-Memlûk Münasebetleri”, *Türkler*, C. 9, Ankara 2002, s. 472-473; Ahmed Fuad Mütevellî, *el-Fethu'l Osmânî li's-Şâm ve Mısır ve Mukaddemâtihi*, Kahire 1976; Kâzım Y. Kopraman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, KBY, Ankara 1989, s. 182-184.

oğullarının Memlûkları Osmanlılara karşı kıskırtması bile iki ülke arasındaki ilişkileri pek etkilememiştir. Ancak bütün bunlara rağmen, Memlûk Sultanı el-Melik el-Eşref Seyfeddin Aynal (1453-1461), Fatih'in cihan şümûl hakimiyet düşüncesinden endişeleniyor ve mektuplarında onu küçük düşürücü ifadeler kullanıyordu. Bunun Osmanlılar nazarında aynı şekilde karşılık bulması⁴¹ ilişkilerin hiç de öyle görüldüğü gibi olmadığını göstermektedir. Osmanlı-Memlûk münâsebetlerinde, doğudan gelen tehditler onları nasıl ittifak içinde hareket etmeye zorlamışsa, Osmanlı şehzâdelerinin sürekli Memlûklara sığınması ve onlar tarafından çok iyi karşılanmaları münâsebetlerin bozulması ve güvensizliğin oluşması açısından aynı derecede tesir bırakmıştır. Gerçekten önce Timur tehlikesi ve her iki devlet üzerinde meydana getirdiği tahribat, arkasından Akkoyunlu ve Safevî tehlikesi Osmanlılar ile Memlûkları iyi münâsebetler kurmaya mecbur etmiştir⁴². Ancak münâsebetlerin bozulması açısından burada daha önemli olan husus Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra şarka yayılma siyasetinin Memlûk nüfuz bölgesini tehdit etmesinin tesirini görmeliyiz. Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin bozulmasında birbiri ile iç içe olan iki hadisenin burada konumuz açısından önemli rol oynadığı görülecektir. Bunlar Hicaz su yollarının tamiri meselesi ve Dulkadiroğulları üzerindeki nüfuz mücadelesidir.

Hicaz su yollarının tamiri meselesi ile ilgili olarak, Aşık Paşazâde ve Hoca Sadeddin Efendi dışında, Osmanlı kaynaklarında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Tursun Bey, "*Fatih doğudaki İslam ülkeleri arasında birlik ve beraberliği kurmak için harekete geçti. Mısır üzerine yürüyüp onu kendi tasarrufuna almak istedi*" ifadesi dışında bir şey zikretmemektedir⁴³. Gerek Aşık Paşazâde ve gerekse Hoca Sadeddin'in ifadeleri bu meselenin içyüzünü göstermesi açısından önemlidir. Aşık Paşazâde, Hicaz su yollarının tamiri meselesi hakkında şunları aktarmaktadır: "*Mısırlı Şehsuvarla harp ettiği dönemde padişahın katından bir alim ve fazıl kişi Mekke'ye gitti. Yoldaki su kuyularını harap bir vaziyette gördü. Bu sebepten dolayı hacılar çok zahmet çekiyorlardı. Mekke'den döndüğünde Padişah'a o kuyuların harap olduğunu bildirdi. Padişah o kuyuları imar etmek için vakıflar koyalım. Orada yaşayan Araplara kuyuları suyla doldurmaları için bu vakıflardan para verelim*" dedi. Bu gayret üzerine padişah nice önemli kişilere o kuyulara

⁴¹ Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk," s.76.

⁴² Koprıman, "Osmanlı-Memlûk Münâsebetleri", s. 472-483.

⁴³ Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi Tarihi Ebu'l Feth*, Haz. Ahmed Tezbaşar, Tercüman 1001 Temel Eser s.126-127, 159-160.

harcanması için fazlası ile flori verdi. Mısır beylerine de bir mektup yazdı; ve saltanat naippleri ve Mısır hakimleri, bu gönderdiğim kimselere kuyuların imarı için yardım ediniz" dedi. Fakat ne bu beylere hediye ne de durumu bildirmek için Mısır sultanına elçi göndermişti. Karamanoğulları padişahın bu işinden haberdar olunca kendisi Mısır'a yalan söyleyen bir elçi gönderdi. "Osman oğlu su kuyuları bahanesi ile Mekke sultanına yüklerle flori gönderdi. Osman oğlu sana düşman oldu." dedi. Mısırlı da bu yalan sözlere inandı. O kuyuları yapmaya gelen kişileri tahrik ettiler. Kendilerine yazılmış resmî yazıları bile kabul etmediler. Osman oğlunun bir düşündüğü hile vardır ki gelip bizim memleketimizde bu imar işini yapıyor. Biz o işi yapmaktan aciz miyiz ki gelip bize yardım etsin" dediler. O kişileri hakaretle Mısır'dan sürdüler. Aralarındaki düşmanlığa bir sebep de bu oldu."⁴⁴ Burada Fatih'e şikâyetle bulunan bu alim ve fazıl zatın ise, o sırada Arabistan'dan dönmüş olan, Molla Gürânî olduğu söylenmektedir⁴⁵.

Hoca Sadeddin de, H. 884/ M. 1479 yılı olaylarını anlatırken, aynı hadiseyi biraz da edebî bir üslupla geniş olarak zikreder. Aşık Paşazâde'den tek farklı yanı, Fatih'in Hicaz su yollarının tamiri için doğrudan Memlûk sultanına mektup yazmış olduğunu söylemesidir. Oysa Aşık Paşazade'de sultan-dan müsaade alınmamış olması başarısızlığın bir sebebi olarak gösterilmektedir⁴⁶. Hoca Sadeddin ve Aşık Paşazâde'nin Hicaz su yollarının tamiri meselesinden hemen sonra Dulkadiroğulları üzerindeki Memlûk-Osmanlı nüfuz mücadelesi üzerinde durmaları⁴⁷ dikkate değerdir. Bu durum Dulkadirli meselesinin, Osmanlı-Memlûk rekabetinin sadece bir boyutunu teşkil ettiğini göstermektedir. Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin bozulmasının görünen sebebi de budur.

Osmanlıların kuruluştan itibaren gazâ politikası ile Hıristiyan dünyası karşısındaki zaferleri onları fiilen İslam aleminin lideri konumuna yükseltmişti. Bu bir yönüyle Memlûkların kendilerinde zannettikleri şeyin elden gitmesi anlamına gelmekteydi. Zira Memlûk Sultanı Berkuk'un, Niğbolu zafer-nâmesini getiren Osmanlı heyetini kabulü sırasında, İbn Hal-dun'a "*Ben Timur'dan değil, asıl Osman oğullarından korkmaktayım; zira*

⁴⁴ Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz. K. Yavuz-M.A. Yekta Saraç, Koç Kitaplığı, İstanbul 2003, s.301-302.

⁴⁵ Aşık Paşazade, s.229; Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk..." s. 77.

⁴⁶ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C.3, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.169-170.

⁴⁷ Hoca Sadeddin, C.3. S. 170-171.

herkes Timur'un aleyhinde, fakat Osman oğlunun lehindedir."⁴⁸ sözleri Memlûkların endişelerinin Fatih'ten önceye dayandığını göstermektedir. Gerçekten de, Osmanlıların Avrupa'daki başarılarına paralel olarak Anadolu siyasî birliğini kurma çerçevesinde Fırat ve Çukurova'ya dayanmaları Memlûkları rahatsız etmiştir. Daha Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde Eretnaoğullarından sonra Malatya, Besni, Divriği ve Gürün'ün Osmanlı hakimiyetine girmesi ile buraların beyleri Mısır'a sığınmışlardır. Bu beyler Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar yerlerini almışlardı⁴⁹ ve tabii olarak, sonraki Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin bozulmasında bir tesir icra edeceklerdir. Diğer taraftan Memlûkların kuzey, yani Anadolu politikaları, Fırat'ın güneyi ile Çukurova'yı kendi hakimiyet alanı içinde görme şeklindeydi⁵⁰ ve bu politika aslında Mısır-Anadolu jeopolitiğinin bir yansıması olarak Zengilerden, Ey-yubilerden gelen geleneksel bir politikanın devamından başka bir şey değildi⁵¹.

Burada şunu kabul etmek gerekmektedir ki, eğer Osmanlı padişahının kafasında Mısır'ın alınması varsa bunun ilk adımı muhakkak ki Dulkadir oğullarının himayesi veya ilhakı olacaktır. Fatih bu hakkı kendisinde görmüştür⁵². Kayınpederi olan Dulkadir beyi ile kayınlarını himaye ve desteği boşuna değildir. Memlûklar da Mısır ve Suriye'nin güvenliği açısından Torosların güneyinde tampon bir beyliğin varlığını zaruri görüyorlardı⁵³. Memlûklar, Osmanlıların Dulkadiroğullarını himayesi karşısında Dulkadir oğullarının içişlerine müdahale edince Osmanlılar da müdahale etmişlerdir⁵⁴. Dolayısı ile Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin bozul-

⁴⁸ Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk," S.73; Tekindağ, *Berkuk Devrinde*, s.104.

⁴⁹ Aşık Paşazade, 139.

⁵⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, 5. Baskı, İstanbul 2004, s. 36; Koprıman, "Osmanlı-Memlûk Münâsebetleri", s. 470-472.

⁵¹ Muammer Gül, "Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi-Tarihi Temelleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, Mart 2000, S. 46, s. 195-198.

⁵² İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 36.

⁵³ Koprıman, "Osmanlı-Memlûk Münâsebetleri", s. 471; Hasan B. Karadeniz, "Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliğini İlhakı", *Türkler*, C. 9, Ankara 2002, s. 487.

⁵⁴ Dulkadiroğulları üzerindeki Osmanlı-Memlûk mücadelesi için ayrıca bkz. Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, TTK, 2. Baskı, Ankara 1985, s.331-340; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, TTK, 4. Baskı, Ankara 1983, s. 141-142; Ahmet Ateş, "İstanbul'un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmet Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *İÜEF Tarih Dergisi*, C.4, S.7, İstanbul 1952, s. 11-50.

masının görünen tarafı Dulkadiroğulları üzerindeki hakimiyet mücadelesidir. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin Anadolu siyasi birliğini kurmasının en önemli adımlarından biri olan Trabzon'un fethinde, Memlûk Sultanı Fatih'i tebrik etmemiştir. Fatih de yeni tahta geçen Memluk Sultanı Hoşkadem'i (1461-1467) tebrik etmemiştir. Kaynağın ifade ettiği şekli ile, bu âdetlerin terk edilmesi iki ülke arasındaki soğukluğu hem su yüzüne çıkarıyor hem de derinleştiriyordu⁵⁵. Tursun Bey'in yukarıdaki kaydı, Fatih'in cihan şümûl politikasının bir ifadesi olduğu gibi, modern araştırmalar da, Fatih'in Mısır için verilmiş bir kararının olabileceğini⁵⁶, eğer ömrü yetseydi I. Selim (1512-1520) tarafından gerçekleştirilen Mısır'ın fethinin onun tarafından gerçekleştirileceğini kabul etmektedirler⁵⁷.

Hicaz su yollarının tamiri meselesinin Osmanlılar ile Memlûklar arasında Dulkadiroğulları üzerindeki mücadele ile birlikte zikredilmesi zaten bu meselenin arka planına bir kapı aralamaktadır. Zira Memlûk sultanı Kayıtbay'ın (1468-1496), Fatih'e müracaat ile; önce su kuyularının yapılmasını engelleyenlerin cezalandırıldığını bildirmesi, arkasından ebedî ve ezeli dostluk mesajları ile özür dilemesi karşılık bulmadığı gibi, Hicaz su yollarının tamiri meselesi ile Dulkadir meselesi ilişkisini ortaya koymaktadır. Fatih'in, Mısır sultanına gönderdiği mektupla daha önce onlar için kullanılan "*Sultan-ı Haremeyn Babam*" hitabının yerine "*Hadim-i Haremeyn ve Karındaşım Mısır Sultanı*" hitabını kullanması⁵⁸ Yakındoğu'da bu iki gücün karşılaşmasının kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu.

Aşık Paşazâde'nin bu mesele ile ilgili olan bölüme sıkıştırdığı şiirdeki şu mısra Osmanlı-Memlûk ilişkileri ve Hicaz su yollarının tamiri meselesinin burada yerini tayin etme açısından derin bir mânâ ifade etmektedir.

"Bahaneler olur ama mesele görünmez"⁵⁹.

Evet, tarihçiye düşen, bahanenin arkasındaki asıl meseleyi ortaya çıkarmaktır. Gerçekten mesele Hicaz su yollarının tamirinden ibaret olsaydı, Osmanlı sultanları daha Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet, II. Murad dönemlerinden beri Mekke ve Medine'ye sadakalar göndermişler, imaretler

⁵⁵ Aşık Paşazade, s. 300.

⁵⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 36.

⁵⁷ Tansel, s. 329-330; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, s. 141.

⁵⁸ Aşık Paşazade, s. 302; Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk", s. 76; Ateş, s.15.

⁵⁹ Aşık Paşazade, s. 301.

yapmışlar ve hatta Ankara'nın Balıkhisarı köyünü Mekke için vak-fetmişlerdir⁶⁰. Ancak bütün bunlar hiç bir zaman diplomatik bir mesele haline gelmemiştir. Çünkü Osmanlılar kuruluş dönemi boyunca İslam aleminin liderliği konusunda Memlûkların rakibi olacak bir güç ve konumda değillerdi.

İlişkilerin bu genel seyri çerçevesinde bakıldığında, Hicaz su yollarının tamiri meselesi, Osmanlı devletinin diplomatik bir manevrası olarak değerlendirilebilir. Memlûklar kendilerini İslam ülkelerindeki Haçlıların varlığına son veren, putperest Moğolları durduran ve Abbasî halifeliğini hi-mayesi altına alan, hac yollarının koruyuculuğunu yapan ve kutsal belde ve makamların hakimi olan kişiler olarak görüyorlardı. Ancak bu hadiselerin bir çoğu artık tesirini kaybettiği gibi, şimdi onları gölgede bırakan Osmanlıların bütün Hristiyan alemi karşısındaki zaferleri ve İstanbul'un fethi ile *yeni bir çağ* başlamıştır. Oysa Abbasî halifeliğinin artık İslam aleminde ruhanî olarak bir tesiri kalmamıştı. Memlûkların elinde bir tek kutsal belde-ler ve makamlar ile bu belde ve makamların yollarının sahipliği kalmıştı. Ancak *Yeni Çağ*'da da İslam dünyasının liderliğinde belirleyici unsurun kutsal beldelere sahip olmak ve hac yollarının güvenliğini sağlamak olacağı açıktır. İslam dünyasının fiili lideri olan Osmanlıların bu meseleye el atmaları, kuruluştan beri takip ettikleri gazâ politikası ve gazâ kavramını genişleterek⁶¹, bunu Hristiyanlara karşı bir savaşın ötesinde İslam dünyasının koruyuculuğu şeklinde yeniden yorumlamaları ile ilgili idi.

Gerçekte Osmanlılar kendilerini bütün İslam dünyasının yegâne koruyucusu olarak görüyorlardı. Bunun için de kutsal beldelere, kutsal makamlara, kutsal emanetlere sahip olmak ve İslam dünyasının her tarafından Müslümanların kutsal yolculuklarının güvenliğini sağlamak gerekiyordu. Fatih'in bu meseleye el atması, bu manada artık Yakındoğu coğrafyasında yeni bir dönemin başladığını göstermektedir. Gerçekten Fatih daha önce Memlûk sultanına İstanbul'un fethini bildirdiği mektupta; kendisini gazâ ve cihat ehli, Memlûk sultanını ise hac yollarının açık tutulması hizmeti ile vasıflandırırken⁶², şimdi Hicaz su yollarının tamir meselesi ile Memlûk sul-

⁶⁰ Aşık Paşazade, s. 294.

⁶¹ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 39, 71.

⁶² Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk," s. 74-75; Koprıman, "Osmanlı-Memlûk Münâsebetleri", s. 476.; İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 62.

tanının bu hizmetleri yapmaktan aciz olduğunu vurguluyordu⁶³. Diğer taraftan, daha XVI. yüzyılın başından itibaren, Kızıldeniz’de Portekizlilerin saldırıları karşısında korkuya kapılmış olan Arap dünyasının Osmanlı idaresini kabul etmeye hazır görünmesi Memlûkların İslam dünyasının koruyuculuğu hususunda zayıf kaldıklarını göstermektedir⁶⁴.

Bütün bunlar, hem Osmanlı iç politikası ve hem de genel olarak İslam alemi açısından, önemli mesajlar ihtiva etmekteydi. Her şeyden önce Fatih’in bütün İslam alemini ilgilendiren bu meseleye parmak basması, onun İslam aleminin liderliği konusunda Memlûklar ile hesaplaşmak istediğini göstermektedir. Buna bağlı olarak, aynı zamanda, Mısır gibi Müslüman bir ülkeye yapılacak olan muhtemel bir seferin meşrûiyet zeminini de oluşturuluyordu. Gerçekten Fatih’ten sonra tahta geçen II. Bayezid’in (1481-1512) tebrikleri kabul ederken Mısır elçilerine iltifat etmemesi, her ne kadar o sırada Hint hükümdarlarından Osmanlı ülkesine gelen elçilik heyetinin alıkonulması ile ilgili görünüyorsa da, gerçekte bu; Fatih’in, diplomaside Hicaz su yollarının tamiri meselesi, stratejik olarak Dulkadiroğulları üzerindeki nüfuz mücadelesi ve esasta ise, cihan şümûl siyasetinin bir yansıması idi. Fatih’in, Memlûk sultanlarına gönderdiği mektuplarda kutsal beldelerin sahipliği ve hac yollarına temas etmesi, Osmanlıların İslam aleminin liderliğine verdikleri önemi gösterdiği gibi bunun kendilerinin ifa ettikleri gaza görevi ile aynı derecede tutulduğu mesajını vermeye de yönelikti.

Fatih’in bu siyasetini kuvveden fiile geçiren I. Selim, hilafetin eski merkez alanları olan Suriye ve Arabistan’ı imparatorluğa katarak İslam dünyasının sınırlarında yalnızca bir gazi sultan değil, aynı zamanda Mekke ve Medine’nin hamisi ve hac yollarının koruyucusu oluyordu⁶⁵. Bu, o zamanlar her Müslüman hükümdarın kullandığı halife unvanını taşımasından daha

⁶³ Burada dikkatimizi çeken husus, bu meselenin sadece tarihte ve İslam devletleri arasında değil halde ve Hristiyan devletler arasında da bir rekabet konusu olmasıdır. Gerçekten Osmanlılar nasıl Memlûkları Hicaz su yollarının bakım ve onarımı konusunda tenkid etmiş ve yetersiz görmüşlerse İngilizler de, sömürgecilik politikalarının bir gereği olarak, Osmanlıların hac yollarının güvenliğini sağlamadığı propagandasını yapmışlardır. İngiltere’nin bu faaliyetleri karşısında Osmanlı Devleti’nin takip ettiği politikalar hakkında bkz: Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Yay., İstanbul 1992, s. 259-276.

⁶⁴ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 38, 63.

⁶⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nun cihan şümûl bir devlet haline gelmesi İstanbul’un fethinden ziyade 1516 ve 1517 yıllarında Suriye ve Mısır’ın alınması ile gerçekleştiğine dair düşünceler doğru değil midir? Bkz: Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Eren Yayıncılık, C.2, İstanbul 1990, s. 7.

anlamalı idi. Yine bu aynı zamanda gazâ ilkelerinden yola çıkarak klasik hilafet anlayışına yeni bir yorum getiriyordu. Osmanlıların daha sonra Hindistan ve Volga havzalarındaki seferleri de yeni bir dönemi ifade eden Hacc yollarının açık tutulması ile ilgili olmalıdır.⁶⁶ Hicaz su yollarının tamiri meselesinde, son dönemde, II. Abdülhamid'in Hicaz Demiryolu Projesi, "hacın kolaylaştırılması" gibi dinî olduğu kadar siyasî, askerî ve psikolojik bir amaca de hizmet etmektedir. Bu proje ile birlikte Hicaz su yollarının bakım ve onarımı için bir yardım kampanyasının Sultan II. Abdülhamid'in bizzat iştirâkı ile başlatılmış olması⁶⁷ meselenin bu dönemdeki ehemmiyetini göstermesi açısından önemlidir.⁶⁸

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, devletler arasındaki münâsebetler tarih boyunca değişmeyen bazı temel esaslara dayanmaktadır. Bunlardan biri de devletlerin kuruldukları coğrafyalarla ilgilidir. İlhanlıların *İran*'ı ile Osmanlıların *Anadolu*'su ve Memlûkların *Mısır*'ı tarihin bilinen ilk devirlerinden beri birbirleri ile mücadele eden güç merkezlerinin olduğu coğrafyalar olmuştur. Daha çok Mısır hinterlandı içerisinde olan Filistin ve Hicaz bölgesi aynı zamanda manevî açıdan da bir güç merkezi idi ve Mısır'a hakim olan devletler bu gücü kullanabiliyorlardı. İlhanlılar ile Memlûklular arasındaki rekabet, İlhanlıların İslamiyet'i kabul etmesi ile dinî bir boyut kazanmış ancak siyasî ve jeopolitik zaruretleri aşamamıştır. Ebu Said'in hac politikası ve Emir Çoban'ın Mekke'ye su akıtma ve Hicaz'da birtakım imar faaliyetlerine girişmesi, Memlûklar açısından sahip oldukları manevî gücün gölgelenmesi anlamına geldiği için iki ülke ilişkilerinin bozulmasına sebep

⁶⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 63-64.

⁶⁷ Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 1994, 41-52; Eraslan, s. 275; Hikmet Öksüz, "Hicaz Su Yollarının (Mekke-i Mukerreme: Ayn Zübeyde) Tamiri İçin Trabzon ve Havalisinde Toplanan Yardımlar", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 2000, s. 444-445.

⁶⁸ 1927 yılında Mekke'de İslam Kongresini toplayan Suudi Arabistan, kutsal beldelerin emanetçisi ve hacıların koruyucusu olduğunu ilan etmişti. Suudîlerin Hicaz üzerindeki bu hakimiyetlerini ancak 1936 gibi geç bir tarihte kabul eden Mısır, 1938 yılından itibaren Hacc'ın kolaylaştırılması için hayır müesseseleri kurmaya başlamış ve bu vesile ile Hicaz şehirlerindeki elektrik ve su tesisatı, modern oteller ve yollar gibi çalışmaların yanında aynı yıl Mekke'ye hacı götüren ilk uçağını yollamıştır. Aynı dönemde Hint Müslümanları ve Cezayir'deki Fransız hükümetinin bu yöndeki faaliyetleri dikkat çekicidir. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu M. Kemal Atatürk'ün, Suudi krallığına bir dostluk gösterisi olarak, 1938 yılında ilk Türk hacılarını göndermesini, iç ve dış etkenlerin ışığında, bu çerçevede değerlendirmek lazımdır. Bkz: Robert Montagne, *Çöl Medeniyeti*, Çev. Avni Yakaloğlu, MEB, İstanbul 1950, s. 151-152; Bernard Lewis, *İslamın Krizi*, Çev. A. Yılmaz, Literatür Yay., İstanbul 2003, s. 111.

olabilmiştir. Ancak meselenin arka planında İran ile Mısır arasında tarihî ve coğrafi temellere dayanan bir rekabet vardı. Emir Çoban'ın bir takım şahsî teşebbüsleri ise bir bahaneden ibaretti.

İlhanlıların aksine Osmanlılar; Balkanlar'da ve Avrupa'da Hristiyan dünyasına karşı kazandıkları zaferleri İstanbul'un fethi ile taçlandırarak, İslam aleminin manevî zenginliklerinin üzerine oturan Memlûkları kısıktırarak bir itibara sahip olmuşlardır. İslam aleminin bu iki gücünün mukadder karşılaşmasında, Memlûkların üzerinde oturdukları ve "hadım"lık görevlerini yerine getirmedikleri bu manevî zenginlikleri, Osmanlılar, çağın diplomatik üslûbu ile dillendirmişlerdir. Tarihte Hicaz su yollarının tamiri meselesi olarak geçen bu hadise ile Ebu Said'in Hac politikası, Emir Çoban'ın Mekke'ye su akıtması ve Hicaz'daki imar faaliyetleri farklı dönemlerde diplomasi, jeopolitik duyarlılık ve cihan şümûl politikaların ortak bir paydayı teşkil ettiklerini ortaya koymaktadır. *Hac ve su meselesi* mâzide olduğu gibi hâlde ve istikbâlde de İslam dünyasının gündeminde kalacak gibi görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abu'l Farac, Gregoryus Bar Hebraus, *Tarihu Muhtasarı'd-Düvel*, Dar el-Lübnan, Beyrut H. 1403- M. 1983.
- Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi* çev. Hrand D. Andreasyan, İÜEF Yayınları, İstanbul 1954.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Müsameretü'l Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000.
- Aktan, Ali, "Sultan Kutuz ve Aynu Calut Zaferi", *Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, 1991.
- Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi* Haz. K. Yavuz-M.A. Yekta Saraç, Koç Kitaplığı, İstanbul 2003.
- Ateş, Ahmet, "İstanbul'un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmet Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *İÜEF Tarih Dergisi*, C.IV, S.7, İstanbul 1952.
- Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. Dursun Yıldız, Kervan Yay, İstanbul 1981 .

- _____, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, KBY, Yay. Haz: K.Yaşar Koprıman-A. İsmail Aka, Ankara 1975.
- Bayram, Mikail, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya 2003.
- Bruadel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Eren Yayıncılık, C.2, İstanbul 1990.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, TCKBY, Ankara 1999.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1992.
- Deguignes, Joseph, *Büyük Türk Tarihi*, C.6, çev. Heyet, Türk Kültürü Yayını, Birinci Baskı, İstanbul 1977.
- Erdem, Ayşe Dudu, *İlhanlı-Memluk Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniv. SBE, Ankara 1998.
- Ebu'l Fida el-Hamavi, *Kitab-ı Takvim-i Buldan*, Ed. Fuad Sezgin, Haz. Farid Benfeghouli-C. Ehring-E. Neubauer, Frankfurt 1992, (Eser, J.J. Reinaud ve William Mac Guckin de Slane'nin hazırladığı Paris 1840 baskısından tıpkıbasımdır.).
- el-Aynî, Muhammed Bedreddin, *İkdu'l-Cuman fi Tarih-i ehli'z-Zaman*, C.1-2, neşr. M.Muhammed Emin, Kahire 1987.
- _____, *İkdu'l-Cuman fi Tarih-i ehli'z-Zaman*, Süleymaniye Beşir Ağa Kütüphanesi Osmanlıca trc. Yazma, No: 468.
- el-Makrizî, Takyu'd-Din Ebi'l Abbas Ahmed b. Ali, *Kitabu's-Süluk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Müluk*, Tashih ve Haşiye: Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire 1941, Türkçe tercüme: Zakir Kadiri Ugan, TTK Ktp. Daktilolu tercüme yazmalar.
- _____, *Kitabu' l-Mevâ'iz ve'l İ'tibâr bi Zikr el-Hıtat ve'l Asâr*, C.2, Dar-ı Sadır Beyrut, Bulak 1370.
- en-Nesevî, Şehabeddin Ahmed, *Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti*, Çev. Necip Asım, İstanbul 1934.
- Erdem, İlhan, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX, S.31, Ankara 2000.
- Genceli Kiragos, *Moğol İstilas Tarihi (1220-1265)*, Türkçe trc. Hrand D. Andreasyan, TTK Ktp. Daktilolu tercüme yazmalar. Sayı: 27.

- Goldziher, İgnace, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, İmaj Yayınları, İstanbul 1993.
- Gül, Muammer, *XIII.-XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- _____, "Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi-Tarihî Temelleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, Mart 2000, S. 46.
- _____, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Elazığ 1997.
- Gülsoy, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 1994.
- Hafız Ebru, Şehabeddin Abdullah b. Lütfullah b. Abdurreşid, *Zeyl-i Camiü't-Tevarih-i Reşidi Zübdetü't-Tevarih*, Haz. Dr. H. Beyani, Tahran 1317.
- Hamdullah Mustavfi, *Nuzhat al-Qulub*, Trans. by G. Le Strange, Leyden: E.J. Brill, London 1919.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. 3, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, KBY, Ankara 1992.
- Howorth, H. Henry, *Moğol Tarihi*, C. 3, Türkçe trc. Saffet Korkut-S. Hikmet Baban, TTK Ktp. Daktilolu tercüme yazmalar. Sayı: 40/62d.
- İbn Battuta Tanci, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, Çev. İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, YKY, İkinci Baskı, İstanbul 2004.
- İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, Türkçe çev. Şerefüddin Yaltkaya, TTK, Ankara 2000.
- İbn Tagribirdi, Cemaleddin Ebi'l Mehasin Yusuf, *en-Nücumu'z-Zahire fi Müluk Mısır ve'l Kahire*, C.7, Tahkik: İ. Ali Tarhan-M. Mustafa Ziyadet, Mısır 1392-1972.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, 5. Baskı, İstanbul 2004.
- _____, "Mehmed II", *İA*, C.7, MEB, İstanbul 1988.
- Kanat, Cüneyt, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XV, İzmir 2000.
- _____, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'indeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi 12*, Prof. Dr. Coşkun Alptekin'e Armağan Özel Sayısı, İstanbul 2002.
- Koprıman, Kazım Y., "Osmanlı-Memlûk Münâsebetleri", *Türkler*, C. 9, Ankara 2002.

- _____, "Memluklar", *DGBİT*, C.6, Çağ Yay., İstanbul 1992.
- _____, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, KBY, Ankara 1989.
- Köprülü, M. Fuad, "Baybars I", *İA*, C.2, MEB, İstanbul 1988.
- Köymen, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. 3, TTK, Ankara 2001.
- Lewis, Bernard, *İslamın Krizi*, Çev. A. Yılmaz, Literatür Yay., İstanbul 2003.
- Little, Donald P., "Religion Under the Mamluk", *History and Historiography of the Mamluk*, Variorum Reprints, London 1986.
- Miquel, Andre, *İslam ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, C.1, Yay. Haz. Ahmet Fidan, Çev. A. Fidan-H. Menteş, Birleşik Dağıtım, İstanbul 1991.
- Montagne, Robert, *Çöl Medeniyeti*, Çev. Avni Yakalıoğlu, MEB, İstanbul 1950.
- Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi" çev. H. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, İÜEFY, İstanbul 1937.
- Mucireddin el-Uleymi, *el-Üns el-Celil bi Tarih el-Kuds ve'l-Halil*, el-Cüz'üs-Sani, Amman el-Ürdün, 1973.
- Ocak, A. Yaşar, *Sarı Saltık Popüler İslamın Balkanlardaki Destanı Öncüsü*, TTK, Ankara 2002.
- _____, "Barak Baba", *DİA*, İstanbul 1992.
- Öksüz, Hikmet, "Hicaz Su Yollarının (Mekke-i Mukerreme: Ayn Zübeyde) Tamiri İçin Trabzon ve Havalisinde Toplanan Yardımlar", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 2000.
- Özbek, Süleyman, "el-Meliku'z-Zahir Rüknü'd-Din Baybars Zamanı Memluk Devletinin Dini Siyaseti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. IX, İzmir 1994.
- Polad, M. Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karacuk'tan Aziz George Koluma*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- Reşid al-Din, Fazlullah bin İmadü'd-devle ebu'l-Hayr, *Camiü't-Tevârih, Târih-i Gâzân Han*, C. I, Arapça Tercüme: Fuad Abdulmuti es-Seyyad, Kahire 1420/2000.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1992.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları, Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1235*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1957.

- Sümer, Faruk, "Anadoluda Moğollar," *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I, TTK, Ankara 1970s. 18-19'dan naklen Ebu'l Kasım Abdullah, *Tarih-i Ul-caytu*, Ayasofya Kütp. Nr. 3019.
- Tansel, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, TTK, 2. Baskı, Ankara 1985.
- Tekindağ, M.C. Şehabettin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İUEF Yay.No:887, İstanbul 1961, s. 101-102;
- _____, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memluk Münasebetleri," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30(1976).
- Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi Tarihi Ebu l Feth*, Haz. Ahmed Tezbaşar, Tercüman 1001 Temel Eser
- Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK, 4. Baskı Ankara 1983.
- _____, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1988.
- _____, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, C.XXXI, S.124.

BOSNA-HERSEK'TE TOPRAK REJİMİ: ESHÂB-I ALÂKA VE ÇİFTÇİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER (1840-1875)

TEVFİK GÜRAN* - AHMET UZUN**

1. Giriş

Tüm dönemler itibariyle tarımsal yapıların egemen olduğu Osmanlı Devleti'nde, toprak sahipliği ve dolayısıyla toprak sahipleriyle toprak üzerinde çalışanlar arasındaki ilişkiler her zaman önemini korumuş bir meseleydi. Devletin geleneksel politikası, toprakların belirli kişilerin elinde birikmesini engelleme anlayışına dayalıydı. Nitekim uzun yıllar tımar sisteminin başarıyla uygulanması, toprağa dayalı soylu bir sınıfın veya Batılı anlamda bir feodal yapının ortaya çıkmasına mani olmuştu. Ancak bazen tımar düzenine referans yapılarak, *siyasal, ekonomik ve sosyal ilişkilerin bölgesel yönüyle ve bölgesel ilişkilerin siyasal, ekonomik ve sosyal yönleriyle tanımlanabilecek bir feodalizmin Osmanlı Devletinde de var olduğu*¹ iddia edilse bile, Osmanlı tımarının ortaçağ feodalitesinden çok farklı yönlere sahip olduğu aşıkardır. Bununla birlikte Osmanlı ülkesinde feodalleşme eğilimlerinin her zaman varlığını koruduğu da bilinen bir gerçektir. Özellikle on yedinci yüzyıldan itibaren devletin taşrada güç kaybetmesiyle birlikte yükselen yerel güçlerin, önemli toprakların sâhibi olduğu görülmektedir. O yüzden merkezi otoritenin zayıflaması toprakların belirli kesimlerin elinde birikmesi sürecini hızlandırmıştı. Bu gelişme geleneksel Osmanlı toprak rejiminin değişmesi ve çok farklı tarzda toprak sahipliği ve toprağı kullanma ilişkilerinin ortaya çıkması anlamına gelmekteydi. Toprak rejiminde yaşanan değişimin dikkat çeken örnekleri özellikle Rumeli coğrafyasında göze çarpmaktaydı. Buradaki farklılaşma genellikle, toprakların Müslüman Türk nüfusun eline geçmesi şeklinde görülse de tüm Rumeli coğrafyası dikkate alındığında, çok farklı türde ve bölgesel koşullara göre değişen tarımsal ilişkiler göze çarpmaktaydı. Örneğin Vidin bölgesinde

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

** Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi

¹ Örneğin bkn. Sydney Fisher, "Ottoman Feudalism and Its Influence Upon the Balkans", *Offprint from the Historian*, Vol. XV, no:1, Autumn, 1952, s.4.

gospodarlık olarak bilinen bir toprak sistemi oluşmuş ve bu, bölgede yaşanan sıkıntılarının önemli kaynaklarından birisini teşkil etmiştir. Profesör Halil İnalçık'a göre bölgede özellikle Tanzimat'tan sonra yaşanan Hristiyan köylü ayaklanmalarının temel nedeni miri toprakların tasarruf ediliş biçimindeki çarpıklıklardan kaynaklanmaktaydı². İşte bu tür bir yapılanmanın görüldüğü yerlerden birisi de Bosna-Hersek sancağı idi. Burada karşılaşılan durum ise "eshâb-ı alâka" adı verilen ve çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan bir zümrenin geniş toprakları eline geçirmesi ve bölgede yaşayan halkı ağır şartlarda bu topraklar üzerinde çalıştırmak zorunda bırakmasıydı. İşte bu çalışmada söz konusu toprak sahibi sınıf ile reaya arasındaki ilişkilerin detayı ele alınacak ve böylelikle bölgede yaygın tarımsal ilişkilerin yapısı belirlenmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda tespit edilebilen arşiv belgelerinin yardımıyla, bölgede bu gelişmeyi hazırlayan koşullar, eshâb-ı alâka denilen kesimin kimlerden oluştuğu ve reayadan ne tür isteklerde bulunduğu, merkezi hükümetin bu yapılanma karşısında nasıl bir tutum takındığı gibi soruların, belirli bir dönem esas alınarak (1840-1875) cevaplanması hedeflenmiştir.

2. Rumeli'de "Çiftlikleşme" Süreci ve Bunun Tarımsal İlişkilere Etkisi

Rumeli coğrafyası, tarıma elverişli araziler açısından zenginliği yanında kalabalık bir nüfusa sahip İstanbul'un yiyecek ihtiyacının karşılanması için de son derece önemli bir bölgeydi. On yedinci yüzyıldan sonra bölgenin ziraat tarihi açısından gözlemlenen en önemli olgulardan birisi tumar sisteminin değişmesiyle birlikte "çiftlikleşme" diyebileceğimiz bir sürecin yaşanması olmuştur. Merkezi devletin gücünün zayıflaması karşısında başta sipahiler olmak üzere yerel güçlerin, kullanma hakkına sahip oldukları toprakları mülkiyetine geçirmesi ve toprak üzerindeki reaya 'istediği' şartları yüklemesi, tumarların çiftliklere dönüşümünü açıklayan önemli bir faktördür. Şüphesiz ki, tumar sistemini aşındıran tek faktör bu değildi. Batı Avrupa'nın sürekli gelişen ekonomisinin yarattığı baskı, yeniçerilerin faaliyetlerini şehirlerden kırsal bölgelere doğru genişletmeleri ve imparatorluğun doğal sınırlarına ulaşmasıyla birlikte yeni tumarlar vermenin zorlaşması ve mevcut tumarların bölünmeye başlanmasının yarattığı koşullar, süreci hızlandıran diğer faktörlerdi³.

² Detaylı bilgi için bkn. Halil İnalçık, "Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgaı", *Osmanlı İmparatorluğu*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.109-138.

³ Daha detaylı bilgi için bkn. L. S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, New York, 1966, s.138-140.

Çiftlikleşme bazen sipahilerin tumarlarını çiftliklere dönüştürmesiyle, bazen de yeniçeriler ve bazı güçlü devlet yöneticilerinin, toprağa el koyarak yahut ürünün yaklaşık üçte birini alma karşılığında reayaya 'koruma' sağlayarak gerçekleşmişti⁴. Khristo Gandev'in Vidin yöresi için yaptığı çalışmaya göre yörede yeni çiftlikler daha çok; genellikle su kaynağına veya yola yakın bir yerde olup terkedilmiş devlet arazilerinden, önemli tarımsal köylere yakın olan ve üzerindeki yerel çiftçiler tarafından zorla ele geçirilen devlet arazilerinden ve ekime uygun hale getirilmesi için temizlenmesi ve kurutulması gereken boş ve kaydı olmayan topraklardan türetiliyordu⁵. McGowan'a göre, bu süreçte toprakların devletten zorla gasp edilmesi, toprağı düzenli biçimde işleyen çiftçilerin varlıklarının ellerinden alınması ve ticari üretim için birleştirilmiş arazilerin reorganize edilmesi gibi gelişmeler eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştı ve onlar çiftlik oluşumunda her zaman rastlanan unsurları oluşturmaktaydı⁶. H. İncalcık'ın Vidin bölgesiyle ilgili tespitlerine göre çoğunlukla eski kale muhafızlarının ve sipahilerin çocukları olan ağalar, tumar sisteminin mukataa sistemine dönüşmesi sayesinde büyük arazilerin sahipleri haline gelmişlerdir⁷. Benzer bir tespitle Ö. Lütfi Barkan da belirli bir bölgenin gelirlerini toplama işinin miri mukataa şeklinde bazı nüfuzlu kimselere verilmesi ve on senelik gelirin peşin alınması suretiyle malikane olarak satılmasının, miri arazi rejimini giderek mülk topraklar kadelerine yaklaştırdığını belirtmektedir. Barkan, bu süreçte, iktisadi açıdan zor dönemlerde, siyasi karışıklıklar, kıtlıklar ve salgın hastalıklar gibi problemlerin küçük işletmeleri zor duruma sokarak, köylüyü sığınacağı güçlü bir kişi aramaya mecbur etmesi gibi zorlukların önemli katkısı olduğu görüşündedir. Çünkü bu koşullar köylüyü mali açıdan zor durumda bıraktığından zengin kişilerle yakınlaşmaya ve iş birliğine yöneltmiştir. Böylece Osmanlı'nın gerileme dönemlerinde yaşanan iktisadi ve mali zorluklar toprak işçiliğinin nüfuzlu ve varlıklı az sayıdaki insanın eline geçmesine yol açmış ve tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesi, bu kişilerin üretimi teşkilatlandırmasını gerektirmiştir⁸. Bu noktada çiftliklerin gelişiminde ayrıca dışsal faktörlerin etkilerine de vurgu yapıldığını belirtmek gerekir.

⁴ Stavrianos, a.g.e., s.140.

⁵ Aktaran, John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950*, Bloomington, 1982, s.36.

⁶ Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, Cambridge, 1981, s.60.

⁷ Geniş bilgi için bkn. İncalcık, *Vidin*, s. 119-125.

⁸ Barkan, a.g.m., s.395.

Örneğin McGowan, Osmanlı tarımına bir bütün olarak dış talebin egemen olduğunu söylemenin imkansızlığını belirttikten sonra, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda dış talebin Osmanlı sınır bölgelerine yönelik baskısıyla uzun bir zaman diliminde Osmanlı çiftlik tarımının bağımsızlıktan karşılıklı bağımlılığa ve izolasyondan iletişime geçtiğini ve bu süreçte Osmanlı sınırlarının gelişen bir dünya bölgesel uzmanlıklar sistemine ve uluslar arası işbölümüne katıldığını kaydetmektedir⁹. Burada uluslararası ekonomik gelişmelerin toprakların birleştirilmesine ve böylece tek bir tarımsal kültüre dayalı çiftliklerin gelişimine katkı yaptığına dikkat çekilmektedir. Tüm bu tespitler Rumeli’de çiftlikleşme sürecinin genel eğilimlerini önemli ölçüde açıklar mahiyettedir. Ancak gene de çok daha farklı yerel koşulların çiftliklerin oluşumuna etki etmiş olması ihtimalini her bölgeyle ilgili inceleme için göz önünde bulundurmak gerektiği de açıktır.

Yukarıda belirtilen genel eğilimler dahilinde Bosna-Hersek, Vidin, Teselya ve Makedonya gibi bazı Rumeli bölgeleri, merkezi otoritenin gevşemesi ve imparatorluğun kendine has teşkilat ve kurumlarının bozulmasıyla paralel olarak zamanla birer büyük çiftlikler memleketi görüntüsü almışlardı. 1840’lı yıllardan itibaren Avrupa’da yaygılaşan köylü isyanları Osmanlı bölgelerine de sirayet ederek, topraksız köylülerin kendi konumlarını yeneden gözden geçirmeye ve toprak edinme arzularının güçlenmesine yol açmıştı¹⁰. Din ve milliyet farklılıklarının etkisiyle bu tarihten itibaren köylülerin bu tür talepleri ciddi bir toplumsal meseleye dönüşmüş ve devleti meşgul eden en ciddi sorunlardan birisi haline gelmiştir. Cevdet Paşa’nın, *Tezâkir*’de bölgede bulunduğu esnada (1277/1861-62) çiftlik meselesiyle ilgili önemli bilgiler aktararak, bu meselenin önemine sık sık atıfta bulunması dikkat çekmektedir¹¹.

Rumeli’deki çiftlikleşme sürecinde vurgulanması gereken önemli bir husus da toprak sahipleriyle çiftçiler arasındaki ilişkilerin çok farklı biçimler alabilmesiydi. Örneğin Vidin bölgesinde toprak ilişkileri içerisinde reayanın arazi ücreti karşılığında bir iki ay ağanın hesabına çalışması (Tanzimat’a kadar) ve ağaya senede bir araba odun getirmeye mecbur olması (veya bunun

⁹ McGowan, a.g.e., s.46.

¹⁰ Ö. Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:3, Beşinci Baskı, Eskişehir, 1997, s.394-95.

¹¹ Örneğin *Niş eyaletinde şâyân-ı ehemmiyet-i mevâddan bir mes’ele-i müşkile dahi çiftlikler münâza’alarındır. Şöyle ki bu havâlide pek çok çiftlikât olup* ", Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (13-20), 3. baskı, (Yayınlayan: Cavid Baysun), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 105.

yerine 12 gurusu vermesi) gibi çeşitli angarya hizmetlerinin var olduğu görülmektedir¹². Osmanlı arazi hukukunda hiçbir zaman onaylanmamış olan bu tür hizmetlerin Bosna'daki çiftliklerde daha geniş uygulamaları içerdiği de ayrıca dikkate şayandır. Bu tür uygulamaların Bosna ve Vidin yörelerindeki yoğunluğuyla olmasa da Rumeli'nin diğer bazı bölgelerinde de var olduğunu düşünmemiz mümkün gözükmemektedir.

Netice olarak çeşitli faktörlerin etkisiyle bir kısım miri toprakların çiftliklere dönüşmesi Osmanlı ziraat tarihi açısından geri dönülemez sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla yöntemi nasıl olursa olsun çiftlikleşme süreciyle birlikte, eski sistemden farklı olarak toprağın sadece kullanma hakkı değil, diğer bütün mülkiyet hakları da ağalar tarafından ele geçirilmiş oluyordu. Sonuçta reayanın yükü önemli ölçüde artmıştı. Reayanın mali ve bedensel yükümlülükleri bölgeler itibarıyla farklılık gösterse bile genel uygulama şu şekilde gerçekleşiyordu: çiftlik hâsılatı elde edildikten sonra, önce ürünün öşrü belirlenen orana ve maktu miktara göre alınıyor, ardından gerekli tohumluk miktar ayrılarak kalan miktar çiftlik sâhibi ile kiracılar arasında yarı yarıya dağıtılıyordu. Ancak çiftçi devlete diğer bazı vergiler ödemek ve çiftlik sahibine de hizmetleri karşılığında ilave bedel vermek zorunda olduğu için, onun eline geçen genellikle ürünün üçte biri kadar olmaktadır¹³.

Bu anlatılanlara rağmen çiftlik türü büyük organizasyonların Osmanlı tarımı için tipik işletme birimi olmadığını da hatırlatmak gerekir. Bir başka ifadeyle bu tür işletmeler özellikle Rumeli'nin belirli bölgelerinde yoğunlaşmış olsa bile hakim işletme biçimi haline gelememişlerdi. Örneğin 1870'li yıllarda çiftliklerin yaygın olarak görüldüğü Makedonya yöresinde çiftlik köyler, yarı ile üçte ikilik bir yoğunluğa sahipti. Selanik'te bu oran %42 iken, Teselya'da ekili arazilerin yarısı kadarı çiftliklerden oluşmaktaydı¹⁴. Bulgaristan coğrafyası için yapılan bir çalışmada ise çiftlik türü işletmelerin en yaygın olduğu bölgelerde çiftliklerin toplam ekili araziler içindeki payının %20, diğer yerlerde ise %5 civarında olduğu; çiftlik yükümlülüklerine maruz kalan etnik Bulgar çiftçilerin oranının ise %10'dan fazla olmadığı belirtilmektedir¹⁵. Bu yaklaşımı doğrulayan başka örnekler de

¹² İncalcık, a.g.m., s. 123.

¹³ Stavrianos, a.g.e., s.140.

¹⁴ Halil İncalcık, Donald Quataert (eds.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge, 1994, s. 873.

¹⁵ Lampe, Jackson, a.g.e., s.36-37.

vermek mümkündür. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Filibe sancağının Koyuntepe nahiyesine bağlı dokuz köy üzerinde yapılan bir araştırmaya göre bölgede küçük köylü işletmelerinin yaygın işletme biçimi olduğu ortaya konmuştur. Nitekim dokuz köydeki toplam 292 tarım işletmesinden sadece 8'i çiftlik türü işletmelerden oluşmaktaydı¹⁶. Barkan, Balkanlarda Türk bey ve ağalarının ellerinde bulunan toprakların ortalama sahasının, Avusturya-Macaristan ve Rusya'daki büyük arazi asilzadelerinin sahip olduğu topraklara karşılaştırıldığında çok küçük düzeyde kaldığını belirtmektedir¹⁷. Ayrıca bu tür çiftliklerin büyüklüklerinin sanılandan çok daha az olduğu yönünde tespitler bulunmaktadır. Örneğin Osmanlı'da çiftliklerin doğuşuyla ilgili geniş bir inceleme yapan Gilles Veinstein, çiftliklerin genelde varsayıldıkları gibi büyük işletmeler olmadığını ve onların gelişmesinin geleneksel çift hâne sisteminden bir kopmayı yansıtmadığı gibi emeğin yeniden düzenlenmesi ve üretimde kayda değer bir yoğunlaşma anlamına da gelmediğini belirtmektedir¹⁸. Bu anlatılanlardan hareketle çiftlik türü işletmelerin Bosna ve Vidin gibi Rumeli'nin bazı bölgelerinde yoğunlaştığını ve genel bir toprak tasarruf biçimi eğilimi kazanmadığını söylememiz mümkündür.

3. 19. Yüzyılda Bosna-Hersek'te Genel Ekonomik Durum ve Tarımsal İlişkiler Üzerine Bazı Tespitler

Bosna, Osmanlı hakimiyetine girmeden önce de iktisadi olarak nisbeten gelişmiş bir bölgeydi. Ekonomik refahın temelinde ise yer altı kaynaklarının nisbi zenginliğine bağlı olarak, madencilik faaliyetlerinin gelişmiş olması yatıyordu. Bakır, gümüş ve kurşun önemli ihraç kalemleriydi¹⁹. Gerçekten de ilk ve orta çağlardan beri bir maden memleketi olarak tanınan Bosna-Hersek'te Sırp kralları Saksonyalı madencileri memleketlerine çağırarak iskan ettirmişler ve onlardan yararlanmaya çalışmışlardır²⁰. Daha sonra Sırbistan ve Bosna'daki zengin altın ve gümüş madenleri üzerinde kontrol

¹⁶ Tefik Güran, "19. Yüzyıl Ortasında Bir Kırsal Bölgede Ekonomik ve Sosyal Yapı", *19. Yüzyılda Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, s.192 ve 213.

¹⁷ Barkan, a.g.m., s.395-96.

¹⁸ Gilles Veinstein, "Çiftlik Tartışması Üzerine", *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Çev: Zeynep Aluok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998. s.36-56.

¹⁹ Tufik Bumazovic, "Bosna-Hersek: Ekonomik Faktörler ve Siyasal İstikrarın Önündeki Engeller", *Avrasya Etüdleri*, sayı:14, TİKA, Ankara, 1998, s.21-22.

²⁰ J. Krcsmarik, "Bosna-Hersek", *İslam Ansiklopedisi*, 2. Cilt, Beşinci Baskı, Eskişehir, 1997, s.728.

sağlamak Osmanlı yönetimi tarafından ısrarla sürdürülen bir politika olmuştur²¹. On dokuzuncu yüzyılda Bosna eyaletindeki ticari faaliyetlerin gelişmiş olduğu görülmektedir. Tezâkir'de geçen bilgilere göre Bosna'dan buğday, çavdar, kokoroz, arpa, yulaf, ot, saman, erik, ceviz, kereste, koyun, kürk, yapağı, demir v.s gibi ürünler Avusturya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk ve İstanbul'a satılmakta; buna karşılık zeytinyağı, şeker, kahve, pirinç, meyve, pamuk, basma, çuka, fes, mendil, ipek, çeşitli madenler v.s ise ithal edilmekteydi²².

Bosna-Hersek Osmanlı Devleti için siyasi ve ekonomik açıdan önemli bir mevki olma özelliğine sahipti. Bosna, Osmanlı egemenliği altında coğrafi konumu yanında ticaret potansiyeli, tarıma elverişli araziler ve maden kaynakları açısından da önemli bir yöre olmayı sürdürmüştü. 22 Temmuz 1860 tarihinde Konsolos Zohrab'dan Sir H. Bulwer'e ulaşan bir yazıya göre, 1.200.000 nüfuslu Bosna'da halkın yaklaşık %40'ını Müslümanlar oluşturuyordu. Hristiyanlar tarım yanında ticaretle de uğraşmaktaydı. Hristiyanların topraklı mülk edinmelerinin önünde yasal bir engel yoktu, ancak uygulamadaki güçlükler nedeniyle çok az Hristiyan'ın toprağı bulunmaktaydı. Hristiyan köylerdeki Hristiyan çiftçilerin genelde mutsuz ve perişan oldukları; kendilerine ait olmayan topraklarda çalışukları ve elde edilen üründen *aslan payının* genellikle Müslüman olan toprak sahiplerince alındığı belirtilmektedir. Buna karşılık Müslümanların genellikle kendi topraklarında çalışukları ve sadece hükümete vergi verdiklerinden durumlarının iyi olduğu; ancak başkalarının (aşağıda açıklanacağı üzere eshâb-ı alâkanın) arazilerinde ziraat yapanların ise durumlarının Hristiyanlar kadar kötü olduğu kaydedilmektedir. Aynı kaynakta Hersek sancağı için yapılan hesaplamalarda ürünün üçte birinin çiftçinin eline geçtiği bilgisi yer almaktadır²³.

Aşağıda detaylı olarak incelenecek bu tarımsal yapının, yani toprakların ağırlıklı olarak belirli zümrelerin eline geçmesinin nasıl ortaya çıktığını açıklamak önemli bir husustur. Genellikle kabul edilen görüş Bosna-Hersek'te eskiden beri var olan yarı feodal tarımsal ilişkilerin yakın tarihe kadar

²¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt:1, 1300-1600, (Çeviren: Halil Berktaş), Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.97.

²² Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (21-39), s. 97-99.

²³ B. Destani (ed.), *Ethnic Minorities in the Balkan States 1860-1971*, cilt:1, Archive Editions, Chippenham, Wilts, 2003, s.79-82.

varlığını devam ettirdiğidir²⁴. Diğer bir ifadeyle Bosna'da Osmanlı zamanında mevcut olan tarımsal ilişkilerin biçimi hakkında, bu yapının birden bire ortaya çıkmadığı, bunun tarihsel bir arka planının bulunduğu ve önceki dönemin yapısının küçük farklılıklarla sürdürüldüğü şeklinde yorum yapılmaktadır. Barkan'a göre *Bosna'daki çiftlikler rejimi buradaki beylerin İslam'ı kabulünden önceki devirlere ait eski toprak münasebetleri nizâmının devamından başka bir şey değildir*²⁵. Halil İnalcık'ın yaptığı araştırmalar, Bosna'da yerli bir Hristiyan sipahi sınıfının varlığını ortaya koymaktadır. Yine İnalcık'ın verdiği bilgiler göre Osmanlı fethinden önce Bosna'da *baştına* adı verilen arazi parçaları, önemli hizmetler karşılığında hükümdarlar tarafından Hristiyan sipahilere verilmiş ve fetihten sonra önemli miktara varan bu baştıınalar (Müslüman oğulları eline geçince "çiftlik"), Osmanlı yönetimince sahiplerinin ellerinde bırakılmış; böylece Bosna'da asırlarca devam eden bir Hristiyan umarlılar sınıfı devam etmiştir²⁶. Ancak on dokuzuncu yüzyıldaki duruma bakıldığında ise Bosna'daki manzara bundan farklıydı. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi Bosna-Hersek'te gelinen aşamada toprakların büyük ölçüde Müslüman Türklerin eline geçtiği bir manzara bulunmaktadır. Şayet baştıınaların aynen korunduğu düşünülse bile o zaman onların zamanla Müslüman beylerin eline geçmiş olması söz konusudur. Çünkü on dokuzuncu yüzyılda artık bir Hristiyan sipahi grubundan bahsedilmemekte ve toprakta bir *el değiştirme* sürecinin yaşandığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Bosna'daki durum eski yapının bir devamı olarak görülse bile, bu sadece tarımsal işletmelerin büyüklükleri açısından geçerlidir; yani baştıınalar Müslüman beyleri eline geçince çiftlik haline gelmiştir. Ayrıca bu süreçte reaya topraklarının da Müslüman beylerin eline geçtiği hatırlanmalıdır. Neticede Bosna'da toprak sâhibi olan kimse-lerin farklılaştığı, çiftlik türü işletmelerin eskiye göre daha da yaygınlaştığı ve muhtemelen toprak sahibi-kiracı veya ortakçı ilişkilerinde yeni bazı yükümlülüklerin ve uygulamaların ortaya çıktığı bir süreç tedricen ortaya çıkmış gibi gözükmektedir.

²⁴ Krçsmařik , a.g.m., s.727.

²⁵ Barkan, a.g.m., s.395.

²⁶ Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Üçüncü Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s.171-72.

4. Bosna'da Tarımsal İlişkilerin Farklaşması: Tanzimat'ın İlk Yıllarında Eshâb-ı Alâka ile Reaya Arasındaki İlişkiler

Çarpık toprak rejimi ve bunun yol açtığı huzursuzluk ve sıkıntılar Bosna'da uzun süre devam etmiş ve Tanzimat'ın ilk yıllarında dahili ve harici etmenlerle daha belirgin hale gelmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, problemlerin temel kaynağı Rumeli'nin diğer bazı yerlerinde olduğu gibi Bosna'da da zamanla Müslüman bey ve yöneticilerin geniş toprakların sâhibi olmaları, reayanın elinde ise çok az arazinin kalması ve bunun yarattığı olumsuz koşullardır. Bu durum belgelerde, "*Bosna eyaletinde mütevattın bil-cümle teba-yi devlet-i aliye ve reaya-yi saltanat-i seniyyenin eshâb-ı alâka ve erbâb-ı tımar taraflarından müşahid oldukları mezalim-i şedidenin imtidad-ı vuku'u ecnebice ve eyaletçe enva'i muhaziri istilzam eyleyeceğinden*"²⁷ ifadeleriyle ortaya konmuştu. Bu yapının detaylı incelenmesi, hem bölgede sıklıkla ortaya çıkan isyanların tarihi arka planını anlamak hem de arazi rejiminin ne derece farklılaştığını yakından görmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Bosna eyaletinde on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde tarımsal ilişkilerden kaynaklanan problemler iyice ağırlaştıysa da tüm sıkıntıların kaynağı toprak rejimiyle ilgili değildi. Örneğin 1259/1843 yılında eyaletin bazı köylerinde yaşanan isyana devlet görevlilerinin halktan kanunsuz olarak para, eşya ve buğday gibi mallar alması sebep olmuştu²⁸. Fakat Vidin ve diğer bazı yerlerde olduğu gibi burada da esas problem toprakların belirli yönetici zümrelerin elinde birikmesinin halkta yarattığı huzursuzluktan kaynaklanmaktaydı. Öyle ki, 1258/1842 tarihinde Bosna müşirinin eyalette yaptığı incelemeler neticesinde bu durum bütün açıklığıyla ortaya konmuş ve reayanın nispi de olsa rahatlatılması için bazı tedbirler alınması gereği vurgulanmıştır. Müşirin raporunda "*Bosna reayasının emlâk ve arazileri olmayub bazen sâhib'ül-arazi reaya bulunur ise de cümlesi yirmi otuz hâne reayadan ibaret olduğu ve küsurları ehl-i islâmdan arazi ve emlâk ashâbının çiftliklerinde evailde birer usûle rabt ile yani husûle gelen mahsûlattan hakk-ı arazi olarak mahalline göre dokuzda ve beşte ve dörtte ve üçte birer ve ba'zı mahallerde nisf mahsûl alarak ve dokuzlu ve beşli olan mahallerde tahammûlüne göre angarya işlettirerek reaya taifesi ikamet ve iskân olunmuş*" olduğu belirtilmekteydi. Bu süreç bölgede her geçen daha da genişlik kazanmış ve kendine has bazı ilave uygulamalar yaratmıştır. Diğer bir

²⁷ İ DH, 3469, 1258/1842.

²⁸ İ MM 2294, 1259/1843.

ifadeyle zamanla geniş çiftlik sahipleri haline gelen ve belgelerde *eshâb-ı alâka* olarak adlandırılan kişiler, haksız uygulamalarını kural haline getirmişlerdi. Böylece *zulüm ve taaddi takât ve tahammül edilemez* boyutlara ulaşmıştı. Müşire göre gelinen aşamada halk artık angaryalar nedeniyle günlük ihtiyaçlarını bile tedarik edemez duruma düşmüş ve eyaletteki incelemeler neticesinde *eshâb-ı alâkanın* ne derece *insafsız* olduğu yerinde tespit edilmişti. Bunun üzerine reayanın angarya ve vergi yükünü hafifletmek amacıyla çeşitli hükümlerden müteşekkil bir layiha hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Buna rağmen *eshâb-ı alâkadan* bazıları bu kurallara uymaktan imtina ederek reayanın yabancı memleketlere kaçma eğilimi göstermesine yol açmışlardı. Bosna müşiri, durumun düzeltilmesi amacıyla son çare olarak vilayet erkânı ile *eshâb-ı alâkanın* ve beldelerin ileri gelenlerini Travnik şehrinde toplayarak meselenin görüşülmesini kararlaştırmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde alınan kararlar tüm kesimler tarafından onaylanmış ve *eshâb-ı alâkadan layihanın hilafı hareket etmeyerek reayayı hoş tutacakları* hususunda söz alınmıştır²⁹.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalar *eshâb-ı alâkanın* çiftlik sahipleri için kullanılan bir ifade olduğunu göstermektedir. Kamus-i Türki'de *alâka* kelimesinin normal manası yanında, bir maden veya çiftlik gibi mülkler için *mülkiyet, tasarruf ve müdahale hakkı* anlamlarına da geldiği belirtilmektedir³⁰. O zaman *eshâb-ı alâka* ile (toprakta) mülkiyet veya tasarruf sahibi olanlar kastedilmektedir. Nitekim Cevdet Paşa *Tezâkir*'inde *eshâb-ı alâka* yerine *eshâb-ı çiftlikât* ifadesini kullanmaktadır³¹. Arşiv belgelerinde çiftlik veya geniş toprak sahipleri için bazen bir arada bazen de ayrı olarak *eshâb-ı alâka* yanında *paşa, bey, sâhib-i alâka, çiftlik ağaları, erbâb-ı umar* gibi sıfatlar da kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca *eshâb-ı alâka* ifadesi sadece Rumeli bölgesindeki çiftlik sahipleri için değil, Anadolu'daki toprak sahipleri için de kullanılmaktaydı. Örneğin 1257/1841 tarihinde Yozgat ve çevresinde yaşanan olumsuzluklar hakkında hazırlanan bir raporda *teferruat-ı hâsılattan olan mercimek ve sair hâsılatlar ile eshâb-ı alâkaya verilenden ma'ada fûruht olunarak* açıklaması yer almaktadır³². Bu ifade de *eshâb-ı alâkanın* geniş toprakların sahipleri için kullanıldığına ve onlara, toprağın kullanılması

²⁹ İ MM 2288, Ek:3, 1258/1842.

³⁰ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, Dersaadet, 1317, s.945.

³¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (13-20) s.105.

³² İ MV, 590, Ek:6 (Osman Paşa'nın Raporu), 1257/1841.

karşılığında aynı veya bedel olarak belirli bir ödeme yapıldığına delalet etmektedir.

Eshâb-ı alâkanın büyük ölçüde Müslüman Türklerden oluştuğu bilinse de hangi grup insanların bu sınıf içerisinde yer aldığı ve ayrıca toprakların bu kişilerin elinde nasıl biriktiğinin belirlenmesinin her bölge için ayrıntılı araştırmayı gerektirdiği açıktır. Ancak Bosna eyaletindeki durumun incelenmesinden bazı önemli bilgiler edinmek mümkündür. Buna göre toprak sahipleri arasında genellikle *mirimiran*, *umera-yı asakir*, *dergâh-ı âli kapucubaşları*, *kadı*, *naib*, *müftü*, *ulema* ve *mütesellim* gibi üst düzey devlet hizmetinde bulunmuş kişiler bulunmaktadır. Belgelerde toprağın nasıl el değiştirdiği konusunda yeterli açıklama bulunmuyor. Sadece Bosna eyaletinin Osmanlı egemenliğine geçmesinden itibaren *tapu* ve *sair senet* ile toprakların el değiştirme sürecinin başladığını anlıyoruz. Bu süreçte Bosna'da devlet adına görev yapmış olanların ve eyalet vücuhunun *reaya adına bu misillü taaddiyata iltimas göstermiş* olmalarının büyük rolü bulunmaktaydı. Böylece uzun yıllar devam eden bir el değiştirme süreci neticesinde Tanzimat'a gelindiğinde *Bosna reayasının elinde emlâk ve araziye dair cüz'i bir şey kalmıştı*. Bu süreç beraberinde el değiştirmenin gerektirdiği yeni uygulamalar da getirmişti. Çünkü toprak sâhibi olanların bizatihi onu işlemesi zor olduğundan ve ayrıca reayanın elinde çok az arazi kaldığından, eshâb-ı alâka belirli aidatlar karşılığında reayanın toprakta çalışmasını sağlamıştı. Böylece mahalline göre dokuzda bir, beşte bir, dörtte bir, üçte bir ve bazen yarı nispetinde hasıl olan üründen hakk-ı arazi ve ücret-i emlâk ve angarya ve diğer bazı vergiler tahsis edilerek, reaya eshâb-ı alâkanın topraklarında iskan ettirilmişti. Bu yöntemin çok uzun süre önemli problemler yaşanmadan sürdürüldüğü belirtilmektedir. Ancak eshâb-ı alâkadan bazılarının kendi topraklarında sakin reayayı *ittihaz-ı müekkil ederek tüm maaş ve varidatlarını reaya üzerine* yükleme yanında, kanunlara aykırı bazı eski uygulamaları sürdürerek ve özellikle de haftanın çoğu günü angarya suretiyle çalıştırarak, reayayı *perişan* etmesinden sonra her şey eskisi gibi sürmemişti. Reayanın huzursuzluğu sürekli artmaktaydı. Öyle ki, *bu halet-i muzırta birkaç sene daha devam ettiği taktirde canları yanıp reayanın külliye elden çıkacağından* ve daha başka uygunsuzlukların yaşanma ihtimalinden bahsedilmekteydi³³. O halde Bosna müşiri Hüsrev Paşa'nın tarafları toplayarak

³³ İ MM 2288, Ek:4, 1258/1842. Ancak belirtmek gerekir ki, yaşanan sıkıntıların tamamı eshâb-ı alâka denilen kesimden kaynaklanmıyordu. Özellikle bölgede devletçe zaptedilmiş olup,

vergi ve angaryalar konusunda yeni bir düzenleme yapma ihtiyacını hissetmesini, mevcut yapının sürdürülemez aşamaya geldiği şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır.

4.1. *Tanzimat'ın İlk Yıllarında Yapılan Düzenlemeler ve Sonuçları*

Eshâb-ı alâka ile Bosna reayası arasında Hüsrev Paşa'nın öncülüğünde gerçekleştirilen görüşmeler³⁴, mevcut yapının tamamen değiştirilmesini hedeflemiş değildi. Esas amaç, durumu iyice ağırlaşan reayanın lehine belirli değişiklikler getirmek suretiyle mevcut statükonun devamını sağlamaktır. Diğer bir tabirle hem *eshâb-ı alâka ve sipahilere*³⁵ *gadir olmamak hem de reaya fukarasına ağır düşmemek* üzere, belirli esasların her iki tarafça kabul edildiği yeni bir düzenleme gerçekleştirilmişti. Bu kuralların içeriğinden önceki dönemin uygulamaları hakkında son derece önemli bazı bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Yeni düzenleme özetle şu hükümleri içermekteydi³⁶:

- Kardeş iki reaya emlak ve benzeri değerlerini eşit biçimde paylaşırken bazı köylerde alâka sâhibine birer öküz verilmesi söz konusu olduğundan, bundan böyle bu uygulamaya baş vurulmayacaktır.

- Hasat vakti geldiğinde reaya ne miktar ürün elde etmişse subaşı veya alâka sâhibine haber verilerek meydanda ne miktar hâsılât var ise dokuzda bir oranıyla arazi hakkı olarak alınacaktır. Eğer arazi hakkına reayanın ihtiyacı varsa o zaman iki tarafın anlaşmasıyla rayici üzere bedele çevrilerek ödeme yapılabilir.

mültezimlere ihale edilen çiftliklerde de benzer sorunlar yaşanmaktaydı. Cevdet Paşa, İzvornik sancağında bulunan miri çiftliklerde mültezimlerin baskısı nedeniyle bir ara çiftçilerin isyan derecesine geldiklerini ve Bosna'dan bir takım vekillerin getirilerek, çiftlikler hakkında özel bir nizamname yapılması girişiminin sebeplerinden birisinin de bu olduğunu aktarmaktadır (Tezâkir, 21-39, s.61).

³⁴ Görüşme, müşir dışında Bosna eyaletinin erkan ve hânedarından olan İzvornik ve tevabii mütesellimi Mahmut Paşa, Tuzla ve tevabii mütesellimi Mahmut Paşa, Asakir-i Muntazama mirlivalarından Mehmet Fazıl Paşa, bazı ulema ve kazaların yerli mütesellimleri ile eyalet erkanı ve müteayyınan-ı memleketin katılımıyla bir meclis ortamında gerçekleşmişti.

³⁵ Sipahiler bazen ayrı zikredilmekteyse de genellikle büyük toprakların sâhibi olduklarından onları da *eshâb-ı alâkanın* içerisinde değerlendirmek gerekir. Zaten belgelerde çoğu zaman sadece *eshâb-ı alâka* sıfatı geçmektedir. Sipahilerin ayrıca zikredilmesinin sebebi *Eshâb-ı alâkanın* büyük çoğunluğunu onların oluşturmaya bağlı olmalıdır.

³⁶ İ MM 2288, Ek:1, 1258/1842.

- Senede bir kere eshâb-ı alâka tarafına, köyüne göre bir ve iki pastürmalık inek ve öküz verilmekte olduğundan artık bu uygulama geçerli olmayacaktır. Dolayısıyla pastürmalık ya da başka bir isimle reayadan hayvan talebi veya karşılığı bedel istenmesi mümkün olmayacaktır.

- Eshâb-ı alâka tarafından toprağında ikamet eden reayadan hânelerine göre üç ile on kıyye arasında tütün alınagelmekte olduğundan, bundan böyle sadece arazi hakkı olarak on kıyyede bir kıyye alınacak ve tütünü olmayan reayadan hiçbir şey talep edilmeyecektir.

- Reaya tarafından hâne başına eshâb-ı alâka ve sipahilere haline göre verilmekte olan birer kıyye veya daha fazla sade yağ, karşılıksız olmadığından bundan sonra da devam edecektir. Çünkü reaya, alâka sahiplerinin çayırılarını biçtiklerinden onların öşrüne ve arazi hakkına mukabil verilmekte olduğundan eskisi gibi çayır öşrü reayaya terk edilerek sade yağın verilmesi sürdürülecektir.

- Bosna eyaletinin bazı yerlerinde geçerli olan bir uygulama ile reayadan birisi öldüğünde alâka sahiplerine birer öküz verilegeldiğinden bu kural artık devam etmeyecektir.

- Eshâb-ı alâkanın kendi hânelerinde ücretsiz olarak reaya kadın ve kızlarını istihdam etmesi sona erdirilecektir. Eğer alâka sahipleri onların hizmetinden yararlanmak isterse ücretleri önceden belirlenecektir.

- Eshâb-ı alâka tarafından reayaya otlatmak için koyun verildiğinde eğer reayanın bir kastı olmadan hayvan ölürse bunun için her hangi bir talepte bulunulmayacaktır. Ancak otlatanın hayvanı kasten öldürdüğü ortaya çıkarılırsa o zaman hayvan aynen ya da bedelen telafi edilecektir.

- Reayanın hasıl olan balından onda bir oranından fazla öşür talep edilmeyecektir. Balı olmayan reayadan ise hiçbir şey istenmeyecektir.

- Kocası ölen reaya kadınlarından senede bir kere bedel öşrü ve arazi hakkı olarak birer kıyye keten alınmasına dair uygulama devam edecektir. Ancak tarafların anlaşması halinde bedel olarak ödeme yapmak mümkün olacaktır.

- Reayanın lahana ve fasulyelerinden onda bir kıyyesini öşür ve dokuzda bir kıyyesini arazi hakkı olarak alâka sahiplerine vermesi uygulamasına devam edilecektir.

- Reaya üzerindeki angaryalar, üründen yapılan ödemelerle orantılı olacaktır. Buna göre arazi hakkı olarak alâka sahiplerine dokuzda bir ürün veriliyorsa haftada ikişer gün, beşte bir oranı geçerliyse haftada bir gün angarya hizmeti yapılacak; dörtte bir ve daha fazla bir ürün ödemesi söz konusuysa hiç angarya işletilmeyecektir. Ayrıca lüzûmu olmayıp da birkaç hafta angarya işletilmeyip ardından topluca talep etmeye kalkmak ya da karşılığında bedel istemek mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla angarya, haftasında işletilmez ise *mezâ ma mezâ* (geçen geçti) kâidesi geçerli olacaktır. Buna ilaveten reayanın üç beş kadar evlâdı olup da içlerinden hiç biri evli değilse sadece bir adam angaryadan mesul olacak, kalanlar kendi işlerini yapacaklardır. Eğer içlerinden evli olanları var ise o zaman evliler ayrıca hâne sâhibi sayılacağından, onların da haftalık angarya yükümlülüğü geçerli kalacaktır.

- Sipahi ve eshâb-ı alâka kendi işi ya da aşar tahsili için köylere gittiğinde reayadan bedava bir şey istemeyecek ve ihtiyaç duyduğu *yem ve yiyeceği* kendi parasıyla karşılayacaktır.

- Bazı sipahilerin umarları dahilinde yer alan köylere hasat vakti gitmeyip birkaç yıl sonra, zahirenin fiyatı yükseldiğinde varıp üç beş yılın öşrünü birden talep etmesi gibi hem reayaya ve devlete zarar veren hem de kanunlara aykırı olan uygulamalar sona erecektir. Öşür, sonraki senelere ertelenmeyecek ve her yıl hasat vakti geldiğinde reayanın haber vermesiyle birlikte, sipahiler bizzat veya görevlendireceği subaşılar vasıtasıyla 1/10 nispetiyle aşar tahsil edilecektir. Böyle yapılmayıp aşar sonraki yıla bırakılırsa, o sipahinin öşrü zabıta ve hakim tarafından tahsil ile ambara konulacaktır. Ancak sipahi öşrünü talebe geldiğinde ise zabıta ve hakimlerin gönderdiği memurların ücretlerine mukabil gerekli kesinti yapıldıktan sonra kalan mahsul kendisine verilecektir. Burada reayanın hiçbir kusuru olmadığı için kendisinden bir şey talep edilmeyecektir.

- Sipahiler, umarları içerisinde bulunan dağlık arazileri başka köylerin reayasına satmakta ve bu nedenle kendi reayası da domuzlarını, ücret karşılığı başka sipahilerin dağlık arazilerinde otlatmaktadır. Dolayısıyla bu sipahilerin artık kendi reayasından ücret talep etmemesi gerekirken, bir guruh civarında bir bedel istemektedir. Bu bedel kanunsuz olduğundan, artık talep edilmeyecektir.

- Reaya sebepsiz olarak toprağını bırakmayacaktır. Aynı şekilde eshâb-ı alâkanın yukarıdaki kuralların dışında reayaya herhangi bir yükümlülük ge-

tirip reaya bunu kabul etmez ise *ya bu matlub eylediğim şeyi ver veyahut arazi ve çiftlikâtımdan çık ne tarafa gidersen git deyü bila-mucib reayayı arazisinden çıkarmaya hakkı olmayacaktır*. Keza reaya, üzerine vazife olan vergi ve benzeri yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınır ise ve eshâb-ı alâkanın topraklarında gereği gibi çalışmayıp zirai işleri aksatır ise bu husus, hakim ve zabıta tarafından giderilmeye çalışılacaktır. Buna göre önce reayanın *tedip* edilmesi yoluna baş vurulacaktır. Ancak bu mümkün olmadığı halde *çiftlikten çıkarılarak başka reaya istihdam kılınmak caîz* olacaktır³⁷.

- Eshâb-ı alâka bina yaptıkları esnada değişik isimlerle reayadan para talep ettikleri için, *hakkaniyete tamamen aykırı olan* bu durum sona erdirilecektir.

Yapılan düzenlemeler Bosna'da yaşanan sıkıntıların genel çerçevesini çizmektedir. Buna göre reayadan en iyi öküzünün miras olarak alınması, pastırmalık inek ve öküz istenmesi, reaya kadın ve çocuklarının bedava çalıştırılması, angarya hizmetlerinde aşırı taleplerde bulunulması ve reayanın sebepsiz olarak çiftliklerden kovulması yanında, arazi hakkı olarak alınan bedelde aşırıya gidilmesi, bal öşründe fazla bedel talebi, öşrün genel olarak zamanında alınmamasından kaynaklanan problemler ve çiftliklerde bina yapılması halinde ilave bedel istenmesi gibi uygulamalar yaygın şikayetleri oluşturmaktaydı. Alınan kararlarda bu tür problemlerin tekrar yaşanmasını önlemek için her kuralın gayet açık biçimde ifade edildiği görülmektedir.

Alınan kararların uygulanması konusunda Bosna eyaleti yöneticilerinin oldukça kararlı olduğu anlaşılmaktaydı. Nitekim her iki taraf için de bu kuralara uyma zorunluluğu getirilmiş ve eğer taraflardan birisinin bu konuda bir ihmali olursa kanunnâme hükümlerince şiddetle cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Kararların detayı daha sonra Bâbîâlî'ye takdim edilmiştir. Bu

³⁷ Burada belirtilen ve reayanın hangi koşullarda çiftliğini terk edebileceğini düzenleyen kurallar, reaya ile toprak sahipleri arasındaki anlaşmazlıkların önemli maddelerinden birisiydi. Devlet reayanın görevlerini yerine getirmesi halinde toprağından çıkarılamayacağını hükme bağlamasına karşın, çoğu zamanda reaya kendi arzusuyla çiftliği terk etmek durumunda kalıyordu. Örneğin 1273/1856-57 tarihli bir belgede Rumeli bölgesindeki çiftliklerde yarıcı ve hizmetkar olarak çalışan reayanın angarya ve diğer yükümlülükler nedeniyle mevcut koşullara tahammül edemediği için toprağıni terk etmek istediği, ancak çiftlik sahiplerinin buna engel olduğu kaydedilmektedir. Bölgede yaşanan sıkıntıların temelinde bu zülüm ve baskıların olduğuna inanan Osmanlı yönetimi soruna, reayanın bulunduğu kazadan çıkmamak ve vergisini o mahalde vermek koşuluyla çiftlik değiştirebilme hakkına sahip olması ekseninde çözüm aramaya çalışmıştır (A.MKT.UM., 290/24, 1273/1856-57).

meselede çaba sarfedip başarı gösteren hem Bosna valisi Hüsrev Paşa hem de erkân-ı eyalet ve bölgede bulunan bazı devlet memurları terfi, taltif ve rütbe tevcihi elde etmişlerdir³⁸.

Osmanlı hükümeti Bosna'daki durumun oldukça kritik bir aşamaya geldiğinin farkındaydı. Nitekim eshâb-ı alâkanın reayayı adeta *esir hükmünde tuttuğu* kabul edilmişti. Hatta yapılan baskı ve zulümlerin tahammül sınırlarını aşması nedeniyle Avusturya Prensi Metternich tarafından durumun düzeltilmesi yönünde sefaret kanalıyla defalarca Bâbîâli'den istekte bulunulmuş ve ayrıca Avrupa'da neşredilen *feriyyatnameler* ile reaya, olumsuz koşullarını her tarafa yaymıştı. Mesele üzerine Meclis-i Vükela'da gerçekleşen müzakerede, Bosna müşirinin aldığı tedbirler ve yaptığı uygulamaları oldukça isabetli bulunmuş ve bu yönde gayretlerine devam etmesi yönünde kendisine yeni bir emir yazılması kararlaştırılmıştı. Ayrıca Bosna'da mevcut sıkıntıların önlenmesine yönelik çıkarılan emrin Takvim-i Vakayi'de yayımlanarak duyurulması istenmişti. Çünkü uzun zamandan beri Avusturya'da basılan gazetelerde aksi yönde bir çok bilgi yer almıştı. Bâbîâli ayrıca Bosna müşirinin, yapılan anlaşmanın ihlalinden dolayı vereceği cezalarda mümkün olursa önce merkeze danışılmasını; eğer ceza, İstanbul'a bildirilmeye vakit olmadan hemen verilir ise o taktirde yapılanın etrafıyla yazılmasını istemişti³⁹.

4.2. Tahir Paşa Döneminde Yapılan Düzenlemeler

Önceki reformların uygulanması ve reform sürecinin devamının sağlanması çabaları 1263/1846-47 yılında Bosna müşirliğine getirilen Mehmet Tahir Paşa zamanında da devam etmiştir⁴⁰. 1850'ye kadar görevde kalan Tahir Paşa'ya Tanzimat'ın temel hususlarını açıklayan hükümler gönderilerek⁴¹, reformları icra etmesi istenmiştir. Yerel güçlerin muhalefeti ile uygulamalar başarısız olunca Bâbîâli bölgeye askeri güç göndermiş ve muhalefeti sindirmiştir. Palairret, Osmanlı makamlarının toprak sahipleri tarafından, köylülere ağır vergi yüklenmesini engellemek amacıyla, 1848'de toprak mülkiyet ilişkilerini düzenleyen sistemin ana hatlarını belirlemek

³⁸ İ DH, 3469, 1258/1842; A. Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, (6, 7, 8), İstanbul, 1999, s.1138.

³⁹ İ MM 2288, 1258/1842.

⁴⁰ İ DH, 7758, 1263/1846-47.

⁴¹ Örnek olarak bkn. A.DVN.MHM, 7/A-80, 1265/1848-49.

adına bir komisyon kurduklarını ve burada elde edilecek sonuçların daha sonra yasalaştırılmasına karar verdiklerini aktarmaktadır⁴².

Palairret'e göre Tahir Paşa döneminde yapılan düzenlemeler önceki dönemlerde cari olan toprak ilişkilerinin, yaklaşık ve noksan bir modelini ortaya çıkarabilmiş ve getirilen değişiklikler *kmet* adı verilen topraksız çiftçilerin aleyhinde olmuştur. Çünkü *kmet* haftalık üç ile beş gün toprak sâhibi adına çalışma dışında ürünün üçte bir ile yarısı arasındaki bir kısmını da vergi olarak ödemek durumundaydı. Yine getirilen düzenleme, çiftliklerin kira yerine işgücü verilerek işletilmesini sona erdiliyor ve ortakçılık bazında çiftçilik yapılmasını emrediyordu. Öşür düşüldükten sonra ürünün üçte veya dörtte birinin toprak sahibine gitmesi onların gelir kaybına uğramasına yol açar nitelikteydi. Palairret bu aşamada yapılan düzenlemelerin 1848 tarihindeki Müslüman ayaklanmasının hemen öncesine denk gelmesinin, söz konusu kesimlerin yasadan dolayı menfaat kaybına uğramasıyla ilişkili olabileceğine işaret etmektedir⁴³.

Tanzimat fermanı ve ardından Tahir Paşa döneminde yapılan bu kapsamlı çalışmadan beklenen olumlu sonuçların alınmadığı müteakip yıllarda yapılan incelemelerden anlaşılmaktadır. Çünkü 1264/1848 yılında bölgede teftiş için görevlendirilmiş olan Vamık Efendi'nin gözlemlerinden, eski düzenlemelerin pek de uygulanamadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Gerçekten de Vamık Efendi'nin, izlenimlerini aktardığı ve daha sonra Babîâlî'ye sunduğu raporda, bölgedeki eski uygunsuzlukların aynen devam ettiği belirtilmekteydi. Raporda Bosna'da *erkân-ı eyalette ıtlak olunan eşhas ile sipahi güruhunun reyayı esir hükmüne koyduğu, şehir ve kasabâlardaki ehl-i İslâm ile sipahi takımı ve erkân-ı merkumenin taraftarları hiçbir vakit vergi vermediği* ve bu nedenle Hristiyan ve diğer halkın *perişan* olduğu ve *bu babda feryatların yükseldiği* belirtilmekteydi⁴⁴. Aynı şahsın hükümete

⁴² Michael Palariet, *Balkan Ekonomileri, 1800-1914*, (Çev: Ayşe Edirne), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s.153-54.

⁴³ Detaylı bilgi için, Palariet, a.g.e., s.148-155.

⁴⁴ İ MM, 1948, Ek:4, 1265/1847-48. Aynı belgede Vamık Efendi, tüm Rumeli'de halkın genel olarak rahatlarının yerinde olduğunu, ancak aşar mültezimleriyle ağnam sayıcılarının ellerindeki talimata göre hareket etmeyip, enva-i uygunsuzluğa yol açtığını ve *reyaya asıl nefret veren ve baştan çıkaran (faktörlerin) bunlar olduğunu* kaydetmekte ve ayrıca bazı yerlerde vilayet yöneticilerinin de bu uygunsuzluklara göz yumduğunu anlatmaktadır. Keza Bosna eyaletinde sipahi takımıyla şehir ve kasabada oturan *ehl-i islâmın tekalif vermelerinin öteden beri adet olmadığı* da aktarılan bilgiler arasındadır (Aynı belge, Ek:2). 1860 tarihli olup, Konsolos Zohrab'a ait raporda da bölgede, vergilerde kapsamlı bir düzenlemenin gerekli olduğuna; toprak sahipleriyle kiracılar arasındaki hukukun gözden geçirilip güçlendirilmesi gerektiğine işaret edilmektedir (B. Destani (ed.), a.g.e., cilt:1, s.84).

ulaşan bir başka yazısında ise *eyalet-i mezkûrede* (Bosna) olan *kaffe-i arazi mukaddema hin-i fetihde veyahud sonraları senedat-ı mutebere ile islâma ta'viz ve i'tâ olunmuş ve muahharen reayanın eline biraz yer geçtiyse de pek az bulunmuş olduğundan İslâm ile reaya beyninde olan asıl uygunsuzluk bundan neş'et ediyor halbuki zirâat için İslâm reaya ve arazi için dahi reaya islâma eşedd-i ihtiyaç ile muhtaçdırlar* sözleri yer almaktadır⁴⁵. Bu ifadelerden bazı önemli tespitler yapmak mümkündür. Öncelikle el değiştirme sürecinin çok eski zamanlara yani bölgenin fethine kadar gittiği ve bu işlemin, yani toprakların reayadan Müslüman beylerin eline geçmesinin belirli bir bedel karşılığında ve itibarlı senetler aracılığıyla gerçekleştiği görülmektedir. Keza bu durumun sıkıntılarının esas kaynağını oluşturduğu belirtile bile, mevcut yapı içerisinde tarımsal üretimin devam ettirilebilmesi için iki kesimin mutlaka ve bir şekilde birlikte hareket etmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Babiâli'nin de mevcut yapıyı kökünden değiştirmek yerine şikayetleri ortadan kaldıracak veya hiç olmazsa azaltacak şekilde iki kesimi uzlaştırma politikası izlemesinin ana nedeni bu olmalıdır. Başbakanlık Arşivi'nde konuyla ilgili tespit edebildiğimiz sınırlı sayıdaki belgelerden anlaşılan da böyle bir politikanın Babiâli tarafından uygun görüldüğüdür. Bu sayede tarımsal faaliyetlerin aksamasını ve böylece bölgeden alınan vergilerin düşmesini önlemek mümkün olabilecekti. Çünkü tıpkı mültezimler gibi *eshâb-ı alâka* da halka yönelik baskılarına ve haksız uygulamalarına rağmen bir şekilde devletle reaya arasında bir tür köprü vazifesi oluşturuyordu. Sistemdeki tüm çarpıklıklara rağmen tarımsal faaliyetlerin sürekliliği ve belirli güvenlik endişelerinin giderilmesi için hükümetin bu kesime ihtiyacı bulunmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı hükümetinin kendisine açık bir muhalefeti olmayan ve hatta merkezle sürekli iyi ilişkileri korumaya çalışan bu kesimle açık çatışmaya girmeyi uygun bir yöntem olarak benimsememesi Osmanlı pragmatizminin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak Osmanlı yönetimi reayayı sakinleştirecek tedbirler alarak ve böylece bu meseleden kaynaklanan dış baskıları elimine ederek mevcut yapıyı sürdürme gayretinde olmuştur. Nitekim 1264/1846-47 tarihinde Vamık Efendi'nin gözlemleri üzerine yapılan değerlendirmede söz konusu baskı ve zulümlerin mutlaka çaresine bakılması ve *ıslahat-ı mümkünesine* çalışılması gerektiği belirtilerek konu Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir⁴⁶.

⁴⁵ HR. MKT., (20-64), 1265/1847-48.

⁴⁶ HR. MKT., (20-64), 1265/1847-48.

Vamık Efendi'nin raporundan sonra Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmelerde Bosna erkânının ahaliyi esir hükmünde tutmasının ve tüm vergileri onlara yüklemesinin uygun olmayacağı ve ileride buranın *dahil-i tanzimata* alınarak soruna çözüm bulunacağı görüşü benimsenmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda bu konu kapsamında ciddi bir düzenlemenin gerçekleştiğine dair bir işaret bulunmamaktadır. Aksine 1268/1851-52 tarihli olup, Bosna'da halka iyi davranmayan paşa ve beylerin zulümlerinin engellenmesine dair bir belgede "zikrolunan mezalim ve taaddiyatın ekserisi erkân-ı eyalet denilen paşalar ve beyler taraflarından vuku' bulduğu" şeklindeki ifadeler her şeyin eskisi gibi devam ettiğini açığa çıkarmaktadır¹⁷. İlerleyen yıllarda konuyla ilgili yeni düzenlemelerin yapılmaya çalışılması da bu tespiti doğrulayan bir husustur.

4.3. Safer Yasası ve Sonuçları

Tüm engellemelere karşın Osmanlı yönetimi Bosna'daki sorunu çözmeye kararlı gözükiyordu. 1275/1858-59 tarihinde bu kez, anlaşmazlığa köklü bir çözüm bulmak için yerel koşulları bilen insanların çağrılarak, İstanbul'da etraflı bir müzakerenin yapılması kararlaştırıldı. Böylece her bir sancağın eshâb-ı alâkasından ikişer, kiracı çiftçilerden ikişer ve kendi arazi-sinde tarım yapan *tarafsız* çiftçilerden de ikişer olmak üzere altışar kişi İstanbul'a çağırılmıştır. Halkın ittifakıyla seçildiği kaydedilen bu kişilerin geliş, dönüş ve yiyecek masrafları hükümetçe karşılanmıştır¹⁸.

Gelen çiftçi temsilcilerinin verdikleri bilgiler, bölgede yaşanan sıkıntıların iki önemli kaynağının bulunduğunu açığa çıkarmaktadır. Buna göre sıkıntılar bir ölçüde çiftçilerin ödemek zorunda olduğu vergilerden, bir kısmı da eshâb-ı alâkaya karşı olan yükümlülüklerden kaynaklanmaktaydı. İzvornik sancağından gelen çiftçi temsilcilerinin verdikleri bilgilere göre, vergilerle ilgili şikayetler şu hususları içermekteydi¹⁹:

- Kazaların vergisi hâne başına 93-104 guruş arasında değişmekte, eksilen hâne olursa onların vergisi mevcutlara yüklenmektedir. Hatta bazı çiftlik sahipleri ücretle adam kullanıp tarım yaparak çiftlik hâneleri boş kalmakta ve onların vergileri dahi yine o köy halkına yüklenmektedir.

¹⁷ HR. MKT., (18-24), 1268/1851-52.

¹⁸ A.MKT.MHM., (758/75), 1275/1858-59.

¹⁹ A.MKT.NZD., (280/6), 1275/1858-59.

- Hamriye resmi olarak her hânedan 2 esvanik (?) alınmakta ve eksilen hâne olursa onların vergisi de mevcutlara tarh edilmektedir. Macar altını 56 guruşa tedavül ederken, 50 guruş hesabıyla alınmaktadır. Kazaniye resmi olarak her kazan için 50 guruş alınmakta, kazanını kaldırmak isteyenlerin kaydı silinse de bazen 3-4 yıl daha bu vergiyi vermeye devam etmektedirler.

- Domuzdan her baş için 47 pare yaylak resmi alınmakta ve bu vergi önce memuru tarafından yazılıp, sonra diğer bir memurun gelmesiyle tahsil edilmekte ve bir adamın 4-5 baş hayvanı olup da memur bunu 30, 60 ve hatta 80 yazmış olsa, tahsile gelenler bu resmi ahaliden zorla ve tamamen almaktadırlar. Buna dair şikayetler dikkate alınmamakta ve ayrıca domuz beslesin beslemesin her hânedan 1 esvanik vergi talep edilmektedir. Domuzun ihrâcında ise 2 esvanik gümrük resmi alınmaktadır.

- Aşar mültezimleri köyleri gezerek mevcut ürünü kendi adamlarının tahmin ve ifadelerine göre yazmakta ve sonra ruz-ı hıızra yakın yani ürünün az, bedelinin ise yüksek olduğu zamanda diğer birini gönderip rayıcı üzerinden bedelini aldırılmaktadır.

- Meyvenin öşrü için de önce mültezim gelip ala, evsat ve edna olarak üç boy ağaç belirleyip ürünü ölçmekte ve ardından defterlere kaydetmekte, sonra ürünün yenip satıldığı dönemde geldikleri için aynen öşür verilemediğinden yüksek değer ile bedel tahsil edilmektedir. Sebzenin de öşrü önce takdir edilip, ardından bedelen alınmaktadır.

- Arı kovanlarının her birinden bir guruş, çok kovanı olanlardan ise onda bir kovan öşrü alınmaktadır.

- İane-yi askeriye bedeli olarak herkesin hal ve tahammülüne göre 65, 75 veya 135 guruşluk bir bedel dağıtılmakta, şehirlerde basit imalat ile uğraşanlar için bu bedel 15 guruş olmaktadır.

- Şehre götürülen inek, öküz ve beygirin satımından 1 esvanik bac resmi alınmakta; Sırbistan ve Avusturya'ya ihrâcında ise 5-7 esvanik tahsil edilmektedir. Bir esvanik üç guruştan alınmaktadır.

- Ölen kişinin varisleri 12 yaşından büyük ise terekeleri yazılmaz, küçük ise yazılır ve resmi, mahkemece alınır.

- Sülükler, kıyyesi 40 guruşa mültezimlerce alınıp, Avusturya'ya kıyyesi 300 guruşa satılmaktadır.

- Zabtiyelere ücret vermek gerekmediği halde, bu kişiler göreve gittiklerinde saat başına 3-10 gurus arasında ücret istemektedirler.

- Köy ve kasabâlardan gelip geçen memurlar ve asakir-i şahâne için istenilen yük hayvanı ve arabâların ücretleri ile ikametleri esnasında gereken yem ve yiyecek, bedelleri ödenecek diye temin edilmekte, ancak hiçbir zaman ödenmemektedir.

- Tütün mahsulünün 10 kıyyesinden biri mültezime, ikisi gümrükçüye, üç kıyyesi de eshâb-ı alâkaya verilmekte, mahsul sâhibine ise dört kıyye kalmaktadır. Verilen öşür ve diğer vergiler ise aynen kabul edilmediğinden bedelen verilmekte; her kıyye tütünün bedelini mültezim ve eshâb-ı alâka beşer gurus hesabına aldıkları halde, gümrükçü onar gurus almaktadır.

Aynı kişiler eshâb-ı alâkaya olan yükümlülükleri şöyle ifade etmişlerdir⁵⁰:

- Eshâb-ı alâkaya kavundan üçte bir, otun ise geçen seneye kadar yarısı, şimdi ise üçte biri verilmektedir. Tahir Paşa zamanına kadar çiftlik sahiplerine dokuzda bir hisse veriliyordu. Fakat bunun sebebi, tüm sancağın ormanlık olması nedeniyle ahalinin buraları kırıp açması ve eshâb-ı alâkanın da bu sayede açılan toprakları ele geçirme niyeti idi.

- Kiracı olunan hâneler ile ahır, ambar ve çit gibi teferruat çiftçiler tarafından inşa olunduğundan kendi malları addolunması gerekirse de bir çiftçi bir sebeple hâneyi terk ederse çiftlik sâhibi hanenin satılmasına izin vermeyip bedava zabt etmektedir.

- Her hâneye düşen verginin 1/3'ü eshâb-ı alâka tarafından yardım olarak verilmektedir.

- Meyve, sebze ve sair mahsulatın üçte biri çiftlik sâhibine verilmektedir. Tahir Paşa zamanına kadar çiftlik sahiplerinin pek çok angaryası çıkıyor idiyse de bedava hizmet ve angarya olmayıp, tarafların rızasına göre bazı işler görülmektedir.

- Bir anlaşmazlık halinde halk haklı dahi olsa meramını lisan bilmeme nedeniyle müdür ve memurlara anlatamamakta, diğerleri ise istedikleri gibi olayları anlatabildiklerinden, bu durum reayanın haklarını kaybetmesine yol açmaktadır.

⁵⁰ A.MKT.NZD., (280/6), 1275/1858-59.

Verilen bilgilerden, o ana kadar yapılan düzenlemelerle bazı iyileştirmeler yapıldığı, ancak başta vergiler olmak üzere reyanın bir çok sıkıntısının ise devam ettiği anlaşılmaktadır. Çiftçilerin ifadelerinin alınmasından sonra bu kez hem Travnik hem de İzvornik eshâb-ı alâkasından ayrı ayrı açıklama yapması istenmiştir. Bu açıklamalar, eshâb-ı alâka tarafından doğrulandığı için kesin bilgiler hükmünde olup, büyük öneme haizdirler. Bu bilgiler bize, bu tarihte eshâb-ı alâka ile çiftçiler arasındaki ilişkiler hakkında ilave bilgiler sağlamaktadır. İzvornik eshâb-ı alâkasının verdiği bilgilerde aşağıdaki hususlar öne çıkmaktadır⁵¹:

- Bir hâne, çiftçisinin gitmesi nedeniyle boşalırsa oradaki diğer çiftçilere oranın usûlû üzere ziraat etmesi için verilir, yoksa eshâb-ı alâkanın ücretle hariçten çiftçi sokup kullanmaları söz konusu değildir.

- Zabtiyelere bedava yem ve yiyecek almamaları defalarca tembih olundu ve eğer içlerinde yine bu şekilde yiyip içen bulunup da hükümete şikayet eden olursa aldığı şeyin akçesi alınıp geri verilir.

- Asakar-i Şahâne bazen tabur ve bölük ile geçtiklerinde yiyecek ve aldıkları şeylere senet verip sonra öderler, fakat münferiden geçen asker olur ise bedava yiyip içerler.

- Tütün mahsulünden eshâb-ı alâkanın çoğu bir şey almayıp, alanlar dahi aynen alırlar. Fakat mültezim ve gümrük memurları beş on gün tütün ziraatı olursa yazıp haklı haksız bedelen öşür ve resim alırlar. Kısaca tütünün öşür ve gümrük resminin alınmasında bir karar olmadığından, çiftçiler neleri ne miktarda vereceklerini bilmemektedirler. Tütün Srebrenice kazasında ticaret amacıyla, diğer yerlerde ise kişisel ihtiyaçların karşılanması amacıyla ekilmektedir.

- Çiftçilerin yaptıkları hâne ve binâların karşılıksız olarak çiftlik sâhibi tarafından zabtedildiği ve akçesinin verilmediği iddiaları doğru değildir. Şayet böyle muâmele eden bir çiftlik sâhibi olup da çiftçisi hükümete şikayet eder ise bilfiil sâhibi olanların belirleyeceği değer ödettirilir.

- Çiftçiler lisan bilmediklerinden her işlerinde haklarını zayi etmekte iddiaları sahih değildir. Çünkü kendileri lisan bilmese bile mahallerinde bulunan kocabaşılar pekiyi Türkçe bilirler.

⁵¹ A. MKT. NZD., (281-57), 1275/1858-59.

- Sancağın vergisi hâne başına başlangıçta 90'ar guruş iken, mektebi rüştiye inşa olunduğu sene bu meblağa 2,5 guruş zam olunmuştur.

- Çiftçiler vergisinin miktarını layıkıyla bilmiyorlar, çünkü vergi, reis-i li-vadan her kazanın gücüne göre tefrik ve tevzi olunarak bazı kazaya 90 guruştan az, bazısına fazla isabet eder.

- Asakir-i şahâne için yağ alınacağı zaman rayici üzere toplanması kaza meclislerine havale olunarak mübayaâ bedeli, gelen mazbataları gereğince ödenir.

- Çiftçilerin yaptıkları hâne ve binâları çiftlik sâhibi bedava zabt ettiği id-diaları doğru değildir. Hatta 5-6 seneden beri çiftlik sâhibinin çiftçisini kov-ması söz konusu olmamıştır.

- Kaymakam ve müdürler doğru söyleyen ve hakkaniyet sâhibi insanları meclise üye yapmazlar.

Travnik eshâb-ı alâkasının verdiği bilgilerden iki kesim arasındaki ilişkiler hakkında şunları öğreniyoruz⁵²:

- Bir köyün tüm hâneleri bir adamın olduğu taktirde o köyün tüm ver-gisinin üçte biri öncelikle eshâb-ı alâka için ayrılır. Ardından kalan kısım ef-rad-ı ahalinin hal ve tahammüllerine göre aralarında dağıtılır. Fakat pera-kende olur ise, yani bir köyde bulunan hânelerden her biri, bir adamın veya birer ikişer hâne birer adamın olduğu taktirde, bunların vergisi tevzi oluna-rak hâne başına isabet eden vergi itibar-ı umûmi olan 90 guruştan noksan düşerse o miktarın üçte birini, yani 60 guruş düşerse 20 guruşunu ve eğer 90 guruştan fazla olursa o zaman itibar-ı umûmi üzerine bir hâne için yalnız 30 guruşu eshâb-ı alâka verir. Ancak 90 guruştan aşağı vergisi olan hâne için yine 30 guruş veren çiftlik sahipleri de bulunmaktadır.

- Eshâb-ı alâkanın çiftliğinde bulunan çiftçiler içerisinde 90 guruştan aşağı vergi veren çiftçi pek nadir bulunur. Bu şekilde, yani 90 guruştan az vergi verenler genellikle kendi hânelerinde ziraat edenlerdir.

- Halktan üç kere toplanan yük hayvanlarının ücretlerinin hâlâ veril-medığı açıktır. Ayrıca bu beygirlerin çoğunu, götüren zabıta ve sair memur-lar kötü hayvan ile mübadele ettiklerinden, bazısı mahallinde kabul olun-mamış, bazısı da yolda giderken telef olmuş ve bazıları da yem ve yiyecek bu-

⁵² A. MKT. NZD., (281-57), 1275/1858-59.

lamadıkları yerlerde beygirleri bırakıp kaçtıklarından, telefata ortaya çıkmış ve hayvanları mübadeleye kalkışanların bazıları yakalanıp sorguya çekildiğinde suçları açığa çıkıp hapsedildiyse de yine salıverilmişlerdir.

- Mahsulün üçte birini eshâb-ı alâkânın hânesine çiftçiler naklederler ve bunun ücretini alırlar.

- Dörtte bir veya beşte bir hisse verenlerin çiftlik sahipleriyle aralarından, sözleşmeleri nasıl ise muâmeleleri de öyle olur.

- Bir kazadan diğer kazaya naklolanların vergisi gittiği yere nakledilirse de bu usûle genellikle riayet olunmamaktadır.

- Yeni inşa olunan hânelerde yeniden başkaca vergi tahsis edildiği iddiası doğru değildir.

- Devlet ihtiyacı için koyun ve yağ gibi mübayaanın bedeli rayicinin yarı miktarıyla verilir ifadesi tanamıyla doğru değildir, fakat miriye ehven olması için rayicinden bir miktar düşük bedel ile mübayaa olunur. Bazı kazalarda yarı yarıya yakın verildiği de vaki olmaktadır.

Gerek İzvornik gerekse Travnik eshâb-ı alâkasınca verilen bilgiler, çiftçilerin özellikle vergilerden kaynaklanan şikayetlerini doğrulamaktadır. Ancak kendilerine yöneltilen hanelerin zorla zabt edilmesi, dışarıdan çiftçi getirilmesi, tütünden haksız bedel alınması gibi iddiaları kabul etmedikleri görülmektedir. Tüm kesimlerin söyledikleri bir arada ele alınırsa şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Gerçekten de bu tarihlerde çiftçilerin şikayetlerinin çiftlik sahiplerinden çok vergi tahsildarlarına yönelik olduğu, diğer bir ifadeyle şikayet edilen unsurların içerisinde çoğunun vergilerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır⁵³. Ayrıca eshâb-ı alâkadan kaynaklandığı söylenen problemlerin de bütün çiftliklerde aynı ölçüde olmadığı düşünülebilir. Ayrıca bu tarihe kadar yapılan düzenlemelerle küçük de olsa bazı olumlu değişiklikler de yapılabiliyordu. O zaman bu yıllarda sıkıntıların temelinde vergiler başta olmak üzere, yaygın ve genel problemlerin yanında özellikle çiftlik sahiplerinin bir kısmının aşırı uygulamalarının olduğunu düşünmek mümkün gözükmemektedir.

⁵³ Nitekim bu tarihlerde teftiş için Bosna'da bulunan Aziz Paşa'ya yazılan bir şukkada, "Bosna ve Hersek taraflarında virgünün hakkaniyetsiz taksim olunarak ashab-ı arazinin ve mülteziminin taaddiyatı vuku bulmakta idüğü..." belirtilmiş ve durumu etraflıca araştırması istenmiştir (A.MKT.UM., 307/3, 1274/1858-59).

Osmanlı yönetimi tüm tarafları dinledikten sonra Safer Yasası olarak bilinen ve tüm tarafları memnun etmeyi hedefleyen bir nizamname hazırlamıştır⁵⁴. Bu yasa bir anlamda önceki dönemin düzenlemelerini uygulamaya koymak ve eksik kalan bazı hususları tamamlamak amacına yönelikti. Yasada öncelikle Saray, Travnik, Banyaluka, Bihke, Yeni Pazar, İzvornik ve Hersek sancaklarında mevcut durum, ayrı ayrı özetlenmiş ve neyin eskisi gibi olacağı açıklandıktan sonra, elde edilen ürünün bölüşümünde geçerli olacak oranlar, çiftliklerde inşa edilecek binalar ile bunların tamiri ve bakımında uyulacak esaslar belirtilmiş ve ayrıca reyanın bedava çalıştırılması kesin bir dille yasaklanmıştır. Ancak mukavele gereği eshâb-ı alâkanın, üründen aldığı hissenin pazar yerine taşınması ve bazı bağ ve bahçe işlerinin görülmesine ise devam edilecektir⁵⁵.

Safer Yasasının ikinci kısmı altı maddeden oluşan genel hükümleri içermekteydi. Bu maddelerde çiftlik binalarının inşa ve tamir işlerinin çiftlik sahiplerince yerine getirilmesi ve bununla ilgili teferruat yanında, eshâb-ı alâkanın çiftçinin işini yapmayarak çiftlik sahibini zarara uğratması dışında her istediklerinde reayayı çiftliklerden çıkarmaya yetkili olmaması hükmüne bağlanmıştır. Ayrıca eshâb-ı alâkanın çiftlik hasılatından kendilerine ait hisseyi iltizama vermeleri ve yine bazı zamanlar çiftliklerine gittiklerinde kiracıları hanelerinden çıkarmaları ve onlardan bedava yiyip içmeleri kesinlikle yasaklanmıştır. Keza sıklıkla karşılaşılan bir uygulama olarak eshâb-ı alâkadan bazılarının çiftliklerini bir mukavele ile icâr ettikleri halde sonradan, mukavele haricinde bazı talep ve tekliflerde bulunmaları da artık mümkün olmayacaktır⁵⁶.

Yasada yer alan düzenlemelerde sadece eshâb-ı alâka ile çiftçiler arasındaki ilişkiler, yani ödev ve sorumluluklar belirtilmiş, buna karşılık vergilerden kaynaklanan sıkıntılara ise değinilmemiştir. Her ne kadar vergilerden ve çiftlik sahiplerinin taleplerinden kaynaklanan sıkıntılar, çiftçilere ortaklaşa yansımakta idiyse de vergilerden kaynaklanan sıkıntıların muhatapları farklı olduğu için, Babiâli söz konusu problemlerin üzerine ayrıca gitmeyi tercih etmiştir.

⁵⁴ Düstur, Birinci Tertib, İstanbul, 1289, Matbaa-yi Amire'de basılmıştır, s.765-771. 16 Safer 1276 (12 Eylül 1859) Tarihli Nizamnamenin tam metni Ek:1'de sunulmuştur.

⁵⁵ Düstur, Birinci Tertip, s.765-68.

⁵⁶ Düstur, Birinci Tertip, s.768-771.

Safer Yasası hükümleri orta vadede uygulamaya geçirilerek bazı değişiklikler sağlanabilmektedir. Yasanın hemen ardından Babıali'ye ulaşan bir yazıda, Meclis-i Ali-yi Tanzimat'ta yürütülen görüşmeler sayesinde belirlenen yeni nizam ile eshâb-ı alâka ve kiracı çiftçilerin şikayetlerinin giderildiği ve üçleme maddesinin adaletle halledildiği ve her sınıf tebanın düzenlemelerden memnun olduğu ve Hersek sancağı halkının da yüklerinin hafiflemesi nedeniyle teşekkürlerini ve memnuniyetlerini belirttikleri aktarılmıştır⁵⁷. Ancak yasanın uygulanması sürecinde bazı problemlerin yaşandığı da anlaşılmaktadır. Palaiet, yasa ile Tahir Paşa döneminde alınan, ancak uygulanamayan hükümlerin etkili biçimde hayata geçirildiğini ve alınan sonuçların hedefleri de aştığını kaydetmekte, buna karşılık topraksız çiftçilerin, yani kmetlerin yükümlülüklerinin hâlâ oldukça yüksek devam ettiğini belirtmektedir. Çünkü vergi ve tohumluk dışında, *kmet* en fazla ürünün yüzde 35'ine sahip olabiliyordu⁵⁸. Yasa hükümleri Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan egemenliğine girmesinin ardından geçerli tutulduğu ve burada *kmet*lerin arazi sahipleriyle uzlaşması halinde kendi toprağını satın alıp tasarruf edebileceği şeklindeki hüküm sayesinde, 1879-1909 arasında 26.221 mülkün köylünün tasarrufuna geçtiği kaydedilmektedir⁵⁹.

1280/1863-64'lü yıllarda bölgeyi teftiş etmiş olan Cevdet Paşa'nın yazdıkları da yasanın hükümlerinin hemen icra edilemediğini doğrulamaktadır. Onun verdiği bilgilerde, hem eshâb-ı alâka ile reaya ilişkileri hem de o ana kadar yapılan düzenlemelerin fiiliyata geçememesinin nedenleri hakkında bazı önemli ipuçları yer almaktadır. Cevdet Paşa, bölgedeki denetimleri esnasına kocabaşılardan, "*eshâb-ı alâka yani çiftlikât ashâbı taraflarından kendilerine (reayaya) angarya ettirilmekte ve meccânen peynir ve yumurta ve kuzu gibi şeyler istenilmekte olduğu ve eshâb-ı alâka karye mer'alarını Avusturyalıları icâr etmekle kendi hayvanlarının mer'asız kaldığı*" yönünde şikayetler aldığını belirtmektedir. Bunun üzerine kocabaşılara Arazi Kanunnamesi ve Bosna çiftlikatı nizamnamesi hatırlatıldığına ise kendilerinin yani reayanın bunlardan haberdar olmadığı belirtilmiştir. Çünkü Bosna'da yeni bir emir ilan olunacağı zaman bu, halka davul çalınarak duyurulurken, çiftlik nizamnamesi için böyle bir şey yapılmamıştı. Böylece daha önce Hristiyan çiftçilerin şikayeti üzerine tüm tarafların

⁵⁷ A.MKT.UM., 372/69, 1275/1859-60.

⁵⁸ Palaiet, a.g.e., s.156-57.

⁵⁹ Krcsmarik, a.g.m., s.728.

temsilcilerinin İstanbul'a çağrılarak herkesin onayıyla hazırlanmış ve hem Türkçe hem de Boşnakça bastırılıp her sancağa duyurulması için yazılar yazılmış olan nizamname, halka duyurulmamıştı. Aradan geçen dört seneye rağmen böyle bir nizamnamenin hükümlerini uygulamak şöyle dursun, çiftçilerin ve yöneticilerin bu düzenlemeden haberdar olmadıkları ortaya çıkmıştı. Cevdet Paşa bu olayın sebepleri üzerine gitmiş ve sonunda, söz konusu nizamnamenin metinleri bir mahzende bulunmuştur. Paşaya göre eshâb-ı alâkanın *hukuk-i tasarrufiyesine* ait bu nizamnamenin duyurulmasını ve icrasını, eshâb-ı alâkadan *hayır ve şerri tanımaz bir beyinsiz güruhu* ile Hristiyanlar içerisinde bu hukuku çürütmek amacıyla olan bir takım fesat peşindeki insanlar, kendi suiistimallerini sona erdireceği gerekçesiyle engellemişlerdi⁶⁰. Paşanın yazdıklarından da anlaşılacağı üzere Osmanlı hükümeti aslında meselenin, köklü olmasa da en azından tarafları bir ölçüde rahatlatacak derecede çözümü için gerekli çabaları sarf etmişti. Üstelik yapılan düzenlemelerde tüm taraflardan temsilciler getirilmesi, olaya tek taraflı yaklaşmadığını da göstermektedir. Devlet her ne kadar eshâb-ı alâkayı tamamen yok etmek istemediyse de ondan yana açık bir tavır koyması da vaki değildir. Ancak tüm iyi niyetli girişimler ve büyük zaman ve emek harcanarak gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar, imparatorluğun diğer yerlerinde ve değişik zamanlarda karşılaştığı gibi Bosna'da da yine büyük ölçüde menfaat kaybına uğramak istemeyen az sayıdaki memur ve diğer yerel güçlerin muhalefetiyle başarısızlığa mahkum olmuştu.

Cevdet Paşa Hersek sancağını ziyaretinde de çarpık toprak sisteminden kaynaklanan vergi sorunlarına dikkat çekmiştir. Paşa, Bosna'da eshâb-ı alâkanın, ödenmesi gereken vergilere üçte bir veya yarı oranında destekte bulunduğunu ancak, Hersek'te hâne başına tarh edilen vergilerin tümünün çiftçi tarafından ödendiğini ve eshâb-ı alâkanın hiç katkı yapmadığını ayrıca kocabaşı ve diğer nüfuzlu kimselerin değişik isimlerle yükledikleri haksız masraflarla reyanın iyice *ezildiğini* aktarmaktadır⁶¹. Eshâb-ı alâka ile reaya arasındaki başka problemlere de değinen Cevdet Paşa, çeşitli vesilerle söz konusu problemleri çözmeye yönelik reformların Bosna için en hayati ve acil mesele olduğunu belirtmektedir.

Demek oluyor ki, Bosna-Hersek'te tarımsal ilişkiler bakımından feodal ilişkilere benzer veya en azından onları çağrıştıran uygulamalar, Osmanlı

⁶⁰ Cevdet Paşa, *Tezakir*, (21-39), s.4-6.

⁶¹ Cevdet Paşa, *Tezakir*, (21-39), s.7-8.

döneminin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Eshâb-ı alâkanın geniş çiftliklerinde ziraat yapan topraksız çiftçiler (kmet), hem arazi sâhibine hem de devlete yönelik yükümlülükleri nedeniyle ağır koşullar altında kalmıştı⁶². Çiftçilerin artan şikayetleri üzerine çeşitli düzenlemeler yapılmış, ancak bunlardan genel olarak pek de başarılı sonuçlar alınmamıştır.

Burada belirtilmesi gereken bir husus da şu olmalıdır. Bosna-Hersek'te çok hızlı ve etkili bir reform sürecinin yapılamamasında bölgenin coğrafi, siyasi ve etnik açıdan farklı bir yer olmasının da rolü bulunmaktaydı. Buna dair bir örnek 1273/1257-58 yılında benimsenen ve miri arazinin intikalen verilmesine dayanan reformun, 1277/1861-62 tarihinde Bosna'da uygulanması gündeme geldiğinde yaşanan süreçtir. Gerçekten de miri arazi hakkındaki bu yeni usulün burada birden bire uygulanmasının, *hasbel-hal ve mevaki mahzurdan salim olmayacağı* yerel yöneticiler tarafından merkezi hükümete iletilmiştir. Diğer bir deyimle bu uygulamanın, Sırların olaya karışmasına ve ayrıca ellerinde en fazla toprak bulunan Müslüman halkın reislerinde rahatsızlığa yol açacağı endişesi dile getirilmiştir. Babiâli bu endişeleri göz önüne alarak, reformun bir süre tehirini uygun görmüş ancak, bölgenin diğer yerlerden açıkça farklı tutulmasının neden olabileceği zararlara da dikkat çekmiştir⁶³.

Bosna Hersek'te tüm uğraşlara rağmen tarımsal ilişkilerde ciddi ve kalıcı düzeltmeler yapılamaması, daha önce Bulgaristan örneğinde olduğu gibi bu bölgenin elimizden çıkmasını hazırlayan önemli faktörlerden birisi olmuştur. Stavrianos'a göre Sırp, Slav ve Habsburg faktörü yanında, bölgede kendine has yarı bir feodal yapının varlığı, Bosna'nın Osmanlı'dan ayrılmasıyla sonuçlanan sürece büyük katkı yapmıştı⁶⁴. Nitekim bir yıl önce kötü bir hasat dönemi geçirilmesine rağmen 1875'te, Hersek'te mültezimlerin vergileri toplamaya çalıştığı bir çok köydeki Hristiyan çiftçiler, Müslüman toprak sahiplerine karşı ayaklanmış ve bu isyan tüm Bosna Hersek'e yayılmıştır. Avrupa'nın büyük güçleri olaya müdahale ederek Osmanlı otoritesini büyük ölçüde ortadan kaldırarak isyanı sona erdirmişlerdir⁶⁵.

⁶² Krcsmarik, a.g.m., s.728.

⁶³ A.MKT.NZD., 344/81, 1277/1861-62.

⁶⁴ Stavrianos, a.g.e., s.396-97.

⁶⁵ İnalçık, Quataert, a.g.e., s.879.

5. Sonuç

Osmanlı yönetimince *nazik* bir mevki olarak tanımlanan Bosna-Hersek’te tarımsal ilişkilerin genel eğilimlerini ortaya çıkarmaya çalıştığımız bu çalışmada, özellikle Tanzimat’tan sonra bölgede çiftçi kesimlerin ağır şartlara maruz kaldıkları ortaya konmuştur. Sıkıntının temelinde toprakların çok önemli bir kısmının genellikle önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş az sayıda Müslüman kişilerin tasarrufuna geçmesi yatmaktaydı. Bunun dışında reayanın mükellef olduğu vergi yükünün fazlalığı ve bununla bağlantılı olarak, Müslüman kesimlerin vergi vermemesi de diğer önemli huzursuzluk kaynağını oluştuyordu. Bütün Rumeli’de olduğu gibi Bosna’da da yaşanan huzursuzlukların önemli bir bölümü, çiftçilerle toprak sahipleri arasındaki huzursuzluklardan kaynaklanmaktaydı.

Bosna-Hersek’te büyük çiftliklerin oluşumu Rumeli’de yaşanan genel çiftlikleşme eğilimlerinden biraz daha farklı olarak, asırlarca devam eden bir el değiştirme süreciyle gerçekleşmiş gibi gözükmektedir. Bu açıdan fetihten önce de bölgede yarı feodal tarzda bir tarımsal yapının egemen olduğu dikkate alınırsa, bu yapının Osmanlı yönetimince de pek değiştirilmediğini, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde sadece toprağa sahip olanların değiştiği bir sürecin yaşandığını söylemek imkan dahilindedir.

Osmanlı yönetiminin bölgedeki tarımsal ilişkileri biçimlendirmeye dönük müdahalelerinin, özellikle Tanzimat’tan sonra yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bunda, 1840’lı yıllarda Avrupa’da köylü hareketlerinin Osmanlı’yı da etkilemesi yanında, Tanzimat’ın getirdiği düzenlemeler sayesinde reayanın, tepkilerini daha rahat ifade etme zemini bulmalarının da rolü olduğunu düşünebiliriz. Bunun yanında bölgede umar/toprak sahibi olanların gelirlerinin azalması ve böylece çiftçi üzerine daha ağır koşulların dayatılması da devletin iki kesim arasındaki ilişkilere müdahalesini kaçınılmaz hale getirmişti. Bu çerçevede 1840, 1846, ve 1859’lu yıllarda olmak üzere üç önemli nizamname yapılmış ve böylece genel bir eğilim olarak, çiftçilerin lehine belirgin bazı iyileştirmeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle, özellikle angarya türü hizmetlerin bertaraf edilmesine ve çiftlik evlerinin inşa ve tamir ve satımında yaşanan sıkıntıların giderilmesine öncelik verilmiştir.

Burada belirtilmesi gereken bir husus da şudur: Bölge reayasının yaşadığı problemlerin tümü, çiftlik sahipleriyle olan ilişkilerden kaynaklanmıyordu. Bunun haricinde reayanın vergi tahsildarlarından büyük baskılar gördüğü anlaşılmaktadır. Özellikle 1845’ten sonra bu tür şikayet-

lerin yoğunlaştığına ve bölgeye giden teftiş memurlarının, vergilerin dağılımında ve tahsilinde yaşanan adaletsizliklere sıklıkla vurgu yaptıkları görülmektedir. Osmanlı yönetiminin buna dair tedbirler aldığı da bilinmektedir. Bu çalışmada meselenin bu yönü üzerinde pek durulmamıştır, ancak hükümetin bölgede vergilerle alakalı problemleri çözme amacıyla önlemler aldığını gösteren çok sayıda arşiv belgesi bulunduğu da belirtilmelidir. Bu kapsamda alınan bir önlem olarak, Safer yasası ile birlikte çiftlik hasılatından eshâb-ı alâkanın alacağı hissenin iltizamla tahsiline kesin yasak getirildiği dikkatten kaçmamaktadır.

Ek:1. Safer Yasası

Bosna Eyaleti Hersek Sancağı çiftlikâtında cârî olan yarıcılık ve üçleme ve dörtleme ve beşleme usûllerinde eshâb-ı alâka ile müste'cirler beyninde cereyan eden müzâraa muâmelâtında bu defa icrâ' olunan ta'dilâtı muta-zammın nizâm-nâmedir

Birinci bend Saray sancağının ekseri mahâllerinde üçleme ve biraz yerlerinde yarıcılık usûlü cârî olduğundan sancak-ı mezkûrede ötedenberi eshâb-ı alâka ile müste'cirler beyninde mukarrer olan müzâraa şerâitinin sâir maddeleri kemâ-kân baki ve cârî olup fakat üçleme usûlünde olan mahâllerinde şimdiye kadar nısfı eshâb-ı alâkaya âid olan meyve hâsılatının ba'd-ezîn sülüsü eshâb-ı alâkaya ve sülüsânı müste'cirlere âid olacaktır ve müste'cirlerin sâkin oldukları hâne ve sâir ebniyenin şimdiki gibi gerek müceddeden inşâsı ve gerek ta'miri maddeleri kâmilten ve dâimâ eshâb-ı alâka tarafından icrâ' olunub şu kadar ki zaten müste'cirler tarafından yapılarak anların malı olan ebniye bulunduğu hâlde o makuleler tecdide muhtaç oluncaya dek aralıkda ta'mirlerine lüzûm göründükce yine müste'cirler cânibinden ta'mir olunacaktır ve el-hâletü-hazihi memnû' olduğu vechile müste'cirlerin küllî ve cüz'i eshâb-ı alâkanın meccânen hidmetlerinde istihdâm olunmaları bundan böyle dahi kat'iyen memnû' olacaktır hâsılatca kabil-i ta'dil olmadığından fakat anlarda dahi ebniye ve memnû'iyet-i hizmet maddeleri aynen bâlâda üçleme hakkında beyân bulunduğu vechile olacaktır

İkinci bend Travnik sancağının ekseri mahâllerinde üçleme ve pek az yerlerinde dörtleme ve beşleme usûlleri cârî olduğundan sancak-ı mezkûrede eshâb-ı alâka ile müste'cirin beyninde ötedenberü mukarrer olan

müzâraa şerâitinin sâir maddeleri kemâ-kân bâki ve cârî olup fakat üçleme usûlünde olan çiftlikatta şimdiye kadar eshâb-ı alâkaya nısfı âid olan meyve mahsûlatının bundan böyle sülûsü eshâb-ı alâkaya ve sülûsânı müste'cirler âid olacaktır şimdiye kadar inşâ ve ta'mîri gâh eshâb-ı alâka ve gâh müste'cirler tarafından icrâ' olunmakta olan çiftlikât ebniyesinin bundan böyle gerek müceddeden inşâsı ve gerek emr-i ta'mîri kâmilen ve dâimâ eshâb-ı alâka cânibinden icrâ' olunup fakat zaten müste'cirler tarafından yapılarak anların malı olan binâlar bütün bütün tecdîde muhtâc oluncaya dek aralıkda ta'mirlerine lüzûm göründükçe yine müste'cirler tarafından ta'mir olunacak ve müste'cirler kemâ-fi-s-sâbık hiçbir vâkitte küllî ve cüz'î eshâb-ı alâkanın hizmetlerinde meccânen istihdam olunmayacaktır dörtleme ve beşleme usûlünde olan çiftlikâtın mukavelâtı hâsılâtca kâbil-i tâ'dil olmadığından anlarda hasbel-mukavele müste'cirlerin eshâb-ı alâkaya etmeleri meşrût olan hidemat-ı muayyene ve mütenevviadan fi-mâba'd yalnız eshâb-ı alâkanın hâsılattan hisselerini hânelerine yahut pazar yerine nakletmek ve bir de tarla ve bağ ve bağçelerinde ba'zı zirâat işlerini görüvermek maddelerinde başka ve gerek meşrût ve gerek gayri meşrût meccânen bir gûna hizmetlerinde istihdam olunmayacaktır ve bunlarda dahi ebniye maddesi aynen bâlâda üçleme usûlünde olan çiftlikât hakkında beyân olunan sûretle olacaktır.

Üçüncü bend Banyaluka ve Bihke sancaklarında kemalen üçleme usûlü cârî olmağla bu sancaklarda dahi eshâb-ı alâka ile müste'ciran beyinde mukarrer olan müzâraa şerâitinin muâmelât-ı sâiresi kemâ-kân bâki ve cârî olup fakat el-hâletü-hazihi sülûsü eshâb-ı alâkaya âid olan umûm sebze mahsûlünün bundan böyle rub'u eshâb-ı alâkaya ve üç rub'u müste'cirler âid olacak ve şimdiye kadar ba'zıları eshâb-ı alâka ve ba'zıları müste'cirler cânibinden inşâ ve ta'mir olunmakta olan çiftlikât ebniyesinin ba'd-ezîn inşâ ve ta'mîri maddeleri kemalen eshâb-ı alâka tarafından icrâ' olunub fakat zaten müste'cirler tarafından yapılarak anların malı olan binâlar tecdîde muhtaç oluncaya değin aralıkda ta'mirlerine lüzûm göründükçe yine müste'cirler tarafından ta'mir olunacak ve müste'cirler hiçbir hâl ve mahâlde eshâb-ı alâkanın meccânen bir gûna hizmetlerinde kullanılmayacaktır

Dördüncü madde İzvornik sancağı kâmilen üçleme usûlünde olduğundan sancak-ı mezkûr çiftlikâtında eshâb-ı alâka ile müste'cîrîn beyinde ötedenberü mukarrer olan müzâraa şerâitinin sâir maddeleri kemâkân bâki

ve cârî olub fakat şimdiye kadar dört kazada sülûsü eshâb-ı alâkaya ve sülûsânı müste'cirlerle ve sâir kazalarda nısfı eshâb-ı alâkaya ve nısf-ı diğeri müste'cirlerle âid olan kıyah hâsılatının bundan böyle mecmû kazalarda sülûsü eshâb-ı alâkaya ve sülûsânı müste'cirlerle âid olacaktır ve ba'zıları eshâb-ı alâka ve ba'zıları müste'cirler tarafından inşâ ve ta'mîr olunmakda olan çiftlikat ebniyesinin dahi ba'd-ezîn inşâ ve ta'mîri maddeleri eshâb-ı alâka tarafından icrâ' olunub fakat zaten müste'cirler tarafından yapılarak anların malı olan binâlar tecdide muhtâc oluncaya dek aralıkda ta'mîrlerine lüzûm görüldüğü hâlde yine müste'cirler tarafından ta'mîr olunacaktır ve müste'cirlerin küllî ve cüz'i meccânen eshâb-ı alâka hizmetlerinde istihdam olunmaları memnû'iyet-i küllîye ile memnû' bulunacaktır

Beşinci bend Yeni Pazar sancağında kâmilten dörtleme usûlü cârî olmağla bu sancak çiftlikâtının mukarrer olan müzâraa şerâiti muâmelâtında hâsılatca kabîl-i tâ'dil bir şey olmadığından fakat dörtleme usûlü şarâitinden olarak müste'cirlerin eshâb-ı alâkaya edegeldikleri hidemat-ı muayyene ve mütenewiadan bundan sonra yalnız hâsılatından hisselerini hânelerine veya pazar yerine nakletmek hizmetinden mâ-adâ küllî ve cüz'i eshâb-ı alâkanın meccânen bir gûna işlerinde kullanılmayacaklardır ve şimdiye kadar gâh eshâb-ı alâka ve gâh müste'cirler cânibinden inşâ ve ta'mîr olunmakda olan çiftlikât ebniyesinin dahi bundan böyle dâimâ inşâ ve ta'mîri eshâb-ı alâka tarafından icrâ' olunub fakat aslen müste'cirler tarafından yapılarak anların malı olan binâlar tecdide muhtâc oluncaya dek aralıkda ta'mîrlerine lüzûm göründükçe yine müste'cirler tarafından ta'mîr olunacaktır

Altıncı bend Hersek sancağınının ba'zı mahâllerinde üçleme ba'zı mahâllerinde yarıcılık ve dörtleme ve beşleme usûlleri cârî olduğundan sancak-ı mezkûre eshâb-ı alâka ile müste'cirin beyinde ötedenberü mukarrer olan müzâraa şerâitinin sâir maddeleri kemâ-kân bâkî ve cârî olub fakat üçleme cârî olan yerlerde şimdiye kadar nısfı müste'cirlerle âid olan sebze ve meyve mahsûlünden ba'd-ezîn sebze ekseriyette olan kazalarda umûm sebzeden ve meyve ekseriyette olan kazalarda meyveden sülûsü eshâb-ı alâkaya ve sülûsânı müste'cirlerle âid olacaktır fakat bu kâide bir kazada ya meyvede yahut sebzede icrâ' olunmak lazım geleceğinden kangisinde icrâ' olunur ise diğeri hâl-i siyâkında kalacaktır ve bu üçleme usûlünde olan çiftlikâtda müste'cirler eshâb-ı alâkanın meccânen cüz'i ve küllî bir gûna hizmetlerinde istihdam olunması memnû' olduğu misillü yarıcılık usûlü muâmelâtında eğerçi hâsılatca kabîl-i tâ'dil bir şey yoksa da bunda dahi müste'cirler eshâb-ı

alâkanın meccânen işlerinde kullanılması kat'iyen memnû'dur dörtleme ve beşleme usûlleri mukavelâtında dahi tâ'dil olunacak bir şey olmadığından fakat anlar da dörtleme ve beşleme muâmelesi iktizâ'sınca müste'cirlerin eshâb-ı alâkaya etmeleri meşrûr olan hidemat-ı mütenevviadan yalnız hisselerine hâne veya pazar yerine nakletmek ve bir de tarla ve bağ ve bağçelerinde ba'zı zirâat işlerini görüvermek maddelerinden mâ-adâ eshâb-ı alâkanın meccânen bir gûna hizmetlerinde istihdam olunmayacaktır ve bunlarda dahi ebniye maddesi bâlâda üçleme çiftlikleri hakkında beyân olunan sûretde olacaktır

Umûmu Hakkında Mukarrer olan Ta'dilât ve Nizâmat

Yedinci bend Her bir sancağın bâlâda muharrer bendinde başka başka beyân olduğu vechile bundan böyle çiftlikât ebniyesinin gerek müceddeden inşâsı ve gerek ta'miri dâimâ eshâb-ı alâka tarafından icrâ' olunacak olup şu kadar ki el-hâletü-hazihi müste'cirler tarafından yapılmış pek çok ebniye mevcut olduğuna ve bunların ta'miri dahi eshâb-ı alâka tarafından olsa şâyed müste'ciri orasını terk ile ahar bir çiftliğe gidecek olur ise ebniyesinin akçesini ve sâhib-i alâka dahi ta'mir masrafının mahsubiyetini talep ederek ve üzerinden zaman geçeceği cihetle tefriki dahi mümkün olmayarak bundan dolayı envâ-i münâzaa vuku'a geleceği bedihî olduğuna binâen müste'cir malı olan binâlar bütün bütün tecdîde muhtac oldukça eshâb-ı alâka tarafından tecdîd ve inşâ olunub ancak ol-vâkte kadar aralıkda ta'mirine lüzûm görüldüğü hâlde yine müste'cir tarafından ta'mir olunarak şâyed müste'cirin orasını terk ile ahar çiftliğe gitmesi vuku' bulur ise kendi malı olarak bırakacağı ebniye hükümet ve erbâb-ı vukuf ma'rifetiyle mebniyen keşf ve tahmîn ettirilüp bahası eshâb-ı alâka tarafından kâmilan müste'cire verilmesi ve bu keşf ve tahmîn maddesinde dahi bir kâide-i âdile ittihâz olunmak lazım geleceğinden öyle bir şey vuku'unda sâhib-i alâka ile müste'cir tarafından kendi istedikleri ikişer adam intihâb olunub bu dört kimesne memleket meclisinde birleşerek ol müste'cirin terk edeceği ebniyenin kaimen degeceği kıymetinde ekseriyetin hükmü üzerine meclis-i memleket maslahatı tesviye edecek ve bu dört kimesne beyinlerinde müttefiken yahud ekseriyet ile uyuşamadıkları hâlde bunlar dördünün rayiciyle cümlesinin i'timâd ettikleri ahar bir adamı hakem intihâb edüb anın re'yi ve hükmü ne sûretde olur ise cümle tarafından kabûl olunacaktır

Sekizinci bend Eshâb-ı alâkanın her istedikleri zaman müste'cirleri çiftlikâtından çıkarmaya selahiyyeti olmayacaktır ancak müste'cir çiftlikât

arazisinde çalışmayub bilâ-izâr-ı şer'î işi ta'ül ederek sâhib-i çiftliği menfa-
atinden mahrum eder yahud başka sûretle zarar ve hasârına sebep olur veya
sâhib-i alâkaya vereceği hisseyi bilâ-izâr-ı kavî vermeyerek eza ve muhâlefet
vel-hâsıl beynlerinde mün'akid olan kontrato ahkâmına mugayir hareket
eder ise sâhib-i alâka cânib-i hükümete mürâcaât ve iştika edüb keyfiyyetin
makrûn-ı sihhat olduğu hükümet nezdinde alenen ve delâil-i kaviyye ile tah-
kik ettiği ve müste'cirin ıslah-ı hâli mümkün olamadığı hâlde hükümet ma'-
rifetiyle ol çiftlikten ihrâc olunacaktır ve bulundukları çiftlikleri kendi istek-
leri ile terk edecek olan müste'cirlerin dahi keyfiyeti harman hitâmında
eshâb-ı alâkaya haber vermeleri lazımeden olmağla vaktiyle haber vermeksi-
zin vakitsiz bir çiftliği terk eden müste'cir dahi ol hareketinden sâhib-i
alâkaya tertib edecek mazarratı hükümet ma'rifetiyle tazmine mecbur ola-
caktır

Dokuzuncu bend Eshâb-ı alâkanın çiftlikleri hâsılâtından kendilerine
âid olan hisseyi iltizâma vermeleri külliyen ve kat'iyen memnû' olmağla bu
misillü harekette bulunan sâhib-i alâka hükümet tarafından men'-i muâheze
olunacaktır

Onuncu bend Eshâb-ı alâka ba'zı mevsimlerde çiftliklerine gittiklerinde
müste'cirleri ikamet ettikleri hânelerden ihrâc ile kendileri oturmak ve an-
lardan meccânen yem ve yiyecek talep ve ahz eylemek maddeleri ba'd-ezîn
külliyen memnû'dur

On birinci bend Eshâb-ı alâkadan ba'zıları işlive tabir olunan erikden
olan hisselerini a'râk çekildikten sonra ahz etmekde olub hâl-bu-ki eriğin
a'râk olması bir hayli masârifle vücuda gelerek bu madde her ne kadar mu-
kavele-yi kadîme tahtında ise de müste'cirlere ağır geleceğinden ba'd-ezîn
eshâb-ı alâka mezkûr işliveden olan hisselerini yaş veyahut kurusundan alub
a'râk çekildikten sonra talep etmiyeceklerdir

On ikinci bend Meclis-i Alî-i Tanzimât'ta müste'cir vekillerinin icrâ-yi is-
tintâkları esnasında vâki' olan ifâdelerine nazaran eshâb-ı alâkadan ba'zıları
çiftliklerini bir mukavele ile icâr ettikleri hâlde sonradan haric-ez mukavele
ba'zı talep ve teklifleri vuku' bulup müste'cirler tarafından imtinâ' olunacak
olsa bile bunlar da dahil-i mukavele idi vermediğinin hâlde tard olunursunuz
diyerek tazyîk ve icbâr etmekde olduklarından ve eshâb-ı alâkanın cümlesi
bu kabilden olmayacağı derkâr ise de içlerinde böyle şeyler irtikab edecek
ba'zı tama'kârlar dahi bulunabileceğinden ve ol-havalide eshâb-ı alâka ile

müste'cirler beyninde cârî olan müzâraa usûlü mukavelât-ı şifahiyeden ibaret olarak bir gûna senede rabt mu'tâd olmaması ve öyle münâzaa vuku'unda hükümete mürâcaât olunsa dahi meydanda sened olmamak hasebiyle esas mukavele bilinemeyeceği cihetlerle tesviye-yi münâzaa müteassir olub o misillü mukavelâtın kontrato usûlü üzere senede rabt olunması her hâlde husûl-u inzibât-ı umûra ba's ve tarafeynden mukavele haricinde iddiâ'lar vuku'una mânî' olacağından elviye-yi mezkûre çiftliklerinde cârî olan icâr ve istîcâr mukavelesinin familya büyükleri yani çiftliği istîcâr eden her kim ise anın beyninde hükümet ma'rifetiyle ve iki tarafın dahi anlayabileceği lisan üzere bir kontrato senedi tanzîm ve tarafeynden imzâ' veyahut temhîr olunarak ve hükümet tarafından dahi tasdik kılınarak bir nüshasının sâhib-i alâka ve bir nüshasının müste'cirde hıfz olunması ve bu yapılacak kontratolarda her sâhib-i alâka ile müste'cirler beyninde el-hâletü-hazihi mer'i olan mukavele ve bu defa icrâ' olunan ta'dilât ne ise andan ziyade bir şey zam olunması caîz olmayub eğer sâhib-i alâka mürüvveten kendiliğinden tenzîl ve tenkis murad eder ise bu sûret yed-i ihtiyarında olması ve bir çiftlikde olan müste'cir değışmedikçe yahut kontratoyu imzâ' eden familya büyüğü vefat etmedikçe yapılan kontratonun hükmü dâimâ cârî olub fakat bir müste'cir yeniden bir çiftliğe girer ve veyahut bir çiftlikde sâkin olan familyanın kontrato senedini imzâ' etmiş olan büyüğü fevt olur ise ol-hâlde eski kontrato senedinin hükmü kalmayacağından tecdîd olunması ve sened yazılacak kağıtlar Der-âliyye'de bit-tanzîm irsâl olunarak kaza ve karyelere dağıtılıp ve herkese meccânen î'tâ' olunub gerek kağıt paresi ve gerek resim ve harç olarak ne eshâb-ı alâka ve ne müste'cirlerden zînhâr bir akçe alınmaması hususlarına bil-cümle me'mûrîn dikkat ve i'tinâ' edecektir ve bu yolda hükümet me'mûrları yahut karye muhtar ve kocabaşları kimseden bir pare alurlar ise cezâ kanûn-nâme-i hümayûnu ahkamıyla mücâzât olunacaktır

On üçüncü bend Bâlâda best olunan usûl ve nizâmâtın tamamen icrâ'sına kemal-i takayyid ile ikdâm ve bundan dolayı gerek eshâb-ı alâka ve gerek müste'cirin taraflarından bir gûna ifâde ve şikayet vuku'unda ihale-yi sem-i dikkat ve ihtimâm ile iktizâ'ları icrâ' ve ihkak-ı hakk maddelerine i'tinâ' olunmak vali ve mutasarrıf ve kaymakam ve müdürlerin vazife-yi me'mûriyyetleri olmağla bu babda müsâmaha edenler mes'ûl ve muâteb olacaktır

Fi 14 Safer sene 1275 (12 Eylül 1259). Düstur, Birinci Tertib, İstanbul, 1289, s. 765-771.

Kısaltmalar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)

- İ MM: İrade-i Mesâil-i Mühimme
- İ DH: İrade-i Dahiliye
- İ MV: İrade-i Meclis-i Vâlâ
- A.MKT.UM: Mektubi Kalemi- Umum Vilâyet
- A.DVN.MHM: Divân-ı Hümâyun Mühime Kalemi
- HR. MKT: Hariciye Nezareti- Mektubi Kalemi
- A.MKT.NZD: Mektubi Kalemi- Nezâret ve Devair

ON HER MAJESTY'S SECRET SERVICE: MARLOWE AND TURKEY*

HİMMET UMUNÇ**

When J. Leslie Hotson discovered in 1925 in the Public Record Office the Elizabethan coroner William Danby's inquest report which seemed to have categorically established that, in an "affray" at a boarding house at Deptford, Kent, on 30 May 1593, Christopher Marlowe ("Christopher Morley") had been stabbed to death by an Ingram Frizer¹, it was admitted in the academic circles without a question that Marlowe's brief literary career had suddenly come to an end by this tragic incident and that the mystery surrounding Marlowe's personality and life had finally been resolved. However, it is a serious concern among current students of Marlowe that the facts which so far seem to have been established about him are not final and that, in fact, due to the absence of reliable and adequate documentary evidence, much about his life still seems to be disguised in uncertainty (Butcher xvi-xvii; Nicholl "Marlowe" 1); especially, his involvements in the politics of his time, his relations with Shakespeare as well as with the so-called esoteric "School of Night," and his espionage activities abroad are matters of a great deal of ambiguity. Hence, since the early 1990s, there has been some degree of serious in-depth research on him whereby his historically admitted career and his connection with Shakespeare have been revisited. So, there has risen some controversy with regard to a wide range of issues including the Deptford incident, the credibility of the coroner's inquest report, and his relationship with Shakespeare². Moreover, the extent of uncertainty about the events of his life also includes his possible

* A revised version of the paper originally presented at the 1st International IDEA Conference on "Studies in English", 24-26 April 2006, Boğaziçi University, İstanbul.

** Department of English Language and Literature, Faculty of Letters, Hacettepe University, Beytepe Campus, Ankara.

¹ For a comprehensive argument, see Hotson's work, *passim*. Also, for a copy of the Danby report, see "The Inquisition of Marlowe's Death." Trans. (from Latin) Leslie Hotson, 01Apr. 2006 <<http://www.marlowe-society.org/inquis.htm>>.

² In this regard, especially see the arguments put forward by Nicholl, *The Reckoning*, Wraight, and Price.

relationship with Turkey, which is a question that has so far received almost no academic attention. Consequently, the Turkish contents and references of his *Tamburlaine the Great* and *The Jew of Malta*, which in fact need to be scrutinized in a broader cultural and historical context of his life and time, have usually been bypassed in the critical and exegetical studies of these plays. Hence, this paper is an attempt to demonstrate that some aspects of the Turkish material used by him derive, to some extent, from personal experience and observation and that he must previously have visited Turkey in his capacity as Elizabeth's secret agent.

If one recalls that *Tamburlaine the Great* and *The Jew of Malta* were written in the late 1580s and the early 1590s respectively, Marlowe's inclusion of the Turkish material in these plays may not only have been stimulated by the Elizabethan literary popularity of Turkish topoi and typology but must also have been inspired by his earlier possible connection with Turkey. Therefore, in order to see the events of his early life through a perspective of the time, it is necessary, by way of foregrounding and contextualization, to focus on the 1580s which, in terms of international relations, was a crucial and extremely volatile period of Elizabeth's reign, and in which, as a state agent, Marlowe played a significant role. Historically, until November 1582 when Elizabeth appointed William Harborne as the first English ambassador to the Ottoman court, who arrived in İstanbul in March 1583 to undertake his diplomatic mission (Dereli 78-79; Kurat 49-50; Skilliter 16-19)³, the relations between England and Turkey had mainly been confined to the commercial activities of some English merchants and their factors in the Levant (Dereli 36-78; Kurat 1-7 and 9-44; Skilliter 13-15). However, from the 1560s onwards, when England began to experience a serious political and sectarian crisis in its changing relations with Spain and France, which, at the time, were the leading powers of the Catholic league on the Continent (Guy 266; Doran 6-16 and 21-44), Elizabeth's government was resolved not only to embark on a new alliance with the Austrian Habsburg empire but also to seek other allies in order to eliminate the growing Catholic threat (Kurat 6; Doran 6 and 14). It was in this context that, for Elizabeth and her government, Turkey came to the fore as a possible and indispensable power for alliance (Dereli 77-78 and 94; Hale

³ Unlike Kurat and Skilliter, Dereli suggests that Harborne's arrival in İstanbul was in February (79).

1; Doran 6). Consequently, in addition to the commercial dimension, a developing political dimension gradually began to be attached to the Anglo-Turkish relations. In this connection, one may recall Sir Philip Sidney's intended but averted journey to İstanbul in 1573. In May 1572 Sidney had set out on a long journey on the Continent, and his itinerary included Paris, Strasbourg, Heidelberg, Frankfurt, Vienna and on to Venice and Padua; after his stay in Padua nearly for a year, he returned to Vienna and continued his journey to Prague and, finally, back to London, ending in May 1575 (Pears ix ff.; Buxton 43-79). It was during his stay for a fortnight in Venice in November 1573⁴ that he met with the Turkish ambassador Solomon ben Nathan (Pears xxiv)⁵. It is conceivable that, in their talks, Sidney may have taken soundings from the ambassador about the Turkish policies and views with regard to England as well as the state of affairs in Europe, and that he may have been much impressed in the end by what he learned about Turkey. So, also probably at the ambassador's suggestion, he was inclined to extend his journey to İstanbul; however, when he revealed his intention in a letter to his friend Hubert Languet, who was at the time the Elector of Saxony's resident diplomatic agent at the Habsburg court in Vienna and openly displayed in his letters to Sidney his rooted antagonism about Turkey, he was advised by him not to undertake the journey since it involved unforeseen dangers and hardships (Zouch 78-79). In the absence of any documentary evidence, it is of course impossible to judge what Sidney may have envisaged to achieve in İstanbul had his travel plans been realized. Yet, in view of the international problems that England was faced with at the time, one cannot rule it out that, upon his government's approval, Sidney would certainly have made some private contacts with the Turkish authorities and gathered sensitive and valuable intelligence indispensable for the formulation of new policies towards Turkey.

In fact, along with its pursuit of policies for forming new alliances, the Elizabethan government, from its early years onwards, also attached great

⁴ In his letter of 19 December 1573, from Venice, to the French Huguenot scholar and diplomat Hubert Languet (1518-81) in Vienna, with whom Sidney had already developed a close friendly relationship (Zouch 53-55; Buxton 50-52, 56, 62-63 and 78), Sidney wrote: "Meantime I shall stay here [in Venice] for a fortnight, and pass the rest of my time at Padua" (8).

⁵ Solomon ben Nathan (1520?-1603), who was an Ashkenazi, was originally a native of Poland and had previously been the court physician of Sigismund II, Augustus of Poland. See www.jewishencyclopedia.com, s.v. "Solomon ben Nathan Ashkenazi."

importance to overseas espionage (Potter, *Introd.*, 1-8). Accordingly, through the coordinating and managing work of Elizabeth's Lord Treasurer William Cecil (Lord Burghley), Secretary of State Sir Francis Walsingham, his adjutant Robert Beale and secretary Nicholas Faunt, and Dr Thomas Wilson, who has been rightly referred to as "the Elizabethan spy-master" (Skilliter 13)⁶, an extremely efficient spy-network, which was operated through the use of English embassies, specially-assigned agents, merchants, travellers, pilgrims, captains, mercenaries, native informants and so forth⁷, was set up throughout the Continent, obviously including the Ottoman Empire. Indeed, for Cecil, the gathering of intelligence abroad was of so vital importance that, as Potter has pointed out, he "took a close interest in young English noblemen and their activities while on tour" overseas (*Introd.*, 5). For instance, when the Earl of Rutland was about to set out on a journey in France in 1571, Cecil instructed him to learn about

the countries as you pass [...] by whom they are governed as well by superior officers as by subalternall, what noble men have their habitation in the same countrys, whyther ther be any superior place of Parlement for justice in the country [...] what are the principal commodities [...] as well of nature as the soyles or [...] by industry (qtd. Potter, *Introd.*, 5).

It is also possible in this regard that similar instructions may have been given to Sidney before he travelled to the Continent. Since travel was thus considered at the time to be a valuable means of espionage, there were manuals and guidelines written for travellers and instructing them about what to observe and how to gather intelligence. A good example of such writings is obviously Bacon's essay "Of Trauaile," in which he gives a long catalogue of "the Things to be seene and obserued" (73) in foreign countries, ranging from social, political, economic and cultural life to logistic, military, naval and similar other strategical establishments (73-76). Although Bacon first published his *Essays* 1597, he had himself previously been involved in some degree of espionage in France, where, from 1576 to

⁶ Especially, for the active roles played by Cecil, Walsingham, Beale, and Faunt in the running of the intelligence work, see Potter, *Introd.*, 5-8.

⁷ For instance, as regards the activities of English merchants overseas, see Dereli 52. As for the use of native informants, Harborne's close associates in Istanbul, Hodja Saadeddin, who was a chronicler and Murat III's teacher, and Mustafa Chiaus may be suggested as examples. On the pro-English activities of these two Turkish officials, see Dereli 70 and 72-75.

1579, he had been on the staff of the English embassy and gathered information "for the 'intelligencer' Thomas Bodley" (Potter, *Introd.*, 6) ⁸.

Under Cecil and Walsingham, hundreds of men from different walks of life were recruited in the 1570s and 1580s as agents and assigned abroad for secret espionage activities, which varied from intelligence gathering to surveillance, infiltration, intrigue and provocation (Nicholl, "Marlowe" 3, 8 and 10). Undoubtedly, besides trade companies and other institutions, the universities were a major source of recruitment since full fluency in Latin and some Continental languages, especially in French, Italian and Spanish, coupled with academic learning and expertise, was an invaluable asset for an agent⁹. Hence, as a student at Cambridge University where Cecil had been Chancellor since 1560, Marlowe was obviously a perfect candidate for her majesty's secret service and may rightly have been recruited by Walsingham (Nicholl, "Marlowe" 3), probably upon Cecil's knowledge and advice. It should be recalled in passing that Marlowe's affiliation with Cambridge began in December 1580, and, following his graduation in the spring of 1584, he continued his studies for the degree of MA, which he received in the summer of 1587 (Urry 55-59). Apparently his recruitment took place sometime in 1582 since from the autumn of this year onwards he began to be absent from the university for prolonged periods, increasing in frequency and duration from 1583 through 1586 (Urry 56-58). Despite a great deal of obscurity and mystery about his movements during these long periods of absence from his studies (Butcher xvi-xvii; Urry 58), it has been commonly and somewhat categorically assumed in modern critical writings that he was

⁸ Bacon's list of the matters in "Of Trauaile" that are to be carefully observed and explored by travellers on their journeys seems to reiterate the kind of instructions which Bodley had given him at the Paris embassy, he had been instructed to pay attention to various aspects of Frances such as

[...] the consanguinities, alliances, and estates of their princes, proportion between the nobility and magistracy; the constitutions of their courts of justice; the state of laws, as well for the making, as the execution thereof; how the sovereignty of the king infuseth itself into all acts and ordinances; how many ways they lay impositions and taxation, and gather revenues to the crown. What be the liberties and servitudes of all degrees; what disciplines and preparations for wars; what invention for increase of traffic at home, for multiplying their commodities [...] (qtd. Potter, *Introd.*, 6).

⁹ For instance, as Potter has stated, "English envoys [naturally, including agents] to France needed a degree of fluency in the language throughout the sixteenth century (since knowledge of English in France was virtually nonexistent). The French language was studied with a high degree of technical expertise" (*Introd.*, 2).

in fact engaged in acts of infiltration in the anti-English and anti-Protestant Catholic conspiracies in France and the Netherlands, and gathered intelligence (Urry 58; Nicholl, "Marlowe" 5-6 and 8-10).

However, the very question, which seems extremely intriguing and, therefore, worth exploring at this stage is whether, during his espionage activities abroad, Marlowe may also have travelled in disguise to Turkey. Since disguise, false names, assumed identities, forged papers, pretence, mimicry, and posing have universally been practices of espionage for camouflage, it is not incongruous to suggest that Marlowe and his fellow agents must at times have resorted to such practices. For instance, with reference to Marlowe's posing as a Catholic in order to infiltrate the anti-English Catholic seminary at Rheims in France, Nicholl makes the point that "on the surface Marlowe appears to be a Catholic sympathizer, but this is only a pose. In reality he is the government's man, working in some way against the Catholics" ("Marlowe" 5). He further adds for emphasis that "all of the chief anti-Catholic agents used by Walsingham were themselves Catholics before they became spies. Perhaps this is the case with Marlowe too. It is a favourite maxim of those in the deception business that the truth is the best cover of all" ("Marlowe" 7). Nicholl also states that "in our estimation of Marlowe we have to take on board [the] elements of falsehood" ("Marlowe" 8). Therefore, if Marlowe was engaged in any espionage activity in Turkey, he must have done it in deception. Of course, it is impossible to demonstrate without concrete documentary evidence, when and how he must have visited Turkey or in what disguise he must have acted. One interesting case is the coincidence of Harborne's voyage in early 1583 to Turkey in his capacity as ambassador (Skilliter 17-19) and Marlowe's prolonged absence for five weeks in late 1582 and early 1583 from the university, followed by another absence of six weeks soon after (Urry 56). Historically, Harborne's embassy staff consisted of twenty three functionaries, and three of them, named "Master John Wroth, Henry Violet and John Pont," were not on the embassy's payroll (Skilliter 20-21). Since university students in Marlowe's time were referred to as "*dominus*" (master) (Urry 58), apparently these three functionaries were affiliated with a university in England. In fact, it would not be out of place to regard them as secret agents, paid directly by Walsingham as the managing head of

the Elizabethan spy network¹⁰ and assigned to Turkey in the retinue of Harborne because every Elizabethan embassy was a kind of what Potter has aptly described as "an information factory" (Introd., 7) and was, therefore, extremely crucial "in the collation of a wide range of intelligence and promotion of secret schemes" (Potter, Introd., 7-8). Moreover, in view of the camouflage of secret agents, it is possible that the officially stated names of these functionaries may have been mere pseudonyms and that they may have been carrying with them forged documents of identity and occupation. Hence, recalling Marlowe's absences at the time of Harborne's arrival in Turkey, one cannot help wondering whether one of them may have been Marlowe in disguise. On the other hand, supposing that these three functionaries had their true names and were just the ordinary and undisguised embassy staff members without any assigned secret mission, one still wonders whether, during his later absences such as the nine-week absence in the summer and early autumn of 1584 and the eight-week absence in the spring of 1585 (Urry 56), Marlowe may have visited Turkey secretly by posing as a merchant or a traveller or any other person.

It is by revisiting some specific details of the Turkish material in *Tamburlaine the Great* and *The Jew of Malta* that Marlowe's connection with Turkey can further be queried. In general terms, he may have derived much of the historical material for his Turkish topoi and typology in these plays from popular Renaissance historiographical and political writings in the form of *tractatus*, *libellus* or *commentarii* about the Turks and Turkey. Among the best known and widely read of these writings, which usually gave extensively descriptive but generally antagonistic and relatively moralizing accounts of Turkish life, society, history, language, religion, institutions and politics, were Georgius de Hungaria's *Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum* (1481)¹¹ and Paolo Giovio's treatise *Commentario de le cose de' Turchi* (1532) as well as his two-volume *Histories* (1550 and 1552)¹². Especially the *Commentario* and the eighth book of the *Histories*

¹⁰ It is on record that, in the summer of 1582, Elizabeth's Privy Council allocated to Walsingham for secret service expenses "£750 per annum in quarterly installments" and that in 1585 the sum was raised to £2000 a year (Nicholl, "Marlowe" 4).

¹¹ Georgius de Hungarius (1422?-1502), who lived in Turkey from 1538 to 1558 as a slave (captive), wrote his *Tractatus* after his release from captivity. For reference and discussion, see Classen 257-79, and Falkner 401-02.

¹² As a humanist, historian, physician and papal courtier, Giovio dedicated his *Commentario* to Emperor Charles V, who was, at the time, with papal encouragement, trying to

offered a chronological and political survey of Turkish history (Zimmermann 26 and 122) which was undoubtedly very informative for Renaissance European readers. Although it is not absolutely clear to what extent Marlowe was specifically indebted to the narratives by Georgius de Hungaria and Giovio for the historical context of his Turkish plays, one could suggest that he must have consulted some historical sources as such that evidently contained a full description of the events and persons used in the plays. Indeed, a significant part of *Tamburlaine the Great* revolves around Tamburlaine's horrific persecution of the Turkish sultan "Bajazeth," that is, Bayezid I, popularly known as Bayezid the Thunderbolt, following the latter's defeat at the historic battle of Ankara in 1402 (Uzunçarşılı 1:309-15). *The Jew of Malta*, on the other hand, has as its historical background the great Turkish siege of Malta in 1565, which had become, after the Turkish conquest of Rhodes in 1522, the new seat of the Knights Hospitaller of St. John (Uzunçarşılı 2:388-90). However, some of the details in both plays are of the nature that seem to be related to personal experiences and observations. For instance, in *Tamburlaine the Great* there is presented a remarkably informed survey of the Anatolian geography, which includes references not only to major areas or cities such as İstanbul ("Constantinople"), Trabzon ("Trebizond"), Amasya ("Amasia"), Karaman ("Carmania") but also to some small towns and settlements. This is best illustrated by the speech which the "King of Trebizond," that is, historically, the bey of Trabzon, makes upon the crowning of the new Turkish sultan Mehmet the Chalaby ("Callapine") in order to show his support for the sultan's war against Tamburlaine:

And I as many bring from Trebizond,
Chio, Famastro, and Amasia,
All bordering on the Mare-Major-sea,

organize a crusade against the Turkish advance in central Europe. The treatise, translated by Francesco Negri into Latin in 1537, became so popular that it was published in 1537 in Wittenberg, 1538 in Antwerp, 1538 and 1539 in Paris. As regards this treatise, Zimmermann observes that "of the various treatises written for Charles V on the Turkish menace, Giovio's was probably the most realistic, the least moralizing, and the most informative" (121). As for Giovio's *Histories*, which were first published in Florence and were respectively entitled *Historiarum sui temporis tomus primus* and *Historiarum sui temporis tomus secundus*, they are a comprehensive account of European, Turkish, and Persian history as well as the political and international developments of his own time. For a full study of Giovio and his time, see Zimmermann.

Riso, Sancina, and the bordering towns
 That touch the end of famous Euphrates,
 Whose courages are kindled with the flames
 The cursed Scythian sets on all their towns,
 And vow to burn the villain's cruel heart.

(Pt.2 : III.i. [50-57])

Besides Trabzon and Amasya, reference is made in the speech also to Sinop, Amasra, Rize, and Samsun, which are the other towns and cities of the Black Sea region. Another significant detail in the play is the allusion to the ordeals of the Christian captives at the hands of the Turks and to the urgency to have them released. For instance, while preparing for the battle with Bayezid, Tamburlaine, who calls himself "the Scourge and Wrath of God" (Pt.1 : III.iii. [45]), declares his resolve that he

Will first subdue the Turk, and then enlarge
 Those Christian captives which you keep as slaves,
 Burdening their bodies with your heavy chains,
 And feeding them with thin and slender fare;
 That naked row about the Terrene sea,
 And, when they chance to rest or breathe a space,
 Are punish'd with bastones so griveously
 That they lie panting on the galleys' side
 And strive for life at every stroke they give.
 These are the cruel pirates of Argier,
 That damned train, the scum of Africa,
 Inhabited with straggling runagates,
 That make quick havoc of the Christian blood.

(Pt. 1:III.iii. [47-55])

Marlowe must have deliberately inserted in the play this dramatic description of the plight of the Christian captives, and the scathing reference to the Turkish pirates in Algeria, since one of the urgent issues, which Harborne's embassy was required to settle in İstanbul, was the release of the English captives (Skilliter 25, n.36). In fact, during his five-year embassy, he was able to have "fifty-four Englishmen released, and [...] none remained in captivity in the Ottoman Empire" (Skilliter 23). Apparently, most of these captives were the English merchants and sailors captured for ransom or galley-slavery by the Turkish pirates mostly operating

from North Africa (Kurat 4 and 67-71). Therefore, Marlowe's dramatized and antagonizing reiteration of the captive problem, with which he may have been fully familiar in his capacity as an agent, was probably intended to pander to the traditional anti-Turkish sentiments and attitudes in England, obviously further intensified in the public by the case of the captives. In fact, throughout *Tamburlaine the Great* and also in the depiction of the Turkish characters in *The Jew of Malta*, Marlowe recurrently resorts to racial and cultural othering and negative stereotyping, which, in fact, was a common practice among contemporary writers (Shepard 110). In *Tamburlaine the Great*, for example, when Bayezid and his wife Zabina are captured by Tamburlaine's men, they both start cursing Prophet Muhammad:

Baj. Ah, villains, dare you touch my sacred arms?

O Mahomet! O sleepy Mahomet!

Zab. O cursed Mahomet, that mak'st us thus

The slaves to Scythians rude and barbarous!

(Pt. 1 : III.iii. [269-72])

Through their profanity as such, Bayezid and Zabina are presented as heretics or, more rightly, as heathens¹³. So, they become the images of Marlowe's negative stereotyping of the Turks as a heathen people and, by their cursing, reflect the common Christian view in Europe that Islam is idolatry and heathenism, not a true religion, and Muhammad an impostor, not a true prophet¹⁴. The point is further emphasized in other references in the play to the Turks as "heathenish" (Pt. 2: II.ii. [6]) and as the "infidels,

¹³ Also see Zabina's further disbelief in Pt. 1: V.i. [237-45]:

Then is there left no Mahomet, no God,
No fiend, no fortune, nor no hope of end
Tour infamous, monstrous slaveries.
Gape, earth, and let the fiends infernal view
A hell as hopeless and as full of fear
As are the blasted banks of Erebus,
Where shaking ghosts with ever-howling groans
Hover about the ugly ferryman,
To get a passage to Elysium!

¹⁴ For an extensive study of the origins and constant reiteration of this anti-Islamic view in the West, see Daniel 30-33, 51, 93, 243-44, 298-99 *et passim*.

/ In whom no faith nor true religion rests" (Pt.2 : II.i. [33-34])¹⁵, and also to Islam as "foul blasphemous paganism" (Pt. 2 : II.i. [53]).

Marlowe's dramatic exploitation of the traditional European preconceptions about the Turks is also seen in his depiction of the Turks as a cruel people that has inflicted unspeakable suffering upon the Christians. So, in the opening scene of the second part of *Tamburlaine the Great*, where the Turkish nobles, "all [...]glutted with the Christians' blood" (Pt. 2 : I.i. [14]), are discussing whether the Hungarian king Sigismund will choose their offer of peace or war, "Orcanes" (Orhan) states that, if Sigismund chooses war,

Our Turkey blades shall glide through all their throats,
And make this champion mead a bloody fen:
Danubius' stream, that runs to Trebizon,
Shall carry, wrapt within his scarlet waves,
As martial presents to our friends at home,
The slaughter'd bodies of these Christians:
The Terrene main, wherein Danubius' falls,
Shall by this battle be the bloody sea:
The wandering sailors of proud Italy
Shall meet those Christians, fleeting with the tide,
Beating in heaps against their argosies,
And make fair Europe, mounted on her bull,
Trapp'd with the wealth and riches of the world,
Alight, and wear a woful mourning weed.

(Pt. 2: I.i. [32-45])

Also, later on in the play, when Frederick, the lord of Buda, urges Sigismund to go to war against the Turks, he, Frederick, reminds him of the Turkish atrocities against the Christians:

Your majesty remembers, I am sure,
What cruel slaughter of our Christian bloods
These heathenish Turks and pagans lately made
Betwixt the city Zula and Danubius;

¹⁵ For similar expressions, also see *The Jew of Malta*: "[...] these barbarous misbelieving Turks" (I, [113]) and "But I perceive there is no love on earth, / Pity in Jews, nor piety in Turks" (III, [120-21]).

How through the midst of Varna and Bulgaria,
 And almost to the very walls of Rome,
 They have, not long since, massacred our camp.
 (Pt. 2: II.i. [4-10])

Obviously, one can see a paradox between, on the one hand, Marlowe's othering and negative stereotyping of the Turks in these terms and, on the other, the Elizabethan government's diplomatic attempts in the 1580s to form an alliance with Turkey in order to stall the Spanish threat. This can be explained by the fact that, despite these diplomatic attempts, England essentially shared the common European policy to check the Turkish advance in Europe and also maintained an anti-Turkish attitude. So, as an agent, acting out of patriotism and serving England's political aims, but also, at the same time, as a European and Christian, Marlowe was naturally drawn to such an antagonistic perception of Turkey and the Turks.

Perhaps the most intriguing detail of Marlowe's association with Turkey is his choice of the name "Ithamore" for Barabas's Turkish slave in *The Jew of Malta*. Actually, Marlowe's spelling of this name is the English transliteration of the name "Aytemur" in Turkish. At first, it may seem somewhat unusual that Marlowe should have chosen this name for Barabas's slave rather than one of the more common Turkish names like, for example, Murat, Ahmet, Mustafa, Sinan, Mehmet, and so on, which appear in various Elizabethan plays. However, some foregrounding is needed at this point to justify Marlowe's preference for the name. In fact, the name "Aytemur" or its variation "Aydemir" belongs to a catalogue of names in Turkish, ending with *-temur* and its phonetic variations of *-temür*, *-temir* and *-demir*. Accordingly, "Aydemir," "Altemur," "Astemur," "Astemir," "Asdemir," "Andemir," "Candemir," "Kandemir," "Kantemur," and "Kantemür" are some of the examples in this respect. However, the interesting fact about all these names is that they have been traditionally used, to a large extent, among the Circassian communities in Turkey and the Caucasus¹⁶. Hence, one may suggest that, although Barabas's Ithamore is first represented in the play as a Turkish captive caught by the Spanish

¹⁶ For a long catalogue of Circassian names, see www.circassianworld.com/CircassianNames.html, where some of the names containing *-demir* or *-temir* are listed like, for example, "Ademir," "Andemir," "Andemirkan," "Zhantemir" (viz. Handemir or Candemir), "Temir," "Temirkan," "Temirzhan" (viz. Demirhan or Demircan), and "Tiymur" (viz. Timur).

"vice-admiral" Martin del Bosco after a sea battle with "the Turkish fleet" "upon the coast of Corsica" (II, [76-85]), ethnically he is a Turkish Circassian. If one recalls that, in the Ottoman period, there was a lucrative slave trade between Turkey and Europe, which was mostly conducted by the Venetian slave merchants (Lewis 11-12), one of the major sources for this trade was the Caucasian region since, as Bernard Lewis has put it, "the Georgians, Circassians and related peoples [were] famous for providing beautiful women and brave and handsome men" (12). Moreover, besides Aleppo, Mosul, and various other Ottoman cities, İstanbul was a major centre for the marketing and distribution of these slaves (Lewis 11-12; Evliya Çelebi 1. Bk. 2, 544). Hence, it would be plausible to imagine that, if and when Marlowe was active in Turkey as a spy, he must have certainly gathered information about the slave markets where slaves of various races and ethnicities, including the European Christians, were often put on sale. So, in presenting most vividly in *The Jew of Malta* a slave market, Barabas's bargaining for the price of Ithamore, and his final purchase of him as a slave (II, [124-260]), Marlowe may have relied upon his personal observations and knowledge of the slave markets in İstanbul and other cities.

By taking into account what has been discussed so far, one may suggest in conclusion that the contents of Marlowe's Turkish plays do not seem to derive solely from some Renaissance and Elizabethan historiographical and travel sources, but that certain details embedded in the contents of these plays may have been related to personal experiences and observations. Moreover, since Harborne was able during his diplomatic residence in Turkey to set up English consulates in the major cities and ports of the Ottoman Eastern Mediterranean in order to safeguard the trading interests of the Levant Company and its member merchants (Skilliter 23-24), it may be that Marlowe also visited some of these consular centres. Indeed, if one were to agree to the recently-revived arguments that Marlowe was not killed at all in the Deptford incident but was actually whisked out of the country into exile by his superiors in the government, and that Shakespeare was in fact Marlowe in disguise, one would regard the following remarks in *Othello* as Marlowe's implicit reference to his patriotic secret service for his country and also to his activities in Ottoman Syria:

Soft you, a word or two:
 I have done the state some service, and they know 't;
 No more of that [...]
 [...]
 And say besides, that in Aleppo once,
 Where a malignant and a turban'd Turk
 Beat a Venetian, and traduc'd the state,
 I took by the throat the circumcised dog,
 And smote him thus.

(V.ii.339-41 and 353-57)

REFERENCES

I. Texts and Primary Sources

- Bacon, Francis, *Essays*. 1597. The World's Classics Ser. 1902. London: Oxford UP, 1962.
- Çelebi, Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul [The Evliya Çelebi Book of Travels in Modern Turkish: İstanbul]*. [Trans. into Turkish] Seyit Ali Kahraman and Yücel Dağlı. Vol. 1: 2 Bks. 3rd ed. 2003. İstanbul: YKY, 2004.
- Marlowe, Christopher, *Marlowe's Plays and Poems*. Ed. and introd. M.R. Ridley. Rev. Ed. 1909. London: Everyman's Library-Dent, 1967.
- Potter, David, ed. *Foreign Intelligence and Information in Elizabethan England: Two English Treatises on the State of France, 1580-1584*. Vol. 25. Camden Fifth Ser. Cambridge: Cambridge UP, 2004.
- Shakespeare, William, *Othello*. Ed. M.R. Ridley. Arden ed. 1958. London: Routledge, 1989.
- Sidney, Sir Philip, *The Correspondence of Sir Philip Sidney and Hubert Languet*. Comp., ed. and trans. from Latin. Steuart A. Pears. London: William Pickering, 1845.

II. Secondary Sources

- Butcher, Andrew, Introduction. Urry ix-xl.

- Buxton, John, *Sir Philip Sidney and the English Renaissance*. 2nd ed. 1964. London: Macmillan, 1966.
- Classen, Albrecht, "The World of the Turks Described by an Eye-Witness: Georgius de Hungaria's Dialectical Discourse on the Foreign World of the Ottoman Empire." *Journal Of Early Modern History* 7 (2003): 257-79.
- Daniel, Norman, *Islam and the West: The Making of an Image*. Rev. Ed. 1960. Oxford: Oneworld, 1997.
- Dereli, Hâmit, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler: Bir Araştırma [The Turks and the English in the Elizabethan Age: A Study]*. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları [Ankara University, Faculty of Letters Publications] 82. İstanbul: Anıl, 1951.
- Doran, Susan, *Elizabeth I and Foreign Policy, 1558-1603*. Lancaster Pamphlets. London: Routledge, 2000.
- Falkner, Silke R, " 'Having It Off' with Fish, Camels, and Lads: Sodomitic Pleasures in German-Language Turcica." *Journal of the History of Sexuality* 13 (2004) : 401-27.
- Guy, John, "The Tudor Age (1485-1603)." Morgan 223-85.
- Hale, William, "Introduction: The Historical Background." Hale and Bağış 1-9.
- Hale, William, and Ali İhsan Bağış, eds. *Four Centuries of Turco-British Relations: Studies in Diplomatic, Economic and Cultural Affairs*. Walkington, Eng.: Eothen, 1984.
- Hotson, J. Leslie, *The Death of Christopher Marlowe*. Cambridge, MA: Harvard UP, 1925.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610) [The Beginnings and Development of the Anglo-Turkish Relations (1553-1610)]*. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları [Ankara University, Faculty of Letters Publications] 84. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953.
- Lewis, Bernard, *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*. New York: Oxford UP, 1990.

- Morgan, Kenneth O., ed. *The Oxford Illustrated History of Britain*. Rev. ed. 1984. Oxford: Oxford UP, 1996.
- Nicholl, Charles, *The Reckoning: The Murder of Christopher Marlowe*. London: Jonathan Cape, 1992.
- _____. " 'Faithful Dealing': Marlowe and the Elizabethan Intelligence Service." White 1-13.
- Pears, Steuart A, "The Life and Times of Sir Philip Sidney." Introduction. Sidney ix-lxxxii.
- Potter, David, Introduction. Potter, *Foreign Intelligence* 1-21.
- Price, Diana, *Shakespeare's Unorthodox Biography: New Evidence of an Authorship Problem*. Westport, CT: Greenwood, 2001.
- Shepard, Alan, "'Thou art no soldier; / Thou art a merchant': The *Mentalité* of War in Malta." White 109-29.
- Skilliter, Susan, "William Harborne, The First English Ambassador 1583-1588." Hale and Bağış 10-25.
- Urry, William, *Christopher Marlowe and Canterbury*. Introd. Andrew Butcher. London: Faber and Faber, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi [Ottoman History]*. 3rd ed. 4 vols. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972 - 1988.
- White, Paul Whitfield, ed. *Marlowe, History, and Sexuality: New Critical Essays on Christopher Marlowe*. New York: AMS, 1998.
- Wright, A.D, *The Story That the Sonnets Tell*. London: Adam Hart, 1994.
- _____. *Shakespeare: New Evidence*. London: Adam Hart, 1996.
- Zimmermann, T. C. Price, *Paolo Giovio: The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy*. Princeton: Princeton UP, 1995.
- Zouch, Thomas, *Memoirs of the Life and Writings of Sir Philip Sidney*. York: Thomas Wilson and Son, 1808.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İNGİLİZ SAATLERİ VE TOPKAPI SARAYI KOLEKSİYONU

NETİCE YILDIZ*

1. Topkapı Sarayı Koleksiyonları İçinde İngiliz Saatlerinin Önemi

Bir zamanların geleneksel Türk köşklerinin ve evlerinin kabul salonlarında, çalışma odalarında olduğu kadar camilerde de önemli birer aygıt olma ötesinde aksesuar olarak yer alan sanat değeri yüksek zarfları ile asma veya oturtma saatleri yanında zarif mücevher zincirle kıyafete iliştilerle ceplerde taşınan ve adeta sahibinin sosyal sınıfını da simgeleyen mücevher muhafazalı cep saatleri bugün antika müzayede salonlarının nadide parçaları olarak önemlerini korumaktadır. Türkiye’de her ne kadar bağımsız bir saat müzesi olmasa da Topkapı Sarayı Müzesi’nde Hazine’nin bir bölümünü oluşturan Saatler Bölümü¹, Türkiye’deki en zengin saat koleksiyonu olarak önemlidir. Bu koleksiyon arasında İngiliz saatlerinin hem Topkapı Sarayı koleksiyonları içinde hem de diğer dünya müzelerindeki saat koleksiyonlarına göre önemi ise bu koleksiyonu oluşturan saatlerin tamamına yakınının sarayda kullanılan saatler olması ve daha da önemlisi, çok sayıda dökümanda görülen diplomatik hediyeler ve ayrıca özel olarak İngiltere’ye sipariş verilen saatlerden günümüze kalabilen nadir örnekler olmalarıdır.

Topkapı Sarayı’nda böyle bir koleksiyonun oluşumunu incelerken, şüphesiz ilk önce saat ölçme biliminin ve saatin Osmanlı İmparatorluğu’

* Doç. Dr. Netice Yıldız, Sanat Tarihçisi, Mimarlık Fakültesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimagusa - Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

¹ Bu çalışma için çok sayıda yayın yanında esas olarak Topkapı Sarayı Müzesi, Saatler Bölümü envanter kayıtları incelenmiştir. Metin içinde verilen envanter numaralı saatler ile ilgili bilgi bu envanter kayıtlarından alınmış, kısmen de W. Meyer (tarihsiz). *Topkapı Sarayı Müzesi’ndeki Saatleri Kataloğu*, İstanbul’dan yararlanılmıştır. Ancak Meyer ve müze envanter kayıtlarında numaralar farklıdır. Bu nedenle de mümkün olduğunca envanter kayıtlarına bağlı kalmıştır. Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen Aysel Tuzcular, Sabahattin Türkoğlu, Ahmet Menteş, Filiz Çağman ve resimleri sağlayan Feza Çatmut’a teşekkürü borç bilir, yazıyı Topkapı Sarayı Müzesi müdürlerinden merhum Ahmet Menteş’in anısına armağan ediyorum.

ndaki kullanılmasının öyküsü ile Türk-İngiliz diplomatik ve ticari ilişkilerinin tarihçesini kısaca vermek gerekir.

2. Zaman Ölçümü ve Saatlerin Gelişimi

İngiltere’de bulunan Stonehenge’in zaman ölçme amacı ile yapıldığı sanılsa da tam olarak nasıl kullanıldığı hala karmaşık bir konudur. Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarından itibaren de zaman ölçümü ve takvim hesaplamaları çeşitli aygıtlarla yapılmıştır. Bizans tarihçisi Procopius’un Gaza’da gördüğü ‘clepsydra’ denilen su saati 18. yüzyıla kadar çeşitli yerlerde kullanılmıştır². Yine Yunanlılar tarafından kullanılan kum saatinden de yemek pişirmede, özellikle yumurta kaynatmada veya konuşma sürelerini ayarlama yararlanılmıştır. Çinliler tarafından çubuk, tütsü veya mum yakmak da yine zaman ölçümünde kullanılan bir başka yöntemdi. Eşapman denilen, çelik çubuklar üzerinde ağırlıkla çalışan mekanik tertibatlı saatlerin yapımı 610 yıllarından itibaren Çin’de yapılmakta olup, bunlar da su saatlerinin bir başka türü idi³. Harun el-Reşid ise 807 yılında Frenk kralı Charlamagne’e sanat harikası minare şeklinde bir su saati hediye eder. Bu saatin dört köşesinde üç kapı vardı. Her saat başı bir kapı açılıyor ve saat miktarı kadar küçük bilyeler aşağıdaki küçük bir plato üzerine düşüyordu. On iki saat tamamlanınca kapılarda beliren minyatür atlı askerler çıkar ve tüm kapılar kapanırdı. Onuncu yüzyılda ise İbn Yunus al-Masri ilk pendül saati yapar⁴. Al-Zarqali ise 1029 yılında ilk kez bir astrolab yapar. Artuklu hükümdarı Nassirreddin Mahmud himayesinde çalışan bir mühendis olan El-Cezeri’nin⁵ “*Kitab-ı fi marifat al-hiyal al-handassiya*” adlı kitabının 1206 tarihli kopyasında yer alan bir minyatürde betimlenen fil üstünde taşınmakta olan kuş, ejder ve insan figürleri ile donatılmış su saati çizimi bu mekanik saatlerin ilklerinden biridir⁶. El-Cezeri’nin kitabındaki minyatürlerden esinlenerek İstanbul Teknik Üniversitesi, Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Müzesi’ne bir başlangıç olmak üzere, Cezeri’nin yaptığı makinelerden birkaçının aslına

² Rodney Dale (1992). *Timekeeping*, Oxford - New York - Toronto: Oxford University Press, s. 15-17.

³ Dale (1992). s. 19; Ciampiero Negretti & Paolo de Vecchi (1993). *Les Collections Horlogerie*, Paris: Celiv, s.13-14. Kemal Özdemir (1993). *Osmanlı’dan Günümüze Saatler*, İstanbul: TYT Bank Yayını, s. 9-15.

⁴ Negretti & Vecchi (1993). s. 16-17.

⁵ http://mapage.noos.fr/piling/art/art_les_manuscripts.htm.

⁶ Negretti & Vecchi (1993). s.15; Özdemir(1993). s. 20; http://mapage.noos.fr/piling/art/art_les_manuscripts.htm.

sadık kalınarak yapılmasına karar verilmiş ve bunlardan tavus kuşlu saat bugün bu üniversitede sergilenmektedir⁷.

Avrupa'da ise 14. ve 15. yüzyıllarda horoloji veya saat ölçme bilimi mekanik saatin icat edilmesi ile altın devrini yaşar. Ağırlıkla itilen gücün ayarlayıcı eşapmanla birleştirilmesi sonucu 1300 yılında mekanik saat yapılmaya başlanır⁸. Dini nedenlerden dolayı zaman ölçümü İslam dini için son derece önemli olduğu halde, ancak Avrupalıların taşınabilir ev saatleri yapmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda mekanik saatler kullanılmaya başlanır⁹. Ancak erken yıllarda El Zaqari veya El-Cezeri'nin tasarladığı mekanik saatler artık Bau'da geliştirilir ve bu tasarımlar Osmanlı İmparatorluğu'nda adeta unutulur. On altıncı yüzyılın ortalarında ise Batı'da zaman ölçümü karmaşık bir sosyal kavram haline gelir ve hesaplanması ve standartlaşması gittikçe önemli bir konu olarak ele alınır. O yıllara kadar yaşam süresince zaman kavramı mahşer gününe gün sayma olarak algılanırken, Rönesans ile birlikte mekanik saatlerin yapılması ile zaman kavramı önem kazanır. Zaman, artık insan yapımı makinelerle denetlenebilen, para gibi hesaplanabilen bir birim olur. Böylece saatler de kent yaşamında toplumu organize etmede önemli birer aygıt olarak yerlerini alır¹⁰. On üçüncü yüzyılda büyük kentlerde ve katedrallerde saatler kullanılmaya, binaların iç ve dış duvarlarını süslemeye başlar. Bunlardan ilki 1386 yılında İngiltere'de Salisbury katedrali ve 1392 yılında Wells Katedrallerine konulan saatlerdir. On beşinci yüzyılda ise iç mekanlar ve özellikle evler için Almanya, İtalya ve Fransa'da saatler geliştirilir¹¹. Doğu'daki ilk geçmişine karşılık iki yüz yıldan fazla bir süre hiç kimse bu yeni buluşlara ilgi göstermez. Ancak İstanbul'u fetheden II. Mehmed ilk defa mekanik saatlere ilgi duyması sonucu Venedik Senyöründen çalar saat yapabilen bir usta göndermesini isteyerek saatlerin

⁷ Kazım Çeçen (1990). Su Mühendisliği Tarihimize Ait Önemli Bir Eser, El Cezeri: "Uygulanmamış Her Teknik İlim Doğru ile Yanlış Arasındadır", *Arredamento Dekorasyon*, Ocak 1990, s. 78.

⁸ Otto Kurz (1975). *European Clocks and Watches in the Near East*, London, s. 20.

⁹ Aysel Tuzcular (1980). Early Clocks and Watches in the Topkapı Sarayı, *International Symposium on the Observatories in Islam, 18-23 September, 1977*, İstanbul, s. 203.

¹⁰ Jerry Brotton (2002). *The Renaissance Bazaar From the Silk Road to Michelangelo*, Oxford & New York: Oxford University Press, s.194.

¹¹ George White (1998). *The Clockmakers of London*, London: Trustees of the Museums and Educational Trust of the Worshipful Company of Clockmakers, s.4.

Türk sarayında yeniden yer alması gerçekleşir¹² ve muvakkithaneler yeniden kurulmaya başlanır¹³.

Fatih Sultan Mehmed'den sonra güzel sanatlara ilgi duyan ve sanat etkinliklerini himayesine almış olan Sultan Süleyman'ın da Venedik'te yapılan ufak ama mükemmel çalışan bir saat satın aldığı P. Aretino'nun mektubundan bilinmektedir. Türk pazarı için yapılan ve Sultan Süleyman tarafından satın alınan bu saat, Vicenza'dan Giorgio (Capabianco) adlı bir saatçi tarafından yapılmış olup altın bir yüzüğün içine oturtulmuş ve saat başlarında çalar tertibatlı idi¹⁴. Sultan Süleyman devrinde Avrupa hükümdarları özellikle Avrupa'nın adeta korkulu rüyası olan bu güçlü hükümdarla iyi ilişkiler kurma ve memnun etme gayretlerine girip, adeta yarışarcasına hediyeler göndermeye başladılar. Zaman zaman elçiler veya ticaret kumpanyaları bu hediyelere kendileri karar veriyor ve krallarından ısrarla bunların maliyetinin karşılanmasını istiyorlardı. Özellikle düğünlerde, sünnet törenlerinde ve bayramlaşmalarda padişaha ülkenin dört bir yanından veya komşu ve uzak ülkelerden getirilen hediyelerin ihtişamı bu hediyelerin seçiminde onları daha özenli ve dikkatli olmaya zorlar. Örneğin Fransız elçisi, Sultan Süleyman'a vermeyi planladıkları altın ve gümüş vazolar, ipek ve atlas giysiler için kral François'tan 67.500 *livre* (Fransız altını) talep eder¹⁵. Yine aynı dönemde İstanbul'daki Fransız elçisi tarafından padişaha diplomatik yoldan bir '*planetarium*' hediye edilir. Bu cihaz, yıldızları ve güneş sistemini hareket halinde canlandıran ve saat ile birleştirilmiş gümüşten bir makine idi. Ancak bu aygıt, saatleri gösterme yanında dişli çarklar ve ağırlıklarla çalışan, güneşin, ay ve planetlerin hareketlerini de gösteren karmaşık bir mekanizmaydı. Avusturya İmparatoru I. Maximilian'ın hiç bir masraftan kaçınmadan yaptırdığı bu eser, Sultan Süleyman'ın çok hoşuna gider. Saati getiren elçi ile

¹² Tuzcular (1980). s. 203; Kurz (1975). s. 20; Francesco Suriano (1900). *Il Tratto di Terra Santa e dell'Oriente*, edito da G.Golubovich, s. 94; Francesco Suriano (1949). *Treatise of the Holy Land*, Translated by Th. Bellorini- H. Hoade, s.107.

¹³ Özdemir (1993). s. 30.

¹⁴ Kurz (1975). s. 22-23; Pietro Aretino (1913). *Il Primo Libro delle Lettere*, a cura di F. Nicolini, s. 369; Özdemir (1993). s. 67.

¹⁵ Natalie Zemon Davis (2000). *The Gift in Sixteenth-Century France*, Oxford: Oxford University Press, s. 138; Cartier (1533-36). *Deuxième Voyage*, s.179; Cartier, *Voyages*, 86; Jean Zeller (1881). *La Diplomatie française vers le milieu du 16^{ém} siècle*, Paris: Librairie Hachett), s. 291.

birlikte gelen 'planetarium'u yapan sanatçı gerektiği zaman tamir edilebilmesi için yazılı olarak talimat da bırakır¹⁶.

Hapsburg barışı ile 1547 yılından itibaren adeta haraç olarak Avrupa'dan çok sayıda otomatik aksamli mekanik saat Türkiye'ye gelmeye başlar¹⁷. Böylece bu hediyelerden sonra Avrupalı elçilerin padişah huzuruna olağanüstü bir saatle gelmeleri bir gelenek halini alır. Elçiler huzura çıkarken bu karmaşık makinelerin çalışmaması endişesi ile beraberlerinde saatin yapımcısını da getirirler¹⁸. Böylece on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Saraya Avrupa devletlerinden olağanüstü özelliklere sahip saatler gelmeye başlar ve Avrupa hükümdarları, adeta birbirleri ile daha yeni bir saat göndermek için rekabete girerler.

3.1. Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Başlangıç Süreci ve Saraya Gelen İlk İngiliz Saatleri

İngiliz ticaretinin büyük bir genişleme süreci olan I. Elizabeth devrinde İngilizler Türk pazarını ele geçirmek ve İspanya savaşlarında Padişah'ın yardımını elde etmek gayesinde idi¹⁹. 1583 yılında Turkey Company temsilcisi elçi William Hareborne, Fransızlara verilen kapitülasyonların aynını alabilmek amacıyla Osmanlı devletine gelmiş ve padişaha çeşitli armağanlar vermişti. Bu armağanlar arasında çok kıymetli bir saat bulunuyordu²⁰.

Hareborne'un getirdiği saat, gümüş ve başka madenlerden bir taşa oturtulmuş, dört köşe biçimli olup dört bölüme ayrılmıştı. Bu bölümlerden birinde kuyudan su çeken, maden kazan, el arabası ile maden taşıyan ve maden yıkayan kadın ve erkek işçiler vardı; diğer yanda bir av sahnesi can-

¹⁶ Kurz (1975). s. 22-23; Paolo Giovio (1577). *Historiarum sui telporis libri*, s. 459; G.H. Baillie (1951). *Clocks and Watches, An Historical Bibliography*, London, s. 24.

¹⁷ Michael Rogers (1986). Ottoman Luxury Trades and Their Regulations, *Osmanistische Studien zur Wirtschafts - Und Sozialgeschichte*, In Memoriam Vančo Bošleov Harausgegeben von Hans Majer (ed.), Otto Harassowitz- Wesbaden, s. 146.

¹⁸ Kurz (1975). s. 23-24.

¹⁹ I. I. Podea (1938). *A Contribution to the Study of Queen Elizabeth's Eastern Policy 1590-1593*, s.1; *Dictionary of National Biography; Notes and Querries*, s.111, Vol. IV, 471; Kurz (1975). s. 42; E. Pears (1893). The Spanish Armada and the Ottoman Porte, *English Historical Review*, July 1893, s. 439-66; C. Reade (1925). *Mr. Secretary Walsingham and Policy of Queen Elizabeth*, III.

²⁰ Netice Yıldız (1992). "Türk - İngiliz İlişkileri Sürecinde İngiliz Sanat ve Sosyal Yaşamındaki Türk Etkileri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 11, Aralık 1992, s. 41-42.

landırılmış ve gümüşten ağaçlarla kaplı bir ormanda köpekler tarafından kovalanan geyikler ve onları takip eden atlı avcılar yanısıra ormanda ejder, arslan, panter, yılan vb. gibi hayvanlar yer almakta idi; iki yanlardaki bölümlerde ise koyunlarını çesmeye götüren çobanlar, tarlalarını sabanlayan çiftçiler, ilerleyen atlı ve yaya askerler vardı. Saatin üst kısmında ise bir kale ve kalenin üstünde bir yel değirmeni bulunuyordu. Bu dikdörtgen şeklindeki kalenin çevresini, üstünden köprü geçen bir akarsu çevrelemekteydi. Her çeyrek saatte zil çalmakta ve bütün bu figürler harekete geçmekteydi. Saatin üstündeki bütün süslemeler ve figürler gümüş ve yaldızla yapılmış, saat ise yuvarlak olup, değerli taşlar ve incilerle donatılmıştı²¹. Bazı kaynaklar bu saatin yapımı için 500 İngiliz lirası ödendiğini belirtmekteyse de resmi dökümanlara göre 404 İngiliz lirası 8 şilin 6 pening sarfedilmişti²².

Osmanlı sarayına gelen ilk İngiliz saati olarak bilinen bu saat, Kraliçe Elizabeth tarafından Sultan III. Murad'a gönderilir. Bu hediyeinin yanısıra değerli başka hediyeler de vardır. Elçi olarak gelen Hareborne, 24 Nisan 1583'de padişahın huzuruna kabul edilir ve hediyelerini sunar²³. Hareborne, 12 Mayıs'ta İngiltere'ye yazdığı mektupta padişahın bu hediye çok menmun olduğunu belirtir²⁴.

Bin beş yüz seksen üç yılında William Hareborne'nun getirdiği bu saat dışında 1599 yılına kadar herhangi bir Osmanlı padişahına gelen başka İngiliz saati görülmemektedir²⁵. Temmuz 1588 tarihinde elçi olarak gelen Edward Barton, Türklerde her üç yılda bir yeni bir elçinin hediyeleri ile gelip padişahın huzuruna çıkmasının adet olduğu, Hareborne'un beş yıl kaldığı, kendisinin de üç yıldan beri görev yapmış olduğu ve hiç bir hediye getirmediğini, bunun için de padişaha ve sarayın ileri gelenlerine kraliçenin değerli kumaş, tabak ve ender rastlanan saatler gibi şeyleri hediye olarak

²¹ Richard Hakluyt (1904). *The Principal Navigations, Voiages, Traffiques and Discoveries of the English Nations, 1598- 1600*, Glasgow, 1904, Vol.V, s. 257-58; P.R.O., (Public Record Office), *C.S.P. (Calendar of State Papers), Foreign Series 1553-1583*, Vol.3/3, No:773; Tülay Reyhanlı (1983). *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat 1582-1599*, Ankara, s. 53- 54; Susan Skilliter (1984). William Harborne, the First English Ambassador 1583-1588, *Four Centuries of Turco-British Relations*, ed. William Hale & Ali İhsan Bağış, North Humberside: The Eothen Press, s. 21.

²² Kurz (1975). s. 42 n.1.

²³ P.R.O., *C.S.P., Foreign Series, 1553-1583*, Vol. 3/30, no: 733.

²⁴ P.R.O., *C.S.P., Foreign Series, 1553-1583*, Vol. 3/30, no: 738.

²⁵ P.R.O., *S.P. (State Papers)*, 97, 11 f. 43; P.R.O., *List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, July 1590-91* Vol. II, No: 843.

göndermesi gerektiğini İngiltere'ye yazdığı mektuplarda bildirir²⁶. Ancak hediyein gecikmesinden dolayı huzursuz olan Barton, defalarca İngiltere'ye mektup yazar. 2 Ekim 1592 tarihinde hediyein gönderilmek üzere hazırlanmış olduğunu öğrendiği zaman bir an için rahatlasa da, ancak hediyein kapsamını öğrenince yeniden İngiliz sarayı ile yazışmaya başlar. Barton, bu hediyein kraliçenin ününe yakışır bir şey olmadığı, ancak tüccarların verebileceği türden bir hediye olduğunu belirtmekte ve ısrarla padişah ile baş vezir ve sarayın diğer ileri gelenleri için küçük, ama az rastlanan birer saat ile yaldızlı tabak gönderilmesini önerir²⁷. Yine de Barton'un bu ısrarlarına karşın gelen hediyeler arasında saat yoktur²⁸.

3.2. İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth'in III. Mehmed'e Hediye Olarak Gönderdiği Orglu Saat

Sir Edward Barton'un 1593'de sunduğu saatsiz hediye paketinden bir yıl sonra Sultan III. Murad ölür, yerine III. Mehmed tahta geçer. Barton, yeniden İngiliz sarayına bir dizi mektup yazarak, padişahın cülûsunu kutlamak için yeni bir elçi ve hediyelere gerek olduğu, yeni elçi tarafından sunulmak üzere kraliçenin sarayında bulunduğunu işittiği horoz şeklinde bir saat ile prenslere yakışır başka hediyeler de göndermelerini ister. Barton, Kraliçe Elizabeth'i harekete geçirmek için Venedik Devleti'nden gelen hediyein ayrıntılı bir listesini de gönderir. Bu hediyeler arasında kürekleri, direkleri ve topları gümüş ve yaldızdan yapılmış bir gemi maketi vardı. Bu gemi o kadar ağırdı ki, iki kuvvetli adam güçlükle taşıyabiliyordu. Levant Company üyeleri bir süre sonra yüce bir prensin cömertliğine ve böylesi değerli bir insan olan İmparator'a yakışacak bir hediye olarak olağanüstü özellikte etkileyici bir hediye düşünürler ve sarayında en geniş otomatik saat koleksiyonu bulunan bu padişaha, çok yeni bir buluş olan, saatle birleştirilmiş, kendi kendine çalan bir org hediye etmeyi uygun bulurlar²⁹. O yılların tarihçisi Mustafa Safi ise bu saatin gönderilmesi ile ilgili Dar'üssaâde Ağası Mustafa Ağa'dan³⁰ işittiği olayı farklı bir yorumla anlatır:

²⁶ P.R.O., *List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, July 1590-91* Vol. II, No: 843. No: 857.

²⁷ P.R.O., *List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, Vol. IV, May 1592-June 1595*, No:691; S. P. 97, II, f. 175.

²⁸ Netice Yıldız (1987). *İngiliz - Osmanlı Sanat Eseri Alış Verişi (1583-1914)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 336.

²⁹ Kurz (1975). s. 42-43.

³⁰ Merhum Tülay Reyhanlı tarafından işaret edilen bu bilgiyi daha sonra merhum Orhan Şaik Gökyay Topkapı Sarayı yazmaları arasında bulunan nüshasından günümüz Türkçesi ile sa-

"Bugünkü günde ve işbu saltanat-ı seniyye devrinde Dar'ussaâde Ağası Mustafa Ağa bendelerinden dinledim. Padişah hazretlerinin büyük ataları Sultan Murad Han'ın saltanat-ı zamanında Frenk diyarından Lutran³¹ (İngiltere) Hükümdarı ve eskiden beri Osmanlı soyu padişahlarına kulluk etmek yolunda olan kimse, riayet olunduğu üzere, bir avret ve büyük bir ülkenin kraliçesi idi. Bahtın yuva kurduğu bu eşiğe yaklaşmak, onun gölgesinde olmak istediği için peşkeş olmak üzere bir musanna saat yaptırdı. Lakin Allah'ın hikmeti, bu saat paytahta geldiği zaman Sultan Murad ölmüştü. Saltanatta Sultan Mehmed Han vardı. Bu eşsiz armağan ona peşkeş çekildi"³².

Padişah için özel olarak tasarlanan ve Dallam adlı bir usta tarafından yapılan bu saat İngiliz kraliyet ailesi tarafından Osmanlı Sarayına gönderilen en değerli hediye olarak nitelendirilebilir³³.

Elçi Sir Henry Lello tarafından sunulan bu olağanüstü saat, bu gün sarayda bulunmamaktadır. Ancak bu saatle ilgili oldukça detaylı bilgiler vardır. Nottingham Üniversitesinden Dr. William Leslie Summer, İngiliz arşivlerinin birinde bu orgun planı³⁴ ile buna eklenmiş bir sözleşme bulmuş³⁵ ve 20 Ekim 1860 tarihli *The Illustrated London News* gazetesinde³⁶ bununla ilgili bir makale yayınlamıştı. Bu makalede Londralı kuyumcu Randolph Bull³⁷ ve

deleştirerek neşretmiştir. Orhan Şaik Gökyay (1984). "Zübdet'üt-Tevarih (Tarihlerin Özeti)", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 9, Eylül, s. 210-215.

³¹ Lutran (Luteran) Papa'ya karşı gelen Protestanlar için Türkler tarafından kullanılan bir terimdi. Osmanlı Sarayında ilk kabul edilen İngiliz elçisi Harborn'a Luteran elçisi deniyordu. Kalvenist görüşe yakın olan Harborn ise kendisine bu şekilde hitap edilmesine çok içerlemişti. Skilliter (1985). s. 12.

³² Gökyay (1984). s. 212.

³³ Netice Yıldız (1990). *Anglo-Turkish Relations and Turkish Influences on the British Social Life and Art, New Cyprus*, June, s. 15.

³⁴ Bu çizim için bk. *The Illustrated London News* (20 October 1860), s. 380; Stanley Mayes (1956). *An Organ for the Sultan*, London, pl. 8 (opp. to p. 97); Reyhanlı (1983). s. 143.

³⁵ Mayes bu belgenin kaybolduğunu kaydeder. Mayes (1956). s.17.

³⁶ Anonim. (1860). *Relics of the Past - Curious Musical Instruments of the Sixteenth Century, Illustrated London News*, Cilt 37, No:10555, s. 380. Anonim olarak yayımlanan bu makale ve çizimin, daha sonra yayımlanan *The Organ* adlı eserinden dolayı Dr. Leslie Summers'e ait olduğu anlaşılmıştır.

³⁷ Otuz bir Temmuz 1591 tarihli bir dökümana göre Kraliçe Elizabeth'in saat yapımcısı unvanını almış ve kraliçenin ölümüne kadar bu görevde kalmıştı. Cederic Jagger (1988). *The Artistry of the English Watch*, London, s.28.

Levant Company tüccarları yöneticisi Stapers arasında imzalanan bir sözleşme metni aktarılmıştı. Bu metne göre Levant Company tüccarları az rastlanır türden olması ve icra edilecek sanat bakımından Kraliçe tarafından bir prenze veya hükümdara yakışır, müzikli ve başka özel kullanımı olan, çeşitli hareketlerle donatılmış olağanüstü türden yeni bir enstrüman arzu ettiklerini belirtmekte idiler. Sözleşmede sipariş verilen orglu saatde yapılması istenen bütün işler en küçük ayrıntısına kadar tarif edilmiş, ancak melodilerin isimleri verilmemişti. Buna göre orgun üst kısmında kraliçe figürü vardı. Müzik çaldığı zaman diğer figürler sırayla geçerek önünde saygı ile eğiliyordu. Borozanlar trompetlerini kaldırıp çalıyorlar, saat başlarında da bir horoz ötüyordu. Saat daha bir çok hareketler yapan figürlerle donatılmıştı³⁸.

Padişah için yapılan bu saat 1598 yılı sonlarına doğru tamamlanıp Whitehall'deki şölen salonuna kurulmuş ve Kraliçe Elizabeth, Sir Robert Cecil ile birlikte görüp dinlemeye gitmişlerdi³⁹. Saray çevreleri ve tüccarlar arasında da bu org ile ilgili çeşitli yorumlar olmuştu. Otuz bir Ocak 1599 tarihli bir State Paper (Devlet Belgesi)'de "Büyük Türk'e diğer milletler arasında, özellikle Almanlar'da skandal yaratacak büyük ve garip bir hediye gidiyor" diye bir kayıt bulunmaktadır⁴⁰. Bu haberden bir ay sonra orglu saat, yapımcısı Dallam ile yola çıkarılır⁴¹.

Elçiyi getiren İngiliz gemisi *Hector* yanında, getirilen bu orglu saat ile diğer hediyeler de İstanbul halkı yanında özellikle Avrupa devletlerin elçileri tarafından da merakla izlenmiş, bu olay hakkında ülkelerine raporlar yazmışlardı. İstanbul'daki Venedik elçisinin Doj ve Senato'ya yazdığı 21 Ağustos 1599 tarihli mektupta getirilen hediyelerin bir saat görevini gören ve kendi kendine çeşitli melodiler çalan bir org ile Valide Sultan için bir araba, bazı gümüş kaplar ve kumaşlar olduğunu, bu hediyeleri getiren geminin de

³⁸ Saatin nasıl çalıştığı ile ilgili detay için Bk. Anonim (1860). s.380; Türkçe çevirisi için Bk. Netice Yıldız (1987). s. 337-339.

³⁹ J. Theodore Bent (ed.) (1893). *Early Voyages and Travels in the Levant 1- The Diary of Master Thomas Dallam 1599-1600*, London, s. 66; Hamit Dereli (1951). *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, İstanbul, s. 108; Reyhanlı, (1983). s. 52.

⁴⁰ P.R.O, S. P. 1598-1601, s.156; Bent (ed.) (1893). s. xvi; Mayes (1956). s. 19; Dereli (1951). s. 108.

⁴¹ Bent (ed.) (1893). s. xvi.

son derece görkemli olup, Türk halkı tarafından hayranlıkla izlendiği bildirilir⁴².

Büyük bir ustalıkla yapılan org şeklindeki saat, İstanbul'a getirilişinde yolculuk esnasında iklimin de sıcaklığından dolayı geminin ambarında hasar görmüş, tutkallı kısımları açılmış, madeni kısımları da berelenmiş, kimi yeri kırılmıştı⁴³. İngiliz elçisi Lello, Sir Robert Cecil'e yazdığı mektupta orgun hasar gördüğünü, daha önceki kusursuzluğu ve enderliğine kavuşamayacağı, yine de İstanbul'da günün konusu olduğunu anlatmıştı⁴⁴.

Levant Company, orgun yapımcısı Thomas Dallam'ın da hediye ile birlikte gitmesi için ısrar etmekte haklı çıkmıştı. Aletin son derece karmaşık ve teknik mahiyeti, Dallam'ın bizzat İstanbul'a gidip, onu sarayda kurmasını ve saray hademelerine çalınma tarzını öğretmesini zorunlu kılmıştı⁴⁵. Daha önce gelip, padişaha bu tür karmaşık saatler hediye eden Avrupalı elçilerin, saat yapımcılarını da beraberlerinde getirmeleri adet olmuştu. Elçilerin en büyük korkusu, padişaha sunulduğu an saatin çalışmaması idi⁴⁶. Dallam harab olan orgu uzun bir uğraştan sonra tamir edebilmiş ve Elçi'ye, aletin kraliçe Elizabeth'in önünde çalındığı zamanlardan daha iyi bir şekilde tamamlandığını bildirmişti⁴⁷.

Org günlerce tamir edilmiş, sonunda haremdeki köşklere birine kurulduktan sonra padişaha elçi Lello tarafından sunulmuştu. Padişahın isteği üzerine orgun yapımcısı Dallam da takdim edilmiş, kısa bir dinleti yapılmıştı. Sultan III. Mehmed, Dallam'a orgu defalarca çaldırtmış, bir çok sorular sormuştu. Padişah'ın huzurundan ayrılırken de kendisine bir kese altın ih-san edilmişti⁴⁸. Org ile ilgili detaylı bilgiler yine Dallam'ın günlüğü ile başka kaynaklarda da verilmiştir.

On yedinci yüzyılın başlarında, Sultan I. Ahmed'in imamı Mustafa Safi bu saati şöyle anlatır:

⁴² P.R.O., S.P., C.S.P., *Venetians, 1592-1603*, vol: 9, No: 814.

⁴³ Dereli (1951). s. 111.

⁴⁴ P.R.O., S. P., 97/4, f. 43a; Mayes (1956). s. 65.

⁴⁵ Dereli (1951). s. 108.

⁴⁶ Kurz (1975). s. 23-24.

⁴⁷ Dereli (1951). s. 111.

⁴⁸ Bent (ed.) (1893). *Early Voyages and Travels in the Levant I- The Diary of Master Thomas Dallam*, s. 52, 71; Dereli (1951). s. 112-113.

"Uzunluğu ve eni üçer zira, boyu da bir adam boyundan ziyade idi. Bu saatte türlü türlü şekiller, kimi erganun ve kimi ney ve kimi şeştar vardı; kimisi davul ve kimi davulcu. Bunlardan başka türlü türlü sazlar ses veriyordu. Her saat başında o suret ve şekillerin her birinden türlü hareket ve bir çeşit ibret alınacak durum görülmekte idi. Bunların ellerinde ve ağızlarında olan sazlar, şaşıllacak sesler ve garip avazlar çıkarırlardı. Adeta akıllar bunları anlatmakta şaşkına dönerler ve akıllılar bunları nasıl anlatacaklarını bilemezlerdi. Kraliçe bu saatin üstadlarına pek çok paralar ve sonsuz hazineler vermiş ve onların da nice yıllar çalışıp tamamlanması yolunda söz götürmez uğraşları olmuştu. Sonra kimi kıymetli taşlarla süslenerek sanatlı bir nesne ortaya koymuşlardı. Saatin İstanbul'a gönderilmesi ve selamete ulaşması için eksiksiz himmet gösterilmişti. Saat Sarayda Hasbahçe'deki köşklere birine kuruldu. Merhum Padişah o köşke geldikçe o ibretler gösteren acaip nesneyi seyr ve temaşa eder, saatteki kişilerin ve şekillerin seslerini şaşarak dinlerdi. Her birinden bir ibret alır ve insanoğlunun neler yapabildiğine hayret ederdi. Has bahçedeki köşklere birinde duran bu saati oldukça dindar bir kişiliği olan I. Ahmed (1603-17) izledikten sonra hayli kıymetli ve ağır değerde olmasına rağmen ne yazık ki bunu şeriata ve akla aykırı bulup kafir icadı diye balta ile kırıp, parçalarını yaktırır"⁴⁹.

Ancak, I. Ahmed'in bu davranışı, bütün padişahların aynı şekilde davrandığını göstermez. 1578-81 yıllarında Doğu'da bulunan Alman bilgin Salamon Schweiggerz, padişahın saatlerini sarayın bir odasında sakladığını, bazılarının paslanıp çürüdüğünü, zaman zaman padişah dairesindeki saatin bir yenisi ile değiştirildiğini anlatmaktadır. Aynı yıllarda III. Murad'ın hekimi olan ve daha sonra İtalya'ya göçeden Dominico Yerushelmi ise Salamon Schweiggerz'in aksine, sarayda saat tamiri yapmak için özel eğitim görmüş iç oğlanları bulunduğunu anlatmaktadır. Ancak saat tamirinin saat yapımından daha külfetli olduğu gerçeği⁵⁰ bu saatlerin uzun yıllar muhafaza edilememiş olduğunu anımsatmaktadır. Bu yıllarda yapılan saatlerin Avrupa koleksiyonlarında dahi son derece az olması bu saatlerin sadece Türklerde değil, başka ülkelerde de doğal olarak paslanıp çürüdüğünü göstermektedir⁵¹.

⁴⁹ Gökyay (1984). s. 212.

⁵⁰ Rogers (1986). s. 154 n. 47.

⁵¹ Kurz (1975). s. 444-45.

3.3. Saat Hediye Etme Geleneğinin Yerleşmesi

On altıncı yüzyılda başlayan saat hediye etme geleneği daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Diplomatik hediyeler yanında, padişahlar çok sayıda saat yapımcılarına özel siparişler de vermişti. Bu saatlerin yapımında İngiliz saat yapımcıları Türklerin zevklerini ve geleneklerini göz önünde bulundurup, Türklere hitap edecek müzikli saatler de yapmışlardı. Çok sayıda mekanik özellikleri olduğu kadar sanat değeri yüksek, mücevherlerle süslü olanlar da vardı. Topkapı Sarayı, bu gün bu saatlerin bir kısmını koleksiyonlarında bulundurmaktadır. Bunlar arasından seçme örnekler Saatler Bölümünde, bir kısmı ise Saray'ın köşklerinde yer alırken, bir kısmı ise depoda muhafaza edilmektedir. Yine saray arşivi ile Başbakanlık Arşivi'nde bu saatlere ışık tutacak bir çok belge vardır.

Topkapı Sarayı Arşivinde 128 numaralı ve 1082 H. (1671-2 M.) tarihli IV. Mehmed zamanına ait defterde çeşitli saatler arasında hazineye bulunan bir 'İngiliz işi asma saat' görülmektedir⁵². Bu saatin bir elçi tarafından hediye olarak getirilmiş olması olasılığı büyüktür. 1099 H. (1688 M.) yılında Padişah Sultan Süleyman'ın cülüsünde gelen ve Enderun Hazinesi'ne kaydolunan hediyeler arasında 5 Recep 1099 (6 Mayıs 1688) tarihinde verilen bir adet 'İngiliz işi abanoz zarflı çekme çalar saat çekmece' görülmektedir. Bu kaydın hemen üstündeki satırda bir adet Alman işi asma saat de kayıtlıdır⁵³. Bu saatin cülüsde kimin tarafından verildiği kaydedilmemiştir. Bunun yanında aynı defterde İngiliz elçisinin verdiği hediyelerden bahsedilmekteyse de bunların arasında saat bulunmamaktadır⁵⁴. İngilizler geleneksel hediyeleri zaman zaman modernleştirme kaygısına girmişlerse de bazen bu başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Örneğin 1680 yılında elçi Sir John Finch ile ender rastlanan bir pendül saat ve bir teleskop gönderilmişse de Sadrazam, bu hediyeler yerine para verilmesini talep edince bunlar geri götürülmüş, böylece de o günlerin yeni buluşu olan pendüllü saatler saraya girememiştir⁵⁵.

On sekizinci yüzyılda padişaha verilen hediyeler arasında saat yine baş köşeyi tutmaktadır. İngiliz elçilerinin hediye olarak sunduğu saatlere ait çok sayıda döküman bulmak mümkündür. 11 Muharrem 1180 (19 Haziran

⁵² W. Meyer (tarihsiz). *Topkapı Sarayı Müzesindeki Saatlerin Kataloğu*, İstanbul, s.no yok.

⁵³ T.S.A. (Topkapı Sarayı Arşivi), D. (Defter) No: 22, varak: 14a.

⁵⁴ T.S.A., D. No.: 22, varak: 60.

⁵⁵ G. F. Abbott (1920). *Under the Turk in Constantinople, A Record of Sir John Finch's Embassy 1674-1681*, s.318.

1766) tarihli bir defterde İngiliz balyozunun padişahın huzuruna çıkarken hediye olarak verdiği bir adet 'makam çalar peştahta saat'in iskemlesi ile birlikte 13 Muharrem 1180 (21 Haziran 1766) tarihinde azimetlû Sultan sarayına teslim edildiği belirtilmektedir⁵⁶ (Bk. Belge 1). Bu, müzikli bir masa saati idi. Saatin üzerine oturduğu kaidesi de gönderilmişti. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu tahmin edilen bir evrakda İngiliz elçisinin Padişah'ın huzuruna kabulünde takdim edeceği yine bir adet 'iskemlesi ile birlikte makam çalar peştahta saat'den bahsedilmektedir (Bk. Belge 2)⁵⁷. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu sanılan bir başka evrakda da İngiltere elçisinin getirdiği bir adet 'kebir musenna peştahta saat' kaydedilmiştir (Bk. Belge 3)⁵⁸. Bu saat ise büyük boyda ve zengin süslemeli bir masa saati idi. 18. yüzyılın son yılı ve 19. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda elçilik görevinde bulunan Lord Elgin'in kral III. George'dan padişaha bir saat getirmesi⁵⁹, yine 1809 senesinde elçi Mr. Adair (Sir A. Adair 1809-1811)'in biri 420 İngiliz lirası diğeri 260 İngiliz lirası değerinde iki cep saati hediye olarak getirmesi⁶⁰ bu geleneğin uzun bir süre devam ettiğini yansıtmaktadır.

İngiliz elçileri, Türklerin saatlere düşkünlüğünü bildikleri için beraberlerinde çok sayıda saat getirirlerdi. Bu saatleri gerektiğinde değişik kişilere, özellikle de devlet görevlilerine hediye ederlerdi. Bu nedenle de Otto Kurz'un Osmanlı ülkesine gelen elçilerin kervanlarının bir saatçi dükkanına benzediğini anlatması⁶¹ yerinde bir benzetme sayılabilir.

4. Osmanlı Pazarında İngiliz Saatleri

On altıncı yüzyıldan itibaren padişahlara ve devlet yöneticilerine hediye olarak gönderilen saatler büyük bir ilgi uyandırmış ve zamanla ithal edilen ticarî ürünler arasında da yer almaya başlamıştı. Fakat ticarî amaçla İngiliz saatlerinin ilk olarak hangi tarihte gelmeye başladığı bilinmiyor. On altıncı yüzyılda Türk pazarında İngiliz saatleri satışının artışı ile ilgili bir bilgi görülmemektedir. Ancak 1587-89 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş olan

⁵⁶ T.S.A., D. No: 8829, v.11a.

⁵⁷ T.S.A., E. (Evrak) No: 3961/16.

⁵⁸ T.S.A., E. No: 3961/18.

⁵⁹ İ. H. Uzunçarşılı (1946). 19. Asır Başlarına Kadar Türk- İngiliz Münasebatuna Dair Vesikalar, *Belleten* C. XIII, sayı: 51, s. 593.

⁶⁰ Robert Walsh (1836). *A Residence at Constantinople*, Cilt II, London, s. 296.

⁶¹ Kurz (1975). s. 30.

Alman gezgin Reinhold Lubenau, Galata'da pek çok Alman, İngiliz, Fransız ve İtalyan kuyumcu, saatçi ve değerli taş yontucusunun bulunduğunu, bunların genellikle genç insanlar olup, para kazanıp memleketlerine geri döndüğünü anlatır⁶². Bununla beraber 1009 H. (1600) tarihli Narh defterinde⁶³ saat ile ilgili bir bilgi verilmemiş olması saat artışının olmadığı veya son derece az olduğunu akla getirir. Ancak 17. yüzyılın başlarına ait İngiliz gümrük kayıtları bu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na ihrac edilen saat miktarındaki artışı yansıtmaktadır. Bu yıllarda Edmund Farington, Phil Jackson, Thomas Webster, George Hatby, Alexander Jacob, Thomas Leigh gibi tüccarların İstanbul, İzmir ve İskenderun'a altın ve gümüş cep saatleri ile asma ve oturtma saatler getirdikleri kaydedilmiştir⁶⁴. Bunlar yanında saat zarfları ve aksamaları da ihraç ediliyordu. 1650 yıllarından itibaren Galata'da bulunan saatçi atölyelerinde saat yapıldığı ve ithal edilen parçalardan yapılan saatler olduğu bilinmektedir⁶⁵. Bu kayıtlarda görülen saat aksamaları ve zarfları da böyle bir gaye için ithal edilmiş olmalıydı. Kasım 1606'da Leghorn Galley gemisi ile İzmir'e götürülen Sr. Thomas Webster'e ait saat aksamaları ve 5 masa saati zarfı buna örnek gösterilebilir⁶⁶.

Bu kayıtlara karşın 4 Şubat 1631 yılına ait olan ve 1608 yılı kayıtları gözönünde tutularak hazırlanan Levant Company'nin Türkiye'ye yapılan ihracatla Londra gümrüğüne ödenecek gümrük vergileri ile ilgili listede⁶⁷ saate yer verilmemiştir. Bu da bu yıllarda İngiltere'nin Türkiye'ye saat ihracatının önemli derecede olmadığını gösterebilir. 1640 tarihli narh defterinde⁶⁸ ise 'Saatciyan' başlığı altında saatçi esnafına yer verilmesi saat satışlarının yaygınlaşmış olduğunu akla getirir. Bu defterde, yapılacak saat tamirlerinden ayrıntılı bir şekilde ne kadar ücret alınacağı ve saatlerin kaçta satılacağı belirtilmekle beraber, bunların menşei hakkında bilgi verilmemekte, sadece Fransa'dan gelen akreb saatlerden⁶⁹ bahsedilmektedir. Evliya Çelebi de

⁶² Kurz (1975). s. 49.

⁶³ M.S. Kütükoğlu (1978). 1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul, s. 1-86.

⁶⁴ P.R.O., S.P. 105/168 v. 51.

⁶⁵ Kurz (1975). s. 55.

⁶⁶ P.R.O., S.P. 105/168, v. 99.

⁶⁷ Mordecai Epstein (1968). *The English Levant Company: Its Foundation and Its History to 1640 London*, s. 232-238.

⁶⁸ Mübahat S. Kütükoğlu (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, s. 229, 231.

⁶⁹ Burada astrolojik saatler bahsedilmiş olmalıdır.

İstanbul esnafını anlatırken, saatçi esnafına değinmekte ve bunların dükkanlarını İspanya, Fransa, Can Petru, Kaşper, Belbel, Yusuf Çelebi saatleriyle tezyin ettiğini belirtmekte⁷⁰ ve İngiliz saatlerine yer vermemektedir. Gerçekte de mekanik tasarım ve saat kalitesi göz önüne alındığında İngiliz saatlerinin, özellikle soyluların saraylarını süsleyen veya oyuncak olarak tasarlanan yada Türk padişahına hediye etme amacı ile yapılan mekanik özelliklerle donatılmış saatler olduğu, İngiliz saat yapımcılarının Londra Saat Yapımcıları Kumpanyası'nın 1660 yılında kuruluşuna kadar iç pazar ve ihraç malı olarak önemli bir miktarda üretimleri olmadığı bilinmektedir⁷¹.

İngiliz saatlerinin Türk pazarında yaygınlaşması gerçekte on yedinci yüzyılın son çeyreğinde başlar ve özellikle 1680 yılında İngiltere'den Türkiye'ye saat ihracatı önemli dereceye ulaşır⁷². Levant Company'nin 1672-1699 yıllarına ait gümrük kayıtları⁷³ arasında Thomas Vernon, Thomas Gerard, Edmund Farrington, Jefferery Littell, Phil Jackson adlı tüccarların az miktarda cep ve masa saatleri ile saat makineleri getirdikleri izlenir. Buradaki isimlerin yukarıda da bahsedilmiş olması aynı tüccarların aile şirketi olarak saat ticaretini bir kaç nesil sürdürmüş olduklarını göstermektedir. Bu saatler, sadece İstanbul'a değil İskenderun ve İzmir'e de götürülürdü.

On yedinci yüzyılın son çeyreğinde Türk pazarı için üretilen İngiliz saatleri genellikle büyük sanatkârlar tarafından yapılmıyordu. Ancak, Edward Stanton, Christopher Gould, Elliott, Perigal gibi İngiltere'de tanınmış saatçiler de bu ticarete önemli bir yer almış saat yapımcıları idi. Bunun yanında İngiltere'de tanınmayan bazı saatçiler de Türk pazarı için yüksek kaliteli ve sanat değeri olan saatler üretmişlerdi⁷⁴. Bunlardan Christopher Gould, 1682 yılında Clockmaker's Company'nin üyesi olup, 1718 yılındaki ölümüne kadar faaliyet göstermişti⁷⁵. Bu yüzyılda Türkiye için yapılan ve saatçilik bakımından değerli saatlerin yapımcılarından biri de Edward Stan-

⁷⁰ Evliya Çelebi (1896/97-1938). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: İkdâm Yayınları, Cilt I, s. 571-572.

⁷¹ George White (1998). s.4.

⁷² G. H. Baillie, Cecil Clutton & C.A. Ilbert eds. (1973). *Brittens's Old Clocks and Watches and their Makers*, London, s. 95.

⁷³ P.R.O., S.P., 105/167, v. 168 (*Impositions Paid in London on Outward Cargoes, 1672-1681, 1794-1710*).

⁷⁴ Percy G. Dawson (1945). *Clocks Made for the Turkish Market, Antique Collector*, May-June 1945, s. 96; Baillie, Clutton & Ilbert (1973). Part: I, s. 95.

⁷⁵ Baillie, Clutton & Ilbert (1973). s. 95.

ton'dur⁷⁶. Edward Stanton (Staunton) 1696 yılında Londra Clock Maker's Company'nin başkanlığına seçilmiş saatçilerden olup, eserleri Britanya adaları yanında Avrupa'nın varlıklı kişilerinin evlerini ya da ceplerini süslemişti⁷⁷.

On yedinci yüzyılın son çeyreğinde görülen saat ticareti, 18. yüzyılda hızla gelişir ve hatta bu yüzyılın ikinci yarısında ise İngiliz saat yapımcıları tamamıyla Türk pazarını ele geçirir. Bu konuya ait bilgi çeşitli elçi ve gümrük tutanaklarından elde edilmektedir. Levant Company'nin 18. yüzyıl başlarına ait gümrük kayıtlarında⁷⁸ bu artışı izlemek mümkündür. Aaron Hill'e göre İngiltere'de imal edilen her türlü cep veya duvar saati Büyük Senyörün ülkesine sık sık ithal edilen ve büyük ve kolay bir kazanç getiren önemli lüks maddelerden biri idi⁷⁹. 18. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi haline gelen Selanik'e İngiltere'den 1697 yılı gümrük kayıtlarına göre hiç İngiliz saati ihracı görülmezken, 1786 yılında 2.350 saat ihraç edilmişti⁸⁰.

Levant Company'nin kayıtlarında ise Türkiye'ye 1775-78 yılları arasında yapılan ithalatla her yıl talebin biraz daha arttığı görülmektedir. 1775 yılında 85 kasa, 1776'da 95 kasa, 1777'de ise 135 kasa cep ve masa saati ithal edilmiştir⁸¹. 18. yüzyılda İngiliz saatlerinin kalitesinin mükemmel olup Fransızların bunlarla rekabet edemedikleri yine o yılların arşiv belgelerinde yazılmıştı⁸². Bu yıllarda İngiliz saati ticareti o denli yaygınlaşmıştı ki, bir İngiliz saatçisi bu menmuniyetini Türkiye'de yolların İngiliz saatleri ile döşeli olduğunu söyleyerek ifade etmişti⁸³.

Zamanın ekonomi yazarları da bu ticaretin önemini vurgulamaktaydı⁸⁴. 1756'da *New Dictionary of Trade and Commerce* adlı eserinde cep saatleri maddesinde R. Rolt, Asya'ya ve de özellikle Türkiye'ye büyük miktarda cep

⁷⁶ Kurz (1975). s. 72.

⁷⁷ White (1998). s. 24.

⁷⁸ P.R.O., S.P. 105/168, v. 51.

⁷⁹ Aaron Hill (1743). *A General History of the Ottoman Empire Illustrated with Useful Notes and Observations*, London, (s. no. yok).

⁸⁰ Alfred C. Wood (1964/1935). *A History of the Levant Company*, London, (2nd impression), s. 164, 165, n.1.

⁸¹ P.R.O. S.P. (State Papers) 105/146, 1775-1778, v. 318, 321, 322.

⁸² Wood (1964). s.165 n.1; Mübahat S. Kütükoğlu (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838*, Ankara, s. 20 n. 63.

⁸³ Wood (1964). s. 104-105; E. Boujour (1800). *A View of the Commerce*, London, s. 9, 219, 232, 240, 264.

⁸⁴ Kurz (1975). s. 72.

saati ihraç edilmekte olduğunu, bunların ceplerde taşınmaktan çok, odalarda tablo gibi süs görevini görmekte olduklarını, yine bu sözlüğün 1761 yılında yapılan ikinci basımında ise masa saatleri maddesinde cep ve masa saatlerinin Avrupalıların Doğu Hindistan'a ve Levant'a yaptıkları ticaretin hiç de küçümsenemeyecek bir dalını oluşturduğu anlatılır⁸⁵. 1768 yılına ait bir kaynakta, Türkiye'de satılan İngiliz ürünleri arasında cep saatleri, oturtma ve duvar saatlerinin yer aldığı, Türk İmparatorluğu için yapılmış olan bütün saatlerin kadrانlarının Romen rakamlı değil, Arap rakamlı olduğu belirtilmektedir⁸⁶.

1797 yılında yayınlanan eserinde İstanbul'u anlatan J. Dallaway ise, Levant pazarı için hazırlanan İngiliz cep saatlerine diğer Frenk milletlerininkinden daha fazla rağbet edildiği, harcayacak parası olan her Türk'ün satın aldığı veya değiştirdiği ilk lüks maddelerden biri olduğunu anlatır⁸⁷. Yine 18. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu tahmin edilen bir kaynakta İngilizlerin Türk topraklarına sattıkları ürünler ve sanayi maddeleri arasında masa saatleri ile altın ve gümüş cep saatleri yer aldığı, bunlardan Ratcliff'ten Kiplin'in yaptıklarının en fazla beğenilen saatler olduğu belirtilmektedir⁸⁸.

18. yüzyıl sonlarında da İngiliz saat ticaretinin son derece iyi düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bugün Londra'da Guildhall Library'de bulunan Thwaites and Reed firmasına ait (MS. 7688) numaralı günlük defterinde George Prior'un bu firmaya Türkiye'den geri gönderilen müzikli bir saatin Türkiye'ye yeniden gönderilmek üzere tamir edilip lake boyalı yeni bir zarfa yerleştirilmesi sonucu 14 Eylül 1790'da ödeme yaptığı kaydedilmiştir⁸⁹. Saatlerin tamir edilmek ve yenilenmek üzere geri gönderilmesi bu işin boyutlarındaki ciddiyeti göstermektedir. Bu işlem bazı saatlerin tarihlenmesinde yararlı olabileceğini de yansıtmaktadır. Saat zarfının çağın mobilya istiline ve mücevher modasına uydurulması sonucu mekanik kısmın daha eski olabileceği gibi tam tersi olarak bozulan paslanan mekanik kısmın değiştirilmesine karşın özellikle mücevher nitelikli zarfların yeniden kullanılmış olabileceğini de akla getirmektedir.

⁸⁵ Kurz (1975). s. 72.

⁸⁶ Kurz (1975). s. 72; Fr. W. Von Taube (1778). *Abschilderung der Englischen Handlung*, 2. Aufl. II. Cilt, s. 160.

⁸⁷ Kurz (1975). s. 73; J. Dallaway (1797). *Constantinople, Ancient and Modern*, London, s. 76.

⁸⁸ Anonim (tarihsiz). *A General Account of the Turkish Empire*, 6 M, s. 509.

⁸⁹ Kurz (1975). s. 87.

Bu yüzyılda Türk pazarı için satılan saatler arasında cep saatleri çoğunlukta olmakla beraber, pendül ve müzikli saatler de çok rağbette idi. İngiliz yapımcılarının Türk pazarı için yaptıkları saatler, kadranları üstüne yazılan rakamlardan dolayı kolayca tanınmaktadır. Saatin kadranında 12 saat bölümü ve 5'ten 60'a kadar dakika bölümleri gösterilmiş, rakamlar İslam karakterinde verilmiştir. Ancak bunlar tam anlamıyla Arap yazısındaki rakamlar değildir. Makinenin arkasında ayarlayıcı disk 1'den 6'ya kadar kurulabildi. Türkler çok sayıda koruyucu zarflardan hoşlanırdı. Bu nedenle de iki gümüş, bir de sahtiyan derisinden yapılmış üç zarflı saatler çoktu. Bazen saatin sahibi yerli yapımı dördüncü bir zarf daha koydururdu. Bu saate gösterilen değerden olsa gerek. Bu saatler, genellikle sade olur, sadece bütün 18. yüzyıl saatlerinde olduğu gibi denge horozu her zaman süslü yapıldı. Türk rakamlı olup mitolojik veya başka figürlü sahnelerle süslenmiş bazı örnekler bulunmaktaysa da bunlar son derece azdır ve saatle zarfın orijinal olarak birlikte yapıldığı şüphelidir. Cep saatlerinde zarflar genel olarak iki türde olurdu. Natürmort süslemeli olup, küre, teleskop, pergel, iletke ve sahibinin mesleğini yansıtan çeşitli armalar ile tezyin edilmiş olanlar daha çok bilimle uğraşan müşterilere hitap etmekte, çeşitli silah, top ve bayraklarla süslenmiş olanlar ise subaylara hitap etmekteydi⁹⁰. Her iki türden örnekler Topkapı Sarayı Koleksiyonu'nda görülebilir.

On sekizinci yüzyılda, Türkiye pazarında İngiliz yapımı pendül saat veya diğer deyişi ile sarkaçlı saatler en fazla talep edilen türdü. İlk kez İngiltere'de M. Formantil adlı bir Hollandalı saatçi ustası tarafından yapılan pendüllü saatler⁹¹, 17. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da üretilmeye başlanmıştı. İngiliz ve Fransız elçilerinin hediye olarak getirdikleri pendüllü saatler çeşitli olaylarla saraya girmeden geri götürülmüş, ancak ilk olarak 1716'da Fransız elçisi, sadrazama bir, padişaha iki pendüllü saat getirmişti⁹². Bu tarihten sonra sarayda pendüllü saatler ilgi görmüş ve harem odalarını süsleyen birer aksesuar olmuştu⁹³. Bu saatlerin bazıları kaidesi ile birlikte

⁹⁰ Kurz (1975). s. 73, 74 ve n.3, 75.

⁹¹ Mr. Rolt (1756). *A New Dictionary of Trade and Commerce*, London, Reprinted for T. Osborne and J. Shipton; J. Hodges; J. Newbery; G. Keith; and B. Collins. 'Clocks' maddesi, s. no. yok.

⁹² Kurz (1975). s. 79-80.

⁹³ Sedat Hakkı Eldem & Feridun Akozan (1982). *Topkapı Sarayı*, İstanbul, s. 89 n. 24; Jean Claude Flachet (1766). *Observation sur le commerce et les arts d'une partie d'Europe de L'Asie de l'Afrique et m'eme des Indes Orientales*, Lyon.

yapılır, bir mobilya görünümünde olurdu. Yukarıda bahsedilen 1180 H. tarihli defterde ayrıca 18. yy. ortalarına ait olduğu sanılan diğer bir belgede de hediye olarak gelen makam çalan saatlerin iskemlesi ile geldiği kaydedilmişti. Bu kaideler genellikle saati tamamlayıcı bir şekilde yapılır ve saatin zarfına benzer süslemeler ile donatılırdı. Bunlar bazen bir dolap şeklinde olup, içlerinde gizli bölmeler de olurdu. Hünkâr Sofası'nda bulunan saat bu türlerden idi. Kimisi ise küçük, çekmeceli, sade veya üstü ise genellikle saatin süslemelerine benzer metal apliklerle donatılmış bir kutu üstüne oturtulurdu.

Cep saatleri ve pendül saatlerinden sonra müzikli saatler, İngiliz saat yapımcılarının Türkiye'ye ithal ettikleri üçüncü kârlı saat türüydü⁹⁴. Müzikli ve ahenkli zil çalan saatler ile içlerine küçük bir org yerleştirilmiş ve her üç saatte bir çalan oturtma saatleri çok tutulmuştu⁹⁵. Bu saatler batı müziği yanısıra Türk müziği parçaları da çalmaktaydı. *Uşak Devir* gibi Türk havası diye basitçe isimlendirilmiş melodiler ve "Romeaca" denilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan azınlık Hristiyanlara hitap eden folk müziği bir arada bulunur, saatlerin üzerinde yazılı olur ve dinleyici saati istediği parçaya ayarlayabilirdi. Genellikle bir çok saatde *Minuetto*, *Gigne*, *Dance* veya *Song* gibi tamamıyla batı müziğini yansıtan melodiler olurdu⁹⁶. Topkapı Sarayı Müzesi'nde III. Selim'in odasında bulunan dört tarafı kadranlı masa saati (Env.No: 53/31) doğu ve batı müziği parçalarının bir arada uygulandığı müzikli saatlerden biridir. On iki zil üzerinde müzik çalan Markwick Markham imzalı bu saatin kadranı üzerinde altı ayrı melodi ismi görülmektedir. Bunlar *K. Gea*, *March*, *Uşhak Devir* (*Uşak Devir*), *Sabach Hafif* (*Sabah Hafif*), *Bury Fair*, *On a Bank of Flowers*, *Minuet by Senefino*'dur. Topkapı Sarayı Saatler Bölümü'nde bulunan London Recordon markalı bir başka saat (Env. No: 53/32) da müzikli saatlerden biridir. Francis Perigal Royal Exchange, London markalı bir masa saati *Ushak Devir*, *Sabah Hafif*, *Samahe*, *Rasbar*, *Beni Sait*, *Cantemiroğulları*, *Husseini* adlı parçaları çalan saatlerden biri olarak Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunmaktadır (Resim 1). Müzikli saatlere bir başka örnek ise 1800 senesi civarında Londra'da Markwick Markham-Recordon firması tarafından imal edilmiş masa saatidir. 53/346 envanter numaralı bu saat tamamıyla Batı müziği melodileri

⁹⁴ Kurz (1975). s. 84.

⁹⁵ Baillie, Clutton & Ilbert (Eds.) (1973). s. 96.

⁹⁶ Kurz (1975). s. 84-85.

çalmaktadır. Müzik selektörü üzerinde şu on iki melodinin isimleri görülmektedir: The Tank, Crop the Croppies, Caro Dolce, Copenhagen Waltz, Recovery, Turkish March, March in the Battle of Nagus, God Save the King, Spanish Fandango, Persians Farewell, Julian's Cottage, Mrs Mc Leod of Kasay.

Bu koleksiyon içinde bulunan London Recordon markalı bir başka saat de müzik tertibatlı idi. Saat ayın büyüme ve küçülmesini de göstermekteydi. Altta yer alan bir müzik kutusu sayesinde çeyrek saatte zil, saat başlarında ise müzik çalar, ayrıca müzik eşliğinde şahil manzarası üzerinde bir gemi hareket ederdi (Resim 2). Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda bu tür saatlerden çok sayıda vardır. Markwick Perigal London (Env. No: 53/32), Markwick Markham Recordon (Env. No: 53/346), Markwick Markham Perigal, (Env. No: 53/99), Markwick Markham Ray Montegue et Company (Env. No: 53/73) ve James Newton imzalı (Env. No: 53/111) müzikli saatlerde böyle deniz marzaralı bir fon üstünde hareket eden gemiler bulunmaktadır.

Saat zarfları ise Türk zevkine göre yapılırdı. Bunlar naturalist üslupta çiçek motifleri ile süslü lake veya yağlıboya ile boyalı olurdu⁹⁷. Bazıları ise kaplumbağa kabuğu ile kaplanmış ve pirinçten veya gümüş apliklerle süslü idi⁹⁸. Kırmızı ahşap zemin üzerine kaplumbağa kabuğu kakılarak yapılan saat zarfları Türkiye'nin sıcak ve kuru iklimine de çok uygun olup, uzun süre bozulmadan kalabiliyorlardı⁹⁹. Yarım daire şeklinde tepelikler çok beğenilmekte¹⁰⁰ kenarları ve kubbenin üstü Avrupalıların beğendikleri, insan figürleri yerine hilâllerle taçlandırılmış olurdu¹⁰¹. Bu saatlerin bazılarının zarfı adeta kubbeli bir İslam mimarisi modeli olarak tasarlanmıştı. Özellikle masa saatleri incelendiğinde 18. yüzyıl barok camileri anımsattıkları fark edilir. İngiliz saat tasarımcılarının arasında ünlü mimarların da olması bu tasarımlarda onların etkisi olduğunu gösterir¹⁰².

Tamamıyla Batı tarzında olan müzikli saatlerin bazıları yine İslâm rakamları ve kadranın içine oyulan yuvarlak bir madalyon içinde mineden yapılmış Kâbe resmi ile bezemeliydi. Türkiye'de bu yıllarda şematik Kâbe re-

⁹⁷ Kurz (1975). s. 87; Dawson (1945). Part II, s. 208.

⁹⁸ Kurz (1975). s. 87.

⁹⁹ Dawson (1945). Part II, s. 208.

¹⁰⁰ Baillie, Clutton & Ilbert (Eds.) (1973). s. 96.

¹⁰¹ Dawson (1945). Part II, s. 210.

¹⁰² White (1998). s. 19.

simleri çok tutulmuştu¹⁰³. Böyle bir oturtma saati Sir David Salomans koleksiyonunda bulunmaktadır. Bu müzikli oturtma saatinin Türk rakamlı kadranda polikromi tekniğinde mineden yapılmış bir yaprak üzerine kâbe resmi ve Recordon Spencer Perkins imzası bulunmaktadır¹⁰⁴.

Oturtma ve asma saatler, bir grup çalışması ürünüydü. Müzikli saatler ise, müzik mekanizması için uzman kişiler gerektirdiğinden daha fazla bir grup çalışması söz konusu idi. Türk pazarı için yapılan İngiliz müzikli saatleri Henton Brown, Recordon, Spencer Perkins, Benjamin Barber, Robert Best, Henry Borrell, George Clarke, Robert Markham, Richard Peckover, Markwick-Markham Perigal, Francis Perigal, George Prior, Isaac Rogers, Daniel Toren ve Vulliamy gibi isimlerle imzalı oldukları halde, bunların bir çoğu birkaç uzmanın atölyesinden çıkmışlardır¹⁰⁵. On sekizinci yüzyılın sonunda Türk pazarı için yapılan müzikli saatlerin makinelerinde büyük benzerlikler görülmekte olup bunların kadranda farklı yapımcıların isimleri bulunmakla beraber hepsi Clerkenwell'den Thwaites and Reed tarafından yapılmıştı¹⁰⁶. Guildhall Library'de bulunan bu saatçi firmasına ait (MS. 6788) numaralı günlük defterlerindeki bilgiler bunu kesin olarak göstermektedir¹⁰⁷. Spencer Perkins firması, Recordon, Isaac Rogers, George Prior gibi İngiliz saatçilerinin Türk pazarı için istedikleri türden müzikli saatlere ait siparişlerini ve ödedikleri ücretleri bu defterlerde izlemek mümkündür.

Batılı kaynaklar yanında bazı Osmanlı kaynakları da sarayın beğenisi hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışmanın veri toplama aşamasında Topkapı Sarayı'ndaki arşiv vesikaları arasında tespit edilen T.S.A., E. No: 2018/1 numara ile kayıtlı bir belge (Bk. Belge 4) sayesinde 18. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de çok tutulan bir kaç İngiliz saat yapımcısı hakkında bilgi edinmek mümkün oldu. Belgede, bir saatin kısaca tanıtımı yapılmış ve saatçi hakkında şu bilgiler kaydedilmişti: Saatin tahtası üzerinde iki ibare olup, on iki rakamı

¹⁰³ R. Ettinghausen (1934). *Die bildliche Darstellung der Kalaba im Islamischen Kulturkreis*, *Zeitschrift der Deutschen Morgen Landischen Gesellschaft*. 87, III, s. 37; K.-Erdmann (1959). "Ka'bah Fliesen", *Ars Orientalis*, 3, 197'den naklen Kurz (1975). s.85.

¹⁰⁴ George Daniels & Ohannes Markarian (1980). *Watches and Clocks in the Sir David Salomans Collection Including Scientific Instruments Boxes and Automata*, L. A. Meyer Memorial Institute for Islamic Art, London, s. 218 Pl.135.-

¹⁰⁵ Kurz (1975). s. 86.

¹⁰⁶ Kurz (1975). s. 86; Eric Bruton (1967). *Clocks and Watches, 1400-1900*, London, s. 125.

¹⁰⁷ Kurz (1975). s. 86; G.H.Baillie (1972). *Watchmakers and Clockmakers of the World*, London, s. 314.

altında St Leu, altı rakamı üstünde Londra ve saatin rakkası üzerinde ise 3854 numarası vardır. St Leu, İngiltere'de tanınmış bir saatçinin ismi olup, on beş sene önce İngiltere kraliçesinin saatçi başısı idi. Gerek adı geçen saatçinin işlediği, gerek oğullarının işlemekte olduğu saatler çok beğenilmekte olup, Türkiye'de de Markovid (Markwick) ve Perigal saatlerine itibar edildiği gibi Cezayir Garb Ocakları'nda da bu saatçinin atölyesinden çıkan saatlere çok fazla itibar edilmekte idi. Saatin üstünde belirtilen Londra ibaresi ise İngiltere'nin baş şehri olup, 3854 numarası ise saatin yapıldığı tarihe kadar bu kârhaneden 3854 adet saat çıkmış olduğuna işaret etmekte idi. Bu rakamın iç tarafına yazdırılması da bu kârhaneden çıkan saatlerin ne denli revaçta olduğu ve itibar gördüğünün ifadesi olduğu kaydedilmişti.

Tarihsiz olan bu belgede tanıtılan 3854 seri numaralı St. Leu markalı saat bu gün Topkapı Sarayı koleksiyonu arasında olduğu görülüyor. Ancak koleksiyonda Daniel St. Leu imzalı saatler vardır. Daniel St. Leu, 1753-1797 yılları arasında faaliyet göstermiş bir saat yapımcısıdır¹⁰⁸. Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda bulunan Daniel St. Leu imzalı ve 4050 seri numaralı saat (Env. No: 53/159) 1770 senesi civarında yapılmıştır¹⁰⁹. Buna göre, bu belgede anlatılan saat 1753-1770 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Belgenin tarihi de az çok tahmin edilmektedir. Daniel de St. Leu'nun 1765'de kraliçenin saatçisi olduğu bilinmektedir¹¹⁰. Belgede ise on beş yıl önce kraliçenin saatçi başısı olduğu belirtildiğine göre belge 1780 civarına tarihlenebilir.

Bu belgede anlatılan saatin rakkası (sarkacı) olması nedeniyle ayaklı duvar saati olduğu düşünülebilir. Daniel St. Leu, daha çok saatlerinin birer değerli mücevher parçası olmasını isteyen varlıklı Türk müşterilerine saatler yapmıştı. Bu saatler daha çok altın olup, zengince hakedilmiş ve elmas kakmalı idi¹¹¹. Bugün, hala Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu'nda 53/158, 159 ve 143 envanter numaralı cep saatleri Daniel St. Leu'nun yaptığı değerli saatlerdendir. 53/158 ve 159 envanter no'lu her iki saatde de "Daniel St. Leu, Watchmaker to Her Majesty, London" yazması, belgede de belirtildiği gibi bu saat yapımcısının Londra'nın tanınmış bir sanatçısı olduğu ve kraliçenin saatçi başısı olduğunu açıkça göstermektedir. Bu da Topkapı Sa-

¹⁰⁸ Baillie (1951). s. 82; Kurz (1975). s. 76.

¹⁰⁹ Meyer (Tarihsiz). s. 41, kat. No: 2/2798.

¹¹⁰ Baillie (1951). s. 82

¹¹¹ Kurz (1975). s. 76.

rayı koleksiyonundaki Daniel St. Leu imzalı saatlerin padişaha İngiltere'den kraliyet hediyesi olarak gelmiş olabileceği ya da özel bir sipariş olarak yapılmış olabileceklerini de anımsatır. Saray koleksiyonunda 53/97 ve 23 envanter numara ile kayıtlı iki masa saati de müzikli saatlerdir. Bunlardan ilki 1760 senesi civarında yapılmış, 13 zille muhtelif müzik havaları çalan rakkaslı bir masa saati olup, 83x45x31 cm. ebatlarındadır. İkinci olan ise pirinç apliklerle süslü ahşap zarflı olup, saat başları ve çeyrekleri çalar ve 8 zil üzerinden müzik yapan *carillon* tertibatlı ve takvimlidir. Zarfı 66 cm yüksekliğinde 36 cm. eninde, saat ise kısa yekpare rakkaslı olup, madeni kadranı eski Türkçe rakamlıdır.

Yine bu belgede sözü edilen Perigal ve Marwick saatlerinin son derece itibar edilen saatler olduğu belirtilmiştir. Bu da sarayda çok sayıda bulunan Marwick Markham ve Perigal markalı saatlerin o yıllarda beğenilen saatler olduğunu açıklar. Örneğin 2/1263 envanter nolu Markwick Markham Perigal, London markalı saat (Resim 3) ve Markwick Markham markalı diğer bir masa saati (Env. No: 53/66) (Resim 4) bu koleksiyondan günümüze gelebilen örneklerdir. Bu belgenin son paragrafında Paris'de Penine adlı bir usta tarafından yapılmış bir piştovun da anlatılması, belgenin envanter amaçlı hazırlanmış bir defterden ayrılan bir sayfa olduğunu, hazinede tüm eşyaların detaylı envanterlerinin hazırlanmış olabileceğini de göstermesi açısından ilginçtir.

On sekizinci yüzyıl sonları ve 19. başlarında Türk pazarında en fazla aranan cep saatleri ise George Prior markalı olanlardı. 1782-1830 yılları arasında faaliyet gösteren George Prior, Türk pazarı için çok sayıda cep saatleri yapmıştı¹¹². Nurettin Rüştü Bingöl, *Eski Eserler Ansiklopedisi* adlı eserinde 'Saat' maddesinde özellikle cep saatlerinden özellikle İngiliz Piryollerinin fevkalade revaçta olduğu, bunların iç içe açılır, üç dört muhafaza içinde ve küçük bir kaplumbağa şeklinde olduklarını anlatır. Bunların az süslü olanları beş kese akçaya, o günlerde ise beş altına satıldıklarını, daha küçük, daha zarif, altın mineli Piryollar ve Corc Piryoller ise önemli şahsiyetlere ait olup, fevkalade kıymetli olduklarını ekler¹¹³. George Prior'a ait çok sayıda değerli saat günümüze kadar gelebilmiştir. Kristal kubbeli ve

¹¹² Kurz (1975). s. 78 n.3.

¹¹³ Nurettin Rüştü Bingöl (Tarihsiz). *Eski Eserler Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, No: 95(2), s. 50-51.

sütunceli bir saat Topkapı koleksiyonlarında bulunan güzel örneklerden biridir (Resim 5).

On sekizinci yüzyılda Isaac Rogers, Daniel de Saint Leu, Ralph Gout, Markwick Markham, William Kipling, George Prior, Benjamin Barber Türkiye için fazla miktarda cep saati üreten başlıca firmalardır.

5. Topkapı Sarayındaki İngiliz Saatleri

On yedinci yüzyılda Padişah'a ve devlet adamlarına verilen hediyeler arasında yer alan ve yavaş yavaş Türk pazarına da giren İngiliz saatlerinden günümüze kadar gelebilen örneklerinden dünyada çeşitli saat koleksiyonlarında bulmak mümkündür. Ancak, Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonu padişahlara ait ve Sarayın çeşitli dairelerinde kullanılmış saatler olduğundan¹¹⁴, şüphesiz 19. yüzyılın ortalarına kadar Türkler için yapılmış İngiliz saatlerinin en güzel örneklerini içermektedir. Bu koleksiyona ait en eski İngiliz saati 17. yüzyılın ikinci yarısına ait olan Bird imzalı lale şeklindeki saatir (Envt.53/199) (Resim 6)¹¹⁵. Boyna asılabilen ve üç kapaklı olan bu saatin kapakları lale yapraklarına benzetilmiş olup, içten ve dıştan çok güzel mine işçiliği ile süslenmiştir. Kapağın biri içinde atlı bir araba, diğerinde Kaptanpaşa baştardası¹¹⁶ üçüncüsünde bir av manzarası Türk minyatür üslubunda yapılmıştır. Kapakların dışında ayet ve İbrahim 1063 yazılıdır. Bu M. 1652/3 senesine rastlar. Saatin makinesi 3.4 x 2.8 cm. ebadındadır¹¹⁷. Bu saat 1732/3 (H.1145) tarihinde Fatma Sultan muhalefatından hazineye girmiştir¹¹⁸. Lale şeklindeki saatler İngiltere'de bu dönemlerde çok moda olup özellikle Edward J. Wood tarafından imal edilmekte idi¹¹⁹.

On yedinci yüzyılın sonuna ait diğer güzel bir örnek de Topkapı Sarayı'nda sünnet odası karşısında bulunan 53/353 envanter numaralı büyük boy ağaç zarflı, çalar tertibatlı ve uzun rakkaslı oturtma saatidir. Saatin ön ta-

¹¹⁴ Meyer (Tarihsiz). s. no. yok.

¹¹⁵ A. Tuzcular (1982). "Saatler", *Sanat*, Sayı: 7, Nisan 1982, s.123.

¹¹⁶ Kadirgaların gösterişli, süslü olanlarına verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Cilt II, s. 186.

¹¹⁷ Meyer (Tarihsiz). s. 39, 78.

¹¹⁸ T.S.A., D. No. 19A, v. 3b.

¹¹⁹ Edward J. Wood (1866). *Curiosities of Clocks and Watches from the Earliest Times*, London: Richard Bentley, New Burlington Street, Publisher in Ordinary to Her Majesty. s. 245, 256, 258 268, 301.

rafı motiflerle süslenmiştir. Kadran tunçtan yapılmış ve siyah Türk rakamlıdır. Ayın günü küçük bir ibre yardımı ile okunabilmektedir. Saat, duvarın içine boyut ve şekline uygun olarak ustalıklı yapılmış mermerden bir nişe yerleştirilmiştir. Wme. Jourdain tarafından Londra'da yapılmış olup, zarfı 230 cm. boyunda, saat kısmı ise 44 x 30 cm. ebadındadır¹²⁰. Pendül saatlerinin güzel bir örneği olan bu saat¹²¹, sarayda saatin dış mekanlara bile çıkarak mimariyi tamamlayan bir unsur olması açısından önemlidir.

Topkapı Sarayında özellikle 18. yüzyılda İngiliz saatlerinin çok rağbet gördüğü sanılmaktadır. 1699-1714 tarihleri arasında Avrupa, Asya ve Afrika'nın bazı kısımlarını gezip gören Fransız protestan papaz Aubry de la Motraye, II. Ahmed Edirne'de avda olduğu bir sırada Harem Dairesinin saatlerini tamir için çağrılan Fransız ustasına yardımcı gibi saraya girmiş ve anılarında burada gördüklerine yer vermişti. La Motraye saray içinde ince bir zevkle döşenmiş Harem holünde harikulade bir zarfı ve kaidesi olan bir İngiliz oturtma saatinin düzeltilmesi için işinin erbabı bir ustanın müdahalesini beklediğini anlatır¹²². 1766 yılında yayınlanan eserinde haremi de anlatan Jean Claude Flachet ferah ve zevkle döşenmiş harem odalarının işlemeli örtüler, perdeler, halılar aynalar, saatler ve sandıklarla süslü olduğunu anlatmaktaydı¹²³. Özdemir (1993)'in Alfred Chapius'un makalesinden aktardığı bir bilgiye göre Osmanlı ülkesine yolculuk yapan ve 1719'da saraya girmeyi başaran Mirone (?)¹²⁴ 1731 yılında yayınladığı anılarında kadınlara mahsus odaların birinde gümüş bir masa üzerinde ortası sedef, altın ve gümüş parçalarla süslü fevkalade bir İngiliz duvar saati karşısında hayran kaldığını anlatır.

Bu saatler zamanla haremden eskiyince sarayın başka kısımlarına da nakledilirlerdi. Bunlar ayrıca o dairenin vakfı olarak tescil edilirdi. 53/265 envanter no'lu olup, Zülüflü Baltacılar koğuşuna ait olan tek top ağırlıkla çalışan ve saat başı çalan, aplik süslemeli madeni kadranı olan İngiliz oturtma saatinin kadranı üstüne eklenen yuvarlak bir plaka üzerinde saatin

¹²⁰ Tuzcular (1982). s. 1231; Kurz (1975). s. 82.

¹²¹ Kurz (1975). s. 123.

¹²² Kurz (1975). s. 80-81; Eldem-Akozan (1982). s. 89 n. 23; A.de la Motraye (1730). *Travels Through Europe, Asia and Part of Africa*, London, s. 172-200.

¹²³ Jean Claude Flachet (1766). *Observation sur le commerce et les arts d'une partie d'Europe de L'Asie de l'Afrique et m'eme des Indes Orientales*, Lyons'den naklen Eldem & Akozan (1982). s. 89 n. 24.

¹²⁴ Bu büyük bir ihtimalle Aubry de la Montray idi.

eskiyip yıprandığı, ancak tarihi bir eşya olduğundan atılması mümkün olmadığı için Divanhane vakfından alınıp bu mahale nakledildiği ve 1235 (1815) tarihi yazmakta idi.

Robert Ward, London markalı fener şeklinde, bir raf üzerinde işleyen, müzik çalan duvar saati (Env. No: 53/ 284) üzerine yerleştirilen gümüş bir plaka üstünde 'Devletlû Ser kahve-i hazreti Cihandari Bekçi Zade Sait Ağa Hazretlerinin Hazine-i hümayun-camekanına vakfıdır sene 1231 (1816)' yazması da değişik saray görevlilerinin de sahip oldukları saatleri hazineye vakfettiklerini yansıtmaktadır.

Birinci Mahmud devrine (1730-1754) ait 1150 Şaban (1737 Kasım) tarihli bir Ceb-i Hümayun Defterinde "Harem-i Humayundan memhuren gelüb iraden kaydolunan beşi basma, ikisinin kösteği altın, dördü ise sim olan 12 İngilizkâri saat; dördü sim köstekli, biri dört adet habbe¹²⁵ zümrütlü 5 İngilizkâri sim saat; biri muruiye¹²⁶, biri bağa zarflı ve birinin kösteği altın 3 adet İngilizkâri altın saat; iki adet İngilizkâri bağa zarflı altın saat; biri elmaslıca, basma çalar ve biri münebbihli¹²⁷, biri kendinden hem basma çalar ve üçü altın köstekli 4 adet İngilizkâri altın saat" bulunmakta idi¹²⁸. Bu defterde belirtilen saatlerin 24'ü İngilizkâri, 23'ü Galatakâri ve 4'ü Fransızkâri saatlerdir. Galata'da yapılan ve İngiltere'den gelen saatlerin çoğunlukta olduğu görülür. Ayrıca burada yer alan saatler, cep saatleridir. Bu yıllarda cep saatlerine daha fazla rağbet vardır¹²⁹.

Bir çok belge Saray'da İngiliz saatlerinin çok yaygın bir şekilde kullanılmış olduğunu gösterir. Hatta yabancı hükümdarlara gönderilen değerli hediyeleri de İngiliz saatleri ile tezyin etmişlerdi. 1741 yılında I. Mahmud tarafından İran hükümdarı Nadir Şah'a armağan olarak gönderilmek üzere hazırlanmış olan ve bugün Topkapı Sarayı'nın simgesi olan zümrütlü hançerin (Env. No: 160) kabza tepesinde, kapağı elmaslarla süslemeli altın çerçeve içinde, sekiz köşeli 30 mm. çapında zümrüt kapaklı bir saat bulun-

¹²⁵ Çekirdek veya damla şeklinde. *Redhouse Sözlüğü* (1974). *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük, İkinci Baskı, İstanbul*.

¹²⁶ Bu kelime Köseoğlu (1980) tarafından bir ihtimalle yanlış okunmuştur. Dört köşe anlamında murabba olması daha anlamlıdır.

¹²⁷ Alarm saati. *Redhouse Sözlüğü* (1974). *Türkçe-İngilizce*. Müzik veya zil tertibatı istenilen saate kurulabilen saatler olmalı.

¹²⁸ Kurz (1975). s. 49.

¹²⁹ Kurz (1975). s. 73.

maktadır¹³⁰. Bu saat, Londra'da yapılmış olup, altın ve mineli kadranında sayılar İslam rakamları ile yazılıdır. Bu da saatin Türk pazarı için yapılmış olduğunu açıkça göstermektedir. Kemerli bir yapıyı betimleyen mine işli altın kaplama kutu kapağı üzerinde bulunan Markwick Markham, London imzalı küçük boyda bir saat de (Resim 7) bu tür bir örnektir.

1730 yılı civarında İngiltere'de yapılmış birkaç saat Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. I.H. Mertins London No.528 imza ve numaralı kuşak saat (Env.No: 53/150) 1730 yılları civarında yapılmıştır. Altın oyma zarflı ve üzerinde anahtar takılı kösteği vardır. Çalar tertibatı, kadranın altından görülür şekilde yapılmıştır. Makinası rakkaslı ve kurma tertibatı salyangoz ve mafsallı zincir sistemindedir. Rakkasın baskısı oyma işçiliği ve bir elmasla süslüdür¹³¹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 28 Rebiülâhir 1159 (20 Mayıs 1746) tarihli bir evrak (Bk. Belge 5)¹³² saraydaki saatlerin sadece hediye olarak gelmediği, bunların bazılarının sipariş üzerine özel olarak hazırlandığı ve hatta bu siparişlerde İngiliz elçilerinin aracı rolü oynadığı anlaşılmaktadır. Bu belgeye göre, Enderun-u Humayun için İngiliz elçisi Cavalier Fawkenar aracılığı ile Londra'ya saat ve aynalar sipariş verilmişti. 'İngiltere' de kumpanya tabir olunur tüccar Cumhuru' (James Henry veya John Hurry?)¹³³ tarafından İstanbul'da bulunan İngiltere Elçisi vekiline yazılan mektubun tercümesi olan bu belgede elçi Fawkenar'ın, emir ve sipariş olunan saat ve aynaları üstadlarına sipariş ettiğini, aynaların tamamlanmak üzere olduğu, ancak saatlerin garip ve eşi bulunmayan tarzda olmaları nedeniyle güçlüklerle bir üstad bulunup sipariş edildiğini ve bunların '*asir-ül-imâl*' yani karmaşık olmalarından, ancak üç dört aya kadar hazır olacaklarını elçiye bildirdiklerini belirtmektedir.

¹³⁰ C. Köseoğlu (1980). *Hazine*, İstanbul, s. 10.

¹³¹ Meyer (Tarihsiz) s. 41 (eski env. no: 2/2270).

¹³² Bş. Bk.Os. Ar., *Cevdet - Hariciye*, No: 8330.

¹³³ Burada bahsedilen kişi Londra'da o yılların ünlü saat yapımcısı ve Londra'da o yıllarda faaliyet gösteren Clockmakers Company üyelerinden John Harrison (1693-1776) olması ihtimali büyüktür. John Harrison özellikle gemilerde seyahat ederken meridyen hesaplamasını da yapabilen saatler yapmak üzere yarışmalara katılmış ve başarılı sonuçlar almıştır. <http://gmt-time.com/watches/harrison/>; by John N. Wilford, Time & Navigation - John Harrison's Time-piece, article originally published in Backsight, http://www.surveyhistory.org/john_harrison's_timepiece.htm

1771 yılında *Gentleman's Magazine*'de yayımlanan bir makalede Londra'nın tanınmış bir kuyumcusunda Büyük Senyör için tasarlanmış olağanüstü bir saat olduğu yazılmış ve saatin tarifi yapılmıştı. Buna göre saatin zarfı büyük bir hünerle som altınla kaplanmış ve üstü herbiri en az bir metal para büyüklüğünde olan çok parlak elmaslarla bezenmişti. Saat, dallarından kuş yumurtası büyüklüğünde inciler ve armut büyüklüğünde zümrüt taşlar sarkan mine kaplı ve altın kayaların arasından yükselen iki ağaç gövdesi üstünde durmaktaydı. Bu kayalar saatin kaidesi olarak tasarlanmıştı. Her iki yandaki ağacın üstündeki inciler ağacın meyvelerini, zümrütler ise yaprakları betimliyordu. Kaidenin önünde duran iki sütunce üstüne ise armut büyüklüğünde birer zümrüt eklenmişti. Kadranın üstündeki Arap rakamları ve saatin kolları da elmaslarla bezenmişti¹³⁴. *Gentleman's Magazine*'de çıkan bu haber, yukarıda bahsedilen belgeden yaklaşık otuz yıl sonra hala olağanüstü güzellikte mücevherlerle süslü saatlerin özel olarak Osmanlı hükümdarlarına İngiliz saatçiler tarafından tasarlandığını göstermektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış ve bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan saatlere bir göz atılırsa, çok değerli bazı saatlerin İngiltere kralları tarafından elçilere gönderilmiş hediyeler olabileceği gibi, bu tür siparişler sonucu saraya gelmiş olabilecekleri düşünülebilir. Bazı saatlerin üstünde yer alan taç motifi bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir. Bu yıllara ait saatler arasında dünyada çok ender bulunan hakkak işçiliği ile süslenmiş sedefli büyük boy oturtma saati (Env.No:53/65) 1750 senesi civarında yapılmış olup Markwick Perigal London imzalıdır. (Resim 8). İçindeki org tertibatı ile müzik çalan saat, sedef kakmalı, zarif bir zarf içinde olup, barok aplik süslemelidir. Üstü kubbe örtülü yaldızlı bağa saat (Resim 9) Markwick Markham markalı saatlerdir.

Yine Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda Markwick Perigal London (Env. No: 53/32), Markwick Markham Recordon (Env.No:53/346), Markwick Markham Perigal (Env. No: 53/99), Markwick Markham Ray Montegue et Company (Env.No:53/73) ve James Newton imzalı (Env. No: 53/111) müzikli saatler de deniz manzarası fon üzerinde hareket eden gemilerle bezenmiştir.

İrade tasnifi belgeleri arasında bulunan 11 Muharrem 1264 (19 Aralık 1847) tarihli bir döküman da Topkapı Sarayı Koleksiyonu'nda bulunan bir

¹³⁴ Kurz (1975). s. 73.

eser hakkında bize bazı ip uçları vermektedir. Buna göre 1264 (1847) yılında Hunt ve Roskall adlı kuyumcuların İstanbul'a gelip saraya kabul edildikleri ve bir süre sonra kendilerine saray kuyumcusu unvanı verildiği anlaşılmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu arasında Hunt & Roskall imzalı saatler vardır. Envt.No: 53/256 no'lu saat bunlardan biridir (Resim 10).

Topkapı Sarayı saatleri ile ilgili arşiv çalışmaları sırasında tespit edilen bir başka belge (Belge 6) de bu gün Topkapı Sarayı saat seksiyonunda İsviçre saatleri arasında teşhirde bulunan ve kadranında *Marco Marchand à Constantinople* imzası bulunan bir eser üzerinde bizi düşündürmüştür. Yirmi iki Rebiülahir 1205 (29 Aralık 1790 M.) tarihli "Defterdar Kullarının takriridir" diye başlayan bir belgede¹³⁵ İngiltere tüccarlarından Markoşan adlı tüccardan üç adet saat satın alan merhum Büyük Abdi Paşa'nın alacaklılarından Sakızlı Pendeli adlı zimminin saatlerin bedeli olan altı bin beş yüz elli kuruşu ödemediğini, İngiltere elçisi, saatçinin borcunun ödenmesi için bir arzuhal ile müracaat ettiğini, zimminin hissesine düşen 5.889,5 kuruşun ödenmesi emredilmektedir. Marco Marchand, belgeden de anlaşıldığı gibi İstanbul'da çalışan bir İngiliz tüccarı idi. Ancak, gerçekte, İngiliz değil, Osmanlı tebasından olup 25 yıl İngiliz elçiliği himayesinde beratlı tüccar olarak çalışmış bir gayri müslimdi¹³⁶. İsviçre saati olarak teşhir edilen bu saatin kadranında *Marco Marchand à Constantinople* yazmasına karşın, oturtma İngiliz saatlerine benzerlik göstermesi bizi bu saat hakkında şüpheye sokmuştur. Saatin arka kapağı ve iç aksamaları görülmedikçe bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. En azından, bu saatin İstanbul'da imal edilmiş olabileceği ya da aynı kişinin İngiltere'den saatler getirttiği düşünülebilir.

Bu belge yanında başka belgeler de¹³⁷ İstanbul'da İngiliz saatçi ustalarının yerleşmiş olduğunu gösterir. Büyükdere'de İngiltere tebasından Dopsion (Thomson?) adında bir saatçi bulunduğu anlaşılmaktadır. Tarihsiz olan bu belge, Girilus Isterilcu adında bir piskoposla saatçi Dopsion arasında geçen bir tartışma sonucu mahkemeye başvurmaları ile ilgilidir. Dopsion'un icar ettiği ev ve yıkılan duvardan dolayı meydana gelen tartışma sonucu mahkeme edilecekleri ve Patrikhanenin Piskoposun mahkemede bulundu-rulmasını, öte yandan İngiliz elçisi ise bulundurulmamasını istediğinden do-

¹³⁵ Bş. Bk. Os. Ar., *Cevdet - Maliye*, No: 7981.

¹³⁶ Ali İhsan Bağış (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler 1750-1839*, Ankara, s. 25, 26, 29, 85.

¹³⁷ Bş. Bk. Os. Ar. *Cevdet - Hariciye*, No: 5766 .

layı çıkan bir tartışma ile ilgilidir. Belge tarihsiz olmakla beraber 18. yüzyılın ikinci yarısı veya 19. yüzyıl başlarına ait olduğu sanılmaktadır.

6. Son Söz

On yedinci yüzyılda kraliyet hediyeleri olarak saraya gelmeye başlayan ve ticari alanda da birer lüks madde olarak toplumun çeşitli kesimlerince rağbet bulan İngiliz saatleri, uzun yıllar ticari alanda da önemini sürdürür. İngiliz saatlerine olan ilgi 18. yüzyılın sonlarına doğru doruk noktasına ulaşmışsa da 19. yüzyılda bir azalma gösterir. Ancak 19. yüzyıl sonlarında ters yönde bir gelişme ortaya çıkar. Antika eser toplayıcıları, Türk pazarlarında saatler aramaya başlar ve bulabildikleri kıymetli saatleri alıp, geri İngiltere'ye taşırlar. Türklerin eski moda diye yok pahasına elden çıkardıkları saatler, hemen Avrupalı koleksiyoncular tarafından kâşılıyordu. Böylelikle binlerce saat bu şekilde geri İngiltere'ye ve başka ülkelere taşınır¹³⁸. 1881-1907 yılları arasında 26 yıl İstanbul'da yaşayan Dorina L. Neave, 1894 yılında Kapalıçarşı'ya yaptıkları gezi ile ilgili izlenimlerinde bu konu ile ilgili şunları yazmaktadır:

*"Sonunda, eskiden kurulmuş tefecilerin bir benzerlerinin bulunduğu sevimli dükkanlar bölümüne geldik. Burada bulmayı umduklarımızı aradık ve hayal kırıklığına uğramadık... Avustralya Elçiliğinden Barones de Braun eski saat arıyordu ve bundan bahseder bahsetmez her boy ve çeşitten mahfazaları ortaya çıkarttılar. Köpek balığı derisinden yapılmış olan bu mahfazaların, harikulade işlenmiş oluşu karşısında şaşırıp kalmıştık. Değersiz eşyalar ve modern icatların arasına atılmış bu tarihi eşyaların zenginliği bizi hayret içinde bırakmıştı."*¹³⁹.

Çok sayıda İngiliz saati uzun yıllar Topkapı Sarayı saatlerinin bakımını yapan Meyer Saat Fabrikası sahibi Wolfgang Meyer tarafından hazırlanan katalogda yer almaktadır. Bu zengin koleksiyon, sarayda sadece Saatler Teşhir Salonunda değil, sarayın diğer bölümlerinde de görülebilir. Özellikle Hünkâr Sofasında sergilenen büyük boydaki İngiliz saati bunlardan biridir.

¹³⁸ Kurz (1975). s. 99.

¹³⁹ Doriana L. Neave (1978). *Eski İstanbul'da Hayat*. Çev. Osman Öndeş, İstanbul, 1978 s.132-133.

Bu çalışmada özellikle arşiv vesikaları yardımı ile özellikle diplomasi ilişkiler çerçevesinde uzun yıllar İngiliz hükümdarlarının Osmanlı padişahlarının gönlünü hoş tutmak için elçileri ile adeta bir gelenek halinde gönderdikleri saatleri tespit etmek mümkün olmadı. Koleksiyonda bulunan çok sayıda cep saati veya duvar ve oturma saatleri arasında hangisinin hediye, hangisinin satın alma yolu ile geldiğini söylemek mümkün değildir. Ancak bazı saatlerin kadranları üzerinde görülen taç motifleri bunların büyük bir olasılıkla hediye olarak gelmiş eserler olması ihtimali ile ayrı kategoride incelenmesini gerektirmektedir. Özellikle hediye olarak gelen bazı tablo, fotoğraf gibi eserler ve kraliyet nişanlarındaki taç motifleri, saatlerin üstündeki taç motifleri ile karşılaştırıldığında bu düşünce güçlenmektedir. Örneğin Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Kraliçe Viktorya'nın tablosu ve yine Dolmabahçe Sarayı kütüphanesinde muhafaza edilen Viktorya'nın fotoğrafının incelikli yapılmış ajurlu gümüş çerçevesinin üstündeki taç motifi ve yine burada muhafaza edilen Marwick Markham Perigal, London markalı saatin ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu'ndaki 53/77 envanter numaralı Marwick Markham Darvainville markalı saatteki taç motiflerinin benzerliği bu düşünceyi desteklemektedir.

Bu eserlerin menşelerine ait bilgilerde karşılaşılan bir problem ise rivayete dayalı yakıştırmaların olması ve zaman zaman özellikle eserlerin tarihleri açısından yanıltıcı bilgiler verilmesidir. Örneğin, Topkapı Sarayı Müzesinde, Markwick Marham-Perigal London imzalı büyük boy, oturma saati (Env. No: 53/32) için envanter kayıtları İngiltere kraliçesi Viktorya tarafından Sultan Abdülmecid'e gönderildiği, bu saati getiren geminin korsanlar tarafından zaptedilince saati geri almak için korsanlara istedikleri para ödendikten sonra saraya gelebildiği kaydedilmiştir. Burada söz konusu olan saatin özellikleri şöyledir: 240 x 103 x 53 cm boyutlarında olan bu oturma saati, içinde bulunan bir org vasıtasıyla müzik çalmaktadır. Kadran üzerinde bulunan müzik selektörü Uşak Devir, Sabah Hafif, Samahe, Rasbar, Beni Sait, Cantemiroğlu ve Hüseyin isimli yedi musiki parçasına ayarlanabilir. Kadranın üzerinde bir deniz manzarası bulunmakta, müzik çaldığında gemiler fon üzerinde hareket etmektedir. Saatin alt tarafından bir ayna arkasında çekmeceli bir dolap vardır. Saatin zarfı maundan olup, çekmeceleri ise fildişi ile süslenmiştir. Saatin boyutları göz önüne alındığında bunun diplomatik hediye olabileceği varsayımının güçlü olmasına karşın Viktorya tarafından gönderilmiş olması olasılığının güçlü olmadığı söylenebilir. Osmanlı Saraylarında pek çok değerli eşya özellikle kraliçe Viktorya'nın hedi-

yesi olarak anılmaktadır. Dolmabahçe Sarayı, Muayede salonundaki dev avize özellikle bunlardan biridir ve bu kesinlikle kabul edilir bir sav değildir¹⁴⁰. Özellikle saatin süsleme tarzının daha erken dönemlere ait olduğu düşüncesi ve bu konuda her hangi bir belge olmaması nedeniyle de bu konuda kesin bir şey söylemek doğru olmaz. Ve hatta, çekmeceli olması dolayısı ile yukarıda bahsedilen 1099 H./1688 M.) yılında Padişah Sultan Süleyman'ın cülûsunda gelen ve Enderun Hazinesi'ne kaydolunan hediyeler arasında 5 Recep 1099 (6 Mayıs 1688) tarihinde verilen bir başka 'İngiliz işi abanoz zarflı çekme çalar saat çekmece'¹⁴¹ tarifine benzer bir saat olabileceğini düşündürmektedir.

Topkapı Sarayı saatleri sarayın müzik kültürünü de yansıtmaları yönleri ile incelemeye değer eserlerdir. Batu müziğinin saraya ilk girişi de şüphesiz bu saatler sayesinde olmuştur. Dallam'ın tasarladığı orgu padişah huzurunda çalması belki de Batu müziğinin sarayda ilk dinletisidir. Minuet, Dance Song, March, Bury Fair, Copenhagen Waltz, Turkish March gibi melodiler de bu saatler sayesinde sarayda ilk kez dinlenmiştir.

Topkapı Sarayı ve Osmanlı pazarında görülen Avrupa saatlerinin önemi ile ilgili şimdiye dek yapılan başlıca çalışmalar olarak Percy Dawson'un makalesi, Otto Kurz'un yayınladığı *European Watches and Clocks in the Near East* adlı eseri, Wolfgang Meyer'in kataloğu, Aysel Tuzcular'ın bazı çalışmaları ile Kemal Özdemir'in *Osmanlı'dan Günümüze Saatler* adlı kapsamlı kitabı olup, İngiliz saatleri ise Christina Lewis'in *Türkiyemiz* dergisinde yayınlanan makalesinde ele alınmıştır. Bu çalışmada ise, özellikle diplomatik hediyeler ile başlarak değişik yollarla saraya giren ve saray hazinesinin önemli bir bölümünü oluşturan İngiliz saatleri koleksiyonunun oluşumunun tarihçesini ortaya çıkartma amaçlanmıştır. Çalışmanın diğer boyutunda ise sanat tarihi ve sosyal tarih alanında olduğu kadar, Osmanlı iktisadi tarihi içinde de lüks maddeler arasında İngiliz saat ticaretinin boyutlarını tespit ederek bu alana bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Her biri birer nadide eser olan bu saatlerin daha detaylı çalışılması, bu alandaki ticarete özellikle iletişimin nasıl sağlandığı gibi konularla Osmanlı-İngiliz iktisadi ilişkiler tarihine yeni boyutlar getirmesi, Türk beğenisinin hangi kriterler çerçevesinde öğrenilip saatçi ustaları tarafından uygulandığı,

¹⁴⁰ Bu konu ile ilgili yorum için Bk. Yıldız (1987). s. 405.

¹⁴¹ T.S.A. (Topkapı Sarayı Arşivi), D. (Defter) No: 22, varak: 14a.

ayrıca Türk sanatının Batılılaşma gayretlerine olan etkileşimler açısından incelenmesi ileriki çalışmalarla açığa çıkarılacaktır. Diğer bir dileğimiz, bu saatlerin çalışır hale getirilmesi, müziklerinin de bir kereye mahsus çalınıp, kaydedilerek salonda işitsel cihazlar yardımı ile izleyicilere dinletilmesidir.

KAYNAKLAR

- Abbott, G. F. (1920). *Under the Turk in Constantinople, a Record of-Sir John Finch's Embassy 1674-1681*, London.
- Anonim (tarihsiz). *A General Account of the Turkish Empire*, 6 M, London.
- Anonim. (1860). Relics of the Past - Curious Musical Instruments of the Sixteenth Century, *Illustrated London News*, Cilt 37, No:10555, s. 380.
- Bağış, Ali İhsan (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler 1750-1839*, Ankara.
- Baillie, G. H., Clutton, Cecil & Ilbert, C. A. eds. (1973). *Brittens's Old Clocks and Watches and their Makers*, London.
- Baillie, G. H. (1972). *Watchmakers and Clockmakers of the World*, London.
- Baillie, G. H. (1951). *Clocks and Watches, A Historical Bibliography*, London.
- Bent, J. Theodore (ed.) (1893). *Early Voyages and Travels in the Levant 1-The Diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600; 2- Extracts from the Diaries of Dr. John Covel (1670-1679)*, London.
- Bingül, Nurettin Rüştü (tarihsiz). *Eski Eserler Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, No: 95(2).
- Brotton, Jerry (2002). *The Renaissance Bazaar from the Silk Road to Michelangelo*, Oxford & New York: Oxford University Press.
- Bruton, Eric (1967). *Clocks and Watches, 1400-1900*, London.
- Bş. Bk. Os. Ar. (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri), *Cevdet - Hariciye* No: 5766
- Bş. Bk. Os. Ar., *Cevdet - Hariciye*, No: 8330.
- Bş. Bk. Os. Ar. *Cevdet - Maliye*, No: 7981.
- Çeçen, Kazım (1990). Su Mühendisliği Tarihimize Ait Önemli Bir Eser, El Cezeri: "Uygulanmamış Her Teknik İlim Doğru ile Yanlış Arasındadır", *Arredamento Dekorasyon*, Ocak 1990, s. 74-82.

- Dale, Rodney (1992). *Timekeeping*, Oxford - New York - Toronto: Oxford University Press.
- Dallaway, J. (1797). *Constantinople, Ancient and Modern*, London.
- Daniels, George & Markarian, Ohannes (1980). *Watches and Clocks in-the Sir David Salomans Collection Including Scientific Instruments, Boxes and Automata*, L. A. Meyer Memorial Institute for Islamic Art, London.
- Davis, Natalie Zemon (2000). *The Gift in Sixteenth-Century France*, Oxford: Oxford University Press.
- Dawson, Percy G. (1945). Clocks Made for the Turkish Market, *Antique Collector*, Part I May-June 1945. s. 96-99, Part II: Nov. -Dec. 1945, s. 208-212.
- Dereli, Hamit (1951). *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, İstanbul
- Eldem, Sedad Hakkı & Akozan, Feridun (1982). *Topkapı Sarayı*, İstanbul.
- Epstein, Mordecai (1968). *The English Levant Company: Its Foundation and Its History to 1640*, London.
- Evliya Çelebi (1896/97-1938). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: İkdâm Yayınları, Cilt I.
- Gökyay, Orhan Şaik (1984). Zübdet'üt-Tevarih (Tarihlerin Özeti), *Tarih ve Toplum*, Sayı: 9, Eylül, s. 210-215.
- Hakluyt, Richard (1904). *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nations, 1598-1600*, Glasgow, 1904 (Reprinted edition), Vol.V.
- Hill, Aaron (1743) *A General History of the Ottoman Empire, Illustrated, with Useful Notes and Observations*, London.
- http://mapage.noos.fr/piling/art/art_les_manuscripts.htm.
- Jagger, Cederic (1988). *The Artistry of the English Watch*, London.
- Köseoğlu, C. (1980). *Hazine*, İstanbul.
- Kurz, Otto (1975). *European Clocks and Watches in the Near East*, London.
- Kütükoğlu, M.S. (1978). "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul' da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul, s. 1-86.

- Kütükoğlu, Mübahat S. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838*, Ankara.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul.
- Mayes, Stanley (1956). *An Organ for the Sultan*, London.
- Meyer, W. (tarihsiz). *Topkapı Sarayı Müzesindeki Saatlerin Kataloğu*, İstanbul.
- Motraye, Aubrey de la (1730). *Travels Through Europe, Asia and Part of Africa*, London.
- Neave, Dorian L. (1978). *Eski İstanbul'da Hayat*, Çev. Osman Öndeş, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Negretti, Ciampiero & Vecchi, Paolo de (1993). *Les Collections Horlogerie*, Paris: Celiv.
- Özdemir, Kemal (1993). *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, İstanbul: TYT Bank.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Cilt II.
- Podea, I.I. (1938). *A Contribution to the Study of Queen Elizabeth's Eastern Policy 1590-1593*, London.
- P.R.O., (Public Record Office, London), *C.S.P. (Calendar of State Papers), Foreign Series 1553-1583*, Vol.3/3, No: 773.
- P.R.O., *S.P. (State Papers)*, 11, 97.
- P.R.O., *List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, July 1590-91*, Vol. II, No: 843. No: 857.
- P.R.O., *List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, Vol. IV, May 1592-June 1595*, No: 691; S. P. 97, II.
- P.R.O., *C.S.P., Foreign Series, 1553-1583*, Vol. 3/30, London.
- P.R.O., *S.P. (State Papers) 105/146, 1775-1778*, London.
- P.R.O., *S.P., 105/167 & 168 (Impositions Paid in London on Outward Cargoes, 1672-1681, 1794-1710)*.
- P.R.O., *S.P., C.S.P., Venetians, 1592-1603*, Vol: 9, London.

- Redhouse Sözlüğü (1974). *Redhouse Yeni Türkçe - İngilizce Sözlük/ New Redhouse Turkish- English Dictionary*, 2. baskı, İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- Reyhanlı, Tülay (1983). *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat 1582-1599*, Ankara.
- Rolt Mr. (1756). *A New Dictionary of Trade and Commerce*, London, Reprinted for T. Osborne and J. Shipton; J. Hodges; J. Newbery; G. Keith and B. Collins.
- Rogers, Michael (1986). "Ottoman Luxury Trades and Their Regulations", *Osmanistische Studien zur Wirtschafts - Und Sozialgeschichte*, In *Memoriam Vančo Bošleov Herausgegeben von Hans Majer* (ed.), Otto Harassowitz - Wesbaden, s.135-155.
- Skilliter, Susan (1984). "William Harborne, the First English Ambassador 1583-1588", *Four Centuries of Turco, British Relations*, William Hale & Ali İhsan Bağış (Eds.), North Humberside: The Eothen Press, s. 10-25.
- T.S.A., (Topkapı Sarayı Arşivi), *D. (Defter) No. 22*.
- T.S.A., *D. No. 19A*.
- T.S.A., *D. No: 8829*.
- T.S.A., *E. (Evrak) No: 3961/16, 18*.
- Tuzcular, A. (1982). "Saatler", *Sanat*, Sayı: 7, Nisan 1982, s. 120-125.
- Tuzcular, Aysel (1980). "Early Clocks and Watches in the Topkapı Saray", *International Symposium on the Observatories in Islam, 18-23 September, 1977*, İstanbul, s. 203-210.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1946). "19. Asır Başlarına Kadar Türk- İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar", *Belleten* C. XIII, Sayı: 51, s. 573-650, Lev. LXVIII-LXXIV.
- Walsh, Robert (1836). *A Residence at Contantinople*, Cilt II, London.
- White, George (1998). *The Clockmakers of London*, London: Trustees of the Museums and Educational Trust of the Worshipful Company of Clockmakers.
- Wood, Alfred C. (1964/1935). *A History of the Levant Company*, London, (2nd impression).

- Wood, Edward J. (1866). *Curiosities of Clocks and Watches from the Earliest Times*, London: Richard Bentley, New Burlington Street, Publisher in Ordinary to Her Majesty.
- Yıldız, Netice (1987). *İngiliz - Osmanlı Sanat Eseri Alış Verişi (1583-1914)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Yıldız, Netice (1990). Anglo-Turkish Relations and Turkish Influences on the British Social Life and Art, *New Cyprus*, June, s. 15-16.
- Yıldız, Netice (1992). "Türk - İngiliz İlişkileri Sürecinde İngiliz Sanat ve Sosyal Yaşamındaki Türk Etkileri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 11, Aralık , s. 41-48.

Ekler:

Belge: 1

Topkapı Sarayı Arşivi, (T.S.A).Defter No: 8829, varak 11a,

Tarih: 13 Muharrem 1180 (19 Haziran 1766).

Fi 13 Muharrem 1180

Mübarek rikâb-ı hümayuna cediden vürud eden İngiliz balyozu
kullarının peşkeşidir

Makam çalar peştahta saati, ma iskemle adet: 1

İsmetlû Sultan sarayına teslim - 13 Muharrem 1180

Mücevher altınla arkın kutu içinde badzehr gizli ma zincir kıt'a l

Topkapusunda şevketlû efendimiz hazretlerine yalnız mücevher kutusu teslim olunmuştur.

Diba zir'a zir'a: 100

Atlas zir'a: 100

İngiliz çukası zir'a: 50

Çiçekli kadife zir'a: 50

Telli kadife zir'a: 50

Belge: 2

Topkapı Sarayı Arşivi (T.S.A). Evrak No: 3961/16

Tarih: c. 18. yy.'ın ikinci yarısı.

Mübarek rikâb-ı hümayun-ı şahaneye cediden vürud eden İngiliz balyozu kullarının takdim edeceği peşkeş-i hakiranesidir.

Makam çalar peştahta saat	kıt'a 1
İskemlesi ile	
Mücevher altunlu arkın kutu içinde badzehr gizli ma zincir	kıt'a 1
Diba	zir'a 100
Atlas	zir'a 100
Telli kadife	zir'a 50
Çiçekli kadife	zir'a 50
Çuka	zir'a 50

Belge: 3

Topkapı Sarayı Arşivi (T.S.A.) Evrak No: 3961/18

Tarih: c. 18. yy .

Mübarek rikâb-ı kamertab-ı hazret-i cihandariye cediden gelen İngiltere elçisinin getirdiği hediye-yi acizanesidir:

Kebir musanna' peştahta saati		kıt'a 1
Mücevher kutu derununa mevzu' badzehr		kıt'a 1
Telli üstufe donluk	10	zir'a 100 zir'a
		<u>3 10</u>
		97
Çiçekli kadife donluk	5	zir'a 50 zir'a
		<u>1 10</u>
		49
Atlas donluk	10	zir'a 1000 zir'a
		<u>1 10</u>
		97
Kemhab parka	2	zir'a 50 zir'a
		<u>0 25</u>
		49
Elvan çuka donluk	15	zir'a 50 zir'a
		<u>3 5</u>
		47
Şali	8	
Mahud	2	
Şali	37	
Mahud	9	

Belge: 4

Topkapı Sarayı Arşivi (T.S.A.), E. No: 2018/1,

Tarih: c. 18.yy. ikinci yarısı.

Saatin tahtası üzerinde iki lâfız mestur olub, on ikiyi gösterdiği mahallin altında yazılan lâfız Sen Lu'dur ve altıyı gösterdiği mahallin dahi mestur olan Londra'dır. Sen Lu İngiltere'de meşhur bir nefer saatçinin ismidir ki on beş sene mukaddem İngiltere Kraliçesinin saatçi başısı imiş. Gerek mesfûrun işlediği ve gerek el'an oğullarının işlemek üzere oldukları saatler begayet muteber olub hatta bu taraflarda Markovid ve Perigal saatlerine nasıl itibar ederler ise Cezayir Garb Ocaklarının dahi mesfûr saatçinin kârhanesinden çıkan saatlere aynen aynıyle ol kadar itibar ederler imiş. Londra lafzı dahi ma'lum olduğu vechile İngiltere devletinin makarr-ı hükümetidir.

Saatin rakkas zarfı üzerinde zikr-i ati rakam ve elfaz mesturdur: 3854.

Daniel Sen Lu ki haşmetlû Kraliçenin saatçisidir.

Rakam-ı mezkur kârhane defterlerine kaydolunub işbu saatin inşası tarihine kadar üç bin sekiz yüz elli dört aded kârhane-i mezkûreden çıkmış olduğuna işaret imiş ve rakam-ı mezkûrun saatin iç tarafına yazdırılması işbu kârhaneden çıkan bu makule saatlerin kesret-i is'timali cihetiyle revaça ve itibarı ima etmek meramına mebnidir.

Piştov, Paris piştovudur. Hatta kundağı üzerinde Paris'de Penine'nin deyü mesturdur. Penine ise Paris şehrinde meşhur bir kârhane üstadının ismi imiş.

Belge: 5

Başbakanlı Arşivleri, Osmanlı Arşivi (Bş. Bk.Os. Ar.), *Cevdet-Hariciye*, No: 8330,

Tarih: 28 Rebiülahir 1159 / 20 Mayıs 1746.

Enderun-i Hümayun için İngiliz elçisi vasıtasıyla Londra'ya sipariş edilen eşya hakkında mamulatı havi

İngiltere'de vâki kumpanya tabir olunur tüccar Cumhuri (John Harrison?) tarafından Asitane-i Saadet'te mukim İngiltere Elçisi vekiline bu defa gelen bir kıt'a mektubun hülâsa-ı tercümesidir.

Bundan akdem Enderun-ı Hümayundan elçi Kuvalir Fokner (Cavalier Fawknar'e) emir ve sipariş olunan tuhafa müteallik mümaileyhe tahrir eylediğimiz mektuba İskoçya'dan Kralzadenin maiyetinde bulunduğ u mahalden gelen cevabı budur ki, salifüzzikr tuhafı müddet-i kesireden beri üstadlarına sipariş eylemişim ve Londra'dan ordularıyla azimetimizden mukaddem aynalar itmam olmak üzere idi ve lakin saatler tarz-ı garip ve bimisil olmaktan naşı güçle iltizam edecek bir üstad bulunub mübaşeret etmiştir ve mesfur itmam etti mi ve henüz etmedi ise ne vakte dek itmamına kadir olur sual olsun deyi elçi mümaileyh mektubunda işaret etmekte bu tarafta zikrolunan tuhafın nezaretine memur olan elçi-i mumaileyhin adamısından istihbar olundukda, aynalar itmam olmuştur ve lakin saatler âsir-ül-imâl olduklarından ancak üç dört aya dek tamam oldukta maan veyahut başkaca irsal edeyim deyi istizan ve tarik-ı emniyet-i sual için elçi-i mümaileyhe mektub tahrir ederim deyi mesfur adamısından cevap eylediği malumunuz olup vürudunda atebeye arz eylemeniz için işbu mektub tahrir olunmuştur.

Fi 21 Şehr-i Mayıs yani fi 28 Rebiülahir 1159

Belge: 6

Başbakanlı Arşivleri, Osmanlı Arşivi (Bş. Bk.Os. Ar.), Cevdet - Maliye
No: 7981, 22 Rebiülahir 1205 /30 Aralık 1790.

İzzetlû Defterdar Efendi

Takririniz Mucibince tanzim eylesun deyu buyruldu.

22 Rebiülahir 205 /1790 Aralık 30)

Defterdar Efendi kullarının takriridir:

Mütevefaa Büyük Abdi Paşa'nın dainlerinden Sakızlı Pandeli nam zimminin bundan akdem İngiltere tüccarından saatçi Markuşan nam tacirden altı bin beş yüz elli kuruş semen ile mübayaa edib badehu mütevefayı müşarünileyhe defter ve teslim eylediği üç adet mücevher altın saatlerin esmanı tacir-i mersuma eda ve teslim olunmadığını binaen tacir-i mersum ile zimmi-i mesfur mukaddema sadrerum faziltû semahatlû efendi hazretleri huzurunda ledel-terafû tacir-i mersum iddia-i mezkuresini ber-vech-i şer'i isbat ve edasına hükm-ü şer'i lâhik olduğunu muş'ir taraf-ı şerden verilen ilâm-ı şeri mucibince zimmi-i mersumun cihet-i âhardan müteveffa-yı müşarünileyhin zimmetinde külliyetli matlubu olmağla tacir-i mersumun zimmi-i mesfurda olan mezkûr-ül mikdar mahkum-ı bih hakkı müteveffa-yı müşarünileyhin muhalefatı bahasından zimmi-i mersumun marüzzikr düyûnu müsbitesi saatçi-i mesfura i'ta buyrulmasına İngiltere elçisi barzuhal ile istida etmekten muteveffa-yı müşarünileyhin fûruhat olunan muhalefat bahası guramâ vechile eshab-ı düyûnuna i'ta olunmak babında şerefyafte-i südur olan Hatt-ı Hümayûn-u şevketmakrun mucibince zimmi-i mersumun zimmet-i muteveffa-yı müşarünileyhde muhtemelissübut olan matlubu her ne ise badettahkik hasıl olacak hisse-i guramâsı saatçi-i mesfurun alacağına i'ta olunması babında sadır olan ferman-ı âlileri mucibince Baş Muhasebeye kayıt olunup işbu sene-i mübareke evail-i muharreminde saatçi-i mesfura suret verilmişdi. Şimdi saatçi mersumun takdim eylediği bir kıt'a arzıhal-ı mefhurunda müteveffayı müşarünileyhin ashab-ı düyûnuna tahsisen furuht olunan muhalefat-ı bahasından mesfur Pandeli zimminin hisse-i gureması ne ise ber-mucib-i suret kenduye i'ta buyrulmasını tahrir ve istida etmekle iktiza-yı nizamı sual olundukta zimmi-i

mersumun zimmet-i müşarünileyhde matlub-ı müsbeti olan malum-ül miktar mebalighden hisse-i guraması kenduye verilmeyib ber-mucib-i suret saatçı-i mesfura verilmek için ba-ferman-ı âli kaydı balâsına şerh verilmiş olmağla bu takdirce zimmi-i mesfurun ber mantuk-ı derkenar guramada hissesine isabet eden beş bin sekiz yüz seksen dokuz kuruş ber-mucib-i suret i'tası irade buyrulur ise sahib-i arzuhalin yedinde olan ilâm-ı şeri'i badelhıfz müteveffa-yı müşarünileyhin ashab-ı düyununa tahsis kılınan muhalefat-ı bahasından havaleten verilmek için hazine tezkeresi i'tasıyla tanzimi iktiza eylediği baş muhasebeden derkenar olmunmuşdur. Manzur ve malum-ı devletleri buyruldukta derkanar-ı mucibince tanzim-i muvaffık-ı emr ve rey-i âlileri buyrulur ise emir ve ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerindir.

Tezkere verildi

25 Rebiülahir 205

بارک رہے ہاں ہر شاہانہ بہ جدید اور دایرہ انکسار بالیوسر قورنیک تفریم ایرہ چلی اسلکس حقیر تہ کسیر

نہ ہر چور کینونہ
مجموعہ السنونہ حرقہ نوٹہ
ایچندہ یاد ہر زاری
قطبہ سید
دیر ۱۰۰
ملکوس ۱۰۰
نہا قطبہ ۱۰۰
چمک قطبہ ۱۰۰
چرقہ ۱۰۰

رشته

میانجی دیوان قرناط حضرت جهانگیری به
مدیر کلان انگلتره انجمن کوردی

جمله قصه دو نفر ۴۹	دو نفر دو نفر ۴۹	مجموعه دو نفر موضع یادگار قصه	کبریا ساخته قصه
ناب ۴۹	الوان جوده دو نفر ۴۹	کتاب بارقه ۴۹	ملاز دو نفر ۴۹

۳۱۵۶
 اعلیٰ درویش معز ملک مسعود در
 زابل سنه ۱۰۵۶
 اعلیٰ درویش معز ملک مسعود در

در مدور هارنه و تهر بنه بنوا و نوب
 حلق اولیسه سازن آتش در در مودورک
 دروغ و خدای ایمان مرا مده میندود
 شستو ماری شستود صبی نومانی آورد به مار سوزانی جیده ملک دیو مظلوم در جیده ایه بارش شورت مشهور بر کار نه استانبان اسمی آتش

Resim 1 - Francis Perigal, London Exchange markalı doğu müziği çalan saat. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 2 - London Recordon markalı müzikli ve hareketli gemi manzaralı saat. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Netice Yıldız

Resim 3 - Markwick Markham Perigal markalı, müzikli masa saati. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 4 - Marwick Markham, London imzalı saat. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 5 - George Prior markalı müzik çalar masa saati. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 6 - Lale şeklinde Bird imzalı, ayet ve İbrahim, 1063 yazılı kolye saat.
(Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 7 - Altın mine işli kutu üstüne oturtulmuş Markwick Markham markalı saat.
(Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 8 - Markwich Markham, London markalı sedef kakmalı zarflı orglu saat.
(Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 9 - Markwick Markham, London markalı masa saat. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 10 - Hunt & Roskall, London markalı masa saati. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Çeviriler:

ALİ PAŞA'NIN EVLİLİK ÖYKÜSÜNÜN TARİHSEL GERİ PLANI VE OSMANLILARLA İLGİLİ YANLARI

Yazan: PÁL FODOR - BALÁZS SUDÁR

Çeviren: VURAL YILDIRIM

Giriş

1. Budin paşası Kalaylıkoz Ali Paşa'nın evlenmesinden ve ölümünden söz eden, Sátorajújhely'de kaleme alınan tarihî destan 16. yüzyıl Macar edebiyatını ve tarihini araştıranlarca eskiden beri biliniyor. İlk kez elimize geçen ve eksikleri olan bir kopyasını Gábor Ihász, Macar Bilimler Akademisi kütüphanesine armağan etmişti. *Icon vicissitudinis humanae vitae* başlığını taşıyan bu basılı yapıt Károly Szabó'ya göre 16. yüzyılın sonunda Bártfa Matbaası'nda basılmış olmalı¹. 1880'li yılların sonunda yeni ve daha eksiksiz bir nüsha çıktı ortaya. Matbaa süslemelerinden yola çıkarak 1629 dolayında Lőcse'deki Brewer Matbaası'nda yayımlanmış olabileceği sonucuna varan Áron Szilády'ye bu nüshayı Sr. József Szinnyi armağan etmişti. Szilády, eline geçen bu ikinci nüshadan *Icon*'un o zamana dek eksik olan bölümlerini tamamladı ve - 61. kıtanın kesikliğe uğrayan ya da doğru okunmuş olup olmadığı kuşkulu bir iki sözcüğü dışında - metnin tümünü (ilk nüshanın eksikleri olan kenar notları da dahil olmak üzere) *Irodalomtörténeti Közlemények* (Edebiyat Tarihi İncelemeleri) adlı derginin 1893 yılı cildinde yayınladı². 1903 yılında Károly Pekár Lőcse Evangelist Kilisesinin kütüphanesinde 1659 yılında basılmış bir Latin kronikasının kapağında destanın üçüncü nüshasıyla karşılaştı ve bunun 17. yüzyılın ilk yarısına ait bir Lőcse basımı olduğuna karar verdi. Bu nüshaya dayanarak *Irodalomtörténeti Közlemények*'in 1903 yıllık cildinde Szilády yayınında yarım kalmış olan kıtanın metnini yayımladı ve destanla ve yazarıyla ilgili ilginç birkaç not ekledi³. "İkinci ve üçüncü nüshanın her ikisinin de başlıksız olarak günümüze

¹ Károly Szabó, *Régi magyar könyvtár*. Budapest, 1879, 320.

² Áron Szilády, Ihász névelene. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1893, 79-87.

³ Károly Pekár, Az Ali basa házasságáról és haláláról szóló históriás ének. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1903, 374-377.

geldiğine" dikkat çekti ve yazarın sondan bir önceki kıtada destanına *Ali Passa Históriája* (Ali Paşa Öyküsü) adını verdiğini belirtti⁴.

Daha sonraki araştırmalar destanı keşfedenlerin nüshalarla ilgili yorumlarının pek çok noktasında düzeltmeler yaptılar. Şimdi aradaki kimi aşamaları bir yana bırakıp en son sonuçları toparlamamız yeterli olacaktır. Ilona Pavercsik metin tipleri (harf biçimleri), kitap süslemeleri ve filigranların karşılaştırmalı incelemesini yaparak *Icon*'un günümüzde bilinen üç nüshasının iki baskıdan kaynaklandığını kesinlik ölçüsünde kanıtladı. Sıralama açısından ilki (Akademi kütüphanesinde bulunan ve Ihász'ın armağan ettiği nüsha) Bártfa'daki Klöss Matbaasında "büyük bir olasılıkla 1622'de ya da 1621'de basılmıştır", OSzK'da (Ulusal Széchenyi Kütüphanesi) bulunan öbür ikisi ise Lócse'deki Brewer Matbaasında 1643 dolayında⁵.

2. Tarihî destanın içeriği kısaca şöyledir: Macar aristokrat ve kumandan István Homonnai, Kristóf Szattay'yi Ungvár'dan Budin paşası Ali'ye Osmanlıların Heves kasabasına dokunmamasını rica etmek üzere elçi olarak gönderir. Yolda elçilik heyeti Jászberény'de mola verir ve Szattay burada kılavuz Veli'ye mızrak armağan eder, ardından da birbirlerini dost kalacakları konusunda temin ederler. Eve giderken Hatvan'a da uğrarlar ve burada Mihály Paksi ile buluşmak ve Hatvan sancakbeyini de Heves'i yakıp yıkmaktan vazgeçmeye ikna etmek isterler. Yazar bundan sonra kısaca mükemmel bir insan olduğu söylenen Budin valisinin Osmanlıların dinsel bayramlarında eğlenmek amacıyla düzenlediği yiğitlik oyunlarından söz eder. Budin'deki Osmanlı ileri gelenleri ona gizlice Ali Paşa'nın evliliğinin ve uğranan başarısızlığın tuhaf öyküsünü anlatırlar. Öykü yaralı bir sipahinin veziriazam İbrahim'i (daha doğrusu: Sokullu Mehmed'i) hançerlemesiyle ve dul kalan eşinin, hükümdarın ablası "Azma Sultan"ın kendisine koca olarak Ali Paşa'yı seçmesiyle başlıyor. Ali Paşa, Türk adetlerine göre karısını ve çocuklarını yanından uzaklaştırmak zorundadır ve bunu yaptıktan sonra İstanbul'a gider ve hanedana mensup hanımla düğün dernek kurar. Ricası üzerine karısı onun yeniden Budin'e atanmasını sağlar. Ama yola çıkmalarından önce yeni gelin ansızın (ve "yeni evlat doğurmadan") ölür.

⁴ A.g.e., 375-376.

⁵ Ilona Pavercsik, Bártfai históriák. *Magyar Könyvszemle* 115:2 (1999) 216-218; karş. Judit V. Ecsedy, *Könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473-1800*. Budapest, 1999, 87-90, 94-97.

Kadının haremdeki arkadaşlarından biri, "Koca Karı" (*Vén Asszony*) Ali Paşa'ya bir antlaşma yapmayı önerir: Eğer kendisiyle evlenir ve Budin'e götürürse ölen karısının tacını çalacak ve ona verecektir. Ali Paşa bu pazarlığı kabul eder ve Budin'e gider. Ardından da "Koca Karı", kendisinin çağrılmasını beklemeden tacı Budin'e gönderir, ama Ali Paşa sonunda kadını unuttur. "Koca Karı" bundan sonra bir şey olmadığını görünce aldanmanın ve öfkenin verdiği kızgınlıkla Ali Paşa'yı *çasar'a* (padişaha) şikayet eder. Üstelik yalan yere tacı Ali Paşa'nın kendisinden çaldığını ve Budin'e götürdüğünü iddia eder. *Çasar* müthiş bir öfkeye kapılır, Paşa'nın kapu kethüdası da bundan hemen haberdar olur ve efendisine durumu iletir. Ali Paşa başına gelecekleri anlar ve İstanbul'dan çavuşlar gelmeden önce kendisini zehirler. İleri gelen Budinli Türkler olağan bir hastalık sonucu öldüğünü ilan ederler, ama yazara gerçeği söylerler. Sarayın adamları gelir ve tacı gerçekten de Paşa'nın sandığında bulurlar. Yazar bundan sonra İncil'den, Macar tarihinden ve evrensel tarihten örnekler sıralayarak kadınların gizli gizli dolap çevirmelerinin ne zararlar verdiğini kanıtlamaya çalışır. Sonunda da Nádasd köyünde yazmaya başladığı ve Sátorajáújhely kasabasının aşağı kısımlarında, Patak taraflarındaki sokakta bitirdiği (bu artık altıncı) öyküsünü Jászapáti'li Bálint Kaszás adlı bir erkeğe ithaf eder.

1. Her ne denli yapıt görünüşte Osmanlı dünyasının bilinmeyen bir olayı konusunda Macar okuyucuyu aydınlatmak istiyorsa da ilk okunuşunda şurası açıktır ki, aslında ahlak dersleri veren, belirli ahlaksal tezleri doğrulamayı amaçlayan romantik ya da eğlendirici aşk öyküleri arasında yer alıyor. Pál Istvánfi'nin *Voltér és Grizeldisz*'nin (Volter ile Grizeldis), Gáspár Ráskai'nin *Vitéz Franciskó*'su (Yiğit Francisko) ya da András Valkai'nin *Albuinus és Rosimunda*'sının (Albuinus ile Rosimunda) temsil ettiği tabakaya dahil ve adı geçen sonuncu yazar ile yakın görüşler belirtirken, ilk ikisiyle tam tersi bir görüştedir; bunlar kadın sadakatinden örnekler sunar⁶. Somut öykü, yani ileri gelen Türkün özel yaşamının ayrıntılı olarak sergilenişi yeni, bireysel bir örnekle kadınların sahtekarlığının kanıtlanmasına elverişli tarihsel olaylar dizisini zenginleştirmeye yarar. Bunun yanı sıra belki de içeriğin yukarıda sunduğumuz kısa özeti de *Icon*'un kendi türünde ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu duyumsatmış olmalıdır. 16. yüzyıl tarihî destanlarını baştan sona izleyecek olursak ilgi açısından, o çağ Macarlarının "ebedî

⁶ Balassi Bálint és a 16. század költői. (Magyar remekírók.) I. Budapest, 1979, 396-425, 552-576; RMKT XVI. 9, 204-215; karş. Tibor Klaniczay (ed.), *A magyar irodalom története 1600-ig*. Budapest, 1964, 400-403.

düşmanı" Türklerin özel ilişkilerine değgin buna benzer derinlikteki yapıtlara seyrek rastlandığını görürüz. Ya da konuya bir başka açıdan bakıldığında Türk dünyasının gizli yanları üzerine benzeri ölçüde bilgi sunan pek az sayıda yapıt olduğunu söyleyebiliriz. Hatta Tinódi'nin Türk-Macar çarpışmalarından söz eden destanları bile öylesine dikkatlerini Macarların üzerine topluyor ki, yakın zamanlarda ünlü lavtacımızın Türklerle ilgili olarak neler düşündüğünü ya da yazdığını anlamaya çalışanlar sonunda, *Krónika*'sının cılız bilgileriyle derli toplu bir Türk (Osmanlı) imaji oluşturmanın olanaksız olduğunu anladı⁷. Konuya sıkı bir biçimde yaklaşacak olursak niyet ve birincil, özgün enformasyona dayanarak *Icon*'un dışında Türklerin iç işlerinden layık olduğunca bilgi sunmaya çalışan iki yapıtı anabiliriz yalnızca. Bunların ilki Sebestyén Tinódi'nin 16. yüzyılın ilk yarısının Osmanlı-İran savaşlarını anlattığı *Szuliman császár Kazul basával viadaljáról* (*Sultan Süleyman'ın Kazul Başa [İran şahı] ile Mücadelesi Üzerine*) adlı destandır⁸. Olasılıkla Budin beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa'nın yaşamından söz eden ikincisi ne yazık ki günümüze gelmemiştir, bunu yalnızca István Szamosközy'nin kısa özetinden tanıyoruz⁹. Aslında o çağın Osmanlılarla neredeyse simbiyotik bir ilişki içinde yaşayan Macarlarının Venediklilerle ya da Dubrovniklilerle karşılaştırılabilecek inanılmaz bilgilerini ebedileştirmeye ya da yazıya dökerek başkalarıyla da paylaşmaya neden bu denli az bir ilgi gösterdikleri güçlkle anlaşılır. Bu durum *Icon*'un değerini daha da artırmaktadır, çünkü (eğer yalnızca bir edebi hammadde olarak olmuş olsa bile yine de) öyküsüne bir dizi öyle enformasyon yerleştirmiştir ki, bunlar başka yerde bulunmaz ya da yalnızca değişik biçimde bulunabilir. Aşağıda bu tarihsel-edebî verilere ve değinmelere göz atacağız ve bunlardan Türk kültür tarihi açısından ne ölçüde yararlanılabileceğini belirlemeyi deneyeceğiz. Ama önce yazarın kişiliğinden ve destanın ortaya çıkışına yol açan olaylardan söz etmemiz gerekiyor; çünkü bunların da ilginç birçok yanı var.

⁷ József Jankovics, *Tinódi török-képe*. In: *Nádasdy Tamás (1498-1562). Tudományos emlékülés: Sárovar, 1998. szeptember 10-11*. Sárovar, 1999, 131-139.

⁸ Sebestyén Tinódi, *Krónika*. (Bibliotheca historica.) Yay. István Sugár, önsöz: Ferenc Szakály. Budapest, 1984, 413-425.

⁹ Endre Veress, *Musztafa budai basa álma, s a nagy löporrobbanás - Szamosközy István történeti feljegyzése. Történelmi Tár 1896, 741-743; Szamosközy'nin metninin yeni baskısı: József Jankovics - Péter Kőszeghy - Géza Szentmártoni Szabó (eds.), Régi magyar irodalmi szövegyűjtemény. II. A 16. század magyar nyelvő világi irodalma*. Budapest, 2000, 1041-1042.

Yazar

Károly Pekár 49. kıtayı göz önünde bulundurarak daha önce bilinmeyen yazarın olayların bir bölümünü gözleriyle gördüğü ya da kulaklarıyla duyduğuna dikkati çekmişti, yani yapıtını kesinlikle 16. yüzyılda yazmış olmalıydı¹⁰. 1-5. ve 64-65. kıtalara bakacak olursak yazarın gerçekten de Budin'e giden elçilik heyetine katılmış olduğu konusunda hiçbir kuşku olmaz. Hatta bu heyetin saygın bir kişisi olmalıdır ki, önde gelen Budin Türkleri onunla gizli bilgileri paylaşmışlardır. Yakın zamanlarda Géza Szentmártoni Szabó yazarın Kristóf Szattay olduğunu ve "öyküye kendisini de katarak yazarlığına atıfta bulunduğunu" ileri sürdü¹¹. Kristóf Szattay ile ilgili olarak ne yazık ki hiçbir bilgimiz yok. Bu adı taşıyan bir kişiyle *Icon*'un dışında yalnızca bir tek kaynakta, Ajnácskő kalesine bağlı toprakların *urbarium*'unda (tahririnde) 1589 yılında karşılaşıyoruz, bir defasında Christophorus Satay, bir defa da Christophorus Zathay biçiminde olmak üzere birkaç köyün paydaş sahibi olduğu kaydedilmiştir¹². Bundan, ilgili kişinin en azından soylu olduğu ve kesinlikle yazı yazmayı bildiği varsayılabilir. Ve de Gömör ya da Kishont ili Zemplén'den, Ung'dan, Ugocsa'dan, yani Homonnai ailesinin yurdundan pek uzak olmadığı, üstelik *urbarium* ile destanın yazıldığı tarih arasında topu topu iki yıl geçmiş olduğu için, István Homonnai'nin hizmetinde bu aynı Kristóf Szattay'nin bulunduğu ve onun elçisi olarak fethedilmiş Macaristan'ın başkentine gittiği konusu hiç de göz ardı edilecek bir şey değildir.

Bu durumda elçiye bir parça daha yaklaşmış olsak da yazarlık sorununun yukarıdaki çözümünü bizi tam anlamıyla rahatlatacak gibi görünmüyor. Özdeşleştirmenin dayandığı tek temel, yazarın elçiden tekrar tekrar üçüncü kişi olarak söz etmesidir, çünkü o çağın destan yazarlarının kendilerinden böyle bahsetmesi adetti. Her ne kadar elçiden böyle söz ediyorsa da, kendisinden sık sık ve vurgulayarak tekil birinci kişi olarak söz ediyor ("énnekem",

¹⁰ Pekár, a.g.e. (n. 3.), 375; buna ilişkin kıta: "De föemberektül értettem vala / Budán titkon nékem megmondóták vala" (Ama önde gelen kişilerden bilgi aldım / Budin'de bana gizlice söylemişlerdir); Szilády, a.g.e. (n. 2.), 86. (Bundan sonra yalnızca kıtalara atıfta bulunacağız ve de yalnızca Szilády'nin yayımına; bundan ayrılacak olursak belirteceğiz.)

¹¹ Géza Szabó, *Szattay Kristóf*. In: László Péter (ed.), *Új magyar irodalmi lexikon*. III. Budapest, 1994, 1913.

¹² Richard Marsina - Michal Kušik, *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku*. I. XVI. storočie. Bratislava, 1959, 433-439. Gáspár Zathy (Szattay?) adını taşıyan birisi 1578'de Szabolcs ili mahkemesinde Mihály Várdai'yi temsil etmiştir: *Régi magyar nyelvmélekek*. II. Buda, 1840, 293, 295.

"énteneked", "értettem vala"). Üstelik altıncı kıtada elçiye ve kendisine yan yana yer veriyor ve iki kişi için birbirinden ayrı iki ad durumunu kullanıyor: "Ben iyi biliyorum, Kristóf yolculuğu sırasında görmüştü". Bize kalırsa bu çözüm tek ve aynı kişiden çok, iki ayrı kişiyi göstermektedir.

Bu gözlem doğal olarak yazarın Szatay olduğunu kesinlikle dışlamaya yetmiyor, ama bunu olanaksız da kılmıyor. Öyküyü her kim yazmış olursa olsun, tıpkı Homonnai'nin pek çok çarpışmanın yanı sıra ünlü Szikszó muharebesindeki (1588) kahramanca mücadelesini ebedileştiren tanınmış György Tardi gibi István Homonnai'nin çevresinden biri olmalıdır¹³. *Icon*'un yazarı kendisiyle ilgili olarak bu destanın altıncı destanı olduğunu iddia ettiği için belki de Tardi'nin kendisini, deneyimli Kalvinci destan yazarını düşünmemiz ve *Icon*'un yazarlığını da ona mal etmemiz tümüyle dayanaksız olmayacaktır. Destanın sonuncu, kadın cinsinin tutarsızlığını kanıtlayan kıtaları derin İncil, klasik edebiyat ve tarih bilgisine tanıklık eder; bu da bizi Olaszliszka'da okul yöneticisiyken daha sonra Abaújszántó vaizi ve Abaúj başpapazı (*esperes*) Tardi'ye götürür. 16. yüzyıl tarihî destanlarının çoğunluğunun adının Macarca oluşunu göz önünde bulunduracak olursak söz konusu yapıtın Latince adının (da?) olması göze çarpar, ki bu da ancak klasik eğitim görmüş bir yazar olabileceğini düşünmemize izin verir. Yine aynı biçimde ilk (Bártfa) baskının Latince açıklamalar sunan kenar notları da - büyük bir olasılıkla yine yazarın kaleminden çıkmıştır -, eğitim görmüş bir kişi olduğunu göstermektedir¹⁴. Burada daha şimdiden anı biçimde Osmanlı dünyasını çok iyi tanımış olabileceğini söylemek istiyoruz; çünkü Osmanlıca kavramların kullanımı ve Osmanlıca sözcüklerle ilgili açıklamaları neredeyse hiçbir itiraza yer bırakmaz.

Öykünün Yazıldığı Tarih ve Geri Planı

Yazar destanın konusunu -yukarıda andığımız- Budin'e giden elçilik heyeti sırasında tanımıştır. Metin bunun zamanı üzerine pek çok tutamak noktası sunmaktadır. Elçilik heyetinin üyeleri daha Ali Paşa hayattayken, yani 22 Şubat 1587'den önce (Budin beylerbeyinin öldüğü gün budur) yola ko-

¹³ István Homonnai Drugeth için bkz.: *Budai Ferencz polgári lexicon*, II. Pest, 1866², 136-138. *Historia Szikszoiensis*'in yeni yayımı RMKT XVI. 11, 331-336, 490-498. Muharebe, Tardi ve destanın yazılışının geri planı için bkz. András Szabó, Az 1588-as szikszói csata és propagandája. *Hadtörténelmi Közlemények* 112:4 (1999) 851-860.

¹⁴ Bunun kesin kanıtı Kaszás'lardan ve Jákob Bakó'dan söz eden ve onlar hakkında fazla bilgi sunan kenar notudur, ki bu konu ancak sırdaş biri tarafından bilinebilir (5. kıta). Bunları aşağıda ayrıntılı olarak da ele alacağız.

yulmuştur¹⁵. Tarih belirten bir başka olgu ise bayramdan söz edilmesidir; yazarımıza göre Ali Paşa İslam dininin bayramında yigittik oyunları düzenlemiş ve buna kendisi de katılmıştır. Ali Paşa'nın Budin'deki ikinci görevlendirilişine iki bayram denk gelir: 994 yılının Şevval ayının 1. günündeki (15 Eylül 1586) *Şeker Bayramı* ve Zilhicce ayının 10. günündeki (22 Kasım 1586) *Kurban Bayramı*. Metinden elçiliğin bu oyunları görüp görmediği açıkça anlaşılmıyor; yalnız onların oraya buraya yerleştirilmiş gereçleriyle, örneğin *cemal* (bir tür kukla) ile karşılaşukları kesinlikle söylenebilir. Şu da kesin ki, elçilik heyeti Ali Paşa'nın ölümünden sonra da Budin'de kalmıştır, çünkü yazarımız öyküyü bu sırada derlemiştir. Yerel bir önemi olan elçilik heyetinin aylarca Budin'de bulunması olasılık dışı olduğu için 1587 yılının Şubat ayının ikinci yarısında, Ali Paşa'nın öldüğü günlerde Osmanlılar egemenliğindeki Macaristan'ın başkentine gelmiş ve birkaç gün sonra da oradan ayrılmış olduğu varsayılabilir.

Elçi gönderilmesinin geri planında Hatvan Türkleri ve Eğri Macarlarının vergi ödeyenler için verdiği mücadele yer alıyordu. Tarafların paylaşma konularından biri Heves kasabası olmuştur. Heves'i Osmanlılar daha yüzyılın ortasında fethetmişler ve Hatvan beyinin *has*'ına eklemişlerdi, ama Macar toprak ağaları, yani Országh ailesi, derken 1570'ten başlayarak Borbála Országh ve kocası Ferenc Török de yine vergi topluyorlardı¹⁶. Mevzilerini sürekli olarak ilerleten Osmanlılar 1559'da burada bir palanka yapmayı planladılar¹⁷, ama sonra bir nedenle bundan vazgeçtiler. 1567'de artık bir kez yerle bir edilen Heves dolayında 1570'li yılların sonunda çarpışmalar yeniden alevlendi¹⁸. Yerel tarih literatürüne göre 1584 dolayında yine de Osmanlılar Heves'te palankalarını yapmayı başarmışlardır¹⁹. Ancak bu ne Osmanlı, ne de Macar kaynaklarınca inanılır bir biçimde doğrulanamıyor²⁰. Ama öyle görünüyor ki bu tarihte Heves'te yine de bir şeyler olmuş ol-

¹⁵ "Mikor küldé ... Budára Szattay Kristófot Ali Passára" (Kristóf Szattay Budin'e Ali Paşa'ya gönderildiğinde...; 2. kta). Antal Gévay, *A' budai pasák*. Bécsben, 1841, 12: No. 17. 13: No. 19.

¹⁶ Dezső Dercsényi (ed.), *Heves megye műemlékei*, III. Budapest, 1978, 282.

¹⁷ Samu Borovszky (ed.), *Heves vármegye*. Budapest, y. y. 153; István Sugár, *Az egri vilájet várai*. I. *Az egri vár híradója* 24 (1992) 30.

¹⁸ Sándor Takáts - Ferenc Eckhardt - Gyula Szekfű (eds.), *A budai basák magyar nyelvű levezése. I. 1553-1589*. Budapest, 1915, 192 (karş. Sugár, a.g.e., [n. 17.], 30.) ve 246.

¹⁹ Imre Soós, *Heves megye községei 1867-ig*. Eger, 1975, 257.

²⁰ István Sugár, *A török végvárrendszer Északkelet-Magyarországon* (Heves, Külső-Szolnok, Borsod vármegyék és a Jászság). In: Sándor Bodó - Jolán Szabó (eds.), *Magyar és török végvárak 1663-1684*. (Studia Agriensia, 5.) Eger, 1985, 274; Klára Hegyi, *Heves a török forrásokban*. In: *Tanulmányok Hevesről*. Heves, 2001, 126.

malıdır. Budin beylerbeyi Sinan Paşa'nın mektuplarından iki kuzeydoğu serhat örgütü arasında 1584'te bir çeşit "harp" çıktığı anlaşıyor; yılın başında güçlü Macar birlikleri Szolnok'a saldırmış, yazın da Jászberény'e; üstelik Eğrili Macar askerleri Hatvan pazarını da vurmuşlardır²¹. Osmanlılar da cevap vermekte gecikmediler, varsayımımıza göre Heves kasabasına yapılan o saldırı bu sırada olmuştur; bu konuda 13 Mayıs 1588 tarihli bir mektupta şunlar yazılı: "Büyük Heves varoşunu bundan birkaç yıl önce - (Hatvan beyi?) yakıp yıktı."²² Kasabanın Büyük ve Küçük Heves olarak ikiye bölünmesi genellikle palanka inşası sırasında Osmanlıların kasaba halkını eski yerleşim yerinden kovmaları ile açıklanıyor. Sorun ise yalnızca tüm bunların ne zaman olduğunu bilmememizdir. Yeni kaynaklar bulununcaya dek, biz kendi adımıza 1588 yılına tarihli mektubun Osmanlıların 1584-1586 dolayında Heves'i yeniden işgal etmeye kalkıştıklarına, ama - olasılıkla Eğrili Macar askerleri yüzünden - bunu yine başaramadıklarına atıfta bulunabileceğini düşünüyoruz. Aynı zamanda kasabaya çok büyük zararlar verdiler, bu yüzden István Homonnai Drugeth, Ungvár'dan Ali Paşa'ya elçi gönderip "(Macar) çetelerinden dolayı Heves'i yakıp yıkmamasını" rica etmiştir (2. kıta).

Bu işle, bilgilerimize göre o sıralar Zemplén'in (ve 1587'de Ung'un) kral valisi olan²³ ve mülkten yana çıkarları da Heves kasabasına bağlı olmanın (Heves ilindeki Gyöngyös'de, Devaványa'da ve Fegyvernek'te mülki çıkarları olduğu da doğrudur ya²⁴) Homonnai'nin bu işle neden ilgilendiği kafa karıştıran bir sorundur. Bir açıklama yaparken Viyana sarayının 1584-1588 arasında bölgenin en büyük askeri saygınlığa sahip Yukarı Macaristan (Kassa'daki) başkomutanlığına ancak geçici olarak Ferdinand Nogarol'u getirmiş olması ve bu işleri de çoğunlukla vekillerinin, pek çoğunun yanı sıra Bálint Prépostváry'nin yapmış olduğunu dikkate almamız gerekir²⁵. Üstelik Kristóf Ungnád öldüğü için Eğri Kale komutanlığı mevkii de bu aylarda henüz boş duruyordu²⁶. Heves'liler ve öteki ilgililer belki de başkomutan yardımcılarını yeterince ağır bulmadıkları için Kuzey Macaristan'ın

²¹ Sándor Takáts, *Bajvívó magyarok*. Budapest, 1979³, 125.

²² Sugár, *Az egri török* (n. 17.), 30.

²³ Zoltán Fallenbüchl, *Magyarország főispánjai 1526-1848*. Budapest, 1994, 105, 113.

²⁴ Ferenc Szakály, *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, 1981, 113-114.

²⁵ Géza Pálffy, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században* (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és "életrajzi lexikonból"). *Történelmi Szemle* 39 (1997) 273.

²⁶ József Nagy, *Eger története*. Budapest, 1978, 116-121.

yiğitliğiyle ünlü bir ailesinin oğluna başvurdular. Bu girişimlerinin zaten bir gerekçesi de vardı; Homonnai - biyografiye benzeyen, ne yazık ki tarihlendirilmemiş, krallık hazinesine (*Kammer*) yazdığı bir mektubunda anlattığı gibi, kendisinin bulundurması gerekenden daha fazla sayıda askerleriyle düzenli olarak çevredeki Osmanlılarla yapılan çarpışmalara katılmış ve sık sık Eğri yiğitlerinin yardımına da koşmuştur²⁷. Elçilik heyetinin gönderilmesi aynı zamanda Homonnai Ailesi'nin trajedisinin çözümüne de yaradı. *Icon*'da bir an için anılan Mihály Paksi asilzadenin yeğeni idi (Margit adlı kızkardeşinin ve Jób Paksi'nin oğlu) ve 1583'te Osmanlılara esir düşmüştü; yani bu durumda o sıralarda Hatvan'da tutsaklık yaşamı sürdürüyordu²⁸. Homonnai'nin *Kammer* başkanına yazdığı 19 Ocak 1587 tarihli mektuptan Paksi'nin fidyeyi bulabilmek için tüm varlığını rehine yatırması gerektiğini öğreniyoruz (Homonnai bu nedenle *Kammer*'den yardım istiyordu)²⁹. Her ne kadar Homonnai Paksi'nin fidesinin ödenip kurtulduğunu yazıyorsa da Şubat ayında gerçekleşen elçilik heyeti gönderilmesi olayı sırasında Tisza nehri ötesinde bu mülk sahibi akrabasının kurtarılması işleminin henüz tümüyle sona ermediği imkansız değildir. Böylece Szattay'nin bir öteki baş görevi Hatvan'da askıda kalmış olan sorunları görüşmek olmalıdır (fidyenin son taksitini götürmüş olabileceği ya da Paksi'nin kendisi için kasabaya gitmiş olabileceği de düşünülebilir).

Yazar yapıtını kendisi de burada anlatılan olaylar konusunda çok şey bilen Bálint Kaszás'a ithaf etmiştir: "Eğri'de oturdun, Esirlik de yaptın, iyi biliyorum / o yüzden başkalarına göre bu konuyu daha iyi bilirsin biliyorum" (64. kıta). 5. kıtada "Kaszás'lar Jász-Apáti'de otururlardı" diyor, buna yaptığı Latince kenar notunda ise öbür Kaszás'a János dendiğini. Hatvan sancağının çarpışmalarla yakılıp yıkılmış bölgelerinde (bu arada Jászság'da da) Kaszás'ları başka kaynaklar da anar. Bu adı taşıyan ilk kişiler (János Kaszás ve Pál ve ikincinin oğlu Albert) sancağın 1546 yılı defterinde Hatvan'daki Kis sokağı mahallesi oturanları olarak yer alırlar³⁰. Hatvan sancağının 1570 yılı tahrir defterinde de yine Pál Kaszás ve oğlu Albert, ayrıca Dijános Kaszás ve

²⁷ Magyar Országos Levéltár (Macar Milli Arşivi, bundan sonra MOL) P108 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Rep. 46. Fasc. A No. 9.

²⁸ Iván Nagy, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. IX. Pest, 1862, 15, 18; karş. *Budai Ferencz polgári lexicon*, III. 23.

²⁹ MOL E41 Litterae ad camaram exaratae, 1587. No. 2.

³⁰ Lajos Fekete, *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jászberény, 1968, 12. Defterin tarihi için bkz.: Gusztáv Bayerle, *A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-b-1. Defter[-i] mufassal-i liva[-i] Hatvan*. Hatvan, 1998, 9 (Ferenc Szakály'ın önsözü).

kardeşi Gergely, Hatvan sakini olarak kaydedilmektedir³¹. Jászág'da da Kaszás'lar yaşıyordu, Osmanlı vergi memurları 1579'da deftere Máté Kaszás ile oğlunu geçirmişlerdir³². İlk Jászapáti'li Kaszás ile yine bu defterde karşılaşırız: köyün kaptanı o tarihte Gergely Kaszás'dı³³. 1579'da ve 1590'lı yılların başında bu ünvanı Imre Kaszás taşıyordu, yani yaklaşık on beş yıl boyunca kesintisiz görevinde kalmış olması da imkânsız değil³⁴. Anılan yerlerin aynı adı taşıyan aileleri geniş bir sülalenin üyeleri mi idi, bu belli değildir. Kaptanlık mevkiinin sahipliği ise Jászapáti'li Kaszás'ların Jászkun bölgesinin önde gelen kişileri olduğunu, "armalı" ya da "sadaklı" soylular arasında yer aldığını ve Jász özerk topluluğunun yöneticileri (başlangıçta boy beyleri, daha sonra yargıçları ve vergi toplayıcıları) ve en büyük mülk sahipleri olduklarını gösterir³⁵. Yıllık, birlikte ödenen götürü vergi (*kesim*) karşılığında Osmanlılar yine Jászág ve Kunság kapitány (komutan)larını yönetimin temsilcileri sayıyorlardı. Genelde soyluların vergi muafiyetlerini kabul etmedikleri halde, onları vergi veren reaya arasında göstermiyorlardı³⁶. Diğer taraftan, kendilerine bağlı olanların da defterlerde seyrek olarak karşımıza çıkması kaptanların etkisinin kesin işaretidir. Bu yüzden Bálint ve János Kaszás'ın adını defterlerde boş yere ararız, oysa Jászapáti'de oturdukları doğrulanabilir. Gerçekten de Kral Rudolf'un 1580'de Bálint, Imre ve János Kaszás'a (artık tam bir) soyluluk bağışladığı ve Jákóhalma ve Négyszállás köylerini onlara tevcih ettiği ve Szentandrás mülkünün onlara ait olduğunu da pekiştirdiği belgelerinde onlardan Jászapáti'li olarak söz edilmektedir³⁷. Bálint Kaszás 1586 yılı Érsekújvár gümrük kayıtlarında köprüden 50 hayvan geçirdiği zaman yine Jászapáti sakini olarak gösterilmiştir³⁸. Destan ya-

³¹ Bayerle, a.g.e., 21.

³² Bayerle, a.g.e., 84.

³³ Bayerle, a.g.e., 95.

³⁴ János Botka, Latin és magyar nyelvű források a Jászág XVI-XVII. századi történetéhez. *Szolnok Megyei Levéltári Füzetek* 11 (1988) 229, ve İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Defterleri 823, 53.

³⁵ Kapitánylar "sadak parası" denen bir para öderlerdi, ama ayrıca ortak harcamalardan muaf tutulurlardı. István Gyárfás, *A Jász-kunok története*. IV. Budapest, 1885, 43, 58.

³⁶ Karş. Ferenc Szakály, *Magyar intézmények a török hódoltságban*, Budapest, 1997, 80-82.

³⁷ MOL A57 Libri Regii, cild 4. 219-220. Bálint Kaszás bir ara Borsóhalma'da da bir mülk parçası edinmiştir. Adı sıralanan mülklerle ilgili hakları Eğri Piskoposu ve vekili István Radecz tarafından pek çok kez berkitilmiştir; buna büyük bir ihtiyaç da vardı, çünkü aynı mülkler kral tarafından Imre, Albert ve János Kapitány'a da tevcih olunmuştur ve sonunda 1599 yılında bu mülkleri paylaşmak konusunda anlaşuncaya dek mahkemeleşmişlerdir; karşı. Gyárfás, a.g.e., 175.

³⁸ Gyula Kocsis, Szolnok megyei települések állatkereskedelme és "szekerezése" a XVI. század második felében. *Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 1 (1986) 42.

zarımıza göre Bálint ve János atçılıkla da uğraşıyordu. Bálint Kaszás'ın Osmanlı egemenliği altındaki Macaristan'ın bu bölgesiyle Krallık Macaristan'ı arasındaki hayvan, deri ve kumaş ticaretinin en büyük aracı tüccarı Gyöngyös'lü Balázs *deák* ile ticari bir ilişkisi vardı. Jászapáti'li Márton Barla gibi Kaszás'ın da Balázs *deák*'ın sığır nakliyecisi ya da hayvan yetiştiricisi olarak çalışmış olabileceği de göz ardı edilemez. Onları birbirine ne bağlarsa bağlasın, ilişkileri herhangi bir nedenle bozuldu ve Balázs *deák* 1592 yılında defterine Bálint Kaszás ile sürmekte olan davası yüzünden yirmi üç kez Eğri'ye gitmek zorunda kaldığını yazdı³⁹. Yukarıda söylenenlere dayanarak Jászapáti'li Kaszás'larda fetih döneminin en karakteristik tiplerinden birini görüyoruz: canlanan tarımsal talep dolayısıyla kendisini sığır (ayrıca at ve koyun) yetiştiriciliğine ve kısmen de hayvan ticaretine tümüyle adanmış köy-kasaba sakini ve küçük soylu tipini. Yazarımız tarafından kenar notunda "yetenekli Heves sakini" (*civis*) ve "at yetiştiricisi" diye adıyla anılan Jákob Bakó da aynı kategoriye dahil olmalıdır⁴⁰. Bakó'lar Jászapáti'de de yerleşmiş oldukları için, hatta 1579'da köyün yargıcı onlardan çıktığı için⁴¹ iki sülale arasında ortak alışverişi ya da ticari ilişkinin olduğu da düşünülebilir. Belli ki yazarımızın onlardan çevrenin yetenekli girişimcileri diye anması bir rastlantı değil, Heves'e (ve belki de Jászapáti'ye) yapılan saldırılar en çok onlara zarar vermiş olmalı ve bunun sonucunda da at yetiştiriciliğinden vazgeçmiş oldular⁴². Demek oluyor ki bu durumda 1587 yılında Budin'e elçilik heyeti gönderilmesi konusunda Kaszás'ların ve Bakó'ların ellerinden geleni

³⁹ Ferenc Szakály, Balázs deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyvei (Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén). *Agrártörténeti Szemle* 1972/3-4, 374; Márton Barla hakkında bkz. *a.g.e.*, 375-376; karş. Kocsis, *a.g.e.*, 42.

⁴⁰ Jákob (yani Jakab) Bakó adı ilk kez Hatvan sancağının 1546 yılı kayıtlarında Gergely Bakó'nun bekar oğlu olarak görülüyor (Fekete, *a.g.e.*, 48; Hegyi, *a.g.e.*, 113). 1559'den önce evlenmiştir (Hegyi, *a.g.y.*), ve bundan sonra babasıyla birlikte 1562'de ve 1570'de de Heves'in vergi ödeyenlerinin kayıtlarında yer alır (Bayerle, *a.g.e.*, 101; Hegyi, *a.g.e.*, 117, 119). Heves'in ondalık (öşür) vergisi kayıtlarının 1549 ve 1577 yılına ait olanı Gergely Bakó'nun, 1582 yılına ait olanı ise Jákob'un kaydını tutmuştur (Hegyi, *a.g.y.*).

⁴¹ 1570-ben Balázs Bakó ve Pál Bakó (Bayerle, *a.g.e.*, 83-84); Balázs Bakó 1579'da Jászapáti'nin yargıcısıdır (Botka, *a.g.e.*, 229.)

⁴² "Jákob Bakó'nun evi harap olduğundan / Atları suvarmaktan bıktılar / Çarpışmalar yüzünden sık sık üzöldüler" (5. kıta). Gyula Kocsis'in Szolnok ili ve Jászság'ın hayvan ihracatında 1586'da atların görülmemesini belirlemesi gözle görülür bir biçimde bu durumla uyusmaktadır (Szolnok megyei, 32-33.). Heves'in hayvan nakletmesiyle ilgili olarak ayr. bkz. Gyula Káldy-Nagy, *Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 9.) Budapest, 1970, 125.

yaptıklarına inanmamız için yığınla nedenimiz var ve öyküye de adlarıyla kişisel olarak tanımanın ötesinde bu yüzden girmişlerdir⁴³.

Bunlardan sonra yalnızca destanın yazıldığı tarihi belirlememiz gerekiyor. Yazar son kitada açıkça, yazmaya yolculuk sırasında başladığını ve bir sonraki durakta, (Sátoraj)Újhely'de bitirdiğini söylüyor. Bizim edindiğimiz izlenime göre bu eve (Ungvár'a) dönüş yolunda, henüz canlı Budin yaşantılarının etkisi altındayken olmuş olabilir. Çerçeveli-öykü yapısı, yani öyküyü Budin'e gidişle başlatması ve dönüşle kapatması bunun işareti. Bu yüzden biz kendi payımıza adı bilinmeyen yazarın Ali Paşa'nın evliliğinden söz eden destanını 1587 yılı Şubat ayı sonunda ya da Mart ayı başında yazmış olduğunu düşünüyoruz ve bu kişi ya Homonnai'nin güvenilir adamı Kristóf Szattay'dır ya da belki de - ki biz daha çok bundan yanayız -, György Tardi'dir.

İcon'un Türk Tarihiyle İlgili Verileri

1. Kılavuz Veli. Üçüncü kitada Szattay Budin'e giderken Jászberény'de "...armağan olarak / güzel mızrağını Kılavuz Veli'ye verdi⁴⁴: / Veli ona dostluk sözü verir / Szattay de emrine amade olduğunu söyler". Her ne kadar kılavuzun ziyareti ve karşılıklı armağanlar (armağanlardan burasıyla ilgili Latince kenar notu ileri sürmektedir bunu) tüm öykü açısından yalnızca bir yan epizoddur, o çağın serhat koşulları üzerine bilgilerimiz düşünülecek olursa yazarımızın bu konuya yönelmesi, buna önem vermesi bir rastlantı değildir. Zaten kılavuzlar serhat savaşlarının en önemli kişileri arasındaydı. Yolları, patikaları ve gizli geçit yerlerini bilenler onlardı, "bu yüzden kılavuz yağma... sırasında tıpkı çarpışmayı yöneten komutan... gibi vazgeçilmez bir insandı. Kılavuz olmaksızın da ne Macar ne de Osmanlı çetesi yola çıkmazdı. Ve her iki taraf da ne kadar çok, ne kadar iyi kılavuzu varsa, ötekinin üzerine o kadar çok kazanma umuduyla giderdi. Buna karşılık kılavuzların beceriksizliği çoğu zaman en iyi biçimde hazırlanmış planı bile boşa çıkarırdı" - diye

⁴³ Bálint Kaszás'ın destanda sözü geçen ve Eğri'de bulunduğu günler ve tutsaklığı konusunda hiçbir bilgimiz olmamasına karşın, 1587 yılı sonrası yaşamı üzerine şu malumat var: 1596'da Eğri'de askerlik yapar ve savunmasına katılır; cesurca davrandığı için vali István Fejérvölgy Heves ilindeki (Jász)Szentandrás mezrasını ona verir (yani onun tasarruf hakkını bir kez daha onaylar) - burada yalnızca 32 serf çiftliği kurabilmek koşuluyla. Kocsis- a.g.e. (n. 38), 31.

⁴⁴ OSzK'nın nüshalarından birinde (1618/i): "Kalauz Velinek ada kopiait" (Kılavuz Veli'ye mızrak verdi).

yazıyor konuyu en iyi bilen Sándor Takáts⁴⁵. İki taraf da birbirlerinin kılavuzlarını iyi tanır ve acımasızca kovuştururdu. 1581 yılına ait bir krallık fermanı öldürülen her Osmanlı kılavuzu başına 24-30 Forint ödül koymuştu⁴⁶. Ama bu pek seyrek gerçekleştiği için, üstelik öldürülenin yerine kısa sürede bir başkası geçtiği için savunmayı yönlendirenler ünlü, becerikli ya da etkisi çok olan kılavuzlarla iyi geçinmeye önem verdiler. Daha 1579'da Heves serhatlerinde ortaya çıkan Jászberény'li Veli de bu tür bir "yol gösterici" olmalıdır. Bu yılın 3 Ekim'inde Budin paşası Prens Ernest'e bir mektup yazar ve Eğri'ye doğru ilerleyen ve Eğri'liler tarafından tuzağa düşürülen Osmanlı yağmacı birliğinin o taraflarda kötü bir niyetle dolanmadığını belirtir: "Kılavuz Veli önderliğinde at sırtında Eğri'ye gidenlerin hiçbir başka niyetleri yoktu, yalnızca yiyecek için Heves'e gidiyorlardı, Eğri'liler o taraflardaydılar ve baskın düzenlediler ve onları yenip kimisinin kellesini uçurdular, kimisini ise alıp götürdüler; oysa bunlar kendilerinin Hatvan Beyi'nin emriyle ve Voyvoda'nın iradesiyle oraya gittiklerini söyleyebilirlerdi..."⁴⁷. Demek, Veli'nin ilk "yol göstericiliği" pek başarılı olmamış ve herhangi bir biçimde bu serüvenden canını kurtarmıştır ve hikayemiz sırasında en azından sekiz yıldır o taraflarda hizmet veriyordu. Şurası da kesin sayılabilir ki, 1579'da olduğu gibi daha sonraki yıllarda da sık sık oraların sahibi olan Hatvan sancağı beyi için gelir elde etmek, taksit toplamak ya da yiyecek sağlamak için Heves'te ve Jászág'da dolaşmıştır. Bu durumda da kasabanın yukarda anılan sıkıştırma olaylarında onun da doğrudan rolü olduğunu haklı olarak varsayabiliriz. Yani Szattay'e eğer Heves'e destek aramak istiyorsa Kılavuz Veli'nin iyi niyetini satın alması tavsiye edilmiş olmalıdır ve yazarımıza göre de dostça buluşma ve mızrak armağanı da buna yarayacaktı.

2. Ali Paşa ve Budin Dolayındaki Spor Oyunları. Kalaylıkoz Ali Paşa'nın faaliyeti üzerine Sándor Takáts (pek çok kaynağın yanı sıra *Icon*'u da kullanarak) ayrıntılı bilgiler sunuyor; bu yüzden biz onun yaşamının Takáts tarafından bilinmeyen ya da yeterince vurgulanmamış bazı bölümüne değineceğiz⁴⁸. İstanbul'a doğru yola çıkmış olan imparatorluk elçisi Paul Eit-

⁴⁵ Sándor Takáts, A kalauzok és kémek a török világban. In: Aynı yazar, *Rajzok a török világból*. II. Budapest, 1915, 138.

⁴⁶ *A.g.e.*, 147.

⁴⁷ *A budai basák magyar nyelvi levelezése*, 192: No. 173.

⁴⁸ Sándor Takáts, Vezír Kalajkilo Ali basa. In: Aynı yazar, *A török hódoltság korából*. y. ve y. y. 153-179.

zing'in içoğlanı Wolf Andreas Steinach 1583'te Budin'e ulaştıklarında yolculuk günlüğüne "boylu boslu ve saygın Ali Paşa'nın" Hırvat asıllı olduğu bilgisini ekledi⁴⁹. Venedik'in İstanbul elçisi Gianfrancesco Morosini iki yıl sonra kaleme aldığı kapanış raporunda Ali'nin "İslav" kökenli olduğunu yazmıştır ve bu açıklama en azından Steinach'ın verdiği bilgiyle çelişme-mektedir. Ayrıca Morosini'ye yalnızca bu bilgiyi değil, Ali Paşa'nın kısa, ama tam bir kariyer ve karakter çizimini de borçluyuz; bu bilgilerin tarihimizin sisler ardındaki pek çok noktasını ve bağlantılarını aydınlatıyor.

İlkin Ali Paşa'nın kariyerinin başlangıcına yeni bir ışık getiren bölümü alıntulayalım: "Yedinci (vezir) Ali Paşa aşağı yukarı kırk yaşlarında, İslav kökenli, güçlü kuvvetli bir yapısı olan bir adam. (Sokollu) Mehmed Paşa'nın kölesi idi, paşa bu yakışıklı genci sakalı bitinceye dek sarayında tutacak olan Padişah'a armağan etti. O zaman yine aynı paşa oradan çaşnigir (*cesimir*) olarak çıkmasına yardım etti. Ama bu rütbe Babiali'nin (gelecekteki) vezirlerinin saraydan çıkarken genellikle yükseltildiği ölçüde seçkin bir rütbe değildi... (Altuncu vezir) Cafer Paşa'nın tam tersi bir karaktere sahip; alışkanlıklarına bakıldığında yukarılara tırmanmış bir köylüye benziyor, çok kibirli, herkes onu deli sayıyor... Gösteriş yapmakta çok başarılı olmasına karşın onu değerli bir insan saymıyorlar. Her şeyi biraraya getirecek olursak yıllarca Budin'in valisi idi, Macaristan'ın sınır bölgelerinde bu mevkiye herhangi bir leke düşürmeksizin bulundu."⁵⁰ Eğer buna 1580 yılında beylerbeyliğine atanmadan önce sarayda *mir-i alem* mevkiinde bulunduğunu eklersek⁵¹, Ali Paşa'nın hiç de farklı olmayan yazgısı önümüze serilir. 1540'lı yılların ortasında Hırvatistan'da bir yerde doğmuş olmalıdır, çocukken ya da yeni yetmeyken devşirilmiş ve Sokollu Mehmed Paşa'nın kulu olmuştur. Eğer 1580'li yıllarda Vác'ta mukataa emini olan Osman'ın, Ali'nin kardeşi olduğunu söyleyen Sándor Takáts'a inanacak olursak bu durumda iki kardeş birlikte devşirilmiş olmalıdır⁵². Ali'nin dış görünüşünün çok şey vaat ettiği kuşkusuzdur, çünkü Osmanlı ileri gelenleri hükümdarlarına en yakışıklı kölelerini armağan ederlerdi. Saray okulu yılları sona erince eski sahibi yine araya girmiş ve himayedarı sarayın çaşnigirleri arasında devlet adamı olarak

⁴⁹ Lajos Tardy, *Régi hírlök a világban*. Budapest, 1979, 125.

⁵⁰ Eugenio Albèri, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato il secolo dicemosesto*. III/III. Firenze, 1855, 291-292.

⁵¹ M. Tayyib Gökbilgin, "Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği". *Tarih Dergisi* 2:3-4 (1950-51 [1952]), 31.

⁵² Takáts, Vezir Kalajkiloz, 169.

kariyerine başlamıştır (her ne kadar Morosini bundan küçümseyerek söz ediyorsa da bu hiç de kötü bir başlangıç sayılmaz). Bu konumdan güvenilir kişilerin bir mevkii olan *mir-i alem*'liğe dek yükselmesi Sokollu'nun ona daha sonra da tam bir destek verdiğini gösterir ve bunun sonucu olarak da Ali 1570'li yılların sonunda imparatorluğu gerçekten yöneten o kapalı çevrenin, "Gerçek Osmanlılar" çevresinin bir üyesi olmuştur. Budin valiliğini Sokollu'nun mensupları (belki de dul eşi) yardımıyla sağlamış olduğu düşünülebilir, çünkü *mir-i alemler* sarayı terk ettiklerinde normal durumda ilkin sancak beyi olurlardı. Ali Paşa'nın Budin'de görev yaptığı tarih yakın zamanlarda Géza Dávid tarafından tam olarak saptanmıştır. İlk atanması 3 Haziran 1580'de olmuş ve 29 Eylül 1583'e dek, yani yerine Yusuf ya da öteki adıyla Sinan Paşa geçinceye dek bu mevkide kalmıştır. İkinci kez ona 17 Nisan 1586'da Budin tevcih edilmiş ve 22 Şubat 1587'de burada ölmüştür.⁵³

Elçi Morosini'nin onun yeteneklerinden ve davranışlarından olumsuz bir biçimde söz etmesi belki de tümüyle temelsiz değildir. Ali Paşa'nın Antal Gévay'ye göre "züppe" anlamına gelen *Kalaylıkoz* lakabı da onun tuhaf alışkanlıklarının bir işaretidir⁵⁴. Peçevi'nin kısa biyografisi bu adın gerçekten de kulağa pek hoş gelmediğini sezdiriyor: "Vezir Ali Paşa: Kalaylı koz deyü telkib olunmuş idi. Ama gayet silahşor ve nümayişi ve binişi hub bir vakur kimesne idi."⁵⁵. Buna karşılık ilginçtir, destan yazarımız onu "çok dindar", "güzel sık kızıl sakallı" biri olarak tanımıştır (7. kıta). Tabii bunları belirtirken 1587'de artık büyük bir nüfuzu olan destekçilerinin yaşamadığını göz önünde bulundurmalıyız; bu durum daha önceleri alabildiğine fazla olan özgüveninin azalmasına yol açmış olmalıdır.

Saray içinde yetiştirilmesinin bir sonucu olarak Ali Paşa, imparatorluğu yöneten sınıfı toplumun alt tabaka yığınlarından köklü bir biçimde ayıran o kendine özgü kültürün bir temsilcisi olmuştur. Doğuştan değil de, kimi kes-

⁵³ Géza Dávid, *Török közigazgatás Magyarországon*. Profesörlük tezi. Budapest, 1995, 213-215. Evliya Çelebi'ye göre kentin dışındaki bir tepedeki mezarı kutsallık kazanmıştır: Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. VI. Kitap. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini. Hazırlayanlar Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı. İstanbul, 2002, 154.

⁵⁴ Gévay, a.g.e., 12. Bizim için şimdilik anlamı pek açık olmayan bir sözcük olan *Kalaylıkoz*'u (*kalaylı* artı *koz*) Peçevi Tarihi'nin Macarca çevirisi için hazırlanan notlar - ilk sözlük anlamına uygun olarak -, "Kalaylanmış ceviz" diye çeviriyor: *Török történetűrók*. III. 1566-1659. Çeviri ve notlar: Imre Karácson. Hazırlayan ve önsöz: Gyula Szekfü. Budapest, 1916, 87: not 1.

⁵⁵ *Tarih-i Peçevi*. II. İstanbul, 1283/1866, 28.

kin bakışlı Batılıların bu tür insanlar için kullandığı deyişle, "Turc de profesión" (meslekten Türk) idi. Rütbe bakımından eşit düzeydeki arkadaşlarına onu bağlayan, aynı kültür, aynı dünya anlayışı ve aynı adetlerdi. Bu üst düzey kastın üyeleri padişahın inayeti ya da gazabı gereği imparatorluğun hangi köşesine savrulmuş olurlarsa olsunlar, yalnızca aynı şairleri okumakla, aynı müziği dinlemekle ve aynı mistik akımlardan hoşlanmakla kalmaz, aynı biçimde eğlenirler ve kutlamalar yaparlardı.

Yani *Icon*'un andığı ya da bunlara benzer spor oyunlarının İstanbul'daki bayram gösterileri konusunda bilgi sunan kayıtlarda sırasıyla karşımıza çıkması bir rastlantı değildir. Osmanlının başkentinde (ve başka birkaç büyük kentte) halka açık eğlenceleri (resmi geçit töreni, sirk ya da spor gösterileri, savaş manevraları vb.) çoğunlukla şu nedenlerle düzenlenirdi: Şehzadelerin sünneti, sultanların nişanı ve nikahı, padişah çocuğunun doğması, askeri bir zafer, şehzadelerin derse başlamaları, yabancı ülke elçilerinin kabulü, dinî bayramlar, padişahın cuma namazına gidişi vb.⁵⁶. Bunların tümü içinde en görkemlisi şehzadelerin sünneti sırasında yapılan şenliklerdi. Bunlar arasında da Sultan Murad'ın oğlu Mehmed için 1582'de düzenlettiği ve 50 günden çok süren -Avrupa'nın önemli saraylarına da davetiyeler gönderilmişti-, sünnet şenlikleri tümünü aşar⁵⁷. Olaylarla ilgili olarak yalnızca yazılı kayıtlar değil, birkaç minyatür kitabı da vardır; bunlar yardımıyla *Icon*'da sıralanan oyunları açıklamayı deneyebiliriz.

İşimiz en çok *Icon*'un ketum bir biçimde şunları yazdığı birincisi konusunda zor: "Şenlikte bir *ciemal* yaptırdı." Şansımız var ki burada geçen Osmanlıca sözcük düzeltilmiş ve geniş bir kenar notu da eklenmiş: "*Cziemal idolum seu Gigas Turci[c]us armatus pro pedibus vivit hominibus utitur*."⁵⁸ Uzun uzun düşündükten sonra buradaki *vivit*'in olasılıkla bir matbaa yanlışı olduğu ve *vivis*'in yerine yazıldığı sonucuna ulaştık. Bu durumda da metin şöyle çevrilebilir: "Cziemal: silah kuşatılmış Türk takliti ya da dev (bir kukla); ayak olarak insanları kullanır (yani insanlar taşımaktadır)". *Cziemal* sözcüğünde hiç kuşkusuz Arapça kökenli Osmanlıca *camal* ya da *cemal* kelimesini görebiliriz; Meninski'nin sözlüğü bu konuda şu bilgileri veriyor: "*giamāl ojuny* (günümüz transkripsiyonuyla: *camal* oyunu); *Persona, aut fi-*

⁵⁶ Metin And, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*. Ankara, 1982, 12. vb.

⁵⁷ Ayrıntılı betimi: Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches...* IV. 1574-1623. Pest, 1829, 118-134.

⁵⁸ Szilády'nin baskısında eksiklikler var, bu yüzden OSzK'ninkinden alıntı yaptık (I. 1618/i).

*gura aliqua ficta ad similitudinem hominis, qua ludunt in bacchanaliis*⁵⁹. Yazarımız belli ki buna benzeyen, insan biçimli bir karakter görmüş olmalıdır, ama tam olarak ne gördüğünü söylemek güçtür. İstanbul geçit törenlerinde ve şenliklerde pek çok kukla ya da maket dolaştırılırdı. Zanaatkarların 1720 yılı yürüyüşünü tasvir eden minyatürlerde ortalama insanın iki ya da üç katı figürler vardır ve bazılarının da iki yüzü vardır. Onları ya içine giren insanlarla ya da ipler aracılığıyla oynatırlardı, ama üzerlerinde silah görülmemektedir⁶⁰. Şimdi artık - yukarıda yaptığımız açıklama doğru olduğu ölçüde-, Ali Paşa'nın devini de insanların taşıdığı doğrulanmış oluyor, ama eğer silah kuşandırılmış ise, bunların benzerlerini manevralarda rol oynayan kuklalarda aramamız gerekir. 1582 şenliğinde bir defa iki yüz sipahi ustalık gösterisi sunmuştu. Bu sırada Hristiyan kılığına sokulmuş, başında Macar şapkası taşıyan bir kukla getirmiş ve bir toprak yığınına dikmişlerdi; sipahilerin görevi at sırtındayken ok atarak bunu vurmak ve sonra da kılıçla başındaki şapkayı uçurmak idi⁶¹. Sözü edilebilecek bir başka nesnenin hem resmi ve hem açıklaması var. Sakallı, Hristiyan bir erkeği betimleyen maket, uzatılmış sol elinde yuvarlak, kalkana benzeyen bir nesne tutmaktadır, sağ eline ise bir kordonun ucundan sarkan içi taş dolu çuval tutuşturmuşlardır. Bu maket kendi çevresinde dönerdi. Saldıran atlının yapacağı iş kargısını kalkanın ortasındaki çukura olabildiğince güçlü bir biçimde saplamak ve böylece de kuklayı olabildiğince çok kez döndürmektir. Ama yanından geçerken çok dikkat etmesi gerekiyordu, çünkü sarkan çuval korkunç bir biçimde ensesine inebilirdi⁶².

Alıntuladığımız koşutluklar arasından hiçbiri bizim yazarımızın tarif ettiği makete tam olarak benzemiyor. Muhtemelen kendisinde yürüyüşlerin dev figürlerinin ve Hristiyan kılığına sokulmuş manevra kuklalarının özelliklerini birleştiren bir "hibrid" idi. Ama şu konuda emin olabiliriz ki, Budinli Türkler bunu savaş oyunlarında kullanıyorlardı. Demek oluyor ki

⁵⁹ Francisci a Mesgnien Meninski, *Lexici arabico-persico-turcici*. Secundis curis recogniti et aucti, II. [Wien, 1780], 388 (sözcük bu sözlüğün ilk baskısında yoktur). Karş. Jules Théodore Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persane*. I. Leipzig, 1866, 365 (Bianchi, yani sonuçta Meninski'ye dayanarak): "*espèce de jeu, de déguisement ou d'imitation de figures humaines*".

⁶⁰ And, a.g.e., 95. ve No. 46, 130, 138 ve 140 resimler; karş. Esin Atıl, *Levni ve Surname. Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*. İstanbul, 1999, 51, 180.

⁶¹ Lubenau'nun betimine göre: And, a.g.e., 129.

⁶² And, a.g.e., 96-97. ve No. 45 renkli resim. Bu oyun Batıda da yaygındı, ama orada *Quintain* adı verilen kukla Türk kılığına ya da Müslüman kılığına sokulurdu. Son yıllarda Rönesansı yaşayan "Ortaçağ manevralarında" bu gereçler yine görülebilmektedir (örneğin Sümegh kalesinde).

Icon yardımıyla bu tür yardımcı araçlara Osmanlıların *cemal* adını verdikleri saptanabilir. Osmanlı kaynaklarında sözcüğün bu biçimde kullanılışının izine rastlamadığımız için *Icon* sağlam bir kaynağa dönüşmüş oluyor.

İkinci oyunla ilgili olarak tarihî destanda şunları okuyoruz: "... Eski-Budin (Óbuda) tarafında / Yere ağaçtan uzun bir direk diktirdi / Tepesine bir düğme kondurdu / At sırtında bunu vururlardı meydanda" (8. kıta). Kente giden öteki yolların boyunda, Budaörs ve Budakeszi taraflarında benzeri hedefler diktirmişti, bunların birinin üstünde elçilik heyetinin geçtiği sırada hala saplanmış bir ok görülüyordu (9. kıta)⁶³. Dörtmala koşan atlı okçular Osmanlı bayramlarının en sık görülen oyuncularıydı, örneğin 1582'de neredeyse her gün bir gösteri sunuyorlardı. Kimi zaman tahta levhalara, kimi zaman insan biçimindeki kuklalara, kimi zaman önlerinde sürüklenen yüzüklere ya da halkalara, kimi zaman atlarının nallarına nişan alıyorlardı, ama en sık görüleni uzun bir sırığın ucuna yerleştirilmiş altın bir küreye nişan almaktı. Bir görgü tanığı 11 Haziran 1582'de günlüğüne şunları yazmıştı: "Ögle üzeri 100 kadar atlı tüylü giysileriyle, Hipodromun ortasına dikilmiş çok uzun bir direğin ucundaki altın topa atış gösterileri yapular"⁶⁴. Çağdaş bir minyatür de II. Sultan Murad'ı (1421-1451) böyle bir gösteri sırasında göstermektedir ve bu da 16. yüzyıl Osmanlılarının eğlence olarak topa nişan almakla çok eski bir geleneği izlemiş oldukları sonucuna ulaşmamıza izin veriyor⁶⁵. Tüm bunlara dayanarak Ali Paşa'nın ve süvarilerinin Budin dolayında tam da bu oyunda büyük bir gayretle kendilerini denemiş oldukları konusunda hiçbir kuşumuz kalmaz.

Icon son olarak şu spordan söz ediyor: Ali Paşa'nın buyruğuyla çamdan uzun bir direğin tepesine gümüş bir kupa yerleştirildi, buraya kadar tırmanabilen kupayı alma hakkına sahipti (10. kıta)⁶⁶. Direğe tırmanmak Osmanlı şenliklerinin programlarının sürekli ve çok sık yinelenen bir gösterisiydi. Kupayı alma yarışını çok seviyorlardı, ama tırmanmanın daha

⁶³ Takáts da bu şiirleri alıntılıyor (Vezir Kalajkiloz, 156).

⁶⁴ Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezinlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*. Ankara, 1983, 55; karş. And, a.g.e., 53. ve Nurhan Atasoy, *1582 Surname-i Hümayun. Dügün Kitabı*. İstanbul, 1997, özellikle 42-43. Krş. Gisela Procházka-Eisl, *Das Sürnâme-i-i Hümayûn. Die Wiener Handschrift in Transkription, mit Kommentar und Indices versehen*. İstanbul, 1995.

⁶⁵ Klára Hegyi - Vera Zimányi, *Az oszmán birodalom Európában*. Budapest, 1986, No. 39 renkli resim. Bu spor olayları kabak atışları (kabak yarışları, kabak okçuluğu) denen oyuna çok benzemektedir, belki kökenlerini de bu sonuncuda aramalıyız; bunun için bkz. Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*. Ankara, 1999, 37-43.

⁶⁶ Karş. Takáts, a.g.e., 156.

başka pek çok biçimi de modaydı. Örneğin 1530'da ve 1582'de canı isteyen hem düz, hem de yağlı direğe turmanabiliyordu. At Meydanı'nda bulunan Mısır'dan gelme granit sütuna, yani Dikili Taş'a turmanmayı deneyenler de çıkıyordu sık sık. Kimi zaman kayış ya da ip gibi yardımcı araçlar da kullanabiliyorlardı. Bu gösterilerde sık sık kaza da oluyordu⁶⁷.

Burada *Icon*'un Ali Paşa'nın kendisini, adamlarını ve konuklarını nasıl eğlendirdiği konusunda ayrıntılı bilgi vermediğini ekleyelim. At yarışları düzenlediği besbelli, çünkü buna *Icon* da bir yarım cümleyle değiniyor ("iyi bir at yarışçısıydı", 7. kıta)⁶⁸. 1583 yılında şehre yolları düşen Habsburg elçilik heyetini ise "iki Türk'ün gerili ipin üzerinde insanı hayrete düşüren denge gösterileri" ile memnun etmişti⁶⁹. Ustalıklarını tıpkı herhangi bir İstanbul şenliğinde sergiler gibiydiler.

Osmanlı egemenliğindeki Macaristan'ı kültürel-düşünsel performansına bakarak imparatorluğun kenar bölgesi, "geri kalmış" eyaleti olarak değerlendirmek adettir. Bu pek çok açıdan yerinde bir değerlendirmedir, ama *Icon*'un az önce çözümlediğimiz verileri merkezde yetiştirmiş ve oradan buraya gelmiş olan yüksek rütbeli askerlerin ve bürokratların başkentte edindikleri kültürü ya da onun kimi öğelerini yanlarında getirdiklerine ve buradaki faaliyetleri sırasında onun normlarına göre yaşamaya çalıştıklarına dikkatimizi çekiyor. Böylece yığınları etkileyecek ölçüde olmasa bile yine de Buda'yı, Temesvár (Temeşvar)'ı ve daha birkaç yerleşimi merkezi İstanbul olan kültür çevresine bağlamışlardı. Başkent, sağa sola savrulmuş ileri gelenler aracılığıyla, imparatorluğun en uzak köşesine bile hanedan ve kullarının özdeşliğinin en önemli öğelerinden birini oluşturan kültürel örnekleri yansıtabiliyordu. İşte bu yüzden İstanbul ile kimi yerel merkezler arasındaki bağlar ne denli zayıf olursa olsun, yine de yönetimin üst düzeyinde Osmanlı İmparatorluğu'na nispeten organik bir çehre vermek için yetiyordu. Bu anlamda Budin tıpkı Bağdat ya da Kahire gibi Osmanlı dünyasının organik bir parçasıydı.

3. Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın Ölümü. Eğer beklenmedik bir anda patronu, Osmanlı devletinin en saygın politikacısı ölmeseydi, Ali Paşa belki de Esmâ Han ile hiç evlenmeyecek ve yaşamı da böyle trajik bir

⁶⁷ And, a.g.e., 46, 140; karış. No. 65 renkli resim ve Atul, a.g.e., 174.

⁶⁸ Minyatürlerdeki İstanbul at yarışları: And, a.g.e., No. 18-19. resim.

⁶⁹ Tardy, *Régi hírünk*, 125.

biçimde sona ermeyecekti⁷⁰. Sokollu Mehmed Paşa sadrazamlığa 1565'te geçti ve yıllar sonra öyle bir kişisel güç edindi ki, böylesi Osmanlı tarihinde pek nadiren görülmüştü. Akıbaşı ve kendisine büyük saygı duyan tarihçi Peçevi İbrahim Efendi onunla ilgili olarak şunları yazıyor: "Merhum ve mağfurun-leh Sultan Süleyman'a iki yıl mikdarı [1565-1566], ve sekiz yıldan ziyadece Sultan Selim'e [1566-1574] ve altı yıl mikdarı dahi Sultan Murad'a [1574-1579] vezir-i azam olub Sultan Selim asrında hod padişah-i manevi idi. Vüzeradan birine müyesser olmayan istiklal ile imtiyaz bulmuşdur."⁷¹.

Ancak yaşamının son yıllarında bu eşsiz gücüyle bile kendisine karşı örgütlenmiş olan fraksiyonun çevirdiği dolaplara ve acımasız saldırılarına karşı koyamadı⁷². Güvendiği adamlarını sırayla yerinden oynattılar ya da idam ettiler; hükümdarın kendisinin de onunla ilişkisini kesmeye hazırlandığının pek çok belirtisi vardı. Ama buna gerek kalmadı, 12 Ekim 1579'da öğleden sonra bir divan toplantısında bir arzuhalcı sadrazamı hançerledi ve aldığı bu ağır yara sonucu o akşam öldü. Daha sonra pek çok kişi bu suikastta Sultan Murad'ın da parmağı olduğunu düşündü. Peçevi'ye göre hükümdar -tahta çıktığı sırada bir konuda incindiği için-, gerçekten de sadrazama karşı öfke duyuyordu, ama bir neden olmaksızın onun kanını dökecek kadar hiç alçalmamıştı⁷³. Osmanlı tarih yazarları katilin kişiliği ve onu buna yönelten nedenler konusunda çeşitli düşünceler ileri sürüyorlar. Kimileri bu kişinin, tımarı alındığı ya da azaltıldığı için Sokollu'dan böyle intikam alan bir "alçak hallü" sipahi olduğunu yazıyor. Diğerleri sadrazamdan sürekli olarak bağışlar alan bir "sarhoş" olduğunu belirtiyor, çoğu ise bu kişinin Bosnalı biri olduğunu ekliyor. Bundan yola çıkan modern araştı-

⁷⁰ Destanın "Azma Zultân"ının adı Osmanlı kaynaklarında elif, sin, mim, ye, hi, elif, nun harfleriyle yazılıyor ve bunu değişik araştırmacılar İsmihan ya da Esmahan diye okuyorlar. İlginçtir, 1586 yılına ait bir arşiv kaynağında ilk elif *medda* ile yazılı, ki katibin de bu adı Asma Han diye telaffuz ettiğinin bir göstergesi olabilir (İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, D. BŞM, 40821, 2). Buna rağmen biz de Türkçede yerleşmiş Esmâ Han ve Esmâ Han Sultan biçimini tercih ettik.

⁷¹ *Tarih-i Peçevi*, I. İstanbul, 1281/1864, 25. Sokollu Memed Paşa'nın yaşamı ve faaliyeti konusunda: Mehmed Tayyib Gökbilgin, *Mehmed Paşa, Muhammed Paşa. Sokullu, Tavi*. In: *İslâm Ansiklopedisi*. 7. Cilt. İstanbul, 1993, 595-605; Gilles Veinstein, *Sokollu Mehmed Paşa*. In: *The Encyclopaedia of Islam*. New Ed. Vol. IX. Leiden, 1977, 706-711.

⁷² J. von Hammer, *a.g.e.*, IV. 3-9.; Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*. Princeton, 1986, 71-73, 294-296.

⁷³ *Tarih-i Peçevi*, I. 26.

malar katilin, 1561'de boğdurulan Bosna'daki dinî hareketin önderinin öcünü almak için sadrazamı hançerlemiş olabileceğini ileri sürmüştür⁷⁴.

İlginç bir biçimde kronikçilerin neredeyse hiç istisnasız tümü bu kişinin *divane* (o çağın Macarcasına göre: *bolond*, günümüzün Türkçesinde *deli*) olduğunu belirtirler. Kimileri ise suikastı derviş kılığında gerçekleştirdiğini ileri sürer. Yaygın kanıya göre "deli", Paşa'ya bir dilekçe vermek bahanesiyle yaklaşmış ve bunu çıkaracağı beklenirken kolunun yeninden bir hançer çıkarmış ve Sokollu Mehmed Paşa'nın göğsüne saplamıştır (bazılarına göre ise her zaman olduğu gibi sadaka için gelmiş ve Paşa'nın cebinde para aradığı anı kollamıştı). Katil o anda yakalandı ve ertesi gün dört parçaya ayrıldı (elleri ve ayakları atlara bağlanıp dört ayrı yöne çektirildi) ve uzuvları başkentin dört kapısına çivilendi⁷⁵.

Icon, sadrazamın öldürülmesi olayının nedeni olarak bunlar arasından haksızlığa uğramış olan sipahiyi (*iszpai*) gösteriyor. Buna göre Paşa "deli" Türk'ün güzel köyünü elinden alır, ama tazminat olarak ona para, giysi, yiyecek yardımında bulunacağına söz verir ve gerekirse de onu koruyacaktır; istediği zaman da rahatça huzuruna çıkabilecektir. Sipahi umarının elinden gitmesini bir türlü içine sindiremez ve durmadan sadrazamı rahatsız eder. Sonunda rulo haline getirdiği dilekçesinin içine bir hançer saklar ve Paşa'nın huzuruna çıkar. Mektubu açar ve elinde kalan hançer "ile şişler". Deliye ceza olarak atın kuyruğuna bağlayıp sürükleyerek dolaştırırlar ve öldürürler.

Sadrazama İbrahim (*İbreim*) adını vermesi yanlış bir yana bırakılacak olursa yazarımızın betimi tamdır, hatta yalnızca onda yer alan birkaç sahne de vardır. Bunlardan biri katilin aleti mektubun içine saklamasıdır (Osmanlı yazarları elbisenin yeline ya da yeleğin içine gizlenmiş silahtan söz ediyor). Öteki ise Sokollu'nun el koyma olayına karşılık kendisini koruyucu, hami olarak (*tutor*) önermesidir. Tımara el konmasının gerekçesini "... deliye mal mülk yaraşmaz" (13. kıta) diye izah eder, ama bunun nedeni konusunda bir açıklama yapmıyor. *Divane* ya da *deli* adı serhatlerde çoğunlukla gönüllülerden (ve çok sık olarak da bir olasılık sonradan İslamı kabul eden-

⁷⁴ Gökbilgin, a.g.e., 604; Veinstein, a.g.e., 710.

⁷⁵ En önemli bilgiler şu yapıtta özetlenmiştir: İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. III. İstanbul, 1972, 48-49.

lerden) oluşan kale askerlerinin ve umar sahiplerinin özel adı idi⁷⁶, muhtemelen "kahramanımız" bu köye bir parça kurallara aykırı olarak konmuştu, talih bu ya, toprağa sadrazam da göz dikmişti. Ama bu trajik olaya yol açan neden ne olursa olsun, katil hançer yalnızca Sokollu Mehmed'in yaşamını söndürmekle kalmamış, evli olduğu için karısı Esmâ Han'ı da dul bırakmıştır.

4. Esmâ Han ve Ali Paşa'nın Evliliği. 1545'te doğmuş olan bu kadın II. Sultan Selim'in (1566-1574) kızı ve olay sırasında hükümdarlık eden III. Sultan Murad'ın (1574-1595) kızkardeşi idi. 1562'de Sokollu Mehmed ile evlendi; bu sırada parlak törenlerle iki kızkardeşi daha Osmanlı devletinin ileri gelen devlet adamlarıyla evlendirildi. Gevher Han, Macar kökenli Piyale Paşa'nın, Şah ise çakırcı başı Hasan Ağa'nın karısı oldu⁷⁷. Üçlü düğün töreni önemli politik gerekçelerle torunlarına koca seçen yaşlı Sultan Süleyman'ın arzusu üzerine düzenlendi. Bu sırada artık hayatta kalan tek oğlu Selim'in tahta geçeceği belli olmuştu ve hastalıklarla uğraşan padişah hükümdar değişikliğinin olabildiğince küçük sarsıntılarla gerçekleşmesini istiyordu. Kendi deneyimlerine göre iyi biliyordu ki, bu ancak başlangıçtaki o kritik dönemde iktidar seçkinlerinin belirleyici role sahip çevresinin tümüyle hükümdarın arkasında yer almasıyla olanaklıydı. Demek, bu evlilikler yeni bir dönemin hazırlayıcısıydılar; en önemli kişiler aile bağlarıyla hanedana, geleceğin padişahına bağlanmış oluyordu, bu durumda padişah "enişteleri"nin hiç tereddüt etmeksizin kendisinin yanında yer alacaklarından emin olabilirdi. Bu konuda aldanmadı da, hatta Süleyman tarafından çok geçmeden sadrazamlığa getirilen Sokollu Mehmed Paşa daha sonraları da iktidarının en büyük dayanağı olarak kaldı.

Esmâ Han'ın ve Sokollu'nun birleşmesi sırasında sultan ailesinin kadın üyeleriyle devşirme kökenli devlet adamlarının evlendirilmesi epey eski bir geçmişe dayanıyordu ve bu, hanedanın güvenilir kişilere dayalı politikasıyla bağlantılıydı⁷⁸. Padişahlar 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak devletin

⁷⁶ Bu iki adın kullanımı henüz tümüyle açık değildir, karş. Claudia Römer, *Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murāds III. Dargestellt anhand von Petitionen zur Stellenvergabe*. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung, 35.) Wien, 1995, 43-45; Klára Hegyi, *Török berendezkedés Magyarországon*. (História Könyvtár, Monográfiák, 7.) Budapest, 1995, 100.

⁷⁷ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara, 1985², 40-42.

⁷⁸ Burada anlatılanlar için bkz. Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem. Woman and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York - Oxford, 1993, 65-79, 143-149.

yönetiminde yetiştirilmiş devşirmelere (kullara) daha çok yaslandılar ve onların sadakatini pekiştirmek için içlerinden pek çoğuna kendi ailelerinden eş verdiler. II. Bayezit çağından başlayarak (1481-1512) Osmanlı sultanaları yalnızca *damad* ünvanı verilen böyle devlet adamlarıyla evlenebiliyordu. I. Selim zamanında (1512-1520) bu tür ilişkilerin ve damatların politik önemi daha da artar: Bunlar sırasıyla vezirlik rütbesi alır, hatta sadrazamların yarısı da artık damadlar arasından çıkar. Derken Sultan Süleyman damatlık kurumunu tüm politik sistemin dayanak noktası yapar: onun eniştesi olmak eninde sonunda, sadrazamlığa ulaşmanın en başta gelen koşulu olur. Dokuz sadrazamın yalnızca üçü damat değildi (bunların ikisi babasının çevresinden gelmişti, biri ise hadımdı). Damat sisteminin gelişmesine koşut olarak hükümdarların eş seçimi de kökten değişikliğe uğrar; 15. yüzyıl sonunda artık çoğunlukla kul cariyeleri vardır, evlilik bundan böyle olağanüstü bir olay anlamına gelir.

Değişiklikler sultan ailesinin kadın üyelerinin değerini tam anlamıyla artırdı, çünkü hanedanın etkisinin yayılmasında önemli bir rolleri olabiliyordu. Düğünler büyük, açık törenler eşliğinde yapılırdı ve bu halkın yoksun kaldığı hükümdar düğünlerini de bir parça karşılamış oluyordu. Bu olay çoğu zaman şehzadelerin sünnet düğünleriyle birleştirilirdi ve "*panem et circenses*" (yiğınları yiyecek ve basit eğlencelerle kazanmak gerekir -Ç.n.) ilkesi gereği gösteriler kimi zaman haftalarca sürerdi.

Bu tür evliliklerin alışılmadık pek çok çizgisi vardı. Her şeyden evvel, adetlere aykırı olarak kadının "yönetici" olması eşlerin yaşamına damgasını vurmuştu. Erkeklerin çoğunun kendileri sultanın lütfuna mazhar olduklarında karıları ve çocukları zaten olurdu ve sultanalar onların eski eşlerinden ayrılmasını isterlerdi. Buna yanaşmayanların ise doğabilecek çok kötü sonuçlara da katlanmaları gerekebilirdi. Budin Paşası Sokollu Mustafa'nın başka nedenlerin yanı sıra idam edilmesinin bir başka sebebi de sultanın kızkardeşinin evlenme önerisini reddetmesiydi⁷⁹. Hanedan kadınları daha sonraları çok masraflı, çoğu zaman savurgan bir yaşam sürdürürlerdi ve buna değil karşı çıkmak, yasaklamaya kalkışmak bile çok güçtü. Evliliğin kendisi de damad için büyük bir maddi yük demekti. Tüm sistemin, sultanaların evlendirilmesinin bir başka nedeni de zorunlu olarak verilmesi gereken evlilik armağanları aracılığıyla devletin yüksek rütbeli görevlilere aktardığı devasa boyuttaki servetin bir bölümünün böylece geri hortumlanmak isten-

⁷⁹ Káldy-Nagy, a.g.e., 99.

mesi olabilir. 1586'da Sadeddin Hoca hükümdarın izniyle 300.000 altın karşılığında Vezir İbrahim Paşa'nın Ayşe Sultan ile nikahını kıymıştı⁸⁰. Üstelik bu tip parıltılı evlilik her zaman için çok büyük bir can güvenliği anlamına da gelmiyordu; damad'ların varsayılan ya da gerçek günahları sık sık ibrişimle ödüllendirilirdi. İyi duygular besleyen sultanalar için kocalarının öldürülmesi doğal olarak ağır bir darbe olurdu; Sultan Süleyman 1524'te eşi Ferhad Paşa'yı yitiren ve ruhsal olarak çökmüş bulunan kızkardeşini bir sonraki kocasını kendisine karşı komplo kuracak olsa bile idam ettirmeyeceğini söyleyerek avutmaya çalışmıştı⁸¹. Yine de ayakları yere basan, hırslı bir eş kocasının ilerlemesinde, zenginleşmesinde ve gerektiğinde can güvenliği konusunda da büyük bir destek demektir. Sultanın ailesiyle evlenmenin getireceği itibar ve mal mülk ise kul kökenli Osmanlıların çoğunluğunun eğer damad olması istenmişse hemen evet demeleri için yeterince güç sağlıyordu - hatta gelecekteki eşleri gerçekten çok çirkin olsalar bile.

Esma Han'ın dış görünüşü erkeklerin yüreklerini hoplatacak cinsten değildi, ama öte yandan birinci sınıf bir vurgun sayılıyordu. Sokollu Mehmed'in yanında politikayı iyice öğrenmişti ve devasa bir mal varlığı oluşturmuştu⁸². 1580'li yılların başında annesi Valide Sultan Nurbanu ile bir-

⁸⁰ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*. Hazırlayan Mehmet İpşirli. İstanbul, 1989, 169. Selânikî'ye göre daha önce bu sırada en çok 100.000 altın istenirdi.

⁸¹ Alberto Tenenti, La formation de l'image de Soliman à Venice (1520-1530 env.). In: *Soliman le Magnifique et son temps. Süleyman the Magnificent and his Time*. Publiés par Gilles VIENSTEIN. Paris, 1992, 47.

⁸² Morosini'ye göre (1585) çok zengindir; Albèri, *a.g.e.*, 292. Bu konuda bir döküm yapılmamışsa da belirtilere bakılırsa Esma Han pek çok vakıf, mülk ve gelirin sahibiydi. Bkz. Uluçay, *a.g.e.*, 41; Machiel Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*. Assen-Maastricht, 1985, 109-110. Tasarruf ettiği haslar Bulgaristan'daki Ahyolu'daydı; ölümünden bir yıl sonra yapılmış kısa bir para dökümünde haslarının mülteziminin 1586 Ağustos taksiti olarak 100.000 akçe ödediğini görüyoruz; bu kaydın üzerine yazılmış nota göre bu gelirler zamanla padişahın haslarına eklenmiştir; bkz. BOA, D. BŞM 40821, 2. Esma Han'a öteki sultanalar gibi aylık da bağlanmıştı. Bakireyken günde 100 akçe, kocaya varırlarsa 300 ya da 400 akçe alırlardı. Esma Han 1575'te 300 akçe almıştı; bkz. Peirce, *a.g.e.*, 127, 130. Tüm bunların yanı sıra sultanalara hazineden de ödemeler yapılırdı. *Şeker bayramı* sonrasında 29 Mart 1569'da sultanın ablası (Mihrumah Sultan) ve kızları (Esma Han, Gevher Han, Şah Sultan), Mihrumah'ın kızı (Ayşe Sultan) ve şehzade Mehmed'in kızı (Hüma Şah) *adet-i bogça* adı altında değerli kumaşlar ve para almışlardı. BOA. Kepeci 1767, 5b. Bu armağanlar ve Osmanlı armağan adetleriyle ilgili olarak bkz. Hedda Reindl-Kiel, Pracht und Ehre. Zum Geschenkwesen im Osmanischen Reich. In: Klaus Kreiser und Christoph K. Neumann (Hrsg.), *Das Osmanische Reich in seinen Archivalien und Chroniken. Nejat Göyünç zu ehren*. İstanbul, 1997, 161-189, özellikle 162. Esma Han, kocası Sokollu Mehmed Paşa ile birlikte İstanbul'un imarına en büyük katkısı sağlayanlar arasında yer alır; ortaklaşa yaptırdıkları pek çok yapı Esma'nın adını taşıyordu (Kadirga limanında yaptırılmış olan köşk ve bunun yakınlarında ve Eyüp'te inşa

likte Sultan Murad'ı yavaş yavaş etkisi altına aldı. Söylentilere bakılırsa yirmi yıllık bir tek-eşlilikten sonra hükümdarın seksüel aşırılıklara başlaması ve geride 1595'teki ölümüne dek yaklaşık 40 cariyesinden 49 çocuk (bunların 19'u erkektir) bırakmış olmasını onların çevirdiği dolaplara bağlar. Buzları, büyüleyici güzelliğe sahip iki güzeli küçük erkek kardeşine yamayarak Esmâ Han kırmış olmalıdır⁸³.

Destanımızın yazarı anlaşılır bir biçimde bu tuhaf kurumun (kendi sözleriyle "Hükümdar Kızının soyu" ya da "zuntalâr"ın [sultanaların]) özelliklerini belirginleştiriyor: Kadın kocasını seçer, onun eski ailesini sürgüne gönderebilir, "yatarken" o değil de erkek bir şey arzu edebilir⁸⁴. Aynı zamanda Ali Paşa ve Esmâ Han öyküsünde birkaç hataya da yer verir. Dul kalan kudretli kadın ilkin Ali'yi değil de çağın en ünlü vezirlerinden biri olan Özdemiroğlu Osman Paşa'yı elde etmeye çalışmış, ama reddedilmiştir⁸⁵. Bundan sonra yakışıklı Ali'ye dönmüş ve o da kabul etmiştir. Bu olay ilginçti de, çünkü eski kocasının bir zamanlar kölesi olan kişi söz konusuydu. Elçi Morosini, Ali'nin "yaver giden talihinin - yakışıklı bir adam olduğu için -, Mehmed Paşa'nın köleliğinden (aynı paşanın) karısının kocalığına ulaşmasına yardım ettiğini" belirtmeyi de ihmal etmez⁸⁶. Ali Paşa yalnızca Sokollu'ya değil, Esmâ Han'a da öyle büyük bir minnet borçluydu ki, hiç istemesse bile bu isteği geri çeviremezdi. Doğal olarak bunun sözü bile edilemezdi, üstelik yaş bakımından da birbirlerine Esmâ Han ve Sokollu çiftine göre çok daha iyi uyuyorlardı.

ettirilmiş komplekslerin kimi bölümleri; bunların mimarı ünlü Mimar Sinan'dır); bkz. Mustafa Cezar, *Le külliye de Sokollu Mehmed paşa à Eyüb*. In: Jean-Louis Bacqué-Grammont-Hans-Peter Laqueur-Nicolas Vatin, *Stelae Turcicae*. (İstanbul Mitteilungen, Beiheft 36.) II. Tübingen, 1990, 30-33; Tülay Artan, *The Kadirga Palace Shrouded by the Mist of Time*. *Turcica* 26 (1994) 55-124.

⁸³ *Tarih-i Peçevi*, II. 4-5; Bekir Kütükoğlu, Murad III (1546-1595). In: *İslâm Ansiklopedisi*. 8. Cilt, İstanbul, 1979³, 623. Bu iki kadını yönlendiren etkenin cariyeler aracılığıyla sultanı yönetmek olduğunu hem çağdaşları, hem de sonra yapılan araştırmalar belirtmektedirler. Ama Pierce onları hanedanın geleceğinin kaygılandığına değinir, çünkü Murad'ın gözde cariyesinden yalnızca iki oğlu olmuş, bunlardan biri de genç yaşta ölmüştür; karşı. a.g.e., 259. Eğer bu doğruysa Esmâ Han'ın yetkili bir "devlet adamı" gibi davranabilme yeteneğinin olduğunu göstermektedir.

⁸⁴ Bkz. 35. kıta.

⁸⁵ Uluçay, *Padişahların Kadınları*, 41.

⁸⁶ Albèri, a.g.e., 291.

Ali Paşa padişahın fermanı üzerine 1583 baharında karısından ve ailesinden ayrıldı⁸⁷ ve güzün Budin'i terk etti. 24 Kasım 1583 tarihli son Budin mektubunda düğüne Prens Ernest'i de çağırır⁸⁸. Ama sabırsızlıkla beklenen olay şimdilik ertelenir; çünkü 9 Ekimde Rumeli beylerbeyiliğine atanan Ali Paşa sınırı ihlal edip duran Kazaklara karşı savunma amacıyla Aşağı Tuna'ya gönderilir⁸⁹. Başkente gelebilme iznini ancak 1584 Ağustosunda alır. O zaman kendisine eski efendisinin Kadırğa limanındaki köşkünü verirler ve sonunda gelecekteki eşiyile kişisel olarak burada karşılaşır⁹⁰.

Icon olayı sanki düğün, şehzadenin sünneti ve Ali'nin Macar elçisi Pál Nyári ile buluşması ve eğlencesi aynı zamanda olmuş gibi aktarmaktadır. Gerçekte ise İstanbul'daki sünnet şenlikleri ve Nyári'nin elçi olarak gidişi (Macar kralının armağanlarını o götürmüştür) Ali henüz Budin'de sapaşğlam işbaşındayken, 1582'de olmuştur⁹¹. Belli ki Macar elçisiyle Budin'den geçerken eğlenmiş ve aralarındaki dostluk ilişkisi bu sırada oluşmuştur⁹². Ali Paşa ve Esmâ Han'ın nikahı 16 Ekim 1584'te kıyılmış ve bu vesileyle sultan, damadını yedinci vezirliğe getirmiştir⁹³. Yazarımız kadının "evlat doğurmadan" öldüğü konusunda da yanılmaktadır. Ertesi yılın 5 Ağustosunda Ali Paşa'ya Mahmud adı verilen bir oğul doğurduktan iki gün sonra septisemiden öldü. Ama bebek de çok yaşamadı, elli gün sonra o da vefat etti⁹⁴.

Ama *Icon* öbür bölümlerle ilgili olarak yalnızca tam olmakla kalmayıp başka hiçbir kaynaktan karşılaşmadığımız gerçek bir bilgi deposu sunmaktadır. Ali Paşa'nın sultan tarafından karısının araya girmesi sonucu yeniden Budin'e atandığını buradan öğreniyoruz. İlk vezirliğe ve damatlığa terfi etmesine karşın yine de Budin valiliğini istemesinden Macaristan'ı çok sevmiş olabileceği sonucunu çıkarabiliriz. Ancak gerçekte böyle olmamıştır, ama bu konuyu *Icon*'un yazarı da bilemezdi. Elçi Morosini "her ne pahasına olursa olsun donanma kapudanı olmak istediğini ve bunun da nedeni deniz-

⁸⁷ Talihsiz kadın iddia edildiğine göre Esmâ Han'ı lanetlemiş ve bu gerçekleşmiştir. *Tarih-i Peçevî*, II. 28; karş. Takáts, Vezir Kalajkiloz, 171.

⁸⁸ *A budai basák*, 306; No. 277; karş. Takáts, *a.g.e.*, 173.

⁸⁹ *Tarih-i Selânikî*, 140.

⁹⁰ *Tarih-i Selânikî*, 147; Artan, *a.g.e.*, 72-73.

⁹¹ J. von Hammer, *a.g.e.*, IV. 118-134.

⁹² Karş. Sándor Takáts, Török követjárás a hódoltság korában. In: *Rajzok*, II. 371-375; *A budai basák*, 260.

⁹³ Gévay, *a.g.e.*, 12; No. 17; Albèri, *a.g.e.*, 291; *Tarih-i Selânikî*, 150.

⁹⁴ *Tarih-i Selânikî*, 155-156; J. von Hammer, *a.g.e.*, 135-136; Uluçay, *a.g.e.*, 40-41.

cilikten çok iyi anlaması değil de bu mevkide zengin olacağını düşünmesidir; yani Türklerde sadrazamlıktan sonra Babiali'nin en çok gelir sağlayan mevkii donanma komutanlığıdır" diye yazıyor⁹⁵. Demek, hanedandan biri ile evlenmek Ali Paşa'nın iştahını iyice kabartmıştır. Morosini'nin de belirttiği üzere "onu kibirli biri yapan sultanın sevgili kızkardeşinin kocası olmasıdır"⁹⁶. Ancak yeteneklerinin çok ötesine geçen bu görevi ona Esmâ Han bile sağlayamamıştır, ama karısı ölünce sağken ona vaat ettiği Budin valiliği görevini belli ki mutlulukla kabul etmiştir.

Dul kaldıktan sonra hükümdar karısının mal varlığını -her zaman olduğu gibi-, hemen (çocuk bırakmadan öldüğünü ileri sürerek) geri almıştır⁹⁷. Belki de *Icon* tarafından Macarca *Vén Asszony* (Koca Karı), Türkçe *Razainkadın* adı verilen hanımın Esmâ Han'ın tacının elde edilmesi ve onun yeni bir evlilik önerisini bu yüzden de kabul etmiş olmalıdır. Bu yanlış adımı atmasında 1582 yılındaki törenler dolayısıyla gönderdiği gösterişli hediyeler ve düğün ve nikah armağanı giderleri için borç almak zorunda kalmış olması ve alacaklıların kendisini sıkıştırması da rol oynamış olabilir⁹⁸.

Öyküde anahtar rolü oynayan "Koca Karı"yı Türkçe adına dayanarak saptayabiliriz. *Razainkadın* (destandaki öbür biçimleri: *Razainkadnia*, *Razainkadina*, *Razinkadina*, bkz. 35-36, 40-42, 63. kıta) adının arkasında hiç kuşkusuz 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve etkisi giderek artan ve Osmanlı kadın politikacıların karakteristik bir figürü olan *Raziye Kadın* (*Raziye Hatun*) bulunmaktadır⁹⁹. Aslında Şehzade Selim'in hasekisi olan

⁹⁵ Albèri, *a.g.e.*, 292.

⁹⁶ Aynı yer. Vezirliğe atanmasına tepki göstermesi de bunu göstermektedir. Bu konudaki ferman kendisine okunduğu zaman hemen yerinden fırlamış ve Rumeli beylerbeyinin önüne geçmiştir. *Tarih-i Selânikî*, 150.

⁹⁷ Olasılıkla Kadırga Köşkünü de bu sırada geri vermesi gerekmiştir; bu köşk daha sonra 18. yüzyılın ortalarına dek Esmâ Han ve Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Han'ın soyundan gelenlerin malı olmuştur. Artan, *a.g.e.*, 83.

⁹⁸ 11 Haziran 1586 Ağustos tarihli bir İstanbul raporuna göre Budin'e gitmek üzere yola çıkan Ali Paşa'yı kentin sınırında alacaklıları bırakmadığı için sekiz gün yitirmiştir. Takâts, *a.g.e.*, 175. Padişaha ve şehzadeye gönderdiği toplam 140.000 taler (guruş) değerindeki armağanları Lajos Fekete (*Budapest a törökkorban*. Budapest, 1944, 251, 256.) ayrıntılı olarak sıralamaktadır.

⁹⁹ Osmanlı kaynaklarında daha çok Raziye Hatun biçiminde adı geçer; bunun için bkz. Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*. (Erciyes Üniversitesi Yayınları, 121.) II. Cilt. Kayseri, 2000, 246; *Tarih-i Selânikî*, passim; J. von Hammer, *a.g.e.*, IV. 3. vd.; Ahmed Refik Altunay, *Kadınlar Saltanatı*. I. İstanbul,

Nurbanu'nun (yakl. 1530-1583) kölesiydi, Selim daha şehzadelğinde Kütahya valisi iken ilerde III. Murad adıyla tahta çıkacak olan oğlu Murad ise sancak beyi olarak (1562) Manisa'ya gittiğinde, Nurbanu genç Murad'ın haremını yönetmekle Raziye'yi görevlendirmiştir. Murad'a hizmet etmek üzere kızları eğitmek ve yetiştirmek görevleri arasındaydı; bir gün Murad'ı yaklaşık yirmi yıl tümüyle kendisine bağlayacak olan Arnavut kökenli güzel Safiye'yi gönderen de odur. Safiye 1566'da bir oğlan çocuğu, ilerde tahta geçen III. Sultan Mehmed'i doğurmuş ve bu hem Safiye'nin hem de Raziye'nin durumunu güçlendirmiştir. Sultan Murad yalnızca sevgilisini değil, manevî hocasını da Raziye'ye borçludur; rüya tabirinden çok iyi anladığını ileri sürerek Kütahyalı bahçıvan Şücaeddin'i kendisine tanıştıran da odur. Bu tuhaf adam kısa zamanda Murad'ın güvendiği biri olmuş ve ilerde bu kişi hükümdarın kötü ruhu sayılmıştır.

Murad tahta geçince (1574) Manisalı arkadaşları ve güvendiği kişiler onunla birlikte İstanbul'a göç etti. Raziye Hatun büyük bir olasılıkla Topkapı Sarayı'nın haremına girmiş ve girmesiyle birlikte orada iki kadın grubu arasında ateşli bir iktidar savaşı başlamıştır. Birinci, Nurbanu'nun önderliğindeki daha kalabalık grupta sultanalar (bunlar içinde Esmâ Han, Sultan Süleyman'ın kızı Mihrümah vb.) ve haremın önde gelen birkaç kişisi, örneğin Nurbanu'nun sırdaşı, kızlara göz kulak olan ve yetiştiren *kethüda kadın* Canfeda vardı. Öteki grup olsa olsa Safiye'den ve birkaç sadık kölesinden ibaret olmalıdır ve başlangıçta yalnızca Murad'ın Safiye'ye karşı gösterdiği zaafa dayanıyor olmalıdırlar. Nurbanu ve takımı tam da bu yüzden Safiye'nin büyüsunü bozup Murad'ı etkileri altına almaya çalışıyorlardı. Yükarıda andığımız gibi amaçlarına güzel cariyeler armağan ederek ulaşmayı denediler. Durumu karmaşıktır, Nurbanu'nun fraksiyonunun ve Sokollu'ya karşı birleşen erkek koalisyonunun kimi üyeleri sıkı bir birlik içinde olmalarıydı ve onun lehine olduğu kadar (örn. Esmâ Han), aleyhine

2000, 60-91; Çağatay Uluçay, *Harem*. II. Ankara, 1985², 145; Yılmaz Öztuna, *Üç haseki-sultan*. İstanbul, 1988³, 5-60; Danişmend, *a.g.e.*, III. 2-3; Fleischer, *a.g.e.*, 72-73; Peirce, *a.g.e.*, 125-136; Benjamin Arbel, Nür Bânü (c. 1530-1583): A Venetian Sultana? *Turcica* 24 (1992) 241-259; A. H. De Groot, Nür Bânü. In: *The Encyclopaedia of Islam*. New Ed., VIII. Leiden, 1995, 124; Çiğdem Balım, *Safiye*. In: *a.g.e.*, 817-818; Maria Pia Pedani, Safiye's Household and Venetian Diplomacy. *Turcica* 32 (2000) 9-32; Markus Köhbach, Raziye Hatun und ihr Umfeld. In: Sabine Prätör - Christoph K. Neumann (Hrsg./eds.) *Frauen, Bilder und Gelehrte. Studien zu Gesellschaft und Künsten im osmanischen Reich - Arts, Women and Scholars. Studies in Ottoman Society and Culture. Festschrift Hans Georg Majer*. Band - Volume I. İstanbul, 2002, 109-123.

çalışanların da bulunmasıydı. Birbiriyle çelişen çıkarlar karmaşasında Raziye Kadın'ı nereye yerleştirebileceğimiz konusu henüz açık değildir; kaynakların çoğu onu Nurbanu kliğine bağlamaktadır, ama gizlice Safiye'yi desteklediğine dair işaretler vardır (Manisa'daki olanların ışığında bu bir sürpriz de değildir). Şu kadarı kesin ki, 1585'te Esmâ Han'ın öldüğü tarihte haremın hazinedarı olduğuna göre (destanda *haszonkadâr* biçiminde geçer) ustaca bir tutum takınmış olmalıdır; çünkü oradaki hiyerarşiye göre bu mevkiye ulaşan kişi Valide Sultandan ve sultanın hasekilerinden sonra gelirdi ve onu hükümdarın kendisi seçerdi¹⁰⁰.

Her ne kadar Esmâ Han Kalaylıkoz Ali ile kesinlikle Kadırga limanındaki köşkte oturmuş olsa da ölümünden ve mülküne el konmasından sonra Raziye Kadın haremdeki görevi dolayısıyla kadının tacına kolaylıkla ulaşmış olmalıdır. Ama bu taç Ali gittikten sonra geçici olarak sahiptir kalan Kadırga köşkünde saklanmış olsa bile sağlam ilişkileri sayesinde Raziye Kadın'ın oraya da girmesi büyük bir güçlüğü yol açmamış olmalıdır. Raziye ile ölen sultana arasında sıkı bir ilişki olduğunu, destanda Raziye'nin Esmâ'dan kendisinin "kadın efendisi" diye söz etmesinden de çıkarabiliriz.

Ayrıca Ali Paşa ile evlenmeye kalkışmasından da Raziye'nin o çağın ölçülerine göre "kocamış" olduğunu değil de kırk yaşında ölmüş olan Esmâ Han'a yakın olduğunu düşünmemiz gerekir. Her ne kadar kimileri Nurbanu'nun Manisa'daki hizmetinden önce Raziye'yi azad ettiğini, yani hukukî olarak özgür olduğu söylüyorsa da¹⁰¹ *Icon*'un Ali'nin ona "kölelikten" kurtarmayı vaat ettiğinden söz eden 82. kıtası bunun tersini kanıtlar gibi görünüyor. Eğer bu doğruysa o zaman harem hazinedarı Raziye'nin evlilik önerisi ve tacı çalması sırasında dört çocuğunun, yani iki oğlu ve iki kızının olması daha da tuhaftır. Mustafa adlı oğlunun en az 5-10 yaşlarında olması gerekir, çünkü Mustafa on yıl sonra, 1596'da Erzurum beylerbeyidir ve vezirlik rütbesine sahiptir (daha sonra Şam beylerbeyi oldu)¹⁰². Öteki oğlu Mısır *muhafaza beyleri* arasına girmişti. Kızlarından birini sarayın ağalarından birine vermiş ve o da yine Mısır'da önemli bir göreve getirilmişti. Daha güzel ve anlaşılan daha yetenekli olan öbür kızını (belki de Mustafa'dan da

¹⁰⁰ Karş. Uluçay, *Padışahların Kadınları*, 132-133. Çağın Venedik elçisi raporlarında Raziye'nin işlevi *kalfa* ve *vekilharç* biçiminde geçer. 16-17. yüzyıl harem örgütüyle ilgilenen akademik literatür *vekilharç* terimini tanımıyor gibi geliyor. *Icon*'a ve Venedik raporlarına dayanarak *hazinedar*'ın ve *vekilharç*'ın bu sıralar aynı görev anlamına geldiğini düşünebiliriz.

¹⁰¹ Mustafa Ali'ye dayanarak Köhbach da bu görüşün ihtimalini artırıyor (a.g.e., 112).

¹⁰² Bundan sonraki hayatı hakkında bkz. Köhbach, a.g.e., 119-121.

yaşlıdır) 1591'den önce bir tarihte ulema arasında parlak bir kariyer yapan (Bursa, İstanbul ve Mısır kadılığında bulunmuş ve Anadolu ile Rumeli Kazaskerliğini de yapmış olan) Muhyiddin Efendi ile evlendirmişti. Geleneksel düşüncelerimize dayanacak olursak bu olgu karşısında biraz elimiz kolumuz bağlı bir biçimde durmaktayız, yani dünyadan uzak kalmak zorunda olan seçkin bir harem görevlisinin çocukları vardır ve üstüne üstlük sultanın cariyesi de değildir; şimdilik -eğer sultan değilse, o zaman-, bu çocukların babasının kim olduğunu da bilmiyoruz. Her ne olursa olsun tüm olay Raziye'nin inanılmaz yeteneklerinin ve etkisinin göz alıcı bir kanıttır ve Ali Paşa eğer böylesine büyük bir güce sahip bir kadına karşı ihmalkar davranabileceğini düşündüyse belli ki çok büyük bir hesap yanlış yapmıştır¹⁰³.

Öykünün merkezinde yer alan nesne, yazarın iki değişik sözcükle anlattığı *tads* (taç) ve *isztiþhan*(t) (*istefan*, Yunanca *stephanos*'tan), yani Esmâ Han'ın tacı "Razainkadin"den daha büyük bir sorun yaratır. Bizim bildiğimiz akademik literatür gerçi yardım etmiyor, ama o çağın birkaç tarih yazarında işimize yarayabilecek destek noktaları bulabiliriz. Bu metin ayrıntılarından, damad olarak seçilen kişilerin müstakbel eşlerine nikah armağanı olarak yığınla, devasa değer taşıyan eşyalar gönderdikleri ve buna öteki vezirler ve yüksek düzey devlet adamlarının da katkıda bulunmak zorunda oldukları ortaya çıkıyor. İbrahim Paşa'nın yukarıda andığımız 1586 yılı ya da Kapudan Halil Paşa'nın 1593 yılında kıyılan nikahları öncesinde vezirlerin hazırladığı ve törensel bir yürüyüşle Eski Saray'a taşınan eşyaların arasında değerli mücevherler (elmas, lal, zümrüt kakmalı bilezikler, ayakkabılar, terlikler, çizmeler, peçeler) ve kumaşların yanı sıra "zî-kıymet cevâhir ile müzeyyen ü murassa' a'lâ' istefanlar" da götürmüşlerdi¹⁰⁴. Hatice Sultan'ın 1675 yılındaki nikahı sırasında damad tarafından gönderilen armağanların listesinde "iki

¹⁰³ Ali Paşa ile olan başarısız serüven Raziye'nin karşısına engeller çıkarmadı, hatta gerçek kariyerini bundan sonra yaptı, ki bu da Nurbanu'nun ve öteki rakiplerinin ölümünden sonra iktidarın dümenini tümüyle eline geçiren Safiye'nin desteği olmaksızın gerçekleştiremezdi. Raziye daha sonra Anadolu kadıaskeri Kus Yahya Efendi ile evlendi (bunun için daha ayrıntılı olarak bkz. Köhbach, a.g.e., 116-118) yandaşlarını ve mensuplarını yetkin bir biçimde üst düzey mevkilere getirdi. Harem mensubu olduğu halde Beşiktaş semtinde evleri vardı, kızıyla birlikte orada oturdu ve 27 Haziran 1597'de ölünce bu evlerin yakınına gömüldü. Haremdeki görevini belli bir ölçüde kızı devraldı ve 1596-1601 arasında harem en etkin kişilerinden biri oldu. Valide Sultanın sırdaşı (kendisine mektuplar yazdırır ve gelenleri de okuturdu), hükümdarın satranç oyunundaki arkadaşı oldu, 1601'deki sipahi ayaklanması sırasında Safiye'nin yandaşlarıyla birlikte iktidardan olmuştur. Bkz. *Tarih-i Selânikî*, 237, 502, 562, 574, 587, 695, 698; Pedani, a.g.e., 24-25.

¹⁰⁴ *Tarih-i Selânikî*, 168-169, 340-341.

mücevher kutu billûrdan" yer alıyordu ve "içinde birer küpe ve murassa' tâc" bulunuyordu¹⁰⁵. Kadının hükümdarın, yani babasının sağladığı çeyizi de yine "cevâhir tâc" (olasılıkla elmas bir taç) içeriyordu¹⁰⁶. Tüm bunlardan anlaşılıyor ki, sultanalar nikahları sırasında müstakbel kocalarından, vezirlerden ve babalarından birer *istefan* (ya da *taç*) alıyorlardı ve bunlardan biri (olasılıkla nişanlısının ya da babasının) bizim düşüncemize göre gelinlik tacı işlevi görüyordu. Bu adet gözle görülür bir biçimde bizi geçmişe, Bizans'a götürür. Bizans'ta -hem sıradan halk arasında hem de imparatorluk ailesinde-, nişanlı çiftte kilisede taç giydirilmesi evlilik töreninin doruk noktasıydı¹⁰⁷. Bizans taçları ile ilgili terminoloji alabildiğine eksiktir, ama bizim açımızdan önemli olan Konstantin Porphyrogennetos'un imparatorluk ve evlilik taçları arasında bir fark gözetmekte olmasıdır: Önceki *stemma*, sonrakine ise *stephanos* demektedir¹⁰⁸. Bu bilgi ışığında Osmanlı sultanalarının tacına *istefan* adının verilmesi bir rastlantı değildir ve de bu sözcüğün Osmanlılarda başka bağlantılar içinde (örneğin hükümdarlık belirtisi olarak) hiç karşılaşılmaması da. Bunlara dayanarak evlilik tacının kullanımıyla Osmanlı hanedanının -en azından kadın tarafının-, çok eski bir Bizans geleneğini Bizans'ın yıkılmasından yüzyıllar sonra bile beslemiş ve korumuş olduğu sonucunu çıkarmamız gerekiyor¹⁰⁹.

Destan yazarının sözlerine inanacak olursak o zaman bu tacı, "sultanalar tacı"nı (karş. *Zuntalároknaκ tádsát*, 45. kıta) sultanın kanından gelen kadınlar ayırılmak için daha sonraları da başlarına takmışlardır. İddiasının doğruluğunu kimi tasvirlerde haremın başı sayılan Valide Sul-

¹⁰⁵ Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fî Kavânîn-i âl-i Osmân*. Hazırlayan Sevim İlgürel. Ankara, 1998, 238-239; karş. Uluçay, *Harem*, 99: geleneksel nişan ve nikah armağanlarının tam listesi.

¹⁰⁶ *Telhisü'l-Beyân*, 241. 19. yüzyıl ikinci yarısında Sultan Abdülhamid evlenecek her sultanaya "aynı biçimde bir taç, ... 15 kıratlık elmaslı olan bir çift küpe, elmaslı bir bilezik, ve yüzük hediye ederdi" Uluçay, a.g.e., 110, 113.

¹⁰⁷ Louis Bréhier, *Le monde byzantine. La civilisation byzantine*. Paris, 1950, 8-9. Bizans evlilik töreninin aslında bir taç giyme töreni olduğu söylenir.

¹⁰⁸ Karş. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I. New York-Oxford, 1991, 554: *crown* maddesi; P. A. Drossoyianni, A Pair of Byzantine Crowns, with a Metallurgical Investigation by G. J. Varoufakis. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32:3 (1982) 535: not 13.

¹⁰⁹ Böylece Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki "Bizans etkileri yeni bir öğeyle zenginleşmiş oluyor; bu sorun için bkz. Mehmed Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* 1 (1931) 165-313; karş. Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, 1971, passim.

tan'ın başında da taca benzer bir şey görebildiğimiz de teyit eder¹¹⁰. Üstelik haremde yaşayan kadınların başlarına taktıkları bir başka şeyden söz ederken de yanılmıyor: "Araczin'i öbür kadınlar takıyor" (35. kıta)¹¹¹. Papazların şapkasına benzeyen bu *araçin* (*arakçin*)'i türbanın altına, daha sonraları ise fesin altına yerleştirirlerdi, ama kimi resimlerde ya da minyatürlerde harem kadınlarının başının tepesinde de tam olarak -ara sıra biraz sivri uçlu bir biçimde-, bunu betimlemişlerdir¹¹². Haremin içine kısa bir süre (1599'da) göz atabilen ilk Avrupalı olan Thomas Dallam'ın dikkatini çeken de kadınların başının "tepesini yalnızca küçük bir altın rengi şapkanın örtmesi" idi¹¹³.

Icon'un Razainkadın'ın "ihaneti"ni ve sultanın öfkesini duyunca Ali Paşa'nın intiharını bildiren haberi dolaylı birkaç veri yardımıyla olası sayabiliriz. Kral Rudolf'un Babıali elçisi Paul Eitzing 11 Mart 1587'de Türk sultanının 8 Martta Ali'yi görevden aldığını bildirmiştir. Paşa bu sırada artık iki haftadan daha uzun bir süredir ölüydü ve başkente bunun haberi bir hafta sonra, 15 Martta ulaşmıştı¹¹⁴. Ali'nin yalnızca kırk yaşlarında olduğu, yaşam dolu ve sporcu bir yapıya sahip olduğu düşünülecek olursa azilden önce ansızın ölümünün nedeninin intihar olması en iyi açıklama gibi görülüyor. İntihar ederek sultanın fermanı gereği zaten gerçekleşecek olanı yapmış oluyordu.

Demek, *Icon*'un "Türk öğelerini" inceleyecek olursak şunları belirleyebiliyoruz: Olayların gelişimi, her ne kadar bazı ayrıntı yanlış olsa da gerçeğe uygundur. Öyküye iki kez kronoloji hatası giriyor: Evlilik ve Esmâ Han'ın ölümünün tarihlenmesi sırasında. İstanbul olaylarından söz edildiği için ufak tefek yanlışlıklar anlaşılır bir şeydir, çünkü kendisine bu bilgileri aktaranları yanlış anlamıştır ya da belki onlar da bu olayları karıştırmış olabilir.

¹¹⁰ Uluçay, *Harem*, 20. sayılı resim. Hükümdarlara çocuk armağan eden cariyelere de taltif edilmek üzere aynı biçimde küçük, ama değerli taşlarla süslenmiş bir altın taç takılırdı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*. Ankara, 1984², 152; Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Cambridge-London, 1991, 164.

¹¹¹ "Araçin" Farsça kökenli "arakçin" sözcüğünden gelmektedir ve 16. yüzyıl Türkçesinde ve Macaracasında her iki biçim de görülür; karşı. Susanne Kakuk, *Recherches sur l'histoire de la langue Osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 19.) Budapest, 1973, 41-42.

¹¹² Karşı. Necipoğlu, a.g.e., 160-161.

¹¹³ Bernard Lewis, *İstambul és az oszmán civilizáció*. Budapest, 1981, 89.

¹¹⁴ Takáts, Vezír Kalajkiloz, 176-177.

Aynı zamanda kültür tarihi ile ilgili verilerin çoğu inanılırdır. Tüm bunlara dayanarak şunu söyleyebiliriz: *Icon*'u Osmanlı İmparatorluğu'nun iç olayları ve kurumları konusunda birinci sınıf bilgilere sahip bir yazarın yazmış olduğuna hiç kuşku yoktur. Türkçe bilip bilmediği de tartışılabilir bir konudur, çünkü yabancı sözcüklerin çoğunu doğru, yerinde bağlantılar içinde kullanmıştır¹¹⁵. Öykünün özgünlüğü ve bir yığın ufak tarihsel veri *Icon*'u 16. yüzyıl Türk kültür tarihinin sözüne inanılır, birinci sınıf bir kaynağı durumuna getirmektedir. Bu tarihî destan aynı zamanda 16. yüzyıl Macaristan'ında Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin bilgilerin çok üst düzeyde olduğunun da kanıtıdır. Bu durumda da bizlere bunların pek azını bırakmış olmalarına daha da üzülmüyoruz.

*

Türk Halk Edebiyatında Esmâ Han

Ali Paşa'nın karısı Esmâ Han Sultan Türk halk masalcılarını da esinlemiş, İsmigan Sultan adıyla Kırım'da kaydedilmiş bir hikayenin kadın başkahramanı olmuştur. Öyküye göre İsmail adında, yoksul kökenli bir genç mucizevi bir düş görür: Düşünde gördüğü müstakbel eşi İsmigan Sultan'dır. Bunun yanı sıra şairane yetenekler de kazanır derken Karacaoğlan adıyla şiirler yazar ve söyler. Uzun serüvenlerden sonra onu bulur, büyük düzey farkına karşın bu evlilik gerçekleşir. Ama evlilikten kısa bir süre sonra bir yanlış anlama sonucu ona lanetler savurarak terk eder, derken dağlarda gizlenir. Laneti gerçekleşir, İsmigan korkunç hastalıkların pençesinde eriyip tükenir, öyle ki komşuları korkularından kaldığı evinden de kovarlar onu. Yeni serüvenlerden sonra iki sevgili buluşur, büyük bir güçlkle birbirlerini tanırlar ve bu yanlış anlamayı düzeltirler. Karacaoğlan kadını iyileştirir, evlerine dönerler ve ondan sonra mutluluk içinde yaşarlar¹¹⁶.

Halk arasında Türk saz şairleri, aşıklar üzerine bu tür sayısız öykü dolaşmaktadır¹¹⁷. Ve onlar aynı zamanda *Alevi-Bektaşî* topluluklarının tören müzisyenleri de oldukları için bu lejandlara pek çok anlam verilebilir. Birkaç destancı ile ilgili olarak gerçekten de sevda serüvenlerinin sulandırılmış,

¹¹⁵ Kuran'daki Yusuf öyküsünde firavunun karısının adının Zeliha (Zulejha) olduğunu bile bilmektedir (87. kuta).

¹¹⁶ *Karacaoğlan ve İsmigan Sultan*. Yayımlayan Wilhelm Radloff. In: *Die Sprache der nördlichen türkischen Stämme*. VII. *Die Mundarten der Krym*. St. Petersburg, 1896, 297-323.

¹¹⁷ Aşık hikayeleri konusunda: Pertev Naili Boratav, *L'épopée et la "hikaye"*. In: *Philologiae Turcicae Fundamenta*. II. Wiesbaden, 1964, 34-38.

manzum-nesir olarak sunulmuş biçiminden öte bir şey değildirler. Bu durumda olaylar göçebe-yarı göçebe çevrede geçer, fethedilecek kadınlar ise basit çoban kızlarıdır ve adları da tipik Türk adlarıdır: Kara Kız, Benli Kız, Elif Gelin ya da Yayla Güzeli¹¹⁸. Bir başka yerde öykünün mistik içeriğidir asıl olan, sıradan insanın Tanrıya giden yolunu anlatır. Bu durumda karakterler uydurma kişilerdir. Basit kökenli başkahraman şairlik-ozanlık -yani büyücülük- yeteneğiyle, zaman zaman doğaüstü güçlerin desteğiyle seçtiğini elde eder, ki bu kişi genellikle kendisinden daha üst bir düzeydedir. Kadınların adları da bunu göstermektedir: Şah Senem, Aslı Han, Selvi Han¹¹⁹. İlk bakışta Karacaoğlan ve İsmigan Sultan (Esmâ Han) öyküsü de bu çerçeveye sığar, ancak erkek başkahraman -öbür lejand aşıklarının tersine-, gerçekten yaşamıştır.

Türkiye’de halk ozanları arasında belki de en ünlüsü Karacaoğlan’dır. Yüzyılın başında canlanan edebiyat tarihi araştırmaları sırasında aşıklar içinden önce onun şiirlerinin ayrı bir cilt olarak yayımlanması bir rastlantı değildir¹²⁰. Ama daha sonraki incelemeler bu ünlü adın ardında en azından iki kişinin bulunduğunu ve halk belleğinin bunları birleştirdiğini göstermiştir. Daha sonraki ve belki de en popüler olanı Doğu Anadolu’da 17. yüzyılda göçebelik yaşamı sürdüren Mamalu kabilesinin şairi idi. "Bin on beşte (=1606) bertaçığım yazıldı / Seksen beşte (=1674) belkemiğim bozuldu / Bin doksanda (=1679) mezarımın başında / Döner baykuş, öter bülbül" - diyor kendisiyle ilgili olarak¹²¹. Karaca kızla, Yayla güzeliyle -ve daha birçok hanımla-, ilgili sevda serüvenleri konusunda Doğu Anadolu’da, Azerbaycan’da ve hatta Türkmenistan’da bile uzun öyküler anlatılmıştır.

Öteki Karacaoğlan 16. yüzyıl doğumludur. Bir olasılık, Latifi’nin 1546’da yazdığı tezkiresindeki Kar’oglan’ının ardında onun bulunduğu düşünülebilir¹²². Ozanımızın adı gerçi şiirlerinin tanıklığına göre dört heceden, Karac’oglan’dan oluşmaktadır, bu durumda Latifi’de de yalnızca bir tek hece eksiktir, ki bu da kolaylıkla vezin uğruna yapılmış bir düzenleme

¹¹⁸ Karacaoğlan, *Şiirler*. Hazırlayan Müjgan Cunbur. İstanbul, 1993, 7; İlhan Başgöz, Karac’oglan Türkmenistan’da. *Milli Kültür* 1979/4, 123-134.

¹¹⁹ Umay Günay, *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara, 1992, 100-107.

¹²⁰ Sadettin Nüzhet Ergun, *Karacaoğlan*. Konya, 1927.

¹²¹ Hüseyin Seçmen, *Karacaoğlan Yaşamı, Sanatı, Şiirleri*. İstanbul, 1983, 10.

¹²² "Bir olmaz vakte ırgürdük zamanı / Bilür yok âsumandan rısmânı / En ehli yeg görür ma’na yüzünden / Kar’oglan türküsün şair sözünden" Latifi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ. İnceleme - Metin*. Hazırlayan Rıdvan Canım. Ankara, 2000, 163-164.

olduğunu ileri sürmemize yol açar. Buna karşılık Sultan III. Murad'ın oğlunun sünnet düğününden (1582) söz eden Seyyid Lokman'ın *Surname*'si hiçbir yanlış anlamaya yol açmaksızın ozanımızdan söz etmektedir: "Kimi kaval çalıp ol dağı yankılandırır ve kimi Karacaoğlan türküsü ile gönlün eğlendirir"¹²³. Gelibolulu Mustafa Âli ise 1599'da şunları yazıyor: "... humaka fırkasına rast gelüp inandura bildükleri takdirce bu sözleri biz didük, fesanesin dahi eydürler. Kat kalursa Karacaoğlan'a isnat olunur. Ve Halil Abdal'undur diyü rağbet kılınur."¹²⁴. Ve belki de Aşık Ömer de *Şairname*'sinde (1707) bizim adamımızdan söz etmektedir: "Karacaoğlan ise eski bir meseldir / Ezgisi cıgırılır keyfe keseldir / Biz şair saymayız öyle ozanı"¹²⁵. Müzikten söz etmişken bir Leh dönmesiye sarayda "mızık okulunu yöneticisi" olan Ali Ufki'nin 1650 dolayında doğan şiir ve nota derlemesine de değinelim. Gerçi burada Karacaoğlan'dan iki şiir yer alır, ama kimi görüşlere göre bunlar 17. yüzyılın ortasında henüz ünsüz Doğu Anadolu Karacaoğlan'ına ait değildir, erken bir tarihte doğmuşlardır¹²⁶.

Bu gözle görülür bir biçimde ünlü, 16. yüzyıl ozanı Karacaoğlan'ı Osmanlı egemenliği altındaki Macaristan'da da tanıyorlardı. 1588-1589'a tarihlenebilen *Palatics-kódex*'te on şiiri vardır ve bu ciddi bir popülerliğin belirtisidir, çünkü öteki ozanlar yalnızca bir iki şiiriyle anılırlar¹²⁷. Bu şiirlerde adamımızın Macaristan'da dolaştığını gösteren hiçbir iz yoktur, hatta savaşlardan bile söz edilmez. Ama bu şaşırtıcı değildir, aşık şiirlerinin büyük çoğunluğu somut şeylerden söz etmez.

¹²³ Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidü'l-Mecâlis*. Hazırlayan Cavid Baysun. İstanbul, 1956, 67-68; Karacaoğlan, a.g.e., 8.

¹²⁴ Karacaoğlan, a.g.e., 9.

¹²⁵ Sadettin Nüzhet Ergun, *Aşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul, y. y. 433. "Ozan" sözcüğü 18. yüzyılın başında artık çoktandır kullanılmıyordu, Ömer bununla da Karacaoğlan'ın eskimiş olduğunu göstermeye çalışır. 16. yüzyıl Karacaoğlan problematiğiyle ilgili olarak bkz.: Cahit Öztelli, XVI. Yüzyılda Karaca Oğlan. *Türk Folklor Araştırmaları* 21:12 (1969) 5387-5388; Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatımızda Kaynaklar Meselesi ve XVI. Asır Ozanı Karacaoğlan*. In: Aynı yazar, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara, 1977, 297-324; Günay, a.g.e., 185-194.

¹²⁶ Cahit Öztelli, Ali Ufki, "Karacaoğlan ve İstanbul". *Türk Folklor Araştırmaları* 21:6 (1969) 5308-5310.

¹²⁷ *Palatics-kódex* Viyana'dadır: Österreichische Nationalbibliothek, AF 437 (Flügel 2006). Şiirleri önce Caferoğlu yayımlamıştır, sonra Şükrü Elçin onları yeniden yayımladı. Ahmet Caferoğlu, Karacaoğlan. *Halk Bilgisi Haberleri* 1929/11, 5-10; Elçin, a.g.e., 308-315. Elçin ve Günay daha pek çok şiiri ona mal ederler, genellikle de içlerinde Balkanlara atıflar bulunduğu içindir bu. 17. yüzyıl Karacaoğlan'ı da Osmanlı egemenliği Macaristan'ında dolaşmış olabileceği için bu kanıt pek zayıftır. İki ozanın şiirlerinin ayırt edilmesini Günay stilistik eleştiri açısından dener. Günay, a.g.e., 185-214.

İşte tam da bu yüzden bir başka Karacaoğlan türküsü özel bir önemi hak eder. Bu kesinlikle sözü edilen ozanın yaratıcısıdır ve 16. yüzyıl ozanlarının şiirlerini içeren bir antolojide bulunmaktadır¹²⁸. Onu ilginç kılan Varad ve çevresinin yağmalanışını, halkının esarete sürüklenişini anlatmasıdır ve bize tüm bunların Süleyman'ın egemenliği sırasında, Hüsrev Paşa'nın önlendirmesiyle gerçekleştiğini de aktarır. Metin aslında ağır koşullardan söz eden uzun bir yakınmadır: "Sarpdur Alaman dağları" - deniliyor her dörtlüğün sonunda. Ancak Varad (Varat) şehri Nagyvárad (bugün: Oradea - Rumanya) ile pek özdeşleştirilemez, çünkü burasının Osmanlılarca fethi Süleyman zamanında olmamıştır. Bir başka sorun da Güney Karpatların "Alman" dağlarıyla birleştirilip birleştirilemeyeceğidir, çünkü "Alaman" deyişi özellikle Alman İmparatorluğu anlamına gelmekteydi. Benim tanıdığım bir edebi koşutlukta ise Tuna "Alman dağlarını" aşarak Macaristan'a ulaşır. Ancak Alpler de hiçbir biçimde Varad ile birleştirilemez, bunun bir sonucu olarak herhangi bir geniş anlamı hesaba katmamız gerekiyor. "Varat"ın Pétervárad (bugün: Petrovaradin - Sırbistan-Karadağ) ile birleştirilmesi ise sorunu az çok çözer. Büyük bir olasılıkla bu yere Türkler hiçbir değişiklik yapmaksızın Varadin demişlerdir, kısaltmış olması şiir açısından gerekliydi belki de¹²⁹. Türkler kaleyi ve çevresindeki tahkimatları Süleyman'ın 1526 yılındaki seferi sırasında fethetmiş ve bunda Bosna Beyi Hüsrev etkin bir rol oynamıştır¹³⁰. Özellikle ilginç olan, şiirin çamurlu, sisli yollardan, soğuk geceleme yerlerinden söz etmesidir ve bu durumda Türk tarih yazarlarının Pétervárad ile ilgili olarak çizdikleri resme uymaktadır¹³¹. Eğer yukarıdaki gerekçe doğruysa bu durumda Karacaoğlan'ın Macaris-

¹²⁸ Yayımlayan: Elçin, a.g.e., 307-308. Kaydı: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, AF 334 (Flügel 781).

¹²⁹ Sorunlu dize şöyledir: "Varat'ın kanda bağları"; demek, "Varat" sözcüğüne iyelik eki getirilmiştir. Eğer bu "Varadin'e" getirilmiş olsaydı hiç de şairane olmayan bir biçim çıkacaktı ortaya: Varadin'in. Olasıdır ki, şairin ozanlık içgüdüleri Varadin biçimini zaten iyelik eki getirilmiş gibi algılamış ve iki eki çok bulmuş ve sözcüğü bu yüzden kısaltmıştır. Metinde eksiz bir Varadin biçiminin yer almakta olması da olanaksız değildir ve bunu yayımlayan yanlış açıklamıştır. El yazması elde olmadığı için bu sorun çözülmez.

¹³⁰ Sefer ruznamçesine göre "Bosna sancağı beği bir küçürek kalecik feth edüb altı nefer keferesin getürdiler [...] Bosna beyi Hüsrev Bey ve Mihlaoğlu Mehmed Bey Varadinden öte Tuna kenarını akın etmek buyuruldu." Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*. I. İstanbul, 1857/58, 557-558.

¹³¹ Sefer ruznamçesine göre Pétervárad "hem sab hem diyk yerdir"; "Varadin konakına bârân oldu"; "akşamdan bârân olub sabaha değin muttasıl yağdı [...] ve muttasıl bârân olub gecelü gündüzlü yağdı". Feridun Bey, a.g.e., 557, 565.

tan'ın fethinde ve Mohaç dolayındaki savaşlarda (1526) bulunmuş olması gerekir ve de büyük bir olasılıkla Hüsrev Bey'in ordusunda bulunuyordu.

Bu uzun konu dışına çıkıştan sonra Karacaoğlu'na ve İsmigan Sultan'a dönelim yeniden! Acaba hangi Karacaoğlu'na bağlanabilir bu öykü? Tüm öteki, Doğu Anadolu Karacaoğlu lejandlarına karşılık bu biçim Kırım'dan çıkmıştır. Wilhelm Radloff 19. yüzyılda, belirttiğine göre en azından yüz yaşında olan, yani 18. yüzyıla ait bir el yazmasında rastlamıştır. Öykünün bu biçimi başkahramanının göçebeler arasında geçen ötekilerin tersine, seçkin bir kadın olmasıyla da farklıdır, çobanlığın sözü bile edilmez. Buna karşılık Karacaoğlu'nın Belgradlı olduğunu ve çocukluğuyla ilgili olarak - kendi adı altında - ünlü "Tuna" türküsünü söylediğini biliyoruz: "Misâl-ı cennettir evvel bahârı / Açılır kırmızı gülü Tuna'nın..."¹³². Gerçi şiirde Belgrad, Varna ve Vidin kalesi yer alır, ama bu daha sonra yapılmış, lejandın 18. yüzyılda doğmuş olduğunu doğrulayan bir popülerleştirme olduğunu göstermektedir ve daha önceki çeşitlemesinde Estergon, Budin ve Belgrad adı bulunmaktadırlar¹³³. Lejandın Kuzey Balkanlarda bilindiğini gösteren olgu ise içine katılmış bir şiirin bir Sarayevo el yazmasında bulunmasıdır, hatta belki de Balassi'nin "Ben seyrane gider iken" diye başlayan Türkçeden çevirdiği şarkısıyla da bir ilişki kurulabilir¹³⁴. Demek, yukarıdakilerin ışığında lejandımızın başkahramanı 16. yüzyıl Karacaoğlu'nu ile kesinlikle aynı kişidir.

Osmanlı egemenliği Macaristan'ının bu ozanı üzerine oluşturduğumuz görüntüyü Esmâ Han'ın kişiliği de bütünlemektedir. Haremde az çok kapalı bir biçimde yaşayan hanedandan biri ancak çok özel durumlarda, sarayın burçlarını aşan bir olay dolayısıyla halk arasında ün kazanabilirdi. Ali Paşa ile yaptığı evlilik bunlardan biri olmalıdır, ve bu olay o zamanın Macaristan'ında da insanları heyecanlandırmıştır. Budin beylerbeyi de zaten açıkça -bu

¹³² Radloff, a.g.e., 305-306.

¹³³ Köprülü bunu 16. yüzyılda yaşamış olan Öksüz Âşık adıyla yayımlar, ama bu ozanın Osmanlı egemenliği altındaki Macaristan ile ilgisi konusunda hiçbir bilginiz yoktur. M. Fuad Köprülü, *Türk Şazâirleri*. II. İstanbul, 1940, 30-31. Buna göre Tuna "Engürüs ilinden yollar açmıştır [...] Selâmlamış Usturgon'la Budun'u / Belgrad'a uğrar yolu Tuna'nın". Nihat Sami Kul Mehmed adıyla kaydedilmiş bir çeşitlemeden söz eder. Bu ozan Budin'de dolaşmış olabilir, çünkü babası Kara Üveys 1578-1580 arasında Budin paşası idi. Hasan Eren ise Öksüz Ali'ye mal eder (Böyle bir ozan bilmiyoruz; Elçin, a.g.e., 306.). Şiir 20. yüzyılın başında Aşağı Tuna'daki Adakale'de bile biliniyordu, bir çeşitlemesini Ignác Kúnos derlemiştir (Ignác Kúnos, *Ada-kalei török népdalok*. Budapest, 1906, 315-317.).

¹³⁴ Hamdi Hasan, *Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalardaki Türküler*. Ankara, 1987, 453. Şarkının ünlü Macar şairi Bálint Balassi ile ilişkisi konusunda: Balázs Sudár, Egy Balassi-vers hâttere (Minap mulatni mentem...). *Keletkutató* 1995. ősz, 67-69.

işi beğenmeyen şehirliler de ondan yanadır-, kendisi de ağlaya sızlaya önceki karısını yolcu etmiştir. Aslında Macaristan'da hiç bulunmamış olan Esmâ Han'ın adı bu sıralarda halk arasında yayılmaya başlamış olmalıdır. İki ünlü kişinin -ozan ve sultan kızı-, öyküsü belki de 17. yüzyılda birbirinin içinde erimişti ve 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde Karacaoğlan ve İsmigan Sultan'ın bizim de tanıdığımız lejandı artık hazırды. Ancak bu yapıt Esmâ Han'ın gerçek öyküsünden hiçbir şeyi saklamamıştır - onun yalnızca adını ödünçlemişlerdir.

*

Sonuç olarak yardımları olmaksızın bu bildirinin güçlükle yazılabileceğini bildiğimiz meslektaşlarımıza teşekkür etmeyi hoş bir zorunluluk olarak görüyoruz. Her şeyden önce bu konuyu bizim dikkatimize sunan Géza Szentmártoni Szabó'ya; ondan sonra bizlere pek çok kez iyi bir fikir vererek ya da arşive dayalı bilgi aktararak çalışmamız bir yerde tıkanıp kalmış gibi görünürken yardım eden Klára Hegyi'ye, Géza Dávid'e ve Géza Pálffy'ye; İtalyanca kaynakları yorumlaması için ne zaman başvursak bizi hiç geri çevirmeyen Zsuzsa Teke'ye; son olarak -ama bu onun son sırada olduğu anlamına gelmiyor- Bizans taçlarıyla ilgili uzmanca öğütler ve fotokopiler sunarak bizleri destekleyen Endre T th'a, tümüne minnetle teşekkür ediyoruz.

Kitap Tanıtımlar:

BÜLENT ÖZDEMİR, *Ottoman Reforms and Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850*, The Isis Press, İstanbul 2003, Birinci Baskı, 267 sahife. (Ek A: 239-245; Ek B: 246-253; Sözlük: 254-255; Kaynakça 256-267).

Birmingham Üniversitesi'nde Prof. Dr. Rhoads Murphey danışmanlığında hazırlanan ve 2000 yılında kabul edilen doktora tezinin kitap haline getirilmesiyle ortaya çıkan eser, üç ana kısım içinde yer alan on bölümden oluşmaktadır.

Eserde kullanılan kaynakların tanıtımının yapıldığı Giriş kısmında, temel olarak iki kaynak grubunun esas alındığı görülmektedir. İlki Osmanlı Devleti'nin merkezi ve taşrasında yaşayan insanların askerî, idarî, ekonomik, sosyal vb. yapısının ortaya konulmasında en önemli arşiv kaynaklarından olan Şer'îye Sicilleridir. Diğer 1835-1850 yıllarında İngiltere'nin Selanik konsolosu olan Charles Blunt'ın hükûmetine gönderdiği raporlardır. Osmanlı ve İngiltere Devleti'nin resmi arşiv belgelerinden oluşan bu iki ana kaynağın dışında, Tanzimat dönemiyle ilgili E. Engelhart ve M. A. Ubucini gibi çağdaş gözlemcilerden, Tarih-i Cevdet ve Tarih-i Lûtfî gibi 19. yüzyıl vakanüvis eserlerine ve Halil İnalcık, İlber Ortaylı, Musa Çadırcı gibi günümüz modern tarihçilerinin kitap ve makalelerinden genişçe istifade edilmiştir. Bugüne kadar birçok tarihinin üzerinde çalıştığı ve çalışmaya devam edeceği Tanzimat Dönemi'nin tam anlamıyla ortaya konulması için spesifik ve bölgesel çalışmalara ihtiyaç olduğu kesindir. Bülent Özdemir'in eseri özellikle reformlar dönemine sosyo-kültürel alandaki değişimler açısından bakışıyla, bu konudaki literatüre katkıda bulunacak bir çalışma olarak görülmektedir. Nitekim yazar, kitabının önsözünde çalışmasının temel amacı olarak Tanzimat'a yerel düzlemde Selanik şehrinde hareket eden bir inceleme gerçekleştirerek katkıda bulunmak olduğunu belirtmektedir.

I. Kısım, *Teori ve Metotlar* başlığı altında, iki alt bölümden oluşmaktadır. *Tanzimat Yazınına Eleştirel Bir Bakış* (s.21-51) adlı birinci bölümde yazar, Tanzimat'a yeni bir bakış açısının 1980 sonrasında genç tarihçiler tarafından getirildiğini söylüyor, fakat bu çalışmalarını da İstanbul ve devlet merkezli olmalarından dolayı toplumu gözden kaçırmaları noktasında eleştiriyor. Ayrıca, Tanzimat reformlarının halkın üzerindeki etkisi ve insanların Tanzimat'a bakışını dikkate almadan gerçekleştirilecek bir çalışmanın yetersiz kalacağı vurgulanıyor (s.25). Yazara göre, Osmanlı reform hareketi iki görüşe indirilebilir: Birincisi reform hareketinde yabancı etkisini öne alan Oryantalist yaklaşım, ikincisi yeni sosyo-ekonomik tepkiler. Tanzimat yazınında son dönemde I. Wallerstein'in Dünya Sistemi Perspektifi Teorisi'nin düşünsel alt-yapıyı oluşturduğu çalışmaların ortaya konulduğunu belirtmektedir (s.33). Huricihan, Rifat Ali Abou-El-Haj'ın yazılarındaki fikirlerden etkilenen yazar, 19. yüzyılın Osmanlı reformlarının toplumun iç dinamikleri neticesinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Osmanlı reformlarıyla ilgili olarak üç temel yaklaşımın bulunduğu belirtilerek; bunlardan ilki *Yukarıdan Aşağıya*; Oryantalist okul tarafından sistemleştirilmiştir. Reformlarda dış etkenlere önem veren, ikincisi *Girdi-Çıktı Modeli*; Osmanlı reformlarını açıklarken dünya piyasa koşullarının önemini vurgular, üçüncüsü ise *Aşağıdan (Tabandan) yukarıya*; bu modele göre Osmanlı toplumu sınıf yapılı bir toplumdur ve sosyo-ekonomik ilişkiler tabakalaşmayı belirlemektedir, dolayısıyla Osmanlı Devletindeki değişmelerin tabandan geldiğinin kabul edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Yazar, Osmanlı reform hareketinin İngiltere'nin baskısı ve rehberliği ile gerçekleştirildiği düşüncesini ise eleştirip, reformların toplumsal değişmelerin bir sonucu olduğunu özellikle belirtmektedir.

Böylece yazar reformları İstanbul ve Avrupa merkezli olmaktan kurtararak, devlet adamlarının ruhsal dünyasına değil 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullara ve şehirleşmeye açıklık getirmeye çalışmıştır. Birinci kısmın ikinci bölümü *Tanzimat'a Götüren On Yıllardaki Reformların Yapısı Üzerine* (s.53-65)'dir. Burada III. Selim ve II. Mahmud dönemi reformlarını etüt edilerek, III. Selim dönemi reformlarının devlet adamlarının kişisel hırsları sonucunda başarılı olmadığını, Tanzimat reformlarının II. Mahmut'un reformlarının bir devamı olduğunu, merkezi hükümetin var olan sorunlara çözüm bulma arayışının neticesinde reformların ortaya çıktığı düşüncesi savunulmaktadır.

II. Kısım, *İnceleme Sosyo-Ekonomik Görünüm* (s.69-174) başlığında olup dört alt bölümden oluşmaktadır. *Tanzimat'ın Arifesinde Selanik* (s.69-88) adlı üçüncü bölümde, Selanik şehri genel olarak tanıtıldıktan sonra (coğrafi, etnik) şehirde yaşanan doğal felaketler, Tanzimat öncesinde Selanik şehrinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullarla coğrafi, etnik, demografik yapısı ve Tanzimat reformlarının şehirde meydana getirdiği değişiklikler hakkında bilgi verilmektedir. Selanik şehrinin nüfusu üzerine verdiği bilgileri, İngiliz konsoloslu Blunt'un raporu, Leake'nin hesaplamaları ve 1831 Osmanlı nüfus sayımı gibi farklı kaynaklardan faydalanarak ortaya koymuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'teki demografik gelişmenin düzenli artış gösterdiğini (ara sıra gerilemeler olsa bile), şehirdeki en önemli nüfus artışının ise Yahudi toplumuna ait olduğu anlaşılmaktadır.

Selanik Ticareti Üzerine (s.89-133) adlı dördüncü bölümde, Selanik'teki ticari ilişkileri dış pazarın, taleplerin, iç siyasetteki olayların, salgın hastalıkların belirlediği belirtilmektedir. Konsolos Blunt'un raporlarına dayanarak Tanzimat'la birlikte tüccarlara büyük kolaylıklar sağlandığı, tüketim alışkanlıklarında değişimler ortaya çıktığı, toplumda meydana gelen bu ekonomik ve sosyal değişimlerin reformların temel nedeni olduğu bir kere daha ifade edilmektedir. Yazar bu reform sürecinde yerel yöneticilerin önemine değinerek, bunların reformların uygulanmasında oynadıkları rolden bahsediyor ve bölümü Tanzimat'ın ilanından sonra geçen beş yılda büyük değişiklikler olmadığını söyleyerek tamamlıyor.

Beşinci bölüm *Tarımsal Üretim, Köylüler ve Reformlar* (s.135-153). Bu bölümde, Tanzimat reformlarıyla birlikte tarımsal yapıda meydana gelen değişiklikler Selanik şehri baz alınarak ifade edilmiştir. Ayrıca tarım yapılan arazi miktarının ve ürün miktarının artışı, çiftçi sınıfının genel koşullarındaki iyileşmelere, yeni tarımsal metotların uygulanmaya başlanması ve bunların yerel ve uluslararası nedenlerine değinilmektedir.

Altıncı bölüm *Yerel Yönetim, Devlet Görevlileri ve Reformlar* (s.155-174). Tanzimat sürecinde devlet görevlilerinin önemi, arzu edilen ile gerçek dünya arasındaki çelişkiler, yerel idarelerdeki aksaklıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Taşra-merkez arasındaki ilişkiler ve bunun topluma yansımaları, Tanzimat'ın ilanından beş yıl sonra bile ülke içi koşullarda fazla bir değişiklik meydana getirmediği anlaşılmaktadır.

III. Kısım, *Sosyo-Kültürel Görünüm* (s.175-238) başlığında üç alt bölümde incelenmiştir. Selanik şehrinin sosyo-kültürel manzarasının reformlardan önceki muhteiyatı hakkında bilgi verildikten sonra reformlarla birlikte bu yapıda meydana gelen değişiklikler ortaya konulmuştur. Bu bölüm etnik yapılara göre kendi içinde Müslümanlar, Ortodokslar ve Yahudiler olmak üzere üç alt bölüme ayrılmıştır.

Yedinci bölüm *Selanik Müslümanları ve Reformlar* (s.175-186). Yazar, şimdiye kadar Balıkanlar'daki Müslüman toplumun incelenmesinde devletten hareket edilerek bunun yapıldığını belirtmekte olup, kendisinin bu yaklaşımdan kaçınmaya çalıştığını vurguluyor. Bununla birlikte

yazarın kendisi de tam olarak devleti temel alma anlayışından kaçınmamıştır. Bu bölümde şehirdeki Müslüman nüfus hakkında detaylı bilgiler verilmektedir.

Sekizinci bölüm *Selanik Yahudileri ve Reformlar* (s.187-204). Selanik Yahudilerinin toplumsal kökeni ve Selanik'e nasıl yerleştikleri hakkında genel bilgiler, konsolos Blunt'un tespitleri doğrultusunda ortaya konulmuştur. Tanzimat'ın Yahudilerin toplumsal hayauna getirdiği değişikliklerden bahsetmekte, ekonomik hayat içindeki konumlarından, Osmanlı Yahudileri hakkındaki tarih yazını hakkında genel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Sonuç itibarıyla Tanzimat reformlarının Yahudi toplumu için güvenlik başta olmak üzere daha iyi şartlar sağladığı, eğitim ve kültürel alanda yeni açılımlar yaşandığı gösterilmektedir.

Dokuzuncu bölüm *Selanik Ortodoks Cemaati ve Reformlar* (s.205-227). Tanzimat dönemi reformları ile birlikte Selanik şehrindeki Ortodoksların sosyo-ekonomik yapıdaki değişikliklerine vurgu yapılarak, şimdiye kadarki mevcut bakış açılarının dışına çıkılmaya gayret gösterilmiştir. Böylece Balkanlarda milli devletlerin ortaya çıkış sürecine Osmanlı Devletinin etkilerinin gözden kaçırılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bölüm içinde Ortodoks cemaatinin nüfusu hakkında kısa bilgiler, İngiltere konsolosu Blunt'un raporları temel alınarak verilmiştir. Gayrimüslimlerin Osmanlı toplumu içinde daha özgür yaşadıklarını net bir şekilde ortaya koyabilmek için Yunan tebaasından bazılarının daha özgür buldukları için Osmanlı devletine göç ettikleri yine Blunt'un raporuna dayandırılarak ifade edilmiştir. Selanik ticaretinde Ortodoks toplumun artan önemine ve kilisenin faaliyetlerine ayrı ayrı değinilmiştir. Bunlarla ilgili toplumdan kesitler sunulmuştur. Onuncu ve son bölümde araştırmada elde edilen bulgular *Genel Sonuç* (s.229-238) başlığı adı altında incelenmiştir.

Ana hatlarıyla içeriğinden bahsettiğimiz Bülent Özdemir'in *Ottoman Reforms And Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850* adlı kitap yazarın doktora tezinin geliştirilmesiyle ortaya çıkarılan, yerel düzlemde ve tabandan hareketle Tanzimat'ın beraberinde getirdiği reformları sorgulamaya çalışan bir araştırma eseridir.

Kitapta temel olarak iki kaynağın (Şer'iyye Sicilleri ve İngiltere'nin Selanik Konsolosu Charles Blunt'un hükümetine gönderdiği raporlar) ağırlıklı olarak kullandığı görülmektedir. Yazar bu kaynakları kullanırken bir noktada kendisinin eleştirdiği hataya düşmekte ve reform sürecinde topluma devletin ya da yabancıların gözüyle bakmaktadır. Yazarın belirtilebilecek diğer bir eksikliği de Selanik'in toplum yapısında önemli bir yer tuttuğu bilenen ve *Avdeti* tabir edilen grup hakkında bilgi vermemesidir. Yazarın en önemli kaynaklarından olan Konsolos Blunt'un raporuna göre Selanik'te Reform döneminde beş bin civarında *Avdeti* bulunması konunun önemini göstermektedir (s.76). Bu grubun Müslüman toplumu içindeki ekonomik ve siyasi yapısı hakkında bilgi verilmemesi Müslüman toplumun yapısının tam olarak ortaya konulamamasına neden olmaktadır. Ayrıca İlber Ortaylı'nın Tanzimat döneminin kaynakları ve yapısına özgün bir bakış getirdiği *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*¹ adlı kitabından faydalanılmaması da bir eksiklik olarak görülmektedir.

Doktora tezinin gözden geçirilmesiyle elde edilmiş çalışmanın yayınlanmasıyla ortaya çıkan eser, Selanik Şer'iyye Sicilleri ve İngiltere'nin Selanik Konsolosu Charles Blunt'ın raporlarının iyi bir kritiktan geçirildikten sonra hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Eser 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme süreci içerisinde Selanik şehri ve şehir ahalisinin durumunu ortaya çıkarmış olup eserde kullanılan geniş mahiyetteki yabancı bibliyografya, bu dönemle ilgili olarak yapılacak başka ayrıntılı çalışmalara rehberlik edecek mahiyettedir.

¹ İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 2003.

Eser bu şekilde Osmanlı tarihinin Tanzimat dönemi şehir hayatı ile ilgili olarak artan literatüre faydalı bir katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin tarihinde sahip olduğu konumu nedeniyle modernleşmenin başlangıcı olarak da addedilen Tanzimat dönemi yoğun araştırmalara konu olmuştur. Bülent Özdemir'in *Ottoman Reforms And Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850*, adlı kitabı da Tanzimat dönemini şehir tarihçiliğini merkeze alarak ve tabandan tavana olarak adlandırabilecek bir tarihsel perspektiften hareketle incelemeye çalışan özgün bir çalışmadır.

Eserde Tanzimat reformları, toplumun ve devletin iç ve dış sorunlara çözüm arayışından kaynaklanan reformlar olduğunu Selanik şehri örneğinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur. Bülent Özdemir'in bu çalışmasının sosyo-ekonomik yapıya vurgu yapan başka çalışmalarla desteklenmesi, Osmanlı tarihinin batılılaşma evresinin temel dinamiklerinin ortaya çıkmasında önemli olacağı düşüncesindeyiz.

MUSTAFA MURAT ÖNTÜĞ

RICHARD TAPPER, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler - Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, çev. F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, 699 sayfa.

Şahseven, İran'da, özellikle Azerbaycan'daki Mugan ve Erdebil yöreleri ile Zencan ve Tahran arasındaki, Harrakan ve Hamse yörelerinde yaşamakta olan bazı aşiret topluluklarının adıdır. İnanç olarak Şii olan ve Türkçe konuşan Şahsevenler, günümüzde büyük ölçüde yerleşik hayata geçerek, tarım ile uğraşmakta iseler de, yakın zamanlara kadar konar-göçer bir hayat tarzı sürdürmüşlerdir. İzleri XI. yüzyılda İran'a gelmiş bulunan Türk-Oğuz boylarının kültürlerine kadar uzanır.

XVI. yüzyıldan itibaren XX. yüzyıl ortalarına kadar İran, Osmanlı, Rus ve Sovyet kuvvetleri çeşitli vesilelerle Şahseven topraklarında hak iddia etmiş veya bu toprakları işgal etmiştir. Bulundukları coğrafi konum yüzünden Şahsevenlerin merkezî hükümetle ilişkileri değişiklik göstermiş ve aşiret konfederasyonu 1880'lere kadar birleşik ve merkezî bir siyasî yapıya kavuşmamıştır.

Şahseven konfederasyonu, Nadir Şah'ın Erdebil ve Mugan'ı Osmanlılar ve Ruslardan geri aldığı ve bölgede yaşayan Şahseven göçebelerine bir han atadığı XVIII. yüzyıl başlarına kadar süregelen ayaklanmalarla şekillenmiştir. Han'ın yakın akrabaları Şahseven beyleri ve Erdebil valileri olarak anılmışlar, fakat konfederasyonu Erdebil ve Mişkin bölgeleri ile bağlantılı iki bölgeye ayırmışlardır. Beyler, XIX. yüzyıl başlarındaki Rus-İran savaşlarına kadar Azerbaycan'daki olaylarda fiilen rol oynamışlardır. Bu savaşlar sonunda Mugan'daki Şahseven kışlakları Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

Rus hakimiyeti ile birlikte eski beyler aşiretler üzerindeki güçlerini kaybetmeye başlamış ve yeni bir aşiret yapılanması ortaya çıkmıştır. Daha sonra 1920'ler ve 1930'larda Pehlevî rejimi Şahsevenleri etkisizleştirmiş ve zorla yerleşik düzene geçirmiştir. 1940'larda yeniden konar-göçer hayvancılar olarak yaşamaya başlamışlar ve gevşek, ademî merkeziyetçi aşiret konfederasyonunu yeniden canlandırmışlardır. Fakat 1960'larda beylerin gücünün kırılması ve Şah'ın toprak reformu ile konfederasyonun ekonomik ve siyasî kurumları yok edilmiş, yerleşik düzene geçirilerek aşiret yaşayışından uzaklaştırılmaya çalışılmışlardır. İslam Devrimi'nden sonra Şahsevenlerde göçebe hayvancılık kısmen bir canlanma yaşamış, fakat 1990'ların ortalarında hükümet desteğindeki tarım-sanayi ağırlıklı programların yaygınlaşması üzerine onlara pek fazla bir hayat hakkı kalmadığı görülmeye başlanmıştır.

Eser bütünü ile Moğol Devri sonrası, özellikle XVI. yüzyıl başlarında Safevîlerin ortaya çıkışı sırasında Azerbaycan tarihi ve bu dönem olaylarında aşiretlerin yeri; XIX. yüzyıldan sonra bu bölgede Rusya ve İngiltere gibi dış güçlerin rekabeti ile bu rekabette aşiretlerin rolü ve konar-göçer topluluklardan Şahsevenlerin hayat tarzının anlatıldığı antropoloji-tarih buluşmasının, alan çalışmasının en güzel incelendiği örnek metinlerden birisidir.

Dört kısımdan meydana gelen eserde 14 bölüm bulunmaktadır.

I. Bölüm (s.17-75), Giriş mahiyetinde olup, aşiret tarihi yazmak başlığı altında, Antropoloji, Tarih ve Kabileler (s.17-23); Antropoloji ve Ortadoğu'da kabile (s.24-31); İran'daki kabileler: Sınıflandırmalar ve Karşılaştırmalar (s.31-44); Tarihçiler ve Kabileler: Sonuç çıkarma so-

runu (s.44-55); Şahseven (s.55-59); Kaynaklar Hakkında Not (s.59-69) gibi ara başlıklardan oluşmaktadır.

Bu bölümde, merkezî devlet yapılanmasına temelde karşıt bir sosyal örgütlenme biçimi olarak, bir düşünce tarzına en çok uyan yerli kavram ve en iyi kullanılan analitik kavram olarak, kabilenin tanımlanmasını yaparken, antropologların belli bir tanımlama şekli üzerinde anlaşmaya varamadıklarından söz edilmektedir.

Uzun yıllar devam eden kitabın hazırlanması sürecinde özellikle İslam devriminden sonra İran'da resmî ve aile arşivlerinden çıkan belgelerin yayımlanmasında bir patlama olduğunu ifade eden (s.59) yazar; XVIII. yüzyıl başlarına kadar olan dönem ile ilgili olarak daha çok ikinci dereceden kaynakları kullanmış, fakat Şahseven aşiretleri ve faaliyetleri konusunu aydınlatmak için belli başlı bütün kaynakları taramış, tarih kayıtları ve yayımlanmış mahkeme kayıtlarını ve yabancı gezginlerin notlarını gözden geçirmiştir. Bir sonraki yüzyıllık süre için ise, sayıları gide-rek artan Rus ve Azerbaycan arşivlerine dayalı tarihi incelemelerle tamamlanmış kaynaklar Şahsevenler konusunda bilgi derlemek açısından daha zengin olduğu halde, yine de genel anlamdaki ikinci dereceden kaynakları gözden geçirmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait Rusça malzeme, Farsça tarihlerle ve XIX. yüzyıl başlarından günümüze kadar olan dönemde, özellikle Tebriz Başkonsolosluğu'ndan olmak üzere İngiliz diplomatik ve konsolosluk arşivleri ile desteklenmiştir.

1900'den 1925'e kadar olan döneme ait arşiv belgeleri çokluğundan dolayı seçmeye tabi tutulmuş; Pehleviler dönemi ile ilgili olarak ise Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları arşivleri ile kendi alan çalışmalarını, Şahseven ile Şahseven olmayan, fakat aşiret konularında bilgi sahibi olan kişilerle yaptığı söyleşileri, Şahsevenler arasında çalışmış diğer kişi ve kurumların raporlarını değerlendirmiştir (s.64).

Safevî Devleti ve Şahsevenlerin Kökleri başlığını taşıyan I. Kısım (s.71 v.dv.), 3 bölümden oluşmaktadır. Bunlar; II. Bölüm: Şahseven: Safevîlerin Aşiret Siyasetleri ve Uygulamaları (s. 77 v.dv.); III. Bölüm: Şahseven Rivayetleri (s. 105 v.dv.); IV. Bölüm: Safevîler Döneminde Mugan ve Erdebil (s. 127 v.dv.) başlıklarını taşımaktadır.

Kökenleri belirsiz olan Şahsevenlerin, XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıllar arasındaki bir tarihte konfederasyon şeklinde bir araya getirilmiş aşiretlerden oluştuğu sanıldığını belirten yazar, aşiretin kökeni konusunda Sir John Malcolm ve Minorsky'e ait 3 farklı rivayet benimsendiğini kaydediyor (s.72). Bunlardan en iyi bilinen rivayet, Şahsevenlerin 1600 yıllarında Safevî şahı Abbas tarafından kendisine sadık bir güç olarak kurulmuş, karma bir aşiret olduğu şeklindedir. Onlarla ilgili iki rivayet daha vardır. Bunlardan biri Şahsevenlerin atalarının Yunsur Paşa idaresinde Anadolu'dan göç ederek, Nadir Şah'ın adamlarından Bedir Han tarafından bir konfederasyon kurdukları biçiminde; diğeri ise 32 aşiretten oluştuğu şeklindedir (s.72-73 ve 511). II. ve III. Bölüm'de çağdaş Şahseven kabilelerinin tarihi kökenlerini tesbit etmek ve konfederasyonun nasıl ve ne zaman kurulduğunu belirlemek için, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar mevcut olan bütün belge ve kayıtlar gözden geçirilmiş, kanıtlar yeniden ele alınmış ve henüz kullanılmamış önemli bazı kaynaklar ortaya konulmuştur. Bunun yanında II. Bölüm'de müridleri üzerindeki dinî ve siyasi hakimiyetlerinin mahiyetlerinin anlaşılmasına yardımcı olmak için, bu tekkenin bir hanedan haline geliş sürecini kısa da olsa anlatmıştır. Daha sonra Safevî yönetiminin askerî ve aşiret politikalarının bir bölümü olarak, Şahsevenlerin birleşik bir aşiret biçiminde nasıl oluştuğu konusundaki rivayet kaynakları ele alınmıştır.

III. Bölüm'de Şahsevenlerin folkloru, gerek kayıtlarda mevcut olan ve gerekse XIX. yüzyıl sonlarında veya daha yakın tarihlerde yayımlanmış olan biçimleri ile incelenmektedir. Bunlara yazarın kendi topladıkları ve Şahsevenlerin 32 aşiretten oluştuğu biçimindeki XX. yüzyılda halk arasında yaygınlaşmış söylentiler de dahil edilmiştir.

IV. Bölüm'de ise Şahseven adı ve onu oluşturan topluluklar, Mugan ve Erdebil bölgesi ile ilgili kayıtlar, Safeviler döneminden başlayarak, günümüze kadar ele alınmıştır. Burada Safeviler devrinde Şahseven adını Erdebil ile ilişkilendiren kanıtlar gözden geçirilmiş ve şimdiki Şahsevenlerin atalarının bölgeye nereden ve ne zaman geldikleri belirlenmeye çalışılmıştır (s.118, 125 v.dv.).

Yazara göre Şahsevenlerin kökeni konusunda, ne resmî, ne de sözlü anlaımlar tam olarak belgelere dayandırılmamaktadır. Daha sonraki Şahseven aşiretlerinin adlarını taşıyan aşiret toplulukları, XVI. yüzyılda Mugan bölgesinde yaşamışlar ve Şahseven adını taşıyan bazıları ise XVII. yüzyılın 2. yarısında buralarda kayıtlara geçmişlerdir. Fakat kanıtlara göre Nadir Şah dönemine kadar böyle bir aşiret konfederasyonu kurulmamıştır (s.75). Dolayısı ile aslında daha sonra Şahseven olarak anılan aşiretlerden bazıları, Safevî şahlarının aşiretlere karşı uyguladıkları politikalar sonucunda bu adı almışlardır. Şah Abbas devrinde Şahseven adı ile herhangi bir karma aşiretin kurulmuş olduğu yolunda hiçbir kanıt bulunmamakla birlikte, onun izlediği askerî ve aşiret siyasetleri sonucunda birbirinden çok farklı coğrafi bölgelerde muhtelif aşiretlerin parçalarına rastlanır olmuştur. Bu parçalar zamanla Şahseven unvanı altında bir konfederasyon oluşturmuştur (s.104).

Şahseven Konfederasyonu'nun Yükselişi başlığını taşıyan II. Kısım (s.157 v.dv.), 3 bölümden meydana gelmektedir. Bunlar: V. Bölüm: Sarı Han Beyli Bedir Han (s.161 v.dv.); VI. Bölüm: Erdebil Şahsevenlerinden Nazar Ali Han (s. 185 v.dv.); VII. Bölüm: Şahseven Aşiret Konfederasyonu (s.211 v.dv.) başlıklarını taşımaktadır.

XVIII. yüzyılın başlarında Safevîlerin güç kaybetmesi ile İran doğudan Afgan istilasına uğradığı gibi, ülkenin batı ve kuzeybatı bölgeleri ise Osmanlılar ile Rusların eline düştü. Mugan ve Erdebil bir süre üç devletin buluşma noktası olup, Şahsevenler ve bölgedeki diğer aşiret toplulukları uc askerî gibi siyasi bir görev üstlenmek zorunda kaldılar. Bu yıllara ait kayıtlar Mugan-Erdebil yöresindeki Şahseven ve diğer aşiretlerin faaliyetlerinden ayrıntılı olarak ilk defa söz etmeye başlarlar.

V. Bölüm'de bu kayıtlar, konfederasyonun ilk ortaya çıktığı zaman gibi görünen Afşar Nadir Şah dönemi ile ilgili olanlarla birlikte incelenmektedir. Kanıtlara göre, Nadir Şah, Afşar aşiretinden Sarı Han Beyli Bedir Han'ı, Mugan ve Erdebil Şahsevenlerinin Beyi olarak atamış ve XIX. yüzyılın beyleri ondan türemişlerdir. 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra uzun yıllar, Bedir Han ailesi Erdebil ve yöresini yönetmiş, yönetimleri altındaki Şahseven konfederasyonu, XVIII. yüzyılın sonunda başka bir Türk hanedanı Kacarlar işbaşına gelinceye kadar geçen karışıklık yıllarında giderek daha da güçlenmişlerdir.

VI. Bölüm'de Konfederasyon ve onu yöneten ailenin tarihi, bölgeyi kontrolleri altında tutmak için yarı bağımsız komşu hanlıklar, Afşar, Afgan, Zend ve Kacar aşiretleri beyleri ve Rus devleti yetkilileri arasında cereyan eden mücadele ve rekabet incelenmiştir.

VII. Bölüm'de ilk Şahseven örgütlenmesi, Şahseven konfederasyonunun kurulması, Konfederasyonun güçlenmesi ve bölünmesi ele alınmakta, sonuç olarak, ilk Şahseven aşiretini oluşturan Şah Abbas değil, Nadir Şah'tır hükmüne varılmaktadır (s.228).

Büyük Oyunda Şahseven Aşiretleri başlığını taşıyan III. Kısım (s.247 v.dv.) 3 bölümden oluşmaktadır. Bunlar: VIII. Bölüm: Rus Savaşları ve Mugan'ın Kaybedilmesi (s.251 v.dv.); IX. Bölüm: XIX. Yüzyılın Ortalarında Şahseven Göçbeleri (s.281 v.dv.); X. Bölüm: Mugan'daki Göçbeler ve Komiserler (s.315 v.dv.) başlıklarını taşımaktadır.

XIX. yüzyılın başlarında meydana gelen iki Rus-İran savaşı ve bunun sonucunda imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmaları Şahseven topraklarını parçalayıp, Mugan'daki kuşluk yerleşim yerlerinin Ruslar tarafından işgal edilmesi ile sonuçlandı. VIII. Bölüm'de, Mugan'daki aşiretlerin ve beylerinin savaşlarda oynadıkları rol ve sonunda aşiretlerin güneye doğru uzanan hareketleri vurgulanarak, Şahsevenlerin tarihindeki dönüm noktalarını oluşturan önemli olaylar anlatılıyor.

Şahseven aşiretleri konusunda ayrıntılı bilgilerin var olduğu ilk dönem XIX. yüzyılın ortalarıdır. IX. Bölüm'de, o dönemde Şahseven kültürü, ekonomisi ve toplumsal şartları ile ilgili olarak bilinenler, göçerlerin yerleşik hale gelmeleri ve Hanların giderek azalan rolleri, bölgede değişen ekonomik ve sosyal şartlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Yüzyılın sonlarına doğru İran ve Rusya, Şahseven meselesini siyasî çıkar amaçlı olarak kullanmaya çalışmışlar ve bu, kuzey-batı İran toprakları üzerindeki büyük devletlerin rekabetinin sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

X. Bölüm'de sınır boyunca ortaya çıkan huzursuzluklar, çözüm teşebbüsleri, Rus baskısının artması ve bunların 1884'te Rus Mugan'ının göçbelerle kapatılması ile sonuçlanması anlatılmaktadır.

Aşiret Konfederasyonunun sonu başlığını taşıyan IV. Kısım (s.357 v.dv.) dört bölümden meydana gelmiş olup, XI. Bölüm: Yeni Otlaklar: Sınırın Kapatılmasının Etkileri (s.363 v.dv.); XII. Bölüm: Şahseven, Anayasa, Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası (s.405 v.dv.); XIII. Bölüm: Yerleşik Düzene Geçiş ve Aşiret Düzeninin Yok Edilişi (s.457 v.dv.); XIV. Bölüm: Sonuç: Şahseven Kimliği ve Tarihi (s.507 v.dv.) başlıklarını taşımaktadır.

XI. Bölüm: XIX. yüzyılın sonlarında Azerbaycan ara başlığı ile başlayıp, otlaklar ve üretim, pazarlar, yerleşim, Şahseven aşiret örgütündeki değişiklikler, eşkiyalık konuları ile devam etmektedir. Bu bölüm yazılırken Rus görevlileri Markov, Artamonov ve Tigranov'un raporları da değerlendirilmiştir.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde İran'da siyasî ve sosyal, köklü değişiklikler olmuştur. 1906 ve 1909 Anayasa hareketi, ülkenin I. Dünya Savaşı sırasında Rus, İngiliz ve Osmanlı kuvvetleri tarafından işgali ve 1921 darbesi Kacar hanedanının sona ermesine ve Pehlevilerin işbaşına gelmelerine yol açmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında İran, İngiliz ve Sovyet kuvvetleri tarafından bir kere daha işgal edildi.

XII. Bölüm'de, bu kritik dönemde meydana gelen bazı önemli olaylara Şahsevenler'in nasıl dahil olduğu, mesela Meşrutiyet hareketleri, Cengeliiler, Osmanlılar, Bolşevikler ve Rıza Han'a karşı tutumları ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.

XIII. Bölüm'de, Pehlevilerin ortaya çıkışından, 1960'ların ortalarında yazarın alan araştırması yaptığı döneme kadar olanlar ve sonuçta Şahseven aşiret konfederasyonunun dağılması anlatılmaktadır. Başlangıçta aşiretlere müdahale edilmemiş, ancak onlar zamanla zorla kabul ettirilen yerleşik düzene geçmenin yol açtığı sosyal ve ekonomik çaresizliğin sıkıntılarını yaşamaya başlamışlardır. Esasen Rıza Şah'ın iktidara gelişi ile Azerbaycan'ın siyasî

önemi azalmış, bugüne kadar gelmek üzere Tebriz ticarî merkez olarak eski önemini kaybetmişti.

1930'ların başlarından itibaren Rıza Şah'ın aşiret politikası hemen hemen tamamlanmıştı. Rıza Şah, tutuklama, idam etme, sürgüne yollama veya diğer yöntemlerle güçlü aşiret önderlerinden çoğunu etkisiz hale getirerek, topraklarına el koyarak, aşiret beyliğinin yaratabileceğinden kaygı duyduğu siyasî tehlikeyi bertaraf etti. 1940'lardaki kısa bir canlanımdan sonra, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Muhammed Rıza Pehlevî döneminde beylerin hakimiyetine son verilmiş, 1960'ların başlarındaki toprak reformu ile otlaklar devletleştirilmiştir. Mugan'da sulu tarım yapma ve sanayinin geliştirilmesi ile göçerlerin büyük bir kısmına yerleşim yeri sağlanabilecek hale gelinmiştir. Bölüm, 1995'e kadar olan gelişmeleri özetleyen bir Dipnot: 1966-1995 ile sona ermektedir.

Pehlevilerin son on yılında, hükümet politikaları ve hayvan ürünleri açısından elverişsiz piyasaya şartları yüzünden Şahseven göçebe hayvancılığı hızlı bir çöküş yaşadı. Bölgede sulu tarıma geçişin teşviki ile pek çok Şahsevenli otlaklarını terk etmek zorunda bırakıldı. 1970'lerin ortalarında petrol fiyatlarındaki yükselişin ardından, hazine desteği ile yapılan et ve süt ürünleri ithalatı dolayısı ile İran'da hayvancılığa dayalı ekonomi zayıflamaya yüz tuttu. Göçebeler gittükçe yoksullaştı ve yerleşik hayata geçiş hızlandı. 1987 yılında yapılan nüfus sayımında Şahsevenler 5.897 aile olarak tesbit edilmiş olup, 1995'te çoğu yarı yerleşik konumda 7.800 aile kaydedilmiştir.

İslam devrimi esasen bir şehirli kitle hareketi olup, Şahseven göçebeleri bunda çok az bir rol aldılar (s. 500). Buna rağmen devrimle birlikte başlangıçta göçebelere bakış açısında bir değişiklik de görüldü. Ayetullah Humeynî, önceki rejim tarafından özellikle baskıya maruz kalmış iki halk kesiminden birinin göçebeler (diğeri ise din adamları) olduğunu ilân etti. Onları devrimin hazineleri (zahayir-i İnkılab) ve dördüncü silahlı güç olarak tanımladı ise de, 1993'ten sonra yerleşik düzene geçme fikri yine hükümetin gündemine girmiş bulunuyordu (s. 502). Aşiretler ortak İran toplumunun siyasî bir unsuru değil, turistler için çekici, renkli ve geçmişin folklorik kahınları haline gelmişlerdi. Bu arada bunca yüzyıllık Şahseven adı da resmî olarak "Elseven" olarak değiştirildi. Onlar yeni adlarını hiçbir zaman kabul etmediler ise de, 1992'den itibaren artık yeni ad yaygın biçimde resmen kullanılmaktadır.

Şahseven kimliği ile tarih arasındaki ilişkinin incelendiği XIV. Bölüm sonuç olup, Etnisite ve Kimlik, Şahseven Konfederasyonu: Birbirleriyle çatışan kökler, siyasî değişme, Şah yanlılarından eşkiyalara, aşiretçilikten feodalizme, vatanseverlikten hayvancılığa, Şahseven aşiretleri: Kültürel Kimlik ve Tarihsel Devamlılık, Son Yorumlar: Aşiretler ve Devletler ara başlıklarından oluşmaktadır.

Bütün bunlardan sonra yazar "Şahseven ne bir kabiledir, ne de alışılmış anlamda bir etnik gruptur. Bunlar karışık köklerden gelmiş, ortak bir soy ideolojisi olmayan siyasî olarak birlik oluşturmamış veya sınırları kesin çizgilerle belirlenmemiş insanlardır. Şahseven olmayan komşuları ile dillerini ve dinlerini paylaşmışlardır. Adı dışında Şahseven kimliğini oluşturan özellikler zaman içinde değişiklikler göstermiş ve bunu oluşturan unsurlara bağlı olarak çeşitlenmiştir" hükmünü tekrarlamaktadır (s.510-511).

Bu son bölümde önce Şahseven'in kökleri, bu konudaki farklı rivayetler, kimliklerinin farklı kurgulanmaları ve konfederasyonun siyasî tarihi ile ilişkilendirme; ikinci olarak, farklı tatifelerin gösterdikleri dikkat çekici sürekliliğin sebeplerini araştırmaya ve sonuçta, bu araştırmanın aşiret topluluklarının daha geniş, devlet düzeyindeki siyasî süreçlerle ilişkileri ko-

nusundaki tartışmalar üzerindeki etkilerini anlamaya çalışarak, daha büyük ortaklıklara mensubiyette ilgili kimlik unsurları ele alınmıştır.

Yazar son olarak "I. Bölüm ve XIII. Bölüm'de gördüğümüz gibi, devletin yarattığı ve yeniden canlandırılan aşiret sistemi İslam Cumhuriyeti'nde de aynı canlılıkla varlığını sürdürmektedir. Humeyni, Pehlevilerin uyguladıkları baskıları, aşiretleri "devrimin hazineleri" olarak tanımlamak yolu ile tersine çevirmiştir. Şah Abbas'ın (mitolojik olarak) yarattığı "Şahseven" İslam Cumhuriyeti'nde "Elseven" olarak yeniden yaratılmıştır. Eski anlamı ile aşiret sistemi, artık mevcut değildir. Devlet merkezîyetçi beylikleri kaldırmış, bunları sosyal devlete uymayan, siyasî açıdan gereksiz ve modern devlet yapısına aykırı yapılanmalar olarak tanımlamış ve Göçer İşleri Örgütü kanalıyla, eski aşiret beylerinin siyasî ve ekonomik işlevlerini üstlenmiştir. Aşayir, il ve taife, aşiret siyasî yapılanması veya beylikler dikkate alınmadan yeniden tanımlanmış, fakat göçebe hayvancılık, akrabalık ahlâkından kaynaklanan bağları veya paylaşılan ekonomik çıkarlar özellikle dikkate alınarak hareket edilmiştir. Aslında, temel göçebe toplulukların sosyokültürel ve ekonomik önemleri resmen tanınmıştır" (s. 560) sözleri ile eserine son noktayı koymaktadır.

Eserin sonucunda Harrakan ve Hamse Şahseveni: Kökleri ve gelenekler (s.561 v.dv.); Şahseven aşiretlerinin listeleri ve tarihler (s.537 v.dv.); Bazı Şahseven sesleri (s.599 v.dv.) başlıklı 3 ek bulunmakta; bunu çok zengin bir bibliyografya takip etmektedir (s. 619-661). Kitabın sonunda konu, yerler, halklar, kişiler, hanedanlar, partiler, gruplar, yazarlar, aşiret adları dizinleri yer almakta ise de yetersizdir.

Böyle hacimli, geniş kitlelere hitap etmeyen bir eseri çevirmesinden dolayı F. Dilek Özdemir'i ve eseri yayınlanmasından ötürü İmge Kitabevi yetkililerini kutlamak gerekir. Editör Suavi Aydın'ın Türkçe çeviriye yazdığı Önsöz'deki "Aşiretlerin, cemaatlerin, yer ve kişi adlarının İngilizce transliterasyonu yerine Türkçeleri konmaya çalışılmıştır" ifadesine katılmak mümkün değildir. Zira pek çok kişi, yer veya topluluk adı yanlış veya yer yer değişik imla ile yazılmıştır. Burada bunlardan örnekler vermeyi yersiz buluyoruz. Eğer eser basılmadan önce İran tarihi ile uğraşan bir uzman tarafından okunmuş olsa idi, bunların çoğunu gidermek mümkün olabilirdi. Yine Suavi Aydın'ın "...Türkiye entellektüel hayatı ve akademisi, hattâ Türk Dünyası bayraktarları bu coğrafya hakkında da o denli cahildir" ifadesine ise katılmamak mümkün değildir.

Ömrünün büyük bir kısmını Şahsevenleri araştırmaya adanmış ve en güzel günlerini onların arasında veya tozlu arşiv belgeleri arasında geçiren Richard Tapper, bu eseri ile Türk tarihinin önemli, fakat az bilinen bir kesitini büyük bir vukufu ortaya koymuştur. Eser Azerbaycan ve aşiretler ile ilgili çalışmalar yapan tarihçi ve antropologların uzun yıllar ellerinden düşürmeyecekleri bir kitap olacaktır.

İSMAİL AKA

DARIUZS KOLODZIEJCZYK, *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681)* (Podolia'nın Osmanlı Tahrir Defteri (Yaklaşık 1681 Tarihli)), *Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice*, Kiev-Cambridge, Massachusetts 2004, c. I, XI+XVII+672+VI harita, c. II, 362, ISBN: 0-916458-78-4.

Son zamanlarda yapılan yayımlar, bazı batılı bilim adamlarının Osmanlı tahrir defterlerine ilgiyle yaklaştığını göstermektedir. Aslında bu bilim adamları belli bir bölgeye ait bir Osmanlı mufassal tahrir defterinin tümünü transkribe ederek İngilizceye çevirmekte ve faksimile olarak da defterin orijinal metnini vermektedirler. Bunun yanı sıra defterdeki veriler de yine defteri yayıma hazırlayan bilim adamı tarafından değerlendirilmektedir. Bu bilim adamları arasında Prof. Dr. Dariuzs Kolodziejczyk'i de gösterebiliriz. O, 1681 civarında tutulmuş Kamanice Eyaleti Defterini bu yayım yöntemini takip ederek iki cilt halinde basılmasını sağlamıştır. Dariuzs Kolodziejczyk, bu çalışmasını *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681)* (Podolia'nın Osmanlı Tahrir Defteri (Yaklaşık 1681 Tarihli)), *Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice*, olarak adlandırmıştır. Çalışmanın ilk cildinde yazar, Kamanice Eyaleti'ne ait 1681 tarihli Mufassal Tahrir Defterini transkribe ve İngilizceye tercüme ederek defterdeki verileri değerlendirmiştir. İkinci ciltte ise yazar, araştırmacıların her zaman başvurabilecekleri orijinal metni faksimile olarak vermiştir.

Dariuzs Kolodziejczyk'in yaptığı çalışma, Harvard Üniversitesi'nde bulunan Ukrayna Araştırma Enstitüsü (Ukrainian Research Institute) ve Ukrayna Ulusal Bilimler Akademisi'ne bağlı olan Doğu Araştırmaları Enstitüsü (Institute of Oriental Studies) olmak üzere iki enstitü tarafından desteklenmiştir. Ancak çalışma, bu iki enstitü adına Kanada'da basılmış, dağıtımını da Harvard University Press üstlenmiştir.

Kamanice Eyaleti Mufassal Defteri üzerine Dariuzs Kolodziejczyk tarafından yapılan bu çalışma, *Ukrayna ve Karadeniz Ülkeleri ile İlgili Osmanlı Belgelerini İnceleme (Studies in Ottoman Documents Pertaining to Ukraine and the Black Sea Countries)* adlı serinin üçüncü cildi olarak yayımlanmıştır. Kitabın ilk cildinin yayımlanması, Demetrius Bobelak'ın, ikinci cildinin yayımlanması ise Andrew Stupa'nın desteği ile olabilmıştır. Yayımların finansmanı ise, Ukrayna Araştırmalar Fonu'ndan sağlanmıştır.

İki cilt halinde Kolodziejczyk'in hazırladığı çalışmanın ilk cildinde Önsöz, Teşekkür Kısmı, Giriş, Metin (yani defterin transkripsiyonu), Ekler, Lügatçe, Kişi İsimleri İndeksi, Yer İsimleri İndeksi, Defterdeki Ukrayna Yer Adlarının Türkçe Karşılığının Uyumlulaştırılması gibi başlıklar yer almaktadır. Bunun dışında kitabın ilk cildinde on tane tablo ve altı tane de harita yer almaktadır. Kitabın ikinci cildi ise, sadece orijinal metnin tıpkıbasımından ibaretir.

Prof. Dr. Victor Ostapchuk tarafından kaleme alınan ve XI. ila XV. sayfalar arasında yer alan kitabın önsözünde Osmanlı tahrir defterleri tanıtıldıktan sonra bunlar üzerinde yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Ayrıca defterolojinin eksikliklerine de kısaca değinildikten sonra Kamanice defterinin yayımlanması projesinden bahsedilmektedir. Aslında 1681 tarihli Kamanice defteri önem ve hacim bakımından eski Podolia eyaletinin muazzam bir kaynağını oluşturmaktadır. Defterin yayımlanması projesi, defterlerin Osmanlı tarih araştırmalarındaki yeri ve bu alandaki artılar ve eksiklikler göz önünde bulundurulularak başlatılmıştır.

Kamaniçe defteri, Ukraynalı, Leh, Yahudi, Ermeni ve Podolia'nın diğer sakinleri, onların ödediği vergi ve diğer ekonomik gelirler hakkında bilgi veren tipik bir mufassal defterden daha fazla bilgi sunmaktadır. Bu defter, Podolia'da kurulan Osmanlı vakıfları için son derece önemli ve ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca, bu kaynağın içindeki bilgiler sayesinde Osmanlı'nın Kamaniçe Eyaleti ile Polonya-Litvanya Devleti arasındaki sınır çok ayrıntılı olarak çizilebilmektedir. Kamaniçe defteri, genelde XVII. yüzyıl sonu Osmanlı tahririnin ve özelde bu dönem Ukrayna'sındaki Osmanlı hâkimiyetinin çeşitli yönlerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilecek türdedir ve bu yönüyle Alan Fisher, Halil İncalıcık ve İ. Metin Kunt gibi Osmanlı araştırmacılarının ilgisini çok daha önceki bir tarihte çekmiştir.

5-6 Ekim 1989 yılında Victor Ostapchuk'un girişimiyle Ukrayna ve Kuzey Karadeniz Ülkelerine Dair Osmanlı Belgeleri konulu II. Harvard Ukrayna Araştırmaları Enstitüsü Kolokiyumu düzenlenmiştir. Bu bilimsel toplantı neticesinde Kamaniçe defterinin yayımlanması kararlaştırılmıştır. Ancak bu defter üzerinde esaslı bir çalışmayı gerçekleştirebilmek için bölgeyi iyi tanıyan bir uzman gerekmekteydi. Neticede Varşova Üniversitesi öğretim Üyesi Antoni Maczak'ın tavsiyesi üzerine onun öğrencisi olan ve Osmanlı Podolia'sı üzerine doktora yapan Dariuzs Kolodziejczyk, Kamaniçe defterinin yayımlanması projesinin hayata geçirilmesi için uygun görülmüştür.

Kitabın önsözünde Victor Ostapchuk ile Dariuzs Kolodziejczyk arasında yapılan görüşmeler neticesinde Kamaniçe defterinin tam transkripsiyonu ve metnin tıpkıbasımı kararlaştırıldığı, ancak tüm metnin İngilizce tercümesi yapılmayacağı kararı alındığı belirtilmiştir. Ayrıca önsözün yazarı Victor Ostapchuk, Kamaniçe defterinin yayımlanmasının, hem Osmanlı araştırmacılarının kullanımına hem de Osmanlı araştırmacılarının dışında dil, coğrafya ve tarih alanlarında araştırmalar yapan kişilerin ihtiyacına cevap verebilecek şekilde düşünüldüğü vurgulamaktadır. Latince harflerle defter metni transkribe edildikten sonra tekrarlardan kaçınmak amacıyla tercüme edilemeyen köy ve kişi adları İngilizce çeviride yer almayacaktı. Çalışma için yer adlarının lokalizasyonunun doğru bir şekilde yapıldığı hem topografik hem de kartografik kriterlere uygun geniş ölçekli haritaların çizilmesi önemliydi. Bu da profesyonel bir haritacı kartograf tarafından yapılmalıydı.

Dariuzs Kolodziejczyk, defterin yayım hazırlığına 1991 yılında başlamıştır. Çalışmanın yayımlanması, gerek defterin çözümünün zorluğu gerekse çalışmaya ayrılan süreden ve başka bir takım engellerden dolayı yaklaşık 13 yıl sürmüştür. Önsözün devamında bu süre zarfında Türkiye'de Halil İncalıcık'ın danışmanlığında Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yapılan defter yayımları ve bunların artıları ve eksileri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Kamaniçe defterinin yayımının farkının, sadece Osmanlı araştırmacıları tarafından değil, Osmanlıca bilmeyen Leh ve Ukrayna araştırmacıları tarafından da kullanılabilir olmasından ileri geldiği vurgulanmaktadır.

Kamaniçe defterinin transkripsiyonu ve tercümesi dışında, çalışmanın esasını oluşturan ve verilerin yorumlanmasını içeren kısım, kitabın ilk cildinde "Giriş" (Introduction) bölümü başlığı ile Dariuzs Kolodziejczyk tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölüm, ilk cildin 1. ve 70. sayfaları arasında yer almakta olup dokuz tane alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlar; Genel Değerlendirme (Overview), Tarihi Arka Plan (Historical Background), Mufassal Defter ve Onun Osmanlı Bürokrasisindeki Fonksiyonu (The Defter-i Mufassal and Its Function in the Ottoman Bureaucracy), Yaklaşık 1681 Tarihli (TT 805) Mufassal Defteri : İçeriği, Düzenlenmesi, Fiziksel Tanımlanması (The Defter-i Mufassal from ca. 1681 (TT805): Contents, Organization, Physical Description), Bir Dilbilimsel, Topografik, Demografik ve Ekonomik Kaynak Olarak Osmanlı Defterleri (The Ottoman Registers as a Linguistic, Topographic, Demographic, and Economic Source), Mufassal Defterdeki Diğer Belgeler ve Bilgiler (Other Documents and In-

formation in the Defter-i Mufassal), Yayın İlkeleri (*Principles of Publication*), Defter Nasıl Okunmalı (*How to read the Defter*), Türkçe ve Ukraynaca Transkripsyona Dair Açıklamalar ve Notlar (*Legend and Notes on Turkish and Ukrainian Transcription*)'dır.

Kitabın Giriş Bölümünün Genel Değerlendirme (Overview) alt başlığında yazar, bir Osmanlı mufassal defterinin tanımını yaptıktan sonra çalışmanın Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen TT 805 no'lu Kamanıçe Eyaleti'nin mufassal defterine dayandığını belirtmektedir. Bu defter, etnik açıdan Ukrayna bölgesinin ne olduğunu, diğer taraftan da doğrudan doğruya Osmanlı hâkimiyetine giren tek Polonya-Litvanya eyaletinin ne olduğunu gösteren yegane defterdir. Kamanıçe, aslında Podolia olarak bilinen Güney Lehistan'ın en önemli kalesidir. Osmanlılar, kalenin adını kurulan eyalete de vermişlerdir. Defter, daha çok Podolia'daki ziraî hayatla ilgili data sunmakla beraber zanaat, ticaret ve diğer gelir kaynaklarına ve vakıflara dair çok sayıda belge içermesi, Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan-Litvania Devleti arasındaki sınırı ayrıntılı çizmesi bakımından da önem taşımaktadır.

Giriş Bölümünün Tarihi Arka Plan (*Historical Background*) alt başlığında tarihi Podolia'nın sınırları, tarihi geçmişi, Kamanıçe'nin fethinin sebepleri, fetih ve Kamanıçe Eyaleti'nin oluşturulması üzerinde durulmaktadır. Tarihi Podolia'nın toprakları Osmanlıların ele geçirmiş olduğu Kamanıçe merkezli Podolia topraklarından çok daha geniştir. Aslında tarihi Podolia'nın batı kısmı 1366'da Rus Çarlığı'na bağlanmıştır. 1430 yılında Kamanıçe merkez olmak üzere Orta Podolia Lehistan topraklarına dâhil edilmiştir. Doğu Podolia ise 1569 yılına kadar Büyük Litvania Dukalığı'nda yer almış ve bu tarihten sonra Lehistan'a bağlanmıştır. Kamanıçe merkez olmak üzere Orta Podolia, Osmanlılar tarafından Kamanıçe Eyaleti olarak adlandırılmıştır. Bugün Podolia adı yalnızca bu bölge için kullanılmaktadır. Osmanlı öncesi Podolia'sı etnik ve dinî yapılanma bakımından tam bir mozaik oluşturmaktaydı. Kamanıçe'de Lehliiler, Ermeniler, Ruthenialılar (Ukraynalıların eski adı), Yahudiler, Moldovalılar, Tatarlar, Fin-Ogur toplulukları ve Çingeneler yaşamaktaydı. Dinî bakımından da Katolik, Ortodoks ve Müslüman gibi ayrı dinlere mensup kişiler vardı. 1672 Eylülünde Osmanlılar, Kamanıçe'yi fethedince yeni bir eyalet oluşturarak Özü Eyaleti'nin beylerbeyi Koca (Köstendilli) Halil Paşa'yı Kamanıçe beylerbeyi tayin etmişlerdir. Kamanıçe Eyaleti 27 yıl varlığını sürdürmüştür.

Giriş bölümünün "Mufassal Defter ve Onun Osmanlı Bürokrasisindeki Fonksiyonu (*The Defter-i Mufassal and Its Function in the Ottoman Bureaucracy*)" adlı alt başlığında Osmanlı tahrir sisteminden ve tutulan tahrir defterlerinin içeriğinden bahsedilmektedir. Burada yazar, her ne kadar bu defterlerde kayda geçirilen bir bölgenin tüm nüfusu yer almasa da, bölgeye dair diğer kaynaklar, teknolojik ve çağdaş araştırma metodlarının kullanımıyla hem ekonomik hem de demografik tarih için Osmanlı tahrir defterlerinin çok değerli kaynaklar olabileceklarini vurgulamaktadır. Ayrıca XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılar tarafından çok önceleri fethedilmiş bölgelerde tahrir defterlerinin hazırlanması eski önemini yitirmiştir. Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle yeni fethedilen bölgelerde yeniden tahrir uygulamasına geçilmiştir. Bu dönemde hazırlanan Kamanıçe mufassal tahrir defterlerini de bu uygulama çerçevesinde kabul etmek gerekir. Kamanıçe'nin Ağustos-Ekim 1672 tarihlerinde Osmanlı toprağı haline gelmesiyle özellikle soylu sınıf, daha önce sahip olduğu muafiyetlere yeniden sahip olması söz konusu olmadığı için şehri terk etmiştir. Oluşturulan Kamanıçe Eyaleti, ilk önce Yazlofça, Bar ve Kamanıçe olmak üzere 3 sancağı ayrılmıştır. Bunlara daha sonra Meji-buji eklenecektir. Kamanıçe Eyaleti'ne dair ilk mufassal defter büyük ihtimal 1672-1673 yıllarında tutulmuş, ancak bugün bu defter kaybolmuştur. Daha sonraki defterde "defter-i atik", "haric ez defter" gibi tabirler buna delalettir.

1680 yılında Kamanıçe Eyaleti'ne beylerbeyi tayin edilen Ahmet Paşa'ya bölgenin tahririni organize etme emri verilmiştir. Dariuzs Kolodziejczyk'in yayına hazırladığı TT 805 bu tahririn sonucunda hazırlanmıştır. Defterin esas tarihi belli değildir. Ancak defterde yer alan bazı belgelerin tarihlerinden hareketle araştırmacı, onun 1681 sonu ile 1682 ilkbaharında tamamlanmış olabileceğini belirtmektedir. Defterin tutulduğu tarih belli olmadığı gibi defter emininin ve kâtibinin isimleri de belli değildir. Büyük ihtimal defter emini Halil Efendi'dir.

Göreve gelir gelmez Ahmet Paşa'nın ilk işi, Lehistan-Litvania Devleti ile Podolia bölgesi arasındaki sınırı yeniden çizmek olmuştur. Sınırın belirlenmesi 26 Ağustos ile 4 Ekim 1680 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu konuda hazırlanan protokol metninin Türkçe versiyonu TT 805 no'lu Kamanıçe mufassal defterinde yer almıştır. Bu defterin icmali yoktur. Ancak Kamanıçe bölgesinde dağıtılan timarların tezkirelerini içeren Podolia Ruznamçe Defteri Poznan Arşivleri'nde muhafaza edilmektedir. Bu aynı defterin bir başka nüshası da İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde yer almaktadır. Poznan'daki Podolia Ruznamçe Defterinin nüshası 19 Ağustos-21 Aralık 1682 tarihleri arasında çıkartılan tezkireleri kaydetmektedir. Ancak der-kenarlarda Şubat 1697 yılına kadar yapılan işlemlere dair bilgiler yer almaktadır. Ruznamçe defterinde adı geçen bütün timar sahiplerinin isimleri TT 805 no'lu Kamanıçe Mufassal Defterinde de kayıtlıdır.

Podolia defterleri sadece bölgedeki timar teşkilatını anlamak için değil, aynı zamanda vergi gelirlerinin tespiti ve bölgeler arasındaki sınır anlaşmazlıkları ile kişiler arasındaki tartışmaların çözümünde kullanılabilir. Ayrıca cizye defterlerinin oluşturulmasında da mufassal defterlerden yararlanılabilir.

"Yaklaşık 1681 Tarihli (TT 805) Mufassal Defteri : İçeriği, Düzenlenmesi, Fiziksel Tanımlanması (*The Defter-i Mufassal from ca. 1681 (TT805): Contents, Organization, Physical Description*)" altbaşlığı altında yazar, Kamanıçe Mufassal Defterinin tanıtımını yapmaktadır. Kaynağın iç ve dış tenkidi söz konusudur. Defter, padişahın tuğrasıyla başlamakta ve Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan-Litvania Devleti arasında kabul edilen 1680 tarihli sınırı belirleyen protokol metni ile sona ermektedir. Genelde tahrir defterleri bir sancak için hazırlanmaktaydı. Ancak Kamanıçe bölgesi bir eyaleti ve bir sancaktan daha büyüktü. Dolayısıyla Kamanıçe defteri bir eyalet için tutulmuştu. Kamanıçe Eyaleti, Kamanıçe, Mejibujı, Bar ve Yazlofçe olmak üzere dört sancaktan oluşuyordu. Bu sancaklardan en büyüğü Kamanıçe Sancağı idi ve sekiz nahiyeden oluşuyordu. Kamanıçe Sancağı nahiyeleri şunlardı: Kamanıçe, Horopotova, İskala, Kırıvçe, Kitahorod (Kitahorod, Kitayhorad), İjvan (İzvan), Mihaylova, Satanova. Mejibujı ve Bar sancakları dörder nahiyeden, Yazlofçe Sancağı ise üç nahiyeden oluşuyordu. Mejibujı Sancağı, Mejibujı, Poloskiruf (Polofkiruf, Poloskiruri), Konstanın ve Çornostra (Çornosturuf) Nahiyelerinden ibaretti. Bar Sancağına Bar, Popovçi, Zinkuv ve Dırājna (Dıraşna) nahiyeleri bağlı idi. Yazlofçe Sancağına tabi olan nahiyeler ise Yazlofçe, Çortkuv, Kasperofçe'dir.

Defterin dili, tahrir defterlerine özgü Arapça ve Farsça yapılar içeren Osmanlı Türkçe'sidir. Özellikle Kamanıçe kadısının kaleme aldığı keşif hüccetinde Arapça kelimeler ve yapılar ağırlıktadır. Siyah mürekkepli kalem ve üç hilalli filigramı olan İtalyan kağıdı kullanılmıştır. Genellikle defter, açık ve okunaklı siyakat yazısı ile yazılmıştır. Vakıf sınırlarına dair kaleme alınan keşif hüccetinde talik yazı kullanılmıştır. Zaman zaman divan-i kırmızı yazı stili de görülmektedir.

Dariuzs Kolodziejczyk, "Bir Dilbilimsel, Topografik, Demografik ve Ekonomik Kaynak Olarak Osmanlı Defterleri (*The Ottoman Registers as a Linguistic, Topographic, Demographic, and Economic Source*)" altbaşlığı altında yer adlarının ve kişi adlarının okunması ile ilgili zorluklardan, yerleşim birimlerinin lokalizasyonundan, Osmanlı Podolia'sının nüfusundan ve etnik

yapısından, Poldolia köyünün sosyal yapısından ve köy ekonomisinden bahsedilmektedir. Yazar, yer adlarının okunuşunun oldukça zor olduğunu belirtiyor. Çünkü yer adları bazen arkaik Ukraynaca bazen Lehçe versiyonu ile verilmiştir. Ayrıca XVII. yüzyıl yer adlarının Ukraynaca telaffuzu, günümüz Ukraynaca telaffuzuna göre ve Lehçe telaffuza kıyasla değişikliğe uğramıştır. Bu da yer adlarının okunması bakımından güçlükler yaratmıştır. Kişi adlarının okunuşunda da aynı zorluklar söz konusudur. Ancak kişi adlarının kayıt şekli günümüz Ukraynacaya daha yakın bir okunuş gerektirmektedir.

Defterde toplam 868 yerleşim biriminin adı geçmektedir. Bunlardan 728'i lokalize edilebilmiştir. Yani meskun yerlerin % 92,1'i, toplam yerleşim birimlerinin ise % 83,9'u lokalize edilebilmiştir. Aleksander Yablonovski'ye göre XVI. yüzyılın sonunda Podolia'da 19.000 m². üzerinde 96.000 kişi yaşamaktaydı. XVII. yüzyılın ilk yarısında Podolia'nın nüfusu artmaya devam etmiş ve bazı araştırmacılara göre 300.000'i aşmıştır. Bu durumda Osmanlıların geliştiği bölgenin nüfusunun azalmasına yol açtığından söz edilebilir. Ancak 1665 tarihli Polonya arşivlerindeki baş vergisi defteri, Osmanlı fethinden on yıl öncesinde Podolia'nın nüfusunun 55.000'i aştığını göstermektedir. Osmanlı fethinden yaklaşık dokuz yıl sonra tutulan 1681 tarihli Kamanice defterine göre ise Podolia'nın nüfusu Kamanice Kalesi ile diğer kalelerin garnizonu hariç 40.000 civarındadır. Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan-Litvania Devleti arasındaki sınır bölgesinde %70 oranında bir nüfus kaybı söz konusudur. Ayrıca yine bu tarihlerde Tatar akınları Podolia bölgesindeki halkın köylerini terk etmelerine ve yine bölgenin boşalmasına yol açmıştır. Aslında Osmanlı faktörü, bölgenin ıssızlaşmasında rol oynayan pek çok faktörlerden sadece bir tanesidir. Dolayısıyla bu konuda sadece Osmanlı hâkimiyetini tek sebep olarak göstermek yanlış olacaktır.

Kamanice tahrir defterine göre eyaletteki gayr-i Müslim nüfus 37.662 kişi civarındadır. Bunlardan % 96'sı Hristiyan ve sadece % 4'ü Yahudi'dir. Yahudilerin oturduğu merkezler arasında Mejibuj, Kamanice, İzvançe ve Satanova'yı gösterebiliriz. Kamanice şehir merkezinin etnik yapısı 8 yıllık Osmanlı hâkimiyeti boyunca değişikliğe uğramıştır. Osmanlı fethinden evvel şehirde asalet ve dini sınıf mensuplarının haricinde gayr-i Müslim nüfus olarak 1.072 Lehli, 696 Ermeni, 409 Ukraynalı ve 261 Yahudi yaşamaktaydı. 1672 yılında şehrin kuşatılması sırasında bütün şehir sakinleri savunmada yer almışlardır. Ancak fetih tamamlanınca Kıpçak diline aşina olmaları dolayısıyla Ermeniler Osmanlılara çabuk uyum sağladılar ve imparatorlukta yaşayan diğer Ermeniler sayesinde toparlandılar. Osmanlılar bir süre sonra zengin Ermeni ve Yahudi ailelerini Kamanice'den alıp Filibe, Edirne, İstanbul, Kırklareli gibi imparatorluğun Avrupa yakasındaki şehirlere naklettiler. Böylece 1681 yılı civarında Kamanice'de 280 hane Ukraynalı, 75 hane Ermeni, 35 hane Yahudi ve 36 hane Lehli yaşıyordu. Ukraynalılar Rus olarak kaydedilmişlerdir. Ayrıca şehrin etnik mozaigi 29 Yunan ve Bulgar hane, 24 Çingene ve çoğunluğu Güney Slav asıllı 23 martolos ile tamamlanmaktaydı. Böylece şehirdeki gayr-i Müslim nüfus 3.500'e ulaşıyordu. Kamanice kalesindeki Osmanlı garnizonunun sayısı ise 6.000'in üzerindeydi. Garnizondaki askerlerin bazılarının buraya aileleri ile beraber yerleştiğini düşünürsek Kamanice'de toplam sivil ve askerî nüfus sayısı 10.000 civarına ulaşmaktaydı. Diğer kalelerdeki Osmanlı garnizonları çok daha küçüktü. Bu dönemde Podolia şehir ve kasabaları etnik bakımından ne kadar çeşitlilik gösteriyorsa, Podolia köy dokusu da o kadar homojen yani Ortodoks Ukraynalı nüfusa sahiptir. Bu doku da Osmanlı mufassal tahrir defterinde çok ayrıntılı bir şekilde yansıtılmıştır. Ayrıca defterdeki veriler, Podolia köy toplumdaki hiyerarşik düzeni ve sosyal farklılaşmayı da ortaya koymaktadır. Podolia'da köy reisi *hotaman* olarak adlandırılır ve her köyün başında bir *hotamanın* kaydına rastlanır. Büyük köylerde *hotamandan* önce Ortodoks papazı ve dıyak kaydedilir. Ayakkabıcı ve çömlekçi gibi zanaat sahibi kişiler de defterde geçmektedir. Değirmenci, çoban ve çiftlik sahipleri de köyün hiyerarşik listesinde yer almak-

tadır. Değirmenciler yada çiftlik sahipleri genelde Yahudi'dir. Çiftliklerde çalışan çok sayıda *naymit* yani usaklar da vardır.

Dariusz Kolodziejczyk, defterdeki verilere dayanarak Podolia'daki köylerin ekonomik durumu ile ilgili önemli bir saptama yapıyor. Buna göre miri arazi üzerinde oturan köy halkı, vakıf arazi (örneğin Kara Mustafa Paşa Vakıfları) üzerindeki köylerde yaşayan reayaya nazaran daha iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak Podolia reayasının durumu Osmanlı döneminde çok kötü görünmemektedir. Ayrıca yazar, defterdeki verilerden Podolia'nın verimli toprağının etkili bir şekilde kullanılmadığını tespit etmektedir. Bu durum da, ürünlerin satılabileceği yerel bir pazarın olmamasından, savaş yıkımlarından, nüfusun azalmasından ve yetersiz teknoloji den ileri gelmektedir.

Dariusz Kolodziejczyk, Giriş bölümünün "Mufassal Defterdeki Diğer Belgeler ve Bilgiler (*Other Documents and Information in the Defter-i Mufassal*)" albaşlığı altında padişah, beylerbeyi ve bölge defterdarının hasırlarının gelirlerini, vakıfları ve Lehistan-Litvania Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasında çizilen sınırın protokol metnini incelemektedir. Defterdeki en ilginç belgeler Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın vakfiyla ilgili olanlardır. Defterde dağınık bir şekilde kısa da olsa eski sadrazam Ahmet Köprülü'nün ve vezir Musahip Mustafa Paşa'nın vakıfları ile de ilgili bilgiler vardır. 2 Eylül 1672 yılında VI. Mehmet, Kamaniçe'ye girdiğinde Cuma namazından sonra 7 tane kilise camiye çevrilmiştir. Bunlardan üçü, IV. Mehmet'e, annesi Turhan Hatice'ye ve gözdesi Rabia Gülnüş Hanım'a tahsis edilmişti. Daha sonra padişah, üç büyük vezirine ve vaizi Mehmet Vani Efendi'ye kendi vakıflarını kurmalarına müsaade etmiştir. Defterde yer alan ve son derece ilginç olan bir diğer metin de, Lehistan-Litvania arasında çizilen sınıra dair hazırlanan protokoldür. Bu protokolün başka bir Osmanlıca sureti Krakov'da Czartoryski Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Protokolün Lehçe olarak bir sureti Kiev'de ve iki sureti de Krakov'da bulunmaktadır.

Son olarak kitabın Giriş bölümünde Dariusz Kolodziejczyk, yayımlama ilkeleri, defterin nasıl okunması gerektiği ve Türkçe ve Ukraynaca transkripsiyonlara dair notlara ve açıklamalara yer vermektedir. Kaynağın transkripsiyonun (s.73-460) ve İngilizce tercümesinin (s. 463-507) ardından defterde geçen önemli terimleri içeren bir lügatçeye (s. 509-521), kişi adları (s. 523-609) ve yer adları indeksine (s. 611-652) yer verilmiştir. Metnin Ekler bölümünde yer alan metnin İngilizce tercümesi, kişi adları, köy adları ve alınan vergiler gibi tekrar eden kısımlar dışında kalan bölümleri kapsamaktadır. Hem kişi hem de yer adları indeksinin ardından kullanılan bibliyografyaya (s. 610, 653) yer verilmiştir. Kişi adları indeksinde her adın karşısında Latince ve Arapça transkripsiyonu, bu adın yerel dildeki şekli ve defterde geçtiği sayfaların numaraları verilmiştir. Yer adları indeksinde de her yerleşim biriminin adının Latince ve Arapça transkripsiyonu, Ukraynaca ve Lehçe telaffuz şekli, defterde geçtiği sayfaların numaraları verilmiştir. En son olarak yer adları alfabetik sıraya göre iki sütunlu bir tabloda gösterilmiştir. Bu tablonun ilk sütununda Ukraynaca yer adları bugünkü telaffuz şekliyle verilirken ikinci sütunda defterdeki mukabili olan telaffuz şekilleri kaydedilmiştir. Kitabın en son sayfalarına da bölgeye ait ayrıntılı olarak hazırlanmış altı tane harita verilmiştir.

Dariusz Kolodziejczyk'in Kamaniçe Eyaletine dair bu iki ciltlik çalışması, bilimsel titizliği ile Osmanlı tahrir defterleri çalışmalarına örnek teşkil edebilecek niteliktedir. Belli ki defter üzerine uzun süre çalışılmıştır. Bu uzun süreli mesai araştırmacıya kaynağını çok iyi tanımasına ve bundan ne tür bilgiler edinileceğini ve bunların nasıl kullanılmalı gerektiği yönünde tecrübe edinmesine yol açmıştır. Dariusz Kolodziejczyk'in çalışması, özellikle Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa eyalet ve sancaklarına dair tahrir defterlerinin kesinlikle yerel dile vakıf, siyakat yazısını deşifre edecek kadar iyi Osmanlıca bilen ve bölgeyi iyi tanıyan kişilerce çalışılması

gerektiğini göstermiştir. Ancak bu gibi vasıflar bir araştırmacıda birleştiği zaman tahrir defterlerindeki veriler anlam kazanmaktadır. Bu durumda Osmanlı tahrir defterleri tarih araştırmalarının hala vazgeçilmez kaynakları olmaya devam edecektir. Ancak Kamanice defteri üzerinde yapılan çalışmanın titizliğine rağmen kaynağın 60 sayfalık değerlendirme kısmının daha geniş tutulmasının mümkün olduğunu vurgulamak gerekir. Ayrıca bu değerlendirmenin genel bir sonuç kısmı olmadığını da belirtmeden geçemeyeceğiz. Fakat defterin yayımlanması, kişi ve yer adları indeksi ve harita çalışmaları daha sonraki çalışmalar için muazzam bir data sunmaktadır. Böylece kitap, önsözde de belirtildiği gibi sadece Osmanlıca bilen bilim camiasına değil, aynı zamanda Ukrayna üzerine çalışan ve Osmanlıca bilmeyen araştırmacılara hitap edebilecektir. Bu yönüyle çalışma hedefine ulaşmıştır.

AYŞE KAYAPINAR

How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC, BYZAS 2, Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts İstanbul, İstanbul, 2005, Ege Yayınları, I-VIII + 1-327 sayfa, ISBN 975-807-106-8. Editörlüğü Clemens Lichter tarafından yapılmış.

Kısaca Seton Lloyd'un kuru ve kötü kış iklimi nedeniyle Anadolu'da Toros Dağları'nın ötesinde Neolitik yaşam olmadığına dair hatalı görüşünden sonra (bakınız S. Lloyd, *Early Anatolia. The archaeology of Asia Minor before the Greeks*, Harmondsworth 1956), araştırma tarihi bizim anlayışımızla Neolitik gelişmeler açısından hala anahtar yerleşmeler olarak kabul edilen Göller Bölgesi'ndeki Hacılar ve Konya Ovası'ndaki Çatalhöyük gibi Neolitik yerleşmelerin keşfedilmesiyle tamamen değişti. Bununla birlikte yerleşik hayat, hayvancılık ve teknolojik gelişmeler gibi göstergeleriyle böyle kompleks bir fenomen, yalnızca elde bulunan birkaç yerle anlaşılamaz, çünkü Yakın Doğu'daki farklı toplumlar tarafından uygulanan birçok farklı ideolojik yaklaşımlar ve mevcut stratejiler orada prehistorik toplumlar için geçerli yalnızca hazır tek bir 'Neolitik paket' olmadığını gösterir. Neyse ki, son on yıl içerisinde Neolitik fenomen üzerine araştırmalar, özellikle Orta ve Güneydoğu Anadolu'da uzun süre arkeolojik haritada beyaz noktalar olarak kalan bölgelerde yoğunlaştı (bakınız M. Özdoğan/ N. Başgelen (eds.), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries*, İstanbul 1999; F. Gérard/ L. Thissen (eds.), *The Neolithic of Central Anatolia. Internal developments and external relations during the 9th-6th millennia cal BC*, İstanbul 2002).

Bununla birlikte araştırma programındaki uzun vadeli problemler, hala tatmin edici analizlerden yoksundurlar: bunlardan biri açıkça Neolitik tarzların, teknolojilerin ve özellikle tarımın hangi şartlar altında ve nasıl bir mekanizmayla Avrupa'ya ulaştığıdır, bu düşünceyle 20-22 Mayıs 2004'de İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde Clemens Lichter ve Recep Meriç tarafından organize edilen bir atölye yapıldı. Bir problem ele alınırken çoğunlukla geleneksel olarak daha Avrupalı bir perspektifle yaklaşıırken, bu atölye bu meseleleri Anadolu'lu bir bakış açısıyla tartışmaya başlama şansına erişti. Bu toplantının ürünü şimdi DAI tarafından yayınlanan yeni basım BYZAS serisinin ikincisinde Ege Yayınları'nın aracılığıyla karton ciltli kitap olarak basılmıştır.

DAI'nin eski direktörü Adolf Hoffmann tarafından yazılan kısa bir nottan (s. VII-VIII) ve Mezopotamya-Anadolu bağlantıları ve terminolojisi gibi farklı problemlere değinen Clemens Lichter tarafından verilen genel bir girişten (s. 1-11) sonra makaleler değişik bilim adamları tarafından yazılmıştır ve şöyle gruplandırılmıştır: "Çerçeve ve Anadolu Kökleri"/ "Framework and Anatolian Roots" (Mehmet Özdoğan, Laurens Thissen ve Ulf-Dietrich Schoop'un yazılarıyla) "Batı Anadolu'nun Neolitikleştirilmesi"/ "Neolitisation of Western Anatolia" (Clemens Lichter, Eşref Abay, Zafer Derin, Burçin Erdoğan, Turan Efe, Jan-K. Bertram & Necmi Karul'un makaleleriyle); "Balkanlar ve Yunanistan'ın Neolitikleştirilmesi"/ "Neolithisation of the Balkans and Greece" (Adamantios Sampson, Nikos Efstratiou, Agathe Reingruber, Nina Kyprissi-Apostolika & Georgia Kotzamani ve Eva Alram-Stern'in yazarlığında); "Kültürel Geçiş Öğeleri"/ "Border Crossing' Cultural Elements" (Svend Hansen, Ivan Gatsov, Eva Rosenstock, Holger Schubert, Heiner Schwarzberg, Catherine Perlès), bunları sonuç sözleri (C. Lichter, s. 291-293) ve Agathe Reingruber ve Laurens Thissen tarafından derlenen Ege Havzası'nın (Doğu Yunanistan, Güney

Balkanlar ve Batı Türkiye) radyokarbon veritabanına ait bir ek izler (s. 295-323); yazarların adresleri (pajinasyon yok) bu kitabın son iki sayfasındadır.

Bu kitaptaki makaleler yararlı teorik eleştiriler ve yeni araştırmaların en son haliyle ilgili önemli bir raporundan (M. Özdoğan, Neolitik yaşam şeklinin batıya doğru gelişimi: ne biliyoruz ve ne bilmiyoruz/ *Westward expansion of the Neolithic way of life: what we know and what we do not know* (s.13-27)); artefakt analizleri ve değerlendirmelerine (örneğin Heiner Schwarzberg, Prizmatik çok ayaklı vazolar ve bunların Avrupa'ya doğru yolları/ *Prismatic polypod vessels and their way to Europe* (s. 255-273); teknik çalışmalara (I. Gatsov, M.Ö. 7. bin ve 6. bindeki "bullet core" tekniği hakkında bazı gözlemler/ *Some observation [sic!] about bullet core technique during 7th/6th millennium BC* (s. 213-220); yeni kazıların ön raporlarına (Ulucak Höyük ile ilgili E. Abay/ Z. Derin (s. 75-84; 85-94); daha deneysel, post-processual ve kavramsal yaklaşımlara (Burçin Erdoğan, Neolitik araziye gözde canlandırma: Ege Adaları'yla ilgili arkeolojik teori/ *Visualizing neolithic landscape: archaeological theory in the Aegean islands* (s. 95-105)) kadar sıralanır.

Adolf Hoffmann'ın Almanca önsözü dışında diğer makale yazarlarının dili kesinlikle geniş bir kitleye ulaşmak düşüncesiyle özellikle İngilizcedir. Bununla birlikte bu konferans Türkiye'de gerçekleştirildiği, Türk bilimadamları davet edildiği ve konuların odak noktası kesinlikle Neolitik malzeme üzerine çalışan Türk bilimadamları ve Türk öğrencilere hitap edildiği için her makalede Türkçe bir özet olsaydı daha iyi olurdu. Diğer taraftan, bazı makalelerde çok fazla gramer hataları görülmektedir, anadili İngilizce olan dikkatli bir redaksiyonla düzeltilmesi daha uygun olurdu. Düzenleme ve baskı kalitesi, özellikle mürekkep çizimleri, haritalar ve renkli resimler kusursuz bir şekilde yüksek kalitelidir; Ege Yayınları'nın yüksek kaliteli basım standartlarının altını çizmek gerekir.

Kesinlikle Türkiye, Güneydoğu ve Orta Avrupa'dan gelen bilimadamlarının katkılarıyla oluşan bu kitap, Neolitik çalışma alanında tanınmış bilimadamlarıyla genç bilimadamlarının iyi bir kesitini verir. Seramik stilleri ve çeşitli küçük buluntulara daha geleneksel yaklaşımlarla tartışmalı sonuçlarına rağmen yeni bakış açısı getiren daha teorik makalelerin karışımı da oldukça başarılıdır.

Sonuç olarak, burada eleştirilen kitap yalnızca çok uluslu bir bilimsel işbirliğine iyi bir örnek değil, ayrıca tüm doğulu ve batılı toplumların kültürel formasyon aşamasında çok derin bir rolü olduğu kabul edilen ve hala yeni fikirler ve keşifler için büyük bir potansiyeli olan Batı Asya/ Güneydoğu Avrupa ve Ege anahtar bölgesindeki Neolitik araştırmalara oldukça faydalı bir başıştır. Bu kitap, bu tahminleri gerçekleştirmek için iyi bir delildir ve daha sonraki çalışmalar için oldukça yararlı bir kaynak olacaktır.

THOMAS ZIMMERMANN

M. MAAS (editör), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, (Cambridge University Press 2005), xxvii + 626 s. + 10 renkli 30 siyah beyaz levha, 9 metin figürü ve 16 harita ile birlikte.

M.S. 482 yılında, Bederiana adlı küçük Balkan kentinde (Dardania eyaletinde), doğan ve VI. yüzyılın hemen başlarında İstanbul'a gelen Flavius Petrus Sabbatius'un ya da bilinen adıyla Justinianus'un (Justinus'un evlatlığı) talihi, amcası Justinus'un 518 yılında şans eseri imparator olmasıyla köklü olarak değişti (*The Prosopography of the Later Roman Empire* II. 645-48). 527 yılında imparator olarak Akdeniz dünyasını yönetmeye başlayan Justinianus, bugün, "yaşadığı dönemin barbar dünyasında", o zaman kontrolü altında tuttuğu coğrafyadan daha fazla tanınmaktadır. Justinianus, modern batı dillerinde kendisi hakkında yapılan çalışmaları herhalde hayal bile edemezdi. Bugün İstanbul'da bulunan turistik cazibe merkezi pek çok binanın da banisi olan Justinianus'a ilişkin dilimizdeki en önemli eser, çağdaşı ve saray tarihçisi Prokopius'un, İmparatoru, çevresini ve dönemini karalamak için kaleme aldığı *Anecdota* ve aynı yazarın Justinianus'un inşaat programının anlattığı *Binalar* adlı eserinin ilk kitabıdır. Justinianus döneminde veya daha sonra yazılan vakayinamelerin (Malalas, Chronicon Paschale, Theophanes vb.) hiç birisinin dilimize çevrilmemiş olması sadece bir talihsizlik değildir.

Batı kanadı 476'da çöken Roma İmparatorluğu'nu son kez toparlamaya çalışan Justinianus (527-65), Roma'nın 'son imparatoru' olarak anılmayı hak etmektedir. Dönemi, bugünden bakıldığı zaman, özellikle dört noktada kendini göstermektedir: savaşlar, yasalar, inşaat faaliyetleri ve din tartışmaları. İmparator, bir yanda Batı Akdeniz'de önceki yüzyılda kaybolan denetimi yeniden kurmaya çalışıyor (bunun gerisindeki *reconquista* ideolojisi), diğer yanda Doğu sınırında Perslere karşı güvenliği de göz ardı etmiyordu ki, 532 de Perslerle yapılan 'ebedi barışın' esas amacı Batı Akdeniz'de hareket serbestisi kazanmaktı. Justinianus'un belki en önemli reformu hukuk alanındaydı. Tribonianus liderliğinde oluşturduğu ekip kısa süre içinde 529-534 arasında, *Codex Iustinianus*, *Digesta*, *Institutes* ve *Novellae* (bunlar *Corpus Iuris Civilis* oluşturmaktadır) gibi hukuk metinlerini ortaya çıkardı. İmparator bir yandan, politik ve idari problemleri çözmeye çalışırken, diğer yandan, Prokopius *Peri Ktismaton* (= *Binalar*) adlı eserinde de görüleceği gibi, İstanbul'da kiliseler inşa etmenin yanı sıra, Pers sınırındaki kaleleri de tahkim ederek, inşaat faaliyetlerine de devam ediyordu. Fakat Justinianus'un en büyük ve en kompleks inşaat programı, erken Bizans toplumunun inanç yapısına standart getirmek ve 'kilise birliğini' inşa etmektir. İmparatorun belki de en başarısız projesinin dinî alan olması garip bir ironidir. Justinianus, bir önceki yüzyılda toplanan (451) Kadıköy konsilinin, Akdeniz dünyası Hristiyanları arasında yarattığı sarsıntıyı çok derinden hissetti. Bu konsilde Roma piskoposunun önerisiyle benimsenen inanç formülü, Suriye ve Mısır'da çok sert bir tepkiyle karşılanmıştı. Justinianus'un Kadıköy yanlıları ve karşıtlarını bir şemsiye altında tutma politikası, içerdiği zikzaklardan dolayı, 542'de Monofizit kilise örgütünün kurulmasına göz yumduğu için iflas etti. Ancak Justinianus'un bu iki büyük akım dışında kalan dinî gruplara karşı toleranslı olduğunu söylemek de mümkün değildir.

Bu yazı çerçevesinde ana konularını ele alacağımız eser, yukarıda özetlenen Justinianus döneminin problemlerini farklı perspektiflerden incelemektedir. Dört ana kısımdan oluşan bu kolektif eser, yirmi akademisyen tarafından yazılan aynı sayıdaki makalelerden oluşmaktadır. "Structures and Ideologies of Empire" (=İmparatorluğun Kurumları ve İdeolojileri) adlı, sekiz makaleden meydana gelen birinci kısım (s. 1-212), eserin en hacimli kısmıdır. İlk makalede

"Roman Questions and Byzantine Answers: Contours of the Age of Justinian", (s. 3-27) M. Maas, Justinianus ve sonrasındaki dönemin ana hatlarını çizmekte ve Justinianus'un dünyasının jeopolitik, ekonomik, dinî ve entelektüel karakterini ortaya koymaktadır. J. F. Haldon, "Economy and Administration: How did the Empire Work" (s. 28-59), başlıklı yazısında, Justinianus'u çevreleyen VI. yüzyıl Bizans İmparatorluğu'nun ekonomik kaynakları, alt yapısı, ekonomik uygulamaları, toplum ve idare tarzını aktarmaktadır. B. Croke "Justinian's Constantinople" (s. 60-86), adlı bölümde Bizans başkentinin sınırlarını ve planını (bir haritayla birlikte) çizerek, kent yönetimi ve gıda problemi üzerinde durmakta ve VI. yüzyıl başkent toplumunun kültürel ve etnik kompozisyonunu ve bu toplumun izlediği törenleri anlatmaktadır. Bir sonraki "The Classical City in the Sixth Century: Survival and Transformation" (s. 87-112) başlıklı bölümde, K. G. Holum Filistin Caesarea'sına özel bir vurgu yaparak, altıncı yüzyılda, Batı dünyasındaki kent kültürünün düşüşüne karşın, bu kültürün doğuda hâlâ devam ettiğine işaret etmektedir. Justinianus dönemi savaşlarını inceleyen A.D. Lee ("The Empire at War" s. 113-133), kronolojik bir savaşlar tarihi yazmayarak, daha çok savaşların alt yapısını, Bizans ordusunun gücü ve savaşların etkileri üzerinde durmaktadır. P. Horden, "Mediterranean Plague in the Age of Justinian" (s. 134-160) başlıklı altıncı bölümde, Justinianus döneminde başlayan ve VIII. yüzyıla kadar bütün Akdeniz dünyasını saran salgın hastalıklar problemini ele almaktadır. Bölüm içinde verilen harita (s. 136-137), hastalıkların da fikirler gibi, ticaret yolları boyunca nasıl yayıldığını görmemizi sağlamaktadır. Salgınların teşhisi üzerine yoğunlaşan yazar, yarattığı etkileri de göz önüne almaktadır. Birinci kısmın son iki bölümünde C. Humfress, ("Law and Legal Practice in the Age of Justinian" s. 161-184) ve Ch. Pazdernik ("Justinianic Ideology and the Power of the Past" s. 185-212) paralel konuları işlemektedirler: Justinianus Döneminde Hukuk. Justinianus'un hazırlattığı hukuk külliyatlarını ele alarak başlayan Humfress, Roma hukukunun Hristiyanlaşması sürecini *Digesta* ve *Institutiones* örneğinde işlemektedir. Pazdernik ise, Roma hukuk geleneğini imparatorluk ideolojisi perspektifinde ele alarak, Justinianus döneminde, hukuk alanında yapılan reformların anlaşılmasına yeni bir pencere açmaktadır.

Kitabın ikinci kısmı (s. 213-340), "Religion and Philosophy" (=Din ve Felsefe), Justinianus döneminin en karmaşık problemi olan din politikaları üzerine yoğunlaşmıştır. Din problemi, sahaya ilk giren birisi için gerçekten içinde çıkılmaz görünmektedir, çünkü bir yanda Justinianus'un izlediği zikzaklı çizgi, diğer yandan çağdaş Hristiyan grupların çeşitliliği ve hızlı parçalanma özelliği dönemi zorlaştırmaktadır. Din politikaları açısından bu dönem ayrıca Roma dünyasında kilise birliği politikalarının iflas ettiği bir çağdır, çünkü Justinianus, doğu sınırlarında yeni bir Sasanî saldırısı sonucunda ortaya çıkan siyasal istikrarsızlığın da dayatmasıyla, 540'ların başında ayrı bir kilise örgütünün yani Süryani Monofizit kilisesinin kurulmasına göz yummuştur. İkinci kısmın ilk makalesinde, "The Legacy of Chalcedon: Christological Problems and Their Significance" (s. 215-238), P.T.R. Gray, Hristiyan kilisenin tecrübe ettiği doktrin tartışmalarının genel bir özetini yaparak, özellikle Kadıköy konsilin yarattığı kırılmaları ve Justinianus döneminin din politikasının ana hatlarını ortaya koymaktadır. L. Van Rompay, "Society and Community in the Christian East" başlığını taşıyan makalede (s. 239-266), Kadıköy konsilinin Doğu dünyasında yol açtığı tartışmaları ve gruplaşmaları ele alarak, Kadıköy itikadı karşıtı grupların oluşumunu ve Monofizitliğin ortaya çıkışını incelemektedir. Van Rompay ayrıca Bizans İmparatorluğu sınırları dışında kalan, Ermenileri ve Sasanî tebası doğu Hristiyanlarını da gözden uzak tutmamaktadır. Justinianus'un Bizans İmparatorluğu sadece doğulu bir devlet değildi, bir o kadar da batılıydı. Hem imparatorun Batı topraklarını yeniden fevh girişimi hem de Roma'daki papalık kurumuyla kurduğu sıkı ilişki bunu göstermektedir. C. Sotinel, "Emperors and Popes in the Sixth Century: The Western View" (s. 267-290), başlıklı çalışmada, gittikçe giriftleşen (ve gerginleşen) Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerde imparatorların denge arayan girişimlerini konu edinmektedir. VI. yüzyılın

Hristiyan dindarlığı, ibadet ve dua biçimleri, halkın ve din adamlarının dindarlığı ve ikonkлизм öncesinde ilk ikon dindarlığının ortaya çıkışı, D. Krueger, "Christian Piety and Practice in the Sixth Century" (s. 291-315), tarafından işlenmektedir. İkinci kısmın sadece son bölümü, Justinianus döneminde felsefe ve felsefeciler üzerinde durmaktadır. C. Wildberg, "Philosophy in the Age of Justinian" (s. 316-340), Justinianus dönemi filozofları hakkında prosopografik bilgiler verdikten sonra, dönemin filozofları arasında tartışılan konuları ve IV. yüzyılda felsefe ve politika ilişkisini tartışmaktadır.

Justinianus dönemi aynı zamanda, büyük mimarî projelerin (sivil, dinî ve askerî) ortaya çıktığı bir dönemdir. Eserin üçüncü kısmı (s. 341-397), "Literature and the Arts" (=Edebiyat ve Sanat), diğer kısımlara nazaran oldukça kısa ise de, dönemin hem mimarî hem de edebî ürünlerini ele almaktadır. J.D. Alchermes, "Art and Architecture in the Age of Justinian" (s. 343-375), dönemin mimarî eserlerinin sadece dışını değil, aynı zamanda iç dekorasyonunun zarafetini de ele almaktadır. Dönemin büyük mimarî projelerine ilişkin figürler ve bir kent planı (Justina Prima), bu çalışmayı görsel olarak da desteklemektedir. C. Rapp, "Literary Culture under Justinian" (s. 376-397), başlıklı makalesinde, dönemin edebî ürünlerinin ortaya çıktığı şartları ele almaktadır. Eskiçağ dünyasında entelektüel olmak, sıradan insanın (zengin bir hamîye sahip olma dışında) her zaman harcı değildi, çünkü yazılı eserlere sahip olmak pahalı bir işti. Dolayısıyla, Rapp bu konuya özel olarak dikkat çekmekte ve hamilerin pozitif rolü üzerinde durarak, himaye edilen yazarları (en meşhurları Prokopius ve Agathias) listelemektedir. Yazarın vurguladığı bir nokta da; edebî kültürde üretim ve katkı, özellikle taşra elitleri açısından, toplumsal merdivende yukarıya doğru tırmanış için de bir araçtı.

Bu hacimli eserin son kısmı (s. 399-533), "Peoples and Communities" (=Kavimler ve Toplumlar), VI. yüzyıl Bizans İmparatorluğunun etnik kompozisyonu ve İmparatorluğu çevreleyen halkları ele almaktadır. Bu kısmın ilk makalesinde, N. De Lange, "Jews in the Age of Justinian" (s.401-426), İmparatorluğun Yahudi toplumunun örgütlenmesini, sosyal hayatını ve Yahudilerin kilise ve İmparatorluğa karşı tavırını incelemektedir. L. Brubaker, "The Age of Justinian: Gender and Society" (s. 427-447), dönemin cinsiyet problemini, gelenek, din, hukuk ve toplumsal yaşam perspektifinden gözlemlemektedir. "Justinian and the Barbarian Kingdoms" (s. 448-476) başlıklı çalışmada W. Pohl, Kavimler Göçü (*Völkerwanderung*) sonrasında, Roma İmparatorluğu'nun batı yarısının kuzeyden gelen Germen asıllı kavimler tarafından nasıl parcellendiğini ve Justinianus döneminin reaksiyonun analiz etmektedir. "Byzantium and the East in the Sixth Century" başlıklı çalışmada (s. 477-509), G. Greatrex, Geç Antik çağda, Roma-İran ilişkileri üzerine genel değerlendirmeler yaparak, Justinianus döneminin Sasani savaşlarını ve olası Sasani saldırılarını yumuşatmayı amaçlayan ittifakları ele almaktadır. Bu noktada, doğu sınırında yaşayan Araplarla (Gassaniler) yapılan ittifakların önemine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla, Justinianus'un Batı'ya döndüğü zaman bile Doğu'yu ihmal etmediğini görüyoruz. Bu kısmın ve eserin son bölümünde ("The Background to Islam" s. 510-533), F.M. Donner, Justinianus'un ölümünün izleyen yüzyılda Bizans ve Sasaniler arasındaki politik ilişkilerin yarattığı ekonomik, sosyal ve dinsel durumun İslamiyet'in doğuşunda tetikleyici bir role sahip olduğunu savunmaktadır.

Eserin sonunda yer alan kapsamlı bibliyografya (s. 535-581) ve indeks (s. 583-626), hem uzman okuyucu, hem de alan dışı okurlar için önemli kolaylık sağlamaktadır. Bu eser hiç kuşku yok ki, Justinianus dönemi ve VI. yüzyıl Bizans İmparatorluğu çalışacaklar için çok önemli bir başlangıç kitabı olacak ve uzun süre değerini muhafaza edecektir.

FARIBA ZARINEBAF, JOHN BENNET, JACK L. DAVIS; A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece The Southwestern Morea in the 18th Century (Osmanlı Yunanistanı'nın İktisadî ve Tarihî Coğrafyası XVIII. Yüzyılda Güneybatı Mora), Atina 2005, XXXII+328+CD-ROM

Hesperia (Batı Avrupa) serisinin 34. kitabı olarak Atina'da faaliyet gösteren Amerikan Klasik Araştırmaları Merkezi (American School of Classical Studies at Athens) tarafından 2005 yılında yayımı gerçekleştirilen *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece The Southwestern Morea in the 18th Century (Osmanlı Yunanistanı'nın İktisadî ve Tarihî Coğrafyası XVIII. Yüzyılda Güneybatı Mora)* adlı çalışmanın yazarları Osmanlı tarihçisi Fariba Zarinebaf ile iki arkeolog olan John Bennet ve Jack L. Davis'dir.

Eser, çalışmada kullanılan resim ve fotoğraflar listesi, çizelgeler listesi, önsöz ve teşekkür, transliterasyon ve telaffuz kuralları ile Türkçe-İngilizce terimler lügatçesinin verilmesiyle başlıyor. Çalışmanın bu kısmı XXXI'e kadar Romen rakamlarıyla numaralandırılıyor.

Çalışmanın sahibi üç yazarın ortak kaleme aldığı önsözden eserin başlığında yer alan "Güneybatı Mora" ile kastedilenin Mora yarımadasının İtalya'ya bakan yüzünde yer alan ve Osmanlı kaynaklarında Anavarin yada Navarin olarak geçen ve günümüzde Pylos olarak adlandırılan kasaba ve çevresinin olduğu anlaşıyor. Ayrıca kitabın genel adında yer alan "Osmanlı Yunanistan'ı" tabiri de tüm Yunanistan'ı değil Mora yarım adasında sadece Anavarin Kasabası örneğini içerdiği görülüyor. Yine zaman dilimi olarak Yunanistan'da bazı bölgelerde 1361 yılında başlayan ve 1912 yılına kadar devam eden Osmanlı hâkimiyeti dönemi değil, özel olarak 1716 yılındaki Anavarin tarihi inceleniyor. Dolayısıyla çalışmanın içeriğiyle başlığı ironik bir paradoks oluşturuyor ve başlık bu açıdan çok iddialı kalıyor. Bununla birlikte özellikle kitabın ilk makalesinde Mora'nın Osmanlılar tarafından fethedilmeye başlandığı 1459 yılından 1829 yılına kadar olan dönemin ana hatlarına vurgu yapılarak bu boşluk kapatılmaya çalışılıyor. Ancak coğrafi olarak yine de tüm Yunanistan ile değil, Mora ile sınırlı kalıyor.

Yine yazarların ifadelerinden anlaşıldığına göre çalışma, aslında 1990'lı yılların başında başlayan bir projenin ürünüdür. Bu projenin adı "Pylos Regional Archaeological Project (PRAP) (Anavarin Bölgesel Arkeoloji Projesi)"dir. Aslında adından anlaşılabileceği gibi projeye kitabın yazarı olan iki arkeologun çalışmasıyla başlanmıştır. İlk etapta bir arkeolojik çalışma gibi gözüken projeye 1995 yılında Osmanlı tarihçisi Fariba Zarinebaf'ın katılması, projenin gelişimini ve sonuçlarını derinden etkilemiştir. Çünkü Bennet ve Davis projeye linguistik ve arkeoloji bilgileriyle katkıda bulunurken Zarinebaf ise Osmanlıca bilgisi ile ulaşabildiği, bölgenin Osmanlı dönemine ait arşiv malzemesini arkeologların ve diğer sosyal bilimcilerin hizmetine sunabilmiştir. Fariba Zarinebaf proje çerçevesinde 1995 ve 1997 yıllarında iki defa İstanbul'a gelerek Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde çalışmıştır. Bu çalışmaları esnasında Zarinebaf, Anavarin bölgesine ait pek çok tahrir defteri, mühümme defteri, ahkam defteri, mukataa defterleri ve şikayet defterlerinden malzeme toplamıştır. Ancak Amerika'ya döndüğünde bu arşiv malzemesi üzerinde yapılan değerlendirmede 1685-1715 yılları arasında Venedik hakimiyetinde kaldıktan sonra 1715 yılında tekrar Mora'nın Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra tutulmuş olması ve içinde içerdiği zengin toponomik malzemedен dolayı hicri 1128, miladi 1716 tarihli 880 numaralı tapu tahrir defteri üzerinde çalışmaların yoğunlaştırılmasına karar verilir. Kitabın kurgusunun neredeyse tamamının TT 880 numaralı mufassal tahrir defterinin 78. ve 101. sayfaları arasında yer alan Anavarin'e ait kayıta dayandırıldığını söyleyebiliriz.

Eser yine yukarıda adı geçen üç yazarın kaleme aldığı ve çalışmanın 1-8. sayfalarını oluşturan "Yunanistan'da Osmanlı Çalışmaları ve Arkeoloji (Ottoman Studies and Archaeologi-

cal in Greece)" adlı giriş bölümüyle başlıyor. Burada Yunanistan'da antik Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine ilişkin olarak pek çok arkeolojik araştırmanın yapılmasına rağmen bu durumun Osmanlı dönemi Yunanistan'ı için geçerli olmadığı ve sadece bu amaçla birkaç araştırmanın gerçekleştirildiği söyleniyor. Osmanlı dönemine ait arkeolojik çalışmaların, ortaçağ ve yeniçağ tarihi profesörü Peter Topping tarafından yürütülen Messenia ve Güney Argos Projesi ile kuta Yunanistan'ında Halil İnalıcık'ın gerçekleştirdiği Phokis-Doris Arkeolojik Projesi'nin olduğu belirtiliyor. Ayrıca teşekkür bölümünde Halil İnalıcık'a Zarinebaf tarafından teşekkür edildiği gibi kitabın ithaf edildiği dört kişi arasında, İnalıcık'ın yanı sıra Topping'in de adının geçmesi Osmanlı dönemi Yunanistan tarihine yukarıda belirtilen projelerle katkıda bulunanlara bir minnet borcu olarak da görülüyor. Bunun dışında William A. McDonald ve Richard Hope Simpson tarafından Frank, Osmanlı ve Venedik hâkimiyeti dönemlerinde Yunanistan tarihine ilişkin arkeolojik araştırmaların yapıldığına da dikkat çekiliyor. Ancak bu araştırmalarda elde edilen sonuçların genelde birbirine benzediklerini çünkü bu araştırma projelerini yürütenlerin genelde Venedik kaynaklarıyla Batılı seyyahların notlarını kullandıklarına vurgu yapılarak Osmanlı kaynaklarının ihmal edildiği söyleniyor. Yeterince kullanılmamış olmasına rağmen XV. yüzyılın ikinci yarısından XIX. hatta XX. yüzyılın başına kadar Yunanistan toprakları için İstanbul ve Ankara'da bulunan çok geniş arşiv malzemesinin bilim çevreleri tarafından hala bilinmez olarak kaldığına dikkat çekiliyor. Bu çalışmanın Osmanlı döneminde Yunanistan toprakları için yapılan diğer çalışmalardan farkının Osmanlı kaynaklarının yoğun olarak kullanılarak projenin şekillenmesindeki ağırlığına vurgu yapıyor. İki arkeolog ve bir Osmanlı tarihçisi olan kitabın yazarlarının yanı sıra özellikle Mora'daki Venedik hâkimiyeti dönemi uzmanı olan Siriol Davies'in çalışmalarının katkısının önemi de inkâr edilmiyor. Çalışmanın amacının Osmanlı Mora'sının ve özellikle Pylos bölgesinin genel, sosyal ve ekonomik tarihinin yazılması olduğu belirtiliyor. Bu yapılırken de TT 880 numaralı defterin 78-101. sayfaları arasının okunması ve değerlendirilmesi görevi Zarinebaf'a verilirken bu defterde geçen bilgilerin arkeolojik metotlarla alan araştırması yapılarak saptanması ise kitabın diğer iki yazarına bırakılıyor. Kitabın yazarları tarafından da kabul edildiği gibi çalışmada Osmanlı kaynağının zenginliği karşısında arkeolojik analizler sınırlı kalmıştır. İnterdisipliner çalışmanın bir sonucu olan bu kitabın Osmanlı ve Balkan tarihçilerine ve arkeologlara kendi alanlarında çok önemli katkılar getirebileceğine dikkat çekilerek giriş bölümü tamamlanıyor.

Fariba Zarinebaf tarafından yazılan ve 9 ila 47. sayfalar arasında yer alan "Askerlerden Mültezimlere ve Reayadan Ortakçılara: Yeniçağda Osmanlı Mora'sı (Soldiers into Tax-Farmers and Reaya into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period)" adlı birinci bölüm, kitabın dördüncü bölümüyle birlikte çalışmanın en değerli kısmını oluşturuyor. Bu bölüme, diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı dönemi Yunanistan tarihine de geleneksel olarak önem verilmediğine vurgu yapılarak başlanıyor. Bununla beraber son yıllarda bilim adamları tarafından Balkanlardaki Türk yönetiminin tarihinin Osmanlı arşivlerinin sunduğu imkânlardan yararlanılarak yazılmaya başlandığına dikkat çekiliyor. Fakat Yunanistan'ın Osmanlı dönemindeki tarihinin yazımı konusunda araştırmacılar arasında derin farklılıklar olduğunu da belirtiyor. Örneğin Speros Vryonis, Apostolos Vacalopoulos, Peter Topping gibi araştırmacılar Osmanlı fethinin eski Bizans toprakları üzerinde nüfus kaybıyla birlikte ekonomik ve kültürel çöküntüyü de getirdiğine vurgu yaparken Halil İnalıcık, Heath Lowry ve Michael Kiel gibi araştırmacılar ise eski Bizans topraklarında savaşın açtığı olumsuz etkilerin sarıldığını ve hatta XVI. yüzyıl boyunca bir refah sürecinin yaşandığını belirtmektedirler.

Birinci bölümde XV. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyıla kadar zengin Osmanlı arşiv kaynaklarına sahip Mora'nın tarihi yazılmaya çalışılıyor. Bu amaçla Mora'nın II. Mehmet tarafından fethine, 1463-1479 yılları arasındaki Osmanlı-Venedik savaşına, 1499-1503 yılları

arasında Modon, Koron'un fethedilmesine, 1573-1577 yılları arasında Yeni Anavarin Kalesi'nin inşa edilmesine, 1669 yılında Evliya Çelebi'nin Eski Anavarin ve Yeni Anavarin kalelerini ziyaret etmesine, 1685 yılında Hristiyan Kutsal İttifak tarafından Osmanlı'ya karşı başlatılan girişimlerden ve 1699 yılında da Mora'nın Venedik hakimiyetine girmesinden bahsediliyor. 1715 yılına kadar sürecek olan Venedik hakimiyeti süresince Anavarin tarihinin ana hatları belirtildikten sonra 1715 yılında Mora'da tekrar Osmanlı egemenliğinin kurulması makalenin siyasi tarih kısmını oluşturuyor. Bundan sonra yazar Mora'da Osmanlı ordusunun konumunu, Osmanlı askerî ve idarî sınıf yapısını tımar sisteminde beliren sorunları ve sistemin çöküşünü, mukataa kurumunun ortaya çıkmasını, iltizam ve mültezim kavramlarını, vergi gelirlerinin toplanmasının özelleştirilmesini, malikane sisteminin ortaya çıkmasını, voyvoda ve muhassıllık görevinin etkinliğinin artmasını, çiftliklerin ortaya çıkması ve çiftlik üzerindeki tartışmaları İnalçık, Topping, Kiel, Pamuk, Akdağ, Balta, McGowan, Panayiotopoulos, Davies, Alexander, Greene, Veinstein, Stoianovich gibi modern tarihçilerin çalışmalarından istifade ederek açıklamaya çalışıyor. Osmanlı tarihinin genelinde görülen bu kavramların Mora'daki uygulamaları için *Tarih-i Rasid* ve Osmanlı tahrir defterlerini kullanarak katkıda bulunuyor. Ayrıca Anavarin tarihini 1821'deki Yunan isyanına kadar anlatırken de Osmanlı mühimme defterlerini, şikâyet defterlerini, başmuhasebe defterlerini ve Morali Süleyman Penah Efendi'nin eserini kullanıyor. Zarinebaf'ın Osmanlı döneminde Mora ve Anavarin tarihine ilişkin olarak kaleme aldığı 38 sayfalık makalenin önemi, kitabın dördüncü bölümünün sonuç kısmında da vurgulandığı gibi Finlay'ın beş ciltlik anıtsal Yunanistan Tarihi'nde 1453-1684 yılları arasına sadece 60 sayfa ayırdığını düşünürsek kendiliğinden ortaya çıkıyor.

"İki Osmanlı Belgesinin Çevirisi ve 1716 Yılı Anavarin ve Mora'daki Durumun Açıklanması (Translation of Two Ottoman Documents Describing the State of the Morea and Anavarin in 1716)" adlı ikinci bölüm yine Fariba Zarinebaf tarafından yazılmış. Burada Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünde muhafaza edilen Mora'ya ait 1716 tarihli defterde yer alan kanunname ile TT 880 numaralı defterin 78-101. sayfaları arasındaki Osmanlıca metnin İngilizceye çevirisi yapıyor. Ankara'daki kanunname metnini, yazar bizzat görmemiş, Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmasından kullanmıştır. Ancak bu kanunname daha önce J. Alexander tarafından İngilizceye ve Balta tarafından da Yunancaya çevrilmiştir. Dolayısıyla daha önce İngilizceye de çevrilmiş olan bir kanunnamenin ikinci bölüm adı altında tekrarlanması hoş olmamıştır.

TT 880 numaralı defterin transkripsiyonun değil de çevirisinin verilmesi okuyucuyu orijinal metinden mahrum bırakıyor. Ancak bu boşluk kitabın sonunda verilen CD-ROM'un içinde yer alan orijinal metnin verilmesiyle Osmanlıca bilenler için nispeten telafi ediliyor. Bununla birlikte ikinci bölümün kitabın ekler kısmında yer alması konu bütünlüğü açısından daha uygun olabilirdi. Yazarın haklı olarak bu alanda Osmanlı kaynaklarının önemine vurgu yapma isteği, kitabın bu şekilde tasnif edilmesine yol açmıştır.

"Anavarin Kazasının Beşerî Coğrafyasını Anlamaya Çalışmak (A Reconstruction of the Human Landscape of the Kaza of Anavarin)" adlı üçüncü bölüm John Bennet ve Jack L. Davis tarafından yazılmış. Arkeolog olmalarına rağmen her iki yazarın Anavarin kazasının coğrafyasını, yerleşimini, tarımsal üretimlerini ve ticarî ilişkilerini anlayabilme konusunda Osmanlı arşiv belgelerinin sunduğu geniş bilgiye şaşırdıklarını ve bundan duydukları memnuniyet anlaşıyor. Çünkü onlar Osmanlı kaynakları olmaksızın Anavarin'in beşerî coğrafyasının yazımının sadece muasır Yunanlı ve Batı Avrupalı kayıtlara bağlı olduklarını bilmektedirler. Bu kaynaklar ise 1835 yılında Fransızlar tarafından hazırlanan *Expédition scientifique de Morée*, 1685-1715 yılları arasında Venedik yönetimi tarafından gerçekleştirilen tahrirler ve Batılı seyyahların verdiği bilgiler olarak gösterilmektedir. Ayrıca bunlara Venedik işgali sırasında Navarin ve Modon bölgeleri için çizilmiş ancak basılmamış ve günümüzde de Avusturya Devlet Arşivleri

Savaş Arşivi'nde muhafaza edilen harita da ilave edilebilir. Ancak *Expédition scientifique de Morée Atlası* basılmış, Francesco Grimani Tahriri olarak bilinen Venedik sayımları yayımlanmış ve bu dönem üzerine çalışan araştırmacılar tarafından yoğun olarak kullanılmıştır. Hâlbuki TT 880'in arkeologlara ve tarihçilere sunduğu fırsatlar son derece fazladır. Osmanlı tahrir defterini esas alarak yapılan saha araştırmalarında defterde geçen 4 köyün 4'ü, 24 çiftliğin 22'si, 19 mezarın 14'ü ve 2 kalenin 2'si lokalize edilebilmiştir. Başarı oranı %86'dır. Ayrıca bu lokalize edilen yerleşim birimleri haritada gösterilerek saha araştırmasına gidilmiş toprak yüzeyinde ve altında kalan Osmanlı dönemi yapı unsurları kalıntı halinde olsa bile tek tek belirlenmiş, arkeolojik usullerle çizimleri ve fotoğrafları çekilmiş, yerleşim birimlerinin defterdeki isimleriyle günümüzdeki adları arasında bağlantı kurulmuştur. Böylece arkeolojinin yardımıyla Osmanlı belgelerinde sanki fosilleşmeye ve unutulmaya yüz tutmuş pek çok yerleşim birimi ve Osmanlı eseri adeta yeniden canlanmıştır. Bu olay disiplinler arası işbirliğinin ne kadar önemli olduğunu ve geçmişin daha anlaşılabilir ve yaşanabilir kılacağına kanıttır.

Bu bölümün sonunda yer alan Osmanlı isimlerinin okunmasında sistematik bir metodun olup olmadığı ya da geliştirilebileceği konusundaki yaklaşımlara katılmadığını da ifade etmek isterim. Bu konuda yaşanan temel sorun Osmanlı döneminde herhangi bir bölgeyi çalışanlar hem Osmanlıca'yı hem de bölgenin dilini bilme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Zarinebaf Osmanlıca belgeleri okuyabilmesine rağmen bölgenin diline yeterince vakıf olmadığı anlaşılıyor. Çünkü köy manasına gelen "hori" kelimesini "huri", beyaz manasına gelen "lefkos" sözcüğünü "lefkü" diye okumaktadır. Osmanlıca yazım ve okuma kuralları her iki okuyuşu da mümkün kılmaktadır. Burada araştırmacıyı doğru seçeneğe götürecek unsur onun bölge dilini bilip bilmemesi unsuru olacaktır. Zarinebaf'ın aksine kitabın diğer yazarları Bennet ve Davis'in ise Bölge dilini bilmektedirler. Ancak onların sorunu ise Osmanlıca bilgilerinin yetersizliğidir. Dolayısıyla Osmanlıca metin ile bölge dili arasında kişiliğinde bağlantı kurabilecek bir araştırmacının ekip içinde yer alamaması Zarinebaf tarafından okunduğu dile getirilen metnin değişmez ve bütün sesleri ihtiva eden bir özellik taşıdığı düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda kitabın 283. ve 302. sayfaları arasında yer alan dört konkurdansın (uyumun) reaya isimleri, Anavarin-i Cedid Kalesi'ndeki Müslüman isimleri, yer isimleri ve mülk isimleri için yapılmasını zorunlu kılmıştır.

"1716 Tarihli Anavarin Osmanlı Tahrir Defterinin Tahlili (An Analysis of the Ottoman Cadatral Survey of Anavarin, 1716)" adlı dördüncü bölüm kitapta konunun en detaylı olarak tartışıldığı ve dataların değerlendirildiği bölüm olmuştur. Bölümün bu kadar dikkat çekici sonuçlar vermesinin sebeplerinden birisi de girişten sonra sadece bu bölümün kitabın üç yazarı tarafından yazılmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu bölümde kitabın genel başlığına uygun olarak Yeniçağda Anavarin'in iktisadî ve tarihî coğrafyası yazılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de Evliya Çelebi, William Martin Leake, Castellan, Pouqueville ve Gell gibi seyyahların Anavarin için verdiği bilgiler ve Venedik tahrirleri TT 880'in verdiği veriler ile karşılaştırılmış ve mukayeseli bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeler Anavarin'in nüfusu, 1716'da Anavarin'deki Müslüman nüfus, 1685-1821 yılları arasında Anavarin'in nüfus gelişimi, Anavarin bölgesinin ekonomisi, Anavarin'in zirai ürünleri, hayvancılık başlıkları altında kapsamlı bir şekilde yapılmıştır. Bu değerlendirmeler yapılırken Yunanistan Ulusal İstatistik Dairesi'nin verilerinden olduğu kadar, Dokos, Houliarakis, Sakellariou, Georgacas, Panayiotopoulos, Frangakis-Syrett, Koukkou, Loukatos, Kremmydas ve Svoronos gibi Yunan kökenli araştırmacıların eserlerinden de yararlanılmış. Buradan elde edilen bilgiler Kiel, Erder, Faroqi, Lowry, Davies, Foxhall, Brumfield, Halstead, Mutafchieva ve Forbes gibi modern yabancı araştırmacıların verileriyle de mukayese edilmekten çekinilmemiş. Ayrıca çalışmanın 111 ile 209. sayfaları arasında oluşturan bu bölüm arkeologların çektiği çok sayıda fotoğraf ve çizdikleri

çok sayıda harita ile desteklenmiş. Siyah beyaz olarak kitapta verilen bu harita ve fotoğraflar CD-ROM'da renkli olarak da okuyucunun hizmetine sunulmuş. Bölümün sonunda yer alan "Yeniçağ Anavarin'in Arkeolojisine Doğru" adlı alt başlıkta adeta çoğumuzun beyinlerinde yer eden ve arkeolojinin büyük ölçüde antikçağ ve ortaçağ dönemlerine ait olduğu şeklindeki yanlış önyargılar yıkılıyor. Anavarin bölgesinde yeni ve yakınçağlar için de arkeolojinin yapılabileceği, geçmişin günümüzle bağlantısının kurulabileceği kanıtlanarak aslında tarihçilerle arkeologların aynı amaç için çalışan ve aralarında çok da büyük uçurumlar olmayan araştırmacılar olduğu gösteriliyor. Dördüncü bölümünün epilog kısmında tamamen unutturulan bazı yerel Yunan cemaatlerinin tarihinin de bu çalışmada gösterilen Anavarin örneğinde olduğu gibi geri kazandırılabilceğine vurgu yapılıyor.

211 ila 214. sayfalar arasında yer alan ve çalışmanın beşinci bölümünü oluşturan "Sonuçlar (Conclusions)" bölümü, kitabın üç yazarı tarafından kaleme alınmış. Bu bölümde çalışmanın sonuçları okuyucuya sunuluyor. Bu sonuçları şöyle sıralayabiliriz: Çoğu zaman ideolojik suçlamalarla Osmanlı dönemi Balkan ve Yunanistan tarihi yazımı geliştirilmemiştir. Bu dönemin tarihi yakın zamanlara kadar batılı seyyahların notlarına ve yerel kaynaklara dayanılarak yazılmıştır. Ancak hem Yunanlı hem de batılı bilim adamları günümüzde bu dönemin tarihini yazmak için Osmanlı kaynaklarına yönelmişlerdir ve bu arşiv malzemesi sayesinde dönemin tarihi yeniden şekillenmeye başlamıştır. Kataloglanmış olarak araştırmacıların hizmetine sunulan İstanbul'daki Osmanlı Arşivleri sadece bu çalışmanın konusu olan Anavarin için değil, tüm Osmanlı toprakları için de kullanılabilir. Disiplinler arası işbirliği ve Osmanlı Arşivleri sayesinde Anavarin bölgesindeki yerleşim sistemi, üretim tarzı, ticarî hayat ve bölgenin nüfusu yeniden ve teferruatlı olarak yazılabilmektedir. Tarihin bu yeniden yazımı sırasında ilk Osmanlı fethi ve yönetimi boyunca Yunan topraklarında nüfusun azaldığı ve yerel köylünün bölgeden kaçtığı şeklindeki değerlendirmenin yanlışlığı ortaya çıkmış, XVII. yüzyılın ikinci yarısından 1715 yılına kadar savaş görmesine rağmen bu durumun Mora için geçerli olmadığı en azından Hristiyan nüfusun Venedik dönemindekiyle aynı kaldığı ve daha çok toprağın ekilebilir hale geldiği kanıtlanmıştır. Osmanlı tahrir defterleri ve saha araştırmaları ile yapılan lokalizasyon sayesinde bölgede gelecekte yapılacak arkeolojik kazıların da önü açılmıştır. Modon ve Anavarin bölgeleri için tutulan tahrir defterlerinin incelenmesi şunu göstermiştir ki Müslümanlar daha çok kasaba ve büyük köylerde yerleşik durumdaydı. Tüm Mora için ise Müslümanlar, eyaletin başkentü Tripoliçe ve kalesi olan yaklaşık bir düzine kasabada yaşıyorlardı. XVII. yüzyılın sonunda Mora'nın Venedik'in eline geçmesi üzerine Müslümanlar Sakız Adası ve Anadolu'ya kaçır. 1716 yılında Mora Osmanlılar tarafından tekrar fethedilince Mora'nın eski mütemekkinleri olan bu Türkler, Mora'ya geri dönmeye teşvik edilir. Osmanlılar, bölgede tekrar hâkimiyet kurabilmek için 1716 yılında timar sistemini Mora'da ihya ederler. Ancak askeri alandaki gelişmeler, XVII. yüzyılda iltizam sisteminin yaygınlaşması, timar sistemini işlevsiz kılar. 1716 yılında Anavarin bölgesinde pek çok çiftliğe rastlanır. Bu çiftliklerin büyük bir kısmı Müslüman mültezimlerin sorumlulukları altındadır ve içinde Yunanlı ortaklar oturmaktadır. Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile tedrici bütünleşmesi köylünün temel üretim birimi olan cifthane sisteminin değişimini hızlandırır. Artık İstanbul, Mora'nın gıda maddelerini ithal eden tek yer değildir. Buna ek olarak Venedik gibi Akdeniz ticaret cumhuriyetleri, Fransa, İngiltere gibi Batı Avrupa devletleri Mora'nın ticaretinin aktif katılımcılarıdır. Mora'daki çiftlikler, Balkanlar'daki pek çok benzerleri gibi sahillere yakın yerlerde kurulur. Yağ, şarap, pamuk gibi ticarî ürünler olduğu kadar buğday gibi temel tüketim maddeleri de bu çiftliklerde üretilir. Bununla birlikte bu çiftliklerin ticarî ürünlere değil, temel ürünlere dayalı tarıma bağlı kaldıkları görülmektedir. Ancak XVIII. yüzyıl boyunca mültezimlerin vergi yükünü artırıcı suistimallerine karşı köylülerin artan şikâyetleri dikkat çekmektedir. Bu şüphesiz, XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyılın başında bölgede görülen yerel isyanların ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Bu dönemde geleceğini

İstanbul'da değil, Saint Petersburg, Londra ve Paris gibi şehirlerde gören Osmanlı Yunan tebaası da ortaya çıkmıştır. TT 880 no'lu defterde görülen bölgedeki bu ekonomik değişikliklerden XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıllar boyunca Balkanlar ve Akdeniz bölgesinde ortaya çıkacak olan büyük emperyal ve ticarî rekabetin başlangıcını gözlemleyebiliyoruz. Bu mücadelede bölgede iki aktör vardır. Bunlardan birisi, Akdeniz'de Osmanlı gücünü çökmesinden yarar sağlayacak olan Batı Avrupalı güçler, diğeri ise modern Yunan Devletini yaratacak olan Mora'nın Yunan sakinleridir.

Sonuçlar bölümünden sonra dört ek kısmı birbirini takip ediyor. Bu eklerden ilki, Evliya Çelebi'nin Anavarin ile ilgili kayıtlarının Pierre. A. MacKay tarafından yapılan İngilizce çevirisinden oluşuyor ve kitabın 215. ile 221. sayfalarını oluşturuyor. İkinci ve üçüncü ekler ise "Eski Anavarin Kalesi" ve "Yeni Anavarin Kalesi" başlıklarını taşıyor. Kalelerin stratejik önemi post-klasik dönem kalelerin tarihi 223. ila 264. sayfalar arasında anlatılıyor. Her ne kadar bunlar ekte verilmiş ise de her ikisi de müstakil orijinal çalışma durumundadır. Bu yönüyle ekler kısmında değil, konunun bütünlüğü içinde değerlendirilmesi çok daha uygun olabilirdi. İlki Aaron D. Wolpert ve ikincisi de John Bennet, Jack L. Davis ve Deborah K. Harlan tarafından yazılan bu bölümler, yine Osmanlı kaynaklarının batılı arşiv kaynaklarıyla harmanlanmasından ve modern tetkik eserlerle desteklenmesinden oluşuyor. Her iki çalışma da kale içinden alınan pek çok fotoğraflar ve tarihi krokilerle desteklenmiştir. Dördüncü ek ise Machiel Kiel tarafından kaleme alınmış ve "Osmanlı Kalesi Yeni Anavarin'in İnşası" başlığını taşıyor. Çalışma kitabın 265. ve 281. sayfaları arasında yer alıyor. Machiel Kiel, bu çalışmada Haziran 1572 ile Kasım 1577 yılları arasında tutulmuş olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 19-31 numara ile numaralandırılmış mühimme defterlerini kullanıyor. Araştırmacı, titiz bir çalışmayla Anavarin'in inşası ile ilgili divan-ı humayun kararlarını toplayarak 1573 yılında başlanan kalenin 1577 yılında tamamlanmış olduğunu aşamalarıyla anlatıyor. Ayrıca pek çok mühimme kararını İngilizceye de çeviren yazar, orijinal Osmanlıca metinleri ile birlikte bu metinlerin Türkçe transkripsiyonlarını da veriyor.

Yukarıda daha önce bahsettiğimiz konkurdans bölümlerinden sonra sayfa 303. ile 313. arasında kaynaklar ve bibliyografya verildikten sonra çalışma 315. ile 328. sayfalar arasında yer alan dizin ile tamamlanıyor. Kitabın arka kapağına ise bir naylon ambalaj içine TT 880 no'lu tahrir defterinin Anavarin ile ilgili faksimile kopyası ve çalışmada kullanılan fotoğraf, kroki ve haritaların renkli görüntülerinin içeren CD ROM yerleştirilmiş.

Bu kitap, Anavarin bölgesiyle sınırlı olmasına rağmen Osmanlı kaynaklarının batılı arşiv malzemeleri, seyyah notları ve modern tetkik eserlerle birleştirildiğinde bir zamanlar Osmanlı coğrafyası içinde kalan toprakların tarihi için vazgeçilemez kaynaklar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kaynaklar interdisipliner anlayış ile değerlendirilebildiğinde çok daha etkili olmakta ve karanlıkta kalan tarihin pek çok unsuru aydınlatılabilmektedir. Bunu başarabilen Osmanlı kaynakları arasında en önemli grubu tahrir defterleri oluşturmaktadır. Batıda son zamanlarda tahrir defterlerine dayalı çok ciddi araştırmaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Tanıtımını yaptığımız bu kitap da bu çalışmaların bir ürünüdür. Buna karşılık maalesef ülkemizde diğer yerli ve yabancı kaynak gruplarıyla mukayeseli araştırmaların yapılmaması ve modern tetkik eserlerin yeterince kullanılmamasından kaynaklanan analize yönelik değil, saptama ağırlıklı tahrir çalışmaları yapılmıştır. Bu tür araştırmalar okuyucuyu sıkışmış ve tahrir defterleri üzerinde bir antipatinin doğmasına neden olmuştur. Ancak tanıtımını yaptığımız bu kitabın da ortaya koyduğu gibi bu tahrir defterlerinin yapısının ve içeriğinin yarattığı bir sorun değil, onu yeterince işleyemeyen ve diğer kaynak gruplarıyla değerlendiremeyen araştırmacının sorunu olduğu anlaşılmaktadır.

2006 YILI BİRİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ABAEV, V. İ. : *İzbrannıe trıdı : religiya, folklor, literatura* / V. İ. Abaev. — Vladıkavkaz : İzdatelstvo İr, 1990. ... c. ; 21 cm. ISBN 575340281X (A.VI/9909-1).
- ABDULKADİROĞLU, ABDULKERİM : *Taşköprü Vakfiyeleri* / Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Ülkü Ayan Özsoy. — Kastamonu : Taşköprü Belediyesi, 2005. 312 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9757392294 (B.I/3761).
- ABDULLİN, M. : *Tatarskaya ASSR : realnost i burjuazıne mifi* / M. Abdullin, S. Batıev. — Kazan : Tatarskoe Knijnıoe İzdatelstvo, 1977. 199 s. ; 21 cm. (A.VII/10).
- ABDURRAHMAN ŞEREF, 1853-1925 : *Tarih söyleşileri (müsaıabe-i tarihiye)* / Abdurrahman Şeref [1853-1925] ; sadeleştiren Mübeccel Nami Duru. — İstanbul : Sucuoğlu Matbaası, 1980. 298 s. ; 23 cm. (A.VII/265).
- ABENSUR-HAZAN, LAURENCE : *Smyrne : evocation d'une echelle du Levant : XIXe-XXe siècles* / Laurence Abensur-Hazan. — 1. éd. — Saint-Cyr-Sur-Loire : Alan Sutton, 2004. 127 s. : res. ; 24 cm. — (Passé Simple, ISSN 1623-118X) ISBN 2849100544 (A.VII/55).
- ACUN, HAKKI : *Bozok Sancağı (Yozgat İli)'nda Türk mimarisi* / Hakkı Acun. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. xiii, 697 s. : rnk. res., pl., 3 katl. pl. ; 28 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXX. Dizi-Sa. 2a. Bozok Sancağı ve Yozgat Tarihi Projesi kısım ; 2) ISBN 9751618355 (B.I/3825).
- AÇIKGÖZ, HAYK : *Anadolulu bir Ermeni komünistin anıları* / Hayk Açıkgöz ; yay. haz. Attila Tuygan. — 1. bsk. — İstanbul : Belge, 2006. 654 s. ; 20 cm. — (Belge yayınları. Yaşam ve Anılar dizisi) ISBN 9753443404 (A.VII/352).
- Adalet Bakanlığı Adliye Nezareti sicill-i ahval defteri.* — [y.y.] : [yayl.y.]. [t.y.]. 1 CD-ROM. (CD/88).

- AĞAR, MEHMET : *DYP yerel yönetimler vizyonu* / Mehmet Açar. — 1. bs. — Ankara : Doğru Yol Partisi, 2003. 87 s. ; 18 cm. — (DYP Kitaplığı ; 3. Mehmet Açar Kitapları ; 3) ISBN 9758837001 (A.VI/9828).
- AĞAR, MEHMET : *Türkiye'nin gelecek vizyonu* / Mehmet Açar. — 1. bs. — Ankara : Doğru Yol Partisi, 2003. 127 s. ; 18 cm. — (DYP Kitaplığı ; 1. Mehmet Açar Kitapları ; 1) ISBN 9758837028 (A.VI/9827).
- AĞAR, MEHMET : *Ülkem ve partim üzerine konuşmalar* / Mehmet Açar. — 1. bs. — Ankara : Doğru Yol Partisi, 2003. 198 s. ; 18 cm. — (DYP Kitaplığı ; 2. Mehmet Açar Kitapları ; 2) ISBN 975883701X (A.VI/9829).
- AHMAD, KHURSHID : *The religion of islam : basic principles and characteristics* / Khurshid Ahmad. — 5. ed. — Lahore : Islamic Publications Limited, 1978. 28 s. ; 18 cm. (A.VII/34).
- AHMED RÂSİM : *Osmanlı tarihi : seçmeler* / Ahmed Râsim ; haz. İsmet Parmaksızoğlu. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı, 1994. 189, [18] s. : rnk. res. ; 23 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2144. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 455. Tarih dizisi ; 10) ISBN 9751104513 (A.VII/266).
- AHMED REFİK : *Fatih ve Bellini* / Ahmed Refik ; Osmanlıca'dan günümüz Türkçesine aktaran Önder Kaya. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2006. 54, [15] s. : res. (çoğu rnk.) ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 38. İnceleme-Araştırma ; 26) ISBN 9756480416 (A.VII/444).
- AHMED YESEVÎ : *Divan-ı hikmet* / Ahmed Yesevî ; yay. haz. = ed. by Yusuf Azmun. — İstanbul : TEK-ESİN Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı, 1994. x, 326 s. ; 25 cm. — (TEK-ESİN Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı yayını. Türk Edebiyatı dizisi ; 1) ISBN 9757220000 (A.VI/2335).
- AHMET VEFİK PAŞA : *Atalar sözü : müntehabât-ı durûb-ı emsâl* / Ahmet Vefik Paşa ; haz. Recep Duymaz. — İstanbul : Gökkuşbu, 2005. 226 s. ; 24 cm. — (Türk Dili ve Edebiyatı dizisi ; 3) ISBN 9756223839 (A.VI/9849).
- Akdeniz dünyası : *düşünce, tarih, görünüm* / ed. Kudret Emiroğlu... [ve başk.]. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 270 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1132. Araştırma-İnceleme dizisi ; 194) ISBN 975050383X (A.VII/202).

AKGÖNÜL, SAMİM : *Le Patriarcat Grec Orthodoxe de Constantinople : de l'isolement à l'internationalisation 1923-2003* / Samim Akgönül. — İstanbul ; Paris : Institut Français d'Études Anatoliennes ; Maisonneuve et Larose, 2005. 214 s. ; 24 cm. ISBN 2706818077 (A.VII/52).

AKGÖNÜL, SAMİM : *Les Grecs de Turquie : processus d'extinction d'une minorité de l'âge de l'état-nation à l'âge de la mondialisation (1923-2001)* / Samim Akgönül. — Louvain ; Paris : Academia Bruylant ; L'Harmattan, 2004. 256 s. ; 24 cm. ISBN 2747574520 (L'Harmattan); ISBN 2872097440 (Bruylant-Academia) (A.VII/56).

AKGÜL, AZİZ : *Armenian issue and truths : spring session of NATO Parliamentary Assembly, May 26-30, 2006, Paris = Question Armenienne et les verites : session de printemps de l'Assemblée Parlementaire de l'OTAN, 26-30 Mai 2006, Paris = Armenierfrage und Wirklichkeiten : Frühlingsszusammensetzung von Parlamentarierversammlung von NATO, 26-30 Mai 2006, Paris = Ermeni meselesi ve doğrular : NATO Parlamenterler Asamblesi bahar toplantısı, 26-30 Mayıs 2006, Paris* / Aziz Akgül. — Ankara : Türkiye Büyük Millet Meclisi ; Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, 2006. 35, [19] s. ; 21 cm. (A.VII/487).

AKKERMANS, PETER M. M. G. : *The archaeology of Syria : from complex hunter-gatherers to early Urban societies (c. 16,000-300 BC)* / Peter M. M. G. Akkermans, Glenn M. Schwartz. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2003. xviii, 467 s. : res. ; 25 cm. — (Cambridge World Archaeology) ISBN 0521792304 (A.VI/9800).

AKMEŞE, HANDAN NEZİR : *The birth of Modern Turkey : the Ottoman military and the March to World War I* / Handan Nezir Akmeşe. — London ; New York : I. B. Tauris, 2005. xi, 224 s. ; 24 cm. ISBN 1850437971 (A.VII/144).

AKSUN, ZİYA NUR : *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı* / Ziya Nur Aksun ; yay. haz. Erol Kılınç. — İstanbul : Ötüken, 2005. 229 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 595. Kültür serisi ; 270) ISBN 9754375127 (A.VI/9855).

AKTAN, GÜNDÜZ : *Açık kriptolar : Ermeni soykırım iddiaları Avrupa'da ırkçılık ve Türkiye'nin AB üyeliği* / Gündüz Aktan ; genel yay. yönetmeni Nihal Kemaloğlu ; yay. haz. F. Sevinç Göral ; ed. Zafer Işık. — Ankara : Aşina Kitaplar, 2006. 311 s. ; 21 cm. ISBN 9944963054 (A.VII/434).

- AKTAR, AYHAN : *Türk milliyetçiliği, gayrimüslimler ve ekonomik dönüşüm* / Ayhan Aktar. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 293 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1157. Tarih dizisi ; 38) ISBN 9750504127 (A.VII/452).
- AKYAZ, DOĞAN : *Askerî müdahalelerin orduya etkisi : hiyerarşi dışı örgütlenmeden emir komuta zincirine* / Doğan Akyaz ; ed. Tanıl Bora. — 2. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 444 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 831. Araştırma İnceleme dizisi ; 127) ISBN 9750500466 (A.VII/459).
- AKYÜZ, GABRIYEL, HORIEPISKOPOS : *Tüm yönleriyle Süryaniler / Gabriyel Akyüz [Horiepiskopos]*. — 1. bs. — Mardin : [yayl.y.], 2005. 469 s. ; rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9758233130 (A.VII/90).
- AKYÜZ, P. GABRIYEL : *Osmanlı Devleti'nde Süryani Kilisesi : Osmanlı padişahları tarafından Süryani Kilisesi'nin ruhani liderlerine gönderilen fermanlar* / P. Gabriyel Akyüz. — 1. bs. — Mardin : [yayl.y.], 2001. 169 s. ; 30 cm. ISBN 9758233092 (B.I/3838).
- AKZAMBAK, MEHMET : *Atatürk'ün devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt : Cumhuriyet Hukuk Devriminin mimarı ve Ankara Hukuk Fakültesi'nin banisi Kuva-yi Milliye ve lahey beynelmilel daimi Adalet Divanı'nda kazandığı Bozkurt-Lotus Davası* / Mehmet Akzambak. — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2005. xix, 384 s. ; 24 cm. ISBN 9752820530 (A.VI/9282).
- ALÂETTİN, İBRAHİM : *Süleyman Nazif : hayatı, kitapları, mektupları, fıkra ve nükteleri* / İbrahim Alâettin. — İstanbul : Sühulet Kütüphanesi, 1933. 289 s. ; 23 cm. (A.VII/271).
- ALİBEKOV, İ. V. : *Gosudarstvenniy kapitalizm v Turtsii* / İ. V. Alibekov. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1966. 243 s. ; 20 cm. (A.II/8394).
- ALİCİC, AHMED S. : *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine* / Ahmed S. Alicic. — Sarajevo : Orijentalni Institut u Sarajevu, 1996. 438 s. ; 24 cm. — (Orijentalni Institut u Sarajevu. Posebna Izdanja ; 19) (A.VI/9939).
- ALİKULOV, T. : *Rusça-Uzbekçe uküv lügati : 5000 suz. = Russko-Uzbekskiy učebnij slovar : 5000 slov.* / T. Alikulov. — Moskva : Rus Tili Naşrieti, 1982. 288 s. ; res. ; 22 cm. (A.VI/9889).
- ALKAN, NECMETTİN : *Avrupa karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı imajı* / Necmettin Alkan ; ed. İsmail Demirci. — 1. bsk. — İstanbul :

Selis Kitaplar, 2006. 328 s. : res. ; 21 cm. — (Selis Kitaplar ; 62. Tarih ; 8) ISBN 9758724622 (A.VII/193).

ALPARSLAN, ŞENOL : *Bosna'da Türk kültürünün izleri* / Şenol Alparslan. — Ankara : Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı, 2006. v, 266 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası ; 2006/9) ISBN 9754093512 (A.VII/220).

ALPKAYA, FARUK : *Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu (1923-24)* / Faruk Alpkaya. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 1998. 432 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 503. Araştırma-İnceleme dizisi ; 79) ISBN 9754707057 (A.VII/210).

ALRAM-STERN, EVA : *Die Ägäische Frühzeit 2. serie : Forschungsbericht 1975-2002. 2. Band teil 1 : die Frühbronzezeit in Griechenland mit Ausnahme von Kreta* / Eva Alram-Stern ; mit beiträgen von Florens Felten... [et al.]. — Wien : Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004. xix, 534 s. ; 24 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Veröffentlichungen der Mykenischen Kommission ; 21) ISBN 3700132689 (A.IV/1288-2,1).

ALRAM-STERN, EVA : *Die Ägäische Frühzeit 2. serie : Forschungsbericht 1975-2002. 2. Band teil 2 : die Frühbronzezeit in Griechenland mit Ausnahme von Kreta* / Eva Alram-Stern ; mit beiträgen von Florens Felten... [et al.]. — Wien : Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004. ix, 537-1372 s. : res. ; 24 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Veröffentlichungen der Mykenischen Kommission ; 21) ISBN 3700132689 (A.IV/1288-2,2).

ALRAM-STERN, EVA : *Die Ägäische Frühzeit. 2. Serie : Forschungsbericht 1975-1993. 1. Band : das Neolithikum in Griechenland mit Ausnahme von Kreta und Zypern* / Eva Alram-Stern ; mit beiträgen von Nikos Efstratiou... [et al.]. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996. 627 s. : şek., 1 katl hrt. ; 24 cm. — (Veröffentlichungen der Mykenischen Kommission ; 16) ISBN 3700122802 (A.VII/511-II,1).

ALSAN, ZEKİ MESUD, 1889-1984 : *Hürriyet pervanesi : İstanbul hâatıraları 1907-1910 : Mustafanın romanı* / Zeki Mesud Alsan [1889-1984] ; haz.

- Ali Birinci. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2006. 280 s. : res. ; 22 cm. — (Vadi yayınları ; 214. Tarih dizisi ; 9) ISBN 9756768762 (A.VII/289).
- ALTINOK, SALİH : Ermeni sorunu : 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında / Salih Altınok. — [y.y.] : [yayl.y.], 2005. 575 s. ; 20 cm. ISBN 9759369419 (A.VI/9805).
- ALTINOK, SALİH : *Ermeni sorunu : 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında* / Salih Altınok. — gnlş. 2. bsk. — [y.y.] : [yayl.y.], 2006. 702 s. ; 20 cm. ISBN 9759369419 (A.VII/395).
60. *Yaşına Sinan Genim'e armağan : Makaleler* / yay. kurulu Ara Altun... [ve başk.] ; ed. Oktay Belli, Belma Barış Kurtel ; İngilizce çev.-düzelti Mete Aksan. — İstanbul : [yayl.y.], 2005. xxvi, 857 s. : res. ; 28 cm. ISBN 9750001117 (B.I/3806).
- ALUS, SERMET MUHTAR, 1887-1952 : Sermet Muhtar Alus : İstanbul yazıları / Sermet Muhtar Alus [1887-1952] ; yay. haz. Erol Şadi Erdinç, Faruk İlkan. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1994. 301 s. : res. ; 24 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı yayınları ; 15) ISBN 9757580252 (A.V/8861).
- AMANAT, ABBAS : *Pivot of the universe : Nasir al-Din Shah Qajar and the Iranian monarchy, 1831-1896* / Abbas Amanat. — London ; New York : I. B. Tauris, 1997. xix, 536 s. ; 24 cm. ISBN 1860640974 (A.VII/495).
- AMBROSE, STEPHEN E. : *D-day : 6 Haziran 1944 : II. Dünya Savaşı'nın nefes kesen mücadelesi* / Stephen E. Ambrose ; Türkçesi Esin Akan. — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2004. 494 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9752820344 (A.VII/476).
- AMIRI, BASSIR : *Chaos dans l'imaginaire antique de varron à l'époque augustinienne : étude sémantique et herméneutique* / Bassir Amiri. — Nancy : Association pour la Diffusion de la Recherche sur l'Antiquité, 2004, c2002. 400 s. ; 24 cm. — (Études Anciennes ; 27) ISBN 2913667090 (A.VI/9880).
- The Amuq Valley Regional Project 1 : surveys in the plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002* / ed. by Kutlu Aslıhan Yener ; with chapters by Stephen Batiuk... [et al.] ; and contribution by Robert K. Ritner. — Chicago : The Oriental Institute of the University of Chicago, 2005. xli, 293, [16] s. : res. ; 31 cm. — (Oriental Institute publications, ISSN 0069-3367 ; 131) ISBN 1885923325 (B.I/3839-1).

AMUZEGAR, JAHANGIR : *Iran's economy under the islamic republic /* Jahangir Amuzegar. — 1. published as a rev. paperback ed. — London ; New York : I. B. Tauris, 1997. xi, 420 s. ; 22 cm. ISBN 1860641040 (A.VII/139).

Anadolu Üniversitesi'nde Atatürk'ü anarken (1998-2005) / yay. haz. İhsan Güneş. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2005. 95 s. : res. ; 25 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1666. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları ; 1) ISBN 9750603745 (A.VII/138).

Anadolu'da doğdu : 60. Yaşında Fahri Işık'a armağan = Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag / yay. haz. = hrsg. Taner Korkut ; katkılarıyla = unter mitarbeit von Havva Işkan, Gül Işın. — İstanbul : Ege, 2004. xvii, 830 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9758070797 (B.I/3811).

Anatolia Antiqua XIII : recueil de travaux publiés par l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes Georges-Dumézil İstanbul = Eski Anadolu XIII / éd. par Pierre Chuvin, Aksel Tibet. — İstanbul : Institut Français d'Etudes Anatoliennes Georges-Dumézil, 2005. 471 s. : res. ; 29 cm. ISBN 2906053872 (B.I/3858).

ANATOLIAN IRON AGES COLLOQUIUM (2. : 1987 : İZMİR) : *Anatolian iron ages : the proceedings of the second Anatolian iron ages colloquium held at İzmir, 4-8 May 1987 /* ed. by A. Çilingiroğlu, D. H. French. — Oxford : Oxbow Books, 1991. xxviii, 164 s. : res. ; 29 cm. — (British Institute of Archaeology at Ankara Monograph no ; 13) ISBN 0946897387 (B.I/3951).

Anglo-Russkiy ekonomičeskiy slovar okolo 60000 terminov = English-Russian economic dictionary : about 60000 terms / pod redaktsiey A.V. Anikina. — Moskva : İzdatelstvo Russkiy Yazık, 1977. 727 s. ; 22 cm. (A.VI/9892).

Anglo-Russkiy morskoy tehničeskiy slovar : okolo 50000 terminov = English-Russian maritime technical dictionary : about 50000 terms / sostavitel P. A. Favorov. — Moskva : Voennoe İzdatelstvo Ministerstva Oboronı SSSR, 1977. 931 s. ; 22 cm. (A.VI/9895).

Anglo-Russkiy slovar po aviatsionno-kosmičeskiy meditsine = English-Russian aerospace medicine dictionary / sostaviteli A. A. Gyurdjian, N. M. Hvatkov. — Moskva : Voennoe İzdatelstvo Ministerstva Oboronı SSSR, 1972. 386 s. ; 21 cm. (A.VI/9896).

Anglo-Russkiy slovar po himii i tehnologii polimerov : okolo 30000 terminov
= *English-Russian dictionary of chemistry and technology of polymers : about 30000 terms.* — Moskva : İzdatelstvo Russkiy Yazık, 1977. 535 s. ; 21 cm. (A.VI/9894).

ANIL, YAŞAR ŞAHİN : *Mahkeme tutanaklarına göre İzmir Suikastı Davası / Yaşar Şahin Anıl.* — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2005. 231 s. ; 20 cm. ISBN 975282059X (A.VII/471).

ANIL, YAŞAR ŞAHİN : *Sultan İkinci Mahmut / Yaşar Şahin Anıl, Meltem Gencer.* — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2006. 178 s. ; 20 cm. — (Kastaş Yayınevi. Biyografi dizisi) ISBN 9752820719 (A.VII/473).

Ankara İli el sanatları ve beslenme kültürü / Taciser Onuk... [ve başk.]. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2005. 443 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 333. Bilimsel Araştırmalar dizisi ; 11) ISBN 975161807X (B.I/3757).

Ankara İli'nin Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi eğitimi / İsmail Aydın... [ve başk.] ; osmanlıca metinlerden çev. ve düzelti Gülay Sarı...[ve başk.]. — Ankara : Ankara Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü, [1998?]. [23], 376 s. : res. ; 25 cm. ISBN 9751117798 (A.VI/568).

Ankara University faculty of divinity : European credit transfer system information package. — Ankara : Ankara University, 2005. 281 s. ; 24 cm. ISBN 9754826927 (A.VI/9812).

Ankara ve Lozan arasında : Avrupa yolundaki Türkiye üzerine bir derleme / derleyen Max Schweizer ; yay. haz. S. Erdem Türközü. — 1. bsk. — Ankara : Phoenix, 2005. 420 s. ; 24 cm. ISBN 9756565888 (A.VII/189).

'Anlamak' tutkunu bir matematikçi Cahit Arf / haz. Tosun Terzioğlu, Akın Yılmaz ; yay. yönetmeni Serpil Demirtaş. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2005. 279 s. : res. ; 27 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi Yaşam Öyküleri ; 4) ISBN 9758593803 (B.I/3846).

Antike Rechtsgeschichte : einheit und vielfalt / hrsg. von Gerhard Thür. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. viii, 95 s. ; 24 cm. — (Veröffentlichungen der Kommission für Antike Rechtsgeschichte ; 11) ISBN 3700134819 (A.VII/512).

APAK, MELEK SEVÜKTEKİN : *Osmanlı dönemi kadın giyimleri / Melek Sevüktekin Apak, Filiz Onat Gündüz, Fatma Öztürk Eray.* — 1. bsk. — Ankara : Türkiye İş Bankası, 1997. 152 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Türkiye

İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın no ; 362. Sanat dizisi ; 54) ISBN 9754580936 (A.VI/244).

ARAZ, RIFAT, 1878-1964 : *Hatıralarım* / Rifat Araz [1878-1964] ; haz. Niyazi Ünver. — Ankara : Ebabil, 2005. 150 s. : res. ; 20 cm. — (Ebabil yayınları ; 46. Hatıralar ; 1) ISBN 9756360461 (A.VII/350).

Arhiv Russkoy revolyutsii / izdannıy İ. V. Gessenom. — Moskva : Terra ; Politizdat, 1991. ... c. ; 27 cm. — (Russkiy Arhiv) ISBN 5250017746 (tk.) ; ISBN 5250017754 (1-2.c.) (B.I/3790-1-2).

ARİBOĞAN, DENİZ ÜLKE : *Kabilelerden küreselleşmeye : uluslararası ilişkiler düşüncesi* / Deniz Ülke Arıboğan. — 1. bsk. — İstanbul : Mavi Ada, 1998. 272 s. ; 20 cm. ISBN 9755760466 (A.VII/432).

ARIK, SABİRE : *Polonya Kralı III. Jan Sobieski ve hükümdarlık dönemi (1674-1696)* / Sabire Arık. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 2005. 213-238 ss. ; 24 cm. Polish King John III Sobieski (1674-1696). Tarih Araştırmaları Dergisi 38 (2005)'den ayırabası. (A.VI/9960).

ARMAĞAN, MUSTAFA : *Abdülhamid'in kurtlarla dansı* / Mustafa Armağan. — 1. bsk. — İstanbul : Ufuk Kitap, 2006. 335 s. ; 21 cm. — (Ufuk Kitap ; 63. Tarih dizisi ; 18) ISBN 975606515X (A.VII/458).

ARMAĞAN, MUSTAFA : *Ufukların sultanı : Fatih Sultan Mehmed* / Mustafa Armağan ; yay. yönetmeni Emine Eroğlu ; ed. Adem Koçal. — 1. bsk. — İstanbul : Timaş, 2006. 206 s. ; 21 cm. — (Timaş yayınları ; 1502. Mustafa Armağan Kitaplığı ; 3) ISBN 9752634192 (A.VII/442).

Armenian claims and historical facts : questions and answers. — Ankara : Center for Strategic Research, 2005. 72 s. ; 27 cm. (B.I/3758).

ARSEL, İLHAN : *Şariat ve kadın* / İlhan Arsel. — İstanbul : Orhanlar Matbaası, 1987. ix, 470 s. ; 24 cm. (A.V/1500).

ARSEVEN, CELÂL ESAD, 1875-1971 : *Eski Galata ve binaları* / Celâl Esad Arseven [1875-1971] ; haz. Dilek Yelkenci. — 1. bsk. — İstanbul : Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi, 1989. 96 s. : res., 1 katl. pl. ; 23 cm. — (Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi yayınları. Şehir Monografisi ; 1) ISBN 9757512044 (A.VII/255).

ARSEVEN, CELÂL ESAD : *Eski İstanbul* / Celâl Esad Arseven ; haz. Dilek Yelkenci. — 1. bsk. — İstanbul : Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi, 1989. 221 s. : res., 1 katl. hrt. ; 23 cm. — (Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi. Etüdler ; 1) ISBN 9757512052 (A.VI/4551).

- ARSLAN, NECLÂ : *Gravür ve seyahatnamelerde İstanbul : 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl* / Neclâ Arslan. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1992. 272 s. : res. ; 30 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 9) (B.I/3902).
- ARSLAN, RUŞEN : *Şeyh Said ayaklanmasında Varto Aşiretleri ve Mehmet Şerif Fırat olayı* / Ruşen Arslan. — 1. bsk. — İstanbul : Doz, 2006. 159 s. ; 21 cm. — (Doz Yayıncılık. Tarih-Araştırma) ISBN 9756876751 (A.VII/428).
- Artakalanlar : *Anadolu'dan etnik manzaralar* / Ç. Ceyhan Suvari... [ve başk.]. — 1. bs. — İstanbul : E Yayınları, 2006. 480 s. ; 20 cm. — (Halkbilimi dizisi) ISBN 9753902050 (A.VII/453).
- ARTUÇ, İBRAHİM : *The rebirth of a nation : the Turkish war of independence* / İbrahim Artuç. — 1. ed. — İstanbul : Kastaş, 2004. 2 c. : res. ; 31 cm. ISBN 9752820298 (tk.) (B.I/3943).
- ARVAS, İBRAHİM : *Tarihi hakikatler* / İbrahim Arvas ; genel yay. yönetmeni Mahmut Çetin ; genel yay. danışmanı Ömer Ziya Belviranlı. — İstanbul : Biyografi Net, 2005. 192 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9750039459 (A.VI/9853).
- ARZUMANOV, VAGİF : *Ebediyyete goğuşan senet : Samed Vurgun ve SSRİ halgları edebiyatı* / Vagif Arzumanov. — Bakı : Kençlik, 1976. 112 s. ; 16 cm. (A.VII/1).
- Askliodotos : *Tehni-taktiki* / Askliodotos ; ekdotis Odisseas Hatzopoulos. Taktiki teoriya / Elianos o Taktikos. — Atina : Kaktos, 2006. 292 s. ; 21 cm. — (Arhea Elliniki Grammateia oi Ellines ; 852) ISBN 9603529257 (A.VII/243).
- ASLANAPA, OKTAY : *Mimar Sinan'ın hayatı ve eserleri* / Oktay Aslanapa. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988. viii, 208 s. : res. ; 24 cm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları ; 80. Seri ; V. Sayı ; A. 4) ISBN 975456017X (A.VI/5540).
- ASLANAPA, OKTAY : *The İznik tile kiln excavations : the second round : 1981-1988* / Oktay Aslanapa, Şerare Yetkin, Ara Altun ; English text Robert Bragner. — İstanbul : The Historical Research Foundation. Istanbul Research Center, 1989. 326 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9757555258 (B.I/3889).
- AŞGIN, SAİT : *Atatürk'ten günümüze Doğu Anadolu* / Sait Aşgın. — Ankara : İmaj, 2002. ix, 100 s. ; 20 cm. ISBN 9757852880 (A.VII/517).

- ATA, FERUDUN : *İşgal İstanbul'unda tehcir yargılamaları* / Ferudun Ata. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. xiii, 323, [15] s. ; 25 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 108) ISBN 975161788X (A.VII/465).
- ATABAKI, TOURAJ : *Men of order : authoritarian modernization under Atatürk and Reza Shah* / Touraj Atabaki, Erik J. Zürcher. — London ; New York : I. B. Tauris, 2004. 286 s. ; 22 cm. ISBN 1860644260 (A.VII/151).
- ATABEK, NEJDET : *Okur temsilciliği : Türk basınında okur temsilcisi köşeleri üzerine bir araştırma* / Nejdet Atabek. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, 2005. xxi, 242 s. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1660. İletişim Bilimleri Fakültesi yayınları ; 63) ISBN 9750603710 (A.VII/121).
- ATALAR, MÜNİR : *Osmanlı Devletinde surre-i hümayûn ve surre alayları* / Münir Atalar. — Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991. xxi, 377 s. : res. ; 24 cm. — (Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları ; 294. İlmî Eserler ; 58) ISBN 9751902045 (A.V/4963).
- ATASOY, NURHAN : *Derviş çeyizi : Türkiye'de tarikat giyim kuşam tarihi* / Nurhan Atasoy. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2005. 311 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3044. Sanat Eserleri dizisi ; 451) ISBN 9751731747 (B.I/3793).
- ATASOY, YILDIZ : *Turkey, islamists and democracy : transition and globalization in a muslim state* / Yıldız Atasoy. — London ; New York : I. B. Tauris, 2005. xii, 227 s. ; 24 cm. ISBN 1850437580 (A.VII/141).
- Atatürk devri Türk edebiyatı* / haz. Mehmet Kaplan... [ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı, [1982]. 2 c. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 496. Atatürk dizisi ; 15, 16) (A.VII/259).
- Atatürk dönemi kültür kurumlarından örnekler 1920-1938* / haz. Nail Tan. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2006. ix, 332 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 338. Kaynak Eserler dizisi ; 9) ISBN 9751618444 (B.I/3879).
- Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi'nde yöntem arayışları* / ed. Bahaeddin Yediyıldız, Temuçin Faik Ertan, Kutay Üstün. — 1. bs. — Ankara :

- Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2004. 193 s. ; 24 cm. ISBN 9754911657 (A.VII/294).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 : *Atatürk'ün not defterleri 6 : Mustafa Kemal'in istihkâm ve topçuluk, stratejik taarruz ve stratejik savunma ile subaylar için yazılmış olan hizmeti seferiye talimnamesine ait tuttuğu notlar* / Mustafa Kemal Atatürk [1881-1938]. — Ankara : Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı, 2005. ix, 259 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası ; 2005/118) ISBN 9754092532 (6. defter); ISBN 975409246X (tk.) (A.VI/9321-6).
- ATATÜRK, M. KEMAL : *Zabit ve kumandan ile Hasbıhal* / M. Kemal Atatürk. — İstanbul : Minber Matbaası, 1334. 1 CD-ROM. (CD/96).
- Atatürk'ten günümüze Türkiye ekonomisi* / H. Okan Aktan... [ve başk.] ; ed. Bahaeddin Yediyıldız. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2002, c2001. viii, 155 s. ; 24 cm. ISBN 9754911282 (A.VI/6945).
- Atatürk'ün sofrası* / derleyen Oğuz Akay ; yay. danışmanı Abdullah Şahin ; genel yay. yönetmeni Burak Fazıl Çabuk. — 2. bsk. — İstanbul : Truva, 2005. 236 s. ; 20 cm. — (Truva yayınları yayın no ; 52. Truva/Tarih ; 13) ISBN 9756237546 (A.VII/174).
- ATAY, FALİH RIFKI : *Zeytindağı* / Falih Rıfkı Atay. — ilv. 2. tabı. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 1938. 175 s. ; 21 cm. (A.VII/284).
- ATKINSON, TACY : *"The German, the Turk and the devil made a triple alliance" : Harpoot diaries, 1908-1917* / Tacy Atkinson ; foreword by J. Michael Hagopian. — Princeton : Gomidas Institute, 2000. xv, 94 s. : res. ; 26 cm. — (Armenian Genocide Documentation series. World War I/Middle East) ISBN 0903656001 (B.I/3118).
- ATSIZ : *Âşıkpaşaoğlu tarihi* / Atsız. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı, 1992. 173 s. ; 24 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2100. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 411. Tarih dizisi ; 1) ISBN 9751104319 (A.VII/262).
- ATTAR, AYGÜN : *Karabağ sorunu kapsamında Ermeniler ve ermeni siyaseti* / Aygün Attar. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2005. xii, 224 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9751618126 (A.VI/9962).
- AVISSAR, MIRIAM : *Pottery of the crusader, Ayyubid and Mamluk periods in Israel* / Miriam Avissar, Edna J. Stern. — Jerusalem : Israel Antiquities

Authority, 2005. vii, 177 s. : rnk. res., şek. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 26) ISBN 9654061805 (B.I/3801).

AVISSAR, MIRIAM : *Tel Yoqne'am excavations on the Acropolis* / Miriam Avissar ; with contributions by Eliot Braun...[et al.] ; ed.-in-chief Zvi Gal. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2005. viii, 132 s. : res., şek. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 25) ISBN 9654061791 (B.I/3800).

Avrupa Birliği : çağdaş uygarlığın yolu mu, ulusal egemenliğin sonu mu? : 8-9 Kasım 2004 / ed. Mustafa Yılmaz, Yonca Anzerlioğlu, Yasemin Doğaner. — 1. bs. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005. iii, 284 s. ; 24 cm. ISBN 9754911827 (A.VII/293).

AB güvenlik ve savunma politikası : ilk beş yıl / ed. Nicole Gnesotto ; çev. ed. Emir Han Göral... [ve başk.]. — 1. bs. — İstanbul : Tasam, 2005. 288 s. ; 21 cm. — (Tasam yayınları ;14. Avrupa Birliği serisi ; 4) ISBN 9756285168 (A.VI/9974).

AVŞAR, ZAKİR : *Terör ve terörizm bibliyografyası* / Zakir Avşar, Cenani Mafizer. — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi, 2005. 542 s. ; 29 cm. — (Emniyet Genel Müdürlüğü yayın no ; 394. Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi yayın no ; 244) ISBN 9755854959 (B.I/3775).

AYDIN, OSMAN : *1925 Kürt ulus hareketi* / Osman Aydın. — İstanbul : Doz, 2006. 189 s. ; 21 cm. — (Doz Yayıncılık. Tarih-Araştırma) ISBN 9756876743 (A.VII/445).

AYDOĞAN, METİN : *Batı ve Doğu uygarlıkları* / Metin Aydoğan. — 1. bs. — İzmir : Umay, 2006. 256 s. ; 21 cm. ISBN 9758913166 (A.VII/378).

AYDOĞAN, METİN : *Türk uygarlığı* / Metin Aydoğan: — 1. bs. — İzmir : Umay, 2006. 338 s. ; 21 cm. ISBN 9758913174 (A.VII/447).

AYHAN, AYDIN : *Çanakkale... Ah! Çanakkale...* / Aydın Ayhan. — 2. bsk. — İzmir : Şehitkale Yayıncılık, 2005. 399 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9758906003 (A.VII/136).

AYNUR, HATİCE : *İstanbul çeşmeleri (1703-1730) : III. Ahmed devri* / Hatice Aynur, Hakan T. Karateke. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995. 313 s. : res. ; 30 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 20) ISBN 9757580430 (B.I/1383).

- AYVANSARAYLI HAFIZ HÜSEYİN : *Camilerimiz ansiklopedisi : hadikatü'l-cevami'* / Ayvansaraylı Hafız Hüseyin ; açıklama ve ilv. yay. haz. İhsan Erzi. — İstanbul : Tercüman, 1987. 2 c. : res. ; 27 cm. — (Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı yayınları) (B.I/2626).
- BABUŞ, FİKRET : *Osmanlı'dan günümüze etnik-sosyal politikalar çerçevesinde Türkiye'de göç ve iskân siyaseti ve uygulamaları* / Fikret Babuş. — İstanbul : Ozan Yayıncılık, 2006. 312 s. ; 20 cm. — (Yayın no ; 89) ISBN 9757891894 (A.VII/412).
- BABÜROĞLU, SELAHATTİN : *Bunalım ve devlet* / Selahattin Babüroğlu. — 1. bsk. — İstanbul : [yayl.y.], 1984. vii, 458 s. ; 20 cm. (A.VII/130).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS : *Remarques sur les chemins de la découverte du monde par les Ottomans* / Jean-Louis Bacqué-Grammont. — Paris : Peeters, 2005. 163-170 ss. ; 24 cm. D'un orient l'autre : actes des troisièmes journées de l'orient, 2-4 Octobre 2002, Bordeaux'dan ayırışım. (A.VII/489).
- BAĞDADİ, ALİ İBN AHMED İBN ALİ İBN HÜBEL : *el-Muhtarat fi't-tub IV* / Ali İbn Ahmed İbn Ali İbn Hübel Bağdadi ; ed. Fuat Sezgin. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 319, 10, 4 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 67) (A.VI/9876-4).
- BAĞDADİ, ALİ İBN AHMED İBN ALİ İBN HÜBEL : *el-Muhtarat fi't-tub III* / Ali İbn Ahmed İbn Ali İbn Hübel Bağdadi ; ed. Fuat Sezgin. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 443, 9 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 66) (A.VI/9876-3).
- BAĞDADİ, ALİ İBN AHMED İBN ALİ İBN HÜBEL : *el-Muhtarat fi't-tub II* / Ali İbn Ahmed İbn Ali İbn Hübel Bağdadi ; ed. Fuat Sezgin. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 340, 3 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 65) (A.VI/9876-2).
- BAĞDADİ, ALİ İBN AHMED İBN ALİ İBN HÜBEL : *el-Muhtarat fi't-tub I* / Ali İbn Ahmed İbn Ali İbn Hübel Bağdadi ; ed. Fuat Sezgin. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 336, 12 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 64) (A.VI/9876-1).
- BAHA SAİD BEY, 1882-1939 : *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî zümreleri* / Baha Said Bey [1882-1939] ; haz. İsmail Görkem. — gözd. gçrl. ve gnlş. 2. bsk. — İstanbul : Kitabevi, 2006. xviii, 323, [4] s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 294) ISBN 9759173190 (A.VII/411).

- BÂKİLER, YAVUZ BÜLENT : *Gidenlerin ardından* / Yavuz Bülent Bâkiler. — 1. bsk. — İstanbul : Türk Edebiyatı Vakfı, 2006. 335 s. ; 22 cm. — (Türk Edebiyatı Vakfı yayınları ; 108) ISBN 975618616X (A.VII/185).
- BAL, MEHMET AKİF : *Osmanlıdan Cumhuriyete Trabzonlu simalar ve Trabzon'un köklü aileleri* / Mehmet Akif Bal. — İstanbul : [yayl.y.], 2005. xxiv, 573 s. ; 21 cm. ISBN 9750045106 (A.VII/93).
- BALCI, RAMAZAN : *Tarihin Sarıkamış duruşması : sağlam kaynaklar ışığında bir yakın tarih araştırması* / Ramazan Balcı. — İstanbul : Tarih Düşünce, [200?]. 328 s. ; 21 cm. — (Tarih Düşünce Kitapları ; 9. Araştırma/İnceleme ; 4) ISBN 9756300086 (A.VI/9854).
- BALDWIN, OLIVER : *Six prisons and two revolutions : adventures in Trans-Caucasia and Anatolia, 1920-1921* / Oliver Baldwin. — London : Hodder and Stoughton, 1925. 271 s. : 1 katl. hrt. ; 21 cm. (A.VII/115).
- BALIC, SMAIL : *Bosnien und der deutschsprachige Kulturraum : eine historisch-zeitgenössische Skizze* / Smail Balic. — Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau Verlag, 1992. 40 s. : 1 katl. hrt. ; 23 cm. ISBN 3412087920 (A.VI/9943).
- BALIC, SMAIL : *Das Unbekannte Bosnien : Europas Brücke zur islamischen Welt* / Smail Balic. — Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau Verlag, 1992. xxi, 526 s. : 1 katl. hrt. ; 23 cm. — (Kölner Veröffentlichungen zur Religionsgeschichte ; 23) ISBN 3412063916 (A.VI/9938).
- BALIC, SMAIL : *Eticko nalicje Bosansko-Hercegovackih muslimana* / Smail Balic. — Zürich : Tisak Bošnjacki Institut Vakuf Adila Zulfikarpasica, 1999. 63 s. ; 21 cm. — (Muslimanska Biblioteka knjiga ; 1) (A.VI/9942).
- Balkanlar el kitabı* / derleyenler Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ. — Çorum ; Ankara : KaraM ; Vadi, 2006. ... c. ; 24 cm. — (KaraM Kitaplığı ; 14. Çağdaş Sorunlar ; 2) ISBN 9756467134 (tk.) ; ISBN 9756467142 (1.c.) (A.VII/376-1).
- BALTACIOĞLU, ISMAYIL HAKKI, 1886-1978 : *Tiyatro nedir* / İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu [1886-1978] ; yay. haz. Atila Alpöge, T. Yılmaz Öğüt, Ali Y. Baltacıoğlu. — İstanbul : Mitos-Boyut, 2006. 192 s. ; 22 cm. — (Tiyatro/Kültür dizisi ; 65) (A.VII/235).
- BARANSEL, ALİ : *Bıçak sırtında : Çankaya Köşkü yılları* / Ali Baransel ; yay. haz. Öner Ciravoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2006. 303 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9751410967 (A.VII/208).

- Barem mevzuatı*. — Ankara : Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 1994-1997. 3 c. 5 c.'te. ; 27 cm. — (Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü sayı ; 1994/12, 1994/13, 1994/14, 1997/2) (B.I/3568).
- BARIŞTA, H. ÖRCÜN : *Türkiye Cumhuriyeti dönemi halk plastik sanatları* / H. Örcün Barışta. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005. 415 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3045. Sanat Eserleri dizisi ; 452) ISBN 9751731755 (B.I/3796).
- BARREAU, JEAN-CLAUDE : *Bütün dünya tarihi : tarih öncesinden günümüze* / Jean-Claude Barreau, Guillaume Bigot ; çev. Ayşen Özışık ; genel yay. yönetmeni Hasan Öztoprak. — 1. bs. — İstanbul : Dharma, 2006. 350 s. ; 21 cm. ISBN 9944986038 (A.VII/451).
- BAŞAGIC-REDZEPAŠIC, SAFVET BEG, 1870-1934 : *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)* / Safvet Beg Bašagic-Redzepašic [1870-1934]. — Sarajevo : [yayl.y.], 1994. 228 s. ; 24 cm. (A.VI/9946).
- BASKICI, MEHMET MURAT : *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da iktisadi değişim* / Mehmet Murat Baskıcı. — Ankara : Turhan Kitabevi, 2005. xii, 272 s. ; 20 cm. ISBN 9756194243 (A.VI/9843).
- BAŞYURT, ERHAN : *Ermeni evlatlıklar : saklı kalmış hayatlar* / Erhan Başyurt ; yay. yönetmeni Rasih Yılmaz ; yay. koordinatörü Ahmet Güçlü ; ed. Z. Aybike Yılmaz. — 1. bsk. — İstanbul : Karakutu, 2006. 128 s. : res. ; 21 cm. — (Karakutu yayınları ; 96. Araştırma/İnceleme ; 12) ISBN 9756054263 (A.VII/191).
- BAYAT, ASEF : *Ortadoğu'da maduniyet* / Asef Bayat,; derleyenler ve çev. Özgür Gökmen, Seçil Deren ; ed. Tanıl Bora. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 219 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1134. Araştırma-İnceleme dizisi ; 195) ISBN 9750503848 (A.VII/66).
- BAYKARA, TUNCER : *Türk, Türklük ve Türkler* / Tuncer Baykara ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006. 496 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 175. Araştırma-İnceleme dizisi ; 136) ISBN 975255072X (A.VII/337).
- BAYKIZI, MURAT : *Atatürk'ün liderlik sırları* / Murat Baykızı ; genel yay. yönetmeni Oya Uğur ; ed. Tarkan Tufan. — 1. bsk. — İstanbul : Kar, 2006. 174 s. ; 21 cm. ISBN 975615537X (A.VII/383).

- BAYRAK, M. ORHAN : *İstanbul'da gömülü meşhur adamlar (1453-1978)* / M. Orhan Bayrak. — İstanbul : Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi, 1979. 276 s. : res. ; 24 cm. — (Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi yayını ; 5) (A.VI/4807).
- BAYRAK, M. ORHAN : *Türkiye tarihi yerler kılavuzu* / M. Orhan Bayrak. — 2. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 1982. 544 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/261).
- BAYRAM, FAHRİYE : *Artvin'deki Gürcü manastırları : Rahip Grigol Handzta dönemi : bir 10. yüzyıl elyazmasına göre Rahip Grigol Handzta'nın gezi güzergâhındaki manastırların mimarisi* / Fahriye Bayram. — 1. bsk. — İstanbul : Ege, 2005. 176 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9758071149 (B.I/3812).
- BAYRI, MEHMET HALİT : *İstanbul folkloru* / Mehmet Halit Bayrı. — 2. bsk. — İstanbul : A. Eser, 1972. 256 s. ; 23 cm. — (A. Eser yayınları. Genel yayın no ; 1. İstanbul serisi ; 1) (A.III/9053).
- BAYSUN, ABDULLAH RECEP : *Türkistan İstiklâl Hareketleri ve Enver Paşa* / Abdullah Recep Baysun ; yay. haz. Erol Cihangir. — 3. bsk. — İstanbul : Doğu Kütüphanesi, 2006. 222 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9750082004 (A.VII/201).
- BEAULIEU, PAUL-ALAIN : *The pantheon of Uruk during the Neo-Babylonian period* / Paul-Alain Beaulieu. — Leiden ; Boston : Brill ; Styx, 2003. xxvi, 424 s. ; 25 cm. — (Cuneiform Monographs, ISSN 0929-0052 ; 23) ISBN 9004130241 (A.VII/299).
- BEHN, WOLFGANG : *Concise biographical companion to index islamicus : an international who's who in islamic studies from its beginnings down to the twentieth century : bio-bibliographical supplement to index islamicus, 1665-1980* / Wolfgang Behn. — Leiden : Brill, 2004-2006. 3 c. ; 24 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 76/1, 76/2, 76/3) ISBN 9004150374 (A.VI/7675).
- BELGE, MURAT : *Linç kültürünün tarihsel kökeni : milliyetçilik* / Murat Belge ; söyleşi Berat Günçikan. — 1. bs. — İstanbul : Agora Kitaplığı, 2006. xi, 256 s. ; 20 cm. — (Güncel Siyasi Meseleler. Söyleşiler ; 2) ISBN 9944916137 (A.VII/184).

- BELLÉR-HANN, ILDIKÓ : *Turkish Region : state, market & social identities on the East Black Sea Coast* / Ildikó Bellér-Hann, Chris Hann. — 1. published. — Oxford ; Santa Fe : James Currey ; School of American Research Press, 2001. xii, 244 s. : res. ; 24 cm. — (World Anthropology) ISBN 0852552793 ; ISBN 0933452713 (A.VII/109).
- BELLEZZA, JOHN VINCENT : *Spirit-mediums, sacred mountains and related Bon textual traditions in Upper Tibet : calling down the gods* / John Vincent Bellezza. — Leiden : Brill, 2005. xv, 532 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Brill's Tibetan Studies Library, ISSN 1568-6183 ; 8) ISBN 9004143882 (A.VI/9929).
- BENDA-WEBER, ISABELLA : *Lykier und Karer : Zwei autochthone Ethnien Kleinasien zwischen Orient und Okzident* / Isabella Benda-Weber. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2005. xvii, 436, 82 s. : res. ; 28 cm. + 1 katl. pl. — (Asia Minor Studien ; 56) ISBN 377493309X (B.I/3869).
- BENNER, THOMAS HARTMUT : *Die Strahlen der Krone : die religiöse Dimension des Kaisertums unter Wilhelm II. vor dem Hintergrund der Orientreise 1898* / Thomas Hartmut Benner. — Marburg : Tectum Verlag, 2001. 392 s. : res. ; 23 cm. ISBN 3828882277 (A.VI/9798).
- BÉRENGER, JEAN : *Histoire de l'Empire des Habsbourg 1273-1918* / Jean Bérenger. — Paris : Fayard, 1990. 809 s. ; 24 cm. ISBN 2213022976 (A.VII/47).
- BERGES, DIETRICH : *Tyana : Archäologisch-historische Untersuchungen zum südwestlichen Kappadokien* / Dietrich Berges, Johannes Nollé. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2000. 2 c. : pl. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 55, 1) ISBN 3774929599 (B.I/3921).
- BERMAN, ARIEL : *Archaeological survey of Israel : map of Nizzanim-West (87), map of Nizzanim-East (88)* / Ariel Berman, Leticia Barda. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2005. 77, 97 s. : res., sek. ; 24 cm. + 1 katl. pl. ISBN 9654061775 (A.VI/9924).
- BERNAND, CARMEN : *Histoire du nouveau monde : de la découverte à la conquête, une expérience Européenne : 1492-1550* / Carmen Bernand, Serge Gruzinski. — [Paris] : Fayard, 1991. 468 s. ; 24 cm. ISBN 2213027641 (A.VII/229-1).
- BERNAND, CARMEN : *Histoire du nouveau monde : les métissages (1550-1640)* / Carmen Bernand, Serge Gruzinski. — [Paris] : Fayard, 1993. 791 s. ; 24 cm. ISBN 2213029652 (A.VII/229-2).

- BERNIÈRES, LOUIS DE : *Birds without wings* / Louis de Bernières. — London : Vintage, 2005. 625 s. ; 20 cm. ISBN 0099478986 (A.VII/228).
- BETHENCOURT, FRANCISCO : *L'inquisition à l'époque moderne : Espagne, Italie, Portugal XVe-XIXe siècle* / Francisco Bethencourt. — Paris : Fayard, 1995. 539 s. ; 24 cm. ISBN 2213592985 (A.VII/41).
- BEYATLI, YAHYA KEMAL : *İstanbul* / Yahya Kemal Beyatlı, Abdülhak Şinasi Hisar, Ahmet Hamdi Tanpınar. — [y.y.] : Yapı ve Kredi Bankası, [19??]. 111 s. : rnk. res. ; 33 cm. (B.I/3903).
- Bibliografiya Turtsii : literatura na Russkom yazıke 1917-1975 gg. / sostaviteli A. K. Sverçevskaya, T. P. Çerman. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1982. 744 s. ; 22 cm. (A.IV/7623).*
- Biladüş Şam fî li'l-ahkamus sultaniyye el-varidetü fi defatiri'l-mühimme H. 951/M. 1544-H. 973/M. 1566 / adad ve terceme Fazıl Bayat. — Amman : Menşuratu Licenne Tarihu'l-Biladüş-Şam El-Camiatül-Ürdüniyye, 2005. 419 s. ; 28 cm. (B.I/3860).*
- BİLGE, M. SADIK : *Osmanlı Devleti ve Kafkasya : Osmanlı varlığı döneminde Kafkasya'nın siyasi-askeri tarihi ve idari taksimatı (1454-1829)* / M. Sadık Bilge ; yay. haz. Muhittin Salih Eren. — 1. bs. — İstanbul : Eren, 2005. 295 s. ; 24 cm. ISBN 975637215X (A.VII/437).
- BİLGE, RIFAT, 1874-1936 : *Anılar ve insanlar* / Rıfat Bilge [1874-1936]. — Kilis : Kilis Kültür Derneği, 1997. ii, 134 s. ; 20 cm. — (Kilis Kültür Derneği genel yayın no ; 17) (A.VII/112).
- BİLGİN, NEJAT : *Çavlum : Eskişehir/Alpu Ovası'nda bir Orta Tunç Çağı mezarlığı* / Nejat Bilgin. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2005. iii, 226, xcii s. : lev. ; 29 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1668. Edebiyat Fakültesi yayınları ; 24) ISBN 9750603761 (B.I/3818).
- BİLGİN, İSMAİL : *Çanakkale destanı : gerçek efsanelerin öyküsü* / İsmail Bilgin. — 1. bsk. — İstanbul : Timaş, 2006. 221 s. : res. ; 21 cm. — (Timaş yayınları ; 1476. Tarih ; 28) ISBN 9752633935 (A.VII/195).
- BİLGİN, İSMAİL : *Sarıkamış : beyaz hüznün* / İsmail Bilgin ; yay. yönetmeni Emine Eroğlu ; ed. Adem Koçal. — 3. bsk. — İstanbul : Timaş, 2006. 299 s. ; 21 cm. — (Timaş yayınları ; 1439. Tarih-Roman ; 1) ISBN 9752633560 (A.VI/9856).

- Bilime adanmış bir ömür Muzaffer Aksoy* / haz. Nursel Duruel, Çiğdem Altay, Orhan Ulutin ; yay. yönetmeni Serpil Demirtaş. — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2005. 167 s. : res. ; 27 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi Yaşam Öyküleri ; 3) ISBN 9758593781 (B.I/3847).
- BİNBAŞIOĞLU, CAVİT : *Cumhuriyet dönemi eğitim bilimleri tarihi* / Cavit Binbaşıoğlu. — Ankara : Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi, 1999. xii, 219 s. ; 24 cm. — (Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi yayınları ; 2) ISBN 975967002X (A.VI/9807).
- BİNBAŞIOĞLU, CAVİT : *Eğitime giriş : eğitimde kavramlar, ilkeler, yöntemler, kuramlar ve gelişmeler* / Cavit Binbaşıoğlu. — 1. bs. — Ankara : Binbaşıoğlu, 1988. 187 s. ; 24 cm. ISBN 9757601039 (A.VI/9809).
- BİNBAŞIOĞLU, CAVİT : *Öğrencilik ve öğretmenlik anıları* / Cavit Binbaşıoğlu. — Ankara : Karatepe, 2002. viii, 238 s. : res. (kimî rnk.) ; 24 cm. (A.VI/9808).
- BİNBAŞIOĞLU, CAVİT : *Türk eğitim düşüncesi tarihi : "araştırmalar" : eğitim kavram ve uygulamalarının tarihsel gelişimi* / Cavit Binbaşıoğlu. — Ankara : Anı, 2005. x, 678 s. ; 24 cm. ISBN 9756376627 (A.VI/9806).
- BİREN, TEVFİK, 1867-1956 : *Bürokrat Tevfik Biren'in Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke hatıraları* / Tevfik Biren [1867-1956] ; haz. Fatma Rezan Hürmen. — 1. bs. — İstanbul : Pınar, 2006. 2 c. ; 23 cm. — (Pınar yayınları ; 209. Tarih, Hatırat, Biyografi ; 18) ISBN 9753522371 (tk.) (A.VII/333).
- BİRET, İSMAİL : *Komik-i şehir Naşit Bey ve çocukları* / İsmail Biret. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2005. 307 s. ; 23 cm. ISBN 9752934137 (A.VI/9847).
- BİRGİN, MUHİTTİN, 1885-1951 : *İttihat ve Terakki'de on sene* / Muhittin Birgin [1885-1951] ; haz. ve notlayan Zeki Arıkan ; yay. yönetmeni Çağatay Anadol. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2006. 2 c. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 108, 109. Sahaflar Çarşısı dizisi ; 3, 4) ISBN 9756051213 (tk.) (A.VII/206).
- BİRGİT, ORHAN : *Evel zaman içinde* / Orhan Birgit. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2005. 406 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9752934129 (A.VI/9846).

Birinci sarı çizgili kitap. — [y.y.] : Demokrat İşçi Partisi, [1952?]. 39 s. ; 21 cm. (A.VI/9833).

Birlik Partisi program ve tüzüğü. — [y.y.] : Birlik Partisi, 1960. 56, 4, [4] s. ; 21 cm. (A.VI/9836).

el-BİRÜNİ, EBÜ'R-REYHAN MUHAMMED BİN AHMED, 973-1061 : *Kitab al-jamahir fi ma'rifat al-jawahir* / Ebü'r-Reyhan Muhammed bin Ahmed El-Biruni [973-1061] ; ed. by Fritz Krenkow. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2001. 273, 51 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 29) ISBN 3829870337 (A.VI/9869).

Blaundos : Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet / hrsg. von Axel Filges. — Tübingen : Ernst Wasmuth, 2006. xiii, 350 s. : res. (kimi rnk.), pl. ; 30 cm. + 3 katl pl. — (Istanbuler Forschungen, ISSN 0723-4333 ; 48) ISBN 3803017696 (B.I/3965).

BLOXHAM, DONALD : *The great game of genocide : imperialism, nationalism and the destruction of the Ottoman Armenians* / Donald Bloxham. — 1. published. — Oxford : Oxford University Press, 2005. xiv, 329 s. ; 24 cm. ISBN 0199273561 (A.VII/491).

Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit dünyasının keşfi = From Boğazköy to Karatepe : Hittitology and the discovery of the Hittite world / yay. haz = ed. Fatma Canpolat. — 4. bsk. = 4. ed. — İstanbul : Yapı kredi, 2006. 192 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1473) ISBN 9750801296 (B.I/3955).

Bolşoy Russko-Turkmenskiy slovar : v dvuk tomah, okolo 77000 slov / pod redaktsiye B. Çarıyarova, S. Altaeva. — Moskva : Russkiy Yazık, 1986-1987. 2 c. ; 27 cm. (B/9988).

BONO, SALVATORE : *Cavalieri di Santo Stefano nella storia del Mediterraneo* / Salvatore Bono. — [y.y.] : Edizioni ETS, 2001. 21-30 ss. ; 24 cm. Atti del convegno l'ordine di Santo Stefano e il mare (Pisa, 11-12 Maggio 2001)'den ayırması. (A.VI/9839).

BONO, SALVATORE : *L'Italia e il Maghreb dal XVI al XIX secolo* / Salvatore Bono. — Roma : Unione Stampa Periodica Italiana, 2000. 1-15 ss. ; 21 cm. Levante anno XLII, 1, Dicembre (2000)'den ayırması. (A.VI/9838).

- BOPPERS, WALBURG : *Römische Steindenkmäler aus dem Landkreis Mainz-Bingen* / Walburg Boppert. — Mainz : Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 2005. vi, 145, 60 s. : res. ; 28 cm. — (Corpus Signorum Imperii Romani. Corpus der Skulpturen der Römischen Welt. Deutschland ; II, 14. Germania Superior) ISBN 3884670905 (B.I/3867).
- BOŠNJACKI INSTITUT : *Katalog : Arapskih, Perzijskih, Turskih i Bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjackog Instituta* / Bošnjacki Institut ; obradili Fehim Nametak, Salih Trako. — Zürich : Bošnjacki Institut, 1997-2003. 2 c. ; 24 cm. ISBN 3905211866 (A.VI/9940).
- BOŠNJACKOM INSTITUTU : *Kalendar događanja u Bošnjackom Institutu-2004* / Bošnjackom Institutu. — Sarajevo : Bošnjacki Institut. Fondacija Adila Zulfikarpašica, 2005. 104, [4] s. : rnk. res. ; 25 cm. (A.VI/9948).
- BOSSERT, MARTIN : *Die figürlichen Skulpturen von Colonia Iulia Equestris* / Martin Bossert. — Lausanne : Cahiers d'Archéologie Romande, 2002. 142 s. : res. ; 30 cm. — (Cahiers d'Archéologie Romande ; 92. Noviodunum ; 4. Corpus Signorum Imperii Romani Corpus der Skulpturen der Römischen Welt Schweiz bd. ; I,4) ISBN 2880280923 (B.I/3766).
- BOSTAN, İDRİS : *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı denizciliği* / İdris Bostan ; yay. yönetmeni Çağatay Anadol. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2006. 378 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 110. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 38) ISBN 9756051205 (A.VII/341).
- Botany : texts and studies IV* / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2001. 272 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 19) ISBN 3829870221 (tk.); ISBN 3829870213 (4.c.) (A.VI/9871-4).
- Botany : texts and studies III* / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2001. 320 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 18) ISBN 3829870221 (tk.); ISBN 3829870205 (3.c.) (A.VI/9871-3).
- Botany : texts and studies II* / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.

— Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2001. 334 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 17) ISBN 3829870221 (tk.); ISBN 3829870191 (2.c.) (A.VI/9871-2).

Botany : texts and studies I / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2001. 368 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 16) ISBN 3829870221 (tk.); ISBN 3829870183 (1.c.) (A.VI/9871-1).

BOURBOU, CHRYSSI : *The people of early Byzantine Eleutherna and Messene (6th-7th centuries A.D.)* / Chryssi Bourbou. — Athens : University of Crete, 2004. v, 123 s. ; 28 cm. ISBN 9608839416 (B.I/3935).

BOYAJIAN, LEVON Z. : *Hayots Badeevuh reminiscences of Armenian life in New York City* / Levon Z. Boyajian. — Reading : Taderon Press, 2004. vi, 82 s. ; 21 cm. — (History. Biography) ISBN 190365632X (A.VII/118).

BOZDÉMİR, MICHEL : *La marche Turque vers l'Europe* / Michel Bozdémir. — Paris : Karthala, 2005. 293 s. ; 24 cm. ISBN 2845865872 (A.VII/57).

BÖHLENDORF-ARSLAN, BEATE : *Glasierte byzantinische Keramik aus der Türkei* / Beate Böhlendorf-Arslan. — İstanbul : Ege, 2004. 3 c. ; 28 cm. ISBN 9758070983 (tk.) (B.I/3816).

BÖLÜK, MEHMET : *Fazilet'in İstanbul asalakları BİT'ler* / Mehmet Bölük. — İstanbul : [yayl.y.], 2001. 101, [10] s. : res. ; 21 cm. (A.VI/9826).

BRAKE, LAUREL : *Print in transition, 1850-1910 : studies in media and book history* / Laurel Brake. — Hampshire : Palgrave, 2001. xv, 341 s. ; 22 cm. ISBN 0333770471 (A.VII/389).

BRIGGS, ASA : *A social history of the media : from Gutenberg to the internet* / Asa Briggs, Peter Burke. — 2. ed. — Cambridge ; Malden : Polity, 2005. viii, 304 s. ; 25 cm. ISBN 0745635121 (A.VII/492).

The Brill dictionary of religion / ed. by Kocku von Stuckrad. — Leiden : Brill, 2006. 4 c. : res. ; 25 cm. ISBN 9004124330 (tk.) (A.VII/298).

BRINK, EDWIN C. M. VAN DEN : *Shoham (North) : late chalcolithic burial caves in the Lod Valley, Israel* / Edwin C. M. van den Brink, Ram

- Gophna. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2005. viii, 207 s. : sek. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 27) ISBN 9654061848 (B.I/3856).
- British Parliamentary debates on the Armenian genocide 1915-1918* / foreword Eric Avebury ; comp., ed. and introduction Ara Sarafian. — Princeton : Gomidas Institute, 2003. xi, 94 s. ; 25 cm. — (History/World War I) ISBN 1903656117 (A.VI/7249).
- BRYANT, REBECCA : *Imagining the modern : the cultures of nationalism in Cyprus* / Rebecca Bryant. — London ; New York : I. B. Tauris, 2004. xi, 307 s. ; 22 cm. ISBN 185043462X (A.VII/150).
- BRYCE, JAMES, 1838-1922 : *The treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916 : documents presented to Viscount Grey of Fallodon by Viscount Bryce* / James Bryce [1838-1922], Arnold Toynbee ; ed. with an introduction by Ara Sarafian. — uncensored ed. — Princeton ; London : Gomidas Institute, 2005. xxiii, 677 s. ; 26 cm. — (History. World War I) ISBN 1903656516 (B.I/3850).
- BUDAK, ÖMER : *Türkiye'nin dünya ülkeleri açısından jeopolitik önemi ve Avrasya'daki yeri* / Ömer Budak. — 1. bsk. — Ankara : Bilge Kitabevi, 2006. xxii, 682 s. ; 20 cm. ISBN 9756850264 (A.VII/355).
- BURCKHARDT, TITUS : *İslam sanatı : dil ve anlam* / Titus Burckhardt ; tercüme Turan Koç ; yay. haz. Fahrettin Altun. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2005. 229 s. : rnk. res. ; 26 cm. — (Klasik ; 26. kitap. İslam Sanatı ; 1) ISBN 9758740253 (B.I/3836).
- Buryatsko-Russkiy slovar* / sostavil K. M. Çeremisov. — Moskva : İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya, 1973. 803 s. ; 27 cm. (B.I/3787).
- BUSBEQ, OGIER GHISLAIN DE : *Türk mektupları* / Ogier Ghislain de Busbecq. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2005. 161, [1] s. ; 23 cm. ISBN 9752933955 (A.VII/205).
- BÜLBÜL, KUDRET : *Bir devlet adamı ve siyasal düşünür olarak Said Halim Paşa* / Kudret Bülbül ; yay. haz. Serhat Buhari Baytekin. — Ankara : Kadim, 2006. xiii, 281 s. ; 21 cm. — (Kadim yayınları ; 9. Siyaset Bilimi ; 4) ISBN 9759000091 (A.VII/85).
- Bürokrat Tevfik Biren'in Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke hatıraları* / haz. Fatma Rezan Hürmen. — 1. bs. — İstanbul : Pınar, 2006. 2 c. : rnk. res. ; 23 cm. — (Pınar yayınları ; 209. Tarih, Hatırat, Biyografi ; 18) ISBN 9753522371 (tk.) (A.VII/333).

Bütün yönleriyle asr-ı saadet'te islâm / ed. Vecdi Akyüz. — İstanbul : Beyan, 2006. 4 c. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9754730849 (tk.) (A.VII/423).

CABİR İBN HAYYAN, İBN ABDİLLAH EL-KUFİ, 737-815 : *Contribution à l'histoire des idées scientifiques dans l'islam I : le corpus des écrits jabiriens* / İbn Abdillâh el-Kufî Cabir İbn Hayyan [737-815] ; [éd. scientifique] Paul Kraus. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2002. lxxv, 214 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 67) ISBN 3829870728 (A.VI/9870-1).

CABİR İBN HAYYAN, İBN ABDİLLAH EL-KUFİ, 737-815 : *Contribution à l'histoire des idées scientifiques dans l'islam II : jabir et la science Grecque* / İbn Abdillâh el-Kufî Cabir İbn Hayyan [737-815] ; [éd. scientifique] Paul Kraus. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2002. xvi, 406 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 68) ISBN 3829870728 (A.VI/9870-2).

CA'FER EFENDİ : *Risâle-i mi'mâriyye : İstanbul'un 550. fetih yılı için* / Ca'fer Efendi ; haz. İ. Aydın Yüksel. — 1. bs. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti, 2005. vii, 227 s. ; 30 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti ; 101) ISBN 9757618438 (B.I/3776).

The Cambridge history of the book in Britain / ed. by Lotte Hellinga, J. B. Trapp. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999-2002. ... c. ; 23 cm. ISBN 0521573467 (A.VI/9535).

The Cambridge medieval history VIII : the close of the middle ages / planned by the late J. B. Bury ; ed. by C. W. Prévite-Orton, Z. N. Brooke. — reprinted. — London : The Syndics of the Cambridge University Press, 1969. xxviii, 1079, 32 s. : hrt. ; 23 cm. (A.VII/170-8).

The Cambridge medieval history VII : decline of empire and papacy / planned by J. B. Bury ; ed. by J. R. Tanner, C. W. Prévite-Orton, Z. N. Brooke. — reprinted. — London : The Syndics of the Cambridge University Press, 1968. xxxviii, 1073, 30 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 0521045398 (A.VII/170-7).

The Cambridge medieval history VI : victory of the papacy / planned by J. B. Bury ; ed. by J. R. Tanner, C. W. Prévite-Orton, Z. N. Brooke. — reprinted. — London : The Syndics of the Cambridge University Press, 1968. xli, 1047, 28 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 052104538X (A.VII/170-6).

The Cambridge medieval history V : contest of empire and papacy / planned by J. B. Bury ; ed. by J. R. Tanner, C. W. Prévite-Orton, Z. N.

- Brooke. — reprinted. — London : The Syndics of the Cambridge University Press, 1968. xlv, 1005, 26 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 0521045371 (A.VII/170-5).
- The Cambridge medieval history IV : the Byzantine Empire, part II : government, church and civilisation* / ed. by J. M. Hussey ; with the ed. assistance of D. M. Nicol, G. Cowan. — London : The Syndics of the Cambridge University Press, 1967. xlii, 517 s. ; 23 cm. (A.VII/170-4,2).
- The Cambridge medieval history IV : the Byzantine Empire, part I : Byzantium and its neighbours* / ed. by J. M. Hussey ; with the ed. assistance of D. M. Nicol, G. Cowan. — London : The Syndics of the Cambridge University Press, 1966. xl, 1168 s. ; 23 cm. (A.VII/170-4,1).
- The Cambridge medieval history III : Germany and the Western Empire* / planned by J. B. Burry ; ed. by H. M. Gwatkin... [et al.]. — reprinted. — London : The Syndics of the Cambridge University Press, 1968. xxxviii, 700, 31 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 0521045347 (A.VII/170-3).
- The Cambridge medieval history II : the rise of the Saracens and the foundation of the Western Empire* / planned by J. B. Burry ; ed. by H. M. Gwatkin, J. P. Whitney. — reprinted. — London : The Syndics of the Cambridge University Press, 1967. xxiii, 889, 49 s. : hrt. ; 23 cm. (A.VII/170-2).
- The Cambridge medieval history I : the christian Roman Empire and the foundation of the Teutonic Kingdoms* / planned by J. B. Burry ; ed. by H. M. Gwatkin, J. P. Whitney. — reprinted. — London : The Syndics of the Cambridge University Press, 1967. xxiii, 754, 13 s. : hrt. ; 23 cm. (A.VII/170-1).
- CANSEVER, TURGUT : *Mimar Sinan* / Turgut Cansever ; ed. İbrahim Usul ; fotoğraf ve tasarım Emine Öğün, Mehmet Öğün. — 1. bsk. — İstanbul : Albaraka Türk, 2005. 415 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Albaraka Türk yayınları ; 24. Kültür Kitapları ; 2) ISBN 9750058208 (B.I/3962).
- Caravan kingdoms : Yemen and the ancient incense trade* / ed. Ann C. Gunter. — Washington : Smithsonian Institution. Arthur M. Sackler Gallery, 2005. xvii, 181 s. : rnk. res. ; 26 cm. ISBN 0934686009 (B.I/3770).
- CARBOGNANO, COSIMO COMIDAS DE : *18. Yüzyılın sonunda İstanbul* / Cosimo Comidas de Carbo gnano ; İtalyanca ve Latince aslından çev.

Erendiz Özbayoğlu. — İstanbul : Eren, 1993. 109 s. : res., 1 katl. hrt. ; 27 cm. ISBN 9757622184 (B.I/1229).

CASTELLAN, GEORGES : *Histoire des peuples d'Europe Centrale* / Georges Castellan. — Paris : Fayard, 1994. 528 s. ; 24 cm. ISBN 2213593019 (A.VII/48).

Celalettin Kişmir'e armağan : Türk kütüphaneciliğinin sessiz adamı / ed. Hüseyin Türkmen ; yay. haz. İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, Nergis Ulu. — 1. bs. — İstanbul : Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 2006. ix, 288 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi yayınları ; 31) ISBN 9756351144 (A.VII/501).

CEMAL PAŞA : *Haurât (1913-1922)* / Cemal Paşa ; haz. Ahmet Zeki İzgöer. — İstanbul : Nehir, 2006. liv, 520 s. ; 21 cm. — (Nehir yayınları ; 277. Hauralarla Yakın Tarih dizisi ; 28) ISBN 9759167247 (A.VII/334).

Central Asia : history, politics and culture : proceedings of the international conference on Central Asia November 27-30, 1993 / ed. Riazul Islam, Kazi A. Kadir, Javed Husain. — 1. ed. — Karachi : Institute of Central and West Asian Studies ; Hamdard Foundation Pakistan, 1999. vii, [8], 383 s. ; 23 cm. — (Publication no ; 17) ISBN 9698120033 (A.VI/9958).

CHALIAND, GÉRARD : *Haturamın hatrası : 1915'in izdüşümleri* / Gérard Chaliand ; Fransızcadan çev. Rûken Bağdu Keskin ; ed. Abdullah Keskin. — 1. bsk. — İstanbul : Avesta, 2006. 82 s. ; 20 cm. — (Avesta ; 195. Anlatı ; 3) ISBN 9758637983 (A.VII/457).

Changing materialities at Çatalhöyük : reports from the 1995-99 seasons by members of the Çatalhöyük teams / ed. by Ian Hodder. — Cambridge ; London : McDonald Institute for Archaeological Research ; British Institute of Archaeology at Ankara, 2005. xviii, 395 s. : res., şek. ; 29 cm. + 1 cd-rom. — (McDonald Institute Monographs, ISSN 1363-1349. BIAA Monograph, ISSN 0969-9007 ; 39. Çatalhöyük Research Project vol. ; 5) ISBN 1902937287 (B.I/3830).

CHRISTIENSEN, BIRGIT : *Die Ritualtradition der Ambazzi : eine philologische Bearbeitung und entstehungsgeschichtliche Analyse der Ritualtexte CTH 391, CTH 429 und CTH 463* / Birgit Christiansen. — Wiesbaden : Harrassowitz, 2006. xix, 449 s. ; 25 cm. — (Studien zu den Boğazköy-Texten, ISSN 0585-5853 ; 48) ISBN 344705333X (A.VII/513).

- COBB, STANWOOD : *Gerçek Türkler* / Stanwood Cobb ; çev. Hasan Kaya ; genel yay. yönetmeni Münir Üstün. — 1. bsk. — İstanbul : Maviyağaç, 2006. 216 s. ; 21 cm. ISBN 9759960222 (A.VII/364).
- COLLARD, FRANCK : *Ortaçağda zehir ve cinayet* / Franck Collard ; Fransızcadan çev. Mustafa Daş. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2005. 413 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayinevi ; 34. İnceleme dizisi ; 23) ISBN 9756480440 (A.VII/84).
- COMMINS, DAVID : *The Wahhabi mission and Saudi Arabia* / David Commins. — London ; New York : I. B. Tauris, 2006. xi, 276 s. ; 24 cm. ISBN 1845110803 (A.VII/142).
- A companion to second-century christian "Heretics"* / ed. by Antti Marjanen, Petri Luomanen. — Leiden : Brill, 2005. xiii, 385 s. ; 25 cm. — (Supplements to Vigiliae Christianae. Formerly Philosophia Patrum. Texts and Studies of Early Christian Life and Language, ISSN 0920-623X ; 76) ISBN 9004144641 (A.VII/306).
- CONGRESSO DI STORIA DELLA CORONA D'ARAGONA (14. : 1990 : SASSARI-ALGHERO) : *XIV Congresso di storia della Corona d'Aragona, 19-24 Maggio 1990, Sassari-Alghero : sul tema la Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII)*. — Sassari : Carlo Delfino, 1993-1997. 4 c. : res. ; 25 cm. ISBN 8871380681 (A.VII/490).
- Conservation of the 20th century architectural and industrial heritage : international symposium, 18-19.05.2002, İstanbul = Conservation du patrimoine architectural et industriel du 20ème siècle : symposium international, 18-19.05.2002, İstanbul* / International Council on Monuments and Sites-National Committee of Turkey ; ed. Deniz Mazlum, Zeynep Ahunbay, Yegân Kâhya. — 1 ed. — İstanbul : Yapı-Endüstri Merkezi, 2006. 182 s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. ISBN 9758599704 (B.I/3884).
- Continuity of Empire (?) : Assyria, Media, Persia* / ed. by Giovanni B. Lanfranchi, Michael Roaf, Robert Rollinger. — Padova : S.a.r.g.o.n. Editrice e Libreria, 2003. xi, 468, 22 s. : res. ; 29 cm. — (History of the Ancient Near East. Monographs ; 5) (B.I/3870).
- COPEAUX, ÉTIENNE : *Taksim! : Chypre divisée, 1964-2005* / Étienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux. — Lyon : Aedelsa, 2005. 235 s. : pl. ; 24 cm. ISBN 2915033072 (A.VI/9978).

- La corona d'Aragona : un patrimonio comune per Italia e Spagna (secc. XIV-XV)* / mostra ideata e coordinata da Gabriella Olla Repetto. — Maggio : Ministero per i Beni Culturali e Ambientali Ufficio Centrale per i Beni Archivistici. Deputazione di Storia Patria per la Sardegna, 1989. 431 s. : rnk. res. ; 29 cm. (B.I/3887).
- DES COURTILS, JACQUES : *A guide to Xanthos and Letoon : sites inscribed on the UNESCO world heritage list : on the 50th anniversary of the commencement of excavations* / Jacques des Courtils ; translation İnci Türkoğlu ; with the assistance of John Moorcroft. — İstanbul : Ege, 2003. 173 s. : rnk. res. ; 21 cm. — (Series "Ancient Cities of Anatolia" ; 4) ISBN 975807055X (A.VI/9952).
- Crafts and craftsmen of the Middle East : fashioning the individual in the muslim mediterranean* / ed. by Suraiya Faroqhi, Randi Deguilhem. — London ; New York : I. B. Tauris, 2005. xi, 380 s. ; 22 cm. — (The Islamic Mediterranean ; 4) ISBN 1860647006 (A.VI/9867).
- CRNJA, ZVANE : *Cultural history of Croatia* / Zvane Crnja. — Zagreb : Ured za Informacije Izvršnog Vijeća Sabora NRH, 1962. 391 s. ; 20 cm. (A.VII/35).
- Cult image and divine representation in the Ancient Near East* / ed. by Neal H. Walls. — Boston : American Schools of Oriental Research, 2005. xvii, 115 s. : res. ; 23 cm. — (American Schools of Oriental Research. Books series ; 10) ISBN 0897570685 (A.VII/108).
- Cultural contacts in building a universal civilisation : islamic contributions* / ed. by Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2005. viii, 413 s. ; 24 cm. — (Studies and Sources on the History of Islamic Civilisation series ; 11) ISBN 9290631449 (A.VII/214).
- Culture antique et fanatisme* / textes réunis par Jeanne Dion ; préface de Fernando Arrabal. — Nancy : Association pour la Diffusion de la Recherche sur l'Antiquité, 1996. 160, [9] s. : res. ; 24 cm. — (Études Anciennes ; 13) ISBN 2950972616 (A.VI/9881).
- CUMALIOĞLU, YAKAN : *Rauf Denктаş'a armağan* / Yakan Cumalıoğlu, Erol Cihangir. — İstanbul : Turan Kültür Vakfı, 2000. vi, 369 s. ; 24 cm. (A.VI/9802).
- Cumhurbaşkanlığı tarihi : 1923-2005*. — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 2005. 734 s. ; 30 cm. ISBN 9759709783 (B.I/3909).

- Cumhuriyetçi Türk Partisi : program-tüzük.* — [y.y.] : Cumhuriyetçi Türk Partisi, 1987. 62 s. ; 21 cm. (A.VI/9835).
- Cumhuriyeti kuşatanlar.* — 1. bs. — Ankara : Cumhuriyet Halk Partisi, 2005. 176 s. : res. ; 22 cm. (A.VI/9832).
- Cumhuriyet'in 'Ankara'sı' : Doç. Dr. Özcan Altaban'a armağan / derleyen Tansı Şenyapılı.* — Ankara : ODTÜ Geliştirme Vakfı, 2005. xviii, 403 s. : res., pl. ; 22 cm. ISBN 975706498X (A.VII/344).
- CURAK, NERZUK, 1964- : *Geopolitika kao sudbina : slucaj Bosna : postmodernistički ogled o perifernoj zemlji / Nerzuk Curak* [1964-]. — Sarajevo : Fakultet Politickih Nauka, 2002. 209 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 9958947668 (A.VI/9947).
- Çağlar boyunca Anadolu'da yerleşim ve konut uluslararası sempozyumu, 5-7 Haziran 1996 : bildiriler = International symposium on settlement and housing in Anatolia through the ages, 5-7 June 1996 : papers presented to the symposium.* — İstanbul : Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü ; Ege, 1999. xvi, 524 s. : res., pl. ; 27 cm. — (Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. Bilimsel Toplantılar serisi ; 1) ISBN 9758070266 (B.I/3807).
- ÇALIK, SİDDİK : *Çirmen Sancağı örneğinde Balkanlar'da Osmanlı düzeni : 15.-16. yüzyıllar / Sıddık Çalık.* — 1. bsk. — Ankara : Bosna Hersek Dostları Vakfı, 2005. ix, 337, [3] s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 9759592053 (A.VII/160).
- Çanakkale : savaşı anlatıyor / Ruşen Eşref... [ve başk.] ; ed. Ö. Andaç Uğurlu.* — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2006. 533 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi. Kültür dizisi) ISBN 9757651478 (A.VII/199).
- Çanakkale Savaşı karikatürleri : Çanakkale Savaşlarına mizahi bir bakış / haz. Halil Ersin Avcı, Mehmet Ali Bingöl ; yay. danışmanı Abdullah Şahin ; yay. ed. Pınar Bulut.* — 1. bsk. — İstanbul : Truva, 2006. 256 s. : res. ; 21 cm. — (Truva yayınları yayın no ; 103. Sanat ; 2) ISBN 9944975087 (A.VII/346).
- Çanakkale'yi yaşamak : "Yeni Mecmua" / haz. Halil Ersin Avcı... [ve başk.] ; yay. danışmanı Abdullah Şahin ; genel yay. yönetmeni Burak Fazıl Çabuk.* — 1. bsk. — İstanbul : Emre, 2006. 486 s. : res. ; 21 cm. — (Yayın no ; 162. Emre. Tarih) ISBN 9758496913 (A.VII/198).
- ÇANDARLIOĞLU, GÜLÇİN : *Özgürlük yolu : Nurgocay Batur'un anılarıyla Osman Batur / Gülçin Çandarlıoğlu ; yay. yönetmeni Erol Cihangir.* —

1. bsk. — İstanbul : Doğu Kütüphanesi, 2006. 237 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9750012593 (A.VII/318).
- ÇAPAR, MUSTAFA : *Türkiye’de eğitim ve “öteki Türkler”* / Mustafa Çapar ; yay. haz. İsmet Erdoğan. — 1. bsk. — Ankara : Maki Basın Yayın, 2006. 512 s. ; 21 cm. — (Özgür Üniversite Kitaplığı ; 55) ISBN 9758449389 (A.VII/72).
- Çatalhöyük perspectives reports from the 1995-99 seasons by members of the Çatalhöyük teams* / ed. by Ian Hodder. — Cambridge ; London : McDonald Institute for Archaeological Research ; British Institute of Archaeology at Ankara, 2005. xi, 245 s. : pl. ; 29 cm. — (McDonald Institute Monographs, ISSN 1363-1349. BIAA Monograph, ISSN 0969-9007 ; 40. Çatalhöyük Research Project vol. ; 6) ISBN 1902937295 (B.I/3829).
- ÇAVUŞ, EMBİYA : *Yaşadıklarımız bir daha yaşanmasın : insan haklarına saygı, insanlığa çağrı : Boğazlıyan Kaymakamı Milli Şehit Kemal Bey armağanı* / Embiya Çavuş ; yay. haz. Celâl Öcal. — 1. bs. — Adana : Ceyhan Belediyesi, 2006. yak. 200 s. : rnk. res. ; 33 cm. — (Ceyhan Belediyesi yayınları ; 3) ISBN 9944501905 (B.I/3883).
- ÇERNİKOV, İ. F. : *V interesah mira i dobrososedstva : o Sovetsko-Turetskih otnoşeniyah v 1935-1970 gg.* / İ. F. Çernikov. — Kiev : İzdatelstvo Naukova Dumka, 1977. 198 s. ; 21 cm. (A.IV/2470).
- ÇETİN, OSMAN : *Bursa Yıldırım Dârüşşifası : Bursa mahkeme sicillerine göre : ilk Osmanlı hastanesi* / Osman Çetin. — İstanbul : Göz Nurunu Koruma Vakfı, 2006. 158 s. : rnk. res. ; 27 cm. (B.I/3952).
- ÇETİNER, YILMAZ : *Nefes nefese bir ömür : anı-biyografi* / Yılmaz Çetiner ; yay. yönetmeni Meltem Erkmén. — 1. bsk. — İstanbul : Epsilon, 2006. 688 s. : res. ; 24 cm. ISBN 975331776X (A.VII/212).
- ÇETİNGÜLEÇ, MEHMET : *Rahşan* / Mehmet Çetingüleç ; yay. yönetmeni Serpil Demirtaş ; yay. haz. Erkan Kayılı. — 10. bsk. — İstanbul : Sabah Kitapları, 2002, c2000. 280 s. ; 21 cm. — (Sabah Kitapları ; 121. Türkiye’den dizisi ; 20) ISBN 9755790985 (A.VI/9817).
- ÇEVİKEL, NURİ : *Kıbrıs’ta Osmanlı mirâsı (1570-1960)* / Nuri Çevikel ; yay. yönetmeni Çetin Eşit. — 1. bsk. — İstanbul : 47 Numara, 2006. 350 s. ; 24 cm. — (47 Numara Yayıncılık Tarih-İnceleme dizisi) ISBN 9944328006 (A.VII/328).

- ÇİÇEK, KEMAL : *Ermenilerin zorunlu göçü 1915-1917* / Kemal Çiçek. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. xi, 368 s. : res. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 110) ISBN 9751618118 (A.VII/463).
- ÇİHAÇEV, P. A. : *Velikie derjavi i vostochniy vopros* / P. A. Çihaçev. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1970. 224 s. ; 22 cm. (A.IV/1340).
- Çislennost sostav i dvijenie naseleniya v Rossiyskoy Federatsii.* — Moskva : Respublikanskiy İnformatsionno-İzdatelskiy Tsentr, 1992. 480 s. ; 20 cm. ISBN 577980012X (A.VII/6).
- ÇİTÇİ, OYA : *Yerel seçimler coğrafyası 1963-1999* / Oya Çitçi. — 1. bs. — Ankara : TODAİE, 2005. x, 556 s. ; 24 cm. — (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yayını ; 329. Yerel Yönetimler' Araştırma ve Eğitim Merkezi ; 18) ISBN 9758918087 (A.VII/231).
- ÇİYAN, GABAR : *Süryani-Kildani : Asurlar-Aşûrî 4* / Gabar Çiyan. — 1. bsk. — Södertälje : Nsibin, 1993. 49, [5] s. : res. ; 21 cm. — (Nsibin yayınları ; 31. Beraber Yaşadığımız Halklar dizisi ; 3) ISBN 918832821X (A.VII/89).
- ÇOKAY-KEPÇE, SEDEF : *Antalya Karaçalı Nekropolü = The Karaçalı Necropolis near Antalya* / Sedef Çokay-Kepçe. — Antalya : Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü = Suna & İnan Kırac Research Institute on Mediterranean Civilizations, 2006. x, 272 s. : res. ; 28 cm. — (Adalya Ekyayın dizisi ; 4 = Adalya Supplementary series ; 4) ISBN 9757078352 (B.I/3963).
- ÇOLAK, İSMAİL : *Çanakkale'nin kahraman mekteplileri* / İsmail Çolak ; yay. yönetmeni Adem Özbay ; ed. Özlem Kocukeli. — 1. bsk. — İstanbul : Lamure, 2006. 127 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9944959219 (A.VII/197).
- ÇOLAK, MUSTAFA : *Osmanlı-Alman ilişkileri çerçevesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü politikaları (1913-1918)* / Mustafa Çolak ; genel koordinatör İbrahim Özdemir. — 1. bsk. — Isparta : Fakülte Kitabevi, 2006. 178 s. ; 20 cm. — (Fakülte Kitabevi yayınları ; 65. Tarih ve Medeniyet dizisi ; 16) ISBN 9757135550 (A.VII/353).
- ÇOLAKOĞLU, ŞİNASI : *Kilis'te iz bırakanlar* / Şinasi Çolakoğlu. — gnlş. 2. bsk. — Kilis : Kilis Kültür Derneği, 1997. 118 s. ; 20 cm. — (Kilis Kültür Derneği genel yayın no ; 16. Kültür Kasteli ; 10) (A.VII/113).

- ÇOMAK, HASRET : *Avrupa'da yeni güvenlik anlayışları ve Türkiye : soğuk savaş sonrası Avrupa'da güvenlik yapılanması sorunları* / Hasret Çomak. — 1. bs. — İstanbul : Tasam, 2005. 110 s. ; 22 cm. — (Tasam yayınları. Avrupa Birliği ; 5) ISBN 975628515X (A.VI/9975).
- ÇULCU, MURAT : *Ayrıntılarda saklı tarih* / Murat Çulcu. — 1. bs. — İstanbul : E Yayınları, 2006. 207 s. ; 20 cm. ISBN 9753902034 (A.VII/366).
- DABAĞYAN, LEVON PANOS : *Türk cihan hâkimiyetine açılan yol : Malazgirt Meydan Muharebesi : 26 Ağustos 1071* / Levon Panos Dabağyan. — İstanbul : Karadağ, 2006. 352 s. : res. ; 21 cm. — (Karadağ yayınları ; 1. Tarih-Araştırma ; 1) ISBN 9759181665 (A.VII/358).
- DANISMAN, H. BASRİ : *An Armenian question...? Let's consider...!* / H. Basri Danisman. — İstanbul : Hatag-i.e. War History Research Group, 2005. 46 s. ; 20 cm. ISBN 9750005104 (A.VII/518).
- DARDANO, PAOLA : *Die hethitischen Tontafelkataloge aus Hattuša (CTH 276-282)* / Paola Dardano. — Wiesbaden : Harrassowitz, 2006. xviii, 396 s. ; 25 cm. — (Studien zu den Boğazköy-Texten, ISSN 0585-5853 ; 47) ISBN 3447052449 (A.VII/171).
- DASXURANÇI, MOVSÊS : *The history of the Caucasian Albanians* / Movsês Dasxurançi ; çev. C. J. F. Dowsett. — London : Oxford University Press, 1961. 1 CD-ROM. — (London Oriental series ; 8) (CD/90).
- DAŞ, MUSTAFA : *Bizans'ın düşüşü* / Mustafa Daş. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2006. 246 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi. Araştırma-İnceleme ; 25) ISBN 9756480467 (A.VII/455).
- DAVIES, NORMAN : *Avrupa tarihi* / Norman Davies ; çev. ed. Mehmet Ali Kılıçbay ; çev. Burcu Çıgman... [ve başk.] ; genel yay. yönetmeni Şebnem Çiler Tabakçı. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2006. 1434 s. : hrt. ; 25 cm. ISBN 9755333916 (A.VII/422).
- DAVISON, RODERIC H., 1937-1996 : *Osmanlı İmparatorluğu'nda reform, 1856-1876* / Roderic H. Davison [1937-1996] ; Türkçesi Osman Akınhay. — 2. bs. — İstanbul : Agora Kitaplığı, 2005. xiv, 495 s. ; 23 cm. — (Tarih ; 1) ISBN 9758829955 (A.VII/96).
- DAYI, HÜSEYİN : *Millîleşmelerin ışığında Türkler ve "ötekiler"* / Hüseyin Dayı ; genel yay. yönetmeni Ahmet İzci ; ed. İrfan Bülbül. — 1. bsk. —

- İstanbul : Okumuş Adam, 2006. 446 s. ; 21 cm. — (Okumuş Adam yayınları ; 64. İnceleme-Araştırma ; 15) ISBN 9759183455 (A.VII/71).
- DELEON, JAK : *Pera hatıratı : anı/arşiv* / Jak Deleon. — İstanbul : Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., [200?]. 171, [19] s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. ISBN 9759539268 (A.VI/5744).
- DEMİR, ABDULLAH : *Devlet-i Aliyye'nin büyük hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi* / Abdullah Demir. — İstanbul : Ötüken, 2006. 264 s. ; 24 cm. — (Yayın nu ; 639. Kültür serisi ; 300) ISBN 9754375631 (A.VII/342).
- DEMİR, SELMAN : *Mahmud Vehbi Efendi* / Selman Demir. — 1. bsk. — İstanbul : Erzurum Kitaplığı, 2005. 112 s. ; 20 cm. — (Erzurum Kitaplığı ; 22) ISBN 9756611588 (A.VII/76).
- DEMİREL, MERÂL : *Tam bir muhalif : Abdülkadir Kemali Bey* / Merâl Demirel. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006. xii, 421, [20] s. : res. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 126. Tarih ; 18) ISBN 9756176393 (A.VII/194).
- DEMİRYÜREK, MEHMET : *İngiliz devrinde Kıbrıs'ta eşkıyalar ve devlet (1878-1896)* / Mehmet Demiryürek. — İstanbul : Deniz Plaza Yayınevi, 2005. 176 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9756691271 (A.VI/9791).
- DEMİRYÜREK, MEHMET : *Kıbrıs Türk basın tarihinden Ateş Gazetesi ve Mehmet Kemal Deniz* / Mehmet Demiryürek. — İstanbul : Deniz Plaza Yayınevi, 2005. 256 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9756691379 (A.VI/9792).
- DEMOKRATİK SOL PARTİ : *Sessiz devrim : DSP'nin ülke sorunlarına yaklaşımları ve çözüm önerileri : Demokratik Sol Parti 2002 seçim bildirgesi* / Demokratik Sol Parti. — Ankara : Demokratik Sol Parti, 2002. 189 s. ; 24 cm. (A.VII/127).
- Demokratik Sol Parti seçim bildirgesi : daha çok üreten hakça bir düzen.* — Ankara : Demokratik Sol Parti, 1987. 160 s. ; 16 cm. — (DSP yayını ; 9) (A.VI/9816).
- Destiny of the Dzidzernag : autobiography of Varteres Mikael Garougian* / translated from Armenian and annotated Mariam V. (Garougian) Sahakian. — 1. published. — Princeton ; London : Gomidas Institute, 2005. xix, 335 s. ; 23 cm. — (History. Biography) ISBN 1903656508 (A.VII/117).

- DETHIER, PHILIPP ANTON, 1803-1881 : *Boğaziçi ve İstanbul : 19. yüzyıl sonu* / Philipp Anton Dethier [1803-1881] ; giriş Semavi Eyice ; çev. Ümit Öztürk. — İstanbul : Eren, 1993. 118 s. ; 24 cm. ISBN 9757622192 (A.V/5936).
- A dictionary of Jewish-Christian relations* / ed. by Edward Kessler, Neil Wenborn. — Cambridge : Cambridge University Press ; Cambridge Centre for the Study of Jewish-Christian Relations, 2005. xxix, 507 s. ; 25 cm. ISBN 0521826926 ; ISBN 0521826921 (A.VII/107).
- DILAS, MILOVAN : *Bošnjak : Adil Zulfikarpašić* / Milovan Dilas, Nadezda Gace. — Zürich : Bošnjacki Institut ; Nakladni Zavod Globus, 1994. 238 s. : res. ; 24 cm. ISBN 3905211009 (A.VI/9936).
- DİNÇOL, BELKIS : *Eski Önasya ve Mısır'da müzik* / Belkis Dinçol. — 2. bsk. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2003. 63 s. : res. ; 20 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları ; 14. Popüler dizi ; 11) ISBN 9758070339 (A.VI/9955).
- DJALALOV, M. : *İnformatsiya i obtşestvo* / M. Djalalov. — Taşkent : İzdatelstvo Uzbekistan, 1975. 175 s. ; 17 cm. (A.VII/8).
- DMİTRİÇEV, T. F. : *Russko-Angliyskiy terminologičeskiy slovar po voprosam razorujeniya* / T. F. Dmitriçev. — Moskva : Russkiy Yazık, 1990. 558 s. ; 21 cm. ISBN 5200003423 (A.VI/9910).
- Documents and materials : report and concluding speech by Mikhail Gorbachev : law of the USSR on changes and amendments to the constitution of the USSR : law of the USSR on the election of people's deputies of the USSR.* — Moscow : Novosti Press Agency Publishing House, 1988. 95 s. ; 19 cm. (A.VII/9).
- DOĞAN, ATİLA : *Osmanlı aydınları ve sosyal Darwinizm* / Atila Doğan ; yay. haz. Can Cemgil. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006. xi, 361 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 130. Tarih ; 19) ISBN 9756176504 (A.VII/329).
- DOĞRU, HALİME : *Lehistan'da bir Osmanlı sultanı : IV. Mehmed'in Kamaniçe-Hotin Seferleri ve bir masraf defteri* / Halime Doğru ; yay. yönetmeni Çağatay Anadol. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2006. 197, [2] s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 107. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 42) ISBN 9756051116 (A.VII/211).

- Doğuşundan günümüze islam dünyası.* — İstanbul : Milliyet, 1985. 173 s. : res. ; 26 cm. (B.I/3892).
- Dokumenti vneşney politiki SSSR 20 : Yanvar-Dekabr 1937 g..* — Moskva : İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1976. 815 s. ; 23 cm. (A.II/4424-20).
- Dokumenti vneşney politiki SSSR 19 : 1 Yanvarya-31 Dekabrya 1936 g..* — Moskva : İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1974. 823 s. ; 23 cm. (A.II/4424-19).
- Dokumenti vneşney politiki SSSR 14 : 1 Yanvarya-31 Dekabrya 1931 g..* — Moskva : İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1968. 872 s. ; 23 cm. (A.II/4424-14).
- DOKUZLAR, BİRCAN :** *Dünya güç dengesinde yeni silah doğal gaz : Orta Asya'dan-Avrupa'ya* / Bircan Dokuzlar ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006. 230 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 164. Araştırma-İnceleme dizisi ; 125) ISBN 9752550606 (A.VII/79).
- DOTHAN, MOSHE :** *Ashdod VI : the excavations of areas H and K (1968-1969)* / Moshe Dothan, David Ben-Shlomo ; ed.-in-chief Zvi Gal. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2005. vi, 310 s. : res., şek. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 24) ISBN 9654061783 (B.I/3799).
- Drevniy vostok 2 / redaktsionnaya kollegiya N. V. Arityunyan, İ. M. Dyakonov, G. H. Sarkisyan.* — Erevan : İzdatelstvo An Armyanskoy SSR, 1976. 312 s. ; 21 cm. (A.VII/2).
- DUBEN, ALAN :** *İstanbul haneleri : evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940* / Alan Duben, Cem Behar. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 1996. 283 s. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 341. İstanbul dizisi ; 20) ISBN 9754705216 (A.VII/253).
- DUCHEIN, MICHEL :** *Histoire de l'écosse* / Michel Duchein. — Paris : Fayard, 1998. 593 s. ; 24 cm. ISBN 221360228X (A.VII/43).
- DUGIN, ALEKSANDR :** *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya misyonu* / Aleksandr Dugin ; çev. Lazzat Urakova, Nehriban Gençkal ; yay. koordinatörü Ahmet Doğan. — Ankara : Yeni Avrasya, 2006. xiii, 288 s. ; 21 cm. — (Yayın nu ; 52) ISBN 9756669659 (A.VII/357).
- DUHANÎ, SAİD N. :** *Beyoğlu'nun adı Pera iken : geri dönmeyecek zamanlar* / Said N. Duhanî ; çev. Nihal Önel ; yay. koordinatörü Ömer Kırkpınar. — İstanbul : Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi, 1990. 132 s. ; 23

- cm. — (Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi yayınları. Anılar dizisi ; 3) ISBN 975751215X (A.VII/246).
- DUKE OF ARGYLL : *Our responsibilities for Turkey : facts and memories of forty years* / Duke of Argyll. — London : Sterndale Classics, 2003. 81 s. ; 23 cm. — (History/Ottoman Empire) ISBN 1903656230 (A.VI/7578).
- DUMAN, MURAT : *Çanakkale : Cumhuriyetimizin önsözü : savaşlar - hatıralar ve kahramanlar* / Murat Duman ; yay. yönetmeni Fuat Özbay ; ed. Lilay Koradan. — 1. bsk. — İstanbul : Ares Kitap, 2006. 334 s. ; 21 cm. ISBN 9759129744 (A.VII/196).
- DUMBARTON OAKS : *Catalogue of the Byzantine and early mediaeval antiquities in the Dumbarton Oaks Collection* / Dumbarton Oaks. — Washington : The Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 2005. 3 c. : res. ; 29 cm. — (Dumbarton Oaks Catalogues) ISBN 088402301X (B/7146).
- DURSTELER, ERIC R. : *Venetians in Constantinople : nation, identity and coexistence in the early modern mediterranean* / Eric R. Dursteler. — Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2006. xi, 289 s. ; 24 cm. — (The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science ; 124. series) ISBN 0801883245 (A.VII/493).
- DURU, REFİK : *Höyücek : 1989-1992 yılları arasında yapılan kazıların sonuçları = Höyücek : results of the excavations 1989-1992* / Refik Duru, Gülsün Umurtak. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. xii, 242, 202 s. : res. (kimî rnk.) ; 31 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; V. Dizi-Sa. 49) ISBN 9751616646 (B.I/3940).
- DUSINBERRE, ELSPETH R. M. : *Aspects of empire in Achaemenid Sardis* / Elspeth R. M. Dusinberre. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2003. xv, 325 s. : res. ; 25 cm. ISBN 052181071X (A.VII/106).
- DÜNDAR, ORHAN : *Atatürk* / Orhan Dündar ; çizen Orhan Dündar, Erhan Dündar. — Ankara : Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı, 2005-2006. ... c. : rnk. çizimli ; 28 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası ; 2005/33, 2006/1) ISBN 9754093482 (B.I/3642).
- Dünden hatıralar* / res. Münif Fehim ; yazılar Ercüment Ekrem. — [y.y.] : Yedigün Neşriyatı, [19??]. yak. 50 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/270).

- Eastern Mediterranean : Cyprus - Dodecanese - Crete : 16th-6th cent. B.C.* / ed. Nikolaos Chr. Stampolidis, Alexandra Karetsoy, Athanasia Kanta. — Heraklion : University of Crete ; Ministry of Culture, 1998. 178 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9605002574 (B.I/3878).
- Eastern Mediterranean : Cyprus-Dodecanese-Crete 16th-6th cent. B.C. : Proceedings of the International Symposium, 13-16 May 1997, Rethymnon* / ed. Vassos Karageorghis, Nikolaos Stampolidis. — Athens : University of Crete ; The A. G. Leventis Foundation, 1998. 313 s. : res. ; 29 cm. ISBN 960546877 (B.I/3877).
- Eberhard Count Wolffskeel von Reichenberg, Zeitoun, Mousa Dagħ, Ourfa : letters on the Armenian genocide* / ed. and introduced by Hilmar Kaiser. — 2. ed. — Princeton ; London : Gomidas Institute, 2004. xxxi, 65 s. ; 21 cm. ISBN 1903656435 (A.VI/8831).
- EBUZZİYA TEVFİK, 1848-1913 : *Yeni Osmanlılar* / Ebuzziya Tevfik [1848-1913] ; günümüz Türkçesine uygulayan Şemsettin Kutlu ; yay. yönetmeni Ahmet Seyrek ; redaksiyon Necati Balbay. — 1. bsk. — İstanbul : Pegasus, 2006. 701 s. ; 24 cm. ISBN 9759146428 (A.VII/409).
- ECEVİT, BÜLENT : *Mithat Paşa ve Türk ekonomisinin tarihsel süreci* / Bülent Ecevit. — Ankara : Demokratik Sol Parti, 1995. ii, 180 s. ; 16 cm. (A.VI/9815).
- ECONOMIDES, D. : *The Pontus and the right claims of its Greek population* / D. Economides. — Constantinople : Léandre Mourkidès, 1920. 1 CD-ROM. (CD/97).
- The economy of Iran : dilemmas of an islamic state* / ed. by Parvin Alizadeh. — London ; New York : I. B. Tauris, 2000. viii, 303 s. ; 22 cm. ISBN 1860644643 (A.VII/154).
- EDİGER, VOLKAN Ş. : *Enerji ekonomi-politiği perspektifinden Osmanlı'da neft ve petrol* / Volkan Ş. Ediger. — Ankara : ODTÜ Yayıncılık, 2005. xxiii, 472 s. ; 22 cm. ISBN 9757064955 (A.VII/425).
- Ege kıta sahanlığı ve ilişkili sorunlar sempozyumu bildiriler kitabı : 14-15 Aralık, 2002 İstanbul* / ed. Aslan Gündüz, Hüseyin Öztürk. — İstanbul : Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, 2002. 138 s. ; 24 cm. ISBN 9759713292 (A.VI/6032).
- EKEN, AHMET : *Kartpostallarda İstanbul* / Ahmet Eken. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1992. 272

- s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı yayınları ; 10) ISBN 9757580112 (B.I/3900).
- EKİNCİ, EKREM BUĞRA : *İslâm hukuku tarihi* / Ekrem Buğra Ekinci. — 1. bs. — İstanbul : Arı Sanat, 2006. 296 s. ; 24 cm. — (Arı Sanat yayınları ; 68. Din-Tarih-Sosyoloji dizisi ; 14) ISBN 9758525735 (A.VII/494).
- Ekonomika selskogo hozyaystva* / K. P. Obolenskiy, S. V. Fraev. — Moskva : İzdatelstvo Ekonomika, 1977. 390 s. ; 22 cm. (A.VI/9907).
- ELKUS, ABRAM I. : *The memoirs of Abram Elkus : lawyer, ambassador, statesman* / Abram I. Elkus ; with a critical commentary by Hilmar Kaiser. — 1. published. — Princeton ; London : Gomidas Institute, 2004. 121 s. ; 23 cm. — (History. Biography) ISBN 1903656370 (A.VII/120).
- Eminönü camileri* / haz. Mehmet Doğru... [ve başk.]. — İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi, 1987. 237 s. : res., 1 katl. pl. ; 29 cm. (B.I/88).
- EMİR SCKEKİB ARSLAN, 1869-1946 : *Das armenische lügendewebe : Frivole Haltung der Gönner Armeniens* / Emir Sckekib Arslan [1869-1946]. — Berlin : Morgen und Abendlandverlag, 1921. 31 s. 1 CD-ROM. (CD/110).
- Emniyet Genel Müdürlüğü arşiv belgeleriyle gerçekler Osmanlı'dan günümüze emniyet mensuplarının özlük dosyalarındaki diploma, sertifika ve üniformalı resimler* / yay. haz. Eyüp Şahin ; yay. koordinatörü Arif Sezer. — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2002. 288 s. ; 30 cm. — (Emniyet Genel Müdürlüğü Yayın Katalog numarası ; 329. Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı yayınları yayın numarası ; 209) ISBN 9755853154 (B.I/3948).
- Emniyet Genel Müdürlüğü : 1845-1995*. — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü, [1995?]. 200 s. : rnk. res. ; 28 cm. (B.I/3947).
- L'Empire Ottoman dans l'Europe de la renaissance : idées et imaginaires d'intellectuels, de diplomates et de l'opinion publique dans les anciens pays-bas et le monde Hispanique aux XVe, XVIe et début du XVIIe siècles = El Imperio Otomano en la Europa renacentista : ideas e imaginarios de intelectuales, diplomáticos y opinión pública del siglo XV, XVI y principios del siglo XVII en los antiguos países bajos y el mundo Hispánico. Actes du programme' organisé par l'Instituto*

- Cervantes de Bruxelles, Novembre-Décembre 2003, Bruxelles* / ed. préparée par Alain Servantie ; avec la collaboration de Ramón Puig de la Bellacasa. — Leuven : Leuven University Press, 2005. 415 s. ; 25 cm. ISBN 9058674630 (A.VI/9810).
- EMRENCE, CEM : *Serbest Cumhuriyet Fırkası : 99 günlük muhalefet* / Cem Emrence ; ed. Kerem Ünüvar. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 213 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1143. Araştırma-İnceleme dizisi ; 198) ISBN 9750503955 (A.VII/441).
- Encyclopaedia of the Qur'an* / general ed. Jane Dammen McAuliffe ; associate ed. Claude Gilliot... [et al.] ; assistant ed. Monique Bernards, John Nawas. — Leiden : Brill, 2001-2006. 5 c. ; 27 cm. ISBN 9004123563 (B.I/2073).
- L'épigramme de l'antiquité au XVIIe siècle ou du ciseau à la pointe* / sous la direction de Jeanne Dion. — Nancy : Association pour la Diffusion de la Recherche sur l'Antiquité, 2002. 282, [9] s. ; 24 cm. — (Études Anciennes ; 25) ISBN 2913667074 (A.VI/9879).
- ERBAKAN, NECMETTİN : *Adil ekonomik düzen* / Necmettin Erbakan. — Ankara : [yayl.y.], 1991. vi, 98 s. ; 20 cm. (A.VII/126).
- ERBENGİ, TÜRKÂN : *Ermenilerin Türklere yaptıkları katliamlar ve tehcir uygulamaları belgeseli* / Türkân Erbenği, Emin Kutluğ. — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2006. 185, [18] s. : res. ; 22 cm. ISBN 9752820700 (A.VII/429).
- EREN, ERCAN : *Geçmişten günümüze Anadolu'da bira* / Ercan Eren ; yay. haz. Filiz Öğretmen, Tuba Yılmaz. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2005. 470 s. : res. (çoğu rnk.) ; 27 cm. ISBN 9758813293 (B.I/3817).
- EREN, HASAN : *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* / Hasan Eren. — 2. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 1999. xxix, 512 s. ; 24 cm. ISBN 9759457709 (A.VI/9851).
- EREN, ÖZHAN : *Sarıkamış'a giden yol : rehin alınan imparatorluk* / Özhan Eren. — 4. bs. — İstanbul : Alfa, 2005. ix, 521 s. ; 21 cm. — (Alfa yayınları ; 1651. İnceleme Araştırma ; 17) ISBN 9752977146 (A.VI/9857).
- ERGİN, OSMAN, 1883-1961 : *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi* / Osman Ergin [1883-1961] ; ed. Ramazan Minder. — 2.

bsk. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005. xv, 744, 96, [4] s. : res. ; 24 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü ; 33) ISBN 9756582693 (A.VII/503).

ERGİNEL, TANER : *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kıbrıs'la ilgili kararlarının eleştirisi* / Taner Erginel ; yay. haz. Hakkı Yazgan. — 1. bsk. — Girne : Ünlem, 2006. 45, [5] s. ; 21 cm. (A.VII/315).

ERGUN, METİN : *Başkurt halk destanları* / Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov. — Ankara : Türksoy, 2000. xv, 450 s. ; 25 cm. ISBN 975721308X (A.VII/175).

ERGUN, METİN : *Şor kahramanlık destanları* / Metin Ergun. — 1. bsk. — Ankara : Akçağ, 2006. 488 s. ; 24 cm. — (Akçağ yayınları ; 798. Destan ; 5) ISBN 9753387784 (A.VII/330).

ERİŞTİ, BAHADIR : *Avrupa kalite yönetimi vakfı mükemmellik modelinin eğitim fakülteleri için uyarlaması* / Bahadır Erişti. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 2005. xix, 634 s. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1662. Eğitim Fakültesi yayınları ; 95) ISBN 9750603729 (A.VII/124).

Ermeni iddiaları ve tarihi gerçekler : soru ve cevaplar. — Ankara : Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2005. 72 s. ; 27 cm. (B.I/3845).

Ermeni katliamı : islâm ahâlinin düçar oldukları mezâlîm hakkında vesâika müstenid ma'lûmât = Müslüman halka yapılan mezalim hakkında belgelere dayanan bilgiler / haz. Emin Kutluğ ; ed. İrfan Dağdelen. — İstanbul : Şehbal, 2006. v, 86, 68 s. : res. ; 24 cm. — (Şehbal yayınları. Tarih Araştırmaları dizisi ; 1) ISBN 9944531901 (A.VII/519).

Ermeni soykırımı' iddiaları... : yanlış hesap Talât'dan ve 'Tehcir'den dönünce / derleyen Mustafa Çalık. — 1. bsk. — Ankara : Cedit Neşriyat, 2006. 264 s. ; 21 cm. — (Umumî Neşriyat numarası ; 8. Araştırma/İnceleme serisi ; 6) ISBN 975735208X (A.VII/418).

Ermeniler : sürgün ve göç / Hikmet Özdemir... [ve başk.]. — gnlş. 3 bs. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. x, 235 s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 1012) ISBN 975161810X (A.VI/9885).

EROĞLU, CENGİZ : *Osmanlı vilayet salnamelerinde Basra* / Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil. — Ankara : Global Strateji Enstitüsü,

2005. 232 s. : res. ; 28 cm. — (Global Strateji Enstitüsü yayın no ; 4) ISBN 9758975048 (B.I/3859).
- EROĞLU, CENGİZ : *Osmanlı vilayet salnamelerinde Musul* / Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil. — Ankara : Global Strateji Enstitüsü, 2005. 461 s. : res., hrt. ; 27 cm. — (Yayın no ; 5) ISBN 9758975056 (B.I/3953).
- EROĞLU, HALDUN : *Osmanlılar yönetim ve strateji* / Haldun Eroğlu. — İstanbul : Gökkuşbu, 2006. 195 s. ; 24 cm. ISBN 9756223898 (A.VII/449).
- ESİN, EMEL : *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk sanatında ikonografik motifler* / Emel Esin ; yay. haz. Ergun Kocabıyık. — 1. bsk. — İstanbul : Kabalcı, 2004, c2003. 457 s. : res. ; 24 cm. — (Kabalcı Yayınevi ; 211. Emel Esin Toplu Eserleri ; 2) ISBN 9758240978 (A.VI/6988).
- ESİN, EMEL : *Türk kozmolojisine giriş* / Emel Esin ; yay. haz. Ergun Kocabıyık. — 1. bs. — İstanbul : Kabalcı, 2001. 198 s. ; 20 cm. ISBN 9758240439 (A.VII/399).
- ESİN, EMEL : *Türklerde maddi kültürün oluşumu* / Emel Esin ; yay. haz. Ergun Kocabıyık. — 1. bsk. — İstanbul : Kabalcı, 2006, c2003. 345, yak. 100 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759970295 (A.VII/398).
- Eski İstanbul'da gündelik hayat* / yay. haz. İ. Gündoğ Kayaoğlu, Ersu Pekin. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1992. 158 s. : rnk. res. ; 27 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 7) ISBN 97575800704 (B.I/1226).
- Ethnoarchaeological investigations in rural Anatolia* / ed. by Turan Takaoğlu. — İstanbul : Ege, 2004-2005. 161 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9758070835 (A.VI/9951).
- EVLİYA ÇELEBİ : *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnâmesi : İstanbul* / Evliya Çelebi ; haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. — 3. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2004. 2 c. 4 c.'te. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1807. Edebiyat ; 497) ISBN 9750805623 (tk.) (A.VI/9317).
- EVLİYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ : *Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi* / Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî ; haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff ; proje yöneticisi İ. Gündoğ Kayaoğlu ; kitap ed. M. Sabri Koz. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi,

1996-2005. 9 c. ; 34 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2173) ISBN 975080919X (B.I/1970).

EVLİYA ÇELEBİ, MEHMED ZİLLİOĞLU, 1611?-1684? : *Evliya Çelebi seyahatnâmesi* / Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi [1611?-1684?] ; sadeleştirenler Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik. — İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1966-1984. 10 c. 6 c.'te. ; 24 cm. (A.IV/8494).

EVREN, BURÇAK : *Galata Köprüleri tarihi* / Burçak Evren. — 1. bsk. — İstanbul : Milliyet, 1994. 184 s. : rnk. res. ; 23 cm. ISBN 9755061681 (A.VI/2326).

Excavations by K. M. Kenyon in Jerusalem 1961-1967 / ed. I. Eshel, K. Prag ; with contributions by J. Crowfoot Payne... [et al.]. — Oxford : Oxford University Press, 1995. ix, 278 s. : res., hrt. ; 30 cm. — (British Academy Monographs in Archaeology ; 6) ISBN 0197270050 (B.I/3826-4).

EYUBOĞLU, İSMET ZEKİ : *Türk dilinin etimoloji sözlüğü* / İsmet Zeki Eyuboğlu ; yay. haz. Diren Yardımlı. — 4. bs. — İstanbul : Sosyal Yayınlar, 2004. xxxvii, 866 s. ; 20 cm. — (Sosyal yayınlar. Sözlük) ISBN 9757384722 (A.VI/9842).

FARÈS-DRAPPEAU, SABA : *Dédan et Lihyon : histoire des Arabes aux confins des pouvoirs perse et hellénistique (IVe-IIe s. avant l'ère chrétienne)* / Saba Farès-Drappeau. — Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 2005. 325 s. : res. ; 30 cm. — (Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0766-0510 ; 42) ISBN 2903264848 (B.I/3762).

FAROQHI, SURAIYA : *Osmanlı şehirleri ve kırsal hayatı* / Suraiya Faroqhi ; çev. Emine Sonnur Özcan ; yay. haz. Zeynep Öztürk, Sümeyye Hoşgör. — Ankara : Doğu Batı, 2006. 211 s. ; 21 cm. — (Doğu Batı yayınları ; 18. Tarih ; 4) ISBN 9758717197 (A.VII/414).

FAROQHI, SURAIYA : *The Ottoman Empire and the world around it* / Suraiya Faroqhi. — London ; New York : I. B. Tauris, 2004. xiv, 290 s. ; 23 cm. — (The Library of Ottoman Studies ; 7) ISBN 1845111222 (A.VI/9866).

FEIGEL, UWE : *Das evangelische Deutschland und Armenien : die Armenierhilfe deutscher evangelischer Christen seit dem Ende des 19. Jahrhunderts im Kontext der deutsch-türkischen Beziehungen* / Uwe Feigel. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1989. 344 s. 1 CD-ROM. — (Kirche und Konfession ; 28) ISBN 3525565313 (CD/115).

- FELIU, LLUIS : *The God Dagan in Bronze Age Syria* / Lluís Feliu ; translated by Wilfred G. E. Watson. — Leiden : Brill, 2003. xii, 356 s. ; 25 cm. — (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055 ; 19) ISBN 9004131582 (A.VII/300).
- FERREIRO, ALBERTO : *Simon Magus in patristic, medieval and early modern traditions* / Alberto Ferreiro. — Leiden : Brill, 2005. xi, 371 s. ; 25 cm. — (Studies in the History of Christian Traditions, ISSN 1573-5664 ; 125) ISBN 9004144951 (A.VII/309).
- Field seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule interdisciplinary research project* / ed. by Aşlı Özyar. — İstanbul : Ege, 2005. ix, 217 s. : res., pl. ; 28 cm. ISBN 9758071076 (B.I/3813).
- FİŞ, RADİİ GENNADİEVİÇ : *Turetskie dnevniki : vstreçi, razmışleniya* / Radii Gennadiyevič Fiş. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1977. 205 s. ; 20 cm. (A.VII/11).
- Food, culture and identity in the neolithic and early bronze age* / ed. by Mike Parker Pearson. — Oxford : Archaeopress, 2003. v, 143 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 1117) ISBN 184171495X (B.I/3768).
- Formı glagola v yazıke Tyurkskih runičeskih nadpisey.* — Tbilish : Metsniereba, 1986. 133 s. ; 21 cm. (A.V/2201).
- FOSS, CLIVE : *Anadolu'daki ortaçağ kalelerinin incelenmesi II : Nikomedia* / Clive Foss ; çev. F. Yavuz Ulugün. — [İzmit] : İzmit Rotary Kulübü, 2002. viii, 124 s. ; 22 cm. — (İzmit Rotary Kulübü Kültür yayını. Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü. Monograf, ISSN 0969-9007 ; 21) ISBN 9759375427 (A.VI/4819).
- Fragments of culture : the everyday of Modern Turkey* / ed. by Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber. — London ; New York : I. B. Tauris, 2002. ix, 350 s. ; 23 cm. ISBN 1860644279 (A.VII/152).
- Francophonie en Turquie dans les pays Balkaniques et de l'Europe orientale : actes du colloque international pluridisciplinaire Université Hacettepe Ankara Mai 2004* / textes réunis et publiés par Zeynep Mennan. — İstanbul : Isis, 2005. 555 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 40) ISBN 9754283117 (A.VII/225).
- Fransız diplomatik belgelerinde Ermeni olayları (1914-1918) = Les evenements Armeniens dans les documents diplomatiques Français (1914-1918)* / haz. = [éd. par] Hasan Dilan. — Ankara : Türk Tarih

Kurumu = Société d'Histoire Turque, 2005. 6 c. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 106, 106a, 106b, 106c, 106d, 106e = Conseil Suprême d'Atatürk pour la Culture, la Langue et l'Histoire publications de la Société d'Histoire Turque ; Série XVI-No. 106, 106a, 106b, 106c, 106d, 106e) ISBN 9751617685 (tk.) (A.VI/8614).

FREELY, JOHN : *Cem Sultan : Rönesans Avrupası'nda tutsak bir şehzade* / John Freely ; çev. Püren Özgören ; kitap ed. Betül Kadioğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. 308 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2281. Edebiyat ; 695) ISBN 9750810376 (A.VI/9920).

FREELY, JOHN : *İstanbul'un Bizans anıtları* / John Freely, Ahmet S. Çakmak ; çev. F. Gülru Tanman. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. xiv, 265 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2276) ISBN 9750810309 (B.I/3959).

FRIEDMAN, THOMAS L. : *Dünya düzdür : 21. yüzyılın kısa tarihi* / Thomas L. Friedman ; çev. Levent Cinemre ; genel yay. yönetmeni Gülşen Heper. — 1. bs. — İstanbul : Boyner, 2006. 477 s. ; 23 cm. ISBN 9757004502 (A.VII/361).

From history to theology Ali in islamic beliefs / ed. by Ahmet Yaşar Ocak. — Ankara : Turkish Historical Society, 2005. xxiv, 320 s. : res. ; 24 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Publications of the Turkish Historical Society ; XXX. Serial-No. 4a) ISBN 9751618347 (A.VII/165).

Frontiers of Ottoman studies : state, province and the west / ed. by Colin Imber, Keiko Kiyotaki. — London ; New York : I. B. Tauris, 2005. 2 c. ; 24 cm. — (Library of Ottoman Studies ; 5, 6) ISBN 1850436312 (A.VII/149).

FURMÁNEK, VÁCLAV : *Slovacchia : crocevia delle civiltà Europee* / Václav Furmánek, Rudolf Kujovsky. — Firenze : Museo Archeologico Nazionale, 2005. 133, [16] s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. — (Fondazione Ducci. Incontri con la cultura Europea in Toscana) ISBN 8088709814 (B.I/3862).

LE GALL, DINA : *A culture of sufism : Naqshbandis in the Ottoman world 1450-1700* / Dina Le Gall. — Albany : State University of New York Press, 2005. xii, 285 s. ; 24 cm. — (SUNY series in Medieval Middle East History) ISBN 0791462455 (A.VI/9868).

- GAVROĞLU, KOSTAS : *Bilimlerin geçmişinden tarih üretmek* / Kostas Gavroğlu ; Yunanca'dan çev. Ari Çokona. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 303 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1160. Tarih dizisi ; 39) ISBN 9750504151 (A.VII/448).
- Geleceğin süper gücü Çin : Uzakdoğu'daki entegrasyonlar ve Şangay İşbirliği Örgütü* / Atilla Sandıklı... [ve başk.] ; ed. Atilla Sandıklı, İlhan Güllü ; çev. ed. Duygu Ergen, Gül Arıkan Akdağ. — 1. bs. — İstanbul : Tasam, 2005. 352 s. ; 22 cm. — (Tasam yayınları ; 15. Ekonomi serisi ; 3) ISBN 9756285141 (A.VI/9972).
- Gelibolu Yarımadası Barış Parkı Uluslararası Fikir ve Tasarım Yarışması : kitap = Gallipoli Peninsula Peace Park Intenational Ideas and Design Competition : the book* / derleyen R. Raci Bademli... [ve başk.]. — Ankara : Gelibolu Yarımadası Barış Parkı Uluslararası Yarışma Bürosu = Gallipoli Peninsula Peace Park International Competition Office, 1997. xiv, 108, 30, 8, 9 s. : res., pl. ; 37 cm. ISBN 9757829900 (C/679).
- Gelibolu Yarımadası Barış Parkı Uluslararası Fikir ve Tasarım Yarışması : projeler = Gallipoli Peninsula Peace Park Intenational Ideas and Design Competition : projects* / haz. = prepared by R. Raci Bademli... [ve başk.]. — Ankara : Gelibolu Yarımadası TMP (Barış Parkı) Planlama ve Danışma Bürosu = Gallipoli Peninsula NHP (Peace Park) Planning and Consulting Office, 2001. vi, 121 s. : pl. ; 37 cm. ISBN 9754291764 (C/678).
- Gelibolu Yarımadası Barış Parkı Uluslararası Fikir ve Tasarım Yarışması : sorular-cevaplar = Gallipoli Peninsula Peace Park Intenational Ideas and Design Competition : questions-answers* / derleyen R. Raci Bademli... [ve başk.] ; çev. Feryal Halatçı. — Ankara : Gelibolu Yarımadası Barış Parkı Uluslararası Yarışma Bürosu = Gallipoli Peninsula Peace Park International Competition Office, 1997. vi, 31 s. ; 37 cm. ISBN 9757829951 (C/680).
- GENCER, FATİH : *Ermeni soykırım tarihinin oluşum sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi : Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti* / Fatih Gencer ; yay. yönetmeni Mekki Yassıkaya. — İstanbul : Alternatif Düşünce, 2006. 256 s. : res. ; 21 cm. — (Alternatif Düşünce ; 13. Araştırma ; 1) ISBN 9756189118 (A.VII/486).
- Genocid nad Bošnjacima 1992-1995 = Genozid an den Bosniaken 1992-1995 = Genocide upon the Bosniaks 1992-1995* / crtezom i tekstom =

zeichnung und text = drawings and texts by Mevludin Ekmecic. — Wuppertal : Bosanska Rijec = Bosnisches Wort, 1996. 178 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3930259354 (B.I/3805).

Genocide, war crimes and the west : history and complicity / ed. by Adam Jones. — London ; New York : Zed Books, 2004. 424 s. ; 23 cm. ISBN 1842771914 (A.VII/391).

Geographica : ansiklopedik dünya ve ülkeler büyük atlası / yay. yönetmeni Oğuz Ergun ; çev. Nurettin Elhüseyni ; yay. haz. Işıl Özgüner. — İstanbul : Literatür, 2005. xxi, 613 s. : rnk. res., hrt. ; 34 cm. ISBN 9750403207 (B.I/3779).

GEORGELIN, HERVÉ : *La fin de Smyrne : du cosmopolitisme aux nationalismes* / Hervé Georgelin. — Paris : CNRS Editions, 2005. 254 s. : res. ; 24 cm. — (CNRS Histoire, ISSN 1251-4357) ISBN 2271063000 (A.VII/54).

GEORGEON, FRANÇOIS : *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930 : seçilmiş makaleler* / François Georgeon ; çev. Ali Berktaş ; kitap ed. Tamer Erdoğan. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2006, c2000. xi, 206 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2301. Tarih ; 26. Toplumsal Tarih ; 11) ISBN 9750810538 (A.VI/9917).

GEORGEON, FRANÇOIS : *Sultan Abdülhamid* / François Georgeon ; çev. Ali Berktaş ; ed. Betül Avunç. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2006. 544 s. ; 23 cm. ISBN 9758293885 (A.VII/438).

GEORGİYAN, E. A. : *Turetskaya Respublika : osnovnie instituti gosudarstvennogo stroya* / E. A. Georgiyan. — Moskva : İzdatelstvo Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı, 1975. 222 s. ; 20 cm. (A.VI/9982).

Gephyra : Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Antike auf dem Gebiet der Heutigen Türkei band 1, 2004 = Günümüz Türkiye'si'nin antik devir'deki tarihi ve kültürü için dergi / hrsg. von Johannes Nollé, Sencer Şahin ; unter mitwirkung von Mustafa Adak... [et al.]. — İstanbul : Ege, 2005. viii, 153 s. : res. ; 28 cm. ISBN 9758071092 (B.I/3844).

GERAY, CEVAT : *Türkiyeden ve Türkiye'ye göçler (1923-1961)* / Cevat Geray. — [y.y.] : [yayl.y.], [19??]. 76, [7] y. ; 30 cm. (B.I/3954).

GERMANY. AUSWÄRTIGES AMT : *Das russische Orangebuch über den Kriegsausbruch mit der Türkei : seine Fälschungen über das Garantie-*

- Angebot das Ententemächte an die Ottomanische Regierung* = [A German translation of the text, with passages and telegrams suppressed in the official Russian publication] : im Auftrag des Auswärtigen Amtes / Germany. Auswärtiges Amt ; hrsg. von Friedrich Stieve. — Berlin : Verlag für Kulturpolitik, 1926. 1 CD-ROM. (CD/103).
- GETZOV, NIMROD : *The Tel Bet Yerah excavations, 1994-1995* / Nimrod Getzov ; with contributions by Rina Y. Bankirer... [et al.]. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2006. viii, 194 s. : res. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 28) ISBN 9654061864 (B.I/3934).
- GEUS, C. H. J. DE : *Towns in ancient Israel and in the Southern Levant* / C. H. J. de Geus. — Leuven : Peeters, 2003. 189 s. : res. ; 23 cm. — (Palaestina Antiqua ; 10) ISBN 9042912693 (A.VI/9884).
- GİZ, ADNAN : *Bir zamanlar kadıköy* / Adnan Giz. — 3. bsk. — İstanbul : İletişim, 1994. 288, [20] s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 56. İstanbul dizisi ; 2) ISBN 9754700478 (A.VII/254).
- GOLDENDACH, WALTER VON : *Von Krieg zu Krieg : die deutsche Aussenpolitik und die ethnische Parzellierung Europas* / Walter von Goldendach, Hans-Rüdiger Minow, Martin Rudig. — Berlin : Verlag 8. Mai, 1996. 1 CD-ROM. (CD/102).
- GORYANOF, SERGEY : *Rus arşiv belgelerine göre Boğazlar ve Şark meselesi* / Sergey Goryanof ; haz. Ali Ahmetbeyoğlu, İshak Keskin ; Fransızca nüshasından "Devlet-i Osmaniye-Rusya siyaseti" adıyla çev. Macar İskender, Ali Reşad. — İstanbul : Ötüken, 2006. 427 s. ; 24 cm. — (Yayın nu ; 633. Kültür serisi ; 295) ISBN 9754375585 (A.VII/340).
- GOSKOMSTAT RSFSR : *Narodnoe hozyaystvo RSFSR v 1987 g. : statističeskij ejegodnik* / Goskomstat RSFSR. — Moskva : Finansı i Statistika, 1988. 590 s. ; 21 cm. ISBN 5279001295 (A.VII/33).
- GOSKOMSTAT SSSR : *Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1988 g. : statističeskij ejegodnik* / Goskomstat SSSR. — Moskva : Finansı i Statistika, 1989. 766 s. ; 21 cm. ISBN 5279001473 (A.VII/32).
- Gosudarstvennyy byudjet SSSR* / pod redaktsiey E. H. Rusina, L. L. Eydinovoy. — Moskva : Finansı, 1975. 416 s. ; 22 cm. (A.VII/14).
- GÖKÇEK, FAZIL : *Osmanlı kapısında büyüme : Ahmet Mithat Efendi'nin hikâye ve romanlarında gayrimüslim Osmanlılar* / Fazıl Gökçek. — 1.

bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 213 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1137. Araştırma-İnceleme dizisi ; 196) ISBN 9750503880 (A.VII/74).

GÖKMAN, MUZAFFER : *Ahmet Rasim : İstanbul'u yaşayan ve yaşatan adam : hayatı ve eserleri* / Muzaffer Gökman. — 1. bsk. — İstanbul : Çelik Gülersoy Vakfı, 1989. 2 c. ; 23 cm. (A.V/2257).

GÖMEÇ, SAADETTİN : *Türk kültürünün ana hatları* / Saadettin Gömeç. — 1. bsk. — Ankara : Akçağ, 2006. 382 s. : res. ; 24 cm. — (Akçağ yayınları ; 788. Tarih ; 23) ISBN 9753387733 (A.VII/180).

GÖNCÜ, GÜRSEL : *Çanakkale Savaşı : siperin ardı vatan* / Gürsel Göncü, Şahin Aldoğan. — 1. bs. — İstanbul : MB Yayınevi, 2006. 208 s. : res., 4 katl. hrt. ; 22 cm. ISBN 9759191059 (A.VII/200).

GRAHAM, IAN : *Corpus of Maya hieroglyphic inscriptions* / Ian Graham, Eric von Euw. — Cambridge : Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1975-1980. ... c. ; 38 cm. ISBN 0873657888 (C/603).

GRAKOV, B. N. : *İskitler* / B. N. Grakov ; Rusçadan çev. Ahsen Batur. — İstanbul : Selenge, 2006. 379 s. : res. ; 22 cm. — (Selenge yayınları ; 27. Tarih dizisi ; 20) ISBN 9758839330 (A.VII/97).

Greeks and Romans in Imperial Asia : mixed language inscriptions and linguistic evidence for cultural interaction until the end of AD III / ed. by Rosalinde A. Kearsley ; with the collaboration of Trevor V. Evans. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2001. xvii, 222 s. : res., pl. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 59) ISBN 3774930325 (B.I/3924).

GULÁCSI, ZSUZSANNA : *Mediaeval Manichaean book art : a codicological study of Iranian and Turkic illuminated book fragments from 8th-11th century East Central Asia* / Zsuzsanna Gulácsi. — Leiden : Brill, 2005. xvi, 240 s. ; 28 cm. — (Nag Hammadi and Manichaean Studies, ISSN 0929-2470 ; 57) ISBN 900413994X (B.I/3905).

GÜLERSOY, ÇELİK : *Çamlıca'dan bakışlar* / Çelik Gülersoy ; yay. koordinatörü Tanjo Sancaktaroğlu. — [İstanbul] : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1982. 112, yak. 60 s. : rnk. res. ; 32 cm. (B.I/3901).

GÜLERSOY, ÇELİK : *Eski İstanbul arabaları* / Çelik Gülersoy. — İstanbul : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, [1981?]. 135 s. : rnk. res. ; 27 cm. (B/9070).

- GÜLERSOY, ÇELİK : *İstanbul'un anıtsal ağaçları I : Rumeli Kavağı-Kâğıthane arası* / Çelik Gülersoy. — [İstanbul] : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1984. 159 s. : res. ; 27 cm. (B.I/3893).
- GÜLERSOY, ÇELİK : *Kayıklar* / Çelik Gülersoy. — [İstanbul] : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1983. 243 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. (B/9386).
- GÜLERSOY, ÇELİK : *Tramvay İstanbul'da* / Çelik Gülersoy. — İstanbul : İstanbul Kitaplığı, 1989. 244 s. : res. ; 27 cm. ISBN 9757512079 (B.I/414).
- GÜMÜŞÇÜ, OSMAN : *Tarihi coğrafya : kavramlar-tarihçe-kaynaklar-mekan-metod* / Osman Gümüşçü. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2006. 394 s. ; 24 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 36. İnceleme-Araştırma ; 24) ISBN 9756480459 (A.VII/338).
- GÜNAY, MUSTAFA : *Cumhuriyet döneminde felsefe tarihçiliği* / Mustafa Günay. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005. 185 s. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3034. Kültür Eserleri dizisi ; 396) ISBN 9751731615 (A.VI/9921).
- GÜZELYURT TARİH BULUŞMASI SEMPOZYUMU (3. : 2005 : LEFKOŞA) : *III. Güzelyurt tarih buluşması sempozyumu, 7-8 Nisan 2005 : bildiriler* / ed. Mehmet Demiryürek, Mesut Erşan. — Lefkoşa : Lefke Avrupa Üniversitesi, 2005. 318, [8] s. : res. ; 24 cm. (A.VI/9790).
- HABLEMİTOĞLU, NECİP : *Millî Mücadelede Yeşil ordu Cemiyeti* / Necip Hablemitoğlu ; yay. yönetmeni Ece Özbaş ; ed. Deniz Negiş. — İstanbul : Bir Harf, 2006. 367 s. ; 20 cm. — (Yayın no ; 55) ISBN 975919824X (A.VII/70).
- HACİBEYOV, UZEYİR : *Seçilmiş eserleri* / Uzeyir Hacıbeyov. — Bakı : Yazıcı, 1985. 653 s. ; 22 cm. (A.VI/9911).
- HACIR, GÜRKAN : *Efe Başvekil : Şükrü Saracoğlu'nun romanı* / Gürkan Hacir ; ed. Öner Ciravoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2006. 311 s. ; 20 cm. ISBN 9751410983 (A.VII/379).
- HAERINCK, E. : *Luristan excavation documents III : Djub-i Gauhar and Gul Khanan Murdah : Iron Age III graveyards in the Aivan plain* / E. Haerinck, B. Overlaet. — Lovanii : Peeters, 1999. vi, 245 s. : res., şek., 1

- katl. hrt. ; 32 cm. — (Acta Iranica ; 36. Troisième série. Textes et Mémoires ; 22) ISBN 9042907185 (B.I/3784-3).
- HAERINCK, E. : *Luristan excavation documents II : Chamahzi Mumah : an Iron Age III graveyard* / E. Haerinck, B. Overlaet. — Lovanii : Peeters, 1998. 218 s. : res. ; 31 cm. — (Acta Iranica ; 33. Troisième série. Textes et Mémoires ; 19) ISBN 904290027X (B.I/3784-2).
- HAHANOV, A. : *Panaret'in Trabzon tarihi* / A. Hahanov ; tercüme Enver Uzun. — 1. bsk. — Trabzon : [yayl.y.], 2004. 106 s. ; 22 cm. ISBN 9759708132 (A.VI/8520).
- HAI, HAMID : *Founding the Fatimid State : the rise of an early islamic empire : an annotated English translation of al-Qadi al-Nu'man's Iftitah al-Da'wa* / Hamid Haji. — London : I. B. Tauris, 2006. xvii, 256 s. ; 23 cm. ISBN 1850438854 (A.VII/481).
- Hakimiyet-i Milliye : 1920, 1921, 1922, 1923, 1924* / sâhib-i imtiyâz ve müdür-i mes'ul Reccb Zühdü [Soyak]. — Ankara : Ankara Vilayet Matbaası, 1920-1924. 1 CD-ROM. (CD/109).
- Hakkı Tarık Us Kütüphanesi kataloğu : süreli yayınlar* / haz. Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacıismailoğlu, Muhammed Hızarcı. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2006. xix, 490 s. ; 25 cm. ISBN 9756582758 (A.VII/504).
- HALAÇOĞLU, YUSUF : *Sürgünden soykırıma ermeni iddiaları* / Yusuf Halaçoğlu ; ed. Yalçın Gürkan. — 1. bsk. — İstanbul : Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006. 159 s. : res., 1 hrt. ; 21 cm. — (Babıali Kültür Yayıncılığı ; 95. Tarih ; 8) ISBN 9758486969 (A.VI/9961).
- Halkın Kurtuluş Partisi tüzük ve programı*. — Ankara : Halkın Kurtuluş Partisi, 2005. 118 s. ; 16 cm. (A.VI/9818).
- Harp Mecmuası* / haz. Ali Fuat Bilkın, Ömer Çakır ; ed. Talha Uğurluel. — İstanbul : Kaynak Kitablığı, 2005. 360 s. : res. ; 30 cm. — (Yayın no ; 98) ISBN 9758775138 (B.I/3907).
- HARRIS, WILLIAM : *Levant : bir kültürler mozaïği* / William Harris ; çev. Ercan Ertürk ; yay. yönetmeni Abdullah Yılmaz ; yay. haz. Işıl Özgüner. — 1. bs. — İstanbul : Literatür, 2005. xxi, 257 s. ; 22 cm. — (Literatür yayınları ; 446) ISBN 9750403150 (A.VI/9848).

- HASAN, HAMDİ : *Makedonya Türklerince söylenen bilmeceler ve tekerlemeler* / Hamdi Hasan. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2005. xiii, 287 s. ; 24 cm. — (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 335) ISBN 9751618134 (A.VI/9788).
- HASANALİYEV, NERİMAN : *Rusya'nın Van ve Erzurum'daki Başkonsolosu Mayevski'nin hatıraları : Türklere Ermeni mezalimi veya Ermenilerin Türklere mezalimi* / Neriman Hasanaliyev ; Türkiye Türkçesine aktaran Enver Uzun. — Trabzon : Türk Ocakları Trabzon Şubesi, 2001. 35 s. ; 19 cm. — (Türk Ocakları Trabzon Şubesi yayın numarası ; 10) ISBN 5565001226 (A.VII/506).
- HASKAN, MEHMET NERMİ : *Yüzyıllar boyunca Üsküdar* / Mehmet Nermi Haskan. — İstanbul : Üsküdar Belediyesi, [200?]. 1 CD-ROM. (CD/98).
- Hatıralarda Trabzon'un yakın tarihi (1860-1950)* / haz. Mehmet Akif Bal. — Trabzon : Abp Yayınevi, 2004. vii, 439, [12] s. : res. ; 23 cm. (A.VII/98).
- Hayat küçük ansiklopedi*. — İstanbul : Hayat, 1968. 1230, iv s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. (A.VII/269).
- HEIN, IRMGARD : *Tell el-Dab'a XI : areal A/V siedlungsrelikte der späten 2. zwischenzeit* / Irmgard Hein, Peter Jánosi. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004. 489 s. : res., şek. ; 31 cm. + 4 katl pl. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Denkschriften der Gesamtakademie ; 25. Untersuchungen der Zweigstelle Kairo des Österreichischen Archäologischen Institutes ; 21) ISBN 3700131178 (B.I/3767).
- HENCKAERTS, JEAN-MARIE : *Customary international humanitarian law* / Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. ... c. ; 25 cm. — (International Committee of the Red Cross) ISBN 0521005280 (A.VI/9793-1).
- HENTILÄ, SEPPO : *Histoire politique de la Finlande : XIXe-XXe siècle* / Seppo Hentilä, Osmo Jussila, Jukka Nevakivi. — Paris : Fayard, 1999. 522 s. : pl. ; 24 cm. ISBN 221360486X (A.VII/44).
- Her doğum bir mucizedir : Aykut Kazancıgil kitabı* / söyleşi Figen Şakacı. — 2. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2006, c2005. 440 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları genel yayın ; 896. Nehir Söyleşi ; 15) ISBN 9754586624 (A.VII/396).

HIZIR İLYAS, HAFİZ AĞA, 1801-1864 : *Tarih-i Enderun, letaif-i Enderun : Enderunlu Çuhadar İlyas Ağa'nın "Enderun tarihi" ya da "Letaif-i Enderun" adıyla bilinen anıları : 1812-1830* / Hızır İlyas [Hafız Ağa, 1801-1864] ; günümüz diline çev. ve anlatan Cahit Kayra. — İstanbul : Güneş, 1987. 383 s. ; 24 cm. — (Tarih dizisi ; 1) (A.V/1285).

Hilmi Ziya Ülken kitabı / haz. Ayhan Vergili. — İstanbul : Kitabevi, 2006. lxiv, 150 s. ; 24 cm. — (Kitabevi ; 291) ISBN 9759173158 (A.VII/397).

HIRSCH, ERNST E. : *Dünya üniversiteleri ile Türkiye'de üniversitelerin gelişmesi* / Ernst E. Hirsch. — 2. bsk. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1998. 2 c. ; 24 cm. — (Ankara Üniversitesi yayınları ; 211) ISBN 9754824533 (tk.) (A.VII/236).

HİSAR, ABDÜLHAK ŞİNASI : *İstanbul ve Pierre Loti : biyografi* / Abdülhak Şinasi Hisar ; kitap ed. Murat Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. 159 s. : res. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2261. Edebiyat ; 687) ISBN 9750810163 (A.VI/9837).

Histoire des populations de l'Europe / sous la direction de Jean-Pierre Bardet, Jacques Dupâquier. — Paris : Fayard, 1997-1999. 3 c. ; 34 cm. ISBN 2213028257 (A.VII/50).

Historical maps of Central Asia : 9th-19th centuries A.D. / ed. by Yuri Bregel. — Bloomington : Research Institute for Inner Asian Studies, 2000. 1 CD-ROM. — (Papers on Inner Asia. Special Supplement) (CD/95).

History and the media / ed. by David Cannadine. — 1. published. — Hampshire : Palgrave Macmillan, 2004. vii, 175 s. ; 22 cm. ISBN 1403920370 (A.VII/386).

The history of Leo the Deacon : Byzantine military expansion in the tenth century / introduction, translation and annotations by Alice-Mary Talbot, Denis F. Sullivan ; with the assistance of George T. Dennis, Stamatina McGrath. — Washington : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2005. xix, 264 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0884023060 (A.VII/179).

HITZEL, FRÉDÉRIC : *Iznik : l'aventure d'une collection : les céramiques Ottomanes du Musée National de la Renaissance Château d'Écouen* / Frédéric Hitzel, Mireille Jacotin. — Paris : Réunion des Musées Nationaux, 2005. 333 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 2711848639 (B.I/3833).

- HJOHLMAN, JENNI : *Pyrgouthi : a rural site in the Berbati Valley from the early iron age to late antiquity : excavations by the Swedish Institute at Athens 1995 and 1997* / Jenni Hjohlman, Arto Penttinen, Berit Wells. — Stockholm : Svenska Institutet i Athen, 2005. 358 s. : res., şek. ; 30 cm. — (Skrifter, Utgivna av Svenska Institutet i Athen, ISSN 0586-0539 ; 40, LII) ISBN 9179160522 (B.I/3798).
- HOBSON, JOHN M. : *The eastern origins of western civilisation* / John M. Hobson. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xiii, 376 s. ; 23 cm. ISBN 0521547245 (A.VII/105).
- HODDER, IAN : *Çatalhöyük : Leoparın öyküsü : Türkiye'nin antik "kasaba"sının gizemleri günışığına çıkıyor* / Ian Hodder ; çev. Dilek Şendil ; kitap ed. Betül Kadioğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2006. 295 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2343. Sanat ; 131) ISBN 9750810937 (A.VII/498).
- HODJAEV, Ş. A. : *Naučnaya organizatsiya truda v promišlennosti Uzbekistana : praktičeskiy opit vnedreniya i organizatsionnoy raboty* / Ş. A. Hodjaev, Ş. A. Yuldaşev. — Taşkent : İzdatelstvo Uzbekistan, 1974. 183 s. ; 21 cm. (A.VII/12).
- HOFENEDER, ANDREAS : *Die Religion der Kelten in den Antiken Literarischen Zeugnissen : sammlung, übersetzung und kommentierung* / Andreas Hofeneder. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2005. ... c. ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, ISSN 0065-5376 ; 59) ISBN 3700134711 (B.I/3781-1).
- HOLLOWAY, STEVEN W. : *Aššur is King! Aššur is king! : religion in the exercise of power in the Neo-Assyrian Empire* / Steven W. Holloway. — Leiden : Brill, 2002. xxxiv, 559, [29] s. : res., hrt. ; 25 cm. — (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055 ; 10) ISBN 9004123288 (A.VII/310).
- HOPKINS, LIZA : *Archaeology at the North-East Anatolian frontier, VI : an ethnoarchaeological study of Sos Höyük and Yığittaşı Village* / Liza Hopkins. — Louvain : Peeters, 2003. xviii, 199 s. : res., şek. ; 30 cm. — (Ancient Near Eastern Studies. Supplement ; 11) ISBN 9042911557 (B.I/3783).

- HOVHANNESYAN, SARKIS SARRAF : *Payitaht İstanbul'un tarihçesi* / Sarkis Sarraf Hovhannesyan ; çev. Elmon Hançer ; yay. haz. Ayşen Anadol. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996. x, 78 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 34) ISBN 9753330510 (A.V/8318).
- HÜBNER, GERHILD : *Die Applikenkeramik von Pergamon : eine bildersprache im Dienst des Herrscherkultes* / Gerhild Hübner. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1993. viii, 231, 40, 84 s. : res. ; 31 cm. — (Pergamenische Forschungen ; 7) ISBN 3110127679 (B.I/3840).
- HÜRKAN CANBAZOĞLU, HİCRET : *"Asker gözü ile" II : Mustafa Kemal şah Vahdettin mat* / Hicret Hürkan Canbazoğlu ; derleyen Serhat Hürkan. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2006. viii, 86 s. ; 21 cm. ISBN 9759807912 (A.VII/408).
- ILGAZ, HIKMET : *Şark yıldızı : esir cami müslümanları* / Hikmet Ilgaz ; genel koordinatör Cuma Ağca ; haz. Suat Akgül. — 2. bsk. — Ankara : Berikan, 2004. 2 c. ; 20 cm. — (Yakın Tarih serisi ; 17, 20) ISBN 9758308637 (A.VI/9852).
- IMAMOVİĆ, MUSTAFA : *Bosnia and Herzegovina evolution of its political and legal institutions* / Mustafa Imamovic ; ed. by Francine Friedman ; translated into English by Saba Risaluddin. — English ed. 1. published. — Sarajevo : Magistrat, 2006. xxiii, 429 s. ; 23 cm. — (Editio Iuristica) ISBN 9958635445 (A.VII/480).
- IMAMOVİĆ, MUSTAFA : *Bošnjaci u emigraciji : monografija Bosanskih pogleda 1955-1967* / Mustafa Imamovic. — Zürich : Bošnjacki Institut, 1996. 374 s. ; 23 cm. — (Edicija Bošnjacki Pecat ; knj. 2) (A.VI/9934).
- IMPARATI, FIORELLA : *Hitit yasaları* / Fiorella Imparati ; önsöz G. Pugliese Carratelli ; çev. Erendiz Özbayoğlu. — Ankara : İtalyan Kültür Heyeti, 1992. xx, 342 s. ; 26 cm. (B.I/3933).
- Die Inschriften der Rhodischen Peraia* / hrsg. von Wolfgang Blümel. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1991. xii, 236, 8 s. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 38) ISBN 3774924732 (B.I/3912).
- Die Inschriften von Anazarbos und Umgebung teil 1 : Inschriften aus dem Stadtgebiet und der nächsten Umgebung der Stadt* / hrsg. von Mustafa Hamdi Sayar. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2000. xviii, 301, xlviii s. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 56) ISBN 3774929602 (B.I/3848-1).

- Die Inschriften von Arykanda* / hrsg. von Sencer Şahin. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1994. 184, 34 s. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 48) ISBN 3774926522 (B.I/3917).
- Die Inschriften von Byzantion teil I : die Inschriften* / hrsg. von Adam Lajtar. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2000. 345, [5] s. ; pl., 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 58) ISBN 3774930074 (B.I/3923-1).
- Die Inschriften von Kibyra teil I : die Inschriften der Stadt und ihrer näheren Umgebung* / hrsg. von Thomas Corsten. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2002. xiii, 381, [4] s. : res., pl. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 60) ISBN 3774930341 (B.I/3926-1).
- Die Inschriften von Knidos teil I* / hrsg. von Wolfgang Blümel. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1992. xii, 267 s. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 41) ISBN 3774924740 (B.I/3914-1).
- Die Inschriften von Laodikeia am Lykos teil I : die Inschriften* / hrsg. von Thomas Corsten. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1997. xv, 250, [3] s. : res., pl. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 49) ISBN 3774927162 (B.I/3919-1).
- Die Inschriften von Metropolis teil I : die Dekrete für Apollonios : Städtische Politik unter den Attaliden und im Konflikt zwischen Aristonikos und Rom* / hrsg. von Boris Dreyer, Helmut Engelmann. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2003. v, 135, ii s. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 63) ISBN 3774932034 (B.I/3928-1).
- Inschriften von Milet.* — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1997-1998. 2 c. : res. ; 35 cm. — (Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen Seit dem Jahre 1899 ; 6) ISBN 3110145405 (B.I/3841).
- Die Inschriften von Perge teil I : Vorrömische Zeit, frühe und hohe Kaiserzeit* / hrsg. von Sencer Şahin. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1999-2004. 2 c. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 54) ISBN 3774928886 (B.I/3925-1).
- Die Inschriften von Perge teil II : Historische Texte aus dem 3. Jhdt. n. Chr. - Grabtexte aus den 1.-3. Jahrhunderten der römischen Kaiserzeit-Fragmente* / hrsg. von Sencer Şahin. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1999-2004. 2 c. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 61) ISBN 3774931550 (B.I/3925-2).

- Die Inschriften von Prusa ad Olymum teil I* / hrsg. von Thomas Corsten. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1991-1993. 2 c. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 39, 40) ISBN 377492516X (B.I/3913-1).
- Die Inschriften von Prusa ad Olymum teil II : die Geschichte der Stadt in der Antike Inschriften unbekannter Herkunft im Archäologischen Museum Bursa* / hrsg. von Thomas Corsten. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1991-1993. 2 c. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 39, 40) ISBN 3774925291 (B.I/3913-2).
- Die Inschriften von Selge* / hrsg. von Johannes Nollé, Friedel Schindler. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1991. 152, xliii s. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 37) ISBN 3774924163 (B.I/3911).
- Die Inschriften von Smyrna teil II,2 : Addenda, Corrigenda und Indices* / hrsg. von Georg Petzl. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1990. 2 c. 3 c.'te. ; 29 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 24, 2) ISBN 3774923930 (B/9929-II,2).
- Die Inschriften von Smyrna teil I : Grabschriften, postume Ehrungen, Grabepigramme* / hrsg. von Georg Petzl. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1982. 2 c. 3 c.'te. : taf. ; 29 cm. — (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien ; 23) ISBN 3774918082 (B/9929-I).
- Die Inschriften von Stratonikeia teil II,2 : Neue Inschriften und Indices* / hrsg. von M. Çetin Şahin ; mit hilfe von Arminda Lozano-Velilla. — Bonn : Rudolf Habelt, 1990. 2 c. 3 c.'te. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 22, 2) ISBN 3774923264 (B/9024-II,2).
- Die Inschriften von Tralleis und Nysa teil I : die Inschriften von Tralleis.* — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1989. xii, 233, [7] s. : res., pl. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 36, 1) ISBN 3774922217 (B.I/3910-1).
- Inspired speech : prophecy in the Ancient Near East essays in honor of Herbert B. Huffmon* / ed. by John Kaltner, Louis Stulman. — reprinted. — London : T & T Clark, 2005, c2004. xiv, 428 s. ; 24 cm. — (Journal for the Study of the Old Testament Supplement series ; 378) ISBN 0826466567 (A.VII/157).

Internal war : problems and approaches / ed. Harry Eckstein. — London : Collier-Macmillan Limited, 1963. 1 CD-ROM. (CD/87).

INTERNATIONAL CONGRESS OF ECONOMIC AND SOCIAL HISTORY OF TURKEY (9. : 2002 : DUBROVNIK) : *IXth international congress of economic and social history of Turkey, 20-23 August 2002, Dubrovnik-Croatia*. — Ankara : Turkish Historical Society, 2005. xvi, 400 s. ; 24 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Publications of the Turkish Historical Society ; XXVI. Serial-No. 13) ISBN 9751618304 (A.VII/167).

INTERNATIONAL SEMINAR ON ANCIENT GREEK CULT (6. : 1997 : GOTHENBURG) : *Greek sacrificial ritual, olympian and chthonian : proceedings of the sixth international seminar on ancient Greek cult, organized by the Department of Classical Archaeology and Ancient History, Göteborg University, 25-27 April 1997* / ed. by Robin Hägg, Brita Alroth. — Stockholm : Svenska Institutet i Athen, 2005. 230 s. : res. ; 24 cm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen, ISSN 0081-9921 ; 80, XVIII) ISBN 9179160492 (A.VI/9922).

INTERNATIONAL SYMPOSIUM COMMUNICATION IN THE MILLENNIUM (3. : 2005 : TEXAS) : *3rd international symposium communication in the millennium, May 11-13, 2005* / in cooperation with University of Texas at Austin, Anadolu University, İstanbul University. — Eskişehir : Anadolu University, 2005. xiv, 607 s. ; 29 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1663. İletişim Bilimleri Fakültesi yayınları ; 65) ISBN 9750603737 (B.I/3853).

Iran political diaries 1881-1965 / general ed. R. M. Burrell ; research ed. Robert L. Jarman. — [Slough] : Archive Editions, 1997. 14 c. ; 25 cm. ISBN 1852077107 (A.VII/64).

IRELAND, STANLEY : *Greek, Roman and Byzantine coins in the Museum at Amasya (Ancient Amaseia), Turkey* / Stanley Ireland ; in collaboration with Helen Ireland ; and with the assistance of Ahmet Yüce, Celal Özdemir. — London : British Institute of Archaeology at Ankara, 2000. viii, 124, yak. 50 s. : res. ; 30 cm. — (British Institute of Archaeology at Ankara Monograph no ; 27. Royal Numismatic Society Special publication no ; 33) ISBN 0901405531 (B.I/3950).

IREN, KAAAN : *Aiolische orientalisierende Keramik* / Kaan Iren. — İstanbul : Ege, 2003. xviii, 198, 6, 27, 73 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9758070584 (B.I/3815).

- Iscrizioni dello estremo oriente Greco : un repertorio* / a cura di Filippo Canali De Rossi. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2004. xvi, 410 s. : res. ; 30 cm. — (Inscripfen griechischer Städte aus Kleinasien ; 65) ISBN 3774932778 (B.I/3930).
- ISMATULLA, KHAYRULLA H. : *Uzbek phrase book : learning and speaking Uzbek in daily life* / Khayrulla H. Ismatulla. — 1. published. — Haarlem : SOTA, 2004. 223 s. : hrt. ; 24 cm. — (SOTA publications. Turquoise series ; 11) ISBN 9080740322 (A.VI/9977).
- İŞİN, EKREM : *İstanbul'da gündelik hayat : insan, kültür ve mekân ilişkileri üzerine toplumsal tarih denemeleri* / Ekrem İşin. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 1995. 336, [15] s. : res. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 261. İstanbul dizisi ; 15) ISBN 9754704805 (A.VII/260).
- İBN ARABÎ, MUHYİDDİN, 1165-1240 : *Fütuhât-ı Mekkiyye* / Muhyiddin İbn Arabî [1165-1240] ; çev. Ekrem Demirli. — İstanbul : Litera, 2006. 495 s. ; 24 cm. — (Litera ; 23) ISBN 9756329211 (A.VII/99).
- İBN SÎNÂ : *Mantûğa giriş : medhal* / İbn Sînâ ; proje ed. Muhittin Macit ; çev. Ömer Türker. — İstanbul : Litera, 2006. xv, 232 s. ; 23 cm. — (Litera ; 20. İslam Felsefesi Klâsikleri ; 08) ISBN 975632922X (A.VII/91).
- İBN SÎNA, 980-1037 : *Studies on Ibn Sina (d. 1037) and his medical works IV* / İbn Sina [980-1037] ; collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 293 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 13) (A.VI/9874-4).
- İBN SÎNA, 980-1037 : *Studies on Ibn Sina (d. 1037) and his medical works III* / İbn Sina [980-1037] ; collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. vii, 315 s. : res. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 12) (A.VI/9874-3).
- İBN SÎNA, 980-1037 : *Studies on Ibn Sina (d. 1037) and his medical works II* / İbn Sina [980-1037] ; collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 354 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 11) (A.VI/9874-2).

- İBN SİNA, 980-1037 : *Studies on Ibn Sina (d. 1037) and his medical works I* / İbn Sina [980-1037] ; collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 284 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 10) (A.VI/9874-1).
- İHSANOĞLU, EKMELEDDİN : *Multicultural science in the Ottoman Empire* / Ekmeleddin İhsanoğlu, Kostas Chatzis, Efthymios Nicolaidis. — Turnhout : Brepols, 2003. 248 s. : pl. ; 25 cm. — (De Diversis Artibus ; 69 (N.S. 32)) ISBN 2503514464 (A.VII/230).
- İLHAN, M. MEHDİ : *Andrew Wheatcroft, the Ottomans, Viking, London 1993, xxx+322 pages with a map and 45 plates* / M. Mehdi İlhan. — Ankara : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1997. 517-533 ss. ; 24 cm. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi sayı 7'den ayrışım. (A.VI/9840).
- İmparatorluk mirası : Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı damgası* / çev. Gül Çağalı Güven ; redaksiyon ve yay. haz. Elçin Gen. — 3. bsk. — İstanbul : İletişim, 2003, c2000. 469 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 601. Araştırma-İnceleme dizisi ; 95) ISBN 9754707464 (A.VII/187).
- İNALCIK, HALİL : *Turkey and Europe in history* / Halil İnalcık. — İstanbul : Eren, 2006. 204 s. ; 24 cm. ISBN 9756372249 (A.VII/439).
- İNAN, SÜLEYMAN : *Muhalefet yıllarında Adnan Menderes* / Süleyman İnan. — Ankara : Liberte, 2006. 560 s. : res. ; 20 cm. — (Liberte yayınları ; 117) ISBN 975620107X (A.VII/87).
- İnce donanma* / proje koordinatörü Hasan Uşaklıoğlu ; haz. Rasim Ünlü. — 1. bsk. — İstanbul : Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2005. iii, 428 s. : rnk. res. ; 34 cm. ISBN 9754093334 (B.I/3764).
- İngilizlerin mavi kitap'ına Sovyetler'in yanıtı kırmızı kitap : Güneybatı Kafkas'ta Taşnak mezalimi* / çev. Kayhan Yükseler. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2006. 142 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 444) ISBN 9753434472 (A.VII/242).
- The inscriptions of Alexandria Troas* / ed. by Marijana Riel. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1997. xv, 293 s. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 53) ISBN 377492791X (B.I/3920).

- The inscriptions of Central Pisidia : including texts from Kremna, Ariassos, Keraia, Hyia, Panemoteichos, the Sanctuary of Apollo of the Perminoundeis, Sia, Kocaaliler and the Döşeme Boğazı* / ed. by G. H. R. Horsley, S. Mitchell. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2000. xv, 216 s. : res. ; 30 cm. — (Inscripfen griechischer Städte aus Kleinasien ; 57) ISBN 3774929610 (B.I/3922).
- The inscriptions of Heraclea Pontica* / With a prosopographia Heracleotica / Walter Ameling ; ed. by Lloyd Jonnes. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1994. xiv, 168, 13 s. : res., pl. ; 30 cm. — (Inscripfen griechischer Städte aus Kleinasien ; 47) ISBN 3774926476 (B.I/3916).
- The inscriptions of Pessinous* / ed. by Johan Strubbe ; with the assistance of Feyo Schuddeboom. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2005. xiv, 332, vii s. : res. ; 30 cm. — (Inscripfen griechischer Städte aus Kleinasien ; 66) ISBN 3774933987 (B.I/3931).
- The inscriptions of Sinope part I : inscriptions* / ed. by David H. French. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2004. xvi, 178, 30 s. : res. ; 30 cm. — (Inscripfen griechischer Städte aus Kleinasien ; 64) ISBN 3774930368 (B.I/3929-1).
- The inscriptions of the Sultan Dağı I : Philomelion, Thymbrion/ Hadrianopolis, Tyraion* / ed. by Lloyd Jonnes. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2002. xii, 157 s. : res. ; 30 cm. — (Inscripfen griechischer Städte aus Kleinasien ; 62) ISBN 3774930333 (B.I/3927).
- İPEK, NURDAN : *Armaş ve Ermeniler : kutsanmış topraklar* / Nurdan İpek ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006. 140 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 170. Araştırma-İnceleme dizisi ; 131) ISBN 9752550673 (A.VII/365).
- İREZ, FERYAL : *XIX. Yüzyıl Osmanlı saray mobilyası* / Feryal İrez. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1988. 110, yak. 50 s. : res. ; 24 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 23) ISBN 9751600391 (A.V/2358).
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ, 1874-1945 : *Ertuğrul faciası ve boğazlar meselesi* / Süleyman Kâni İrtem [1874-1945] ; yay. haz. Osman Selim Kocahaoğlu. — İstanbul : Temel, 2005. xxiii, 183 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayını no ; 152. Tarih/Kültür dizisi ; 43) ISBN 9754100756 (A.VI/9845).

- İRTEM, SÜLEYMAN KANİ, 1874-1945 : *II. Mahmud devri ve Türk kemankeşleri* / Süleyman Kani İrtem [1874-1945] ; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2005. xxiii, 309 s. : res. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 151. Tarih/Kültür dizisi ; 42) ISBN 9754100543 (A.VI/9844).
- İslam inançlarında Hz. Ali : tarihten teolojiye* / haz. Ahmet Yaşar Ocak. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. xxi, 303 s. : res. ; 24 cm. — (AKDYYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXX. Dizi-Sa. 4) ISBN 9751618339 (A.VII/166).
- İslâm-Türk ansiklopedisi* / haz. Güzin Akın... [ve başk.]. — İstanbul : Tercüman, 1987. 2 c. : res. ; 26 cm. — (Tercüman Aile ve Kültür yayınları) (B.I/3896).
- İSLİMYELİ, NÜZHET : *Suluboya resim sanatı tarihi* / Nüzhet İslimyeli. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005. 403 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3042. Sanat Eserleri dizisi ; 449) ISBN 9751731690 (B.I/3795).
- İstanbul armağanı* / yay. haz. Mustafa Armağan. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995-1997. 3 c. ; 23 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 17, 26, 47) ISBN 9757580333 (tk.) (A.V/8856).
- İstanbul : şehir ve medeniyet* / haz. Şevket Kamil Akar ; yay. haz. Mustafa Demiray. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2004. 435 s. ; 24 cm. — (Klasik ; 15. kitap. Şehir. Osmanlı Şehri ; 1) ISBN 9758740199 (A.VI/8056).
- İstoriya Tatarskoy Assr* / pod redaktsiey M. K. Muharyamova. — Kazan : Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo, 1973. 238 s. ; 22 cm. (A.IV/829).
- İstoriya vneşney politiki SSSR* / avtorı pervogo V. M. Hvostov... [et al.]. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1976. ... c. ; 22 cm. (A.IV/1335).
- İşte! AKP'nin Avrupa Birliği yol haritası : "çıkılmaz sokak".* — Ankara : Milliyetçi Hareket Partisi, 2005. 42 s. ; 20 cm. (A.VI/9831).
- JÄCKH, ERNST : *Ernst Jäckh papers, 1908-1917 (inclusive)* / Ernst Jäckh. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. (CD/100).
- JACOBSEN, MARIA : *Diaries of a Danish missionary Harpoot, 1907-1919* / Maria Jacobsen ; translated by Kristen Vind ; ed. and with an

introduction by Ara Sarafian. — Princeton : Gomidas Institute Books, 2001. xv, 266 s. ; 25 cm. ISBN 1903656079 (A.VI/5399).

JASECKOVÁ, MARTA : *Bibliografia Slovenskej Archeológie za roky 1995 a 1996* / Marta Jasecková. — Nitra : Slovenská Archeologická Spoločnosť Pri Sav, 2004. 118 s. ; 21 cm. ISBN 8088709679 (A.VII/217).

Jasenovac : žrtve rata prema podacima statistickog zavoda Jugoslavije / reprint pripremili Meho Visocak, Bejdo Sobica. — Zürich ; Sarajevo : Bošnjacki Institut, 1998. 1171 s. ; 29 cm. ISBN 3905211874 (B.I/3803).

JILINSKIY, S. E. : *Rol KPSS v ukreplenii zakonnosti na sovremennom etape* / S. E. Jilinskiy. — Moskva : İzdatelstvo Mysl, 1977. 215 s. ; 20 cm. (A.VII/19).

JOHNSTON, HENRY MCKENZIE : *Ottoman and Persian Odysseys : James Morier, creator of Hajji Baba of Ispahan and his brothers* / Henry McKenzie Johnston. — London ; New York : British Academic Press, 1998. xiii, 258 s. ; 24 cm. ISBN 1860843302 (A.VII/155).

Judah and the Judeans in the Persian period / ed. by Oded Lipschits, Manfred Oeming. — Winona Lake : Eisenbrauns, 2006. xxii, 721 s. ; 24 cm. ISBN 9781575061047 (A.VII/404).

JUKOVA, A. N. : *Russko-Koryakskiy slovar : 18500 slov : s prilozheniem kratkogo grammatičeskogo očerka koryakskogo yazıka* / A. N. Jukova. — Moskva : İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya, 1967. 749 s. ; 17 cm. (A.VII/28).

Jurnali zasedaniy vremennogo pravitelstva / otvetstvenniy redaktor toma B. F. Dodonov ; sostavitel E. D. Grinko, O. V. Lavinskaya. — Moskva : ROSSPEN, 2002. 4 c. ; 24 cm. — (Arhiv Noveyşey İstorii Rossii seriya "Publikatsii" ; tom 8, 9, 10) ISBN 5824302030 ; ISBN 5824302278 (A.VI/9553).

K istorii obrazovaniya nagorno-karabahskoy avtonomnoy oblasti Azerbaydjanskoy SSR 1918-1925 : dokumentı i materialı. — Baku : Azerbaydjanskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo, 1989. 334 s. ; 21 cm. ISBN 5552006836 (A.VI/9901).

K., T. : *Resistance continues : reports from South Korea* / T. K.. — Pyongyang : Foreign Languages Publishing House, 1975. 176, [16] s. : res. ; 17 cm. (A.VI/9994).

- KAÇAZNUNİ, OVANES : *Taşnak Partisi'nin yapacağı bir şey yok : 1923 parti konferansı'na rapor* / Ovanes Kaçaznuni ; çev. Arif Acaloğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2005. 119 s. ; 19 cm. — (Kaynak yayınları ; 435) ISBN 9753434383 (A.VI/9715).
- KAISER, HILMAR : *At the crossroads of Der Zor : death, survival and humanitarian resistance in Aleppo, 1915-1917* / Hilmar Kaiser ; in collaboration with Luther Eskijian, Nancy Eskijian. — Princeton : Gomidas Institute, 2002. xiv, 120 s. ; 23 cm. — (History/Near East) ISBN 1903656125 (A.VI/7245).
- KALAKANTLI MOSES : *Alban tarihi ve Alban Salnamesi : Mhitar Koş* / Kalakanlı Moses ; Rusça ve İngilizce nüshaları karşılaştırarak Azerbaycan Türkçesine çev. Ziya Bünyadov ; Türkiye Türkçesi Yusuf Gedikli. — İstanbul : Selenge, 2006. 383 s. ; 22 cm. — (Selenge yayınları ; 29. Tarih dizisi ; 21) ISBN 9758839403 (A.VII/377).
- Kalevala : Fin destanı* / çev. ve haz. Lâle Obuz, Muammer Obuz. — Ankara : [yayl.y.], 1982. viii, 288 s. ; 20 cm. (A.VII/128).
- Kalmit'sko-Russkiy slovar. 26000 slov. = Halmg-ors tol. 26000 ügmüd* / pod redaktsiye B. D. Munieva. — Moskva : İzdatelstvo Russkiy Yazık, 1977. 764 s. ; 22 cm. (A.VI/9891).
- KALOEY, B. A. : *Osetin istorika-etnografičeskoe issledovanie* / B. A. Kaloev. — Moskva : İzdatelstvo Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostočnoy Literaturı, 1971. 358 s. : res. ; 27 cm. (B.I/3791).
- KALYONCU, HAMDİ : *İttifakın perde arkası : üç gülün hikayesi* / Hamdi Kalyoncu. — İstanbul : Burak, 1992. 157 s. ; 20 cm. — (Burak yayınları ; 31) (A.VI/9820).
- KANÇAL-FERRARI, NICOLE : *Hansaray : Kırım'dan kalan miras* / Nicole Kançal-Ferrari ; yay. haz. Mustafa Demiray. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2005. 320 s. : rnk. res. ; 26 cm. — (Klasik ; 27. kitap. Sanat Tarihi ; 1) ISBN 975874030X (B.I/3837).
- Kanun mecmuası münderecatı : 1207-1215 : III. Selim devrine ait fermanlar v.s (askeri kanunnameler).* — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. CD/116).
- KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN : *Muhibbî divanı : izahlı metin* / Kanuni Sultan Süleyman ; haz. Coşkun Ak ; yay. haz. Mehmet Öncel Koç. — 2.

bsk. — Trabzon : Trabzon Valiliği, 2006. 2 c. ; 24 cm. ISBN 975585550
(tk.) (A.VII/314).

Kapadokya'da beş gün : TURKSOYL. fotoğrafçılar buluşması = Pyat dney v Kapadokii. — Ankara : TÜRKSOY, [200?]. 167 s. : rnk. res. ; 32 cm. (B.I/3891).

KAPTAN (ARKAN), ÖZDEMİR : *Beyoğlu : kısa geçmişi, argosu* / Özdemir Kaptan (Arkan). — 2. bsk. — İstanbul : İletişim, 1989. 207, [16] s. : res. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 74. İstanbul dizisi ; 4) ISBN 975470001X (A.VII/250).

KAPTAN, DENİZ : *The daskyleion bullae : seal images from the Western Achaemenid Empire* / Deniz Kaptan. — Leiden : Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2002. 2 c. ; 25 cm. — (Achaemenid History ; 12) ISBN 9062584128 (A.VI/9811).

KARA ÇOBAN, DİMİTRİ : *Seçmâ yaratmalar* / Dimitri Kara Çoban. — Ankara : Türksoy, 2004. 411 s. ; 21 cm. — (Türksoy yayınları ; 21) ISBN 9757213209 (A.VII/177).

KARA, GYÖRGY : *Books of the Mongolian Nomads : more than eight centuries of writing Mongolian* / György Kara ; translated from the Russian by John R. Krueger. — 1. English ed. — Bloomington : Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 2005. ix, 331, xxxviii s. : pl. ; 24 cm. — (Indiana University Uralic and Altaic series ; 171) ISBN 0933070527 (A.VI/9784).

KARA, SEYFULLAH : *Selçuklular'ın dini serüveni : Türkiye'nin dini yapısının tarihsel arka plânı* / Seyfullah Kara. — 1. bsk. — İstanbul : Şema, 2006. 717 s. ; 21 cm. — (Şema Yayınevi ; 2. Tarihi dizisi ; 2) ISBN 9759158019 (A.VII/67).

KARAALİOĞLU, SEYİT KEMAL : *Türk edebiyatı tarihi : resimli-motifli* / Seyit Kemal Karaalioğlu. — 1. bs. — İstanbul : İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1973-1986. 5 c. ; res. 23 cm. (A.IV/9221).

KARACA, TAHA NİYAZİ : *Millî şehit : Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey* / Taha Niyazi Karaca. — Yozgat : Yozgat Valiliği, 2006. 183 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9751938430 (A.VII/313).

KARACA, TAHA NİYAZİ : *Yozgat'ta Türk Ermeni ilişkileri : Ermeni sorununun gelişim sürecinde* / Taha Niyazi Karaca. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. x, 343, [10] s. : res., hrt. ; 25 cm. — (AKDITYK

- Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 107) ISBN 9751617871 (A.VII/464).
- KARAGÖZ, ERKAN : *Kars ve çevresinde aydınlanma hareketleri ve sol geleneğin tarihsel kökenleri 1878-1921* / Erkan Karagöz ; yay. yönetmeni İsmet Arslan. — 1. bsk. — İstanbul : AsyaŞafak, 2005. 205 s. : res. ; 20 cm. — (AsyaŞafak yayınları ; 4. Araştırma-İnceleme ; 4) ISBN 9759159031 (A.VII/410).
- KARAKIŞLA, YAVUZ SELİM : *Eski İstanbul'un delileri : Pazarola Hasan Bey / Yavuz Selim Karakışla* ; yay. haz. Ertan Keskinsoy, Yavuz Selim Karakışla. — 1. bsk. — İstanbul : Tarih Vakfı, 2006. 80 s. : res. ; 17 cm. (A.VII/161).
- KARAMAN, FİKRİ : *Tarihî ve kültürel değerleriyle Ortaköy : Doğanşar/Sivas* / Fikri Karaman. — İstanbul : [yayl.y.], 2005. 161 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 975971924X (A.VI/9803).
- KARAOSMANOĞLU, ATTİLA : *İzmir Karşıyaka'dan dünya'ya...* / Attila Karaosmanoğlu ; ed. Levent Cinemre. — 3. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2005. 550 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 890. Edebiyat dizisi ; 429) ISBN 9754586551 (A.VII/172).
- KARAY, REFİK HALİD, 1888-1965 : *Gurbet hikâyeleri* / Refik Halid Karay [1888-1965]. — İstanbul : Semih Lûtfi Kitabevi, 1940. 159 s. ; 21 cm. — (Külliyat ; 12) (A.VII/283).
- KARAY, REFİK HALİD, 1888-1965 : *İlk adım* / Refik Halid Karay [1888-1965]. — İstanbul : Semih Lûtfi Kitabevi, [19??]. 159 s. ; 20 cm. — (Külliyat ; 15) (A.VII/281).
- KARAY, REFİK HALİD, 1888-1965 : *Makiyajlı kadın* / Refik Halid Karay [1888-1965]. — İstanbul : Semih Lûtfi Kitabevi, 1943. 160 s. ; 21 cm. — (Külliyat ; 18) (A.VII/279).
- KARAY, REFİK HALİD, 1888-1965 : *Sonuncu kadeh : roman* / Refik Halid Karay [1888-1965]. — 1. bs. — İstanbul : İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1965. 187 s. ; 19 cm. — (Külliyat ; 7) (A.VII/278).
- KARAY, REFİK HALİD, 1888-1965 : *Sürgün : roman* / Refik Halid Karay [1888-1965]. — 2. bs. — İstanbul : Semih Lûtfi Kitabevi, 1944. 163 s. ; 21 cm. — (Külliyat ; 13) (A.VII/277).

- KARAY, REFİK HALİD, 1888-1965 : *Tanrıya Şikâyet* / Refik Halid Karay [1888-1965]. — İstanbul : Semih Lûtfi Kitabevi, 1944. 174 s. ; 21 cm. — (Külliyat ; 19) (A.VII/280).
- KARAY, REFİK HALİD, 1888-1965 : *Üç nesil üç hayat* / Refik Halid Karay [1888-1965]. — İstanbul : Semih Lûtfi Kitabevi, [19??]. 160 s. ; 21 cm. — (Külliyat ; 17) (A.VII/282).
- KARAY, REFİK HALİT, 1888-1965 : *Tanıdıklarım* / Refik Halit Karay [1888-1965]. — 2. bs. — İstanbul : Semih Lûtfi Kitabevi, [19??]. 159 s. ; 20 cm. — (Külliyat ; 14) (A.VII/276).
- KARİNYAN, A. B. : *Ermeni milliyetçi akımları* / A. B. Karinyan ; çev. Arif Acaloğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2006. 102 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 449. Ermeni Belgeleriyle Ermeni soykırımı yalanı ; 4) ISBN 9753434529 (A.VII/456).
- KARMAY, SAMTEN G. : *Feast of the morning light : the eighteenth century wood-engravings of Shenrab's life-stories and the Bon Canon from Gyalrong* / Samten G. Karmay. — Osaka : National Museum of Ethnology, 2005. iii, 284 s. : res. ; 26 cm. — (Senri Ethnological Reports, ISSN 0340-6787 ; 57. Bon Studies ; 9) ISBN 4901906364 (B.I/3831).
- KAVAZ, İBRAHİM : *Belgelerle Âkif Paşa hayatı ve eserleri* / İbrahim Kavaz. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2005. xv, 204 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 336. Fikir ve Sanat Adamları dizisi ; 21) ISBN 9751618231 (A.VII/216).
- KAYGILI, OSMAN CEMAL : *Bekri Mustafa* / Osman Cemal Kaygılı. — İstanbul : Semih Lûtfi Kitabevi, 1944. 190 s. ; 21 cm. (A.VII/274).
- KAYLAN, MUAMMER : *Kemalistler : islamcı hareket ve laik Türkiye'nin geleceği* / Muammer Kaylan ; Türkçesi Zülal Kalkandelen ; yay. haz. Öner Ciravoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2006. 478 s. ; 20 cm. ISBN 975141122X (A.VII/413).
- KAYRA, CAHİT : *İkinci Mahmut'un İstanbul'u : Bostancıbaşı sicilleri* / Cahit Kayra, Erol Üyepazarcı. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1992. iii, 165 s. : res., hrt. ; 30 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı yayınları no ; 8) ISBN 9757580082 (B.I/1379).
- KAYRA, CAHİT : *İstanbul'un yokuş ve merdivenleri* / Cahit Kayra. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı,

1991. 111 s. : res. ; 32 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı yayınları ; 3) (B.I/3899).
- KAZANKAYA, HASAN : *Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi ve fethin karanlık noktaları* / Hasan Kazankaya. — 1. bsk. — İstanbul : [yayl.y.], 1990. 2 c. : pl. ; 23 cm. (A.VII/263).
- KAZGAN, HAYDAR : *Galata bankerleri* / Haydar Kazgan. — [y.y.] : Türk Ekonomi Bankası, [19?]. 200 s. : res. ; 30 cm. (B.I/616).
- KEMURA, İBRAHİM : *Znacaj i uloga "Narodne Uzdance" u društvenom životu Bošnjaka (1923.-1945.)* / Ibrahim Kemura. — Sarajevo : Bošnjacki Institut, Fondacija Adila Zulfikarpašića. Institut za Istoriju u Sarajevu, 2002. 300 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9958743108 (A.VI/9945).
- KESKİN, MUSTAFA : *Geçmişteki izleriyle Kayseri* / Mustafa Keskin, M. Metin Hülagü. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, [200?]. 244 s. ; 24 cm. (A.VII/393).
- KILIÇ, REMZİ : *Kânunî devri Osmanlı-İran münâsebetleri (1520-1566)* / Remzi Kılıç ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006. 486 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 160. Araştırma-İnceleme dizisi ; 121) ISBN 9752550576 (A.VII/86).
- KINAY, ALI : *Kocaeli İli Ağaçlı Kazası temettuat defterleri* / Ali Kınay. — İzmit : İzmit Rotary Kulübü, 2005. 294 s. ; 24 cm. (A.VI/9789).
- KINLI, ONUR : *Osmanlı'da modernleşme ve diplomasi* / Onur Kınlı ; yay. haz. Kudret Emiroğlu ; genel yay. yönetmeni Şebnem Çiler Tabakçı. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2006. 221 s. ; 20 cm. ISBN 975533467X (A.VII/433).
- KIRIMTAYIF, SÜLEYMAN : *Converted Byzantine churches in Istanbul : their transformation into mosques and masjids* / Süleyman Kırımtayif. — İstanbul : Ege, 2001. 139 s. : res., pl. ; 23 cm. — (Ege yayınları ; 46) ISBN 9758070460 (A.VI/9949).
- Kızılay onur sembolleri : madalyalar, madalyonlar, bröveler, rozetler* / haz. Celil Ender. — [Ankara] : Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü, 2001. 151 s. : rnk. res. ; 24 cm. (A.VII/401).
- KİNDİ, YAKUB İBN İŞHAK, ?801-866 : *Texts and studies* / Yakub İbn İshak Kindi [?801-866] ; collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.

- Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 231 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 33) (A.VI/9875).
- KIRAKOSSIAN, ARMAN J. : *British diplomacy and the Armenian question, from the 1830s to 1914* / Arman J. Kirakossian. — Princeton : Gomidas Institute, 2003. xiii, 365 s. ; 23 cm. ISBN 1884630073 (A.VI/7266).
- KİREEV, N. G. : *İstoriya etatizma v Turtsii* / N. G. Kireev. — Moskva : Nauka, 1991. 342 s. ; 22 cm. ISBN 5020169358 (A.V/8124).
- KIST, JOOST : *Ancient Near Eastern seals from the Kist Collection : three millennia of miniature reliefs* / Joost Kist ; with contributions by Dominique Collon, Frans Wiggermann, Geoffrey Turner. — Leiden : Brill, 2003. 237 s. : res., hrt. ; 30 cm. — (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055 ; 18) ISBN 9004132392 (B.I/3906).
- KNAPP, GRACE H. : *The tragedy of Bitlis* / Grace H. Knapp ; being mainly the narratives of Grisell M. McLaren, Myrtle O. Shane. — London : Sterndale Classics, 2002. 109 s. ; 23 cm. — (History/Near East/WWI) ISBN 1903656141 (A.VI/7251).
- Knossos north cemetery early Greek tombs* / ed. J. N. Coldstream, H. W. Catling ; with J. Carington-Smith... [et al.]. — London : The British School at Athens, 1996. 4 c. ; 25 cm. — (Supplementary Volume The British School at Athens no ; 28) ISBN 0904887162 (tk.) (A.VII/496).
- KOCABAŞOĞLU, UYGUR : *Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar* / Uygur Kocabaşoğlu, Metin Belge. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 378 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1133. Tarih dizisi ; 37) ISBN 9750503821 (A.VII/80).
- KOCAHANOĞLU, OSMAN SELİM : *Sevgili Aliye'm : Maliye Nazırı Cavid Bey'in hapishane mektupları ve savunmaları* / Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2006. 293 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 154. Tarih dizisi ; 45) ISBN 9754100950 (A.VII/192).
- KOC AOĞLU, BÜNYAMİN : *Mütarekede ittihatçılık : İttihat ve Terakki Fırkasının dağılması (1918-1920)* / Bünyamin Kocaoğlu ; ed. Osman Selim Kocahaoğlu. — İstanbul : Temel, 2006. 320 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 153. Tarih dizisi ; 44) ISBN 9754100942 (A.VII/183).
- KOÇU, REŞAD EKREM : *İstanbul ansiklopedisi* / Reşad Ekrem Koçu. — İstanbul : [yayl.y.], 1958-1971. ... c. : res. ; 28 cm. (B.I/2639).

- KOÇU, REŞAD EKREM : *Osman Gazi'den Atatürk'e : 600 yılın tarih panoraması* / Reşad Ekrem Koçu. — İstanbul : Cumhuriyet Gazetesi, [19??]. 160 s. : res. ; 43 cm. (C/529).
- KOÇU, REŞAD EKREM : *Osmanlı padişahları* / Reşad Ekrem Koçu. — İstanbul : Ana, 1981. 444, [36] s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Ana yayınları ; 4. Tarihi Eserler dizisi ; 4) (A.IV/7369).
- KOÇU, REŞAD EKREM : *Türk giyim, kuşam ve süslenme sözlüğü* / Reşad Ekrem Koçu. — 1. bs. — Ankara : Sümerbank, 1967. 255 s. : res. ; 28 cm. — (Sümerbank Kültür yayınları ; 1) (B/8554).
- KOÇU, REŞAD EKREM : *Türk İstanbul : "Cumhuriyet" in 500 üncü fetih yılı armağanı* / Reşad Ekrem Koçu. — [y.y.] : [yayl.y.], [19??]. 52 s. : res. ; 41 cm. (C/677).
- La koiné Grecque antique IV : les koinés littéraires* / sous la direction de René Hodot. — Nancy : Association pour la Diffusion de la Recherche sur l'Antiquité, 2001. 134 s. ; 24 cm. — (Études Anciennes ; 24) ISBN 2913667066 (A.VI/9878).
- KOMAN, M. MESUT : *Eyüp Sultan Loti Kahvesi ve çevresi = Le Cafe Pierre Loti et ses environs* / M. Mesut Koman. — 2. bsk. — İstanbul : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986. 31 s. : res. ; 23 cm. (A.V/1802).
- Kommunist 1990*. — Moskva : İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1989. 365 s. ; 17 cm. ISBN 5250005217 (A.VII/17).
- KOMMUNİSTİÇESKOY PARTİİ SOVETSKOGO SOYUZA : *Programma Kommunisticeskoy Partii Sovetskogo Soyuzu : prinyata XXII sezdom KPSS*. — Moskva : İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1976. 144 s. ; 20 cm. (A.VII/20).
- Kommunisticeskoy Partii Sovetskogo soyuzu. Programma Kommunisticeskoy Partii Sovetskogo soyuzu : prinyata XXVII sezdom KPSS*. — Moskva : İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1989. 173 s. ; 17 cm. ISBN 5250006094 (A.VI/9908).
- KOMMUNİSTİÇESKOY PARTİİ SOVETSKOGO SOYUZA VSESOYUZNAYA KONFERENTSİYA (19. : 1988 : MOSKVA) : *XIX Vsesoyuznaya konferentsiya Kommunisticeskoy Partii Sovetskogo Soyuzu, 28 İyunya-1 İyulya goda : stenografiçeskiy otçet v dvuh tomah*. — Moskva : İzdatelstvo Politiceskoy Literatura, 1988. ... c. ; 22 cm. ISBN 525001013X (2.c.) ; ISBN 5250006493 (tk.) (A.VII/23-2).

KONGAR, EMRE : *Tarihimizle yüzleşmek* / Emre Kongar ; ed. Yasemin Aktaş. — 8. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2006. 245 s. ; 20 cm. ISBN 975141119X (A.VII/367).

Konstitutsiya. Osnovnoy zakon. Rossiyskoy Sovetskoy Federativnoy Sotsialistiçeskoy Respubliki. — Moskva : Sovetskaya Rossiya, 1989. 64 s. ; 20 cm. (A.VI/9988).

Konstitutsiya. Osnovnoy zakon. Soyuza Sovetskikh sotsialistiçeskikh Respublik. — Moskva : Proletarii Vseh Stran Soedinyaytes, 1988. 64 s. ; 20 cm. (A.VI/9987).

KONUK, KORAY : *Karun'dan Karia'ya : Muharrem Kayhan Koleksiyonundan erken Anadolu sikkeleri = From Kroisos to Karia : early Anatolian coins from the Muharrem Kayhan Collection* / Koray Konuk ; İngilizce'den Türkçe'ye çev. = English into Turkish translation Ayşen Ertür. — İstanbul : Ege, 2003. 204, [4] s. : rnk. res., hrt. ; 29 cm. ISBN 9758070614 (B.I/3809).

KONUKMAN, ERCÜMENT : *Görüşler* / Ercüment Konukman. — Ankara : [yayl.y.], 1987. 139 s. ; 20 cm. (A.VI/9822).

KORKMAZ, RAMAZAN : *Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri* / Ramazan Korkmaz. — Ankara : Türksoy, 2004. 200 s. ; 24 cm. — (Türksoy yayın no ; 24) ISBN 9757213225 (A.VII/178).

KORKMAZ, SİDDİK : *Tarihin tahrifi : İbn Sebe meselesi* / Sıddık Korkmaz. — 1. bs. — Ankara : Araştırma, 2005. 240 s. ; 21 cm. — (Araştırma yayınları ; 34) ISBN 9756788348 (A.VI/9859).

Kosova Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi restorasyonu = Restaurimi i Tyrbes së Sultan Murad Hüdavendigaar'it = The restoration of Sultan Murad Tomb / haz. Mehmet Z. İbrahimgil, Neval Konuk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, [2005?]. 74 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. (B.I/3946).

Kosova'da Osmanlı mimarî eserleri / yay. haz. Mehmet Z. İbrahimgil, Neval Konuk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2006. 2 c. : rnk. res. ; 28 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXIX. Dizi-Sa. 2) ISBN 9751618533 (tk.) (B.I/3945).

KOVELMAN, ARKADY : *Between Alexandria and Jerusalem : the dynamic of Jewish and hellenistic culture* / Arkady Kovelman. — Leiden : Brill,

2005. xiv, 177 s. ; 24 cm. — (The Brill Reference Library of Judaism, ISSN 1571-5000 ; 21) ISBN 9004144021 (A.VI/9933).

KÖMÜRCİYAN, EREMYA ÇELEBİ : *İstanbul tarihi : XVII. asırda İstanbul / Eremya Çelebi Kömürçiyân ; tercüme ve tahşiye eden Hrand D. Andreasyan ; yeni notlarla yay. haz. Kevork Pamukciyan. — 2. bsk. — İstanbul : Eren, 1988. xxvii, 328 s. ; 24 cm. ISBN 9757622044 (A.V/2057).*

KÖPRÜLÜ, TUNA : *İstanbul'daki yabancı saraylar = Foreign palaces in Istanbul / Tuna Köprülü ; tercüme Betsy Göksel ; fotoğraflar Çetin Korkmaz. — 1. bs. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2005. 259 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9750058143 (B.I/3765).*

KRAL ABDULLAH : *Biz Osmanlı'ya neden isyan ettik? / Kral Abdullah ; tercüme Halit Özkan. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2006. xi, 247 s. ; 22 cm. — (Klasik ; 30. kitap) ISBN 9758740342 (A.VII/359).*

Kratkiy ekonomičeskiy slovar / pod redaktsiey Yu. A. Belika. — Moskva : İzdatelstvo Političeskoj Literaturı, 1989. 398 s. ; 17 cm. ISBN 5250004490 (A.VI/9902).

Kratkiy Russko-Kalmitiski slovar : okolo 14000 slov / sostavili İ. K. İlişkin, B. D. Musiev. — Moskva : İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya, 1969. 710 s. ; 17 cm. (A.VII/27).

KUNDAKÇI, HASAN : *Emperyalizmin maşası Ermeniler / Hasan Kundakçı ; yay. ve genel yay. yönetmeni M. Faruk Bayrak ; yay. koordinatörü ve ed. Rana Gürtuna. — 1. bs. — İstanbul : Alfa, 2006. xvii, 308 s. : res. ; 21 cm. — (Alfa yayınları ; 1689. Siyaset-Sosyoloji ; 77) ISBN 975297659X (A.VII/430).*

KURT, YILMAZ : *Çukurova tarihinin kaynakları III : 1572 tarihli Adana Sancağı mufassal tahrir defteri / Yılmaz Kurt. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. cxxiv, 946 s. : 1 katl. hrt. ; 28 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVII. Dizi-Sa. 2b. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihini Sondaj Metoduyla Araştırma Grubu Kaynak yayın dizisi no ; II-3) ISBN 9751608961 (tk.) (B.I/3824).*

KURT, YILMAZ : *Çukurova tarihinin kaynakları II : 1547 tarihli Adana Sancağı mufassal tahrir defteri / Yılmaz Kurt. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. xxxvii, 854 s. : 1 katl. hrt. ; 28 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVII. Dizi-Sa. 2a. Türkiye'nin Sosyal ve*

Ekonomik Tarihini Sondaj Metoduyla Araştırma Grubu Kaynak yayın dizisi no ; II-2) ISBN 9751608961 (tk.) (B.I/3823).

KURTKAN BİLGİSEVEN, ÂMİRAN : *Türk milletinin manevî değerleri / Âmiran Kurtkan Bilgiseven ; sadeleştiren Hüseyin Ağca. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2005. viii, 118 s. ; 19 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 332. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi ; 76) ISBN 9751617960 (A.VI/9786).*

KURUMAHMUT, ALİ : *The twilight zones in the aegæan : (un)forgotten Turkish Islands = Ege'de gri bölgeler : unutul(may)an Türk adaları / Ali Kurumahmut, Sertaç Hami Başeren. — Ankara : Turkish Historical Society, 2004. viii, 90 s. : 5 katl. hrt. ; 24 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Publications of Turkish Historical Society ; Serial VII-No. 220) ISBN 9751617405 (A.VII/467).*

KUSHNER, DAVID : *To be governor of Jerusalem : the city and district during the time of Ali Ekrem Bey, 1906-1908 / David Kushner. — İstanbul : Isis, 2005. 245 s. ; 24 cm. ISBN 9754283109 (A.VII/226).*

KUŞOĞLU, M. ZEKİ : *Köprü insanlar / M. Zeki Kuşoğlu ; ed. Kadriye Kaymaz. — 1. bsk. — İstanbul : Leyla ile Mecnun Yayıncılık, 2006. 208, [16] s. : rnk. res. ; 21 cm. — (L&M Kitaplığı yayını no ; 68. Klasik Türk Sanatları dizisi ; 02) ISBN 975649168X (A.VII/373).*

KUT, GÜNAY : *Yazmalar arasında Eski Türk edebiyatı araştırmaları / Günay Kut. — İstanbul : Simurg, 2005. xxx, 380 s. ; 22 cm. — (Simurg ; 76. Türk Edebiyatı ; 1) ISBN 9757172766 (A.VII/77-1).*

Kül-Tegin : Orhun-Yenisey Yazıtları VI-VIII. yy. = Kül-Tegin : Orhon-Enisey bijimelderi VI-VIII vv.. — Ankara : Türksoy, 2003. 236 s. : rnk. res. ; 17 cm. — (Türksoy yayınları ; 20) (A.VII/218).

Küreselleşme teknoloji ve ulusal strateji" 2005 / Aykut Göker... [ve başk.] ; haz. Çankaya Belediyesi, TMBD. — Ankara : Türk Mühendisler Birliği Derneği, [2005?]. 72 s. ; 20 cm. (A.VII/237).

LABOURDETTE, JEAN-FRANÇOIS : *Histoire du Portugal / Jean-François Labourdette. — Paris : Fayard, 2000. 703 s. ; 24 cm. ISBN 2213605904 (A.VII/42).*

Ladakhî histories : local and regional perspectives / ed. by John Bray. — Leiden : Brill, 2005. x, 402 s. ; 24 cm. — (Brill's Tibetan Studies Library, ISSN 1568-6183 ; 9) ISBN 9004145516 (A.VI/9930).

- Laik, demokratik, tam bağımsız Türkiye... : ancak kadınlarla.* — Ankara : Cumhuriyet Halk Partisi, [2006?]. 56 s. ; 22 cm. (A.VI/9963).
- LALAYAN, A. A. : *Taşnak Partisi'nin karşıdevrimci rolü (1914-1923)* / A. A. Lalayan ; çev. Kayhan Yükseler. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2006. 96 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 440) ISBN 9753434448 (A.VII/240).
- LAMARTINE, ALPHONSE DE : *Osmanlı tarihi* / Alphonse de Lamartine ; çev. Serhat Bayram ; yay. haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Hasan Tuncay, Yalçın Toker. — [y.y.] : [yayl.y.], 1991. 2 c. ; 24 cm. (A.VII/264).
- Die Langobarden : herrschaft und identität* / hrsg. von Walter Pohl, Peter Erhart. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2005. 648 s. ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften ; 329. bd. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters ; 9) ISBN 3700134002 (B.I/3782).
- LATIC, DZEMALUDIN : *Nevjestina noc* / Dzemaludin Latic. — Zürich : Bosanski Institut, 1986. 118 s. ; 20 cm. (A.VI/9964).
- LEICK, GWENDOLYN : *Sex and eroticism in Mesopotamian literature* / Gwendolyn Leick. — 1. published. — London ; New York : Routledge, 1994. xvi, 320 s. ; 22 cm. ISBN 0415065348 (A.VI/9914).
- Leman Şenalp'e armağan : Milli Kütüphanemizin ilk kütüphanecisi* / ed. Hüseyin Türkmen ; yay. haz. İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, Nergis Ulu. — 1. bs. — İstanbul : Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 2006. xii, 438 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi yayınları ; 32) ISBN 9756351136 (A.VII/502).
- LENİN, [VLADİMİR İLYİÇ], 1870-1924 : *On socialist democracy* / [Vladimir İlyiç] Lenin [1870-1924]. — Moscow : Novosti Press Agency Publishing House, 1978. 120 s. ; 17 cm. (A.VII/16).
- LENİN, [VLADİMİR İLYİÇ], 1870-1924 : *On the proletarian party of a new type* / [Vladimir İlyiç] Lenin [1870-1924]. — Moscow : Novosti Press Agency Publishing House, 1978. 110 s. ; 16 cm. (A.VII/21).
- LENİNA, V. İ. : *Taşkentskiy gosudarstvennyy Universitet imeni / V. İ. Lenina.* — Taşkent : İzdatelstvo Uzbekistan, 1970. 350 s. ; 21 cm. (A.VII/24).
- Leonardo De Mango : Beyoğlu'nda bir oryantalist = Leonardo de Mango : an orientalist from Beyoğlu* / ed. = ed by Ömer Faruk Şerifoğlu, İlona Baytar ; metinler = text Erol Makzume... [ve başk.] ; çev. = translations Kemal Ak... [ve başk.]. — İstanbul : TBMM Milli Saraylar Daire

Başkanlığı ; Yapı Kredi, 2005. 208 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yayın no ; 30. Yapı Kredi yayınları ; 2271. Sergi Kitapları) ISBN 9750810260 (B.I/3797).

Letopis soveta ekonomičeskoy vzaimopomotši. — Moskva : Sovet Ekonomičeskoy Vzaimopomotši Sekretariat, 1989. 416 s. ; 21 cm. (A.VI/9993-3).

LEVAŞOV, E. A. : *Slovar prilagatelniĥ ot geografičeskih nazvaniy : okolo 13000 prilagatelniĥ* / E. A. Levašov. — Moskva : Russkiy Yazık, 1986. 550 s. ; 21 cm. (A.VII/29).

LEWIS, BERNARD : *Ortadoĝu'da ırk ve kölelik : tarihsel araştırma* / Bernard Lewis ; İngilizce'den çev. Enver Gürsel ; yay. danışmanı Abdullah Şahin ; genel yay. yönetmeni Burak Fazıl Çabuk. — 1. bsk. — İstanbul : Truva, 2006. 299 s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Truva yayınları yayın no ; 109. Tarih ; 19) ISBN 9944975125 (A.VII/347).

LEWIS, BERNARD : *Uygarlık tarihinde Araplar* / Bernard Lewis ; İngilizce'den çev. Hakkı Dursun Yıldız ; yay. yönetmeni İbrahim Şener. — 1. bsk. — İstanbul : Pegasus, 2006. 287 s. ; 21 cm. ISBN 9759146509 (A.VII/325).

LEWY, GUENTER : *The Armenian massacres in Ottoman Turkey : a disputed genocide* / Guenter Lewy. — Salt Lake City : The University of Utah Press, 2005. xiii, 370 s. ; 24 cm. ISBN 0874808499 (A.VI/9744).

Lieux, décors et paysages de l'ancien roman des origines à Byzance : actes du 2e colloque de tours, 24-26 Octobre 2002 / éd. par Bernard Pouderon ; avec la collaboration de Daria Crismani. — Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 2005. 400 s. ; 25 cm. — (Collection de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0244-5689 ; 34. Série Littéraire et Philosophique ; 8) ISBN 2903264279 (A.VI/9795).

The literature of ancient sumer / translated and introduced by Jeremy Black... [et al.]. — 1. published. — Oxford : Oxford University Press, 2004. lxiii, 372 s. : şek. ; 22 cm. ISBN 0199263116 (A.VI/9543).

LOIDOLT, EDUARD, 1854-1912 : *Akvareli iz Bosne i Hercegovine 1880-1882 = Aquarelles from Bosnia and Herzegovina 1880-1882* / Eduard Loidolt [1854-1912]. — Sarajevo ; Zürich : Bošnjacki Institut = Bosnian Institut, 1999. 221 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9958743000 (B.I/3802).

- LUST-OKAR, ELLEN : *Structuring conflict in the Arab world : incumbents, opponents and institutions* / Ellen Lust-Okar. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xvi, 279 s. ; 24 cm. ISBN 0521838185 (A.VII/101).
- MACGILLIVRAY, J. A. : *Knossos : pottery groups of the old palace period* / J. A. MacGillivray. — London : British School at Athens, 1998. 195, 156 s. : pl. ; 31 cm. — (British School at Athens Studies ; 5) ISBN 0904887324 (B.I/3882).
- MAHİROĞULLARI, ADNAN : *Cumhuriyetten günümüze Türkiye’de işçi sendikacılığı* / Adnan Mahiroğulları. — İstanbul : Kitabevi, 2005. xvii, 502 s. ; 24 cm. — (Kitabevi ; 267) ISBN 9756403738 (A.VI/9850).
- MALKOV, V. L. : *Manhettenskiy Proekt : razvedka i diplomatiya* / V. L. Malkov. — Moskva : Nauka, 1995. 270 s. ; 23 cm. ISBN 5020097810 (A.VI/9966).
- MALLINSON, WILLIAM : *Cyprus : a modern history* / William Mallinson. — London ; New York : I. B. Tauris, 2005. xx, 244 s. ; 24 cm. ISBN 1850435804 (A.VII/143).
- Management and preservation of archaeological sites : 4th bilateral meeting of ICOMOS Turkey - ICOMOS Greece, 29 April-2 May 2002, Side (Antalya-Turkey)* / International Council on Monuments and Sites-National Committee of Turkey ; ed. Zeynep Ahunbay, Ülkü İzmirligil. — 1. ed. — İstanbul : Yapı-Endüstri Merkezi, 2006. 109 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9758599712 (B.I/3885).
- MANSUR RİFAT : *Talaat Paschas Prozess, sein Verlauf und sein Ende : ein letztes Wort zur armenischen Frage* / Mansur Rifat. — Berlin : Morgen- und Abendlandverlag, 1921. 60 s. 1 CD-ROM. (CD/111).
- MANTRAN, ROBERT : *17. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul : kurumsal, iktisadi, toplumsal tarih denemesi* / Robert Mantran ; çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan. — 1. bs. — Ankara : V Yayınları, 1986. 2 c. ; 24 cm. (A.VII/256).
- MARCO, YOLANDA CARRIÓN : *La vegetación Mediterránea y Atlántica de la Península Ibérica : nuevas secuencias antracológicas* / Yolanda Carrión Marco. — Valencia : Servicio de Investigación Prehistórica, 2005. 314 s. : res. ; 30 cm. — (Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia. Serie de Trabajos Varios ; 104) ISBN 8477953929 (B.I/3864).

Les marges arides du croissant fertile : peuplements, exploitation et contrôle des ressources en Syrie du Nord / sous la direction de Ronald Jaubert, Bernard Geyer. — Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 2006. 205 s. : pl. ; 30 cm. + 1 katl. hrt. — (travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0766-0510 ; 43. Conquête de la Steppe ; 2) ISBN 2903264295 (B.I/3964).

Marmara Denizi 2000 sempozyumu bildiriler kitabı : 11-12 Kasım 2000 Ataköy marina, İstanbul / ed. Bayram Öztürk, Mikdat Kadioğlu, Hüseyin Öztürk. — İstanbul : Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, [2000?]. viii, 607 s. ; 24 cm. ISBN 9759713217 (A.VII/507).

MARSMAN, HENNIE J. : *Women in Ugarit and Israel : their social and religious position in the context of the Ancient Near East* / Hennie J. Marsman. — Leiden : Brill, 2003. x, 781 s. ; 24 cm. — (Oudtestamentische Studiën. Old Testament Studies, ISSN 0169-7226 ; 49) ISBN 9004117326 (A.VII/295).

MARUSHIAKOVA, ELENA : *Osmanlı İmparatorluğu'nda çingeneler : Balkan tarihine bir katkı* / Elena Marushiakova, Vesselin Popov ; ed. Betül Avunç. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2006. 112 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9758293869 (A.VII/351).

MARX, ROLAND : *Histoire de l'Angleterre* / Roland Marx. — Paris : Fayard, 1993. 837 s. ; 24 cm. ISBN 2213031509 (A.VII/49).

MATERN, PETRA : *Helios und Sol : Kulte und Ikonographie des griechischen und römischen Sonnengottes* / Petra Matern. — İstanbul : Ege, 2002. xiii, 366 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9758070533 (B.I/3814).

MATTERN, MARION : *Römische Steindenkmäler aus Hessen Südlich des Mains Sowie vom Bayerischen teil des Mainlimes* / Marion Mattern. — Mainz : Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 2005. vi, 222, 136 s. : res. ; 29 cm. — (Corpus Signorum Imperii Romani. Corpus der Skulpturen der Römischen Welt. Deutschland ; II, 13. Germania Superior) ISBN 3884670913 (B.I/3868).

MAWKANULI, TALANT : *Jungar Tuvan texts* / Talant Mawkanuli. — Bloomington : Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 2005. x, 266 s. ; 24 cm. — (Indiana University Uralic and Altaic series ; 170) ISBN 0933070519 (A.VI/9785).

MAYEWSKY, WILADIMIR : *Yabancı gözülle Ermeni meselesi* / Wiladimir Mayewsky ; çev. Mehmet Sadık ; Osmanlıcadan çev. Eyüp Şahin. —

- Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü APK Dairesi Başkanlığı, 2001. vi, 176 s. : res. ; 20 cm. — (APK Dairesi Başkanlığı yayınları ; 146) ISBN 9755852093 (A.VII/462).
- MCCARTHY, JUSTIN : *Osmanlı'ya veda : İmparatorluk çökerken Osmanlı halkları* / Justin McCarthy ; çev. Mehmet Tuncel ; ed. A. Cüneyd Köksal. — 1. bsk. — İstanbul : Etkileşim, 2006. 400 s. ; 21 cm. — (Etkileşim yayınları ; 11. Tarih ; 3) ISBN 9752691587 (A.VII/446).
- MCCLELLAN, JAMES E. : *Dünya tarihinde bilim ve teknoloji* / James E. McClellan, Harold Dorn ; ed. Murat Alev. — Ankara : Arkadaş Yayınevi, 2006. viii, 462 s. ; 22 cm. ISBN 9755094539 (A.VII/335).
- MCDOWALL, DAVID : *A modern history of the Kurds* / David McDowall. — 3. rev. ed. — London ; New York : I. B. Tauris, 2005. xii, [4], 515 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 1860634166 (A.VII/153).
- MCGRAIL, SEÁN : *Boats of the world : from the stone age to medieval times* / Seán McGrail. — 1. published in paperback. — Oxford : Oxford University Press, 2004. xix, 480 s. : res. ; 28 cm. ISBN 0199271860 (B.I/3872).
- MCKITTERICK, DAVID : *A history of Cambridge University Press* / David McKitterick. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 3 c. ; 25 cm. ISBN 0521308011 (A.VI/9796).
- Media history : theories, methods, analysis* / ed. by Niels Brügger, Søren Kolstrup. — Aarhus : Aarhus University Press, 2002. 196 s. ; 24 cm. ISBN 8772888393 (A.VII/387).
- MEHMED ÂRİF, 1845-1897 : *Başımıza gelenler : 93 Osmanlı-Rus Harbi* / Mehmed Ârif [1845-1897] ; yay. haz. Yahya Kemal Taştan. — 1. bsk. — Ankara : Akçağ, 2006. 573 s. ; 19 cm. — (Akçağ yayınları ; 803. Tarih-Hatırat ; 24) ISBN 9753387830 (A.VII/354).
- MEHMED SA'İD, ŞEHİRİ-ZADE, ?-1178h/1765 : *Tuhfet el-mustafaviyye fi beyân kabudânân el-devlet el-aliyye ; Zubdet ül-tevârih ; Kurrat el-ebşâr fi netâ'ic el-tevârih ve'l-ahbâr* / Şehri-zade Mehmed Sa'id [?-1178h/1765]. — [y.y.] : [yayl.y.], 1178h. 294, 293, 727 s. 1 CD-ROM. (CD/117).
- MEHMET EMİN BEY, 1856-1925 : *Mélange de poésies : Turques et Persanes* / Mehmet Emin Bey [1856-1925] ; composées et traduites en Français

par M. Emin Bey. — Constantinople : H. Matteosian, 1911. 85 s. ; 20 cm. (A.VII/239).

MEHMET SELÂHATTİN : *Bildiklerim : İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maksad-ı teessüs ve suret-i teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin sebeb-i felâket ve inkîsamı : muhalif hatıralar* / Mehmet Selâhattin ; haz. Ali Birinci, Cüneyd Okay ; yay. haz. Ercan Şen. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2006. xii, 196 s. ; 22 cm. — (Vadi yayınları ; 207. Tarih dizisi ; 6) ISBN 975676872X (A.VII/288).

Mekke-Medine : II. Abdülhamid yıldız albümleri / haz. Mehmet Bahadır Dördüncü ; genel yay. yönetmeni Reşit Haylamaz ; ed. Salih Gülen, Fatih Akçe. — İstanbul : Yitik Hazine, 2006. 140 s. : res. ; 27 cm. — (Yayın numarası ; 3) ISBN 9750036824 (B.I/3908).

MENGİ, HAMDİ : *Türkiye'nin doğal mağaraları* / Hamdi Mengi. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005. 320 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3043. Sanat Eserleri dizisi ; 450) ISBN 9751731739 (B.I/3794).

MERÇİL, ERDOĞAN : *Büyük Selçuklu Devleti : siyasî tarih* / Erdoğan Merçil. — 1. bs. — Ankara : Nobel, 2005. 146, [3] s. : hrt. ; 20 cm. — (Nobel yayın no ; 737. Güncel Yayınlar dizi no ; 49) ISBN 9755917225 (A.VII/159).

MERT, TİMUÇİN : *Atatürk'ün yanındaki mehdi : Osmanlı uluslarının kurtuluş mücadelesi* / Timuçin Mert ; yay. yönetmeni Rasih Yılmaz ; yay. koordinatörü Ahmet Güçlü ; ed. Ümmühan Özkan. — 1. bsk. — İstanbul : KaraKutu, 2006. 176 s. : res. ; 21 cm. — (KaraKutu yayınları ; 98. Araştırma/İnceleme ; 13) ISBN 9756054255 (A.VII/181).

Mesopotamian dark age revisited : proceedings of an international conference of SCIE M 2000, 8th-9th November 2002, Vienna / ed. by Hermann Hunger, Regine Pruzsinszky. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004. 95 s. ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Denkschriften der Gesamtakademie ; bd. 32. Contributions to the chronology of the Eastern Mediterranean ; v.6) ISBN 3700132786 (B.I/3857).

MEYMARİAN, EUPHRONIA HALEBIAN : *Housher : my life in the aftermath of the Armenian genocide* / Euphronia Halebian Meymarian.

- London ; Reading : Taderon Press, 2004. 98 s. ; 23 cm. — (History. Biography) ISBN 1903656427 (A.VII/119).
- Mezhepler ve tarikatlar ansiklopedisi.* — İstanbul : Tercüman, 1987. 224 s. ; 27 cm. — (Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı yayınları) (B.I/3895).
- Mısır sâlnâmesi 1871* / yay. haz. Mustafa Öztürk, Sevdâ Özkaya Özer. — Elazığ : Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi, 2005. vii, 45 s. ; 24 cm. — (Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi yayınları ; 10. Tarih Şubesi yayınları ; 9) ISBN 97539405201 (A.VI/9976).
- Mısır vakıfları : Osmanlı devri ve öncesi* / haz. Aydın Özkan. — İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı ; Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık, 2005. xvii, 278 s. : 2 katl. pl. ; 30 cm. + 1 cd-rom. — (İSAR Vakfı yayınları ; 19. Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık yayınları ; 7) ISBN 9757874159 (İSAR); ISBN 9756855142 (Yıldız) (B.I/3875).
- MICHALOPOULOS, DIMITRIS : *La Roumanie et la Grèce dans la première guerre mondiale : deux compagnons bizarres* / Dimitris Michalopoulos. — [Bucarest] : Editura Academiei Române, 2003. 251-273 ss. ; 24 cm. *Revue Roumaine d'Histoire* XLII, 1-4, Janvier-Décembre (2003)'den ayırbaşım. (A.VII/132).
- MICHALOPOULOS, DIMITRIS : *L'islam et le Prince de Nicolas Machiavel* / Dimitris Michalopoulos. — [y.y.] : [yayl.y.], 2003. 3-11 ss. ; 24 cm. First international congress of oriental and African studies : proceedings : Arab and islamic world, 19-21 September 2003, Divri'den ayırbaşım. (A.VII/133).
- MICHALOPOULOS, GEORGE : *The London Times and the outbreak of international antagonism in Macedonia* / George Michalopoulos. — Athena : [yayl.y.], 2004. 361-380 ss. ; 24 cm. (A.VI/9794).
- Mihrimah Sultan Vakfı.* — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. (CD/107).
- MILLER, VSEVOLOD : *Osetinskie etyudi* / Vsevolod Miller. — Moskva : Severo-Osetinskiy Institut Gumanitarnih İssledovaniy, 1992. 166, vii+301, viii+215 s. ; 24 cm. (A.VI/9912).
- MINKOV, ANTON : *Conversion to islam in the Balkans : Kisve bahası petitions and Ottoman social life, 1670-1730* / Anton Minkov. — Leiden : Brill, 2004. xv, 277 s. ; 24 cm. — (The Ottoman Empire and Its

Heritage. Politics, Society and Economy, ISSN 1380-6076 ; 30) ISBN 9004135766 (A.VII/39).

Minorities in the Middle East. Druze communities 1840-1974 / ed. by B. Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2006. 4 c. ; 25 cm. ISBN 1840971657 (A.VII/168).

Minorities in the Middle East. Jewish communities in Arab countries 1841-1974 / ed. by B. Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2005. 6 c. ; 25 cm. ISBN 1840971207 (A.VII/62).

Minorities in the Middle East. Kurdish communities 1918-1974 / ed. by B. Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2006. 4 c. ; 25 cm. ISBN 1840971606 (A.VII/169).

Minorities in the Middle East. Religious communities in Jerusalem 1843-1974 and minorities in Israel / ed. by B. Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2005. 4 c. ; 25 cm. ISBN 1840971258 (A.VII/61).

MİNORSKİY, V. F. : *İstoriya Şirvana i Derbenda X-XI veka* / V. F. Minorskiy. — Moskva : İVL, 1963. 1 CD-ROM. — (Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR İnstitut Vostokovedeniya) (CD/91).

MINORSKY, V. : *A history of Sharvan and Darband in the 10th -11th centuries = Tarih'ül bab ve Şirvan* / V. Minorsky. — Cambridge : W. Heffer & Sons Ltd., 1958. 1 CD-ROM. (CD/89).

MIQUEL, PIERRE : *Histoire du monde contemporain 1945-1999* / Pierre Miquel. — nouvelle éd. — Paris : Fayard, 1999. 665 s. ; 22 cm. ISBN 2213027757 (A.VII/40).

MİRALAY SÜLEYMAN ŞAKİR : *Cepheden hatıralar : Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde* / Miralay Süleyman Şakir ; haz. Servet Avşar, Hasan Babacan. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2006. 264 s. ; 21 cm. — (Vadi yayınları ; 209. Tarih dizisi ; 8) ISBN 9756768711 (A.VII/349).

MİRZA HAYDAR DUĞLAT : *Tarih-i reşidî* / Mirza Haydar Duğlat ; İngilizce'ye çev. E. Denison Ross ; Türkçe çev. Osman Karatay. — İstanbul : Selenge, 2006. 683 s. : 1 katl. hrt. ; 22 cm. — (Selenge yayınları ; 30. Tarih dizisi ; 22) ISBN 9758839470 (A.VII/369).

MİRZÂZÂDE AHMED NEYLÎ, 1673-1748 : *Neyli ve Divan'ı* / Mîrzâzâde Ahmed Neylî [1673-1748] ; haz. Sadık Erdem. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2005. xiii, 391 s. ; 25 cm. — (Atatürk Kültür Dil ve Tarih

- Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 321. Divanlar dizisi ; 5)
ISBN 9751617731 (A.VI/9787).
- MISERA, EDMUND, 1848-1935 : *Gradovi i krajevi Bosne i Hercegovine na akvarelima 1880-1883 = Towns and regions of Bosnia and Herzegovina in the watercolours 1880-1883* / Edmund Misera [1848-1935]. — Sarajevo : Bošnjacki Institut. Fondacija Adil Zulfikarpašić = Bosniak Institute. Foundation Adil Zulfikarpašić, 2001. 113 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 995874306X (B.I/3804).
- MİZIKOVSKİY, G. V. : *Oboronna-Massavaya rabota v škole* / G. V. Mizikovskiy. — Moskva : İzdatelstvo DOSAAF, 1975. 176 s. ; 20 cm. (A.VII/4).
- MOACANIN, NENAD : *Town and country on the Middle Danube 1526-1690* / Nenad Moacanin. — Leiden : Brill, 2006. xiv, 264 s. ; 25 cm. — (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy, ISSN 1380-6076 ; 35) ISBN 9004147586 (A.VII/158).
- MOALLA, ASMA : *The regency of Tunis and the Ottoman porte, 1777-1814 : army and government of a North-African Ottoman eyalet at the end of the eighteenth century* / Asma Moalla. — 1. published. — London ; New York : Routledge Curzon, 2004. xxiii, 175 s. ; 22 cm. ISBN 0415297818 (A.VI/7419).
- MOIN, BAQER : *Khomeini : life of the Ayatollah* / Baqer Moin. — London ; New York : I. B. Tauris, 1999. viii, 352 s. ; 24 cm. ISBN 1850431280 (A.VII/140).
- MOLDOBAYEV, KARYBEK : *The Turkic civilization in the context of history and globalization = Tarih ve küreselleşme ışığında Türk uygarlığı = Genezis Tyurskoy tsivilizatsii* / Karybek Moldobayev. — Bishkek : Kirgiz-Turkish Manas University. Center for Turkic Civilization Studies, 2004. 92 s. ; 24 cm. — (Kirgiz-Turkish Manas University publication ; 62. Center for Turkic Civilization Studies publication ; 7) (A.VII/123).
- MOLHO, RENA : *Salonica and Istanbul : social, political and cultural aspects of Jewish life* / Rena Molho. — İstanbul : Isis, 2005. 298 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 83) ISBN 9754282781 (A.VII/227).
- MOOIJ, J. J. A. : *Time and mind : the history of a philosophical problem* / J. J. A. Mooij ; translated from the Dutch by Peter Mason. — Leiden : Brill, 2005. xiii, 287 s. ; 25 cm. — (Brill's Studies in Intellectual History, ISSN 0920-8607 ; 129) ISBN 9004141529 (A.VII/307).

- MORLEY, BERTHA B. : *Marsovan 1915 : the diaries of Bertha B. Morley* / Bertha B. Morley ; ed. by Hilmar Kaiser. — Princeton : Gomidas Institute, 2000. xiii, 89 s. ; 26 cm. — (World War I/Middle East) ISBN 0953519139 (B.I/3119).
- Mostar 2004 program 1994-2004 final report* / compiled by Amir Pašić. — İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2005. xxxiv, 360 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Studies on the History and Culture of Bosnia and Hercegovina ; 8) ISBN 9290631457 (B.I/3873).
- MUHAMMED KÜRD ALİ : *Bir Osmanlı-Arap gazetecinin anıları* / Muhammed Kürd Ali ; tercüme İbrahim Tüfekçi ; yay. haz. Mustafa Demiray. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2006. xv, 391 s. : res. ; 22 cm. — (Klasik ; 29. kitap) ISBN 9758740326 (A.VII/209).
- Muslim military architecture in Greater Syria : from the coming of islam to the Ottoman period* / ed. by Hugh Kennedy. — Leiden : Brill, 2006. xix, 323 s. ; 24 cm. — (History of Warfare, ISSN 1385-7827 ; 35) ISBN 9004147136 (A.VII/296).
- MUSTAFA NURİ PAŞA : *Netayic ül-vukuat : kurumları ve örgütleriyle Osmanlı tarihi* / Mustafa Nuri Paşa ; sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen Neşet Çağatay. — 2. bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1987. 4 c. 2 c.'te. ; 24 cm. — (AKD'TYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXII. Dizi-Sa. 1) (A.VII/286).
- MUSTAFA SAİT BEY : *Avrupa seyâhatnâmesi (1898)* / Mustafa Sait Bey ; haz. Burhan Günaysu ; kitap ed. Selahattin Özpabıyıklar. — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005, c2003. vii, 181 s. : res. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2040. Edebiyat ; 610) ISBN 975080807X (A.VI/9919).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN : *Sakarya Meydan Muharebesi günlüğü* / Alptekin Müderrisoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2004. 656 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9752820336 (A.VI/7821).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN : *Sarıkamış dramı* / Alptekin Müderrisoğlu. — 2. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2004. 540 s. : res., hrt. ; 20 cm. ISBN 9757639664 (A.VI/9858).
- MÜFTÜOĞLU, RIZA : *Derin sayfalarıyla milliyetçi hareket* / Rıza Müftüoğlu ; yay. yönetmeni Adem Özbay ; ed. Özlem Kocukeli. — 1. bsk. — İstanbul : Akis, 2006. 289, [13] s. : res. ; 21 cm. ISBN 9759129833 (A.VII/436).

- MÜHLEN, PATRIK VON ZUR : *Gamalıhaç ile Kızılyıldız arasında : İkinci Dünya Harbi'nde Sovyet Doğu halkları* / Patrik von zur Mühlen. — 1. bsk. — İstanbul : Şema, 2006. 294 s. ; 21 cm. — (Şema Yayınevi ; 5. İnceleme-Araştırma dizisi ; 1) ISBN 9759158051 (A.VII/421).
- MÜLAZIM MEHMET SİNAN : *Harp hatıralarım : Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi* / Mülazım Mehmet Sinan ; haz. Hasan Babacan, Servet Aşar, Muharrem Bayar. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2006. 192 s. ; 22 cm. — (Vadi yayınları ; 208. Tarih dizisi ; 7) ISBN 9756768703 (A.VII/348).
- NADAS, MUHLİS : *Boğazlar deltalar : M.Ö. 3000-M.S. 1991 : geo-astral siyaset : İstanbul Boğazı, Fırat Deltası, Nil Deltası* / Muhlis Nadas. — 2. bsk. — İstanbul : Kastaş, 1991. 2 c. ; 23 cm. — (Kastaş Tarih Araştırmalar dizisi) ISBN 9757639443 (A.VII/477).
- Nagornıy Karabah : razum pobedit : dokumentı i materialı.* — Bakı : Azerbaidjanskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo, 1989. 445 s. ; 20 cm. ISBN 5552006860 (A.VI/9983).
- Nail Bayraktar'a armağan : Türk kütüphaneciliğinden izdüşümler* / haz. İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, Nergis Ulu. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005. 2 c. : rnk. res. ; 24 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü yayın no ; 28) ISBN 9756582596 (A.VII/500).
- NAİM BEY : *The memoirs of Naim Bey : Turkish official documents relating to the deportations and massacres of Armenians* / Naim Bey ; compiled by Aram Andonian ; with an introduction by Viscount Gladstone. — London : Hodder and Stoughton, [1920?]. 1 CD-ROM. (CD/105).
- NAMETAK, ALIJA : *Sarajevski nekrologij* / Alija Nametak. — Zürich : Bošnjacki Institut ; Nakladni Zavod Globus, 1994. 307 s. ; 21 cm. ISBN 3905211009 (A.VI/9935).
- Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1989 g. : statističeskiy ejegodnik* / Goskomstat SSSR. — Moskva : Finansı i Statistika, 1990. 766 s. ; 21 cm. ISBN 5279003794 (A.VI/9899).
- Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1959 godu : statističeskiy ejegodnik* / Sovete Ministrov SSSR. — Moskva : Gosstatizdat Tssu SSSR, 1960. 896 s. ; 23 cm. (A.VI/9900).

- Naselenie i turdovie resursı : spravočnik.* — Moskva : Mısl, 1990. 398 s. ; 21 cm. ISBN 5244004026 (A.VII/30).
- NASH, GEOFFREY P. : *From empire to orient : travellers to the Middle East 1830-1926* / Geoffrey P. Nash. — London ; New York : I. B. Tauris, 2005. vii, 252 s. ; 24 cm. ISBN 185043767X (A.VII/156).
- NATIONAL AEGEAN ISLANDS SYMPOSIUM (2. : 2004 : GÖKÇEADA) : *II. National aegean islands symposium, 2-3 July 2004, Gökçeada-Çanakkale* / ed. by İdris Bostan, Sertaç Hami Başeren. — İstanbul : Turkish Marine Research Foundation, [2004?]. 138 s. ; 24 cm. ISBN 9758825038 (A.VII/509).
- NEBİOĞLU, OSMAN : *Türkiye’de kim kimdir : yaşayan tanınmış kimseler ansiklopedisi* / Osman Nebioğlu. — 2. bsk. — İstanbul : Nebioğlu Yayınevi, 1962. 763 s. ; 25 cm. (A.VII/131).
- NECİYEY, ELÇİN : *Kafkaslarda Türk katliamı : Türklerin Ermeni katliamı hikayesini çok dinledik! Artık Ermenilerin Türk katliamı konuşulacak...* / Elçin Neciyev. — 1. bsk. — İstanbul : Emre, 2006. 182 s. ; 20 cm. — (Emre. Tarih ; 154) ISBN 9758496840 (A.VII/68).
- The new Cambridge modern history XIII : companion volume* / ed. by Peter Burke. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998, c1979. vi, 378 s. ; 24 cm. ISBN 0521221285 (A.II/4310-13).
- NEWBY, L. J. : *The Empire and the Khanate : a political history of qing relations with Khoqand c. 1760-1860* / L. J. Newby. — Leiden : Brill, 2005. xxiv, 297 s. ; 24 cm. — (Brill’s Inner Asian Library, ISSN 1566-7162 ; 16) ISBN 9004145508 (A.VI/9931).
- Nimet Bayraktar’a armağan : yazmalara adanmış bir ömür* / ed. Hüseyin Türkmen ; yay. haz. İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, Nergis Ulu. — 1. bs. — İstanbul : Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 2006. ix, 345 s. : res. ; 24 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi yayınları ; 30) ISBN 9756351152 (A.VII/499).
- NODDINGS, NEL : *Eğitim ve mutluluk* / Nel Noddings ; çev. Zuhâl Bilgin. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2006. 333 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 116. İnsan ve Toplum dizisi ; 25) ISBN 9756051272 (A.VII/420).
- NOGALES, RAFAEL DE : *Four years beneath the crescent* / Rafael de Nogales ; translated from the spanish by Muna Lee. — London :

- Sterndale Classics, 2003. 348 s. ; 23 cm. — (History/WWI) ISBN 1903656192 (A.VI/7254).
- NOLLÉ, JOHANNES : *Side im Altertum : Geschichte und Zeugnisse band I : Geographie-Geschichte-Testimonia Griechische und lateinische Inschriften (1-4) / Johannes Nollé.* — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1993-2001. 2 c. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 43, 44) ISBN 3774919321 (B.I/3915-1).
- NOLLÉ, JOHANNES : *Side im Altertum : Geschichte und Zeugnisse band II : Griechische und lateinische Inschriften (5-16)-Papyri-Inschriften in sidetischer Schrift und Sprache-Ergänzungen und Berichtigungen-Konkordanzen-Epigraphische Indices / Johannes Nollé.* — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1993-2001. 2 c. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 43, 44) ISBN 3774929645 (B.I/3915-2).
- Nomadic societies in the Middle East and North Africa : entering the 21st century / ed. by Dawn Chatty.* — Leiden : Brill, 2006. xliii, 1060 s. : res. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 81) ISBN 9004147926 (A.VI/9883).
- Nouvelles inscriptions d'Antioche de Pisidie : d'après les note-books de W. M. Ramsay / éd. par Maurice A. Byrne, Guy Labarre.* — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2006. 163 s. : pl. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 67) ISBN 3774934045 (B.I/3932).
- NUTKU, ÖZDEMİR : *Tarihimizden kültür manzaraları / Özdemir Nutku ; yay. yönetmeni Vedat Çorlu ; ed. Süreyya Evren.* — 1. bs. — İstanbul : Kabalcı, 1995. 183 s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. — (Kabalcı Yayınevi ; 69. Kültür Tarihi dizisi ; 2) ISBN 9757942308 (A.VII/268).
- NWEIHED, KALDONE G. : *The world of Venezuelan Nogales Bey = Venezuelalı Nogales Bey'in dünyası / Kaldone G. Nweihed ; translator into Turkish = Türkçe'ye çev. Barış Kennedy ; text-ed. = metin ed. Bernard Kennedy.* — 1. bsk. — Ankara : Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği = Embassy of the Bolivarian Republic of Venezuela in Turkey, 2005. 179 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9759873710 (B.I/3819).
- NYLAN, MICHAEL : *The shifting center : the original "great plan" and later readings / Michael Nylan.* — Nettetal : Steyler Verlag, 1992. 211 s. ; 24 cm. — (Monumenta Serica Monograph series, ISSN 0179-261X ; 24) ISBN 3805002939 (A.VII/403).

- NYS, KARIN : *Cypriote antiquities in public collections in Sweden : Malmö, Lund and Göteborg* / Karin Nys, Paul Åström. — Sävedalen : Paul Åström, 2005. 54, 17 s. : pl. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; XX. Corpus of Cypriote Antiquities ; 28) ISBN 9170812063 (B.I/3792).
- Oçerki istorii ministerstva inostrannih del Rossii / redaktsionnaya kollegiya İ. S. İvanov (predsedatel)... [et al.]*. — Moskva : OLMA Press, 2002. 3 c. ; 24 cm. ISBN 5224036518 (tk.) (A.VI/9898).
- OÇİRBAT, G. : *Oros-Mongol surgaltın tol = Russko-Mongolskiy uçebniy slovar* / G. Oçirbat, T. Peljid. — Moskva : Russkiy Yazık ; Ulan-Bator Bnmau-ın Soel Yaam Ulsın, 1989. 350 s. ; 22 cm. ISBN 520000070X (A.VI/9888).
- OKUMUŞ, NECDET : *Halvetilik'in Ahmediyye Kolu Yiğitbaşı Velî ve Külliyesi* / Necdet Okumuş. — 1. bsk. — Manisa : [yayl.y.], 2005. 140 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9759239922 (A.VII/238).
- OLAMI, YA'AQOV : *Archaeological survey of Israel : map of Binyamina (48)* / Ya'aqov Olami, Shlomo Sender, Eldad Oren. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2005. 50, 75 s. : res. ; 24 cm. + 1 katl. pl. ISBN 965406183X (A.VII/164).
- OLAMI, YA'AQOV : *Archaeological survey of Israel : map of Dor (30)* / Ya'aqov Olami, Shlomo Sender, Eldad Oren. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2005. 65, 82 s. : res., şek. ; 24 cm. + 1 katl. pl. ISBN 9654061821 (A.VI/9925).
- OLIVER, NORBERTO MESADO : *La cova de les bruixes : Rossell, Castellón* / Norberto Mesado Oliver ; con la colaboración de A. Czarnetzki... [et al.]. — Valencia : Servicio de Investigación Prehistórica, 2005. viii, 133 s. : res. ; 30 cm. — (Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia. Serie de Trabajos Varios ; 105) ISBN 8477953937 (B.I/3863).
- OLIVIER, JEAN-MARIE : *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits Grecs de Marcel Richard* / Jean-Marie Olivier. — 3. éd. entièrement refondue. — Turnhout : Brepols, 1995. xvi, 952 s. ; 26 cm. — (Corpus Christianorum) ISBN 2503504469 (B.I/3880).
- On the surface : Çatalhöyük 1993-95* / ed. by Ian Hodder. — Cambridge ; London : McDonald Institute for Archaeological Research ; British

- Institute of Archaeology at Ankara, 1996. xv, 366 s. : res., pl., şek. ; 29 cm. — (McDonald Institute Monographs, ISSN 1363-1349. BIAA Monograph, ISSN 0969-9007 ; 22. Çatalhöyük Project vol. ; 1) ISBN 0951942034 (B.I/3828).
- Opširni popis Bosanskog sandzaka iz 1604. godine / obradila Amina Kupusovic. — Sarajevo : Bošnjacki Institut Zürich, Odjel Sarajevo ; Orijentalni Institut u Sarajevu, 2000. 3 c. 4 c.'te. : 1 katl. pl. ; 24 cm. — (Monumenta Turcica. Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia ; 7, 8, 9, 10. Serija 2. Defteri ; knjiga ; 4) ISBN 9958743019 (tk.) (A.VI/9944).*
- OR, AHMET NUR : *Anılarım : şuncaacık yere de bahmayıvır... / Ahmet Nur Or ; yay. haz. Ünsal Yavuz... [ve başk.]. — Ankara : Başkent Üniversitesi, 2005. viii, 925 s. ; 20 cm. ISBN 975857115X (A.VII/37).*
- Orısşa-Kazakşa sözdik = Rusko-Kazahskiy slovar / jalpı redaksiyasın baskarfan F. F. Musabaev. — Almatı : Kazak Sovet Ensiklopediyasının Bas Redaksiyası, 1978-1981. 2 c. ; 27 cm. B.I/3789).*
- Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk sanatı ve kültürü : Prof. Nejat Diyarbakirli'ye armağan / ed. Yaşar Çoruhlu... [ve başk.]. — Ankara : Yeni Türkiye, 2006. 676 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Yeni Türkiye yayınları. Tarih serisi ; 8) ISBN 9756782900 (A.VII/331).*
- Ortaçağ'da Aktöbe = Aktöbe in the medieval ages = Orta gasırdagı Aktöbe / metin V. Şalekenov, N. O. Aldaber Genov ; res. ve altyazılar R. Bozer. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2006. xxviii, 160 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVIII. Dizi-Sa. 2) ISBN 9751617022 (B.I/3942).*
- ORTAYLI, İLBER : *Osmanlı'yı yeniden keşfetmek / İlber Ortaylı. — 4. bsk. — İstanbul : Timaş, 2006. 189 s. ; 21 cm. ISBN 9752633714 (A.VII/382).*
- Osman Gazi'den Vahdettin'e Osmanlı kronolojik tarihi / derleyen Ayhan Buz. — 1. bsk. — İstanbul : Neden Kitap, 2006. 235 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9752541224 (A.VII/186).*
- Osmanlı belgelerinde Ermeni - İngiliz ilişkileri / proje yöneticisi Yusuf Sarımay ; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer ; yay. haz. Uğurhan Demirbaş... [ve başk.]. — [İstanbul] : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2004-2006. 4 c. ; 25 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire*

- Başkanlığı yayın nu ; 67, 68, 75, 76) ISBN 975193625X (tk.) (A.VI/8236).
- Osmanlı Devletinde bilim, kültür ve kütüphaneler* / yay. haz. Özlem Bayram... [ve başk.]. — 1. bs. — Ankara : Türk Kütüphaneciler Derneği, 1999. viii, 246 s. ; 24 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği yayınları ; 33) 245-246 ISBN 9757653829 (A.VI/9801).
- Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılında Osmanlı'da sosyal yapı ve İstanbul : 59 orijinal belge ışığında.* — İstanbul : KİPTAŞ, 1998. 199 s. ; 34 cm. 197-199 (B.I/3904).
- Osmanlı geriledi mi?* / haz. Mustafa Armağan ; ed. A. Cüneyd Köksal. — 1. bsk. — İstanbul : Etkileşim, 2006. 352 s. ; 21 cm. — (Etkileşim yayınları ; 7. Tarih ; 1) ISBN 9752691293 (A.VII/69).
- Osmanlı medeniyeti : siyaset, iktisat, sanat* / haz. Coşkun Çakır ; yay. haz. Fahrettin Altun. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2005. vi, 318 s. ; 24 cm. — (Klasik ; 23. kitap) ISBN 9758740229 (A.VI/9487).
- Osmanlı toplumunda tasavvuf ve sufiler : kaynaklar-doktrin-ayın ve erkân-tarikatlar-edebiyat-mimari-güzel sanatlar-modernizm* / haz. Ahmet Yaşar Ocak. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. xxxii, 656 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXX. Dizi-Sa. 3) ISBN 9751618312 (A.VII/469).
- Osmanlı yönetiminde Makedonya = Makedonija vo vremeto na Osmanliskoto vladene* / proje yöneticisi Yusuf Sarınay ; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer ; yay. haz. H. Yıldırım Ağanoğlu... [et al.]. — İstanbul : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ; Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi, 2005. xvii, 366 s. : res. ; 28 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın no ; 74) (B.I/3780).
- Osmanlıda kültürel hayat* / derleyen Fatih Akçe. — İstanbul : Işık, 2006. 168 s. ; 21 cm. — (Işık yayınları yayın numarası ; 428) ISBN 9752781799 (A.VII/454).
- Osmanlı'dan günümüze polisin özlük dosyaları : Atık-Cedit-Cumhuriyet dönemleri : Emniyet Genel Müdürlüğü arşiv belgeleri ile gerçekler / mizanpaj ve yay. haz. Eyüp Şahin ; yay. koordinatörü Arif Sezer.* — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2002. 512 s. ; 28 cm. — (Emniyet

- Genel Müdürlüğü Yayın Katalog numarası ; 325. Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı yayınları yayın numarası ; 207) ISBN 9755853243 (B.I/3949).
- Osmanlılar albümü* / haz. Abdülkadir Dedeoğlu. — [y.y.] : Osmanlı Yayınevi, [19??]. 120 s. : rnk. res. ; 34 cm. (B.I/98-I).
- OSMÂNZÂDE HÜSEYİN VASSÂF : Sefîne-i evliyâ / Osmânzâde Hüseyin Vassâf ; haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. — İstanbul : Kitabevi, 2006. 5 c. ; 24 cm. — (Kitabevi ; 290) ISBN 9756403926 (tk.) (A.VII/385).
- Osobie jurnali Soveta ministrov Rossiyskoy İmperii 1909-1917 gg.* / redaksionniy Sovet B. D. Galperina. — Moskva : ROSSPEN, 2002. ... c. ; 30 cm. — (Federalnaya Arhivnaya Slujba Rossii Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv) ISBN 5824300089 (tk.) (B.I/3342).
- OTTEN, HEINRICH : *Keilschrifttexte aus Boghazköi 33 : texte in hurritischer sprache* / Heinrich Otten, Christel Rüster. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1987. xvii, 50 s. ; 35 cm. — (Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 33) ISBN 3786112274 (B.I/3834).
- Ottoman reform and muslim regeneration : studies in honour of Butrus Abu-Manneh* / ed. by Itzhak Weismann, Fruma Zachs. — London ; New York : I. B. Tauris, 2005. 233 s. ; 24 cm. — (Library of Ottoman Studies ; 8) ISBN 1850437572 (A.VI/9864).
- The Ottoman silk textiles of the Royal Museums of Art and History in Brussels* / Daniël De Jonghe... [et al.]. — Turnhout : Brepols, 2004. 146 s. : res. (kim rnk.) ; 29 cm. ISBN 2503511864 (B.I/3881).
- OUSTERHOUT, ROBERT : *A Byzantine settlement in Cappadocia* / Robert Ousterhout. — Washington : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2005. xx, 474 s. : res. ; 29 cm. — (Dumbarton Oaks Studies ; 42) ISBN 0884023109 (B.I/3960).
- OVERLAET, BRUNO : *Luristan excavation documents IV : the early Iron Age in the Pusht-i Kuh, Luristan* / Bruno Overlaet. — Lovanii : Peeters, 2003. viii, 667 s. : res. ; 32 cm. — (Acta Iranica ; 40. Troisième série. Textes et Mémoires ; 26) ISBN 904291243X (B.I/3784-4).
- ÖKE, MİM KEMÂL : *Kılıç ve ney : 21. yüzyılda uluslararası ilişkiler ve Türk dış politikası* / Mim Kemâl Öke. — 1. bsk. — İstanbul : Etkileşim, 2005. 336 s. ; 21 cm. — (Etkileşim yayınları ; 4. Güncel Kitaplar dizisi ; 2) ISBN 9752691129 (A.VI/9861).

- ÖNDER, ALİ TAYYAR : *Türkiye'nin etnik yapısı : halkımızın kökenleri ve gerçekler* / Ali Tayyar Önder ; yay. yönetmeni Ümit Çıkrıkçı. — gnlş. 8. bsk. — Ankara : Fark, 2006. xiii, 334 s. ; 21 cm. ISBN 9756424044 (A.VII/427).
- ÖNDER, CAHİT : *7 Cephe'nin gazileri anlatıyor... : Atatürk'ün silah arkadaşları* / Cahit Önder. — 4. bsk. — İzmir : Şehitkale Yayıncılık, 2005. 152 s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. ISBN 9758906011 (B.I/3852).
- ÖNDEŞ, OSMAN : *Bir renk, bir ömür : Sefire Emine Esenbel'in anıları* / Osman Öndeş ; yay. haz. Öner Ciravoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2004. 239 s. ; 20 cm. ISBN 9751409926 (A.VII/424).
- ÖZALP, TEOMAN : *Tanıklık ediyorum : Cumhuriyet ve Atatürk anıları* / Teoman Özalp ; yay. yönetmeni Nihal Ünver. — 1. bsk. — İstanbul : Epsilon, 2006. 349 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9753318464 (A.VII/207).
- ÖZALP, YALÇIN : *Maraş direnişinin başındaki Serkomiser Ali Bey* / Yalçın Özalp ; genel koordinatör Mustafa Gülcü. — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, [200?]. 86 s. : res. ; 17 cm. — (Emniyet Genel Müdürlüğü yayın no ; 367. Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı yayın no ; 227) ISBN 975385391X (A.VII/485).
- ÖZDAMAR, MUSTAFA : *İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi yazmalar kataloğu* / Mustafa Özdamar. — İstanbul : Kırk Kandil, 1997. 217, [4] s. ; 19 cm. — (Kandil ; 21) ISBN 9758225073 (A.VII/111).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *Atatürk'ün liderlik sırları* / Hikmet Özdemir. — Ankara : Başkent Üniversitesi, 2006. 161 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9758571176 (A.VI/9804).
- Özel arşivinden belgeler ve anılarıyla Vehbi Koç / haz. Can DüNDAR. — 2. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2006. 300 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9752934447 (A.VII/327).
- ÖZEN, SAADET : *Notre Dame de Sion : yüz elli yılın tanığı* / Saadet Özen ; ed. Tamer Erdoğan. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2006. 295 s. : res. (kim rnk.) ; 28 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2297) ISBN 975081049X (B.I/3843).
- ÖZENDES, ENGİN : *Abdullah Frères : Osmanlı sarayının fotoğrafçıları* / Engin Özendes. — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2006. 247 s. : res. ; 28

- cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 954. Sanat ; 35) ISBN 9753638434 (B.I/3956).
- ÖZER, İLBEYİ : *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yaşam ve moda* / İlbeyi Özer ; yay. danışmanı Abdullah Şahin ; genel yay. yönetmeni Burak Fazıl Çabuk ; yay. ed. Yalçın Lüleci. — 1. bsk. — İstanbul : Truva, 2006. 464, [16] s. : res. ; 21 cm. — (Truva yayınları yayın no ; 117. Sosyoloji ; 3) ISBN 9944975206 (A.VII/336).
- ÖZGÖNÜL, CEM : *Der Mythos eines Völkermordes : eine kritische Betrachtung der Lepsiusdokumente sowie der deutschen Rolle in Geschichte und Gegenwart der "Armenischen Frage"* / Cem Özgönül ; mit einem vorwort von Udo Witzens. — 1. Aufl. — Köln : Önel, 2006. 317 s. ; 24 cm. ISBN 3933348935 (A.VI/9813).
- ÖZGÜÇ, NİMET : *Kültepe-Kaniş/Neşa : yerli Peruwa ve Aşşur-ımitti'nin oğlu Assur'lu Tüccar Usur-şa-Iştar'ın arşivlerine ait kil zarfların mühür baskıları = Kültepe-Kaniş/Neşa : seal impressions on the clay envelopes from the archives of the native Peruwa and Assyrian trader Usur-şa-Iştar son of Aşşur-ımitti* / Nimet Özgüç. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2006. xiv, 333, 284 s. ; 32 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; V. Dizi-Sa. 50) ISBN 9751618541 (B.I/3941).
- ÖZOĞLU, HAKAN : *Kurdish notables and the Ottoman State : evolving identities, competing loyalties and shifting boundaries* / Hakan Özoğlu. — Albany : State University of New York Press, 2004. xv, 186 s. ; 24 cm. — (SUNY series in Middle Eastern Studies) ISBN 0791459934 (A.VII/51).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Devletler ve hânedanlar* / Yılmaz Öztuna. — ilv. 3. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005. 5 c. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 1097, 1101, 1225, 1345, 1831. Kültür Eserleri dizisi ; 397) ISBN 9751704693 (tk.) (A.VI/9913).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Osmanlı İmparatorluğu* / Yılmaz Öztuna. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1977. 89-156 ss. ; 29 cm. Türk Ansiklopedisi cilt XXVI'dan ayrışım. (B.I/3897).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Tanzîmât paşaları : Âlî ve Fuâd Paşalar* / Yılmaz Öztuna. — İstanbul : Ötüken, 2006. 275 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 634. Edebî Eserler ; 295) ISBN 9754375607 (A.VII/374).

- ÖZTÜRK, SERDAR : *Cumhuriyet Türkiye'sinde kahvehane ve iktidar (1930-1945)* / Serdar Öztürk ; genel yay. yönetmeni Fahri Özdemir ; ed. İsmet Ercan. — İstanbul : Kırmızı, 2005. 546 s. ; 21 cm. ISBN 9750040503 (A.VII/426).
- PAKALIN, MEHMET ZEKİ : *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* / Mehmet Zeki Pakalın. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı, 1993. 3 c. ; 28 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2505, 2506, 2507. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 646, 647, 648. Sözlük dizisi ; 2) ISBN 975110730X (tk.) (B.I/3898).
- PALAZOĞLU, AHMET BEKİR : *Atatürk kimdir? Atatürk'ün milliyetçiliği* / Ahmet Bekir Palazoğlu. — Ankara : Ebabil, 2006. 333 s. ; 19 cm. — (Ebabil ; 51. Atatürk serisi ; 4) ISBN 9756360518 (A.VII/222).
- PAMAK, MEHMET : *İslami açıdan Kürt sorunu* / Mehmet Pamak. — Ankara : İlim ve Kültür, 2005. 270 s. ; 21 cm. — (İlim ve Kültür yayınları ; 2) ISBN 9756000015 (A.VII/204).
- PAMUK, BİLGEHAN : *XVII. Yüzyılda bir Serhad Şehri Erzurum* / Bilgehan Pamuk ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006. 430 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 162. Araştırma-İnceleme dizisi ; 123) ISBN 9752550592 (A.VII/92).
- PANDAZOĞLU, KOSTAS : *Vatan vatanım : ma patrie Uşak : la communauté Grecque de timenouthyrai à Uşak : voyage dans le temps* / Kostas Pandazoglu. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 2006. 309 s. : res. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 41) ISBN 9754283125 (A.VII/224).
- PANZAC, DANIEL : *La caravane maritime : marins Européens et marchands Ottomans en Méditerranée (1680-1830)* / Daniel Panzac. — Paris : CNRS Editions, 2004. 230 s. : res. ; 24 cm. — (CNRS Histoire) ISBN 2271062624 (A.VII/53).
- PARLA, CANAN : *Sivrihisar : bindirme tavanlı camiler* / Canan Parla. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2005. iii, 250 s. : res., pl. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1658. Edebiyat Fakültesi yayınları ; 23) ISBN 9750603699 (A.VII/122).
- PARMELEE, RUTH A. : *A pioneer in the Euphrates Valley* / Ruth A. Parmelee. — Princeton ; London : Gomidas Institute, 2002. vii, 68 s. ; 23 cm. ISBN 1903656249 (A.VI/8835).

- PASDERMADJIAN, GAREGIN, 1873-1923 : *Why Armenia should be free : Armenia's rôle in the present war* / Garegin Pasdermadjian [1873-1923] ; with an introduction by George Nasmyth. — Boston : Hairenik Publishing, 1918. 1 CD-ROM. (CD/104).
- Patrona Halil İsyarı.* — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. (CD/118).
- PAYNE, ANNICK : *Hieroglyphic Luwian* / Annick Payne. — Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 2004. xiv, 212 s. ; 24 cm. — (Elementa Linguarum Orientis, ISSN 1614-6379 ; 3) ISBN 3447050268 (A.VI/9915).
- PEHLİVANLI, HAMİT : *Bosna defteri* / Hamit Pehlivanlı. — İstanbul : Bosna Hersek Dostları Vakfı, 2005. 132 s. ; 20 cm. ISBN 9759592045 (A.VII/402).
- PEHLİVANOĞLU, A. ÖNER : *Ortadoğu ve Türkiye* / A. Öner Pehlivanoglu. — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2004. 509 s. ; 24 cm. ISBN 9752820328 (A.VII/478).
- PÉREZ, JOSEPH : *Isabelle et Ferdinand : rois catholiques d'Espagne* / Joseph Pérez. — Paris : Fayard, 1988. 486 s. : hrt. ; 22 cm. ISBN 2213021104 (A.VII/46).
- PERTUSİ, AGOSTINO : *İstanbul'un fethi : İstanbul'un 550. fetih yılı için* / Agostino Pertusi ; tercüme eden ve tamamlayıcı bilgileri ekleyen Mahmut H. Şakiroğlu. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004-2006. 2 c. ; 24 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti ; 102, 103) ISBN 9757618411 (A.VI/9841).
- Philosophical writings : medieval islamic* / ed. by Muhammad Ali Khalidi. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xlviii, 186 s. ; 23 cm. — (Cambridge Texts in the History of Philosophy) ISBN 0521529638 (A.VII/103).
- PILAV, MUHAMED : *U ustaškoj emigraciji s pavelicem : sjecanja vjecnog pobunjenika, zatvorenika, bjegunca* / Muhamed Pilav ; zapisao i uredio Vlado Pavlinic. — Zürich : Bošnjacki Institut, 1996. 135 s. ; 21 cm. ISBN 3905211858 (A.VI/9941).
- PINKWART, DORIS : *Peristylhäuser westlich der Unteren Agora* / Doris Pinkwart, Wolf Stammnitz. — Berlin : Walter de Gruyter, 1984. x, 166, 59 s. : res., pl. ; 35 cm. — (Altertümer von Pergamon ; 14) ISBN 3110096633 (B.I/3842).

- PITARAKIS, BRIGITTE : *Parıldayan hatıralar : Sevgi Gönül koleksiyonlarından son dönem Osmanlı İstanbuluna ait kilise gümüşleri* / Brigitte Pitarakis, Christos Merantzias ; İngilizceden çev. Serdar Alper ; redaksiyon M. Sabri Koz. — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi, 2006. 210 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9756959142 (B.I/3888).
- PLETNEVA, S. A. : *Hazarı. 2-ye izdaniye dopolnennaye* / S. A. Pletneva. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1986. 1 CD-ROM. — (Akademiya Nauk SSSR seriya Stranitsı İstorii Naşey Rodini) (CD/92).
- Ploes... = Sea routes... : interconnections in the Mediterranean 16th-6th c. BC : proceedings of the international symposium held at Rethymnon, Crete September 29th-October 2nd 2002* / ed. Nicholas Chr. Stampolidis, Vassos Karageorghis. — Athens : University of Crete ; The A. G. Leventis Foundation, 2003. 374 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9607143256 (B.I/3876).
- POLAT HAYDAROĞLU, İLKNUR : *Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar* / İlknur Polat Haydaroğlu. — Ankara : Ocak, 1993. xv, 223 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9754220301 (A.VII/248).
- POLLOCK, SUSAN : *Ancient Mesopotamia : the eden that never was* / Susan Pollock. — 6. printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xii, 259 s. : res. ; 23 cm. — (Case Studies in Early Societies) ISBN 0521575680 (A.VII/102).
- PORosenkov, YU. V. : *Zakonomernosti razmetşeniya naseleniya SSSR : ekonomiko-geografiçeskoe issledovanie* / Yu. V. Porosenkov ; pod redaktsiey G. T. Grişina. — Voronej : İzdatelstvo Voronejskogo Universiteta, 1977. 160 s. ; 20 cm. (A.VII/3).
- POSSET, FRANZ : *Renaissance monks : monastic humanism in six biographical sketches* / Franz Posset. — Leiden : Brill, 2005. xix, 196 s. ; 25 cm. — (Studies in Medieval and Reformation Traditions. History, Culture, Religion, Ideas, ISSN 1573-4188 ; 108) ISBN 9004144315 (A.VII/303).
- POTSHVERİYA, B. M. : *Vneşnyaya politika Turtsii posle, vtoroy, mirovoy, voyny* / B. M. Potshveriya. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1976. 306 s. ; 22 cm. (A.VI/9979).
- Predpriyatıe v stranah SEV : polojenie, prava, obyazannosti : spravoçnik*. — Moskva : İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, 1988. 224 s. ; 16 cm. ISBN 5250001831 (A.VII/18).

- Prehistoric steppe adaptation and the horse* / ed. by Marsha Levine, Colin Renfrew, Katie Boyle. — Cambridge : McDonald Institute for Archaeological Research, 2003. xii, 428 s. : res., pl. ; 29 cm. — (McDonald Institute Monographs, ISSN 1363-1349) ISBN 1902937090 (B.I/3827).
- Proceedings of the international conference on the new Iraq : auditorium, March 22nd, 2005, YTU Auditorium/Yıldız Campus, Yıldız-Beşiktaş* / ed. by Fuat Aksu, Nurşin Ateşoğlu Güney. — İstanbul : Foundation for Middle East and Balkan Studies, [2006?]. xi, 128 s. ; 24 cm. — (Joint Conference series ; 3) ISBN 9757341320 (A.VII/394).
- The proceedings of the symposium on the straits used for international navigation : 16-17 November 2002 Ataköy Marina, İstanbul-Turkey* / ed. by Bayram Öztürk, Reşat Özkan. — İstanbul : Turkish Marine Research Foundation, [2002?]. i, 185 s. ; 24 cm. ISBN 9759713484 (A.VII/508).
- Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a saygı : Türk modernleşme tarihi araştırmaları sempozyumu (14 Mayıs 2005) bildirileri ve makaleler* / haz. A. Yaşar Ocak... [ve başk.]. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi, 2006. 312 s. ; 24 cm. ISBN 9754912017 (A.VII/219).
- Prof. Dr. Ramazan Şeşen armağanı* / ed. Emine Uyumaz, Süleyman Kızıltoprak. — İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı ; Yıldız Yayıncılık, 2005. viii, 436 s. ; 24 cm. — (İSAR Vakfı yayınları ; 21. Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık yayınları ; 8) ISBN 9757874191 (İSAR); ISBN 9756855150 (Yıldız) (A.VII/213).
- Programma Kommunističeskoy Partii Sovetskogo Soyuza : novaya redaktsiya prinyata XXVII sbezdov KPSS*. — Moskva : Politizdat, 1987. 80 s. ; 20 cm. (A.VI/9986).
- PUHVEL, JAAN : *Hittite etymological dictionary* / Jaan Puhvel. — Berlin : Mouton de Gruyter, 1984-2001. 5 c. 4 c.'te. ; 23 cm. — (Trends in Linguistics. Documentation ; 1, 5, 14, 18) ISBN 3110169312 (A.IV/7603).
- Pyatiyazyčnyy slovar nazvaniy životnyh : ryb : latinskiy, Russkiy, Angliyskiy, Nemetskiy, Frantsuzskiy = Dictionary of animal names in five languages : fishes : Latin, Russian, English, German, French* / pod obščey redaktsiey = ed. by V. E. Sokolova. — Moskva : Russkiy Yazık, 1989. 733 s. ; 21 cm. ISBN 5200002370 (A.VI/9893).

- RAFSANCANI, AYETULLAH HAŞİMİ, 1934- : *Hatıralar* / Ayetullah Haşimi Rafsancani [1934-] ; Türkçesi Hakkı Uygur. — 1. bs. — İstanbul : Pınar, 2006. 504 s. ; 23 cm. — (Pınar yayınları ; 212. Tarih Hatırat ; 19) ISBN 9753522401 (A.VII/416).
- Ramazan Özgan'a armağan = *Festschrift für Ramazan Özgan* / yay. haz. = hrsg. Mustafa Şahin, İ. Hakan Mert. — İstanbul : Ege, 2005. xv, 493 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9758071157 (B.I/3810).
- RAUDVERE, CATHARINA : *The book and the roses : sufi women, visibility and zikir in contemporary Istanbul* / Catharina Raudvere. — İstanbul : Swedish Research Institute in Istanbul, 2002. 248 s. ; 28 cm. — (Transactions, ISSN 1100-0333 ; 12) ISBN 9186884115 (B.I/3854).
- RAZİ, EBU BEKİR MUHAMMED İBN ZEKERİYYA, 865-925 : *Texts and studies III* / Ebu Bekir Muhammed İbn Zekerıyya Razi [865-925] ; collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 306 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 26) (A.VI/9873-3).
- RAZİ, EBU BEKİR MUHAMMED İBN ZEKERİYYA, 865-925 : *Texts and studies II* / Ebu Bekir Muhammed İbn Zekerıyya Razi [865-925] ; collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. vii, 320 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 25) (A.VI/9873-2).
- RAZİ, EBU BEKİR MUHAMMED İBN ZEKERİYYA, 865-925 : *Texts and studies I* / Ebu Bekir Muhammed İbn Zekerıyya Razi [865-925] ; collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1996. 298 s. ; 24 cm. — (Islamic Medicine ; 24) (A.VI/9873-1).
- Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen archäologie* / begründet von Erich Ebeling, Bruno Meissner ; fortgeführt von Ernst Weidner, Wolfram von Soden ; hrsg. von Dietz Otto Edzard, Michael P. Streck. — Berlin : Walter de Gruyter, 1928-. ... c. ; 24 cm. ISBN 3110185350 (A.IV/8863).
- Reallexikon zur Byzantinischen Kunst* / begründet von Klaus Wessel, Marcell Restle ; hrsg. von Marcell Restle. — Stuttgart : Anton Hiersemann, 1966-. ... c. ; 28 cm. ISBN 3777205222 (B.I/1374).

- Records of Oman 1867-1947* / selected and ed. by R. W. Bailey. — [Slough] : Archive Editions, 1988-1992. 12 c. ; 25 cm. ISBN 1852071206 (tk.) (A.VII/60).
- Records of Saudi Arabia : primary documents 1902-1960* / ed. by Penelope Tuson, Anita Burdett. — [Slough] : Archive Editions, 1992. 10 c. ; 25 cm. ISBN 185207325X (A.VII/63).
- Records of Yemen : 1798-1960* / ed. Doreen Ingrams, Leila Ingrams. — [Slough] : Archive Editions, 1993. 16 c. ; 25 cm. ISBN 1852073705 (tk.) (A.VII/65).
- REDFORD, DONALD B. : *The wars in Syria and Palestine of Thutmose III* / Donald B. Redford. — Leiden : Brill, 2003. xv, 272, 12 s. : res. ; 25 cm. + 2 katl. res. — (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055 ; 16) ISBN 9004129898 (A.VII/301).
- REFAH PARTİSİ : *Ön savunma* / Refah Partisi. — Ankara : Refah Partisi, 1997. viii, 275 s. ; 21 cm. (A.VII/125).
- REINER, ERICA, 1926- : *Babylonian planetary omens part four* / Erica Reiner [1926-] ; in collaboration with David Pingree. — Leiden ; Boston : Brill ; Styx, 2005. ix, 217 s. ; 25 cm. — (Cuneiform Monographs, ISSN 0929-0052 ; 30) ISBN 9004142126 (A.VII/308).
- Religious values & the rise of science in Europe* / ed. by John Brooke, Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2005. 258 s. ; 24 cm. — (Series of Studies and Sources on History of Science ; 13) ISBN 9290631406 (A.VII/215).
- RENCONTRE ASSYRIOLOGIQUE INTERNATIONALE (46. : 2000 : PARIS) : *Amurru 3 : nomades et sédentaires dans le proche-orient ancien : compte rendu de la XLVIe rencontre Assyriologique internationale, 10-13 Juillet 2000, Paris* / textes réunis par Christophe Nicolle. — Paris : Éditions Recherche sur les Civilisations, 2004. 428 s. : res., hrt. ; 30 cm. ISBN 2865382915 (B.I/3871).
- Reşid Halid Gönç'ün koleksiyonundan Bab-ı Ali'nin hatura defteri* / haz. Ayhan Yetkiner. — İstanbul : Gazeteciler Cemiyeti, 1988. 154 s. : res. ; 22 cm. — (Gazeteciler Cemiyeti yayınları ; 29) (A.VI/4636-3).
- Reşid Halid Gönç'ün koleksiyonundan Bab-ı Ali'nin hatura defteri* / haz. Ayhan Yetkiner. — İstanbul : Gazeteciler Cemiyeti, 1988. 158 s. : res. ; 22 cm. — (Gazeteciler Cemiyeti yayınları ; 25) (A.VI/4636-2).

- REYHANLI, TÜLAY : *İngiliz gezginlerine göre XVI. yüzyılda İstanbul'da hayat (1582-1599)* / Tülay Reyhanlı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983. 162, yak 25 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 554. Sanat Eserleri dizisi ; 4) (B.I/3137).
- RICHTER, JAN STEFAN : *Die Orientreise Kaiser Wilhelms II. 1898 : eine Studie zur deutschen Aussenpolitik an der Wende zum 20. Jahrhundert* / Jan Stefan Richter. — Hamburg : Dr. Kovac, 1997. v, 334 s. : res. ; 21 cm. — (Studien zur Geschichtsforschung der Neuzeit ; 9) ISBN 3860646214 (A.VI/9799).
- RIGGS, HENRY H. : *Days of tragedy in Armenia : personal experiences in Harpoot 1915-1917* / Henry H. Riggs. — Michigan : Gomidas Institute, 1997. xv, 220 s. ; 26 cm. ISBN 1884630014 (B.I/2856).
- Risâle-i Garîbe : XVIII. yüzyıl İstanbul hayatına dair* / haz. Hayati Develi. — İstanbul : Kitabevi, 1998. 172 s. ; 23 cm. — (Kitabevi yayın no ; 100) (A.VII/251).
- ROCHBERG, FRANCESCA : *The heavenly writing : divination, horoscopy and astronomy in Mesopotamian culture* / Francesca Rochberg. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2004. xxvi, 331 s. ; 23 cm. ISBN 0521830109 (A.VII/104).
- Rodonia : timi ston M. I. Manusaka* / ekdotiki epitropi Hrisa Maltezu, Th. Detorakis, Hr. Haralampakis. — Rethimno : Panepistimio Kritis, 1994. 2 c. : res. ; 24 cm. ISBN 9608546826 (tk.) (A.VII/244).
- ROUSSEAU, JACQUES BARON : *Seyahatname : Bağdad'dan Haleb'e Arabistan seyahati* / Jacques Baron Rousseau ; çev. Ali Suad ; haz. Resul Bozyel ; genel yay. yönetmeni Münir Üstün. — 1. bsk. — İstanbul : Maviyağaç, 2006. 100 s. ; 21 cm. ISBN 9759960176 (A.VII/362).
- ROUX, JEAN-PAUL : *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar* / Jean-Paul Roux ; çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan ; yay. haz. Mustafa Küpüşoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kabalıcı, 2005. 440 s. ; 24 cm. ISBN 9759970120 (A.VI/9036).
- Rusça-Azerbaycanca lügat = Russko-Azerbaydjanskiy slovar* / redaktesi A. A. Orucovun. — 5. neşri. — Bakı : Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, 1990-1991. 3 c. ; 21 cm. ISBN 5896000081 (A.VI/9887).

- Rusça-Türkçe sözlük : 61.000 sözcük = Russko-Turetskiy slovar : 61.000 slov.* / haz. Vedat Gültek. — 1. bs. — Ankara : Bilim ve Sanat, 2004. xv, 1960 s. ; 24 cm. ISBN 9757298336 (A.VII/100).
- Rusça-Uzbekça lugat = Russko-Uzbekskiy slovar* / redaksion kollegiya M. K. Kuşjonov... [et al.]. — Toşkent : Uzbek Sovet Entsiklopediyasi Boş Redaksiyasi, 1983-1984. 2 c. ; 27 cm. (B.I/3788).
- RUSSELL-SMITH, LILLA : *Uygur patronage in Dunhuang : regional art centres on the Northern Silk Road in the tenth and eleventh centuries* / Lilla Russell-Smith. — Leiden : Brill, 2005. xxvii, 274, yak. 50 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Brill's Inner Asian Library, ISSN 1566-7162 ; 14) ISBN 900414241X (A.VI/9932).
- Russko-Angliyskiy meditsinskiy slovar* / avtorı Yu. B. Eliseenkov... [et al.]. — Moskva : İzdatelstvo Russkiy Yazık, 1975. 647 s. ; 22 cm. (A.VI/9886).
- Russko-Angliyskiy vneşnetorgoviy i vneşneekonomičeskiy slovar = Russian-English foreign trade and foreign economic dictionary* / pod redaktsiey İ. F. İdanovoy. — Moskva : Russkiy Yazık, 1991. 1019 s. ; 21 cm. ISBN 5200010977 (A.VI/9897).
- The Russo-Japanese war in global perspective : World War zero* / ed. by John W. Steinberg... [et al.]. — Leiden : Brill, 2005. xxiii, [43], 671 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 25 cm. — (History of Warfare, ISSN 1385-7827 ; 29) ISBN 9004142843 (A.VII/297).
- SSSR ekonomičeskiy atlas.* — Moskva : Glavnoe Upravlenie Geodezin i Kartografii Pri Sovete Ministrov SSSR, 1979. 148 s. : hrt. ; 18 cm. (A.VII/7).
- SSSR i turtsiya 1917-1979* / redaksionnaya kollegiya E. M. Jukov... [et al.]. — Moskva : Glavnaya Redaksiya Vostočnoy Literaturı, 1981. 319 s. ; 22 cm. (A.VII/31).
- SSSR v tsifrah v 1984 godu : kratkiy statističeskiy sbornik.* — Moskva : Finansı i Statistika, 1985. 270 s. ; 17 cm. (A.VI/9981).
- SSSR v tsifrah v 1975 godu : kratkiy statističeskiy sbornik.* — Moskva : Finansı i Statistika, 1976. 240 s. ; 17 cm. (A.VI/9980).
- SAFLEY, THOMAS MAX : *Children of the laboring poor : expectation and experience among the Orphans of Early Modern Augsburg* / Thomas Max Safley. — Leiden : Brill, 2005. xvi, 493 s. ; 25 cm. — (Studies in

Central European Histories, ISSN 1547-1217 ; 38) ISBN 0391042246 (A.VII/304).

Sağlık hizmetlerinde temel çözüm ve yaklaşımlar. — Ankara : Cumhuriyet Halk Partisi Bilim, Yönetim, Kültür Platformu Sağlık Çalışma Grubu, 2005. 64 s. ; 27 cm. (B.I/3772).

SAHAPOV, MİNAHMET : *Yenilik habercisi = Yarıyış heberçese* / Minahmet Sahapov ; Türkiye Türkçesi Raynur Şakirov, Şevket Kuntay. — Ankara : Türksoy, 2005. 344 s. ; 24 cm. — (Türksoy yayın no ; 25 = Türksoy neşer ; 25) ISBN 9757213233 (A.VII/176).

SAK, İZZET : *Şer'îye sicillerinde bulunan Konya vakfiyeleri (1650-1800)* / İzzet Sak. — 1. bsk. — Konya : Kömen, 2005. x, 226 s. ; 24 cm. — (Kömen yayınları ; 20. Konya Kitaplığı dizisi ; 2) ISBN 9756527188 (A.VII/36).

Sanat tarihi defterleri 9. — İstanbul : Ege, 2005. v, 92 s. : res. ; 24 cm. — (Sanat Tarihi Defterleri ; 9) ISBN 9758071106 (A.VI/2796-9).

Sanat tarihi defterleri 8 : özel sayı : Metin Ahunbay'a armağan : Bizans mimarisi üzerine yazılar. — İstanbul : Ege, 2004. xiv, 276 s. : res. ; 24 cm. — (Sanat Tarihi Defterleri ; 8) ISBN 9758070800 (A.VI/2796-8).

Sanat tarihi defterleri 7. — İstanbul : Ege, 2003. v, 129 s. : res. ; 24 cm. — (Ege yayınları ; 43. Sanat Tarihi Defterleri ; 7) ISBN 9758070665 (A.VI/2796-7).

Sanat tarihi defterleri 6 : özel sayı = Kunsthistorische hefte 6 : sonderheft : okzident und orient. — İstanbul : Ege, 2002. vi, 291 s. : res. ; 24 cm. — (Ege yayınları ; 30. Sanat Tarihi Defterleri ; 6) ISBN 9758070517 (A.VI/2796-6).

Sanat tarihi defterleri 5. — İstanbul : Ege, 2001. 132 s. : res. ; 24 cm. — (Ege yayınları ; 30. Sanat Tarihi Defterleri ; 5) ISBN 9758070452 (A.VI/2796-5).

Sanat tarihi defterleri 4. — İstanbul : Ege, 2000. 72 s. : res. ; 24 cm. — (Ege yayınları ; 26. Sanat Tarihi Defterleri ; 4) ISBN 9758070347 (A.VI/2796-4).

Sanat tarihi defterleri 3. — İstanbul : Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1999. 91 s. : res. ; 24 cm. — (Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi yayını ; 6. Sanat Tarihi Defterleri ; 3) (A.VI/2796-3).

- Sanat tarihi defterleri 2.* — İstanbul : Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1998. 68, [7] s. : res. ; 24 cm. — (Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi yayını ; 5. Sanat Tarihi Defterleri ; 2) (A.VI/2796-2).
- Sanat ve klasik /* haz. Halit Özkan. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2006. xii, 242 s. : res. ; 24 cm. — (Sanat Araştırmaları ; 1) ISBN 9758740369 (A.VII/415).
- SANCAR, ERDİNÇ : *21. Yüzyıl stratejilerinde Türk denizcilik tarihi /* Erdiñç Sancar ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006. 517 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 163. Araştırma-İnceleme dizisi ; 124) ISBN 9752550614 (A.VII/78).
- SANDALCI, MERT : *Feyziye Mektepleri tarihi : Feyz-i Sıbyân'dan Işık'a /* Mert Sandalcı. — 1. bs. — İstanbul : Feyziye Mektepleri Vakfı, 2005. 341 s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. ISBN 9759474239 (B.I/3760).
- SARAÇOĞLU, AHMET CEMALEDİN : *Fatih ve İstanbul'un fethi /* Ahmet Cemalettin Saraçoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Şema, 2006. 88 s. ; 21 cm. — (Şema Yayınevi ; 7. İnceleme-Araştırma dizisi ; 3) ISBN 975915806X (A.VII/443).
- SARAÇOĞLU, AHMET CEMALEDİN : *Mizancı Murad Bey : unutulmuş meşhurlarımızdan /* Ahmet Cemalettin Saraçoğlu ; yay. haz. İsmail Dervişoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Şema, 2005. 322 s. ; 21 cm. — (Şema yayınları ; 1. Tarih ; 1) ISBN 9759158027 (A.VII/326).
- SARAÇOĞLU, AHMET CEMALEDİN : *Unutulmuş meşhurlarımızdan Resneli Niyazi Bey /* Ahmet Cemalettin Saraçoğlu ; yay. haz. İsmail Dervişoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Şema, 2006. 210 s. ; 21 cm. — (Şema yayınları ; 3. Tarih ; 3) ISBN 9759158035 (A.VII/332).
- SARIKOYUNCU DEĞERLİ, ESRA : *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askerî Ataşeliğinin Türk-Bulgar ilişkilerine yansımaları (1913-1938) /* Esra Sarıkoyuncu Değerli. — Ankara : Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı, 2006. vii, 179 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basım Evi yayını numarası ; 2006/7) ISBN 9754093504 (A.VII/163).
- SARP, HÂTEMÎ SENİH : *Akşamlar içinde /* Hâtemî Senihsarp. — İstanbul : Ahmet Halit Kitabevi, 1943. 79 s. ; 20 cm. — (Millî Romanlar ve Hikâyeler serisi ; 6) (A.VII/275).

SASANÎ, HAN MELİK : *Payitahun son yıllarında bir sefir* / Han Melik Sasanî ; tercüme Hakkı Uygur ; yay. haz. Mustafa Demiray. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2006. xi, 250 s. : res. ; 22 cm. — (Klasik ; 28. kitap) ISBN 9758740334 (A.VII/182).

Satira i yumor Turtsii : sbornik : perevod s Turetskogo / sostavlenie i posleslovie T. Melikova. — Moskva : Paduga, 1991. 496 s. ; 20 cm. ISBN 5050025230 (A.VII/5).

Scarabs of the second millennium BC from Egypt, Nubia, Crete and the Levant : chronological and historical implications : papers of a symposium, Vienna, 10th-13th January 2002 / ed. Manfred Bietak, Ernst Czerny. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2004. 240 s. : res. ; 31 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Denkschriften der Gesamtakademie ; 35. Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean ; 8) ISBN 3700133200 (B.I/3507).

SCHAEDEER, HANS HEINRICH, 1896-1957 : *Armeniertum, Ariertum* / Hans Heinrich Schaeeder [1896-1957] ; hrsg. von der Deutsch-Armenischen Gesellschaft Berlin ; unter Mitwirkung von H. H. Schaeeder... [et al.]. — Pasterdam : Verlag der Deutsch-Armenischen Gesellschaft, Berlin : In Kommission, Lepsius, Gleichmann und Grauer, 1934. 48 s. 1 CD-ROM. (CD/112).

SCHMITT, OLIVER JENS : *Levantiner : Lebenswelten und Identitäten einer ethnokonfessionellen Gruppe im osmanischen Reich im "langen 19. Jahrhundert"* / Oliver Jens Schmitt. — München : R. Oldenbourg, 2005. 515 s. ; 24 cm. — (Südosteuropäische Arbeiten ; 122) ISBN 3486577131 (A.VI/9797).

SCHOOP, ULF DIETRICH : *Das anatolische Chalkolithikum : eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten* / Ulf Dietrich Schoop. — 1. Aufl. — Remshalden : Verlag Bernhard Albert Greiner, 2005. 441, 187 s. : res. ; 30 cm. — (Urgeschichtliche Studien ; 1) ISBN 393538338X (B.I/3820).

SCHULZ, KLAUS : *Alman kültür tarihi* / Klaus Schulz ; çev. Yavuz Erkoç ; yay. haz. Ahmet Sarı. — 1. bsk. — Ankara : Orient, 2006. vii, 210 s. ; 21 cm. — (Orient yayınları ; 15. Kültür Tarihi ; 1) ISBN 9756124156 (A.VII/188).

- SCHULZE, KIRSTEN E. : *Ortadoğu'da azınlıklar* / Kirsten E. Schulze, Martin Stokes, Clom Campbell. — 1. bs. — İstanbul : Totem, 2006. 335 s. ; 21 cm. — (Totem ; 1. İnceleme ; 1) ISBN 9944330000 (A.VII/435).
- SCHWARZHAUPT, PAUL : *Die Wahrheit über die Türkei : die Armeniergreuel und Deutschen-Bedrückungen durch die Jungtürken* / Paul Schwarzhaupt. — Berlin : Verlag Gesellschaft und Erziehung, 1919. 32 s. 1 CD-ROM. — (Revolutions-Bibliothek nr. ; 6) (CD/113).
- SCURLOCK, JOANN : *Magico-medical means of treating ghost-induced illnesses in Ancient Mesopotamia* / JoAnn Scurlock. — Leiden ; Boston : Brill ; Styx, 2006. xi, 788 s. ; 25 cm. — (Ancient Magic and Divination, ISSN 1566-7952 ; 3) ISBN 9004123970 (A.VII/305).
- SEÇER, TURHAN : *Destanlaşan Çanakkale : deniz kara hava savaşları : anılar ve yorumlar* / Turhan Seçer. — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2005. 494 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9752820417 (A.VII/479).
80. *Yılında 2003 penceresinden Lozan Sempozyum bildirileri, 6 Ekim 2003, Ankara.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 310 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 100) ISBN 9751617170 (A.VII/466).
80. *Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve demokrasi : 10-11 Kasım 2003* / ed. Yonca Anzerlioğlu, Yasemin Doğaner, Saime Selenga Gökgöz. — 1. bs. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2004. vi, 230 s. ; 24 cm. ISBN 9754911738 (A.VII/292).
- Selâhattin Hilâv'a saygı* / haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Agora Kitaplığı, 2006. xi, 257 s. ; 23 cm. — (Agora Kitaplığı ; 111. Düşünce/Felsefe ; 8) ISBN 9944916196 (A.VII/417).
- SELİTŞEV, A. S. : *Yaponskaya ekspansiya : lyudi i idey* / A. S. Selitşev. — İrkutsk : İzdatelstvo İrkutskogo Universiteta, 1993. 256 s. ; 21 cm. ISBN 5743012336 (A.VI/9970).
- SEMA, SADRI : *Eski İstanbul'dan hatıralar* / Sadri Sema. — 3. bsk. — İstanbul : İletişim, 1994. 115, [16] s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 156. İstanbul dizisi ; 7) ISBN 9754701822 (A.VII/252).
- Semra Ögel'e armağan : mimarlık ve sanat tarihi yazıları.* — İstanbul : Ege, 2000. xiv, 168 s. : res. ; 27 cm. ISBN 9758070355 (B.I/3808).

- SERDAR, MEHMET TÖREHAN : *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni mezalimi* / Mehmet Törehan Serdar. — 2. bsk. — Bitlis : Bitlis Valiliği, 2006. 498 s. ; 24 cm. — (Bitlis Valiliği Kültür yayınları ; 14) ISBN 9755855742 (A.VII/233).
- SEREDA, N.V. : *Reforma upravljeniya ekaterini vtoroy : istočnikovedčeskoe issledovanie* / N. V. Sereda. — Moskva : Lamyatniki İstoričeskoy Mıslı, 2004. 444 s. ; 23 cm. ISBN 5884511515 (A.VI/9969).
- SERTKAYA, OSMAN F. : *Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasının "giriş" bölümü : metnin transkripsiyonu ve açıklama notları* / Osman F. Sertkaya. — İstanbul : Ötüken, 2006. 160 s. ; 24 cm. — (Yayın nu ; 636. Kültür serisi ; 297) ISBN 9754375593 (A.VII/360).
- SERTKAYA, OSMAN F. : *Eski Türklerde para : Göktürklerde, Uygurlarda ve Türgişlerde* / Osman F. Sertkaya, Rysbek Alimov. — İstanbul : Ötüken, 2006. xxiv, 160 s. ; 24 cm. — (Yayın nu ; 632. Kültür serisi ; 294) ISBN 9754375577 (A.VII/375).
- SERTOĞLU, MİDHAT : *Osmanlı tarih lügatı* / Midhat Sertoğlu. — dzl. ve ilv. 2. bsk. — İstanbul : Enderun Kitabevi, 1986. 384 s. ; 24 cm. — (Enderun yayınları ; 18) (A.V/100).
- SEVİN, VELİ : *Hakkâri taşları : çıplak savaşçıların gizemi* / Veli Sevin. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. 144 s. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2278. Sanat ; 129) ISBN 9750810323 (A.VI/9918).
- SEYDİ, SÜLEYMAN : *1939-1945 zor yıllar! : 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman propaganda ve istihbarat savaşı* / Süleyman Seydi. — 1. bsk. — Ankara : Asil, 2006. 275 s. ; 20 cm. ISBN 9759091747 (A.VII/450).
- SEYİTDANLIOĞLU, MEHMET : *Tanzimat : değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* / Mehmet Seyitdanlıoğlu, Halil İnalıcık. — 1. bsk. — Ankara : Phoenix, 2006. xii, 546 s. ; 24 cm. ISBN 9944931055 (A.VII/324).
- SEZER, BAYKAN : *Sosyolojinin ana başlıkları* / Baykan Sezer. — 1. bs. — İstanbul : Kızılelma, 2006. 224 s. ; 21 cm. — (Sosyoloji Yıllığı-Kitap ; 13. Kızılelma Yayıncılık ; 36. Baykan Sezer Kitapları ; 1) ISBN 9758334352 (A.VII/380).
- SEZER, BAYKAN : *Türk sosyolojisinin ana sorunları* / Baykan Sezer. — 1. bs. — İstanbul : Kızılelma, 2006. 207 s. ; 21 cm. — (Sosyoloji Yıllığı-Kitap ;

14. Kızılelma Yayıncılık ; 37. Baykan Sezer Kitapları ; 2) ISBN 9758334360 (A.VII/381).
- AL-SHAIKH AL-RA'IS ABU 'ALİ AL-HUSAIN BIN 'ABDULLAH BIN SINA : *Al-Qanun Fi'l-Tıbb : Book I : English translation of the critical Arabic text* / Al-Shaikh al-ra'is Abu 'Ali al-Husain bin 'Abdullah bin Sina. — New Delhi : Jamia Hamdard, 1993. xviii, 383 s. ; 24 cm. (A.VII/505-1).
- SHARLACH, TONIA M. : *Provincial taxation and the Ur III State* / Tonia M. Sharlach. — Leiden ; Boston : Brill ; Styx, 2004. x, 375 s. ; 25 cm. — (Cuneiform Monographs, ISSN 0929-0052 ; 26) ISBN 9004135812 (A.VII/311).
- SHINKICHI, ETO : *Selected works on modern Japan-China relations* / Eto Shinkichi. — Tokyo : The Toyo Bunko, 2005. x, 300 s. ; 24 cm. — (Toyo Bunko Research Library ; 5) ISBN 4809701964 (A.VII/319).
- SİLKÜ, ATİLLA : *Çokkültürcülük ve çağdaş Asyalı-Amerikan şiiri* / Atilla Silkü. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2005. vi, 177 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları ; 133) ISBN 9754836779 (A.VII/320).
- SİMAVİ, LÜTFİ : *Osmanlı sarayının son günleri* / Lütfi Simavi ; genel yay. yönetmeni Oya Uğur ; ed. Ahmet Seyrek. — 1. bsk. — İstanbul : Pegasus, 2006. 352 s. ; 20 cm. ISBN 975914638X (A.VII/440).
- SIMON DE SAINT QUENTIN : *Bir Keşiş'in anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248* / Simon de Saint Quentin ; yay. haz. Tufan Karasu. — Alanya : Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006. 99 s. ; 24 cm. ISBN 9757094102 (A.VII/223).
- SIMONSOHN, SHLOMO : *The Jews in Sicily* / Shlomo Simonsohn. — Leiden : Brill, 1997-2005. 7 c. ; 25 cm. — (Studia Post-Biblica, ISSN 0169-9717 ; 48, 3) ISBN 9004109773 (A.VI/9338).
- SIMPSON, R. HOPE : *Mycenaean fortifications, highways, dams and canals* / R. Hope Simpson, D. K. Hagel. — Sävedalen : Paul Åströms, 2006. 254, yak. 50 s. : res., pl. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; 133) ISBN 9170812128 (B.I/3944).
- Siyasi partiler ve demokrasi : sempozyum*. — Ankara : Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1995. iv, 228 s. ; 20 cm. — (Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı yayın no ; 8) (A.VI/9823).

- SLEZKİN, L. YU. : *U istokov Amerikanskoy istorii : rodjer uilyams : 1603-1683* / L. Yu. Slezkin ; otvetstvenniy redaktor İ. A. Belyavskaya. — Moskva : Nauka, 1993. 266 s. : res. ; 21 cm. ISBN 5020101443 (A.VI/9967).
- Soframız nur hanemiz mamur : Osmanlı maddi kültüründe yemek ve barınak* / ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann ; çev. Zeynep Yelçe ; yay. haz. Ayşen Anadol. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2006. 363 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 105. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 41) ISBN 9756051124 (A.VII/94).
- SOM, MEHMET NUSRET, 1879-1930 : *Tarihçe-i Erzurum* / Mehmet Nusret Som [1879-1930] ; yay. haz. Ahmet Fidan. — 1. bsk. — İstanbul : Erzurum Kitaplığı, 2005. 183 s. ; 20 cm. — (Erzurum Kitaplığı ; 23) ISBN 9759950227 (A.VII/75).
- O sotsialnom i ekonomičeskom razvitii soyuznih respublik v 1989 god : ekonomičeskiy obzor.* — Moskva : İnformatsionno-İzdatelskiy Tsentr, 1990. 44 s. ; 20 cm. (A.VI/9989).
- SOURVINOU-INWOOD, CHRISTIANE : *Hylas, the Nymphs, Dionysos and others : myth, ritual, ethnicity : Martin P. Nilsson lecture on Greek religion, delivered 1997 at the Swedish Institute at Athens* / Christiane Sourvinou-Inwood. — Stockholm : Svenska Institutet i Athen, 2005. 421 s. : res. ; 24 cm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen, ISSN 0081-9921 ; 80, XIX) ISBN 9179160514 (A.VI/9923).
- SOVET EKONOMİÇESKOY VZAIMOPOMOTŞİ : *Statističeskiy ejegodnik stran-členov Soveta ekonomičeskoy vzaimopomotşı 1990* / Sovet Ekonomičeskoy Vzaimopomotşı. — Moskva : Finansı i Statistika, 1990. 664 s. ; 21 cm. ISBN 5279003905 (A.VII/22).
- Sovet ittifağı kommunist partiyası XXV gurultayı 24 Fevral-5 Mart 1976-çı il : stenografik nesabat 1.* — Bakı : Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1977. 510 s. ; 22 cm. (A.VII/25).
- Sovetskaya ekonomika : opıt, problemı, perspektivı.* — Moskva : Akademiya Nauk SSSR, 1991. 314 s. ; 21 cm. (A.VI/9992-1).
- Sravnitelno-istoričeskaya grammatika Tyurkskih yazıkov : morfologiya / otvetstvenniy redaktor E. R. Tenışev.* — Moskva : Nauka, 1988. 560 s. ; 22 cm. ISBN 5020108618 (A.VI/9904).

- Die Stadtgrabung.* — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1986-1991. 3 c. : res. ; 35 cm. + 1 katl. pl. — (Altertümer von Pergamon ; 15) ISBN 3110126214 (B/9830).
- STARÇENKOV, G. İ. : *Problemi zanyatosti i migratsii naseleniya Turtsii* / G. İ. Starçenkov. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1975. 168 s. ; 20 cm. (A.IV/528).
- Statističeskiy ejegodnik : stran-çlenov soveta ekonomičeskoj vzaimopomotši 1977.* — Moskva : Statistika, 1977. 479 s. ; 22 cm. (A.VII/26).
- STAUBER, JOSEF : *Die Bucht von Adramytteion teil I : Topographie : Lokalisierung antiker Orte/Fundstellen von Altertümern* / Josef Stauber. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1996. 2 c. : res. ; 30 cm. — (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien ; 50) ISBN 3774927499 (B.I/3918).
- STURMER, HARRY : *Two war years in Constantinople : sketches of German and Young Turkish ethics and politics* / Harry Stürmer ; with annotations and introduction by Hilmar Kaiser. — rev. and complete ed. — London : Sterndale Classics, 2004. 158 s. ; 23 cm. — (History. Near East. WWI) ISBN 1903656176 (A.VII/116).
- Sufi dance = la danse soufie.* — Paris : Librairie d'Amérique et d'Orient ; Jean Maisonneuve Successeur, 2004. ii, 312 s. ; 24 cm. — (Journal of the History of Sufism ; 4 = Journal d'Histoire du Soufisme ; 4) ISBN 2720011487 (A.VI/9862).
- Sufism and sufis in Ottoman society : sources-doctrine-rituals-turuq-architecture-literature and fine arts-modernism* / ed. by Ahmet Yaşar Ocak. — Ankara : Turkish Historical Society, 2005. xxxv, 650 s. ; 24 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Publications of Turkish Historical Society ; XXX. Serial-No. 3a) ISBN 9751618320 (A.VII/468).
- SUJATA, VICTORIA : *Tibetan songs of realization : echoes from a seventeenth-century scholar and Siddha in Amdo* / Victoria Sujata. — Leiden : Brill, 2005. xvi, 455 s. ; 24 cm. + 1 cd-rom. — (Brill's Tibetan Studies Library, ISSN 1568-6183 ; 7) ISBN 9004140956 (A.VI/9926).
- Sultan Abdülhamid : Tahsin Paşa'nın Yıldız hauraları.* — 2. bsk. — İstanbul : Boğaziçi, 1990. xxiii, 481, [30] s. : res. ; 20 cm. — (Boğaziçi yayınları ; 98) ISBN 9754510180 (A.VII/258).

SUPERBRANDS TURKEY : *Superbrands : an insight into Turkey's strongest brands 2005* / Superbrands Turkey ; ed. Emine Çaykara, Rauf Ateş ; project co-ordinator Aynur Koç ; project managers Arzu Erül, Belkıs Güdül. — İstanbul : Superbrands Turkey, 2005. 200 s. : rnk. res. ; 35 cm. ISBN 9750031911 (B.I/3938).

SUPERBRANDS TÜRKİYE : *Superbrands : Türkiye'nin süpermarkaları 2005* / Superbrands Türkiye ; ed. Emine Çaykara, Rauf Ateş ; proje koordinatörü Aynur Koç ; proje yönetmenleri Arzu Erül, Belkıs Güdül. — İstanbul : Superbrands Türkiye, 2005. 200 s. : rnk. res. ; 35 cm. ISBN 9750031903 (B.I/3937).

Sur le plan quinquennal de développement économique et social de l'U.R.S.S. pour 1986-1990 : documents de la session plénière du comité central du P.C.U.S. : 16 Juin 1986. — Moscou : Editions de l'Agence de Presse Novosti, 1986. 79 s. ; 17 cm. (A.VI/9999).

Survey of Western Palestine : including a survey of Eastern Palestine 1881 : essays to accompany the Archive Editions facsimile. — [Slough] : Archive Editions ; The Palestine Exploration Fund, 1999. v, 75 s. : res. ; 26 cm. ISBN 1852078898 (B.I/3835-14).

The survey of Western Palestine 1882-1888. — [Slough] : Archive Editions ; The Palestine Exploration Fund, 1998. 14 c. : res., hrt., pl. ; 26 cm. ISBN 1852078359 (B.I/3835).

el-SUVAYNÎ', ALÎ BİN SULEYMAN : *El-kütübü'l-'arabiyyeti'n-nadire : dirase fi'l-mefhum ve'-ş-şekil* / Ali Bin Suleyman El-Suvayni'. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1427h-2006m. 271 s. ; 24 cm. (A.VII/322).

SÜRGEVİL, SABRÎ : *Türkiye'de çağdaşlaşma hareketleri* / Sabri Sürgevil. — 1. bsk. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2005. ii, 271 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi yayınları. Edebiyat Fakültesi yayın no ; 135) ISBN 9754836817 (A.VII/405).

SYMPOSIUM OF THE ASSYRIAN AND BABYLONIAN INTELLECTUAL HERITAGE PROJECT (5. : 2002 : INNSBRUCK) : *Commerce and monetary systems in the ancient world : means of transmission and cultural interaction : proceedings of the fifth annual symposium of the Assyrian and Babylonian intellectual heritage project held in Innsbruck, Austria, October 3rd-8th 2002* / ed. by Robert Rollinger, Christoph Ulf ; with the collaboration of Kordula Schnegg. — Stuttgart : Franz Steiner,

2004. 561 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (Oriens et Occidens. Studien zu Antiken Kulturkontakten und ihrem Nachleben ; 6) ISBN 3515083790 (A.VI/9916).
- ŞAHİN, EYÜP : *1907'den 2000'e polis okulları* / Eyüp Şahin ; yay. haz. Mehmet Erdurcan, Fatma Arslan. — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü APK Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 210 s. ; 20 cm. — (APK Dairesi Başkanlığı yayınları ; 155) ISBN 9755852085 (A.VII/483).
- ŞAHİN, EYÜP : *Geçmişten günümüze atlı polis birlikleri* / Eyüp Şahin, Mehmet Kul. — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2005. 208, [16] s. : res. ; 20 cm. — (Emniyet Genel Müdürlüğü Yayın Katalog numarası ; 392. Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı yayın numarası ; 243. Türk Polis Tarihini Araştırma Merkezi yayın numarası ; 1) ISBN 9755855475 (A.VII/484).
- ŞAHİN, EYÜP : *Türk polisinin erdem mücadelesi ve kahraman polisler* / Eyüp Şahin. — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2001. viii, 272 s. ; 20 cm. — (Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı yayın no ; 152) ISBN 9755851895 (A.VII/482).
- ŞAHİN, M. SÜREYYA : *Fener Patrikhânesi ve Türkiye* / M. Süreyya Şahin. — İstanbul : Ötüken, 1980. 273 s. ; 24 cm. — (Yayın no ; 150. Kültür serisi ; 23) (A.VII/247).
- ŞAHİN, MUSTAFA : *Hermogenes : Anadolu'lu bir mimar* / Mustafa Şahin. — İstanbul : Ege, 2002. vi, 171 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9758070592 (A.VI/9950).
- Şam Şehrinin XVII. asırda sosyal ve ekonomik yapısı : 1977 numaralı 'Avârız Defteri'ne göre / haz. Halil Sahillioğlu ; takdim Halit Eren. — İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2005. 372 s. ; 30 cm. (B.I/3874).
- ŞARİPOVA, R. M. : *Kontseptsii "natsionalnogo prosvetşeniya" v musulmanskih stranah : sootnoşenie islama i sekulyarizatsii* / R. M. Şaripova. — Moskva : Nauka, 1991. 143 s. ; 20 cm. ISBN 5020171794 (A.VII/13).
- ŞEHSUVAROĞLU, HALÛK Y. : *Asırlar boyunca İstanbul : sarayları, camileri, abideleri, çeşmeleri* / Halûk Y. Şehsuvaroğlu. — İstanbul : Cumhuriyet Gazetesi, [19??]. 252 s. : res. ; 42 cm. (C/404).

- ŞEHİSUVAROĞLU, HALÛK Y. : *Boğaziçi'ne dair* / Halûk Y. Şehsuvaroğlu. — İstanbul : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986. vi, 368 s. ; 23 cm. (A.V/482).
- ŞEKER, MEHMET : *Anadolu'nun Türkleşmesi ve kültürel hayatı* / Mehmet Şeker. — İstanbul : Ötüken, 2006. 312 s. ; 24 cm. — (Yayın nu ; 638. Kültür serisi ; 299) ISBN 9754375623 (A.VII/460).
- ŞEMSEK, MUHARREM : *Makaleler* / Muharrem Şemsek. — 2. bsk. — Ankara : Millî Eğitim ve Kültür Yayınları, 1984. 189 s. ; 20 cm. — (Genel yayın nu ; 1. Makaleler dizisi ; 1) (A.VI/9819).
- ŞEN, ÖMER : *Osmanlı panayırıları : 18.-19. yüzyıl* / Ömer Şen. — İstanbul : Eren, 1996. 143 s. ; 24 cm. ISBN 9757622303 (A.VI/71).
- ŞEN, Y. FURKAN : *Yeni dönemde eski tartışmalar : "göç, etnisite, milliyetçilik, kürtcülük, laiklik* / Y. Furkan Şen. — 1. bsk. — Ankara : Yargı, 2006. xiv, 460 s. ; 22 cm. — (Araştırma-İnceleme) ISBN 9756120355 (A.VII/400).
- ŞENİ, NORA : *Les inventeurs de la philanthropie juive* / Nora Şeni. — Paris : Éditions de la Martinière, 2005. 202 s. ; 23 cm. ISBN 2846751714 (A.VI/9865).
- ŞERİFOĞLU, ÖMER FARUK : *Su güzeli : İstanbul sebilleri* / Ömer Faruk Şerifoğlu. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995. 191 s. : res. ; 30 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları no ; 22) ISBN 9757580449 (B.I/1378).
- ŞIRACIYAN, ARŞAVİR : *Bir Ermeni teröristin itirafları* / Arşavir Şıracıyan ; Türkçesi Kadri Mustafa Orağlı. — 2. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2006. 340 s. ; 20 cm. ISBN 975763966X (A.VII/474).
- ŞİMŞİR, BİLÂL N. : *The deportees of Malta and the Armenian allegations* / Bilâl N. Şimşir. — 2. ed. — Ankara : Ministry of Foreign Affairs, 2003. 71 s. ; 28 cm. ISBN 9757307653 (B.I/3759).
- ŞİRİN, İBRAHİM : *Osmanlı imgeleminde Avrupa* / İbrahim Şirin ; kitap ed. Dursun Ayan. — Ankara : Lotus, 2006. 391 s. ; 21 cm. — (Lotus Yayınevi ; 27) ISBN 9756665262 (A.VII/343).
- Tadjikskaya Sovetskaya Sotsialističeskaya Respublika* / glavnyy redaktor M. Asimov. — Duşanbe : Glavnaya Naučnaya Redaktsiya Tadjikskoy Sovetskoy Entsiklopedii, 1984. 503 s. ; 27 cm. (B.I/3822).

- TALAT PAŞA : *Hatıralarım ve müdafaam* / Talat Paşa. — 2. bs. — İstanbul : Kaynak, 2006. 248 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 441) ISBN 975343443X (A.VII/241).
- Tam üyeliğe evet özel statüye hayır : CHP'nin Türkiye-AB ilişkileri hakkındaki görüş, öneri ve uyarıları.* — Ankara : Cumhuriyet Halk Partisi, [2005?]. 426 s. ; 19 cm. (A.VI/9825).
- TAMCKE, MARTIN : *Armin T. Wegner und die Armenier : Anspruch und Wirklichkeit eines Augenzeugen* / Martin Tamcke. — Hamburg : LIT, 1996. 1 CD-ROM. — (Studien zur orientalischen Kirchengeschichte ; 2) (CD/106).
- Tanin* / müessisleri Hüseyin Kazım [Kadri], Tefik Fikret, Hüseyin Cahid [Yalçın]. — İstanbul : Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1324. 1 CD-ROM. (CD/108).
- TANPINAR, AHMET HAMDİ : *Abdullah Efendinin rüyaları : hikâyeler* / Ahmet Hamdi Tanpınar. — İstanbul : Ahmet Halit Kitabevi, 1943. 157 s. ; 21 cm. (A.VII/273).
- TANRIVERDİ, ABDULKADİR : *Örnek hekimlerden Mustafa Tanrıverdi* / Abdulkadir Tanrıverdi, Salih Tanrıverdi. — Gaziantep : [yayl.y.], 2006. 159 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9759011026 (A.VII/134).
- TANYER, TURAN : *Taş mektep* / Turan Tanyer. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. 164 s. : res. ; 21 cm. — (Yapı kredi yayınları ; 2226. Edebiyat ; 671) ISBN 9750809815 (A.VII/497).
- Tarih boyunca İstanbul suları ve İstanbul su ve kanalizasyon sorunu.* — İstanbul : İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü, 1983. 203 s. : res., 2 katl. res., 14 katl. pl., 3 katl. şema ; 24 cm. — (İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü yayınları ; 1) (A.VII/249).
- Tarih içinde Mersin kolokyum ve sergisi II, 22-24 Eylül 2005, Mersin = Mersin in history : colloquium and exhibition II, September 22-24, 2005, Mersin.* — Mersin : Mersin Üniversitesi, 2005. 239 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Mersin Üniversitesi yayınları ; 14) ISBN 9756900180 (B.I/3861).
- Tarih yazıları : doğumunun 65. yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya armağan* / derleyen M. Akif Erdoğan. — 1. bsk. — İstanbul : IQ kültür sanat Yayıncılık, 2006. 608 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 161. Araştırma-İnceleme dizisi ; 122) ISBN 9752550584 (A.VII/73).

- Tarihimizde vakıf kuran kadınlar : Hanım Sultan Vakfiyyeleri = Deeds of trust of the Sultans womenfolk = Actes de fondation de Sultane Hanım /* ed. ve koordinatör Tülây Duran ; Türkçe Fethi Kayalı, Vahit Çabuk ; İngilizce Robert Bragner. — İstanbul : Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990. 573 s. ; 31 cm. ISBN 975755524X (B.I/3890).
- Tarihte Akdeniz /* David Abulafia... [et al.] ; yay. haz. David Abulafia ; İngilizce aslından çev. Nurettin Elhüseyni ; Türkçe baskıyı yay. haz. Raşit Çavaş. — 1. bsk. — İstanbul : Oğlak, 2005. 320 s. ; 28 cm. ISBN 9753295251 (B.I/3777).
- Taşın belleği Mardin /* ed. Filiz Özdem ; fotoğraflar Özgür Nizam. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. 503 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Yapı kredi yayınları ; 2274) ISBN 9750810295 (B.I/3958).
- TAŞPINAR DAĞCI, GÜL TUBA : *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ordu siyaset ilişkisi ve 27 Mayıs 1960 askeri darbesi /* Gül Tuba Taşpınar Dağcı ; genel yay. yönetmeni Ünal Bolat ; ed. İbrahim İzgi. — 1. bsk. — İstanbul : İlgi, 2006. 223 s. : res. ; 23 cm. — (Yayın no ; 05. Siyasi Görüş ve Hattat dizisi ; 02) ISBN 97597806X (A.VII/356).
- TATREAN (DADRIAN), VAHRAM : *To the desert : pages from my diary /* Vahram Tatrean (Dadrian) ; translated from the Armenian by Agop J. Hacikyan ; ed. by Ara Sarafian. — Princeton : Gomidas Institute, 2003. xv, 408 s. ; 24 cm. — (History/Biography) ISBN 1903656273 (A.VI/7253).
- TEHLIREAN, SOGHOMON, 1896-1960 : *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht : der Prozess Talaat Pascha /* Soghomon Tehlirian [1896-1960] ; hrsg. und eingeleitet von Tessa Hofmann im Auftrag der Gesellschaft für Bedrohte Völker. — Göttingen ; Wien : Die Gesellschaft für bedrohte Völker, 1980. xi, 136 s. 1 CD-ROM. ISBN 3922197051 (CD/114).
- TEKİN, AKGÜN : *Türk basınında kayan yıldız : Haldun Simavi'nin "Günaydın"ı /* Akgün Tekin. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2006. 792 s. ; 23 cm. ISBN 9752934552 (A.VII/339).
- TERNON, YVES : *Tabu Armenien : geschichte eines Völkermords /* Yves Ternon. — Frankfurt ; Berlin : Verlag Ullstein GmbH, 1981. 1 CD-ROM. (CD/99).

- TERZİOĞLU, ARSLAN : *The Armenian deportation based on national and foreign sources of information = Yerli ve yabancı kaynaklar ışığında Ermeni tehciri sorunu / Arslan Terzioğlu*. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2006. 64 s. ; 30 cm. ISBN 9754981787 (B.I/3961).
- Tevfik Fikret : *Düşünce Dergisi-Nüsha-i Mahsûsa 1918 / sunuş Abdullah Uçman ; haz. Seval Şahin ; yay. yönetmeni Çağatay Anadol*. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2005. 203 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 103. Sahafılar Çarşısı dizisi ; 2) ISBN 9756051108 (A.VII/88).
- TEZÇAKIN, MEHMET S. : *Mehmet S. Tezçakın Koleksiyonu'ndan Osmanlı İmparatorluğu kağıt paraları = Banknotes of Ottoman Empire : based on Mehmet S. Tezçakın Collection / Mehmet S. Tezçakın, Güçlü Kayral*. — 1. bs. = 1. ed. — İstanbul : Tarihi Sultanahmet Köftçesi, 2005. 221 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9750045505 (B.I/3939).
- THEOBALD, JOHN : *The media and the making of history / John Theobald*. — Aldershot : Ashgate, 2004. ix, 226 s. ; 24 cm. ISBN 0754638227 (A.VII/388).
- TİFTİKÇİ, OSMAN : *Osmanlıdan günümüze ordunun evrimi / Osman Tiftikçi*. — 1. bsk. — İstanbul : Sorun, 2006. 248 s. ; 20 cm. — (Bilimsel İnceleme-Araştırma dizisi (Telif) ; 13) ISBN 975431148X (A.VII/81).
- TIGHE, JUSTIN : *Constructing Suiyuan : the politics of northwestern territory and development in early twentieth-century China / Justin Tighe*. — Leiden : Brill, 2005. xvi, 297 s. ; 24 cm. — (Brill's Inner Asian Library, ISSN 1566-7162 ; 15) ISBN 9004144668 (A.VI/9928).
- TİTARENKO, M. L. : *Rossiya i vostochnaya aziya : voprosı mejdunarodnih i mejtsivilizatsionnih otnoşeniy / M. L. Titarenko*. — Moskva : Poo "Fabula" ; "Kuçnova Pole", 1994. 318 s. ; 22 cm. ISBN 5875330112 (A.VI/9968).
- TOGAN, İSENBIKE : *Eski T'ang tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a : "Türkler" bölümü : Çin kaynaklarında Türkler : açıklamalı metin neşri / İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2006. xxx, 517, [8] s. : hrt. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVIII. Dizi-Sa. 6) ISBN 9751618967 (A.VII/470).
- TOKER, HÜLYA : *Mütareke döneminde İstanbul Rumları / Hülya Toker*. — Ankara : Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı, 2006. ix, 382 s. ;

- 24 cm. — (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası ; 2006/20) ISBN 9754093555 (A.VII/221).
- TOKER, ŞEVKET : *Ercüment Ekrem Talu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa'nın romanlarında alafrangalar* / Şevket Toker. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2005. iv, 226 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları ; 134) ISBN 9754836760 (A.VII/321).
- TOOK, JENNIFER : *A native chieftaincy in Southwest China : franchising a Tai chieftaincy under the Tusi system of Late Imperial China* / Jennifer Took. — Leiden : Brill, 2005. xviii, 317 s. ; 24 cm. — (Sinica Leidensia, ISSN 0169-9563 ; 70) ISBN 9004147977 (A.VI/9927).
- TOPAL, CENGİZ : *Karaman kültür envanteri 2005* / Cengiz Topal. — Karaman : Karaman Valiliği, 2005. 430 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Karaman Valiliği. İl Özel İdaresi Kültür yayınları ; 1) (B.I/3821).
- Trenler anılardan geçer* / proje Aykut Tankuter ; fotoğraflar Pınar Yaman ; metin Aykut Tankuter. — 1. bs. — İstanbul : Novartis, 2004. 253 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Novartis Kültür yayınları ; 16) ISBN 9759206110 (B.I/3774).
- TRUBETZKOY, NIKOLAJ S. : *Russland-Europa-Eurasien : Ausgewählte Schriften zur Kulturwissenschaft* / Nikolaj S. Trubetzkoy ; hrsg. von Fedor B. Poljakov ; redaktion und vorwort von Heinz Miklas. — Wien : Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. 479 s. ; 24 cm. — (Schriften der Balkan-Kommission ; 45) ISBN 3700133294 (A.VI/9882).
- TSETSKHLADZE, GOCHA R. : *Karadeniz'in tarih ve arkeolojisi üzerine : arkaik ve klasik dönemlerde Karadeniz'de ticaret : bazı gözlemler : İskit ile Thrak Kral ve seçkin mezarlarını kim inşa etti? : anayurtları dışındaki İonialılar* / Gocha R. Tsetskhladze ; yay. haz. Sümer Atasoy ; çev. Dilek Gogo... [et al.]. — İstanbul : Ege, 2005. 135 s. : res., pl. ; 23 cm. ISBN 9758071165 (A.VI/9957).
- TUNAŞAR, SEYHUN : *Yanlışı tanıtılan üç bilge : Hasan Sabbah, Şems-i Tebrizi, Hacı Bektaş Veli* / Seyhun Tunaşar ; yay. haz. Canan Çoban. — 1. bsk. — Ankara : Zemin, 2005. 296 s. ; 20 cm. — (Zemin Yayıncılık Tarih Araştırma ; 05) ISBN 9759193043 (A.VII/392).
- TUNCER, HÜNER : *İç politikadan dış politikaya Türkiye'nin sorunları ve küreselleşme* / Hüner Tuncer. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2006. 142 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 452) ISBN 9753434553 (A.VII/406).

- TUNCER, HÜNER : *Küresel diplomasi / Hüner Tuncer.* — 1. bsk. — Ankara : Ümit, 2006. 205 s. ; 21 cm. — (Ufuk dizisi ; 193) ISBN 9758572857 (A.VI/9814).
- Tunç Çağı'nın gizemli kadınları = *Mysterious women of the bronze age /* çev. = translations Deniz Çifci Valente. — İstanbul : Yapı Kredi, 2006. 184 s. : rnk. res. ; 29 cm. + 1 katl. tablo. — (Yapı Kredi yayınları ; 2254) ISBN 9750810090 (B.I/3957).
- TUNÇAY, METE : *Eleştirel tarih yazıları / Mete Tunçay ; yay. haz. H. Bahadır Türk, E. Emrah Beriş.* — Ankara : Liberte, 2005. 288 s. ; 20 cm. — (Liberte yayınları ; 116) ISBN 9756201061 (A.VII/82).
- TURAL, M. ÂKİF : *Atatürk devrinde iktisâdi yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938) / M. Âkif Tural.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. 210 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 848. Atatürk dizisi ; 25) ISBN 975170104X (A.VI/9959).
- TURAL, SADIK : *Bilgelerin yolunda / Sadık Tural ; ed. Süleyman Bozdemir.* — Ankara : Yüce Erek, 2006. 318 s. ; 21 cm. — (Yayın nu ; 5) ISBN 9944316067 (A.VII/515).
- TURAL, SADIK : *Sorulara cevaplar / Sadık Tural ; yay. kurulu Hüseyin Ağca, İdris Karakuş, Tuğba Türkdoğan.* — 3. bsk. — Ankara : Yüce Erek, 2006. 324 s. ; 21 cm. — (Yayın nu ; 3) ISBN 9944316024 (A.VII/290).
- TURAL, SADIK : *Şahsiyetler ve eserler / Sadık Tural.* — 2. bsk. — Ankara : Yüce Erek, 2006. 336 s. ; 21 cm. — (Yayın nu ; 2) ISBN 9944316016 (A.VII/312).
- TURAL, SADIK : *Tarihten destana akan duyarlılık / Sadık Tural.* — Ankara : Yüce Erek, 2006. 327 s. ; 21 cm. ISBN 9944316075 (A.VII/516).
- TURAL, SADIK : *Zamanın elinden tutmak / Sadık Tural ; yay. kurulu Hüseyin Ağca, İdris Karakuş, Tuğba Türkdoğan.* — 5. bsk. — Ankara : Yüce Erek, 2006. 336 s. ; 21 cm. — (Yayın nu ; 1) ISBN 9944316008 (A.VII/291).
- TURAN, SİBEL : *A historical perspective for Turkey-Bulgaria relations in terms of Balkan dimension / Sibel Turan.* — Sofia : Paradigma, 2005. 116 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9543260303 (A.VII/135).
- Turcologica : k semidesyatiletıyü akademika A. N. Kononova / otvetstvennie redaktory S. G. Klyashorniy, Yu. A. Petrosyan, E. R. Tenışev.* — Leningrad

: İzdatelstvo Nauka Leningradskoe Otdelenie, 1976. 364 s. : res. ; 22 cm. (A.VI/9906).

Turetskaya Respublika. Spravochnik / avtorı A. G. Aksenenko... [et al.] ; redaktsionnaya kollegiya R. İ. Kerim-Zade ; otvetstvennyy redaktor N. G. Kireev. — Moskva : Nauka ; Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı, 1990. 384 s. : hrt. ; 21 cm. ISBN 5020169498 (A.VI/9903).

"Turkish atrocities" : statements of American missionaries on the destruction of christian communities in Ottoman Turkey, 1915-1917 / compiled by James L. Barton. — Michigan : Gomidas Institute, 1998. xiii, 210 s. ; 26 cm. ISBN 1884630049 (B.I/2620).

Turtsiya v novih geopoliticheskih usloviyah : materialı kruglogo stola, Mart 2004 g. — Moskva : Institut Vostokovedeniya RAN, 2004. 116 s. ; 20 cm. ISBN 5893941209 (A.VI/9971).

TUTEL, ESER : *İstanbul İstanbul iken* / Eser Tutel. — 1. bsk. — İstanbul : Oğlak, 1999. 211 s. : res. ; 18 cm. — (Oğlak. İstanbul Kitapları) ISBN 9753292821 (A.VII/257).

Türk dış politikası : Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar / Atay Akdevelioğlu... [ve başk.] ; ed. Baskın Oran. — 8. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001-2005. ... c. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 758, 766. Araştırma-İnceleme dizisi ; 117, 119) ISBN 9750500008 (tk.) (A.VI/3011).

Türk eğitim sisteminde Atatürkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi öğretimi : 10-11 Kasım 2005 / ed. Yasemin Doğaner. — 1. bs. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006. 211 s. ; 24 cm. ISBN 9754912009 (A.VII/232).

Türk kurmay subaylarının gözüyle Çanakkale Savaşı / yay. haz. Burhan Sayılır ; yay. yönetmeni Hikmet Kırık ; yay. ed. Yetkin İşcen. — 1. bs. — İstanbul : Salyangoz, 2006. 325 s. : res., pl. ; 21 cm. — (Salyangoz yayınları ; 18. Akademi dizisi. Tarih Kitaplığı ; 1) ISBN 9756277203 (A.VII/372).

"Türk milli eğitim sistemi ve Lüleburgazlı Maarif Nazırı Emrullah Efendi" : ulusal sempozyum, 9 Ekim 2004 / yay. kurulu Ali Arslan, İ. Metin Baltacı. — 1. bs. — Kırklareli : Lüleburgaz Belediyesi, 2006. 224 s. : res. ; 24 cm. — (Lüleburgaz Belediyesi Kültür yayınları) ISBN 9759875411 (A.VII/488).

- TÜRKER TEKİN, NİL : *Türkiye Cumhuriyeti tarihi sözlüğü (1923-1980)* / Nil Türker Tekin. — İstanbul : Ege, 2005. 210 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9758071203 (A.VI/9954).
- TÜRKGELDİ, ALİ FUAD : *Görüp işittiklerim* / Ali Fuad Türkgeldi. — 4. bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1987. viii, 290, xxxvi s. : res. ; 23 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; II. Dizi-Sa. 15c) (A.VII/287).
- Türkiye bibliyografyası 2003-10 = Turkish national bibliography 2003-10.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-10).
- Türkiye bibliyografyası 2003-9 = Turkish national bibliography 2003-9.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-9).
- Türkiye bibliyografyası 2003-8 = Turkish national bibliography 2003-8.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-8).
- Türkiye bibliyografyası 2003-7 = Turkish national bibliography 2003-7.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-7).
- Türkiye bibliyografyası 2003-6 = Turkish national bibliography 2003-6.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-6).
- Türkiye bibliyografyası 2003-5 = Turkish national bibliography 2003-5.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-5).
- Türkiye bibliyografyası 2003-4 = Turkish national bibliography 2003-4.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-4).
- Türkiye bibliyografyası 2003-3 = Turkish national bibliography 2003-3.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-3).
- Türkiye bibliyografyası 2003-2 = Turkish national bibliography 2003-2.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-2).

- Türkiye bibliyografyası 2003-1 = Turkish national bibliography 2003-1.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4328) (CD/94-1).
- TBMM Cumhuriyet Halk Partisi Grubu 22. dönem 3. yasama yılı çalışmaları.* — Ankara : Türkiye Büyük Millet Meclisi Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanlığı, 2005. vii, 472 s. ; 20 cm. (A.VI/9824).
- Türkiye Cumhuriyeti banknotları = The banknotes of the Republic of Turkey.* — [Ankara] : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası = The Central Bank of the Republic of Turkey, 2002. 158 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9757589748 (B.I/3886).
- Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-11 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-11.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-11).
- Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-10 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-10.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-10).
- Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-9 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-9.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-9).
- Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-8 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-8.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-8).
- Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-7 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-7.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-7).
- Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-6 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-6.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-6).
- Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-5 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-5.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-5).
- Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-4 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-4.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-4).

Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-3 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-3. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-3).

Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-2 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-2. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-2).

Türkiye makaleler bibliyografyası 2003-1 = Bibliography of articles in Turkish periodicals 2003-1. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003. 1 CD-ROM. — (ISSN 0041-4344) (CD/93-1).

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi : ana nizamname ve faaliyet programı. — İstanbul : Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, 1946. 48 s. ; 21 cm. (A.VI/9834).

Türkiye'de yoksulluk. — Ankara : Cumhuriyet Halk Partisi Bilim Yönetim Kültür Platformu Yoksulluk Çalışma Grubu, 2005. iv, 86 s. ; 27 cm. (B.I/3771).

TÜRKMEN, ERKAN : *The essence of Rumi's masnevi : including his life and works* / Erkan Türkmen. — 1. ed. — Ankara : Ministry of Culture, 2002. xi, 371, [8] s. ; 20 cm. — (Publications of the Ministry of Culture ; 2969. Directorate of publications Culture series ; 386) ISBN 9751729475 (A.VI/5379).

TÜRKMENOĞLU, ŞENER : *Eyüp : "bir semte gönül vermek"* / Şener Türkmenoğlu. — İstanbul : Abc, 2005. 348 s. : res. ; 31 cm. ISBN 9758923730 (B.I/3778).

TÜRKÖNE, MÜMTAZ'ER : *Türk modernleşmesi* / Mümtaz'er Türköne ; kitap ed. Mustafa Dırık. — 2. bşk. — Ankara : Lotus, 2006. 413 s. ; 21 cm. — (Lotus Yayınları ; 05) ISBN 9756665041 (A.VII/384).

USSR ACADEMY OF SCIENCES. INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES. SOVIET ORIENTALISTS' ASSOCIATION : *Oriental studies in the USSR : annual 1989.* — Moscow : Nauka Publishers. Central Department of Oriental Literature, 1990. 233 s. ; 22 cm. — (ISSN 0235-6740) (A.V/2397-1989).

USSR'89 year book. — [Moscow] : Novosti Press Agency Publishing House, 1989. 329, [5] s. : res. ; 19 cm. (A.VI/9998).

The USSR in figures for 1986 : brief statistical handbook. — Moscow : Finansy i Statistika, 1987. 284 s. ; 17 cm. (A.VI/9997).

The USSR in figures for 1982 : brief statistical handbook. — Moscow : Finansy i Statistika, 1983. 237 s. ; 17 cm. (A.VI/9996).

USSR : yesterday, today, tomorrow : cultural life. — Moscow : Novosti Press Agency Publishing House, 1976. 92 s. : res. ; 19 cm. (A.VI/9995).

Učebnyy slovar soçetaemosti obşestvenno-politiçeskih terminov : s ekvivalentami na angliyskom yazıke / pod redaktsiey V. V. Morkovkina. — Moskva : Russkiy Yazık, 1989. 394 s. ; 21 cm. ISBN 5200008557 (A.VI/9890).

ULAY, SITKI : *Giderayak / Sıtkı Ulay ; yay. yönetmeni Yalvaç Ural.* — 1. bsk. — İstanbul : Ad Yayıncılık, 1996. 104 s. ; 20 cm. ISBN 9753251564 (A.VI/9821).

Ulusal Ege Adaları 2001 toplantısı bildiriler kitabı : 10-11 Ağustos 2001 Gökçeada, Çanakkale / ed. Bayram Öztürk, Veysel Aysel. — İstanbul : Türk Deniz Araştırma Vakfı, [2001?]. vi, 299 s. ; 24 cm. (A.VII/510).

Uluslararası Piri Reis sempozyumu tebliğler kitabı, 27-29 Eylül 2004 = Proceedings of the international Piri Reis symposium, 27-29 September 2004. — İstanbul : Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, [2004?]. xv, yak. 200 s. ; 31 cm. (B.I/3832).

ULUSLARARASI TIP TARİHİ KONGRESİ (38. : 2002 : ANKARA) : 38. *Uluslararası tıp tarihi kongresi bildiri kitabı : 1-6 Eylül 2002 = Proceedings of the 38th international congress on the history of medicine : 1-6 September 2002 = Actes du 38ème congrès international d'histoire de la médecine : 1-6 Septembre 2002 / ed. Nil Sarı... [ve başk.].* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 3 c. : res. ; 30 cm. — (AKD TYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVI. Dizi-Sa. 14, 14a, 14b) ISBN 9751618258 (tk.) (B.I/3785).

ULUSLARARASI TÜRK UYGARLIĞI KONGRESİ (2. : 2004 : BİŞKEK) : *II el Aralık Türk tsivilizatsiyası kongressi : Turk tsivilizatsiyasının düynölük tsivilizatsiyalar içindegi ordu, 4-6 Oktyabr 2004, Bişkek = II. Uluslararası Türk uygarlığı kongresi : Türk uygarlığının dünya uygarlığı içindeki yeri, 4-6 Ekim 2004, Bişkek = Second international congress on Turkic civilization : role and place of the Turkic civilization among the world civilizations, Bishkek, October 4-6, 2004.* — Bishkek : Kırgız-Turkish Manas University, 2005. 700 s. ; 24 cm. — (Kırgız-Turkish Manas

University publication ; 72. Center for Turkic Civilization Studies publication ; 9) ISBN 9967228326 (A.VII/114).

UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE : *Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland : Leipzig, Antikenmuseum der Universität : Attisch-Rotfigurige schalen* / Union Académique Internationale ; bearbeitet von Susanne Pfisterer-Haas ; mit einem beitrage von Hans-Peter Müller. — München : C. H. Beck, 2006. 151, 19, 81 s. : res. ; 33 cm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland ; bd. 80. Leipzig ; bd. 3) ISBN 3406537553 ; ISBN 9783406537554 (B.I/3855).

UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE : *Soixante-dix-neuvième session annuelle du comité, du 23 au Mai 2005, Ankara : compte rendu* / Union Académique Internationale. — Bruxelles : Union Académique Internationale, 2005. 164 s. ; 25 cm. ISBN 9299002037 (A.VI/9877).

United States official records on the Armenian genocide 1915-1917 / compiled with an introduction by Ara Sarafian. — Princeton ; London : Gomidas Institute, 2004. xxxviii, 704 s. : pl. ; 26 cm. — (History. World War I) ISBN 1903656397 (B.I/3849).

Unutmadık : 90. yıl. — İzmir : Çanakkale Şehitleri Tanıtım ve Araştırma Derneği, [2006?]. [45] s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/3851).

URSINUS, MICHAEL : *Grievance administration (şikayet) in an Ottoman province : the Kaymakam of Rumelia's 'record book of complaints' of 1781-1783* / Michael Ursinus. — 1. published. — London ; New York : Routledge Curzon, 2005. xi, 190, [44] s. ; 25 cm. — (Royal Asiatic Society Books. Ibrahim Pasha of Egypt series) ISBN 0415358876 (A.VI/9863).

USER, HATİCE ŞİRİN : *Başlangıcından günümüze Türk yazı sistemleri* / Hatice Şirin User. — 1. bsk. — Ankara : Akçağ, 2006. 406 s. ; 24 cm. ISBN 9753387776 (A.VII/461).

USPENSKI, FYODOR IVANOVIÇ : *Trabzon tarihi : kuruluşundan fethine kadar* / Fyodor İvanoviç Uspenski ; çev. Enver Uzun. — 1. bsk. — Trabzon : [yayl.y.], 2003. 184 s. ; 22 cm. ISBN 9759708124 (A.VI/5736).

USSHER, CLARENCE D. : *An American physician in Turkey : a narrative of adventures in peace and in war* / Clarence D. Ussher ; collaborating Grace H. Knapp. — London : Sterndale Classics, 2002. 189 s. ; 23 cm. — (History/Near East/WWI) ISBN 1903656133 (A.VI/7246).

- Ustav Kommunističeskoy Partii Sovetskogo Soyuza. Utverjden XXVII sbezdnom KPSS.* — Moskva : İzdatelstvo Političeskoy Literaturı, 1987. 32 s. ; 17 cm. (A.VI/9985).
- Uygurlardan Osmanlıya : Şinasi Tekin'in anısına / haz. Günay Kut, Fatma Büyükkarcı Yılmaz.* — 1. bsk. — İstanbul : Simurg, 2005. 771 s. ; 24 cm. — (Simurg ; 80. Armağan ; 2) ISBN 9757172804 (A.VII/95).
- UYKUCU, K. EKREM : *İlçeleriyle birlikte İstanbul : çevre incelemesi ve sosyal bilgiler dersleri müfredat programı ile / K. Ekrem Uykucu.* — İstanbul : Kahraman, 1979. 373 s. : res. ; 23 cm. — (Kahraman yayınları. Kültür serisi ; 1) (A.VII/267).
- UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI : *Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapıkulu Ocakları / İsmail Hakkı Uzunçarşılı.* — 2. bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1984. 2 c. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VIII. Dizi-Sa. 12) (A.VII/285).
- Üç yılda Ak Parti farkı : 2003, 2004, 2005.* — Ankara : Adalet ve Kalkınma Partisi, 2005. 47 s. : rnk. res. ; 21 cm. (A.VI/9830).
- ÜÇER, CENKSU : *Tokat yöresinde geleneksel alevilik / Cenksu Üçer.* — 1. bs. — Ankara : Ankara Okulu, 2005. 456 s. : res. ; 21 cm. — (Ankara Okulu ; 91) ISBN 975819092X (A.VI/9860).
- ÜÇOK, AYŞE : *Sadberk Hanım : Koç Ailesinin yaşamı / Ayşe Üçok.* — İstanbul : Vehbi Koç Vakfı, 2005. 307 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9757078298 (A.VII/431).
- ÜŞÜMEZSOY, ŞENER : *Kürt "kim"liği / Şener Üşümezsoy.* — 1. bs. — İstanbul : İleri, 2006. 248 s. : hrt. ; 20 cm. — (İleri yayınları no ; 84) ISBN 9756288760 (A.VII/370).
- V pasti smerti : sovremennaya Turetskaya povest / sostavlenie V. Feonovoy.* — Moskva : Paduga, 1989. 496 s. ; 21 cm. ISBN 5050023904 (A.VI/9905).
- VAISSIER, MICHEL : *Un explorateur en Asie Centrale : cahiers du photographe et botaniste de la mission chaffanjon 1894 / Michel Vaissier.* — [y.y.] : Cheminements, 2005. 169 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/59).
- VALİ, ABBAS : *Pre-capitalist Iran : a theoretical history / Abbas Vali.* — London ; New York : I. B. Tauris, 1993. xviii, 290 s. ; 22 cm. ISBN 1850435545 (A.VII/146).

- VANSTIPHOUT, HERMAN : *Epics of Sumerian kings : the matter of Aratta* / Herman Vanstiphout ; ed. by Jerrold S. Cooper. — Leiden : Brill, 2004. xi, 176 s. ; 25 cm. — (Society of Biblical Literature. Writings from the Ancient World) ISBN 9004130691 (A.VII/302).
- VARLIK, M. BÜLENT : *Vatana hizmette 70 yıl : Ali Tunalı (1890-1975)* / M. Bülent Varlık ; yay. yönetmeni Zafer Karaca ; proje koordinatörü Cemil Koçak. — 1. bs. — İstanbul : Tarih Vakfı, 2005. xv, 263 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9758813323 (A.VII/162).
- Varlık yılığı 1972.* — İstanbul : Varlık, 1971. 632 s. ; 17 cm. — (Varlık Yılığı ; 13) (A.VII/129).
- VARUHAS, MANOLIS : *Notariakes praksis : Monastiraki Amariu 1597-1613* / Manolis Varuhas ; ekdidun Wim Bakker, Arnold van Gemert. — Rethimno : Panepistimio Kritis, 1987. 851, [4] s. ; 24 cm. (A.VII/245).
- Veenhof anniversary volume : studies presented to Klaas R. Veenhof on the occasion of his sixty-fifth birthday* / ed.-in-charge W. H. van Soldt ; associate ed. J. G. Dercksen, N. J. C. Kouwenberg, Th. J. H. Krispijn. — Leiden : Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2001. viii, 560 s. ; 27 cm. ISBN 9062580912 (B.I/3769).
- VELKOV, ASPAROUH : *Les filigranes dans les documents Ottomans : divers types d'images* / Asparouh Velkov. — Sofia : Éditions "Texte-A. Trayanov", 2005. 409 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9549176118 (B.I/3763).
- VERHİV, İ. B. : *SSRI tarihi : 1917-1937-çi iller* / İ. B. Verhiv. — Bakı : Maarif Neşriyyatı, 1977. 408 s. ; 22 cm. (A.VII/15).
- Vneşnyaya politika Rossii XIX i načala XX veka : dokumenti Rossiyskogo ministerstva inostrannih del. II, 6 : Yanvar 1825 g.-Dekabr 1826 g..* — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1985. 928 s. ; 27 cm. — (Ministerstvo İnostrannih Del Rossiyskoy Federatsii) (B.I/1487-II,6).
- VOLTAIRE : *Türkler müslümanlar ve ötekiler* / Voltaire ; genel yay. yönetmeni Tanıl Yaşar. — 2. bsk. — İstanbul : İlbiz, 2006. 143 s. ; 20 cm. ISBN 9759220201 (A.VII/371).
- VOOGD, CHRISTOPHE DE : *Histoire des pays-bas : des origines à nos jours* / Christophe de Voogd. — Paris : Fayard, 2003. 390 s. ; 24 cm. ISBN 2213615667 (A.VII/45).
- Voprosı ideologičeskoj rabotı KPSS : sbornik vajneyşih reşeniy KPSS 1965-1972 gg..* — Moskva : Političeskoj Literaturı, 1972. 568 s. ; 21 cm. (A.VI/9984).

- VOTTÉRO, GUY: *Le dialecte béotien (7e s. - 2e s. - av. J. - C.)* / Guy Vottéro. — Nancy : Association pour la Diffusion de la Recherche sur l'Antiquité, 1998-2001. ... c. — (Études Anciennes ; 18, 23) ISBN 2913667058 (A.VI/1286).
- WAKEHURST, JOHN DE VERE LODER : *The truth about Mesopotamia, Palestine & Syria* / John de Vere Loder Wakehurst ; with a foreword by Robert Cecil. — London : G. Allen & Unwin Ltd., [1923]. 1 CD-ROM. (CD/101).
- WALKER, CHRISTOPHER J. : *Visions of Ararat : writings on Armenia* / Christopher J. Walker. — London ; New York : I. B. Tauris, 2005. viii, 157 s. ; 20 cm. ISBN 1850438889 (A.VII/148).
- WALSH, WILLIAM HENRY, 1913-1986 : *Tarih felsefesine giriş* / William Henry Walsh [1913-1986] ; Türkçesi Yusuf Ziya Çelikkaya. — 1. bs. — Ankara : Hece, 2006. 207 s. ; 21 cm. — (Hece yayınları ; 137. Felsefe ; 6) ISBN 975898845X (A.VII/83).
- WEEMS, SAMUEL A. : *Ermenistan : terörist "hristiyan" devletin sırları* / Samuel A. Weems ; Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne aktaran Hüseyin Adıgüzel. — 1. bs. — İstanbul : İleri, 2006. 390 s. ; 22 cm. — (İleri yayınları no ; 92) ISBN 9756288823 (A.VII/323).
- WERNER, INGRID : *Dionysos in Etruria : The ivy leaf group* / Ingrid Werner. — Stockholm : Svenska Institutet i Rom, 2005. 84, 34 s. : res. ; 30 cm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom, ISSN 0081-993X ; 4, LVIII. Acta Instituti Romani Regni Sueciae series in ; 4, LVIII) ISBN 9170421706 (B.I/3865).
- WESTHOLM, ALFRED : *"De fantastiska åren på Cypern" : brev till föräldrarna 1927-1931* / Alfred Westholm. — Sävedalen : Paul Åströms, 2006. 440 s. : res. ; 25 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature Pocket-Book, ISSN 0283-8494 ; 168) ISBN 9789170812149; ISBN 9170812144 (A.VII/110).
- WINSTON, BRIAN : *Media technology and society : a history : from the telegraph to the internet* / Brian Winston. — reprinted. — London ; New York : Routledge, 2003, c1998. xiv, 374 s. ; 24 cm. ISBN 041514230X (A.VII/390).
- Women travellers in the Near East* / ed. by Sarah Searight. — Oxford : ASTENE ; Oxbow Books, 2005. x, 115 s. ; 24 cm. ISBN 1842171615 (A.VII/38).

- Workers and the working class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950* / ed. by Donald Quataert, Erik Jan Zürcher. — London ; New York : I. B. Tauris, 1995. 208 s. ; 22 cm. — (Library of Modern Middle East Studies ; 3) ISBN 1850438757 (A.VII/145).
- Yakın tarih incelemeleri-1 : Çanakkale Savaşı* / ed. Muzaffer Albayrak. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2006. 227 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 36. İnceleme dizisi ; 23) ISBN 9756480483 (A.VII/368).
- Yakın tarihimiz.* — İstanbul : Milliyet, [19??]. 478 s. : res. ; 26 cm. (B.I/3894).
- Yakutsko-Russkiy slovar* / pod redaktsiey P. A. Sleptsova. — Moskva : İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya, 1972. 605 s. ; 27 cm. (B.I/3786).
- YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT : *Niçin aldatılmış...* / Hüseyin Cahit Yalçın. — İstanbul : Ahmet Halit Kitabevi, 1943. 136 s. ; 21 cm. — (Milli Romanlar ve Hikâyeler serisi ; 2) (A.VII/272).
- Yalnızlığın ışıkları deniz fenerleri* / proje Aykut Tankuter ; fotoğraflar, röportajlar Emre Ermin ; metin Aykut Tankuter. — 1. bs. — İstanbul : Novartis, 2003. 153 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Novartis Kültür yayınları) ISBN 9759706102 (B.I/3773).
- YANGAKI, ANASTASIA G. : *La céramique des IVE-VIIIe siècles ap. J.-C. d'Eleutherna : sa place en Crète et dans le bassin égéen* / Anastasia G. Yangaki. — Athènes : Université de Crète, 2005. 485 s. : res. ; 28 cm. Yazarın tezi (doktora-Université Panthéon-Sorbonne, 2002)'ne bağlı olarak. ISBN 9608839424 (B.I/3936).
- YAŞAR, FİLİZ : *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası* / Filiz Yaşar ; yay. haz. Mehmet Celil Çelebi. — 1. bsk. — Ankara : Phoenix, 2006. xix, 251 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9944931012 (A.VII/363).
- YEĞEN, MESUT : *Müstakbel-Türk'ten sözde-vatandaşa : Cumhuriyet ve Kürtler* / Mesut Yeğen. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 196 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1145. Araştırma-İnceleme dizisi ; 199) ISBN 9750503953 (A.VII/203).
- Yeni yüzyılda Afrika : güvenlik, siyaset, ekonomi* / Mohamed Bakari... [ve başk.] ; ed. Bülent Aras, Kenan Dağcı, Hasan Selçuk ; tercüme Hasan Öztürk. — 1. bs. — İstanbul : Tasam, 2005. 224 s. ; 22 cm. — (Tasam yayınları ; 17. Uluslararası İlişkiler serisi ; 7) ISBN 9756285184 (A.VI/9973).

- YERASIMOS, STEFANOS : *Konstantiniye ve Ayasofya efsaneleri* / Stefanos Yerasimos ; çev. Şirin Tekeli. — 2. bsk. — İstanbul : İletişim, 1993. 295 s. ; 24 cm. — (İletişim yayınları ; 199. İstanbul dizisi ; 10) ISBN 9754703027 (A.V/5775).
- YEŞİLYURT, SÜLEYMAN : *Mareşal ve İnönü'nün bitmeyen kavgası* / Süleyman Yeşilyurt. — Ankara : Kültür-Sanat, 2006. 224 s. ; 20 cm. ISBN 9758997106 (A.VII/137).
- YILDIRIM, MUSTAFA : *58 gün : Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun dağlarına* / Mustafa Yıldırım. — 3. bs. — Ankara : Ulus Dağı, 2006. 549 s. : res. ; 22 cm. — (Roman dizisi ; 2) ISBN 9756047038 (A.VII/234).
- YILMAZ, MURAT : *Kosova : bağımsızlık yolunda* / Murat Yılmaz. — 1. bsk. — İstanbul : İlke Yayıncılık, 2005. 132 s. ; 21 cm. — (İlke Yayıncılık ; 80. İslam Coğrafyası ; 1. Balkanlar ; 1) ISBN 9757105686 (A.VII/345).
- YILMAZ, RASİH : *Serdengeçti : Toros yüzlü adam* / Rasih Yılmaz ; yay. yönetmeni Selahattin Arslan ; ed. A. Cüneyd Köksal. — İstanbul : Nesil, 2006. 298, [19] s. : res. ; 20 cm. ISBN 9752691463 (A.VII/190).
- YILMAZ, VELİ : *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* / Veli Yılmaz. — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2003. 379 s. ; 20 cm. — (Kastaş Yayınevi. Ünlü Kişiler Biyografi dizisi) ISBN 9752820042 (A.VII/472).
- YILMAZ, VELİ : *Mareşal Fevzi Çakmak* / Veli Yılmaz. — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2006. 352 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9752820654 (A.VII/475).
- Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa seyahatnamesi* / Çelebi'ye ait yazma nüshadan sadeleştiren Şevket Rado ; Çelebi, seyahatname ve yazıldığı devre dair bir giriş yazısı Taha Toros. — İstanbul : Hayat Tarih Mecmuası, 1970. 79 s. : res. ; 27 cm. (B/8181).
- Yozgat Ermeni tehciri davası* / haz. Nejdett Bilgi. — İstanbul : Kitabevi, 2006. x, 382 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 293) ISBN 9759173182 (A.VII/419).
- YUNUS EMRE : *Laten we liefhebben en onszelf geliefd maken : Gedichten* / Yunus Emre ; vertaling Abdulwahid van Bommel. — Haarlem : Stichting Karaman Nederland, 2006. 119 s. ; 20 cm. ISBN 9080740373 (A.VII/514).
- Zaman kaybolmaz : İlber Ortaylı kitabı* / söyleşi Nilgün Uysal. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2006. xiv, 626 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 922. Nehir Söyleşi ; 19) ISBN 9754586950 (A.VII/173).

ZARCONÉ, THIERRY : *La Turquie de l'Empire Ottoman à la République d'Atatürk* / Thierry Zarcone. — [y.y.] : Gallimard, 2005. 159 s. : rnk. res. ; 18 cm. — (Découvertes Gallimard Histoire ; 472) ISBN 2070306585 (A.VII/58).

ZARINEBAF, FARIBA : *A historical and economic geography of Ottoman Greece : the Southwestern Morea in the 18th century* / Fariba Zarinebaf, John Bennet, Jack L. Davis. — Athens : The American School of Classical Studies at Athens, 2005. xxxi, 328 s. : res. ; 28 cm. + 1 cd-rom. — (Hesperia Supplement ; 34) ISBN 0876615345 (B.I/3756).

Zatnaya knijka deputata. — Moskva : İzvestiya, 1976. 319 s. ; 13 cm. (A.VI/9990).

Zeugma II : peintures murales Romaines / sous la direction d'Alix Barbet. — İstanbul : Institut Français d'Études Anatoliennes Georges-Dumezil, 2005. 329, xxxv, [18] s. : res. (kimi rnk.), pl. ; 28 cm. — (Varia Anatolica ; 17) ISBN 2906053880 (B.I/3866).

ZEYREK, TURGUT H. : *Hellen ve Roma dünyasında kurşun kullanımı* / Turgut H. Zeyrek. — İstanbul : Ege, 2005. 93 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9758071041 (A.VI/9956).

ZEYREK, TURGUT H. : *The development of courtyards with porticoes in the Anatolian house architecture : an architectural evaluation = Anadolu konut mimarisinde portikolu avluların gelişimi ve değişimi : mimari açıdan bir değerlendirme* / Turgut H. Zeyrek. — İstanbul : Ege, 2005. 75 s. : pl. (kimi rnk.) ; 23 cm. ISBN 9758070967 (A.VI/9953).

ZİYAËV, HAMİD : *İstiklol-manaviyat negizi* / Hamid Ziyaev. — Toşkent : Manaviyat, 1999. 192 s. ; 20 cm. (A.VII/317).

ZİYAËV, HAMİD : *Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmrondi igiga karşı kuraş : XVIII-XX asr boşlari* / Hamid Ziyaev. — Toşkent : Şark Naşriyet Matbaa Kontsernining Boş Tahririyati, 1998. 476 s. ; 21 cm. (A.VII/316).

ZİYAOĞLU, RAKİM : *İstanbul kadıları-şehreminleri-belediye reisleri ve partiler tarihi : 1453-1971 : idarî-siyasî* / Rakım Ziyaoğlu. — İstanbul : İsmail Akgün Matbaası, 1971. 783 s. ; 24 cm. (A.III/5839).

ZİYAOĞLU, RAKİM : *Yorumlu İstanbul kütüğü 330-1983 : insanlar-kurumlar-olaylar-izler-eserler* / Rakım Ziyaoğlu. — İstanbul : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1985. 422 s. ; 23 cm. (A.VI/4778).

Zonguldak Kent tarihi 2005 : bildiri sunumları, sergiler, forumlar ve söyleşiler, 11-13 Kasım 2005, Atatürk Kültür Merkezi, Zonguldak / yay. haz. Kürşat Coşgun, Ahmet Öztürk. — 1. bs. — Zonguldak : Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı, 2006. 421 s. ; 24 cm. — (Kent Kültürü Bienalleri dizisi ; 1) ISBN 9759380552 (A.VII/407).

Zoology : texts and studies VI / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2000. 319 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 6) ISBN 3829870078 (tk.); ISBN 382987006X (6.c.) (A.VI/9872-6).

Zoology : texts and studies V / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2000. 394 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 5) ISBN 3829870078 (tk.); ISBN 3829870051 (5.c.) (A.VI/9872-5).

Zoology : texts and studies IV / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2000. 367 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 4) ISBN 3829870078 (tk.); ISBN 3829870043 (4.c.) (A.VI/9872-4).

Zoology : texts and studies III / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2000. vi, 318 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 3) ISBN 3829870078 (tk.); ISBN 3829870035 (3.c.) (A.VI/9872-3).

Zoology : texts and studies II / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2000. 367 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 2) ISBN 3829870078 (tk.); ISBN 3829870027 (2.c.) (A.VI/9872-2).

- Zoology : texts and studies I / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.* — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 2000. vi, 428 s. ; 24 cm. — (Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 1) ISBN 3829870078 (tk.); ISBN 3829870019 (1.c.) (A.VI/9872-1).
- ZOTOVA, Z. M. : *Partii Rossii : ispitaniye viborami* / Z. M. Zotova. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Upravleniya Politologičeskij Tsent, 1994. 80 s. ; 20 cm. ISBN 585181005X (A.VI/9991).
- ZULFİKARPAŠIĆ, ADİL : *Sudbonosni dogadaji : historijski presjek presudnih zbivanja i propusta* / Adil Zulfikarpašić, France Bucar. — Sarajevo : Bošnjacki Institut, Fondacija Adil Zulfikarpašić, 2001. 288 s. ; 24 cm. ISBN 9958743078 (A.VI/9965).
- ZULFİKARPAŠIĆ, ADİL : *The Bosniak* / Adil Zulfikarpašić ; in dialogue with Milovan Djilas, Nadezda Gace ; with an introduction by Ivo Banac. — 1. published. — London : Hurst & Company, 1998. xxi, 194 s. ; 24 cm. ISBN 1850653399 (A.VI/9937).
- ZÜRCHER, ERIK J. : *Turkey : a modern history* / Erik J. Zürcher. — new ed. — London ; New York : I. B. Tauris, 2004. xiii, 418 s. ; 22 cm. ISBN 1860649580 (A.VII/147).

B. DERGİLER

- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae LVI, 4 (2005).
- Acta Asiatica 90 (2006).
- Acta Ethnographica Hungarica L, 1-4 (2005).
- Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae LVIII, 1-4 (2005).
- Adalya IX (2006).
- Ägypten und Levante = Egypt and the Levant XV (2005).
- Afakü'l-Takafah ve'l-Turat XIII, 52 (2006) ; XIV, 53 (2006).
- Ahbarü'l-Mektebe 35 (2005).
- Ahbarü'l-Merkez III, 18 (2005) ; IV, 19-20 (2006).
- Akademik Araştırmalar Dergisi = Journal of Academic Studies VII, 27 (2005/2006).
- Akkadica 126, 1-2 (2005).

- Alt-Orientalische Forschungen XXXII, 2 (2005).
- American Journal of Archaeology CX, 1-2 (2006).
- American Schools of Oriental Research. Bulletin 340 (2005) ; 341 (2006).
- Amme İdaresi Dergisi XXXVIII, 4 (2005) ; XXXIX, 1 (2006).
- Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri = News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas 4 (2006).
- Anadolu Araştırmaları (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XVII, 2 (2004).
- Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi = Anadolu University Journal of Social Sciences V, 2 (2005).
- Anatolian Archaeology XI (2005).
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi XLI (2005).
- Ancient Civilizations from Scythia to Siberia XI, 3-4 (2005).
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XLIV, 1-2 (2003) ; XLV, 1-2 (2004) ; XLVI, 1 (2005).
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi LX, 4 (2005) ; LXI, 1 (2006).
- Anlayış. Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi 32-37 (2006).
- Annales : Histoire, Sciences Sociales LX, 6 (2005) ; LXI, 1-2 (2006).
- Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa serie IV, VII, 2 (2002).
- Anthropology Today XXI, 6 (2005) ; XXII, 1-2 (2006).
- Antike Kunst XLIX (2006).
- Anzeiger der Philosophisch-Historischen Klasse CXL, 1 (2005).
- Archäologisches Korrespondenzblatt XXX, 1-4 (2000) ; XXXI, 1-4 (2001) ; XXXII, 1-4 (2002) ; XXXIII, 1-4 (2003) ; XXXIV, 1-4 (2004) ; XXXV, 1-4 (2005) ; XXXVI, 1 (2006).
- Archeologia Classica LVI, 6 (2005).
- Archiv Orientální LXXIII, 3-4 (2005) ; LXXIV, 1 (2006).
- Archiv für Orientforschung L (2003-2004) ; register band L (2003-2004).
- Archivio Storico Italiano CLXIII, 606 (4) (2005) ; CLXIV, 607 (1) (2006).
- Arkeoloji ve Sanat 121 (2006).
- Asian and African Studies XIV, 2 (2005) ; XV, 1 (2006).
- Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi 7 (2006).

- Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 14-15 (2005).
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 29-30 (2006).
Atatürk Yolu VIII, 31-32 (2003) ; IX, 33-34 (2004).
Athenaeum XCIV, 1 (2006).
Atiqot XLIX-L (2005) ; LI (2006).
Avrasya Bülteni 40-46 (2005) ; 47 (2006).
Avrasya Etüdları 27-28 (2005).
Ayn Tarihi Ekim-Aralık (2005) ; Ocak-Mart (2006).
Ayıntap. Kültür Sanat Edebiyat Dergisi 6 (2006).
Azerbaycan. Türk Kültür Dergisi 363 (2005) ; 364-365 (2006).
Bay. Balkan Aydınları ve Yazarları Aktüel Kültür Sanat Dergisi 124-128 (2005).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi : Dün/Bugün/Yarın 105-107 (2005).
Belleten LXIX, 254-256 (2005).
Biblica LXXXVII, 1-2 (2006).
Bibliotheca Orientalis LXII, 5-6 (2005) ; LXIII, 1-2 (2006).
Bilge 44 (2005).
Bilig : Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 34-35 (2005) ; 36 (2006).
Bilim ve Ütopya 139-144 (2006).
The Bodleian Library Record XVIII, 6 (2005).
Bolletino di Archeologia 46-48 (1997) ; 53-54 (1998).
The British School at Athens. Annual Report of Council 2004-2005.
Bulletin d'information = Information Bulletin 31 (2005).
Bulletin of the National Museum of Ethnology XXX, 2-4 (2005-2006).
Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris XVII, 1-4 (2005).
Bülten (Bilim ve Sanat Vakfı) 58-59 (2005).
Byzantine and Modern Greek Studies XXX, 1 (2006).
Byzantinische Zeitschrift XCVIII, 2 (2005).
Cahiers de Civilisation Médiévale XLVIII, 192-192 B (2005) ; XLIX, 193 (2006).
Central Asiatic Journal L, 1 (2006).
Cogito 44-46 (2006).

- Colloquium Anatolicum = Anadolu Sohbetleri I (2002) ; II (2003) ; III (2004) ; IV (2005).
- Complutum XVI (2005).
- Critique : Critical Middle Eastern Studies XV, 1 (2006).
- Cultura Antiqua LVII, 9-12 (2005).
- Crusades IV (2005).
- Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (Hacettepe üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü) 1-2 (2005).
- Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IX, 2 (2005).
- Çağdaş Yerel Yönetimler XIV, 4 (2005) ; XV, 1-2 (2006).
- Dacia XLVIII-XLIX (2004-2005).
- Değerler Eğitimi Dergisi = Journal of Values Education III, 9 (2004).
- Dergi (Uludağ Üniversitesi) 19-20 (2005).
- Divân İlmi Araştırmalar 18 (2005).
- Doğu Batı : Düşünce Dergisi 34 (2005) ; 35-37 (2006).
- Dönemeç 85-86 (2006).
- EKEV Akademi Dergisi 22-25 (2005).
- Early Science and Medicine XI, 1-2 (2006).
- East European Quarterly XXXIX, 4 (2005) ; XL, 1 (2006).
- Ege Coğrafya Dergisi = Aegean Geographical Journal XIII, 1-2 (2004).
- Emigrations et Voyages I (2005).
- Enformasyon Bülteni 100 (2005) ; 101-103 (2006).
- Epigraphica Anatolica XXXVI (2003) ; XXXVII (2004) ; XXXVIII (2005).
- Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 24 (2005).
- Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi = Erciyes University Journal of the Institute of Social Sciences 1 (1987) ; 2 (1988) ; 3 (1989) ; 4 (1990) ; 5 (1994) ; 6 (1995) ; 7 (1996) ; 8 (1999) ; 9 (2000) ; 10-11 (2001) ; 12-13 (2002) ; 14-15 (2003) ; 16-17 (2004) ; 18 (2005).
- Erdem XV, 43-44 (2005).
- Ermeni Araştırmaları = Armenian Studies 18-19 (2005).
- Ethnology XLIV, 2-3 (2005).
- Études Balkaniques XLI, 3 (2005).
- Eurasian Studies IV, 1 (2005).

Expedition XLVIII, 1 (2006).

Faravid 29 (2004).

Finskt Museum 109 (2002).

The Florida Anthropologist LVIII, 3-4 (2005).

Folia Orientalia XXXIX (2003).

Fondation Max van Berchem. Bulletin 19 (2005).

Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research C, 1-4 (2005).

Genava LIII (2005).

Gephyra I (2004).

Germania LXXXIII, 2 (2005).

Glasnik (Institut za Natsionalna İstoriya) XLIV, 1-2 (2000) ; XLV, 1-2 (2001);
XLVI, 1-2 (2002); XLVII, 1-2 (2003) ; XLVIII, 1-2 (2004).

Global Strateji 3-4 (2005-2006) ; 5 (2006).

Godišnjak. Pravnog Fakulteta u Sarajevu XLVIII (2005).

Gurbansoltan Eje 6-11 (2005).

Günce. TÜBA Bülteni 34 (2006).

Güneyde Kültür XVI, 159-162 (2005).

Harvard Journal of Asiatic Studies LXV, 2 (2005).

Hesperia : Journal of the American School of Classical Studies at Athens
LXXIV, 4 (2005) ; LXXV, 1 (2006).

Hindistan'a Bakış Ekim-Aralık (2005).

Historical Research LXXIX, 203-204 (2006).

History. The Journal of the Historical Association XCI, 301-302 (2006).

Hürriyet Tarih 4 Ocak - 28 Haziran (2006).

İDOL : Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi 27 (2005) ; 28 (2006).

İlgi 111 (2005).

India News January (2006).

Indogermanische Forschungen 110 (2005).

Institute for the History of Arabic Science. Newsletter 78 (2006).

International Bibliography of Historical Sciences LXX (2001).

International Journal of Middle East Studies XXXVIII, 1-2 (2006).

International Journal of Turkish Studies IX, 1-2 (2003) ; X, 1-2 (2004) ; XI,
1-2 (2005).

- Iran XLIII (2005).
- Der Islam LXXXII, 2 (2005).
- İslâm Araştırmaları Dergisi = Turkish Journal of Islamic Studies 10 (2003) ; 11 (2004).
- Islamic Law and Society XIII, 1-2 (2006).
- Islamic Studies XLIV, 2-4 (2005).
- Israel Exploration Journal LV, 2 (2005).
- Israel Museum Studies in Archaeology IV (2005).
- İstanbul 54-55 (2005).
- Istanbuler Mitteilungen LV (2005).
- İstorija XL, 1-2 (2004).
- Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik LIV (2005).
- Jandarma Eğitim Dergisi 36 (2005) ; 37 (2006).
- Jinbun Kenkyu : Studies in the Humanities LVII (2006).
- Journal Asiatique 293, 2 (2005).
- Journal for the History of Arabic Science XIII, 1-2 (2005).
- Journal of Ancient Near Eastern Religions V (2005).
- Journal of Archaeological Science XXXIII, 1-8 (2006).
- Journal of Armenian Studies VIII, 1 (2004).
- Journal of Asian History XXXIX, 2 (2005).
- Journal of Cuneiform Studies LVII (2005).
- Journal of Islamic Studies XVII, 1-2 (2006).
- Journal of Palestine Studies XXXIV, 4 (2005).
- Journal of the American Oriental Society CXXIV, 3-4 (2004).
- Journal of the Economic and Social History of the Orient XLVIII, 4 (2005) ; XLIX, 1 (2006).
- Journal of the History of Biology XXXVIII, 3 (2005) ; XXXIX, 1 (2006).
- Journal of the Pakistan Historical Society LIII, 4 (2005) ; LIV, 1 (2006).
- The Journal of the Royal Anthropological Institute, Incorporating MAN XII, 1-2 (2006) ; special issue (2006).
- Journal of the Royal Asiatic Society XV, 3 (2005) ; XVI, 1 (2006).
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes LXVII (2004).
- Journal of Turkic Civilization Studies 1 (2004).

- Kardaşlık : Kültür, Sanat, Edebiyat ve Folklor Dergisi 28-29 (2005).
- Al-Kaşşaf al-Vataniyya Li'l -Davriyat Al-Suudiyya = National Index of Saudi Serials XI (2001-2002).
- Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi 20 (2005).
- Keesing's Record of World Events LI, 11-12 (2005) ; LII, 1-4 (2006); subject index S2 (2005) ; names index N2 (2005).
- Korea Focus XIII, 6 (2005) ; XIV, 1 (2006).
- Koreana : Korean Art and Culture XX, 1 (2006).
- Köprü. Üç Aylık Fikir Dergisi 92-93 (2005) ; 94 (2006).
- Kubbealtı Akademi Mecmuası 1-3 (2006).
- Kulturaustausch LVI, 1-2 (2006).
- Kulturjournal 2-3 (2005).
- Kutadgubilig. Felsefe-Bilim Araştırmaları 7-8 (2005) ; 9 (2006).
- Kurgu: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi 21 (2005).
- Levélári Közlemények LXXVI, 1-2 (2005).
- Lexicon of the Greek and Roman Cities and Place Names in Antiquity 7 (2005).
- Ljetopis Hrvatske Akademije 108 (2004).
- Makedonski Pregled = Macedonian Review XXVIII, 4 (2005).
- Manuscripta Orientalia XI, 3-4 (2005).
- Mecelletü Mektebetü'l -Melek Fehd el-Vataniyye = Journal of King Fahd National Library XII, 1 (2006).
- Mélanges de l'Université Saint-Joseph LVIII (2005).
- Memoirs of the American Academy in Rome L (2005).
- Mésogaios 25-27(2005) ; 28 (2006).
- The Metropolitan Museum of Art. Bulletin LXIII, 3-4 (2006).
- The Middle East Journal LX, 1-2 (2006).
- Middle East Studies Association. Bulletin XXXIX, 2 (2005).
- Middle Eastern Literatures IX, 1 (2006).
- Middle Eastern Studies XLII, 1-3 (2006).
- Milli Eğitim Vakfı Dergisi 65 (2006).
- Mimarlık 327-329 (2006).

- Mimarlık : Haberler : TMMOB Mimarlar Odası Haber Bülteni 107 (2005) ; 108-110 (2006).
- Mimesis. Tiyatro / Çeviri-Araştırma Dergisi 10 (2004) ; 11 (2005).
- Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 174 (2005) ; 175-176 (2006).
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CXXXIV-CXXXV (2005).
- Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 134 (2002) ; 135 (2003) ; 136 (2004) ; 137 (2005).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung CXIX (2004).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung CXI (2004).
- Mitteilungen zur Christlichen Archäologie 11 (2005).
- Al-Mu'arikh al-Arabi = Journal of Arab Historians 61 (2003) ; 62 (2005).
- Muhafazakâr Düşünce 1-2 (2004) ; 3-6 (2005) ; 7 (2006).
- Mütefferika 27-28 (2005).
- NIN. Journal of Gender Studies in Antiquity IV (2003).
- Near Eastern Archaeology LXVII, 4 (2004) ; LXVIII, 1-2 (2005).
- Neşretü'l-Mustahlasat = Foreign Periodical Abstracts 36 (2004).
- Newsletter (IRCICA) 68 (2005) ; 69 (2006).
- Numen : International Review for the History of Religions LII, 4 (2005) ; LIII, 1 (2006).
- ODTÜ Gelişme Dergisi XXXII, 2 (2005).
- ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi XXII, 2 (2005).
- OTAM. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 17 (2005).
- Olba (Mersin Üniversitesi) IX-X (2004) ; XI-XII (2005) ; XIII (2006).
- Opuscula Atheniensia XXIX (2004).
- Opuscula Romana XXIX (2004).
- Orient. Report of the Society for Near Eastern Studies in Japan XLI (2006).
- Orienta Suecana LIV (2005).
- Orientalia LXXIV, 2,4 (2005).
- Oriente Moderno XXIV (LXXXV), 2-3 (2005).

Orkun 95-100 (2006).

Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi (Fırat Üniversitesi) III, 2 (2005).

Osmanlı Araştırmaları =The Journal of Ottoman Studies XXV-XXVI (2005).

Ozan Ağacı. Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi 48-52 (2005) ; 53 (2006).

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LIX (108), 4 (2005) ; LX (109), 1 (2006).

Perceptions. Journal of International Affairs X, 1 (2005).

Polis Bilimleri Dergisi = Turkish Journal of Police Studies VII, 2-3 (2005).

Popüler Tarih 65-70 (2006).

Praehistorische Zeitschrift LXXXI, 1 (2006).

Praktica tes en Athenais Arkhaiologikes Etaireias 158 (2003).

Pusula 56.

Pyrenae XXXVI, 2 (2005).

Rassegna Storica del Risorgimento suppl. XCII, 3 (2005) ; XCII, 4 (2005).

Reallexikon für Antike und Christentum XXI, 164-166 (2005).

Report of the Department of Antiquities, Cyprus 2005.

Review of Armenian Studies II, 6-8 (2004-2005) ; III, 9 (2005).

Review (Fernand Braudel Center) XXVIII, 4 (2005) ; XXIX, 1 (2006).

Revue des Études Arméniennes XXIX (2003-2004).

Revue des Études Sud-est Européennes XLIII, 1-4 (2005).

Rocznik Orientalistyczny LVIII, 1-2 (2005-2006).

Römische Historische Mitteilungen XLVII (2005).

Rumeli Kültürü 13-14 (2006).

Ruperto Carola 3 (2005) ; 1 (2006).

Russia and the Moslem World 10-12 (160-162) (2005).

SIHMED (Société Internationale des Historiens de la MÉditerranée) 13 (2006).

Saeculum LVI, 2 (2005).

Sanat Dünyamız 97-98 (2006).

Sanat Tarihi Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XIV, 1-2 (2005).

Saudi Aramco World LVI, 6 (2005) ; LVII, 1 (2006).

Sayıştay Dergisi 58-59 (2005).

School of Oriental and African Studies. Bulletin LXIX, 1 (2006).

- Serbestî. Siyasi Fikir Dergisi 22 (2005) ; 23 (2006).
- Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi = Selçuk University Journal of Education Faculty 20 (2005).
- Silâhlı Kuvvetler Dergisi 386-388 (2005).
- Society for the Study of the Crusades and the Latin East. Bulletin 22 (2002) ; 23 (2003) ; 25 (2005).
- Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Sciences (Fırat Üniversitesi) XVI, 1 (2006).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Manas Üniversitesi) 13-14 (2005).
- Sosyal Bilimler Dergisi = The Social Sciences Review (Uludağ Üniversitesi) IX, 9 (2005) ; X, 10 (2006).
- Sosyal Tarih (Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü) 4 (2005).
- Sosyoloji Dergisi (Ege Üniversitesi) 14 (2005) ; 15 (2006).
- Stratejik Araştırmalar Dergisi 6-7 (2005).
- Studia Islamica 97 (2003).
- Studia Orientalia 102-103 (2006).
- Studies in History of Medicine and Science. New Series XX, 1-2 (2005).
- Südosteuropa Mitteilungen XLVI, 1-2 (2006).
- Syria LXXX (2003).
- Századok CXXXIX, 6 (2005) ; CXL, 1-2 (2006).
- TÜRKSOY : Türk Dünyası Kültür, Sanat, Bilim, Haber ve Araştırma Dergisi 18-19 (2006).
- Tarih Araştırmaları Dergisi XXIV, 38 (2006).
- Tarih Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) 40 (2004) ; 41 (2005).
- Tarih İncelemeleri Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XX, 1-2 (2005).
- Tarih ve Düşünce 62-66 (2006).
- Tel Aviv : Journal of Institute of Archaeology of Tel Aviv University XXXII, 2 (2005).
- Tempora. Annales d'histoire d'archéologie XIV-XV (2003-2004).
- Tıp Tarihi Araştırmaları = History of Medicine Studies 13 (2005) ; 14 (2006).
- Toplum ve Bilim 102-104 (2005).

Toplumsal Tarih 143-144 (2005) ; 145-150 (2006).

Toyo Bunko Nenpo 16.

The Toyo Gakuho : Journal of the Research Department of the Toyo Bunko LXXXVII, 2-3 (2005).

The Tōyōshi-Kenkyū : The Journal of Oriental Researches LXIV, 3-4 (2005-2006).

Turcica : Revue d'Études Turques XXXVII (2005).

The Turkish Studies Association Journal XXVII, 1-2 (2003).

Türk Dili 649-654 (2006).

Türk Dünyası Araştırmaları 160-161 (2006).

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Ege Üniversitesi) V, 1-2 (2005).

Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi 229-234 (2006).

Türk Kültürü 507-514 (2005).

Türk Kütüphaneciliği XIX, 1-4 (2005).

Türk Yurdu XXVI, 221-226 (2006).

Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Hacettepe Üniversitesi) 1 (2004) ; 2-3 (2005).

Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Selçuk Üniversitesi) 18 (2005).

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi III, 6 (2005).

Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni 87 (2005).

Türkiye Günlüğü 82-83 (2005).

Türkmenistanda Ilım ve Teknika 5-9 (2005).

Ugarit-Forschungen XXXVI (2004).

Ulster Journal of Archaeology LXIII (2004).

Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XVIII, 1-2 (2005).

Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi XXII, 2 (2003).

Uluslararası İlişkiler. Akademik Dergi I, 1-4 (2004) ; II, 5-8 (2005-2006).

Ural-Altaische Jahrbücher XIX (2005).

Vakıflar Dergisi XXIX (2005).

Vestnik Drevney İstorii 4 (255) (2005) ; 1 (256) (2006).

Voprosi İstorii 12 (2005) ; 1-4 (2006).

Vostok = Oriens 5-6 (2005) ; 1 (2006).

Die Welt des Islams XLVI, 1 (2006).

Die Welt des Orients XXXV (2005).

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XCV (2005).

Yakamoz 32 (2005).

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü) 3-4 (2003); 5-6 (2004) ; 7 (2005).

The Yale Review XCIV, 1-2 (2006).

Yapı 290-295 (2006).

Yeni Batı Trakya Dergisi 192-195 (2006).

Yeni İpek Yolu 214-220 (2006).

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CLV, 2 (2005) ; CLVI, 1 (2006).

Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 154 (2005) ; 155-156 (2006).

Zentralasiatische Studien 34 (2005).

İngilizce Özetler:

BORA UYSAL: *Tell Minar and Giremira, Two Ninevite 5 Sites in Nusaybin Region* (pp. 803-820)

Ninevite 5 culture composes one of the most 3rd millennium B.C. phases of North Mesopotamia Northeastern Syria regions. This culture, which is represented in Southeastern Anatolia region, has been identified by plain, painted and incised and excised ware groups. The term of "Ninevite 5" is used as to define the type of the pottery, the period in which the pottery is collected and the culture producing the material in question. Girnavaz, which is located in the Nusaybin county of the province of Mardin, is the only site in which is excavations have been carried out within the Ninevite 5 settlements in the region. The limited survey researches carried out during Girnavaz excavations have identified more Ninevite 5 settlements in the region. The settlements lined to east of Girnavaz are Kertvin, Tell Minar and Giremira. The incised and excised decorated pottery sherds encountered among the Ninevite 5 materials collected from Tell Minar and Giremira, which constitute the subject matter of this work, stand as an important criterion for dating issue. Painted and Early Incised period existence in Giremira may be subject of concern when Ninevite 5 culture is evaluated according to its own internal chronology. However, there is no supporting evidence found in these two settlements in respect to the Incised and Excised period. The presence of Late Excised period is quite clear in Tell Minar and Giremira. Post Ninevite 5 period existence is most probable in this sites.

LEYLA YILMAZ: *An Unknown Chapel in Oba-Alanya* (pp. 821-832)

This article aims to introduce a small chapel in Oba-Alanya. The building is situated in the town of Çıplaklı in Oba near Alanya as so-called *Kalonoros* in the Byzantine period¹. Yet, it has not published.

The building has a rectangular plan with a single naved and is noteworthy for its non-figurative wall paintings are applied on a thick layer of mortar.

¹The archaeological excavations in Alanya Castle are still continuing under the direction of Prof.M. Oluş Arık.

This article will focus on the architecture, wall paintings and dating problems of this building.

ERDOĞAN MERÇİL: *The Indians who took part in Ghaznavid army* (pp. 833-844)

Although the Ghaznavids were racially a Turkish dynasty, the Sultans started attacks to India immediately after Ghaznavid state was established and they benefited from the human source of this continent as a military force. The important information about this subject is supplied in an article of Prof. C. E. Bosworth with the title of "Ghaznavid Military Organisation" and two books which are about Ghaznavids but there are still observed some dark points in this studies. We will try to complete this incomplete points and remaind the events about this subject.

MUAMMER GÜL: *From the Ilhanid-Mamlukid Rivalry to Ottoman-Mamlukid Rivalry: The Historical Background of Restoration of the Hedjaz Waterways* (pp. 845-866)

It is a widely known fact that geography has special effect on historical events. The actors of this effect are the political organizations which were set up on these geographies. Throughout history, there was a rivalry originating from the geopolitics of Iran, Egypt and Anatolia.

This can be recognized from the rivalry between Mamlukid and Ottoman States which emerged after the collapse of the Ilhanids, as from the rivalry between the Mamlukids of Egypt and the Ilhanids of Iran. Religious inclinations had a primary importance on "The Restoration of Hedjaz Waterways" as it was effective in the Ilhanid-Mamlukid competition.

Essentially, struggles between states, along the history, had mostly religious incentives, although these seem to be depended relied on political, social, economical and geographic albases. Religious motives also appears in the Ilhanid-Mamlukid and Ottoman-Mamlukid relations.

TEVFİK GÜRAN: *Land Regime in Bosnia-Herzegovina: Eshâb-ı Alâka and Relations among the Farmers (1840-1875)* (pp. 867-902)

This study aimed at exploring general tendencies of agricultural relations between *chiftliks* holders (*eshâb-ı alâka*) and tenants or *chiftliks*

cultivators in Bosnia-Herzegovina during the period 1840-1875. The tax/rent burden of cultivators in the region was heavy because the Muslim-Turk *beys* or *sipahis* held the most parts of cultivated lands. The Ottoman Administration made most efforts to solve problems between tenants and landholders and took measures to satisfy them. Although some legislative arrangements in favour of unlanded cultivators put into effect, various groups as local *sipahis* and landholders hindered reforms which made by Ottoman government. So desired results can not be obtained.

HİMMET UMUNÇ: *On Her Majesty's Secret Service: Marlowe and Turkey* (903-918)

Since the early 1990s, there has been a great deal of serious in-depth research on the Elizabethan dramatist Christopher Marlowe (1564-1593), whereby his historically admitted career and connection with Shakespeare have been revisited, and consequently a comprehensive controversy among Marlowe students has risen with regards to a wide range of issues including his involvement in Elizabeth's secret service. Historically, it is true that, while he was a student at Cambridge from 1580 to 1587, he was secretly recruited to become an agent and, thus, from 1583 onwards, was sent abroad on secret missions; hence, his frequent and prolonged absences from his studies at the university. His espionage activities and their geographies have always been a mystery except his visits to France and, perhaps, to other Catholic countries. In this context, if one recalls that the first diplomatic relations between the Ottoman Empire and Elizabeth's England were officially established in 1583 when William Harborne was appointed the first English ambassador to the Ottoman court, it was also of vital importance for Elizabeth's government to secure the Ottoman support and alliance against the growing Spanish and Catholic threat. Therefore, Harborne's appointment was a timely political and diplomatic manoeuvre, and evidently a close watch on Ottoman politics and international relations came to the fore as a serious and vitally important exigency. Indeed, besides the regular staff of Harborne's embassy, three "gentlemen," who may have been assigned special missions, also accompanied him. Could one of them be Marlowe? It is hard to be specific and certain in the absence of documented evidence. However, given the Turkish contents and references of Marlowe's *Tamburlaine the Great* and *The Jew of Malta*, one can argue that he was fully familiar with Turkey and Turkish history and that some of the names

and material in these plays seem to indicate his first-hand knowledge in this respect. So, through reference to some historical facts and a close textual study of the Turkish material in these two plays, this article is an attempt to demonstrate Marlowe's direct connection with Turkey and, thus, to argue that he must have visited this country in his capacity as Elizabeth's secret agent.

NETİCE YILDIZ: *British Clocks and Watches in the Ottoman Empire and Topkapı Palace* (pp. 919-962)

Ottoman - British relations started officially in 1583 by obtaining capitulations for trading in the Ottoman Empire with low rate of custom charges. Representatives of the trade companies, mainly the Turkey Company members acted as envoys or ambassadors for the arrangements to obtain the privileges. Therefore, they had to find means to approach the Turkish dignitaries, mainly by discovering how to please them. An important part of the ceremony held for the audience of the British ambassador was presentation of a packet of valuable gifts mainly containing an automata-clock and rich textiles, a fashion already introduced by other European ambassadors. Dallam's unforgettable organ clock sent by Queen Elizabeth I to Mehmed III was the most famous one of these gifts that created so much sensation in İstanbul as well as in European palaces.

Manufacturing of automata-clocks for the decoration of the Ottoman and other eastern palaces became an important industry in the European nations from the beginning of the conquest of İstanbul until the first quarter of the 19th century. The rumours of the beauty of these gifts created a fashion in every part of the Ottoman Empire to use the clocks and watches as an important accessory in the interiors or as a jewel to complement the apparel of the people as the sign of the richness or official rank.

The British merchants who tried to organise their trade at the utmost level to gain advantage, managed to establish a large business for the Turkish market by designing special clocks and watches to attract the taste of the Islamic or non-Islamic citizens of the Ottoman Empire. Although the majority of these clocks and watches did not survive, the collection of Topkapı Palace Museum displays the best collection of British clocks and watches of various sizes specially designed for the Sultans and the harem. These masterpieces displayed in the Section of Clocks and Watches of

Topkapı Palace are also important to reflect the early appreciation of the western art in the Ottoman palace as well as the history of diplomacy and commerce between the two countries. Therefore, it is aimed to give a brief account of the importance of the clocks and watches among the diplomatic gifts as well as the trading of these luxury commodities in the Ottoman Empire by the British clock makers and merchants.

PAL PODOR - BALIZS SUDAR: *The Historical Background of ALI PASHA's matrimonial story and it's relevant aspects with the Ottomans.* (pp. 963-1000)

In this article, the matrimony and death of Budin Pasha, Kalaylıkoz Ali Pasha, and the historical epic written in Satoraljaujhely have been approached as the subjects.

The name of the epic is *Icon vicissitudinis humanae vitae* and it has been published at the end of 16th century.

In brief, the content of the historical epic is like this :

Hungarian aristocrat and commander Istvan Homonnani, sends Kristof Szattay as envoy from Ungvar to Budin Pasha Ali to request from Ali Pasha for the Ottomans not to disturb Heves. On the way, the envoy delegation gives a break at Jaszbereny and here Szattay gifts a lance to guide Veli, followingly they assure each other that they will remain to be companions. On their way back home they drop by Hatvan and here they want to meet Mihaly Paksi and convince Hatvan flag officer not to ravage Heves. After this, the author shortly speaks about the governor of Budin who is pronounced to be a perfect human being and also speks about the bravery demonstrations which he organized to have a good time during the religious holidays of the Ottomans. The prominent Ottoman people in Budin secretly tell him about the strange story of Ali Pasha's martimony and failure achieved.

The works seems to introduce the Ottoman world to Hungarian readers however; it gives the lessons of morals, and considered to be among the romantic or entertaining love stories which tries to authenticate certain moral thezis.

The value of the work comes from the content of the series of information which is absent anywhere else.

In the article, the personality of the author and the events which caused the epic to come into existence are taken as subjects, this is followed by the writing date of the epic and the background traced, and after that, these datas and mentionings are browsed and how to benefit from these from Turkish Culture point of view and the degree of this are discussed.

In conclusion, it is stated that *Icon*'s "Turkish Elements" are conformable with the reality even though some details are wrong and the conclusion is reached that it contains first class information for the internal events and establishments of the Ottoman Empire.

CONTENTS

Articles and Studies:	Page
UYSAL, BORA: Tell Minar and Giremira, Two Ninevite 5 Sites in Nusaybin Region (with 1 map, 6 illustrations, 2 plates)	803
YILMAZ, LEYLA: An Unknown Chapel in Oba-Alanya (with 1 map, 22 illustrations)	821
MERÇİL, ERDOĞAN: The Indians who took part in Ghaznavid Army	833
GÜL, MUAMMER: From the Ilhanid-Mamlukid Rivalry to Ottoman-Mamlukid Rivalry: The Historical Background of Restoration of the Hedjaz Waterways	845
GÜRAN, TEVFİK -UZUN, AHMET: Land Regime in Bosnia-Herzegovina: Eshâb-ı Alâka and Relations among the Farmers (1840-1875)	867
UMUNÇ, HİMMET: On her Majesty's Secret Service: Marlowe and Turkey	903
YILDIZ, NETİCE: British Clocks and Watches in the Ottoman Empire and Topkapı Palace (with 6 documents, 10 illustrations)	919
 Translations:	
FODOR, PÁL - SUDÁR, BALÁZS: (translated by Yıldırım, Vural): The Historical Background of Ali Pasha's matrimonial story and it's relevant aspects with the Ottomans	963
 Book Reviews:	
ÖNTÜĞ, MUSTAFA MURAT: Bülent Özdemir: <i>Ottoman Reforms and Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850</i>	1001
AKA, İSMAİL: Richard Tapper: <i>İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler - Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi</i>	1005
KAYAPINAR, AYŞE: Dariuzs Kolodziejczyk: <i>The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681)</i>	1011
ZIMMERMANN, THOMAS: <i>How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC</i>	1019
KAÇAR, TURHAN: M. Maas: <i>The Cambridge Companion to the Age of Justinian</i>	1021
KAYAPINAR, LEVENT: Fariba Zarinebaf, John Bennet, Jack L. Davis: <i>A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece the Southwestern Morea in the 18th Century</i>	1025
The books and periodicals our library received during the first half of 2006	1031
Abstracts	1173

BELLE TEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXX

No. 259

December 2006

ANKARA - 2006